Aristotel

Organon
volumul I

editura IRI

Colecția COGITO

ARISTOTEL

ORGANON

MIRCEA FLORIAN s-a născut pe 1 aprilie 1888 și a încetat din viață pe 30 octombrie 1960, la București. A absolvit Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din București, în 1911 și, trei ani mai târziu, a obținut titlul de doctor în filozofie la Universitatea Greiswald (Germania), cu lucrarea *Noțiunea de timp la Henri Bergson. O cercetare critică.*

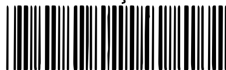
A reprezentat în tradiția românească modelul prin excelență al profesorului de filozofie, preocupat de expunerea cât mai amănunțită a disciplinei sale. Vreme de peste trei decenii (1916–1948) a ținut la Universitatea din București cursuri de istorie a filozofiei, logică și epistemologie. A tradus *Organon*-ul aristotelic, pe care l-a însoțit cu un studiu introductiv, introduceri și note, precum și *Noul Organon* al lui Francis Bacon, alături de N. Petrescu. Opera sa fundamentală *Recesivitatea ca structură a lumii* a apărut în anii 1983 și 1987. Alte scrieri: *Îndrumare în filozofie, Știință și raționalism, Metafizică și artă, Misticism și credință.*

ARISTOTEL

ORGANON I

CATEGORII
DESPRE INTERPRETARE
ANALITICA PRIMĂ

Traducere, studiu introductiv,
introduceri și note de
MIRCEA FLORIAN

EDITURA IRI

București, 1997

Redactor: EDUARD IRICINSCHI
Concepția grafică a copertei colecției: VENIAMIN & VENIAMIN

ISBN: 973-97627-4-3
ISBN: 973-97627-5-1

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Ediția de față reproduce textul celor patru volume ale *Organon*-ului, apărute inițial la Editura Științifică, între anii 1957–1963. Primul volum conține, alături de o *Introducere* în logica aristotelică, semnată de Mircea Florian, tratatele *Categorii*, *Despre interpretare* și *Analitica primă*, iar în cel de-al doilea volum se găsesc tratatele *Analitica secundă*, *Topica* și *Respingerile sofistice*.

Față de prima ediție au fost realizate următoarele minime modificări:

a) A fost adusă la zi ortografia, conform normelor din *Îndreptarul ortografic* (Univers Enciclopedic, 1995). O excepție a fost făcută în cazul numelor proprii grecești, întrucât au fost folosite formele încetățenite prin traducerea operelor respective (ex.: Cratylos, Euthydemos, Phaidros).

b) Au fost operate unificări grafice între textele celor patru volume inițiale; au fost îndreptate tacit unele greșeli de natură tipografică.

c) În locul termenului „Dumnezeu“, folosit inițial ca traducere a grecescului *théos*, a fost preferat „Zeul“, termen mai adecvat concepției religioase grecești din epoca lui Aristotel. De asemenea, a fost ales termenul „armonia“ în locul „harmonicii“ (teoria muzicii).

d) Au fost păstrate, în schimb, unele forme preferate de Mircea Florian, deși terminologia de specialitate conține și variante alternative. Consecvența cu care au fost folosite expresii precum „a cantifica“, „A se raportă la B“, „contraria propoziției“ și „judecată contrarie“ indică opțiunea clară a traducătorului în favoarea lor. Notele la *Analitica secundă* au fost renumerotate în ordine succesivă, la fel ca și la celelalte tratate din *Organon*.

e) În foarte puține cazuri au fost eliminate, în note și comentarii, formulări tributare perioadei în care a fost publicată prima ediție a lucrării.

La data apariției primei ediții, textul primelor patru tratate a fost revizuit de o comisie de pe lângă Institutul de Filozofie al Academiei, alcătuită din Pavel Apostol, Dan Bădărău, Alexandru Posescu precum și Isac Gornstein din partea Editurii Științifice. De asemenea, Dan Bădărău a redactat notele la *Analitica primă*. (alături de Mircea Florian) și a adăugat o *Notiță introductivă* la *Respingerile sofistice*. *Topica* și *Respingerile sofistice* au fost revăzute de redactorul de carte Idel Segall.

CUPRINS

LOGICA LUI ARISTOTEL de *Mircea Florian*

CATEGORII

DESPRE INTERPRETARE

ANALITICA PRIMĂ

ANALITICA PRIMĂ

LOGICA LUI ARISTOTEL

INTRODUCERE

Serviciile pe care le-a adus Aristotel științei umane nu pot fi prețuite de ajuns. „A îmbrățișat toate problemele și s-a distins și în felul de a le pune", spunea Aristotel (*De generatione et corruptione*, I, 2, 315 a) despre Democrit, pentru a cărui largă concepție materialistă avea o profundă admirație, cu toate că ea se deosebea în multe privințe de propria sa explicație a lumii și a vieții. Cel puțin tot atât de valabilă este această apreciere, dacă o aplicăm lui Aristotel însuși. Opera enciclopedică a lui Aristotel este tezaurul științei antice, din care s-au împărtășit peste două mii de ani Răsăritul și Apusul. Aristotel a creat științe noi, de exemplu, biologia (îndeosebi zoologia), psihologia și, cum vom vedea, logica — doctrina științei — și a sistematizat toate științele realului sau devenirii, de la fizică și meteorologie până la poetică și retorică, legându-le prin firul trainic al unei concepții atotcuprinzătoare și luminoase. Concepția aristotelică este poate cea mai vastă din câte au fost vreodată făurite. Cum spune Werner Jaeger, unul dintre cei mai buni cunoscători contemporani ai operei filozofului, Aristotel, prin neîntrecuta sa gândire analitică, atât de periculoasă pentru artă și mai ales pentru religie, este „fondatorul filozofiei științifice"[1] și marchează

[1] Werner Jaeger, *Aristoteles*, 1928, p. 398.

de la început, chiar în cadrul școlii platonice, o orientare spre lumea fizică, în ciuda eclectismului său și a influenței platonice. O singură știință n-a promovat el: matematica, la care adăugăm acele discipline în care se aplică matematica la fenomenele fizice, dar pe care el le numea „matematică fizică“ (optica, armonica, astronomia). Aceasta din urmă n-a rămas străină de preocupările sale, dar contribuția sa n-a fost întru totul fericită, fiindcă ea salvează și chiar consacră concepția geocentrică, într-un moment când aceasta era pe punctul de a fi părăsită pentru o concepție apropiată de cea modernă, coperniciană.

Dacă n-a îmbogățit matematica, în schimb, Aristotel merită să fie considerat, cum a și fost din Antichitate, „părintele“ logicii. Leibniz, într-o scrisoare din 1696 către Gabriel Wagner, vorbind despre utilitatea studierii logicii, spunea despre Aristotel că „el a fost cel dintâi care a scris, în spirit matematic, în afara matematicii“[2]. Cu toate străduințele zgomotoase ale logicii matematice contemporane, opera logică a lui Aristotel a rămas fecundă și pentru timpul nostru. Ea nu aparține însă numai trecutului, ci este un teren comun în disputele atât de vii ale gândirii contemporane. Nu împărtășim totuși fără rezerve ades citata apreciere a lui Kant din prefața la ediția a II-a a *Criticii rațiunii pure*: „... de la Aristotel, logica n-a trebuit să facă nici un pas înapoi... Mai este de admirat la ea că logica n-a putut face până acum nici un pas înainte“. Cum vom vedea, la Kant însuși, logica aristotelică, pe care cugetătorul german o ia ca îndreptar în tematica *Criticii rațiunii pure* — cum se constată din împărțirea *Criticii* în trei secțiuni: „estetica“, „analitica“ și „dialectica“, a făcut totuși doi pași înapoi: întâi, a fost considerată ca o logică formală; al doilea, i s-a adăugat o logică „transcendentală“, care a transformat toate noțiunile fundamentale în forme transcendentale, adică în „noțiuni pure“ sau „apriorice“, libere de experiență și produse de „rațiunea pură“; așadar, Kant a subiectivat „formele“ aristotelice, le-a dat o interpretare idealistă. Hegel, depășind pe Kant, a făcut din „logica transcendentală“ o logică dialectică, dar a păstrat și chiar a dus până la capăt identificarea idealistă a gândirii și a existenței. Întreaga gândire a lui Aristotel este orientată dialectic în sensul hegelian, pornește adică de la marile opoziții: multiplu–unu,

---

[2] Citat de A. Trendelenburg, *Erläuterungen zu den Elementen der Aristotelischen Logik*, ed. II, 1861, p. X.

individual–general, materie–formă, virtual–actual, hazard–necesitate, sus–jos, cald–rece, umed–uscat, mobil–imobil, finit–infinit etc. Principiul metodologic al fizicii aristotelice este explicarea mişcării universale prin contrarii.

În genere, este foarte greu să statornicim data, fie şi aproximativă, când s-a constituit o ştiinţă care a avut o glorioasă dezvoltare neîntreruptă şi are deschisă perspectiva viitorului. Putem statornici însă data constituirii, ca ştiinţă şi artă, a logicii: este data redactării colecţiei de scrieri aristotelice întrunite sub numele de *Organon*. Nu este vorba, desigur, de a fixa o cronologie precisă a unor scrieri care nu au fost redactate sistematic la aceeaşi epocă şi care au suferit remanieri din partea autorului lor, cum a constatat cercetarea filologică a „Corpului aristotelic", mai ales de către Werner Jaeger şi elevul său Frederic Solmsen[3]. Suntem mulţumiţi că putem data aproximativ naşterea unei discipline care a rămas exemplară pentru gândirea umană. Persistenţa logicii aristotelice în atâtea climate istorico-culturale, cu toate necesarele dependenţe istorice şi servituţi faţă de o doctrină în parte învechită, îşi găseşte explicaţia în două motive. Întâiul este înrădăcinarea logicii aristotelice în realitate: relaţiile logice oglindesc relaţiile existenţei. Al doilea motiv este tot atât de important: logica aristotelică este, în intenţia autorului ei, un inventar al tuturor relaţiilor logice, al tuturor „formelor de gândire", al tuturor metodelor ştiinţifice. Aristotel este „morfologul" cunoaşterii, scrie Th. Gomperz[4], este „metodologul" ştiinţelor, susţinea mai înainte Ed. Zeller[5]. Prezentul a adus numai variante şi dezvoltări ale metodelor aristotelice, variante care, în limbaj aristotelic, preexistau ca posibilităţi sau virtualităţi în aristotelism. Logica aristotelică, recunoscând valoarea noţiunii de relaţie, nu i-a acordat toată semnificaţia meritată, fiindcă şi ea, asemenea întregii gândiri antice, este dominată de noţiunea de substanţă. Logica modernă, de la Bacon, Galilei, Descartes şi chiar Spinoza, este o logică a relaţiei, deşi până în vremea noastră noţiunea de relaţie este încă departe de a fi înţeleasă în toată semnificaţia ei.

---

[3] Werner Jaeger, *Aristoteles. Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung*, 1923; Frederic Solmsen, *Die Entwicklung der Aristotelischen Logik und Rhetorik*, 1929. Studiul acestuia este mai puţin convingător.

[4] Th. Gomperz, Les Penseurs de la Grèce, vol. III, p. 41.

[5] Ed. Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, vol. II, 2, ed. IV, 1921, p. 186.

SCRIERILE DE LOGICĂ

Logica aristotelică, dacă facem abstracție de o seamă de lucrări pierdute, care se ocupau de aproape toate problemele de logică, îndeosebi de problema capitală a „contrariilor“, este alcătuită dintr-o colecție de șase lucrări de dimensiuni diferite, care corespund principalelor capitole ale logicii moderne. Ea nu constituie însă ceea ce noi numim un tratat bine închegat, ci o operă vie, în care totul se află în formație, în curs de cristalizare și, uneori, chiar de fericită dibuire. Nici titlul comun al colecției, nici orânduirea scrierilor nu se datorează lui Aristotel, cum vom arăta îndată. De asemenea, titlurile lucrărilor, poate nu toate făurite de Aristotel însuși, ne surprind, dacă le raportăm la marile teme ale logicii noastre. Operele sunt: 1) *Categorii* (Κατηγορίαι); 2) *Despre interpretare* (Περὶ ἑρμηνείας); 3) *Analitica primă* (Ἀναλυτικὰ πρότερα); 4) *Analitica secundă* (Ἀναλυτικὰ ὕστερα); 5) *Topica* (Τοπικά) și 6) *Respingerile sofistice* (Σοφιστικοὶ ἔλεγχοι). Compoziția acestor lucrări nu este totdeauna deplin elaborată și obscuritățile nu sunt puține, dar străduința de a le învinge este răsplătită. Scrierile de logică, asemenea tuturor operelor transmise modernilor sub numele lui Aristotel, de către Antichitate și Evul Mediu bizantin, arab și catolic, au ieșit din redactarea mereu revizuită a cursurilor.

Categoriile corespund numai în mică parte teoriei noțiunii. Opera nu se ocupă de noțiune în genere, ci numai de anumite noțiuni sau termeni „fără legătură“ între ei, care exprimă felurile cele mai generale ale existenței. Convingerea fundamentală a lui Aristotel, în contrast cu aceea a lui Platon, este că „existența“ nu are una și aceeași înfățișare, ci că ea se multiplică în mai multe „genuri“ ireductibile și necomunicabile. De aceea, „existența“ nu constituie genul suprem care le îmbrățișează pe toate și din care sunt deduse toate. Încă mai ciudat sună titlul celei de a doua lucrări: *Hermeneia*, în traducere latină, *Interpretatio*, în sensul de comunicare sau transpunere verbală a gândirii, adică în sensul de propoziție sau judecată. Aristotel nu dispune de un termen tehnic pentru judecată. De obicei, el se servește de formele diferite ale lui φάσις (zicere): afirmație (κατάφασις) sau negație (ἀπόφασις), de unde și contrazicerea (ἀντίφασις), sau de termenul specific grec și aproape intraductibil de λόγος: judecata este un anumit

logos, o anumită „vorbire", „vorbirea declarativă", enunțiativă (λόγος ἀποφαντικός).

În *Analitici*, termenul obișnuit pentru judecată este acela de *premisă* (πρότασις). În celelalte scrieri, premisa este definită: vorbire afirmativă (λόγος καταφατικός) sau vorbire negativă (λόγος ἀποφατικός) (*Analitica primă*, I, 1, 24 a 15). Celelalte patru opere, cele mai cuprinzătoare, se ocupă cu raționamentul în diferitele lui forme. *Analitica primă* se ocupă cu raționamentul în genere, cu silogismul, termen consacrat de Aristotel. Silogismul, ca formă generală a raționamentului, funcționează nu numai în științele universalului și necesarului, în științele care posedă certitudine, ci și în discipline care posedă numai o cunoaștere aproximativă, fie dialectică, fie retorică[6], sau o cunoaștere conformă opiniei, simplei „credințe", „persuasiunii". *Analitica secundă* are ca temă „demonstrația" (ἀπόδειξις), raționamentul științific, în care aflarea „cauzei", a „rațiunii de a fi" antrenează de la sine convingerea. Cele două *Analitici* constituie corpul principal al logicii aristotelice și contribuția sa cea mai originală, cum recunoaște el însuși, la sfârșitul lucrării *Respingerile sofistice*: „În retorică, existau multe lucrări mai vechi, în silogistică însă nu exista mai înainte nimic de care merită să vorbim, și de aceea munca noastră ne-a luat mult timp de grele cercetări" (184 a–184 b).

Este totuna dacă spunem că *Analitica primă* se ocupă de silogism ca formă generală de deducere a unei gândiri din alta sau se ocupă de „latura silogistică" a demonstrației, cum susține H. Maier, nu fără dreptate, dacă ținem seama de fraza cu care începe *Analitica primă*: „Înainte de toate, trebuie să arătăm care este obiectul cercetării noastre și cărui domeniu aparține ea: obiectul ei este demonstrația, iar domeniul căreia ea îi aparține este știința demonstrativă". Abia la începutul capitolului 4 se face o distincție hotărâtă între silogism și demonstrație.

Topica deschide raționamentului un câmp nou și mai vast: cunoașterea probabilă, fundată pe „opiniile" care sunt primite de toți oamenii sau cel puțin de cei mai reputați ca înțelepți, nu pe natura lucrurilor. Aristotel numește această specie de raționamente „dialectice", fiindcă, servindu-se de „locurile comune" (τόποι), verifică prin „discuție", prin examinarea răspunsurilor la întrebări, valoarea opiniilor.

---

[6] Dialectica, în concepția antică, se situa în apropierea retoricii.

Vom vedea că *dialectica* este a doua parte a logicii, alături de *analitică* sau, mai precis, alături de *apodictică*, adică de analitica *științifică*. Dialectica raționează pe baza „locurilor comune", a opiniilor în genere, analitica sau apodictica pe baza „premiselor" cu obiecte precise. Cea de-a șasea și ultima scriere logică, *Respingerile sofistice*, este considerată ca ultima carte (a IX-a) a *Topicii*. Ea cercetează cu adâncime raționamentul fals, „paralogismul", adică modul sofistic de a „respinge" orice opinie străină, numai de dragul „respingerii", cu orice fel de mijloace, chiar conștient incorecte, pe scurt, cercetează procedeul „elenhic" (ἔλεγχος= respingere). *Respingerile sofistice* sunt partea negativă, oarecum patologică, a teoriei raționamentului. Termenul „topică" semnifică nu numai modul dialectic de a raționa, ci și modul cum trebuie constituit un raționament, pentru a fi corect și eficace. Modul este ilustrat de termenul τόποι („locuri"), adică de aspecte logice comune, pe care trebuie să le aplicăm în formularea unei propoziții sau a unei înlănțuiri de propoziții. „Locurile comune" sunt înrudite cu „categoriile"; de aceea, scolastica a vorbit de *predicamente* („categorii") și *predicabile* sau „voci" în număr de cinci: „gen", „diferență", „specie" (acestea, în *Topica*. sunt contopite în „definiție"), „propriu" și „accident". *Retorica*, una din cele mai vechi discipline ale culturii europene, este dependentă deopotrivă de „analitică" (de silogism), de „dialectică" și de „sofistică". O recunoaște însuși Aristotel: „Retorica ia naștere din doi factori: știința analitică și știința politică referitoare la caractere; pe de altă parte, ea se aseamănă în unele privințe cu dialectica, în alte privințe cu discursurile sofistice" (*Retorica*, I, 4, 1359b 10–12). Fr. Solmsen, în opera *Dezvoltarea logicii și retoricii aristotelice*, pornind de la texte din *Retorica* (I, 2, 1357a și b, 1358a 1–35), a studiat dezvoltarea logicii aristotelice în principalele ei etape istorice. În prima fază, Aristotel admite — cu Platon — două metode distincte de raționament: metoda dialectică, prin raționamente formate de τόποι (locuri comune) și metoda „apodictică", prin raționamente formate de προτάσεις (premise) speciale. În a doua fază, dispare dualismul, și Aristotel recunoaște numai o singură metodă științifică de raționament: silogismul format de premise.

Textele din *Retorica* ridică problema titlului comun dat colecției de lucrări logice. Cuvântul „logică" nu se întâlnește la Aristotel, ci numai termenul adjectival λογική, sau adverbial, uneori cu sens

peiorativ, λογικῶς —, aceasta din urmă mai ales în opoziţia: φυσικῶς θεωρεῖν şi λογικῶς θεωρεῖν, toate acestea în sensul foarte general de „conceptual" sau de „raţionare abstractă", nu totdeauna primite favorabil, în orice caz, mai aproape de „dialectică" decât de „analitică" („apodictică")[7]. Comentatorul Alexandros din Aphrodisias (secolul II d.Hr.) este cel dintâi care întrebuinţează termenul tehnic de „logică" pentru a desemna disciplina noastră[8]. Aristotel însuşi nu recurge nici la titlul consacrat de *Organon*, adică „instrument", „mijloc" sau „metodă". Expresia „organon" (instrument) se întâlneşte totuşi, în treacăt, într-o accepţie restrânsă în *Topica*: „În ceea ce priveşte cunoaşterea şi înţelepciunea filozofică, nu este un mijloc (ὄργανον) de mică însemnătate, dacă putem îmbrăţişa dintr-o privire consecinţele a două ipoteze contrare" (VIII, 14, 163b 10–11). Deci, termenul „organon" nu este străin lui Aristotel şi el putea foarte bine să denote toate metodele logice. Totuşi, el ajunge să fie consacrat ca titlu al lucrărilor de logică abia în secolul IV d.Hr., la comentatorii bizantini[9]. Termenul de care se foloseşte însuşi Aristotel pentru a desemna noua disciplină — sau cel puţin partea ei principală, teoria raţionamentului — este acela de *analitică*. Acest cuvânt ţine să sublinieze procedeul de care se serveşte Aristotel pentru a descoperi atât elementele, factorii componenţi, cât şi formele raţionamentului. „Analitica" reflectă îndeosebi excepţionala muncă de gândire abstractă desfăşurată de Aristotel pentru a formula modurile şi figurile silogismului, marea contribuţie a *Organon*-ului, după aceea a definirii elementelor logice (categorii, locuri comune, propoziţii). Raţionamentul este analizat în propoziţii (judecăţi), pe care el le numeşte la început „premise" (προτάσεις), şi apoi în noţiuni, pe care le numeşte „termeni" (ὅροι), tocmai pentru a arăta că ele sunt rezultatul analizei. Judecata este luată în considerare ca „premisă", ca element în raţionament, iar noţiunea ca „termen" sau „limită" a procedeului logic. Noţiunea este fundamentul înţelegerii existenţei individuale, a concretului. „Categoriile" sunt şi ele „termenii" sau limitele ierarhiei noţionale: sunt genurile cele mai cuprinzătoare şi

[7] Matthias Kappes, *Aristoteles-Lexikon*, 1894, pp. 35–36.

[8] W. D. Ross, *Aristote*, 1930, pp. 34–35.

[9] Numele de „Organon" era întrebuinţat şi de peripateticienii din deceniul I î. Hr. (C. Prantl, *Geschichte der Logik im Abendlande*, vol. I, p. 532).

ireductibile ale existenței și gândirii acesteia. Așadar, *Organon* începe cu „categoriile", cu noțiunile cele mai generale, adică cu noțiunile cele mai elementare, și sfârșește cu „raționamentele sofistice", cele mai complexe prin subterfugiile la care recurg, pentru a trece drept raționamente autentice, dar și cele mai false, fiindcă ele ruinează legile, principiile gândirii.

Nu Aristotel însuși a așezat lucrările sale de logică în ordinea pe care ne-a transmis-o tradiția de la Andronicos din Rhodos, editorul operelor expozitive, didactice ale lui Aristotel, în secolul I î. Hr.[10]. C. Prantl condamnă opinia tradițională, care pleacă de la simplu pentru a ajunge la compus, și propune o altă ordine, care ia ca punct de plecare judecata, deși el însuși recunoaște importanța capitală a noțiunii în gândire.

După considerații asupra operelor de logică aristotelice, în latura lor mai mult exterioară, cercetarea noastră se va îndrepta spre conținutul lor, sub următoarele titluri: a) izvoarele logicii aristotelice; b) orientarea generală a logicii aristotelice; c) caracterul specific al logicii aristotelice și locul ei în clasificarea științelor; d) structura logicii aristotelice; e) structura și originea cunoașterii; f) amănunte asupra principalelor capitole: logica noțiunii, logica judecății, logica raționamentului apodictic, dialectic și sofistic

IZVOARELE LOGICII ARISTOTELICE

Care sunt condițiile care au generat logica aristotelică? Oricât de original ar fi *Organon*-ul aristotelic, el nu este o producere din nimic, nu este un copil fără părinți (*proles sine matre creata*). Treapta superioară de gândire analitică și abstractă presupune un material de exercitare în fapt a gândirii. Pentru a constitui o teorie a metodelor științifice, trebuia să existe înainte, ca prototipuri, încercări de gândire metodică, realizări de știință parțial perfecte, precum și — în contrast cu acestea — realizări nu numai imperfecte, ci și vădit false, cărora trebuia să li se smulgă masca pretenției de adevăr, pentru a stabili normele gândirii

---

[10] C. Prantl, *Geschichte der Logik*, vol. I, p. 89. Prantl numește, alături de Andronicos, și pe Hermippos ca un posibil editor al operelor aristotelice.

sănătoase. Se recunoaşte, în genere, ca o origine a logicii aristotelice, îndelungata exercitare în *dialectică*, în arta de a discuta, de a întreba şi de a răspunde, şi în *retorică*, în tehnica discursului (λόγος). Începutul *Retoricii* lui Aristotel precizează înrudirea dintre retorică şi dialectică, precum şi obiectul acestor două discipline înrudite. în opoziţie cu acela al ştiinţei (ἐπιστήμη): „Retorica este analoagă dialecticii; amândouă au ca obiect opiniile comune pe care le pot cunoaşte toţi oamenii şi care nu au nevoie de nici o ştiinţă specială" (I. 1, 1354a 1–3). Este aici capitală deosebirea dintre *opinia* comună oamenilor în genere, sau numai celor înţelepţi, şi stiinţa specială, fundată pe existenţă. Cea dintâi este probabilă, a doua este certă şi necesară.

Aristotel s-a ocupat intens cu problemele logicii, încă din vremea când era discipol al lui Platon şi, de timpuriu, el a avut sentimentul că, în acest domeniu, este superior învăţătorului său. Aristotel avea exigenţe logice mai adânci, fiind chinuit de faptul uluitor al erorii al „minciunii", de greutatea de a face din raţiune un instrument numai al adevărului, al ştiinţei. De aceea, partea cea mai mare din *Topica* a fost scrisă de timpuriu, poate şi opusculul *Categorii*, care, prin conţinutul său, se înrudeşte cu *Topica*, fiindcă şi el studiază noţiuni generale, tot un fel de „locuri comune"[11]. Oricum am determina cronologia *Categoriilor*, aceea a *Topicii* este recunoscută ca timpurie. Discuţia, arta de a întreba şi a răspunde, şi discursul judiciar şi politic, arta de a vorbi pentru a emoţiona şi convinge erau familiare grecilor, obişnuiţi cu „lupta" (ἀγωνία) verbală până la abuz şi incorectitudine conştientă. De aceea, se impunea o anchetă analitică necruţătoare a procedeelor de discuţie şi de vorbire, o cercetare sistematică a dialecticii, în sensul vulgar, şi a retoricii[12].

Între timp, apăruse ceva nou în cultura greacă: începuturile unei ştiinţe a naturii, în cadrul căreia gândirea, urmărind adevărul, reflectarea realităţii, se desfăşoară sigură de sine pe linii progresive. Îndeosebi, nu mult înainte de formarea intelectuală a lui Aristotel, se

[11] R. Witten, *Die Kategorien des Aristoteles*, în „Archiv für Geschichte der Philosophie", Bd. XVII. Neue Folge, X, 1904.

[12] Em. Bréhier încearcă să deducă din „dialectică" toate elementele logicii aristotelice (*Histoire de la philosophie*, vol. I, p. 172). De aceeaşi opinie este şi Albert Rivaud, *Histoire de la philosophie*, 1948, vol. I, p. 249

prin excelență: matematica. În fața unui raționament probabil sau sofisticat, se afirmă în matematică un raționament necesar. Léon Robin consideră matematica, îndeosebi geometria, ca model al științei sub raport metodologic, pentru Aristotel. Aceasta împrumută geometriei cele mai multe dintre exemplele sale și nu mai puțin terminologia sa: ἀπόδειξις (demonstrație), axiomă, definiție, postulate, metoda apagogică (de reducere la absurd). Se spune că Hippocrates din Chios (a doua jumătate a secolul V î. Hr.) a fost primul autor al unui tratat de geometrie. Euclides, care s-a născut cam la zece ani după moartea lui Aristotel, este probabil că n-a făcut altceva decât să pună ordine, să clarifice și să întregească lucrările înaintașilor, cursurile din școlile de geometrie, cu mai multă vigoare și metodă[13].

Cu toate acestea, Aristotel, deși gândește matematic sau geometric, nu este îndreptat spre cantitativ, ci spre calitativ. Cum spunea atât de plastic Leibniz: Aristotel gândește în spirit matematic, *în afara* matematicii. O explicație a orientării spre calitativ se întemeiază pe constatarea că matematismul a găsit în conștiința lui Aristotel o contrapondere serioasă în preferința lui pentru *biologie*. Logica aristotelică este o logică a clasei și abstracției — aristotelismul și biologismul merg paralel. De aceea, s-a vorbit de „structura biologică a aparatului conceptual al lui Aristotel“[14]. O altă explicație a calitativului aristotelic a fost găsită în orientarea lui Aristotel spre tehnică, spre munca meșteșugărească, în care un material dat primește o *calificare*, o *formă*, datorită muncii omului, călăuzită fiind de un plan, de un scop. Această viziune tehnică, nu cea biologică, este transpusă asupra lumii întregi și mai ales asupra vieții. Cele trei explicații nu se exclud. Originalitatea doctrinei logice a lui Aristotel stă în sintetizarea a trei structuri: structura matematică a exactității, structura biologică a dezvoltării și structura tehnică a „formării“ unui material dat. Poate că interferența acestor structuri nu a respectat deplin specificul matematicii, axată pe noțiunea de *relație* între cantități, și a accentuat prea mult *clasa*, dominată de *substanță*, dar ea a fost condiția creării logicii, a unei discipline cu aplicație universală. O logică pur matematică ar fi fost un obstacol în calea construirii unei logici valabile pentru orice exercițiu de gândire. Că logica, așa cum a constituit-o Aristotel, a fost determinată de condiții

---

[13] Léon Robin, *Aristote*, 1944, p. 60.
[14] R. Königswald, *Philosophie des Altertums*, 1917, p. 358.

obiective, care făceau nerealizabilă orice altă formulă, se constată și din împrejurarea că ea a persistat nealterată două milenii.

ORIENTAREA GENERALĂ A LOGICII ARISTOTELICE

Orientarea generală a logicii aristotelice este încă un obiect discutat. Problematica discuției a fost sporită și complicată de logica modernă, dincolo de nevoile discuției, și a făcut astfel dificilă o soluționare satisfăcătoare. Miezul problematicii este găsirea factorului dominant, și deci determinant, al logicii aristotelice: este factorul psihologic, cel gramatical, cel formal sau cel ontologic? Vom examina sumar fiecare factor. Logica aristotelică nu este orientată psihologic. O fundare psihologică a logicii aristotelice ar fi fost o concepție ușor de respins pe baza textelor. Aristotel nu face din logică o psihologie a cunoașterii. Tema aceasta a fost dezvoltată de el în tratatul *Despre suflet**, în care se îmbină cercetarea naturalistă și speculația filozofică, precum și în scrieri mai mărunte cuprinse sub titlul de *Parva naturalia**, adică mici studii naturaliste („despre senzație", „despre memorie", „despre vise", „despre viață și moarte" etc.). Psihologia gândirii nu este și nici nu poate fi cu totul neglijată în *Organon*. Raporturile logice au laturi psihologice necesare, atât în sfera discursivității, adică a judecății (v. *Despre interpretare*, chiar în capitolul 1) și deci a raționamentului, cât și a intuirii principiilor raționamentului (*Analitica secundă*, II, ultimul capitol). Îndeosebi discursivitatea, exprimarea verbală a gândirii implică un factor psihologic, prezent în orice judecată care unește noțiuni. Unirea noțiunilor este un act uman care poate oglindi existența sau se poate înstrăina de realitate și, de aceea, poate fi adevărat sau fals.

Un alt factor logic este aspectul gramatical, limbajul. Deși, pentru Aristotel, limbajul are un caracter convențional, pur uman, și de aceea variabil după popoare, creatorul logicii apreciază just legătura intimă dintre limbaj și gândire, legătura exprimată sintetic și intraductibil prin termenul de λόγος, de unde și „logica". Aristotel admite un paralelism absolut între „existență" (εἶναι) și „vorbire" (λέγεσθαι),

* Cele două tratate sunt reunite în volumul: Aristotel, *De anima* (trad. N. I. Ștefănescu), *Parva naturalia* (trad. Șerban Mironescu și Constantin Noica), Ed. Științifică, 1996 (n. red.).

întrucât existența are tot atâtea accepții câte enunțuri, expresii sau, cu termenul grec, câte „categorii" (*Metafizica*, V, [Δ], 7, 1017b 24–25). În altă parte, Aristotel spune răspicat: „știința este logos " (*Metafizica*, IX, [Θ], 2, 1046b 8), prin logos înțelegând limbajul care exprimă „cauza" lucrurilor și care deci aderă intim la natura lucrurilor. Printre interpreții moderni ai aristotelismului, Adolf Trendelenburg s-a distins prin străduința de a demonstra dependența logicii aristotelice de structura limbajului, de gramatică[15]. Mai puțin decât la factorul psihologic, constatăm totuși aceeași eroare de a extrapola, de a exagera un factor necesar, dar subordonat, al logicii lui Aristotel: gramatica. Gramatica, da, nu însă gramaticismul! În adevăr, logica aristotelică pornește întotdeauna de la distincții verbale obișnuite, de la ceea ce este dat, dar ea depășește limbajul, și-l subordonează, urmând propriile ei legi. Astfel ea ne oferă posibilitatea de a despărți formele logice de cele gramaticale și de a critica limbajul din punctul de vedere al logicii, pentru a constata în ce măsură gramatica oglindește gândirea și gândirea existența. O examinare logic-critică a limbajului este totdeauna binevenită. Nu se poate nega, totuși, o influență reală a structurii lingvistice asupra gândirii, deoarece unele forme logice n-ar fi fost posibile fără autoritatea limbajului. Astfel sunt așa-numitele „judecăți nedefinite", pe care abia Kant le-a consacrat ca judecăți de sine stătătoare în tabela categoriilor: de exemplu „omul este non-alb" sau „non-omul este alb". La Aristotel, „judecata nedefinită" are, cum vom vedea, alt înțeles: este judecata cu subiectul necantificat.

Predominarea factorului lingvistic, gramaticismul, ne duce la o a treia interpretare a logicii aristotelice, *formalismul*, care a avut și are o semnificație excepțională în tălmăcirea structurală a logicii aristotelice. Am ajuns, dar, la marea controversă: în ce sens logica lui Aristotel este formală, adică o simplă cercetare a formelor de gândire, independent de orice raportare la existență, la un conținut obiectiv? Interpretarea formalistă este îndelung pregătită de logica stoică, de scolastica creștină, mai ales în cea nominalistă, și este consacrată de Kant, apoi de Herbart, Hamilton și alții până în zilele noastre, îndeosebi

[15] De aceeași opinie, însă cu o documentare mai bogată și mai suplă este interpretul mai recent al logicii aristotelice, H. Maier: „În cuvântul limbajului, în simbolul gândului, care el însuși este o imagine a realului, stă adevărata cheie pentru înțelegerea silogisticii aristotelice" (H. Maier, *Die Syllogistik des Aristoteles*, vol. II, 2, p. 179)

de logistică, de pretinsa „logică nouă". Logistica este un formalism radical, care ține să facă din Aristotel, creatorul logicii, un mare precursor, pentru ca, după această acoperire, să declare aristotelismul un formalism imperfect, neautentic, depășit[16]. Chiar un Werner Jaeger înclină spre interpretarea formalistă. Trebuie întâi să ne înțelegem asupra termenului de „formă". Dacă prin „formă" se înțelege pura relație subiectivă între gândiri, relație care garantează numai coerența, consistența sau acordul gândirii cu ea însăși, nu este greu să ripostăm că *Organon*-ul nu este o logică formală, cum devenise însăși logica antică, începând cu stoicii. Dacă însă prin formă se înțeleg raporturile cele mai generale ale existenței, așa-numitele *esențe* ale lucrurilor, logica aristotelică este o logică a formelor, tocmai fiindcă formele nu sunt pur subiective, ci componentul cel mai adânc al existenței, atributul inerent realității materiale. În sfârșit, dacă prin formă se înțeleg numai raporturile cele mai generale ale gândirii, de asemenea logica lui Aristotel este formală. Dar formele gândirii oglindesc, la Aristotel, formele existenței. Logica aristotelică este formală, nu însă formalistă.

Am ajuns la ultima interpretare a logicii aristotelice, cea ontologică. Acesta este punctul de vedere al lui A. Trendelenburg, C. Prantl, mai înainte, mai recent al lui H. Maier[17] și O. Hamelin[18].

În *Analitica primă*, în teoria silogismului, în care Aristotel face abstracție mai mult ca oriunde de conținutul gândirii, raportarea la structura obiectului, la relațiile existenței este principiul explicativ al relațiilor de gândire. Motivul ontologic apare clar în importanța acordată de Aristotel, în cartea întâi a *Analiticii prime*, silogismelor de modalitate (simpla existență, posibilitate sau contingență, imposibilitate și necesitate). Opoziția dintre logica aristotelică, reflectare a realității, și logica kantiană, expresie a gândirii subiective, are ca fundament o opoziție adâncă în felul de a concepe atributele gândirii. În timp ce logica lui

[16] Acest punct de vedere dogmatic al logisticii este reprezentat tipic de Heinrich Scholz, în a sa *Geschichte der Logik*, 1931.

[17] „De aceea, și legile logice sunt originar legi ale existenței; și formele logice, formele gândirii adevărate, vor să fie cópii ale raporturilor reale. Aceasta este intuiția fundamentală gnoseologică, pe care se întemeiază logica aristotelică" (H. Maier, *Die Syllogistik des Aristoteles*, ed. revăzută, 1936, vol. I, p. IV).

[18] „Legea contradicției este pentru el o necesitate, nu a gândirii, ci a esențelor înseși" (O. Hamelin, *Le Système d'Aristote*, 1920, p. 92).

Kant accentuează intervenția activă a rațiunii în cunoaștere, funcția constructivă a intelectului, logica aristotelică accentuează, dimpotrivă, neintervenția falsificatoare a subiectului cunoscător. Aristotel admite fără ezitare o activitate a intelectului, ba chiar un „intelect activ", alături de „intelectul pasiv", ca cea mai înaltă manifestare a conștiinței, dar această activitate a gândirii nu servește să „creeze" forme sau chiar conținuturi de gândire, ci să descopere formele și esențele lucrurilor. Inteligența nu „asimilează" lucrurile, transformându-le în conținuturi subiective, pentru a le putea cunoaște, ci, dimpotrivă, ea este oarecum asimilată de lucruri. „Intelectual este, virtual oarecum, inteligibilii înșiși, dar ca entelehie, înainte de a fi gândit, nu este nici unul dintre ei" (*Despre suflet*, III, 4, 429b 31).

LOCUL LOGICII PRINTRE ȘTIINȚE

Orientarea obiectivă a logicii aristotelice ridică o problemă nouă: caracterul specific, ireductibil al logicii și locul acestei discipline printre științe. Obiectul logicii îl constituie legile sau formele cele mai generale ale gândirii, dar acestea nu reprezintă o lume în sine, o sferă izolată, ci exprimă, în planul cunoașterii, existența cu legile sau formele ei cele mai generale. Legile gândirii sunt legi ale realității, fără ca cele două feluri de legi să se confunde. Gândirea reflectă existența, dar este distinctă de ea. Aristotel nici nu desparte, nici nu confundă gândirea și existența. Despărțirea este opera formalismului, confundarea, opera idealismului obiectiv, cum se întâlnește la Hegel și, pe urmele lui, la Prantl. Această determinare dă la iveală caracterul complex al logicii: obiectul logicii este anume gândirea care corespunde existenței și care deci o cunoaște; pe scurt, obiectul logicii este însăși cunoașterea. În adevăr, logica aristotelică este totodată o teorie a cunoașterii, o gnoseologie sau epistemologie. Logica este, dar, o teorie a științei în genere. De aceea, ne-am aștepta ca logica să ocupe nu numai un loc precis, bine determinat printre celelalte științe, ci chiar un loc de frunte. Aristotel a întocmit prima clasificare mai dezvoltată a științelor, al cărei principiu îl reprezintă principalele capacități sau „facultăți" ale conștiinței, principiu pe care îl va primi, cu modificări, și Bacon în clasificarea sa, mult mai bogată, a științelor. Trei sunt, pentru Aristotel, capacitățile

umane: teoria (θεωρία), creația (ποιεῖν) și acțiunea (πράττειν). Există, deci, științe teoretice, poetice și practice. Logica nu este cuprinsă, cum ne-am aștepta, în grupul științelor teoretice: metafizica, fizica și matematica. Este aproape sigur că, în termenul de „fizică", Aristotel îmbrățișa și biologia, de asemenea psihologia, cum intrau în matematică și disciplinele fundate pe matematică: optica, muzica, astronomia. Dar logica nu este numărată nici în grupul științelor poetice (poetica, retorica), nici în grupul științelor practice (etica, economica etc.), cum poate ar fi îndemnat să facă oricine vede în logică o „*artă* de a gândi" (*l'art de penser*), cum se intitulează așa-numita *Logică de la Port-Royal*, scrisă în spirit cartezian, de Arnauld și Nicole. Uneori, logica este considerată de Aristotel o „capacitate" (δύναμις), noțiune care trebuie să fie lămurită, pentru ca astfel să putem fixa locul ocupat de logică între celelalte discipline. Cum știm, Aristotel este înclinat să vadă în logică un mijloc, un „instrument" (ὄργανον) al științelor, termen care a fost adoptat ca titlu pentru lucrările de logică și care a reînviat la Francis Bacon (1620), apoi la J. H. Lambert (1764) și chiar în secolul al XIX-lea, la W. Whewell (1858). Nimic nu oprea ca „instrumentul" celorlalte științe să figureze printre științele teoretice. Dacă totuși nu figurează, poate fiindcă logica nu este numai un instrument al științelor teoretice, ci al tuturor științelor, trebuie să existe și alte motive, care au determinat pe Aristotel să dea logicii o situație excepțională, adică o mare independență. Logica este un „instrument" al inteligenței cu aplicație universală, fiindcă ea este un punct de intersecție al tuturor planelor pe care se mișcă viața omului. Logica întrebuințează cele patru mari aspecte legate de conștiință: limbajul, gândirea, existența — oglindită de gândire și limbaj — în sfârșit, „capacitatea" practică de a îndruma gândirea și vorbirea spre existență, adică spre adevăr, ferind-o de eroare și sofisme. Lupta împotriva abaterilor de la linia normală a gândirii este resortul profund al logicii aristotelice. Din această voință de a găsi adevărul decurge specificul logicii, pe care Aristotel nu l-a formulat explicit nicăieri, dar l-a recunoscut implicit ca inclasificabil.

Dacă vrem acum să apreciem specificul logicii, după conținutul ei, adică după problemele fundamentale cercetate în opere, se constată îndată că primează aspectul teoretic. Obiectivul logicii este însăși teoria, cunoașterea, gândirea ca atare, noțiunea, judecata și raționamentul în toate formele lor. S-a ridicat problema: care dintre aceste

trei determinări ale gândirii și-a asumat rolul dominant în structura logicii? Prantl pune accentul pe noțiune, pe unitatea formei conceptuale. „Noțiunea, nu altceva, este principiul logicii aristotelice: ... ea mijlocește, material, cunoașterea, formal, gândirea; ea mijlocește ca «noțiune creatoare» principiul aristotelic al «dezvoltării», adică al trecerii de la potențial la actual"[19]. Trendelenburg pune înainte judecata: „Întâi, judecata este punctul de plecare al logicii"[20]. În sfârșit, Maier centrează logica în silogism[21], apreciere care confundă principala preocupare a logicii aristotelice cu factorul ei central, care nu este silogismul. În adevăr, judecata și silogismul au ca notă comună discursivitatea, mijlocirea, în timp ce noțiunea este o prindere nemijlocită, intuitivă a esenței lucrurilor. Noțiunea, ca și senzația, este un „contact" (θιγγεῖν) cu existența, așa încât, uneori, Aristotel consideră ca model de cunoaștere, chiar pur intelectuală, „senzația". Guido Calogero ține să sublinieze necesara prezență în logica aristotelică a doi factori, pe care el îi numește poziția *dianoetică*, adică activitatea de a judeca și de a lega judecăți prin silogism, și poziția *noetică*, concepută ca funcție nemijlocit unitară — fără multiplicitatea discursivității — a apercepției sau prehensiunii intelectuale[22]. A doua poziție este fundamentală, ceea ce înseamnă recunoașterea rolului pe care îl deține în gândire prinderea nemijlocită a esențelor, adică noțiunile. Semnificația capitală, în logica aristotelică, a distincției dintre mijlocit și nemijlocit va fi cercetată mai jos. Deocamdată, ni se impune concluzia că sunt deopotrivă de necesare gândirii noțiunea, ca prehensiune nemijlocită a esențelor, ca și judecata și raționamentul, ca discursivitate predicativă, ca afirmație și negație, așa încât este greu a stabili o ierarhizare a lor. Desigur, esența premerge transpunerea ei în limbaj, în discurs (judecata și raționamentul), dar însăși gândirea esenței, noțiunea, nu poate fi despărțită de limbaj, de discursivitate, de logos.

---

[19] C. Prantl, *Geschichte der Logik*, vol. I, p. 104

[20] A. Trendelenburg, *Erläuterungen zu den Elementen der Aristotelischen Logik*, p. 1.

[21] H. Maier, *Die Syllogistik des Aristoteles*, vol. I, Introducere.

[22] G. Calogero, *I fundamenti della logica aristotelica*, 1927

STRUCTURA LOGICII

O nouă sarcină ne solicită, anume, să arătăm în ce fel principalele determinări ale gândirii își ating ţelul lor: cunoașterea existenţei, știinţa. Ce este cunoașterea, ce este știinţa, după Aristotel? Cunoașterea, știinţa, gândirea se definesc prin obiectivitate, prin referirea lor la existenţă. Aristotel și-a fixat modul de a concepe „știinţa" în opoziţie cu concepţia lui Platon, ceea ce nu exclude și o înrudire între cele două concepţii, dacă ţinem seama de îndelungata ucenicie a lui Aristotel în sânul Academiei. S-a exagerat poate importanţa relaţiei de opoziţie sau de înrudire dintre Platon și Aristotel. Aristotel a ţinut să sintetizeze două tendinţe esenţial antagoniste și, în realitate, a ajuns la un compromis care, după Gomperz, este un „platonism atenuat"[23]. Un istoriograf cu preferinţă pentru sistemul platonic, Léon Robin, trădează prejudecata antiaristotelică în caracterizarea: „transfugul Academiei a rămas platonic"[24]. Totuși, un alt interpret, Octave Hamelin, susţine, mai aproape de realitate, că Aristotel, deși a rămas platonic, este mai puţin platonic decât se crede[25]. Metoda genetică, aplicată la opera lui Aristotel, îndeosebi de Werner Jaeger, a ajuns la rezultatul că doctrina aristotelică a avut o dezvoltare istorică, în care accentul doctrinar, centrul de gravitate a trecut de la transcendent la imanent, la devotament faţă de fapte, la neobosita străduinţă pentru o știinţă a naturii de sine stătătoare. „Filozoful conceptelor a devenit un interpret știinţific al lumii în stil universal"[26]. Aristotel, chiar de la intrarea în școala platonică, a dus cu sine preocuparea savantului cu severe exigenţe logice. Platon însuși numea locuinţa lui Aristotel „casa cititorului". Caracteristică pentru Aristotel este îmbinarea excepţională, aproape „miraculoasă" a trei componente care rareori merg împreună: a) o sete nepotolită, universală, de a cunoaște realitatea în amănunte; b) o ascuţime analitică de gândire care l-a făcut creatorul logicii și cea mai înaltă întruchipare a spiritului analitic în Antichitate; c) vastitatea viziunii sintetice. Tendinţa naturalistă a gândirii aristotelice este clar marcată și de direcţia în care se dezvolta

---

[23] Th. Gomperz, *Les Penseurs de la Grèce*, vol. III, p. 93.

[24] L. Robin, *Aristote*, p. 50.

[25] O. Hamelin, *Le Système d'Aristote*, p. 259.

[26] W. Jaeger, *Aristoteles*, p. 429.

la început, îndată după moartea întemeietorului, activitatea școlii peripatetice la Theophrastos și, mai ales, la Straton, numit „fizicianul". Acesta introduce în aristotelism atomismul lui Democrit, după ce însuși Aristotel, în *Meteorologice* (cartea IV), s-a orientat în aceeași direcție[27].

O prăpastie desparte platonismul și aristotelismul în modul de a înțelege atribuțiile inovatoare ale cunoașterii. Pentru Platon, cunoașterea, în viața de pe pământ, nu aduce nimic nou, ci este o simplă „reminiscență" (ἀνάμνησις) a intuițiilor eidetice din altă lume. Dimpotrivă, pentru Aristotel, cunoașterea în cele două forme de căpetenie ale ei, demonstrația silogistică și inducția, este un progres, o derivare de cunoștințe noi din cunoștințe vechi. Tot așa de semnificativă și plină de consecințe este deosebirea de metodă dintre cei doi: ceea ce Platon desparte, Aristotel unește. Individual și general, sensibil și inteligibil, materie și formă, posibil și real, cauză eficientă și cauză finală, corp și suflet etc. sunt la Platon strict separate, ca două lumi a căror comunicare este aproape de neînțeles, iar la Aristotel sunt intim sudate.

Efectul sudurii este dominarea experienței, a lumii sensibil-materiale asupra gândirii, asupra lumii spirituale. Predominarea experienței se învederează în însuși punctul de plecare al concepției aristotelice. Scopul cunoașterii, al științei este explicarea individualului sensibil și a devenirii (mișcării) lui. Explicarea individualului se face prin general, prin esență, care este exprimată de noțiune, tocmai fiindcă generalul se află în individual și noțiunea (gândirea) în experiență (senzație). În acest chip, se definește o altă latură a diferenței fundamentale dintre Platon și Aristotel. Este pentru Platon o axiomă că generalul, că Ideea este de sine stătătoare, „separată" (χωρισμός); dimpotrivă, pentru Aristotel, este tot o axiomă că generalul nu poate fi ipostaziat, ci aparține individualului. De aceea, problema cardinală a aristotelismului este apartenența (τὸ ὑπάρχειν) generalului la individual, iar din punct de vedere logic, apartenența predicatului la subiect care, în cele din urmă, este individualul, „substanța primă". Orice atribut sau orice general nu este izolat, cum credea Platon, ci aparține fie altui atribut general, ca de exemplu „om" și „animal" — exemplu adeseori citat de Aristotel —, fie în cele din urmă individualului. Individualul nu mai este atributul altuia, ci este substratul sau subiectul tuturor atributelor.

---

[27] Vezi W. Jaeger, *Aristoteles*, p. 412.

Realitatea material-sensibilă, singurul obiect al cercetării, este constituită din indivizi care sunt obiect de percepție, de „contact" direct. În puține cuvinte, Aristotel răstoarnă ordinea existențială admisă de Platon: la acesta, ideile sunt existența adevărată, iar lucrurile din spațiu și timp au o existență secundară, ba chiar nu au propriu-zis existență; la Aristotel, individualul din spațiu și timp este adevărata existență, în timp ce „specia" („genul") — generalul — are o existență secundară, este o „a doua substanță". „Astfel, demonstrația nu implică în mod necesar existența Ideilor, nici a Unului alături de Multiplu, ci implică cu necesitate posibilitatea de a afirma ca adevărat unul despre multiplu..." (*Analitica secundă*, I, 11, întreg începutul).

Ne întâmpină acum obiecția, adeseori repetată, adusă concepției logice a lui Aristotel: strâns legată de convingerea că generalul (universalul) nu este independent, cum este individualul, ci aparține acestuia, este teoria că „substanța primă" sau adevărata existență este individul, care este un „tot" (σύνολον) constituit din materie și formă, virtualitate și actualitate, privație și posesie, nedeterminare și determinare. Deși individul este real, nu el este „obiectul științei", ci generalul, noțiunea, esența. Se naște aici o opoziție ruinătoare și pentru realitate și pentru știință: ceea ce este real nu este obiect de știință și ceea ce este obiect de știință nu este real. Așa formulată, opoziția este cu totul străină de concepția aristotelică. Generalul științei aparține individului, *există în și prin individ*, și ca atare servește înțelegerii individului și devenirii lui. De aceea, logica aristotelică este o „logică a mișcării" (W. Jaeger). Între individual și general sudura este desăvârșită: lumina generalului se revarsă asupra individualului, realitatea individualului se răsfrânge asupra generalului. Generalul constituie, cum vom vedea, o ierarhie, și întreaga știință se mișcă pe linia ierarhică a noțiunilor. Noțiunile, esențele sunt formele constitutive ale indivizilor și totodată cauzele lor; ele sunt atât de strâns legate de indivizi, de „substanțele prime", încât au fost numite „substanțe secunde" (*Categorii* 5). La drept vorbind, cunoașterea (știința) are ca obiect, ca *terminus ad quem*, individul, ceea ce este independent, „în sine"; însă mijlocul prin care cunoaștem individul, *terminus a quo*, nu este însuși individul, ci generalul sau universalul, esența, care aparține individului și, de aceea, este totdeauna dependentă; aici Aristotel se opune hotărât lui Platon, care face din Idee existența „în sine și pentru sine". După

cum privim, în procesul cunoașterii, termenul *spre care* merge cunoașterea (individul) sau termenul *de la care* pornește ea (generalul), individul este sau nu este „obiect de cunoaștere". Poate că acest raport este exprimat mai just, dacă îl formulăm astfel: individualul este „termenul de la care pornim", ca și „termenul la care ajungem", este începutul și sfârșitul, după ce am trecut prin general sau universal, care stă în serviciul individualului, ca atribut al lui. Cunoaștem esențele nu de dragul lor, ci pentru a cunoaște prin ele existențele concrete, cărora esențele le aparțin.

Nu este aici nimic paradoxal, ci o soluție dialectică, însă neprecisă, a procesului de cunoaștere. Relația intimă, dialectica dintre individual și general fundamentează cunoașterea și știința. Dacă individul este realitatea și dacă el este dat nemijlocit în senzație, în experiență, punctul de plecare al cunoașterii este senzația. Că toate cunoștințele noastre rezultă din experiență și că experiența este o imagine, o copie a existențelor este o altă convingere fundamentală în toată opera Stagiritului. Sufletul cunoscător nu posedă în el însuși nici o cunoaștere, nu are nici o formă a lucrurilor; tocmai pentru ca să poată primi toate formele sau esențele lucrurilor. De aceea, Aristotel respinge teoria platonică a „anamnezei", a ideilor înnăscute. Inteligența nu dispune de o posesie de idei originară. Conștiința este o tăbliță nescrisă, în sensul că ea nu are cunoștințe de-a gata, ci numai capacitatea de a avea toate cunoștințele, adică de a cunoaște toate lucrurile. Aristotel nu este agnostic, chiar dacă admite, cum vom vedea, o limită a cunoașterii care rezultă din însăși natura cunoașterii.

Totuși, Aristotel nu este un empirist, nu limitează cunoașterea la senzații singulare, ci admite cu generozitate și o activitate a gândirii, un „intelect activ", care extrage din senzații esențele, elementele generale, și le „percepe" sau le prinde *intuitiv*. Așadar, cunoașterea nu este nici o posesie înnăscută a intelectului, nici o posesie câștigată de senzații, ci rezultă din conlucrarea experienței (senzației) și a gândirii (inteligenței). Oricât de înaltă, de universală ar fi cunoașterea, originea ei este totdeauna senzația, afirmație care valorifică principial *inducția* sau trecerea de la individual (particular) la general. Deducția, a doua metodă a cunoașterii, trecerea de la general la particular, nu se poate lipsi de inducție. Generalul sau esența nu preexistă în intelect; el nu este dat nici în senzație, *ca o senzație particulară*. Senzația ca atare este

particulară, singulară. Totuşi senzaţia nu este străină generalului şi, invers, generalul nu este străin senzaţiei. În adevăr, senzaţia însăşi nu este o cunoaştere a individualului, a „substanţei" sau a realităţii „prime". Dacă ea ar prinde însăşi realitatea concretă, senzaţia ar fi adevărata cunoaştere, ceea ce Aristotel nu admite[28]. Totuşi, senzaţia ne oferă — legate de spaţiu, timp şi materie — culori, sunete, figuri etc., care toate sunt generale. (Este o problemă greu de soluţionat dacă Aristotel susţine, alături de proprietăţile generale, proprietăţi strict individuale.) Aşadar, percepţia ne oferă proprietăţi generale, universale, deşi nu există propriu-zis o percepţie a universalului: universalul nu este dat izolat, independent, cum este dat individualul. Pentru a cunoaşte aceste proprietăţi generale, date totuşi în senzaţie, este nevoie de concursul activ al inteligenţei care, printr-o energie proprie intuitivă, prin ceea ce scolasticii au numit *apprehensio prima*, dă la lumină abstractiv generalul (universalul). Prin inteligenţă, noi discernem în percepţia lui Callias, a unui individ, esenţa sa, „omul"; „verdele", în diferite frunze; „steaua", în stelele singulare; „apa", „pământul", „aerul", „focul" în manifestările lor individuale.

Să rezumăm discuţia precedentă, atât de semnificativă pentru doctrina logică a lui Aristotel, dar rareori clarificată. Aristotel începe capitolul 31 din cartea I a *Analiticii secunde* cu propoziţia: „Cunoaşterea ştiinţifică nu este posibilă numai prin senzaţie", şi mai jos precizează: „Căci senzaţia rămâne la individual, pe când cunoaşterea ştiinţifică merge la universal" (87b). Cum am văzut, această precizare nu înseamnă că senzaţia ne dezvăluie *ce* este individualul, substanţa lui unică, ci că ea ne dezvăluie numai *existenţa* lui. Dar, totodată, ea prinde şi *proprietăţi generale* ale individualului, la început legate de condiţii singulare şi, de aceea, date confuz, concret, „global" (συγκεχυμένως), şi apoi prinse prin intuiţie abstractivă în generalitatea lor, ca esenţe. Înţelegem acum sensul primei propoziţii: „Cunoaşterea ştiinţifică nu este posibilă numai prin senzaţie", dar nici fără senzaţie, ca necesar punct de plecare al oricărei cunoaşteri.

---

[28] „Este evident că nu există ştiinţă prin senzaţie" (*Analitica secundă*, I, 31, 87 b 35).

STRUCTURA ȘI ORIGINEA CUNOAȘTERII

Aristotel a dezvoltat și o teorie referitoare la geneza cunoașterii. Cunoașterea străbate patru trepte: primele două sunt comune omului și animalelor, celelalte sunt proprii omului. Procesul cunoașterii are izvorul în senzațiile individuale: din senzații ies *imaginile* (φαντάσματα), care sunt senzații contopite și, ca atare, prima treaptă spre manifestarea notelor comune, generale. Dar aceste note generale sunt numai o imagine comună, un simbol necomplet. Pentru a ridica acest semn comun la rangul de adevărată universalitate, ar trebui să avem percepția (senzația) tuturor indivizilor de același fel. A treia treaptă este experiența în care se păstrează conștient ceea ce este comun și se repetă: universalul „ca unul și același" *în* multiplicitate, nu *alături* (παρά) de ea. Din experiență rezultă că a patra treaptă este principiul „artei și științei, al artei în ceea ce privește devenirea, al științei în ceea ce privește existența" (*Analitica secundă*, II, 19, 100a 5 și urm.). Putem înțelege acum importanta distincție a gnoseologiei aristotelice între „anterior în ordinea naturii" (πρότερον τῇ φύσει) și „anterior față de noi" (πρότερον πρὸς ἡμάς). Acestea sunt două aspecte strâns legate ale cunoașterii, despărțirea lor fiind principial exclusă. „Anterior și mai bine cunoscut" sunt termeni cu două înțelesuri corelative. „Înțeleg prin anterioare și mai bine cunoscute față de noi obiectele cele mai apropiate de simțire, iar prin obiectele absolut anterioare și mai bine cunoscute în ordinea naturii acele care sunt mai îndepărtate de simțire. Tocmai cele mai universale cauze sunt și cele mai îndepărtate de simțuri, pe când cauzele particulare sunt cele mai apropiate de simțuri, și astfel ele sunt opuse unele altora" (*Analitica secundă*, I, 2, 72a 1 și urm.).

Ce este acum știința? Nu orice convingere (πίστις) este o știință. Există convingeri aproximative, probabile, simple opinii (δόξαι), primite în comun de oameni și supuse discuției, de care se ocupă *Topica*. Convingerile fundate, demonstrate, „apodictice" constituie tezaurul științei (ἐπιστήμη). Știința are trei caractere care sunt aspecte ale aceluiași obiect: a) este universală; b) este necesară, adică „nu poate fi altfel decât este"; c) este o explicație prin cauze. „Noi socotim că avem despre un lucru o cunoaștere absolută, nu în felul sofiștilor, una accidentală, când credem că cunoaștem cauza de care depinde lucrul ca atare, nu un altul, și apoi când am înțeles că este imposibil ca el să fie

altfel decât este" (*Analitica secundă*, I. 2, 71b 10). Știința este universală și necesară prin cauze, fiindcă ea este un complex de raționamente, adică o discursivitate, o trecere de la cauză la efect — în primul rând — și uneori, invers, o deducere a cauzei din efect. Știința este totdeauna o „demonstrație" (ἀπόδειξις), adică o *mijlocire* a unei cunoașteri din alta. Mijlocirea sau mediatizarea este trecerea de la o noțiune mai generală la una mai puțin generală, de la esență la proprietățile universale și necesare ale esenței. Trecerea este necesară, fiindcă noțiunile formează o ierarhie logică de subordonare, supraordonare și coordonare. Ierarhia nu este infinită, ci ea are limite: sus, noțiunile cele mai cuprinzătoare, genurile supreme (*summa genera*), jos, noțiunile cele mai speciale, cele mai aproape de indivizi (*infima species*). Este de notat că Aristotel deosebește *genul* (γένος) de *specie* (εἶδος), deci el nu consideră genul ca o specie mai cuprinzătoare și specia ca un gen mai restrâns. Accentul logic cade pe specii, care sunt *esențele* lucrurilor. Genul este oarecum „materia" (ὕλη)[29] sau „principiul" (ἀρχή) speciilor: dacă la gen se adaugă „diferențele" (διαφοραί), se constituie speciile. „Diferențele" sunt „specifice" (διαφοραί εἰδοποιοί).

Alături de cunoașterea mijlocită, demonstrată, există, ca fundament al ei, cunoașterea nemijlocită, care nu este fundată pe alta. Analitica secundă începe cu propoziția: „Toată învățătura predată sau însușită prin raționament pornește de la o cunoștință anterioară". Demonstrabilul se întemeiază pe nedemonstrabil, care nu are nevoie de demonstrație, fiindcă este evident. De aceea, cunoașterea nemijlocită are o însemnătate excepțională: valabilitatea, adevărul ei garantează adevărul cunoașterii demonstrate. Aristotel n-a cercetat sistematic și mai dezvoltat începutul evident al cunoașterii, dar liniile generale ale doctrinei sale sunt clare. Cunoașterea nemijlocită este de două feluri: perceptivă și intelectuală. Orice cunoaștere și orice gândire pleacă de la senzație, de la percepție. Aristotel proclamă adevărul percepției: percepția însăși nu înșală niciodată, ci, în condiții normale, ea reflectă

---

[29] Trebuie subliniat că noțiunea aristotelică de materie este, în multe privințe, diferită de noțiunea modernă corespunzătoare, îndeosebi din două puncte de vedere: 1) materia este o realitate necompletă, este pură virtualitate, fiindcă are nevoie de „formă" pentru a se realiza deplin; 2) este o noțiune relativă, fiindcă și forma poate deveni materie pentru o formă superioară, de exemplu blocul de marmură are o formă, dar față de forma statuii, el este simplă materie.

realitatea. Iluziile senzoriale rezultă din împrejurările viciate ale percepției. Cunoașterea nemijlocită intelectuală este, de asemenea, un fel de „contact", o percepție intelectuală a universalului, necesarului, esențialului. Orice noțiune exprimă o existență „eternă". Eroarea din noțiune rezultă din amestecul de cunoaștere și ignoranță. Când un obiect este cunoscut, nu percepem de la început și fără muncă toate caracterele și relațiile generale, ci rămân determinări necunoscute, virtuale, care însă pot fi cunoscute cu timpul. Eroarea este o cunoștință parțială sau virtuală. De aceea, există atâtea feluri de erori, câte feluri de cunoaștere. „Nimic nu ne oprește de a cunoaște și de a ne înșela în ceea ce privește unul și același lucru, numai să nu existe opoziție contrarie între cunoaștere și eroare" (*Analitica primă,* II, 21, 67b 5). Cunoașterea intelectuală nemijlocit evidentă există și sub înfățișarea de judecăți negative, de *axiome* care interzic ca imposibile anumite enunțuri: așa este axioma necontradicției și a excluderii terțului, de care ne vom ocupa mai jos (*Analitica secundă,* I, 11, 77a 5 urm. Capitolul 11 se ocupă de axiome).

Țelul științei este găsirea *esenței* și stricta ei deosebire de *accident.* Esența este substanța (οὐσία, de la εἶναι = a fi) în sens larg, este „a doua substanță" (δευέτρα οὐσία), adică *forma* sau *specia* (εἶδος), care face ca individul să fie *ceea ce este, quidditas (quid* = ce). — cum spunea scolastica. Esența are ca notă caracteristică existența „în sine" (καθ' αὑτό), ea este necesară și constituie „noțiunea definitorie" (*Metafizica,* VII, [Z], 4, 103 a 6). *Accidentul* (συμβεβηκός) este „însușirea", ceea ce nu există prin sine, ci aparține altuia. Acesta este sensul general care se diferențiază în alte două sensuri: a) „accidentele în sine" (συμβεβηκότα καθ' αὑτά), adică însușirile care derivă nemijlocit din esență și, de aceea, sunt și ele necesare —, vom vedea importanța la demonstrație a legăturii dintre esență și „însușirile în sine"; b) accidentele lipsite de necesitate, deci însușirile trecătoare, întâmplătoare care „pot să aparțină și să nu aparțină unuia și aceluiași lucru" (*Topica,* I, 5, 102b 6). Problema esență-accident se complică la Aristotel, fiindcă nu știm dacă accidentele întâmplătoare sunt generale (de exemplu, ochii albaștri la un individ) sau strict individuale (anumiți ochi albaștri) —, acestea din urmă rezultă din materie, cele dintâi din formă. De asemenea, după cei mai mulți interpreți, „specia ultimă", cea mai aproape

de individ, căruia îi dă esența, este generală; după alții însă, specia ultimă este individuală și deci există o esență strict individuală[30].

AMĂNUNTE ASUPRA PRINCIPALELOR TEME LOGICE

a) Categoriile. Noțiunea

Opusculul *Categorii*, împreună cu *Introducerea* scrisă de neoplatonicul Porphyrios, este „poarta" de intrare în logică, pentru că obiectul scrierii îl formează „cuvintele fără legătură", izolate, noțiunile. „Cuvintele sunt sau legate sau nelegate. Exemple pentru cele legate sunt expresiile: omul aleargă, omul învinge, iar pentru cele nelegate: om, bou, aleargă, învinge" (*Categorii* 2, începutul). Cuvintele nelegate sunt noțiunile care, potrivit determinărilor sumare de la începutul *Analiticii prime* (I, 1), reprezintă elementele gândirii și fundamentul tuturor celorlalte funcții logice (judecată și raționament). *Categoriile* nu se ocupă de noțiune în genere, ci numai de anumite noțiuni, de „categorii" sau, în limba latină, „predicamente", adică de noțiunile cele mai generale sau comune, de „genuri" (γένη), de „formele existenței" (σχήματα τοῦ ὄντος), de „felurile de existență"[31], de coordonatele vorbirii, gândirii și existenței. Termenul de categorie (de la κατηγορεῖν) înseamnă „predicat", sau ceea ce este enunțat despre un altul (subiectul). Pentru Aristotel însă, „categoria" nu este numai predicatul, ci orice fel de noțiune, de cuvânt, cum recunoaște el însuși, în *Analitica primă*, unde numește noțiunea „termen" (ὅρος). „Numesc termen părțile în care se rezolvă premisa, adică atât predicatul cât și acela despre care el se enunță" (*Analitica primă*, I, 1, 24b 17). S-a tradus „categoria" prin atribut, expresie care, de asemenea, nu este valabilă pentru orice categorie. Substanța nu este un atribut a altceva, ci este substratul tuturor atributelor, și totuși ea este categoria fundamentală. Găsim mai potrivită

---

[30] Printre interpreții mai noi, Hamelin susține această opinie (*Le Système d'Aristote*, 1920, p. 240).

[31] „Obiectiv, vom fi cât mai aproape de sensul originar al categoriilor, dacă traducem κατηγορίαι prin «feluri de existență»" (H. Maier, *Die Syllogistik des Aristoteles*, vol. II, 2, pp. 303–304).

expresia de „enunțuri"[32] sau cuvinte, deoarece categoriile cuprind toate felurile de existență, indiferent dacă este vorba de substanță sau de atribut. Substanța este totdeauna subiect, niciodată predicat. Aristotel are ca scop să dea o listă completă a enunțărilor celor mai generale ale existenței, adică să precizeze sensurile principale ale termenului de existență. „În multe sensuri se vorbește despre existență" (πολλαχῶς λέγεται τὸ ὄν) — repetă Stagiritul. Aristotel se deosebește esențial de Platon tocmai prin convingerea că nu orice idee sau orice universal este o substanță, o existență independentă, ci independentă, sau „în sine" este numai substanța, iar celelalte idei aparțin substanței. Substanța este individuală; individul este „substanța primă" (πρότη οὐσία), existența deplină. Toate celelalte categorii sunt determinări generale ale substanței individuale, sunt existențe *în* și *prin* substanță. Aristotel numește totuși „substanțe secunde" formele sau esențele (speciile și chiar genurile) care determină ce anume este un individ, de exemplu, „om", și *care totodată se deosebesc de celelalte categorii.*

De aceea, Aristotel se folosește, pentru a denumi substanța, nu numai de termenul οὐσία, ci și de acela mai potrivit de τὸ τί ἐστι (ceea ce este), care îmbrățișează individualul și generalul (esența individualului). Așadar, în noțiunea aristotelică de substanță, se contopesc individualul și generalul, existența și esența. Substanța înseamnă etimologic *existență, realitate deplină* (οὐσία derivă, cum am mai arătat, din εἶναι = a fi, *esse*). Caracteristică pentru doctrina aristotelică a substanței este unirea de nedespărțit a existenței și a esenței. Orice existență are o esență, *un fel* de a fi, și orice esență este dată într-un individ real, este o „actualitate". Cum vedem, la Aristotel, teoria substanței întărește contopirea individualului și a generalului, a cărei fecunditate o vom constata în concepția aristotelică a explicației cauzale prin demonstrație (ἀπόδειξις) sau silogism științific. În Evul Mediu, credința în „creația" lumii a impus separarea dintre esență și existență la „creaturile" finite, ele coincizând numai în „Creatorul infinit". Disputa universalilor și distincția dintre esență și existență domină gândirea medievală. Modernii (Descartes, Spinoza, Leibniz, Wolff) au moștenit de la scolastici distincția, impunându-i — sub influența științelor naturii — o decisivă amendare care tinde să contopească din nou esența și

[32] Th. Gomperz, *Les Penseurs de la Grèce*, vol III, p. 43.

existența. Materia leagă indisolubil existența (individul) și esența (proprietatea generală) în noțiunea de *atom*. Încă din Antichitate, la peripateticul Straton, concepția aristotelică este consolidată — după cum se știe — prin teoria atomistă.

Am constatat până aici că Aristotel înțelege, în primul rând, prin „categorie“ orice fel de cuvânt sau noțiune, deci nu numai predicatul, ci și subiectul, nu numai însușirile, ci și substanța individuală, care este „substratul“ (subiectul) însușirilor, nu și predicat sau însușire (de exemplu, Socrate, Callias etc.). Dar, ca o primă complicație, el a numit și esențele (genurile și speciile) „substanțe secunde“, care dau substanței individuale un conținut logic permanent, în afara celorlalte categorii, care sunt simple accidente sau însușiri trecătoare. Cum Aristotel trebuia să deosebească atribuirea esențelor (mai ales a speciilor), adică a „substanțelor secunde“, de atribuirea celorlalte categorii (calitatea, cantitatea etc.), în *Categorii* 2, el susține că esențele sunt numai enunțate *despre* indivizi, în timp ce toate celelalte categorii se află *în* indivizi, deși, la drept vorbind, și esențele aparțin indivizilor, constituie conținutul lor noțional, dar în alt sens decât celelalte categorii. Se ivește însă o a doua complicație. Cum vom vedea, în silogistică, și celelalte categorii (calitatea, cantitatea, relația etc.) sunt considerate ca esențe, ca universali, așa încât trec pe primul plan „substanțele secunde“, care toate devin *predicate* posibile. În silogistică, diferențele categoriale servesc ca asigurare împotriva sofismelor posibile (de exemplu, sofismul accidentului), în schimb, primul loc îl ocupă esențele, noțiunile generale. Totuși, rămâne ca un adevăr de nezdruncinat că, pentru Aristotel, esențele există numai prin individual („substanța primă“) și că esențele autentice, „în sine“ (καθ' αὑτόν), sunt numai „speciile infime“, substanța logică a indivizilor, nu și celelalte categorii. În rezumat, noțiunea aristotelică de substanță, deși este categoria fundamentală, este departe de a fi univocă, și, din cauza ei, este echivocă și noțiunea de categorie, care oscilează între a fi orice fel de noțiune (subiect, substanță, sau predicat, accident) și a fi numai „predicat“ sau accident.

Raportul dintre substanță (οὐσία) și însușirile ei, pe care uneori le numește „afecțiuni“ (πάθη), este fundamentul diferențierii categoriilor și fundamentul aristotelismului[33]. În *Categorii* și în *Topica*, lista

[33] Ed. Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, vol. II, 2, p. 267.

categoriilor cuprinde zece titluri: 1) substanța (οὐσία; τί ἐστι) stă în frunte, urmată de: 2) cantitate (ποσόν); 3) calitate (ποιόν); 4) relație sau relativ (πρός τι); 5) loc sau spațiu (ποῦ); 6) când sau timp (ποτέ); 7) poziție (κεῖσθαι); 8) posesie (ἔχειν); 9) acțiune (ποιεῖν); 10) pasiune sau afecțiune (πάσχειν). Aristotel n-a ținut la numărul de zece și, în genere, a sacrificat, ca având o aplicație mai restrânsă, „poziția" și „posesia". În *Categorii*, el cercetează mai amănunțit numai primele patru (substanța, cantitatea, calitatea, relația); celelalte șase sunt tratate sumar, ca fiind mai ușor de înțeles, într-un singur capitol (al 9-lea). Ordinea de mai sus a categoriilor, așa cum este dată în capitolul 4 al opusculului, suferă o schimbare apreciabilă în expunerea operei: relația este așezată între cantitate și calitate, ceea ce trădează o concepție încă neprecisă în ceea ce privește structura și importanța noțiunii de relație.

Opera cercetează, în capitolele de la sfârșit (10–15), un alt șir de noțiuni generale, numite de scolastici *postpredicamente*: 1) opusii; 2) contrarii, de o însemnătate deosebită pentru dialectică; 3) anterior–posterior; 4) simultan; 5) mișcarea; 6) posesia, într-un sens mai general decât la categorii. Noțiunea de opoziție domină întreaga gândire aristotelică. Ea a fost dezvoltată și examinată pe toate laturile și de către Stagirit, cu o amploare și adâncime neatinse de logicienii moderni. În *Categorii* (10) și în *Topica* (I, 8), sunt clasate modalitățile opoziției: a) „relativii" (jumătate–dublu); b) opoziția contrarie (bine–rău); c) opoziția privativă (privație–posesie), ca în orbire–vedere; d) opoziția afirmației și negației sau opoziția contradictorie. Primele trei se aplică fără discuție la noțiuni; a patra se aplică la ceea ce cade sub afirmație sau negație, adică la judecată. Totuși, Aristotel nu se pronunță destul de lămurit în ceea ce privește a treia clasă de opoziție. Contradicția este originar opoziția de propoziții, în care una neagă ceea ce afirmă cealaltă, de exemplu „omul este așezat", „omul nu este așezat". Aristotel aplică însă adeseori negația fie la subiect: „om", non-om" fie la predicat; „este drept", „este non-drept". Acești termeni nu sunt propriu-zis contradictorii. Aristotel numește „non-om", nu un termen contradictoriu, ci un „nume nedeterminat" (ὄνομα ἀόριστον), în *Despre interpretare* (2, 16a 30). În genere, Aristotel acordă importanță susținută opoziției contrarii și opoziției contradictorii, cum se constată în *Despre interpretare* și în *Analitici*. Preferința pentru aceste două specii de opoziție se explică ușor. „Relativii" nu sunt propriu-zis opuși, ci sunt *corelativi* (de exemplu, tată–fiu), adică sunt cei doi membri ai relației.

Mai departe, „relația“ nu poate fi considerată ca o specie de opoziție, ci mai degrabă opoziția este o „specie“ de relație. De asemenea, „privație-posesie“ se reduce, după cazuri, sau la opoziția contrarie sau la opoziția contradictorie (Ed. Zeller).

O altă problemă preocupă pe Aristotel: transpunerea opoziției contrarii din domeniul noțiunii, unde este locul ei de origine, în domeniul judecății. Cu această problemă se ocupă cel din urmă capitol (14) din *Despre interpretare*. Problema care se ridică este: afirmația are contrariul ei în negație („Callias este drept“, „Callias nu este drept“) sau într-o altă afirmație contrară („Callias este drept“, „Callias este nedrept“). Transpusă consecvent, contrarietatea din sfera noțiunilor ar trebui să ducă la opoziția a două judecăți afirmative, fie „nedefinite“: „omul este bun“–„omul este rău“, fie universale: „toți oamenii sunt buni“–„toți oamenii sunt răi“. Concluzia lui Aristotel este că opoziția afirmației și a negației este o opoziție contrarie, fiindcă numai ea îndeplinește definiția contrarietății: pozițiile contrare sunt extreme și fără intermediari. Definiția se întâlnește deopotrivă în *Categorii*, în *Analitica primă* — aplicată la premise — și în *Analitica secundă* (I, 2, 72a).

În strânsă legătură cu categoriile (predicamentele), stau cele „cinci voci“ sau noțiuni, așa-numitele *predicabile*, de care se ocupă *Topica*: genul, diferența, specia, propriul și accidentul[34]. Dintre aceste „cinci voci“, numai propriul (ἴδιον, *proprium*) ne este până acum necunoscut. Noțiunile au fost comentate de Porphyrios, în *Introducerea la Categorii*; ele au o mare importanță, fiindcă exprimă un aspect fundamental al doctrinei aristotelice. Genul și diferența dau specia (εἶδος), esența sau „quidditatea“, natura intrinsecă a unei multiplicități de lucruri, de exemplu, Socrate este „om“ (specie), „animal“ (gen). „Propriul“ este atributul care aparține *numai* unei specii sau esențe, fără a fi însăși esența, și anume aparține cu necesitate, de exemplu, capacitatea de a râde la om. „Accidentul“ este luat, în *Topica*, în sensul de atribut care nu aparține necesar unei esențe, cum este pentru animal calitatea de a fi alb sau pentru om aceea de a fi muzical. Trebuie subliniat îndeosebi că, pentru Aristotel, atât categoriile (predicamentele), cât și cele „cinci voci“ (predicabilele) sunt noțiuni ireductibile una la

[34] *Topica* vorbește de patru, înlocuind diferența și specia prin „definiție“, deși, în cursul operei, Aristotel recunoaște că specia iese din unirea genului și a diferenței. Porphyrios și Boethius au stabilit just numărul de cinci

alta, incomunicabile; de aceea, fiecare știință are principiile și axiomele ei proprii, neaplicabile la o altă știință. Era poate, în această concepție, o piedică pentru aplicarea principiilor unei științe în câmpul altei științe. De asemenea, categoriile sunt ireductibile la o categorie unică, neputând fi deduse din aceasta, de exemplu, din „existență" sau din „Unul", cum admitea Platon, deși toate categoriile sunt feluri de existență. Totuși, Aristotel cunoștea și câteva noțiuni care sunt valabile pentru toate categoriile: existență, unitate, adevăr, bine. Ele nu sunt genuri din care se pot deduce categoriile, ci noțiuni *superioare*, la care participă orice există, noțiuni numite de scolastici *transcendentalia (ens, unum, verum, bonum)*. Aristotel a dedicat, în *Metafizica*, o carte (a V-a), pentru a clarifica sensurile principale ale termenilor fundamentali. Este aici un scurt vocabular filozofic, cum sunt de altfel și *Categoriile*.

Revenind la *Categorii*, trebuie să scoatem în evidență rolul categoriei de relație sau „relativ" în lista „genurilor de existență". Noțiunea de relație a constituit momentul critic în doctrina platonică și un punct de plecare pentru doctrina aristotelică. „A fi om" este ceva esențial; de aceea, „om" este o idee. Dar „a fi sclav" nu este ceva esențial, căci situația de sclav, caracteristică pentru orânduirea antică, putea să se adauge esenței omului, fără ca omul să înceteze de a fi om, oricât de înjositoare era situația de sclav. Platon însuși, se pare, a fost câtva timp sclav. De aceea, ideea de „sclav" nu putea sta la același nivel cu ideea de „om", cum postula platonismul pentru orice noțiune. Se impunea o diferențiere a „categoriilor de existență", întreprindere asumată de Aristotel în mod sistematic. Fundamentale sunt categoriile de substanță și de atribut, adică de existență „prin sine" și existență „prin altul". Atributul are, la rândul său, o însemnată diferențiere: de o parte, atributul în sine, atributul legat de o esență („calitatea"), de alta, relația sau relativul, care nu aparține unei singure substanțe, fiindcă exprimă *legătura* între cel puțin două substanțe sau doi indivizi. Uneori, Aristotel — ca și platonicul Xenocrates, prietenul său — are presimțirea că, alături de substanță, singura categorie fundamentală este „relativul" (πρός τι), deci că ceea ce nu există în și prin sine există „față de ceva", este un relativ[35]. „Este fără sens de a admite că toate lucrurile au aceleași

[35] Vezi Kurt von Fritz, *Der Ursprung der Aristotelischen Kategorienlehre*, în „Archiv für Geschichte der Philosophie", Bd. XL, 1931, p. 468.

principii, căci, în acest caz, aceleași principii ar fi valabile pentru relativ și substanță“ (*Metafizica*, XII, [Λ], 4, 1070a 36). În aceeași operă, comparând substanța și relația, Aristotel constată nedeterminarea sau realitatea mai redusă a relației. „Relația este, din toate categoriile, natura (φύσις) cea mai puțin determinată sau cea mai puțin substanță: ea vine chiar după calitate și cantitate. Relația, cum am văzut, este un mod al cantității și nu poate fi materie a substanței, întrucât, fie privită în totalitate, fie privită în părți și specii, relația nu poate fi concepută fără un alt lucru care îi servește ca substrat“ (*Metafizica*, XIV, [N], 1, 1088a 23). Așadar, Aristotel nu concepe — ca filozofia modernă — posibilitatea de a reduce toate celelalte categorii la aceea de relație, ci, dimpotrivă, reduce relația la cantitate, ceea ce este o anticipare a materialismului fizic modern. Adevărul este că relația oglindește natura intrinsecă a cel puțin două lucruri sau substanțe legate; aceasta nu-i micșorează însă realitatea, dacă ținem seama că realitatea însăși este constituită din relații.

Aristotel, care a rezervat un tratat noțiunilor celor mai generale, *Categoriile*, a cercetat numai ocazional noțiunea ca atare, în diferite opere. Totuși noțiunea are, în logica aristotelică, un rol de prim-plan, fiindcă judecata și raționamentul sunt combinații de noțiuni, adică exprimă raporturile interne ale noțiunilor. Noțiunea are, în doctrina aristotelică, trei înțelesuri: 1) în *Analitici*, noțiunea se cheamă „termen“ (ὅρος), fiindcă ea exprimă punctul final al analizei, elementul gândirii. 2) Noțiunea este un „termen“, fiindcă ea oglindește natura fiecărui lucru, „esența“, quidditatea, „ce“ este un lucru. Cuvântul care desemnează de obicei la Aristotel noțiunea este λόγος, deci tocmai acela care stă la originea disciplinei noastre. Noțiunea este o gândire exprimată verbal, al cărei conținut este „esența“. Esența este una într-o pluralitate de indivizi, este universalul (τὸ καθόλου). Aristotel se folosește, în logica sa, nu numai de generalul extensiv, de esență, adică de generalul care este prezent în toți indivizii de aceeași esență, ci și de generalul intensiv, adică de acela care este prezent în „cei mai mulți“ sau „frecventul“. Este o caracteristică a logicii aristotelice această generalitate limitată la „frecvent“, ceea ce nu surprinde la un teoretician al experienței care, prin natura ei, este limitată și progresivă. 3) În sfârșit, noțiunea este un mod psihologic de gândire, este o *noesis* (νόησις), al cărei conținut este *νόημα*. Noema este prinderea nemijlocită a esenței, a universalului,

este o intuiție intelectuală, al cărei obiect este *simplu*, chiar dacă el cuprinde în orice individ și forma și materia, cele două componente ale realității. Simplitatea și unitatea noțiunii se întemeiază pe natura individului ca întreg (σύνολον). Unitatea universalului nu exclude raporturile dintre universali sau esențe. Noțiunile nu sunt izolate, ci stau în două feluri de raporturi: 1) de subordonare, coordonare și supraordonare, formând o ierarhie, sau „arbore"; 2) de excludere, de opoziție, care face posibilă o altă unitate decât aceea a coordonării, o unitate de corelație; două sunt raporturile de opoziție: opoziția contradictorie și opoziția contrarie. Aristotel nu încetează de a repeta: „știința contrariilor este una".

b) Judecata

Începând cu judecata, gândirea pierde unitatea și simplitatea noțiunii; ea se desface în două elemente, devine dar complexă, discursivă. Aristotel determină cele două elemente ca „nume" (ὄνομα) și „verb" (ῥῆμα), corespunzătoare subiectului și predicatului. Judecata este, totuși, și ea o unitate, o sinteză, dar o unitate pe care o face gândirea umană, fără ca aceasta să se îndepărteze de structura lucrurilor.

Aristotel știe să deosebească la verb copula „este" de atribut, sau de numele predicativ, mai ales în *Analitici*, dar el nu generalizează procedeul, așa încât să ajungă la teoria că judecata este compusă din trei elemente: subiect, copulă și predicatul nominal. Tripartiția judecății nu este generalizată, fiindcă Aristotel nu a ajuns să distingă în mod consecvent „este" copulativ de „este" existențial. Verbul are funcția de predicat, fiindcă el afirmă sau neagă ceva (predicatul) despre altceva (subiectul). Aristotel formulează judecata potrivit concepției sale despre individ: individul este constituit dintr-o materie și o formă, care aparține sau nu materiei. Apartenența predicatului sau atributului este afirmația, neapartenența este negația. Deși Aristotel cunoaște și formularea obișnuită la moderni, de exemplu, „Socrate este om", el întrebuințează formula „omul aparține lui Socrate", iar pentru negație, „nemurirea nu aparține lui Socrate". În ceea ce privește deosebirea la noțiune a conținutului și a sferei, logica lui Aristotel este, în teoria judecății, o logică a conținutului, iar în teoria raționamentului, o logică a sferei, fiindcă

așază subiectul în sfera predicatului. În acelaşi capitol, Aristotel oscilează între logica de conţinut şi logica de sferă.

Teoria aristotelică a judecăţii s-a constituit în cadrul silogisticii şi pentru nevoile acesteia; de aceea, originar, judecata este numită „premisă" (πρότασις), în care subiectul este subordonat sferei predicatului. *Analiticile* determină judecata („premisa") ca un raport între sferele celor două noţiuni, deşi nici în această operă centrală raportul de sferă nu este aplicat totdeauna la amândouă premisele. Numai în premisa minoră, termenul minor este privit totdeauna ca o parte din sfera mediului; în premisa majoră, termenul mediu are în conţinutul său termenul major, pe care îl trece termenului minor, pentru a forma concluzia. Fără considerarea raportului de conţinut între mediu şi major n-ar fi posibil raportul de sferă între mediu şi minor, deci n-ar fi posibilă nici concluzia. În *Despre interpretare* însă — redactată, cum se crede în genere, după *Analitici*, deci la capătul reflexiilor asupra *Organon*-ului judecata se prezintă în altă lumină. Ea este o ἀπόφανσις sau un λόγος ἀποφαντικός, deci este o „declaraţie" sau o „enunţare", prin care un predicat *aparţine* subiectului. Noţiunea de „apartenenţă" (ὑπάρχειν) are mare semnificaţie în logica aristotelică. Aristotel aşază înainte predicatul (A) care aparţine subiectului (B). „Muritor aparţine lui Socrate", deci B este A, nu A este B, cum obişnuim noi. Trebuie să subliniem că apartenenţa predicatului la subiect este reală, nu numai formal-logică: substanţei îi aparţin determinările esenţiale sau accidentale.

Termenul de „apartenenţă" curma discuţiile provocate de „micii socratici" (cinicii, megaricii, cirenaicii), care negau sceptic posibilitatea unei judecăţi adevărate, fiindcă considerau verbul copulativ „este" ca având semnificaţia identităţii. „Omul este animal" însemna pentru ei „omul" este identic cu „animalul", aşadar, cu ceea ce nu este el, cu neexistenţa. De aceea, dacă vrem să ocolim identificarea în orice judecată a existenţei (a „omului") cu neexistenţa (cu *altul* decât el, aici „animalul"), ne rămâne să formulăm numai judecăţi de identitate: „omul este om", „muritorul este muritor", refugiu aparent, căci judecata era suprimată sub altă formă, ca tautologică. Marea problemă care va îndruma reflexia logică a lui Aristotel a fost posibilitatea unui progres în mersul gândirii, pentru a constitui o ştiinţă sigură şi necesară a realităţii. Nu numai logica aristotelică, ci orice logică este valabilă

numai dacă izbuteşte să arate că mersul progresiv al gândirii reflectă mersul progresiv al realităţii. Mersul progresiv al gândirii în pas cu acela al realităţii constă în descoperirea apartenenţelor din lucruri, adică a bogăţiei de determinări, de lumini interioare ale realităţilor. Marea descoperire a logicii aristotelice este raportul specific dintre subiect şi predicat: predicatul este *atributul* subiectului, predicatul este ca un far care proiectează lumină asupra subiectului. Este poate mai greoaie formula „P *aparţine* lui S" decât „S este P", dar cele două formule au acelaşi sens. Vom întrebuinţa, ca de obicei, pe „S este P", dar nu vom uita că „S este P" numai fiindcă „P aparţine lui S", fiindcă predicatul este cuprins în subiect, ca un conţinut necontenit îmbogăţit de cercetarea formulată logic.

Deosebirea dintre afirmaţie şi negaţie este fundamentală în teoria judecăţii; ea ne arată cele două feluri de a sintetiza subiectul şi predicatul. Judecata afirmativă este o sinteză, ca şi judecata negativă, cu deosebirea că sinteza afirmaţiei este o *compunere* prin apartenenţa predicatului la subiect, iar sinteza negaţiei este o *separare*, o *diereză* (διαίρεσις), o neapartenenţă a celor două elemente. Din această structură, urmează un alt caracter fundamental al judecăţii: judecata poate fi adevărată sau falsă. Noţiunile în sine nu sunt nici adevărate nici false, enunţ care trebuie să fie corectat îndată ce vom defini adevărul şi falsitatea (eroarea). Este adevărată propoziţia care uneşte subiectul şi predicatul, în aşa fel încât ea exprimă o apartenenţă în judecata afirmativă şi o neapartenenţă (separare) în judecata negativă —, o apartenenţă sau neapartenenţă care există în lucruri. Deci amândouă speciile de judecată sunt adevărate, dacă una exprimă apartenenţa şi cealaltă neapartenenţa din lucruri. Vorbirile (λόγοι) sunt adevărate dacă corespund realităţilor (*Despre interpretare*, 9, 19a 33). Aşadar, judecata are de asemenea un fundament real. Negaţia exprimă separarea din lucruri: „omul nu are aripi". Eroarea se defineşte dimpotrivă: ea afirmă o apartenenţă, în timp ce în lucruri există o separare, sau neagă o apartenenţă care există în lucruri. Acum ne putem întreba dacă definiţia ontologică dată adevărului şi falsităţii (erorii) în judecată convine sau nu şi noţiunii. Noţiunea exprimă totdeauna unitatea esenţei, în care a dispărut multiplicitatea cauzată de prezenţa materiei, şi de aceea ea este adevărată într-o accepţie generalizată a adevărului. Noţiunea ca atare, în concepţia aristotelică, este totdeauna adevărată şi niciodată falsă.

Adevărul și eroarea apar numai când afirmăm sau negăm ceva despre altceva, adică într-o judecată.

În ceea ce privește raportul ierarhic, rangul afirmației și negației, Aristotel uneori le consideră coordonate, alteori acordă întâietate afirmației. Afirmația nu este psihologic anterioară; ea prevalează însă logic, din următoarele motive: 1) este mai simplă lingvistic; 2) concluzia negativă dintr-un silogism cere ca o premisă să fie afirmativă, în timp ce concluzia afirmativă nu numai că nu cere, ci respinge o premisă negativă; 3) afirmația este superioară în demnitate, fiindcă ne dă informații mai precise. Aristotel, sub influența gramaticii, cunoaște și judecăți în care nu copula este negativă, ci subiectul sau atributul legat de copulă, de exemplu „non-omul este animal", „calul este non-om". El are meritul că nu face din aceste judecăți o specie deosebită de judecăți, așa-numitele „nedefinite", cum va face Kant. Aristotel susține că aceste judecăți sunt negative în conținut și afirmative în exprimarea lor.

A doua mare clasificare a judecății se referă la „cantitatea" subiectului, nu a predicatului. Necantificarea predicatului atestă predominarea la Aristotel a conținutului asupra sferei. În schimb, cantificarea subiectului are un mare rol în doctrina logică a lui Aristotel. Predicatul poate aparține unui singur individ: „Socrate este om" — judecata singulară; poate aparține *câtorva* sau *unor* indivizi — judecata particulară; poate aparține tuturor indivizilor unei specii, de exemplu, „toți oamenii sunt muritori" — judecata universală. Pentru Aristotel, judecata în care subiectul este universal, fără să fie luat în mod universal, adică fără determinarea cantității lui, de exemplu, „omul este muritor", se cheamă *judecata nedefinită.*

Introducerea și accentuarea cantității în judecată este condiționată de respectarea experienței care se mișcă de la singular la particular și de la particular la general, fie la generalul absolut, fie la generalul frecvent. „Calitatea" și „cantitatea" — termenii nu sunt aristotelici, ci au fost introduși mai târziu — se combină, și astfel o judecată singulară, particulară sau universală poate fi afirmativă sau negativă. În *Analitici*, nu se face nici o întrebuințare de judecată singulară, fiindcă în silogism are o semnificație principială „conversiunea" judecății, care presupune că și subiectul și predicatul sunt generale. Chiar din cartea I, capitolul 2 al *Analiticii prime*, Aristotel se ocupă de „conversiunea" judecăților.

Aristotel nu recunoaște ca specii de judecăți distincte judecățile ipotetice și cele disjunctive, adică așa-numita relație a judecăților, deși el găsise formularea justă a propoziției legată de o ipoteză: „dacă este A, atunci este B". De aceea, n-a fost greu urmașilor săi nemijlociți să dezvolte teoria judecăților ipotetice, al căror excepțional rol în logică a fost subliniat de logica stoică. De asemenea, nu-i era străină nici judecata disjunctivă, cum se constată în teoria „viitorilor contingenți", care cuprinde întreg capitolul al 9-lea din *Despre interpretare*. Viitorul nu este necesar, fiindcă el poate să fie sau să nu fie, și nu putem prevedea cu necesitate dacă va fi sau nu va fi, fiindcă printre condiții intră și voința liberă a omului. Necesară este numai disjuncția „va fi sau nu va fi". Marx pune în legătură, în teza sa de doctorat, teoria epicuristă a „declinării" atomilor de la linia dreaptă de cădere, teorie făurită pentru a legitima fizic libertatea voinței, cu viitorii contingenți ai lui Aristotel. Forma simplă, elementară a judecății de relație este *judecata categorică*. Aristotel întrebuințează acest termen numai în sensul restrâns de judecată afirmativă, nu în sensul mai larg, acceptat mai târziu, de judecată simplă (afirmativă sau negativă), opusă judecăților compuse (ipotetică și disjunctivă).

Teoria „viitorilor contingenți" ilustrează importanța pe care o asumă în logica aristotelică așa-numita *modalitate* a judecății. Nici acest termen tehnic consacrat nu se întâlnește în opera aristotelică Alături de simpla existență, de realitatea de fapt, modalitățile fundamentale sunt două: a) posibilitatea, posibilul; b) necesitatea, necesarul. Însemnătatea majoră pe care o are în logica aristotelică modalitatea este încă o mărturie a orientării obiective, realiste a acestei logici. De aceea, modalitatea nu are la Aristotel înțelesul modern subiectiv, de grad de certitudine: judecată asertorică (simpla existență), problematică (existența posibilă), necesară (existența necesară), ci înțeles obiectiv, ontologic. Realitatea este actul sau actualitatea, adică forma realizată în materie; mai neclară este noțiunea de posibil, deși ea are un rol important în logica lui Aristotel și în întreaga sa operă. În adevăr, „posibilul" are, la Aristotel, două sensuri distincte, totuși necontenit confundate: a) posibilul propriu-zis (δυνατόν), adică ceea ce *poate să fie*, și acest posibil este implicat și în real și în necesar, căci tot ce este real sau necesar este, implicit, și posibil; b) posibil în sensul de *poate să fie și poate să nu fie* („poate că da, poate că nu") sau contingentul

(ἐνδεχόμενον), care este exclus de necesar, iar realul îl exclude de asemenea, cât timp realul este real, însă nu principial, adică întrucât devine, se schimbă. „Imposibilul“ este necesitatea negativă = cu necesitate nu există. Judecățile modale și mai ales raționamentele modale sunt capitolul cel mai dificil al doctrinei logice aristotelice. În teoria consecuției sau generării judecăților modale, Aristotel a dat patru soluții diferite[36].

c) Raționamentul în genere. „Silogismul“

Știința dispune de două mari metode discursive: raționamentul (silogismul), îndeosebi raționamentul demonstrativ (apodictic), și definiția. Definiția este un raționament condensat; raționamentul, o definiție desfășurată. Ele se aseamănă, dar și diferă. Știința cuprinde și o cunoaștere *intuitivă* numai în măsura în care raționamentul are nevoie de un punct de plecare nedemonstrabil. Așadar, nu orice propoziție poate fi demonstrată; demonstrația nu merge la infinit, nici în sus, unde ajunge la principii, nici în jos, unde ajunge la fapte. Principiile și faptele sunt cunoscute nemijlocit și nu au nevoie de demonstrație, fiindcă sunt evidente prin ele însele. Există un domeniu în care intuiția faptelor (nemijlocitul) și raționamentul (mijlocitul) se întâlnesc: *inducția*. Inducția pleacă de la singular și ajunge la universal; ea leagă totodată și cele două feluri de intuiție: a faptelor și a esențelor lor. Vom vedea că inducția are, la Aristotel, o îndoită întrebuințare, pe care filozoful nu o deosebește de ajuns: este o formă specifică, dar este și o activitate de gândire care pregătește raționamentul apodictic (demonstrativ). Deosebirea dintre demonstrație și inducție, ca formă de raționament, este clasică. „Noi învățăm sau prin inducție sau prin demonstrație. Demonstrația se dezvoltă din general, inducția, din particular. Căci la general nu putem ajunge decât pe calea inducției“ (*Analitica secundă*, I. 18, 8 1a 39–40). În rezumat, inducția are, în logica aristotelică, o importanță mai mare decât rezultă din tratarea ei redusă și împrăștiată în *Analitici* și în *Topica*.

---

[36] J. Tricot, *Traité de logique formelle*, 1930, p. 140.

Raționamentul aduce o îndoită noutate față de judecată, deși este format din judecăți: a) el este un complex de judecăți, dintre care una (concluzia) rezultă necesar sau este dedusă cu stringență din două judecăți date dinainte (premisele); b) el arată sau explică de ce propoziția nouă (concluzia) atribuie un predicat subiectului, și explică aceasta prin felul premiselor. În aceste judecăți, se află fundamentul sau cauza explicativă, de ce predicatul concluziei a fost atribuit subiectului ei. Judecata-concluzie se explică printr-o proprietate a judecăților date, a premiselor. Acestea cuprind și cei doi termeni legați de concluzie și cauza legării lor; cei doi termeni ai concluziei sunt termenii „extremi (ἄκρα), „majorul" și „minorul", cauza legăturii lor este termenul „mediu" (μέσον). Cea mai bună definiție a raționamentului, a „silogismului" — termen tehnic consacrat de Aristotel — se găsește în *Analitica primă* și în *Topica* (I, 1, 100a 25). „Silogismul este o vorbire (λόγος), în care, date fiind unele lucruri, rezultă cu necesitate un alt lucru decât cele date, prin faptul singur al acestor date" (*Analitica primă* I, 1, 24b 19). În toate definițiile date de Aristotel silogismului, se subliniază însușirea lui de a da în concluzie ceva nou, deși Aristotel este conștient de caracterul analitic al silogismului, ceea ce nu înseamnă că silogismul este o simplă tautologie, cum credea John Stuart Mill, pe urmele scepticului antic Sextus Empiricus, sau un simplu control al cunoștințelor mai vechi, cum obiecta Descartes în *Discurs asupra metodei*. Silogismul este câștigarea unei cunoștințe noi, din simpla apropiere a rezultatelor obținute înainte. Numai formularea rigidă a silogismului maschează noutatea lui. Să luăm un exemplu din știința modernă a naturii. „Orice element chimic are un spectru cu linii caracteristice" (majora). „În spectrul solar s-a descoperit o linie nouă" (minora). „Deci, în Soare există un element chimic necunoscut" Ramsay l-a descoperit și pe Pământ și i-a dat numele de heliu, stabilindu-i și locul corespunzător în clasificarea elementelor a lui Mendeleev.

Silogismul nu este o tautologie, fiindcă — vom arăta îndată — termenii ce-l constituie, îndeosebi termenul mediu, exprimă *esențele* lucrurilor, esențe care nu sunt obținute prin enumerarea tuturor faptelor particulare, în care ele sunt imanente, ci sunt date nemijlocit chiar într-un singur fapt particular, rămânând să dovedim silogistic aplicarea unei esențe la alte fapte pe temeiul unor semne sau indicii, ceea ce este un real progres în cunoaștere. Eu știu, bunăoară, că în esența elementului

luminiscentă și proprietatea de a avea un spectru cu linii caracteristice, dar nu cunosc toate corpurile care posedă această proprietate. Silogismul poate descoperi un element nou numai prin claritatea interioară a universalului aflat în cadrul unei existențe particulare încă necunoscute —, claritate care rezultă din trecerea asupra unui lucru a unei proprietăți noi, pe temeiul prezenței unei proprietăți vechi: din constatarea unui spectru cu linii noi deduc existența unui corp nou, de la efect trec la cauză, ca și invers.

Orice demonstrație este un silogism, dar nu orice silogism este o demonstrație. Silogismul este totdeauna necesar ca deducere a concluziei din premise, dar premisele ca și concluzia nu sunt totdeauna necesare în ele însele, adică ele nu reflectă totdeauna esența lucrurilor. Numai silogismul demonstrativ deduce necesar o concluzie care este necesară și în conținutul ei, fiindcă premisele ele însele sunt necesare. Numai demonstrația este un raționament (silogism) perfect. Aristotel a cercetat separat silogismul, simplul raționament, care poate avea două forme distincte: silogismul demonstrativ, apodictic și silogismul dialectic (inclusiv retoric) — sofismul sau paralogismul este un raționament fals sau nu este propriu-zis un raționament. *Analitica primă* are ca obiect raționamentul (silogismul) ca atare. Ea se apropie mai mult ca orice lucrare a lui Aristotel de ceea ce se cheamă logică formală, fiindcă expune raționamentul în schema lui cea mai abstractă și generală, fără nici un conținut precis, afară de acela care servește ca exemplu întâmplător. Totuși, nici silogismul ca atare nu este o formă pură în sensul logicii formale moderne, fiindcă silogismul are o referință continuă la realitate, la esență. „Principiul silogismului este esența (τὸ τί ἐστι)" (*Metafizica*. XIII, [M], 1078b, 24). Raportarea constantă la existență apare cu claritate și în teoria raționamentelor modale, care ocupă o bună parte din *Analitica primă*.

Care este principiul silogismului, ca unică metodă de a dovedi necesitatea în desfășurarea gândirii, de a face să progreseze cu stringență gândirea, fie de la două judecăți (premise) date la o a treia (concluzia), care nu este încă dată, fie de la concluzie la premisele din care rezultă cu necesitate concluzia, când aceasta este dată ca o judecată afirmativă sau negativă? Progresul necesar al gândirii este pus în mișcare nu de înseși judecățile care servesc drept premise, ci de noțiunile care constituie judecățile și deci silogismul. Silogismul are două premise și o

concluzie (deci trei judecăți), dar nu cuprinde decât trei noțiuni, nu șase, ceea ce înseamnă că cele trei noțiuni se repetă. Concluzia repetă două din noțiuni, cele numite „extreme“ (majora și minora), excluzând pe a treia (termenul mediu), care se repetă însă în premise, fiind *comună* acestora. Pivotul silogismului este termenul mediu care, după ce și-a împlinit datoria de a apropia pe ceilalți doi termeni, se retrage pentru a produce și funda sinteza celor doi. În raportul termenului mediu cu ceilalți doi rezidă puterea probatorie a silogismului. Silogismul este eliminarea termenului mediu într-un sistem cu trei termeni.

În silogism, ca mijloc de derivare a unei judecăți noi din altele date, determinant este nu raportul de *conținut* al noțiunilor — predicatul (de exemplu „muritor“) este conținut în subiect (de exemplu, „om“), deși el este mai cuprinzător, fiind enunțat și despre alte subiecte (toate organismele) —, ci raportul de *sferă*: subiectul este cuprins „în totalitatea“ (ἐν ὅλῳ), adică în sfera predicatului. Aristotel o spune lămurit, în *Analitica primă*, I, 4, 25b: „Ori de câte ori trei termeni sunt în așa fel raportați unul la altul, încât cel din urmă (minorul) să fie conținut în cel mijlociu, luat ca întreg, iar mijlociul să fie sau conținut în termenul prim (majorul) sau exclus din el, luat ca tot, termenii extremi trebuie să fie raportați într-un silogism perfect“. Interpretarea extensivistă a noțiunilor silogistice dezvăluie principiul silogismului: este raportul dintre tot și parte, deci dominarea logică a *totului* asupra *părților*. „Dacă două lucruri nu sunt raportate unul la altul ca totul față de parte și partea față de tot, ... nu se obține nici un silogism.“ (*Analitica primă*, I, 41, 49b fine). Ceea ce este spus ca adevărat pentru întreg este adevărat și pentru parte. Scolasticii au făurit pentru principiul extensivist al silogismului formula *dictum de omni et nullo* („ceea ce este spus ca adevărat despre tot sau despre nimic“). De aceea, principiul silogistic, deși independent, este strâns legat de cele două axiome ale gândirii cunoscute lui Aristotel: principiul contradicției și principiul terțului exclus. Dacă ceea ce este adevărat despre tot nu este însă adevărat despre părți și dacă ceea ce nu este adevărat despre nimic este însă adevărat despre ceva, gândirea se destramă în contradicție, de care scăpăm alegând una dintre cele două alternative.

Totuși Aristotel, care a descoperit „apartenența“ predicatului la subiect, raportul de conținut, ca fundament al judecății, nu putea să rămână cu totul străin de explicarea puterii probatorii a silogismului

prin raportul dintre conținutul noțiunilor. Formula conținutistă nu se întâlnește în *Analitici*, a căror temă o reprezintă formele silogismului, ci este exprimată în treacăt chiar din *Categorii* (începutul capitolului 3). „Când un lucru este enunțat ca predicat despre un altul, care este subiectul său, tot ce este enunțat despre acel predicat va fi de asemenea enunțat și despre subiect". Kant și alți logicieni moderni au fundat principiul silogismului pe o altă formulă scolastică: *nota notae est nota rei ipsius (dictum de omni); repugnans notae repugnat rei ipsius (dictum de nullo)*, adică atributul implicat sau respins de predicat este apartenent sau neapartenent la subiectul predicatului. Deși raportul dintre sferele noțiunilor silogistice ilustrează mai intuitiv relația logică dintre tot și parte, și prin urmare puterea logică a universalului, a „totalității" asupra particularului sau părților, Aristotel nu renunță — nici în *Analitici* — la raportul de conținut care este constitutiv judecății: termenul mediu este termenului minor, subordonat sferei lui, un atribut al său (termenul major). Raporturile de sferă ale noțiunilor dezvăluie mersul raționamentului, pe care Aristotel îl compară cu o geneză (*Metafizica*, VII, [H], 9, 1034a 31–33).

Silogismul presupune dar cunoașterea raporturilor de subordonare și supraordonare a noțiunilor, ierarhia, cascada noțiunilor, acea *diviziune* (διαίρησις) din care Platon a făcut sufletul metodei sale dialectice. A presupune numai „diviziunea" platonică este, spune Aristotel, un „silogism slab" (ἀσθενής), fiindcă ea nu ne dă o concluzie adevărată, ci o simplă dihotomie, nu ne arată, de exemplu, că „omul este muritor", ci „omul este sau muritor sau nemuritor". Pentru a ieși din diaireză și a formula o judecată precisă, trebuie să luăm ca acordat tocmai ceea ce așteptăm să fie dovedit.

Principiul silogistic, raportul dintre universal (totalitate) și particular (părți), constituie consecvența necesară a concluziei (partea) din premise (totalitatea), independent de natura premiselor. Premisele pot fi asertorice, problematice, apodictice, pot exprima esența sau trecătorul, adevărul sau falsul, schema silogistică și consecvența ei necesară rămân aceleași. Dar cum schema are rădăcina în existent, iar termenul mediu este „cauză", adeseori Aristotel a confundat concluzia necesară, datorită derivării sau consecvenței logice dintre premise, cu concluzia în sine necesară, care este o anumită consecvență, aceea a cauzalității reale, apodictice. De aceasta din urmă ne vom ocupa mai

jos. Necesitatea consecvenței concluziei din premise este universală, fiindcă este inerentă oricărui silogism; necesitatea consecvenței unei concluzii necesare din premise necesare este proprie numai silogismelor strict apodictice, în care universalul ne dezvăluie cauza. „Universalul este prețios, fiindcă el pune în lumină cauza" (τὸ δὲ καθόλου τίμιον ὅ τι δηλοῖ τὸ αἴτιον, *Analitica secundă*. I, 31, 88a 5).

Dacă silogismul este o deducție „cauzală" printr-o esență și dacă esența-cauză este exprimată de termenul mediu, silogismul va avea atâtea „scheme" (figuri), câte poziții are termenul mediu. Termenul mediu este sau subiect în majoră și predicat în minoră (*figura întâi*), sau predicat în amândouă (*figura a doua*), sau subiect al celor doi termeni „extremi" (*figura a treia*). O a patra figură nu este luată în considerare. Figurile se diferențiază în „moduri", după cantitatea și calitatea judecăților (în silogistică, judecata singulară nu are nici o întrebuințare alături de judecățile universale și particulare). Numai figura întâi este perfectă, fiindcă în ea raportul ierarhic al esențelor este evident. În adevăr, termenul mediu („esența") este și subiect și predicat, adică, din punctul de vedere al conținutului, termenul major este predicatul termenului mediu și acesta este predicatul termenului minor, deci termenul mediu este, din punctul de vedere al sferei, și subordonat în premisa majoră și supraordonat în minoră. În celelalte figuri, termenul mediu, fiind sau numai predicat sau numai subiect, se află în afara celorlalți doi termeni, nu se situează ierarhic, și anume termenul mediu este cel mai general sau supraordonat amândurora, în figura a doua, și cel mai puțin general sau subordonat amândurora, în figura a treia. De aceea, în figura a doua, toate concluziile sunt negative, iar în figura a treia, toate sunt particulare, în timp ce figura întâi permite deopotrivă concluzii afirmative sau negative, universale sau particulare. Idealul este ca mediul să aibă o sferă intermediară, să fie cuprins în major și să cuprindă minorul, adică să fie în adevăr termen mediu. Figurile a doua și a treia își redobândesc evidența, dacă sunt reduse la figura întâi, prin *conversiunea* premiselor, pentru ca astfel să iasă la iveală ierarhia esențelor sub raportul sferelor. Conversiunea este posibilă, fiindcă, în ambele figuri, mediul convertit este și rămâne universal. Vedem ce importanță hotărâtoare are, în silogistica aristotelică, conversiunea judecății, datorită căreia subiectul și predicatul își schimbă locul în judecată, problemă care preocupă pe Aristotel chiar de la începutul

Analiticii prime (I, 2–3). Dar conversiunea ridică, la Aristotel, o dificultate principială: Aristotel nu cunoaște inferențele sau raționamentele imediate, cum este prezentată conversiunea în logica de mai târziu, ci caută să demonstreze silogistic conversiunea cu ajutorul reducerii la absurd, împrumutată matematicii.

Fiecare dintre cele trei figuri sau tipuri de silogism, rezultate din așezarea celor trei termeni, îndeosebi a termenului mediu, posedă mai multe *moduri*, după cantitatea subiectului (universale, particulare, nu însă și singulare) și după calitatea predicatului (afirmativă sau negativă). Figurile întâi și a doua din combinațiile posibile (16) ale premiselor au numai câte patru moduri valabile; figura a treia are însă șase moduri valabile.

Dacă silogismul imperfect nu poate recurge la conversiunea premiselor pentru a deveni perfect, Aristotel se ajută în acest scop adeseori cu un alt procedeu, mult mai complicat, anume cu dovada *apagogică*, dovada „prin imposibil" sau prin „reducere la absurd". Cum vom arăta, dovada apagogică, împrumutată de la geometri, constă dintr-un silogism și din operații nesilogistice, fundate pe principiul contradicției și al terțului exclus. În sfârșit, un alt procedeu de perfectare a unui silogism este dovada prin *ecteză* (ἔκθεσις). Principiul acestei dovezi este simplu; el constă din „expunerea" sau „extragerea" dintr-o noțiune, de obicei particulară, a unor cazuri care pot fi generalizate, adică transformate într-o propoziție universală. Ea găsește aplicație mai ales la modurile figurii a treia cu concluzii particulare. Să luăm propozițiile: „Unii C nu sunt A", „Toți C sunt B". Dacă extragem din C acea parte (să-i spunem D) care nu este A, dar este B, obținem: „Toți D nu sunt A", „Toți D sunt B", deci „Unii B nu sunt A".

Toate aceste forme de silogism aparțin raționamentului *categoric*, pe care Aristotel nu-l numește așa, fiindcă el nu recunoaște un astfel de raționament. Totuși, pentru acest silogism perfect, Aristotel a găsit termenul de raționament *direct*, ostensiv (δεικτικός). El nu vorbește de raționamente ipotetice sau disjunctive deosebite de raționamentele categorice, dar cunoaște silogismul „din ipoteză" (*Analitica primă*, I, 23, 40b 25), sau raționamentul indirect pe care urmașii săi, Theophrastos și Eudemos, îl vor dezvolta ca o specie nouă de raționamente.

Silogismul „din ipoteză" (ἐξ ὑποθέσεως) are la Aristotel un sens mai precis, care ne dezvăluie bogăția formelor de raționament propuse și aplicate în doctrina logică a Stagiritului. Silogismul nu este una dintre formele de a funda gândirea, ci este forma de fundare pur și simplu[37]. Toate celelalte forme sunt silogisme *indirecte*: inducția, paradigma, apagoge, enstaza, entimema. Aristotel își dă silința de a reduce celelalte forme de raționament la *silogism*. Numai inducția rezistă în cele din urmă, așa încât rămân față în față silogismul și inducția. Toate celelalte forme de raționament indirect au ca punct de plecare o „ipoteză", fiindcă recurg la o mijlocire, și anume la propoziții *acceptate* de adversar ca demonstrate. Din aceste propoziții *acceptate* ipotetic de adversari, sunt trase concluzii care trebuie să fie admise, din teama de a cădea în contradicție. Forma cea mai importantă de demonstrație „din ipoteză" este demonstrația apagogică (ἀπαγωγή = reducere). Demonstrația apagogică se prezintă în două forme. Cea mai folosită de Aristotel este „reducerea la absurd", sau la „imposibil" (*ductio ad imposibilem, deductio ad absurdum*). O propoziție este fundată prin respingerea propoziției contradictorii. Date fiind două propoziții contradictorii, una trebuie să fie adevărată și cealaltă falsă, dovada falsității uneia presupune adevărul celeilalte. Raționamentul apagogic ca „abducție" se prezintă în două forme: a) premisa minoră este numai probabilă și, de aceea, concluzia va fi probabilă; b) mai importantă este a doua formă, care cere ca concluzia să recurgă la mai mulți termeni medii pentru a dovedi premisa minoră (*Analitica primă* II, 26). *Enstaza* (obiecția, instanța) este un raționament, în care uneia dintre propozițiile silogismului i se opune sau i se obiectează o altă propoziție contradictorie (particulară) sau contrară (universală) (*Analitica primă* II, 26). *Paradigma și entimema*, (*Analitica primă*, II, 27), utilizate și în *Retorica*, sunt înrudite cu inducția și vor fi tratate în paragraful corespunzător. Aristotel cercetează de aproape și demonstrația *circulară*, care demonstrează una dintre premise cu ajutorul concluziei și a celeilalte premise, convertite, dintr-un alt silogism. (*Analitica primă* II, 5–7).

Merită să fie subliniată o altă caracteristică generală a silogisticii aristotelice. Silogismul nu este numai derivarea din două premise

---

[37] H. Maier, *Die Syllogistik des Aristoteles*, vol. I, 1, pp. 368–370.

a unei judecăți concluzive, așa cum cere definiția silogismului, ca și cum totdeauna premisele ar fi date, la îndemâna noastră, urmând numai să deducem din ele concluzia, ci el este mai ales căutarea termenului mediu, al cărui rol este să dea rațiunea explicativă a concluziei date dinainte, este așadar constituirea premiselor înseși, din care concluzia rezultă de la sine, în virtutea principiului că „în orice silogism există asemănare între concluzie și principiile ei“ (*Analitica primă* I, 27, 43b, 35).

Se știe că concluzia este de patru feluri: universal afirmativă și particular afirmativă, universal negativă și particular negativă.

Cei doi termeni ai concluziei, subiectul și predicatul-atribut, devin termeni „extremi“ (majorul și minorul), între care termenul mediu face legătura, și astfel se constituie silogismul. Aristotel acordă o deosebită însemnătate găsirii termenului mediu (*Analitica primă* I, 27, 30). Procedeul este indicat de la sine. La fiecare dintre cei doi termeni ai concluziei se caută — pe linia ierarhică a apartenențelor — „antecedenții“ și „consecvenții“, adică noțiunile din ce în ce mai înalte și noțiunile din ce în ce mai de jos, dimpreună cu calitățile contrare ale fiecăruia dintre cei doi termeni.

După ce s-a stabilit un tablou sinoptic al noțiunilor apartenente, de la cele mai apropiate până la cele mai îndepărtate, cercetarea face un pas hotărâtor: trece la găsirea acelor noțiuni antecedente și consecvente care coincid sau sunt identice în șirurile celor doi termeni. Noțiunile identice reprezintă termenii medii. Poziția termenului mediu în premise determină figura. Astfel, dacă concluzia dată este universal afirmativă, ea nu poate fi demonstrată decât în figura întâi.

Înșirarea termenilor apartenenți subiectului și predicatului trebuie să meargă în sus și în jos, cât mai departe, fiindcă nu se știe dinainte dacă termenul mediu se află pe o treaptă mai îndepărtată sau pe una mai apropiată.

Cum ne procurăm termenii antecedenți și consecvenți care constituie rezervorul din care scoatem termenul mediu, axa silogismului? În aristotelism, nu există decât un singur răspuns: din experiență. „Prin urmare, sarcina experienței este să ne procure principiile care aparțin fiecărui subiect în parte. Înțelegem prin aceasta, bunăoară, că experiența astronomiei ne procură principiile științei astronomice, căci, după ce fenomenele au fost determinate, s-au găsit, pe baza lor, și demonstrațiile astronomice“ (*Analitica primă* I, 30, 46 a 28).

Așadar, căutarea și găsirea termenului mediu și, prin aceasta, constituirea premiselor — nu deducerea concluziei din premise — formează sufletul silogisticii aristotelice. Această constatare are o deosebită importanță. Silogismul aristotelic presupune două persoane: una care, fiind dată concluzia, caută termenul mediu, care o explică, deci caută premisele adecvate concluziei, și cealaltă, care deduce cu necesitate concluzia din premisele o dată constituite. Se pare deci că silogismul aristotelic a fost descoperit nu în cadrul unei gândiri singuratice, ci în cadrul convorbirii, al dialogului, al dialecticii socratico-platonice[38]. De aceea, Aristotel a început prin a defini silogismul dialectic în *Topica* și a face din silogistică o metodă a „gimnasticii" dialectice. El era mândru de această operă. „Am explicat tot ce se referea la metoda discuției. Am adăugat un studiu amănunțit al paralogismelor. Se vede deci că am realizat cum trebuie programul nostru." (*Respingerile sofistice*, 183b 15). În adevăr, dialectica (arta discuției) începe printr-o întrebare, la care se răspunde printr-o judecată. Adversarul urmărește ca, prin obiecțiile sale, care sunt propuneri (protaze sau premise), să silească pe respondent să deducă cu necesitate din propunerile sale, fără să-și dea seama la început, concluzia contrară răspunsului său.

Chiar dacă admitem ca o origine a silogismului discuția între cel puțin două persoane, *dialectica*, Aristotel a eliberat raționamentul de condițiile speciale ale discuției și a făcut din el un instrument al demonstrației științifice. Căutarea termenului mediu este o sarcină nu numai a artei de a discuta, ci și a științei în genere. După ce a fost găsit termenul mediu, silogismul, deducerea concluziei din premise validează, confirmă adevărul termenului mediu.

În silogistica aristotelică, o parte însemnată și nu cea mai puțin spinoasă (*Analitica primă*, I, 8–22) o constituie cercetarea *silogismelor modale*, care introduc, alături de apartenența simplă, numită de moderni „asertorică" (cercetată în *Analitica primă*, I, 4–7), cele două *moduri* ale apartenenței predicatului la subiect: apartenența posibilă sau contingentă și apartenența necesară. Putem considera ca modalitate și apartenența simplă, „asertorică", deși pentru Aristotel numai posibilul (contingentul) și necesarul adaugă predicatului o modalitate specifică. Știm că, la Aristotel, posibilul (contingentul) are două mari sensuri, dacă facem

[38] E. Kapp, *Syllogistik*, în *Pauly's Real-Encyclopädie*, 2. Reihe, Bd. IV, 1932.

abstracție de cel de-al treilea, anume „frecventul sau naturalul", care poate fi redus la al doilea mare sens: 1) sensul general se cuprinde implicit în apartenența simplă, ca și în apartenența necesară, deoarece tot ce există de fapt sau există necesar este, implicit, și posibil; 2) sensul special nu mai este implicit în necesar, ci îi este opus și înseamnă „e posibil să fie, e posibil să nu fie", contingentul în sensul modern, adică ceea ce se poate repeta, dar poate fi conceput altfel și, ca atare, nu este necesar.

Potrivit principiului că între premise și concluzie există asemănare, putem spune că din premise simple urmează o concluzie simplă. Tot așa, dacă premisele sunt necesare. Regula este valabilă și pentru raționamentele cu premise posibile (contingente), cu precizarea că orice judecată contingentă suferă o conversiune specială, care rezultă din structura contingenței: orice judecată contingentă poate avea deopotrivă formularea pozitivă („este posibil să fie") ca și formularea negativă („este posibil să nu fie"). Dificultăți mai mari se ridică în cazul silogismelor cu premise combinate: o premisă simplă, cealaltă posibilă sau necesară; o premisă posibilă și cealaltă simplă sau necesară, în sfârșit, o premisă necesară și cealaltă simplă sau posibilă, având libertatea ca această variație să se refere la premisa majoră sau la premisa minoră, pentru a nu mai vorbi de poziția termenului mediu și de rolul cantității și al calității judecății, adică de figuri și moduri.

Cu toată această complicație, logica tradițională a ajuns la o regulă simplă: concluzia urmează „partea cea mai slabă", adică premisa posibilă sau simplă, premisa necesară fiind cea mai tare. Aristotel recunoaște adevărul acestei constatări numai ca un caz frecvent; de aceea, el cercetează fiecare combinație în parte și ajunge la reguli pe care O. Hamelin[39] le consideră „prea împrăștiate și prolixe" și, în consecință, încearcă să le concentreze în sase mari reguli. Această variație în silogismele modale ne arată că silogismul aristotelic nu este o tautologie, că concluzia nu urmează în silogism în mod mecanic din premise și deci că ea este în adevăr „alta" decât premisele. Eroarea nu este înlăturată: s-a înșelat însuși Aristotel și s-au înșelat și comentatorii lui, până la Hamelin inclusiv. Totuși, sunt comentatori moderni[40] care

[39] O. Hamelin, *Le Système d'Aristote*, p. 222.

[40] Așa, de exemplu, traducătorul și comentatorul J. H. Kirchmann (*Erläuterungen zu den ersten Analitiken*, 1877, p. 48).

mențin regula unică tradițională, pe care în Antichitate au apărat-o urmașii direcți ai lui Aristotel: Theophrastos și Eudemos.

d) Silogismul apodictic (demonstrativ)

Silogismul nu este prin el însuși producător de știință, adică de cunoștință necesară sau „care nu poate fi altfel" (*Analitica secundă*, I, 2, 71b 12), fiindcă atributele afirmate despre predicat aparțin „în sine" (καθ' αὑτό) subiectului. Aristotel a cercetat cu atenție și silogismele care, formal corect, scot o concluzie adevărată din premise false. „Silogismul științific" (συλλογισμὸς ἐπιστημονικός) este „demonstrația", „apodictica" (ἀπόδειξις). Deosebirea dintre silogismul ca atare și silogismul demonstrativ nu stă în structura silogismului, care este aceeași, ci în conținutul premiselor, deci într-o corespondență perfectă între necesitatea concluziei și necesitatea premiselor. În demonstrație, concluzia are un obiect nu numai necesar, ci și etern (*Analitica secundă*, I, 8, 75b 22), afirmație care a fost un obstacol serios pentru o mai adâncă cunoaștere a „lucrurilor trecătoare". „Prin demonstrație înțeleg un silogism științific, adică un silogism a cărui posesiune este prin ea însăși științifică. Admițând acum că poziția mea cu privire la cunoștința științifică este corectă, cunoștința demonstrată trebuie să rezulte din premise adevărate, prime, nemijocite, cunoscute mai bine decât concluzia, ale cărei cauze sunt. Fără îndeplinirea acestor condiții, principiile a ceea ce se demonstrează nu vor fi potrivite concluziei. Silogisme pot exista, este drept, și fără aceste condiții, dar astfel de silogisme, nefiind științifice, nu vor constitui niciodată o demonstrație." (*Analitica secundă*, I, 2, 71b 20 etc.). Așadar, de natura premiselor depinde soliditatea concluziei; de aceea, orice demonstrație are genul propriu de premise. Nu putem aplica la o demonstrație, de exemplu de geometrie, principiile aritmeticii. Genurile nu comunică (*Analitica secundă*, I, 7, 75b 15). Această convingere aristotelică a ieșit din intenția demonstrației riguroase, dar ea a devenit un obstacol în calea progresului științific, prin caracterul ei metafizic, izolator. Superioare sunt demonstrația universală (*Analitica secundă*, I, 24), demonstrația afirmativă (*Analitica secundă*, I, 25) și demonstrația directă, față de cea indirectă (*Analitica secundă*, I, 26).

Scopul silogismului apodictic este totdeauna o „explicare", o găsire a cauzei, a lui „pentru ce" (τὸ διότι), fiindcă știința nu se mulțumește cu simplul fapt (τὸ ὅτι). Explicația arată „pentru ce" un atribut (predicat) aparține subiectului. Simpla judecată exprimă numai un fapt. „Când un fapt ne este dat, noi căutăm cauza lui. Și, deși uneori ne apar amândouă în același timp, noi nu putem prinde niciodată cauza înainte de fapt. Este evident că tot așa nu putem prinde esența unui lucru, fără să ne dăm seama mai întâi că lucrul există, deoarece atât timp cât nu știm de existența lui nu poate fi vorba de a-i cunoaște esența." (*Analitica secundă*, II, 8, 93a 16 și urm.). Așadar, cauza este esența lucrului, iar silogismul are ca scop să deducă din esență proprietăți de asemenea necesare (efectele), nu accidentale sau contingente. Esența explicativă, forma, universalul se identifică cu *termenul mediu* al premiselor. „Căci mediul este cauza, și tocmai cauza o căutăm în toate cercetările noastre." (*Analitica secundă*, II, 2, 90a 6). „În toate aceste exemple, este clar că natura lucrului și cauza lui sunt identice." (*Analitica secundă*, II, 2, 90a 11) Uneori, trebuie să deosebim între cauza concluziei și cauza reală. Termenul mediu este totdeauna cauza concluziei, dar nu este totdeauna cauza reală, ci poate fi și efectul real, atunci când raționamentul trece de la efectul dat la cauza căutată. Termenul mediu, care în cele două premise înlesnește legătura între termenii „extremi", dispare în concluzia care leagă termenii extremi, separați în premise. Termenul mediu, fiind esență, este totdeauna universal. Deci cauza este universală. „Universalul este prețios, pentru că pune în lumină cauza; așa încât, în cazul faptelor care au cauza în afara lor, cunoașterea universală este mai prețioasă decât senzația și decât gândirea intuitivă." (*Analitica secundă*, I, 31, 88a 5). Așadar, deducția silogistică este o deducție cauzală, o fundare logică.

Nu putem înțelege concepția aristotelică a științei fără să analizăm noțiunea de cauză, folosită în doctrina sa logică. Din citatele precedente, ar rezulta că termenul de cauză este identic cu acela de esență, formă, universal. Principial, așa este. Numai că teoria cauzalității la Aristotel este mai complexă și, de aceea, atragem atenția asupra dezvoltărilor ce vor urma. Aristotel admite patru cauze: materială, formală, motoare* (eficientă) și finală. Că domină cauza formală și că

* sau „motrice", în *Fizica*, traducere și note de N.I.Barbu, Editura Științifică, București, 1966 (N. red.).

aceasta este identică cu cauza finală și absoarbe și cauza eficientă este foarte greu de contestat. Din citatele precedente, ar urma că orice explicație cauzală se face prin cauza formală și prin cea finală. Aristotel postulează însă și intervenția neapărată a cauzei materiale și a celei motoare. Uneori, chiar Aristotel afirmă că adevăratele cauze proxime ale unui proces sunt materia și motorul. Această părere este exprimată fără rezervă în *Metafizica* (XII, [M], 5). Copilul are drept cauză nemijlocită pe tată (cauza motoare) și pe mamă (cauza materială). Pasajul merită să fie citat, căci el aruncă lumină și asupra relației dintre individual și general în cauzalitate, adică relevă și rolul individualului în cauzalitate, nu numai rolul generalului esențial. „Cauze universale nu există. Principiul indivizilor este tot individul; din omul în genere, nu va rezulta decât omul în genere. Dar omul în genere nu există; Peleus este principiul lui Achilleus; tatăl tău este principiul tău" (1071a 17 și urm.). Este o convingere fundamentală în cosmologia lui Aristotel că „totul se mișcă prin altul", că motorul „este în afara" mobilului, că deci nimic nu se mișcă prin sine. În acest sens, orice cauză este un individ, care este un *synolon*, un întreg de materie, care dă trăsăturile caracteristice individuale, și o formă, o esență generală. Dacă n-ar exista indivizi, n-ar exista nici activitate cauzală. Dar individul acționează nu numai prin „dinamismul" materiei, ci și prin „energia" formei, a esenței generale. Peleus, un om individual, a născut pe Achilleus, alt om individual, căci în fiecare există „omul", esența omului. Esența omului n-ar fi fost în stare ca singură, independent de individ, să acționeze cauzal. În acest punct, se învederează, în toată semnificația ei, deosebirea fundamentală dintre Platon, întors spre esențe, și Aristotel, întors spre indivizi. Individul este pură materie individuală, independent de esență, iar esența, fără individul în care se află, nu este reală. De aceea, Aristotel scrie cu profunzime: „Deci prin cunoașterea generalului noi vedem lucrurile singulare" (*Analitica primă*, II, 21, 67a 26).

Până aici, cea mai exigentă conștiință filozofică modernă nu are nimic de obiectat lui Aristotel, căci și noi avem convingerea că individul lucrează, că el acționează cauzal, totdeauna însă nu el ca atare, ci el prin proprietățile sale generale, prin „esența" sa. Eroarea lui Aristotel a fost transformarea generalului într-o „formă" oarecum imaterială și considerarea „formei" ca „act", ca „activitate", ca model al acțiunii cauzale („cauza formală"), ceea ce însemna frustrarea materiei de acțiunea inerentă individului, cum a recunoscut uneori Aristotel

însuși. Soluția justă era considerarea formei, a esenței, care nu putea avea în aristotelism o existență independentă de materie (cum avea la Platon), drept o realitate tot așa de materială ca și individul de care este indisolubil legată. Aristotel însuși, nedescătusat de prejudecățile platonice, nu este consecvent aici. Urmașii săi în conducerea școlii peripatetice, îndeosebi Straton, identifică forma și materia, făcând din formă „forța" inseparabil legată de materie. Principiul cauzalității are, la Aristotel, și alte neajunsuri, în primul rând finalismul; el confundă forma cu scopul si dă precădere finalității. de aceea, el nu vede la motor (cauza) și la mobil (efectul) decât aspectul identității: „omul" din tată este factorul hotărâtor al apariției „omului" din fiu. În fatala dominare a finalismului, interesează aspectul intim legat de finalitate: identitatea cauzei și a efectului — „omul" identic în tată și în fiu acționează finalist. De aceea, cauzalitatea aristotelică este un raport de identitate: cauza se repetă în efect, fiindcă efectul preexistă potențial în cauză. În scop aici „omul" — preexistă efectul, ca simplă reprezentare care urmează să se realizeze. „Astfel, orice fel de producere are, ca și silogismele, drept principiu substanța formală, căci nu există alt silogism decât acela al esenței, și tot așa aici punctul de plecare al oricărei producții este esența." (*Metafizica*, VII, [Z], 9, 1034a 30). Există la Aristotel și o cauzalitate sintetică, constatată cu ajutorul experienței, dar aceasta nu este clar desprinsă de concepția dominantă a cauzalității prin esență (formă) și scop[41].

În demonstrație, este esențială descoperirea principiilor „nedemonstrabile". „Numesc principii ale oricărui gen acele elemente a căror existență nu poate fi demonstrată...; existența principiilor trebuie să fie acceptată de la început, numai restul trebuie să fie demonstrat." (*Analitica secundă*, I, 10, 76a 33). „Nedemonstrabilii", de la care pleacă orice știință, sunt de două feluri: 1) axiomele, tezele și postulatele, 2) definițiile, al căror rol, cum vom vedea, este mai cuprinzător în logica artistotelică. Axiomele sunt sau „comune" tuturor științelor, cum sunt principiul contradicției și al terțului exclus (*Analitica secundă*, I, 11), sau proprii fiecărei științe în parte și numai acestei științe. „Științele stau în legătură unele cu altele numai în virtutea principiilor comune."

[41] Vezi Léon Robin, *Sur la conception aristotélicienne de la causalité*, în „*Archiv für Geschichte der Philosophie*", Neue Folge, XXIII, 1910.

(*Analitica secundă*. I, 11, 77a 25). *Tezele* sunt simple definiţii nominale, care nu includ existenţa obiectului lor; *ipotezele* sunt definiţii care includ existenţa obiectului lor, fiind aici acord între învăţător şi elev. *Postulatele* sunt ipoteze la care nu există acord între învăţător şi elev, dar „se cere" elevului să le admită ca adevărate (*Analitica secundă*, I, 10, 76 b 30). Nici existenţa, nici esenţa principiilor nu pot fi demonstrate; de aceea, principiile sunt cunoscute prin intelectul intuitiv (νοῦς). În *Etica Nicomahică** (VI, 12. 1143b 4), intelectul este comparat cu percepţia sensibilă. În acelaşi loc, se opune nousul intuitiv logosului, care este facultatea raţionamentului (silogismului), capacitatea discursivităţii. De asemenea, ultimul capitol al *Analiticii secunde*, a cărui temă este cunoaşterea principiilor, sfârşeşte prin a confirma că principiile sunt date intuitiv. „Dacă intuiţia este singurul fel de cunoaştere adevărată, în afară de cunoaşterea ştiinţifică, ea este desigur principiul cunoaşterii ştiinţifice. Intuiţia, principiul ştiinţei, este principiul însuşi al principiului." (*Analitica secundă*, II, 19, 100 b 15).

e) Definiţia, raţionament condensat

Definiţia (ὁρισμός, de la ὅρος = termen) ocupă un vast domeniu în logica aristotelică: ea este element al ştiinţei (apodicticii), ca şi al dialecticii, al opiniei; ea stă la începutul demonstraţiei, ca un factor nedemonstrabil al demonstraţiei, dar este şi rezultatul demonstraţiei (deducţiei), cum este şi rezultatul inducţiei. Definiţia este cercetată în *Analitica secundă* (II, 8, 10), ca şi în *Topica* (VI--VII). Definiţia, care fundează silogismul, are o deosebită importanţă. Ea ne dă esenţa-cauză, termenul mediu explicativ. Căutarea termenului mediu este o sarcină principială şi grea; ea presupune lungi cercetări, care urmăresc să descopere în grupurile de indivizi termenul identic, esenţa (a se vedea îndeosebi *Analica secundă*, II 13). De aceea, nu este exagerată aprecierea că logica aristotelică diferă mai puţin decât se crede de logica modernă: căutarea şi alegerea termenilor medii schiţează procedee care anticipează regulile de metodă ale lui Bacon şi Descartes.

Definiţia nu se reduce la un singur cuvânt sau „nume", ci este o „vorbire" (λόγος) sau o propoziţie universal-afirmativă, „care explică

* Aristotel, *Etica Nicomahică*, trad., studiu introductiv, comentarii şi index de Stella Petecel, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988 (n. red.)

ce este un lucru", în ce constă noțiunea sau esența lucrului. Există însă și definiții nominale, care explică numele lucrului (*Analitica secundă*, II, 10, Despre diferitele feluri de definiții). Există, de asemenea, o definiție genetică, datorită căreia cunoaștem nu numai esența lucrului, ci și „pentru ce există un lucru" (*Analitica secundă*, II, 10, 93 a 36). Această din urmă definiție nu se mai deosebește radical de demonstrație, ci este un fel de demonstrație a esenței, o demonstrație concentrată, cum demonstrația este o definiție desfășurată. Un exemplu de definiție pură este definiția tunetului: „tunetul este un zgomot al norilor", iar un exemplu de definiție demonstrativă este definiția genetică a aceluiași fenomen natural; „tunetul este zgomotul norilor, produs de stingerea focului în nori". Definiția din urmă diferă de demonstrație numai prin așezarea termenilor. Pe lângă aceste definiții, există o definiție care este concluzia demonstrației esenței. „Conchidem deci că definiția este o vorbire (o propoziție) nedemonstrabilă despre o esență sau un silogism de esență, deosebit de demonstrație numai în forma gramaticală, sau concluzia unei demonstrații a esenței" (*Analitica secundă*, II, 10, 94 a 10). Din această succintă recapitulare a definiției, Aristotel a înlăturat definiția nominală, poate fiindcă locul ei este în primul grup al nedemonstrabililor: definiția este o „teză", alături de axiome și postulate.

f) Inducția. Raționamentul inductiv

Caracterul complex al definiției este prezent și în procedeul numit de Aristotel *inducție* (ἐπαγωγή = acțiunea de a aduce sau strânge fapte). Tratarea inducției este disproporționat de sumară și controversată față de importanța funcției pe care însuși Aristotel, ca adversar al idealismului platonic, i-o recunoaște: inducția este izvorul premiselor, mijlocul de a descoperi esențele și de a ajunge la definiții, în sfârșit, ea este puntea dintre individual și universal, ca și puntea dintre cele două mari ramuri ale doctrinei logice aristotelice: apodictica și dialectica. „Inducția este trecerea de la cazurile singulare la universal... Inducția este convingătoare, mai clară, mai ușor de cunoscut pe calea simțurilor și, prin urmare, mai familiară marii mulțimi. Dar silogismul are mai multă tărie și este mai eficace pentru a respinge pe adversari." (*Topica*, I, 12, 105 a 11 și urm.). Pentru Aristotel, există și o inducție elementară, vulgară, care constă în trecerea de la particular la particular.

Inducția aristotelică cumulează două funcții, care se acordă în scopul comun de a da premise pentru silogisme: 1) este procedeul nemijlocit, dar destul de complex, de a furniza teze, ipoteze, axiome, adică principiile silogismului, și de a ajuta la descoperirea intuitivă a esențelor care pot servi ca termen mediu în procesul silogistic, teme care constituie o parte importantă a „dialecticii", adică a „topicii"; 2) este un procedeu silogistic deosebit de „deducție", adică de silogismul obișnuit, de raționamentul apodictic, problemă pe care o cercetează întreg capitolul 23 din *Analitica primă*, II. „Inducția sau silogismul inductiv constă în a conchide, cu ajutorul unui termen extrem (al termenului minor), apartenența celuilalt termen extrem (a termenului major) la termenul mediu." (*Analitica primă* II, 23, 68b 15). Exemplul dat de Aristotel este pe cât de celebru pe atât de nesemnificativ. „Omul, calul, asinul (sub raportul sferei, termenul minor) trăiesc mult" (sub raportul sferei,termenul major); sunt „animale fără fiere" (termenul mediu), deci „animalele fără fiere trăiesc mult". Acest silogism este de figura a treia, adică un silogism în care termenul mediu este în amândouă premisele subiect. Ceea ce izbește în acest raționament este că termenul minor a luat locul termenului mediu. Oricum, „raționamentul (silogismul) inductiv" este valabil numai dacă speciile înșirate — Aristotel nu vorbește aici de indivizi, ci de specii — sunt singurele animale fără fiere, așadar, este valabil numai dacă „enumerarea este completă". Bacon a combătut inducția *„per enumerationem simplicem"*, inducția fundată pe „simpla enumerare" sau „înregistrare" a tuturor speciilor sau indivizilor care posedă un anumit atribut, deși Aristotel cunoaște, cum vom vedea, și o altă formă de inducție. Pentru a ne asigura că enumerarea a fost completă, trebuie să convertim minora într-o propoziție universal afirmativă: „Toate animalele fără fiere sunt omul, calul, asinul". Aristotel știe că este de ajuns un singur caz contrar, o singură abatere de la regula longevității la animalele fără fiere, pentru ca inducția să devină nevalabilă. El însuși cunoștea asemenea cazuri, deși continuă să aibă convingerea că lipsa de fiere este condiția longevității, *în cele mai multe cazuri*. Chiar dacă admitem ca întemeiat „silogismul inductiv" al lui Aristotel, acest raționament nu face decât să constate un fapt, să ofere o premisă: legătura dintre longevitate și lipsa de fiere. Faptul se cere însă adâncit: de ce animalele fără fiere trăiesc mult? Trebuie găsit adevăratul termen mediu, adevărata esență, care unește cele două

atribute ale unor specii de animale. Pentru Aristotel, cauza longevității este funcționarea mai bună a ficatului[42]. Totuși, și acest nou „silogism inductiv" este tot o constatare de fapt, care poate servi pentru o deducție analitică. „Acest fel de silogism urmărește să dea premisa primă și nemijlocită. Căci oriunde există un termen mediu, se recurge la silogism; acolo unde nu există, se recurge la inducție." Pe scurt, „silogismul inductiv" este analitic ca formă, la fel cu orice silogism, dar structura lui depășește analiza și postulează sinteza, cum ne arată cealaltă formă de inducție, care nu se bucură de nemeritata celebritate a formei cercetate.

Cealaltă formă (adică primul sens al inducției) este sintetică, cum recunoaște un istoriograf al gândirii antice, pe cât de ponderat, pe atât de erudit, Eduard Zeller[43], ea trece de la faptele singulare schimbătoare la universalul stabil. Cum este posibilă această trecere de la particular la general, această „amplificare"? Amplificarea, cum se afirmă în genere, este caracteristica inducției lui Bacon, în opoziție cu „simpla enumerare" completă a inducției lui Aristotel. Acesta apelează la un fel de percepție sau intuiție prin intelect, care extrage universalul din cazurile individuale, intuiție numită de el, în *Etica Nicomahică*, cum ne amintim, un fel de percepție. Aceeași mărturie ne dă *Analitica secundă*: „Astfel, este evident că trebuie să ajungem la cunoașterea primelor principii. Căci percepția imprimă în noi universalul." (II, 19, 100b 3). Zeller aduce teoriei aristotelice a inducției obiecția că n-a văzut în ce constă problema inducției: nu este atât mecanismul ei formal-logic, cât justificarea acestui mecanism.

În sprijinul lui Aristotel, se poate răspunde că „fundamentul inducției" nu este nici până astăzi o problemă rezolvată. Din această cauză și ca o simplificare inacceptabilă a problemei, logistica contemporană exclude inducția dintre raționamente, care sunt, pentru ea, o simplă substituire de termeni echivalenți, o trecere de la același la același, nu un fel de salt de la particular la universal, de la mai puțin

---

[42] Noul silogism se prezintă astfel: „animalele fără fiere au o bună funcționare a ficatului"; „animalele cu o bună funcționare a ficatului trăiesc mult"; deci, „animalele fără fiere trăiesc mult".

[43] Eduard Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, II, 2, ed. IV, 1921, p. 241, nota 2.

la mai mult. Putem spune, în concluzie, că atacurile adeseori vehemente ale lui Bacon, în *Noul Organon*, îndeosebi împotriva inducției aristotelice, nu știu să facă deosebirea între aristotelismul degenerat al scolasticii, a cărui combatere este legitimă, și aristotelismul autentic, pe care Bacon, fără să-și dea seama, îl continua creator.

În lucrările de biologie ale lui Aristotel, găsim pasaje de cel mai pur stil baconian. „De aceea, nu trebuie să ne dăm înapoi, cu repulsie copilărească, din fața cercetării celor mai umile animale. Orice domeniu al naturii este minunat: precum Heraclit, când străinii, care veniseră să-l vadă, l-au găsit încălzindu-se la soba din bucătărie și se codeau ca să intre, se spune că i-a rugat să nu se teamă de a intra, întrucât și în bucătărie sunt zei, tot așa se cade să procedăm la studiul fiecărui fel de animal, fără dezgust, căci în toate găsim ceva natural și ceva frumos." (*Despre părțile animalelor*, I, 5, 645a). „Acesta, se pare, este adevărul privitor la nașterea albinelor, judecând după teorie și după ceea ce credem că ne spun faptele; totuși, faptele n-au fost încă prinse destul de bine; dacă vreodată vor fi bine cunoscute, trebuie să avem mai multă încredere în percepția simțurilor decât în teorie, iar în teorie, numai dacă afirmațiile ei sunt de acord cu faptele percepute." (*Despre nașterea animalelor*, III, 10, 760b 30). Oricâte lipsuri ar avea teoria aristotelică a inducției, atât în ceea ce privește tehnica observației, cât și în ceea ce privește supozițiile logice ale inducției, inducția aristotelică cuprinde în principiu cele două elemente care dau inducției caracter științific: a) cerința celei mai mari griji în adunarea materialului empiric; b) supoziția principială că în natură domină ordinea, regula[44].

În legătură cu inducția și cu apagoge (reducția), și ca o trecere la *Topica*, trebuie să consemnăm două echivalente ale silogismului: *entimema*, care se apropie, fără a se confunda, de înțelesul din logica formală de azi: entimema este un silogism necomplet, prescurtat, și *exemplul* (παράδειγμα), care se apropie de ceea ce numim raționamentul prin analogie. Aceste două forme de silogisme sunt cercetate îndeosebi în *Retorica*, unde ocupă o poziție centrală. De entimemă se ocupă și *Analitica primă* (II, 27). „Exemplul este o inducție; entimema, un silogism. Numesc entimemă silogismul retoricii; exemplul, inducția retoricii. Toți oratorii, pentru a convinge, demonstrează prin exemple

---

[44] H. Maier, *Die Syllogistik des Aristoteles*, vol. II, 1, p. 429.

sau prin entimeme; nu există alte mijloace." (*Retorica*, I, 2, 1356b 1). *Entimema* pleacă sau de la *supoziții* generale, de la verosimil, de la probabil, sau de la „semne" (indicii), pentru a funda cazuri individuale. „Entimema este un silogism care pleacă de la premise probabile sau de la semne." (*Analitica primă*, II, 27, 70a 10). Puține din premisele entimemelor sunt necesare; cele mai multe se raportă la frecvent. „Războiul este cauza suferințelor *noastre*, deci pacea va aduce îndreptarea situației *noastre*" (*Retorica*, I, 2) —, iată o entimemă pe bază de supoziții generale. O entimemă pe baza unui raport de semne sau indicii este următoarea: „are febră, deci este bolnav", sau „are respirație repede, deci are febră". *Paradigma* se servește de un caz (un exemplu) sau altul pentru a stabili un principiu. Dionysos aspiră la tiranie, fiindcă a cerut o pază personală; Peisistrates a procedat la fel. Tot așa, Theagenes din Megara și toți ceilalți care aspiră la tiranie (*Retorica*, I, 2, 1357 b 30).

g) „Știința" și valoarea ei. Considerații critice

După ce am cunoscut demonstrația și inducția ca metode științifice, ne întrebăm: care este valoare „științei", a „apodicticii" aristotelice? Silogismul apodictic sau științific este silogismul prin cauze reale și necesare, care sunt exprimate logic în noțiuni constante, în esențe, în quiddități. Știința este o explicație prin cauze noționale, care acționează în interiorul lucrurilor, imanent, nu tranzitiv, de la un lucru la altul.

Marea scădere a științei aristotelice nu este însăși cauzalitatea noțională, considerarea cauzei ca termen mediu „universal", ca noțiune neschimbătoare. Știința modernă nu cunoaște nici ea alte cauze decât cele generale, noționale. Când acționează cauzal un individ — referința constantă la individual în actiunea cauzală este recunoscută în mod absolut de Aristotel, ca și de Galilei și de Newton —, el acționează nu prin însușiri individuale, ci prin caracterele sale generale (mișcare, figură, densitate etc.), deci prin natura sa constantă. Cauzalitatea este totuna cu legitatea, fiindcă adevărata cauză este totdeauna un factor universal și necesar care acționează uniform. Deficiența reală a științei aristotelice este îngustarea „universalului", limitarea lui la „esență" (εἶδος), la „forme substanțiale", la quiddități, adică la „calități oculte",

la „substanțe secunde". Aristotel n-a apreciat în mod explicit și sistematic importanța hotărâtoare pentru știință a noțiunii de relație, rolul tuturor „condițiilor" de existență în desfășurarea procesului cauzal.

De aceea, pentru Aristotel, știința se încoronează cu definiții, în care sunt cuprinse cauzele noționale, esențele substanțiale. Știința devine definitorie. Rezultatul concepției definitorii a științei este idealul științei, ca sistem de noțiuni închis, sistem care se desfășoară deductiv, de la universal la particular. Asupra rolului valabil în știința aristotelică a deducției, vom reveni îndată. Ținem să adăugăm că nici modernii n-au înțeles deplin că *relația* de condiționare se întemeiază pe caracterele interioare, *esențiale* ale lucrurilor care stau în relație, n-au înțeles deci că relația nu este posibilă fără esențele imanente lucrurilor — adevăr adânc, accentuat unilateral de concepția antică a cauzalității.

O urmare a identificării noțiunii cu „esența" și a degradării celeilalte mari noțiuni, a relației, la un rang subaltern este convingerea că „accidentele" (opuse esențelor sau substanțelor) nu sunt obiect de știință, fiindcă nu se repetă, nu țin de esența permanentă a lucrurilor, pe scurt, fiindcă sunt iraționale. Accidentele sunt iraționale fiindcă sunt schimbătoare, și sunt schimbătoare fiindcă sunt legate de materie. În lumea fizică nu există legi eterne, fără excepție, ci numai *reguli*, procese *frecvente*, „adeseori" (ὡς ἐπὶ τὸ πολύ).

Am ajuns astfel la a doua mare scădere a științei aristotelice scădere ruinătoare pentru știința antică și, mai ales, pentru cea medievală, tributare aristotelismului. Această nouă scădere este convingerea că materia este o existență irațională, fiindcă prin sine însăși ea este nedeterminată, este virtualitate, iar determinările inerente ei — căci pentru aristotelism materia nu este cu totul lipsită de determinări — nu fac decât să abată legile naturii de la linia lor de dezvoltare necesară, să producă excepții, anomalii, întâmplări, hazardul. Am văzut însă că Aristotel consideră și cauza materială printre factorii care constituie termenul mediu universal al unui silogism apodictic. De aceea, trebuie să căutăm în altă parte explicația celei de-a doua scăderi a „apodicticii", dacă ținem seama că noțiunea aristotelică de materie este relativă: ceea ce, la o treaptă de dezvoltare, este formă (esență) devine materie, pentru o treaptă superioară de dezvoltare. „Sufletul vegetativ" și „sufletul senzitiv" (animal) sunt, în sens propriu, materia „sufletului intelectual".

A treia scădere, cea mai însemnată, a științei aristotelice, este abuzul de *finalism*, de teleologie, identificarea cauzei în genere cu cauza finală, cu scopul (τέλος), care absoarbe și cauza formală (esența) și cauza eficientă, motoare. Întregul Cosmos este dominat de ideea Perfecțiunii, de valorificarea antropocentrică. Finalismul socratico-platonic a viciat metodologia științei aristotelice; el a determinat predominarea silogismului asupra inducției. Aristotel are meritul de a fi întrebuințat pentru prima oară termenul de inducție (ἐπαγωγή), ca termen tehnic, dar el n-a avut niciodată o concepție uniformă despre atribuțiile inducției[45], deși nu i-a fost străină nici una dintre trăsăturile fundamentale ale inducției. Dacă ar fi susținut că inducția se valorifică deplin în măsura în care ea se încoronează cu un silogism, cu o deducție, Aristotel ar fi fost cu totul pe linia științei moderne. „Fundamentul necesității *absolute* a unei inducții este posibilitatea deducției“[46]. Din nefericire, finalismul a compromis întărirea inducției printr-o deducție, întemeierea *generalizării* faptelor pe noțiuni care fac posibilă deducerea faptelor, totdeauna particulare, din legi universale, așa cum cere „postulatul“ uniformității naturii și al determinismului.

Aristotel știe tot așa de bine ca și Bacon că orice inducție face saltul de la particular la universal, că orice inducție este o depășire concretă, niciodată completă a faptelor concrete, pe temeiul convingerii că natura este determinată, că are o ordine constantă, dar el s-a înșelat crezând că determinarea sau ordinea este produsul cauzelor finale „sterpe“, cum le numește Bacon.

h) Silogismul dialectic sau probabil. *Topica*

Topica pare că nu are echivalent în logica modernă și că, de aceea, ea rămâne legată de problematica filozofiei și de metodologia gândirii antice. Totuși, *Topica* reprezintă *dialectica*. Dialectica are însă la Aristotel înțelesul ei originar, de artă de a discuta sau de a argumenta.

---

[45] R. Eucken, *Die Methode der Aristotelischen Forschung*, p. 167.

[46] Abel Rey, *Leçons de psychologie et de philosophie*, édition nouvelle, 1908, p. 637.

Scopul ei general este de a găsi o metodă și de a ne da reguli pentru a ajunge la propoziții generale care răspund just la o întrebare. Adevărul acestor propoziții nu este apodictic, ci probabil, verosimil, fiindcă propozițiile sunt numai *opinii*, nu *știință*. În arta discuției sau a argumentării, premisele ca și concluzia sunt opinii probabile (ἔνδοξα), nu cunoștințe științifice, apodictice, necesare. „Propozițiile probabile sunt propozițiile care par adevărate tuturor, sau celor mai mulți, sau celor mai înțelepți, iar dintre înțelepți, sau tuturor, sau celor mai mulți, sau celor mai cunoscuți și vestiți." (*Topica* I, 1, 100 b 20 și urm.). Cunoașterea dialectică nu urmărește universalul (καθόλου), ci ceea ce este comun (κοινά). În genere, adevărul este considerat ca totuna cu opinia colectivă. Pentru Aristotel, adevărul depășește opinia colectivă și se apropie de realitate în sine. Silogismul *dialectic* se opune silogismului *eristic*, care se reazemă pe premise care sunt numai aparent probabile, și cu atât mai mult *sofismelor*, care nu sunt propriu-zis raționamente. Dialectica se servește nu numai de silogism, ci și de inducție, într-un sens apropiat de paradigmă (exemplu). Deși Aristotel, în numeroase pasaje, vorbește de opoziția dintre dialectică și analitică (apodictică), el nu izbutește să precizeze marile teme ale *Topicii*. Vom vedea îndată de ce această disciplină se numește „topică" (τόπος = loc) sau teoria „locurilor comune", a „predicabililor" (după scolastici). Pe cât de rigidă, de severă este apodictica (analitica), pe atât de suplă este dialectica. „Stagiritul este nesuferit prin bogăția expedientelor și supletea dialectică"[47]. Deosebirea fundamentală dintre analitică și dialectică este următoarea: analitica se ocupă cu metodele științei (ἐπιστήμη), și fiecare știință are un obiect cu principii determinate; dialectica nu are un obiect determinat; de aceea, ea se ocupă de orice obiect, de *opiniile comune* oamenilor.

Trei sunt principalele sarcini, care sunt și tot atâtea utilități ale dialecticii. Dialectica este, în prima linie, un exercițiu (γυμνασία), utilitate care — spune Aristotel — „se înțelege de la sine, fiindcă ea ne face capabili de a argumenta asupra unui subiect dat" (*Topica*, I, 2, 10 a 29). Cu aceasta, ajungem la a doua și principala sarcină a „topicii": ea dă îndrumări pentru o argumentare după reguli. În acest sens, dialectica este o „probare" (πεῖρα), o corectare a argumentării unui adversar, după

---

[47] Th. Gomperz, *Les Penseurs de la Grèce*, vol. III, p. 69.

ce ne-am instalat în punctul său de vedere. Dialectica este o „πειραστική", artă de a pune la încercare valabilitatea logică a unei gândiri. Astfel devine mai explicită structura *Topicii*. Probarea pune la contribuție anumite criterii sau „locuri comune", pentru examinare. „Locurile comune" sunt patru: a) *genul* (γένος), b) *definiția* (ὁρισμός), care ne dau atributele esențiale ale unui lucru; c) *propriul* (ἴδιον) sau atributul caracteristic al unei esențe; d) *accidentul* (συμβεβηκός) sau atributul secundar, neesențial, întâmplător (*id quod accidit*). *Topica* se ocupă de încă două locuri: *diferența*, care se contopește cu genul pentru a-l diferenția, și *specia*, care este tot una cu definiția. „Căci orice diferență specifică (διάφορα εἰδοποιός), adăugată genului, dă o specie"... „Pornind de la o diferență și gen se constituie definiția speciei" (*Topica*, VI, 6, 143 b 7, 20). Porphyrios, în a sa *Isagoge*, vorbește de „cinci voci", adăugând „diferența" și înlocuind „definiția" prin „specie". Cercetând „locurile comune", *Topica*, teoria *predicabililor*, este înrudită cu *Categoriile*, teoria *predicamentelor*. A treia sarcină este poate mai importantă. Dialectica este o „aporetică", o examinare a „greutăților" (ἀπορίαι), adică a aspectelor și soluțiilor diferite, opuse ale unei întrebări, ale unei probleme. „Aporia" este o problemă în cercetare. „Aporetica" este un fel de experimentare, dublată de critică, a noțiunilor dificile și contrare; ea are drept scop să ajute „științele" în a descoperi principiile, noțiunile prime. În adevăr, științele având o temă specială, deducerea din principii a consecințelor, nu-și pot asigura ele însele principiile, ci acestea sunt date la lumină și consolidate de o disciplină care nu are un obiect precis, ca orice știință, ci de o disciplină care poate examina orice fel de obiect, cele „comune" — dialectica.

i) *Respingerile sofistice*

Respingerile sofistice încheie cercetarea raționamentelor. Opusculul (o singură carte cu 34 de capitole) este considerat de Th. Waitz și de Bonitz ca ultimul capitol al *Topicii*. Există raționamente aparente, false, în sensul că nu sunt propriu-zis raționamente, care s-au prezentat sub formă de aparentă *respingere* (ἔλεγχος) a concluziilor la care au ajuns alții. Aceste raționamente de simplă respingere, de contraargumentare, erau folosite de sofiștii decadenți, pe care Platon și

Aristotel îi confundă cu sofiștii în genere. Scopul lui Aristotel este să arate care sunt falsele „respingeri" sofistice, stratagemele aparent logice de a înfrunta adversarul cu orice mijloace. Aristotel ține să dezvăluie cauzele atracției misterioase pe care au avut-o și poate încă o au „respingerile" sau contraargumentele sofistice. „Sofiștii caută, mai întâi, să creeze aparența că oferă o respingere reală; al doilea, să arate că adversarul a săvârșit o eroare; al treilea, să-l facă să alunece în paradox; al patrulea, să-i impună solecisme, adică să-l ducă la întrebuințarea de termeni improprii; al cincilea, să-l silească a repeta același lucru." (*Respingerile sofistice*, 3, 165b 16).

După introducere (1–3), până la capitolul 15 (inclusiv), Aristotel face un inventar minuțios, valabil până astăzi, al sofismelor (*fallacia*), pe care le împarte în două grupe: a) sofisme care decurg din limbaj (*in dictionem*) și b) sofisme din afara limbajului (*extra dictionem*), adică din alte izvoare decât limbajul, sofisme materiale. Sofismele limbajului sunt în număr de șase: 1) *echivocația* sau întrebuințarea aceluiași termen în diferite sensuri; 2) *amfibolia*, sau echivocul unei fraze, nu al unui termen; 3) *compoziția*, care ia ca unități termenii ce trebuie separați; 4) *diviziunea*, dimpotrivă, desparte termenii care trebuie să fie luați împreună; 5) *accentul* putea fi schimbat ușor în limba greacă, schimbând sensul cuvântului, deci *ambiguitate*; 6) *forma vorbirii* face să se confunde lucruri deosebite. Sofismele cu izvoare materiale, „în afară de vorbire", sunt mai însemnate. Ele sunt în număr de șapte; 1) *accidentul* confundă accidentul unui lucru cu atributul constant al lucrului însuși; 2) confuzia dintre *sensul absolut* și *sensul relativ*: de exemplu, nonexistența este obiect de opinie (relație), dar nu înseamnă că devine prin aceasta o existență (ceva absolut); 3) *ignorarea respingerii (ignoratio elenchi)* sau a argumentului în discuție; 4) *cercul vicios*; 5) *consecventul*, care consideră orice relație ca reciprocă; 6) *falsa cauză* respinge recurgând la o cauză inexistentă; 7) *întrunirea mai multor chestiuni în una singură.* Aristotel consideră „ignorarea respingerii" ca principiu al sofismelor, fiindcă toate sunt forme de ignorare a definiției subiectului (capitolul 6).

Începând cu capitolul 16, până la sfârșit (capitolul 34), Aristotel demonstrează piesă cu piesă, cu o neîntrecută ascuțime, mecanismul sofismelor, al „paralogismelor", și dă la iveală „soluționarea" lor. Primul

și ultimul capitol arată strânsa legătură dintre *Respingerile sofistice* și *Topica*.

CONCLUZIE

Considerat în semnificația lui adâncă și încadrat în zbuciumul social-cultural al secolelor V și IV î. Hr. de a întemeia o „știință" necesară și metodică, la adăpost de scepticismul școlilor socratice, *Organon*-ul aristotelic descoperă și analizează, cu o stringență neîntrecută până azi, vastul contur al *logicului*, planul în care se întâlnesc armonic lumea și omul, existența (τὸ ὄν), gândirea (διάνοια) și vorbirea (λόγος). Planul logic pune accentul pe perechea gândire–vorbire și pe capacitatea ei de a reflecta existența.

Existența este o unitate de contrarii. În adevăr, existența se despică în două „categorii" mari: individualul și generalul, *substanța* individuală, supusă devenirii, și „accidentele" sau atributele generale, fie esențiale, constante, fie neesențiale, pieritoare, toate însă inerente substanței individuale (τόδε τι sau τὸ καθ' ἕκαστον). Noțiunea prinde *nemijlocit*, intuitiv, contrariile, într-o unitate *noetică:* judecata și raționamentul le prind *nemijlocit*, într-o unitate *dianoetică*, discursivă. Aristotel are convingerea nezdruncinată că discursivitatea gândirii, trecerea evidentă de la o gândire la alta presupune ca punct de plecare, ca „principiu"[48], *nemijlocitul,* fie ca noțiune generală, fie ca *senzație*, care este fundamentul universalului noțional. Pentru Aristotel, este valabil dictonul scolastic, reluat de moderni: „nimic nu este în intelect, care să nu fi fost înainte în simțuri". Individualul, dat în „senzație", primește lumina logică de la „universalii", care îl constituie ca atribute permanente, ca „esența" lui.

Deși noțiunea, care revelează esența lucrurilor, este fundamentul gândirii, ea se valorifică numai discursiv, prin judecată și raționament (silogism). Silogismul, care derivă cu evidență o judecată (concluzia) din alte două judecăți (premise), aduce o cunoștință *nouă*,

---

[48] „Căci trebuie să ne oprim și nu se poate merge la infinit" (ἀνάγκη στῆναι καὶ μὴ εἰς ἄπειρον ἰέναι) (*De generatione et corruptione* II, 5, 332b 12).

fiindcă concluzia nu se găsește în premisele luate izolat, ci în unirea lor, care este tocmai concluzia. Prin acest argument concis și just, Aristotel respinge obiecția făcută încă din Antichitate că silogismul nu aduce nimic nou, că este chiar un cerc vicios, fiindcă — prin structura lui — el dovedește că ceea ce este adevărat pentru totalitate este adevărat și pentru părți.

Experiența este singurul izvor al cunoașterii, dar scopul ei este dublu: sau *știința* (ἐπιστήμη), adevărată prin necesitatea și universalitatea ei, sau *opinia* (δόξα), numai aproape de adevăr, verosimilă, probabilă (ἔνδοξον).

Cele două *Analitici* cercetează metodele „științei"; *Topica* explorează metodele „opiniei", ale „dialecticii", *Analitica primă* (teoria silogismului ca formă), încoronată de *apodictică*, de „silogismul demonstrativ" al *Analiticii secunde*, de o parte, *Topica* (teoria raționamentului *dialectic*), de altă parte, sunt cele două mlădițe ale logicului. Dintre acestea, dialectica are la Aristotel o poziție ambiguă. Într-un prim înțeles, dialectica este „arta de a discuta", de a pune întrebări și de a răspunde la întrebări, este arta „dialogului", o tehnică a disputei. Acest sens este un regres chiar față de Platon, care face teoria dialogului socratic, tocmai pentru ca să depășească simpla „opinie" și să ajungă la „știință". În al doilea sens, specific aristotelic, dialectica este cel mai prețios auxiliar al „Analiticii", al științei. În ce chip? Ne reamintim că silogismul ca formă discursivă, mijlocită a gândirii presupune ca reazem al său intuitivul, nemijlocitul —, cunoașterea dedusă, derivată presupune principiul. Cum descoperim însă nemijlocitul, principiul? *Analitica secundă*, în ultimul ei capitol (II, 19), investește „intelectul" (νοῦς) cu facultatea de a intui axiomele, principiile, universalul ca atare. Dar această prehensiune directă nu este un act mistic; ea este îndelung pregătită de dialectică. În acest punct, se învederează sensul pozitiv, eminent filozofic al dialecticii[49]. „Topica" (dialectica) se servește de critica, de „examinarea" (πεῖρα) „aporiilor", a soluțiilor contradictorii

---

[49] În *Analitica primă* (I, sfârșitul capitolului 30), Aristotel, expunând importanta metodă de a găsi premisele (deci, termenul mediu) al unei propoziții-concluzie, subliniază rolul dialecticii în acest procedeu: „În general, am explicat destul de bine cum trebuie să alegem premisele; am discutat chestiunea, cum se cuvine, în tratatul relativ la dialectică".

date problemelor, a antitezelor, pentru a descoperi principiile științelor. Dacă, în primul sens, dialectica pune la contribuție un anumit silogism, „silogismul dialectic", în al doilea sens dialectica este o *inducție*, o ridicare de la particular la universal. Critica, examinarea este un experiment al gândirii, o inducție filozofică, „sinoptică".

Mircea Florian

CATEGORII

Potrivit orânduirii tradiționale a operelor ce constituie *Corpus Aristotelicum*, *Categoriile* ocupă primul loc în colecția scrierilor de logică, în număr de șase. Această primă parte a logicii este o lucrare de proporții mici, aproape rezumative, dar de mare însemnătate pentru înțelegerea filozofiei aristotelice. *Categoriile* sunt cheia întregii filozofii aristotelice, nu numai a „metafizicii", cum crede un istoriograf al gândirii vechi, Eduard Zeller.

Aristotel nu a dat niciodată o definiție precisă a noțiunii de „categorie", poate din cauza oscilațiilor de sens ale acestui termen, rămas până astăzi în vocabularul filozofic. Oscilațiile de sens rezultă din îmbinarea strânsă, în noțiunea de „categorie", a aspectului lingvistic, gramatical, de o parte, și a aspectului existențial, ontologic, de altă parte. Categoria semnifică, totodată, un aspect al limbajului (inclusiv al gândirii vorbite, exprimate) și un aspect al existenței. Potrivit primului aspect (lingvistic), „categoria" (κατηγορεῖν) este exprimarea sau enunțarea noțiunilor, ca *atribute* sau *predicate*; de aceea, Boethius (480–524 sau 526 d.Hr.), popularizatorul logicii aristotelice în lumea latină, a numit categoria un predicament, termen corespunzător lui κατηγόρημα sau κατηγορούμενον. Pentru scolastici, teoria categoriilor a rămas teoria predicamentelor. În acest prim sens, „categoriile" arată în câte feluri ceva (predicatul) este enunțat despre altceva, așadar,

diferențiază sensurile pe care le are copula „este". Aspectul lingvistic al categoriei, ca mod de a enunța, de a atribui ceva altcuiva, este prezent, mai ales în *Topica* (I, 9). Chiar când termenul pune accentul pe limbaj, nu lipsește raportarea categoriei la existență, la realitate, inclusă în copula „este", în verbul „a fi". Preocuparea de a diferenția accepțiile lui „a fi" a izvorât din lupta dusă de Aristotel împotriva echivocurilor lui „este" din eristica sofiștilor și a micilor socratici, adică din abuzurile procedeului „dialectic" sau al discuției. Să luăm un exemplu. „Socrate este alb", „Albul este o culoare", deci „Socrate este o culoare". Aici se face confuzie între „substanță" (Socrate) și „calitate" (culoare). La fiecare „categorie", copula „este" are alt înțeles. Un pasaj din *Metafizica* exprimă clar sensul categoriei de diferențiere a existenței ca mod de enunțare, ca „predicat". „Existența are esențial atâtea înțelesuri câte feluri de categorii, căci semnificațiile existenței sunt tot atât de numeroase câte sunt categoriile." (V, [Δ], 7, care definește „existența").

În noțiunea de „categorie", acționează puternic încă un motiv, mai adânc, pur ontologic. „Predicatele" sau „enunțurile" exprimă și ele, cum am arătat, o existență, un mod de a fi, dar „predicatele" sunt toate generale. Chiar și „substanța", când este un predicat, este generală, este ceea ce Aristotel numește, în *Categorii*, o „a doua substanță" (δευτέρα οὐσία). Aspectul al doilea, pur ontologic, face o tăietură între categorii, fiindcă aduce un alt punct de vedere decât al predicatului sau al atributului. De o parte, „substanța", existența individuală, „prima substanță" (πρότη οὐσία), „substratul" (ὑποκείμενον), și, de altă parte, toate celelalte categorii, care „aparțin" substanței, substratul sau „subiectul" lor; substanța nu aparține nimănui, este subiect, fără să fie predicat, atribut, enunț. Aceste două aspecte sunt contopite în opusculul *Categorii*, fără ca sudura lor să fie deplină. Îmbinarea celor două motive în *Categorii* nu surprinde, în ciuda dificultăților pe care le creează de la început, fiindcă amândouă au o referință continuă la existență, la realitate, chiar când pe primul plan stă limbajul, ca în *Topica* și, pe alocuri, în *Categorii*.

În *Categorii*, Aristotel nu se ocupă de orice fel de predicat în judecată — și, la origine, noțiunea este predicatul —, ci numai de noțiunile cele mai generale, adică de modurile principale de enunțare a copulei „este". De asemenea, sub influența motivului ontologic și, nu mai puțin, a celui gnoseologic, noțiunea — fie cea mai generală, în

Categorii, fie orice fel de noțiune, în aspectul ei psihologic, în *Despre suflet* și în alte lucrări — este desprinsă de judecată și considerată în ea însăși, ca element al gândirii. În adevăr, la începutul *Categoriilor*, Aristotel face deosebirea capitală dintre cuvinte (τὰ λεγόμενα) „cu legătură" (συμπλοκή), combinate în propoziții, și cuvinte „fără legătură", izolate, care sunt categoriile sau predicamentele. Așadar, categoria este un termen „fără legătură", o noțiune. În înțelesul originar, popular, termenul de categorie avea o întrebuințare juridică și însemna subsumarea unei fapte față de o anumită noțiune juridică, deci însemna acuzație.

Deoarece noțiunile sunt, pentru Aristotel, expresii ale existenței în gândirea noastră, *Categoriile* își propun să analizeze noțiunile cele mai generale și elementare ale existenței, „genurile de existență", care sunt în număr de zece. Așadar, opusculul *Categorii* nu se ocupă de noțiune în genere, ci de principalele expresii ale existenței. El nu este un tratat despre existență, cum cred unii, ci un tratat despre gândirea și exprimarea existenței. Expunerea nu este deplin închegată; are o introducere nepregătită și fără o strânsă legătură cu restul. Îndeosebi stilul a ridicat problema, totdeauna spinoasă, a autenticității.

*
* *

Autenticitatea acestei opere este recunoscută de toți comentatorii antici, în afară de unul, deci tradiția doxografică atribuie lucrarea aproape unanim lui Aristotel. Împotriva tradiției, autenticitatea a fost contestată de unii filologi moderni: Spengel (1845), Valentin Rose (1854), C. Prantl în a sa *Istorie a logicii* (1855 și următorii), iar mai recent belgianul Eugène Dupréel (1911), care s-a făcut original și prin teza că Socrate este un personaj mitic, inventat de gânditori atenieni care s-au numit „socratici".

Două feluri de obiecții s-au adus împotriva autenticității: 1) de ordin stilistic: stilul este neîngrijit, deși în genere neîngrijit este stilul tuturor operelor lui Aristotel, strivit de munca sa de vastă documentare și de neobosit profesor; 2) de ordin logic: îndeosebi noțiunea de „substanțe secunde" (speciile și genurile) există numai în *Categorii*, argument puțin convingător, fiindcă în alte opere se vorbește de

„substanțe prime“ (indivizii, existențele concrete) și chiar de „substanțe terțe“.

În schimb, Zeller și Gomperz, cei mai de seamă istoriografi ai filozofiei grecești, recunosc autenticitatea operei și au respins, cu un succes pe care numai modestul filolog Dupréel nu-l recunoaște, obiecțiile ce neagă autenticitatea. Chiar dacă însuși Aristotel nu se referă explicit nicăieri la *Categorii*, termenul de categorie se întâlnește deseori în operele sale, în sensul primit în opusculul de față. Opinia dominantă în rândul filologilor clasici susține că această lucrare a fost redactată în tinerețe, ca o introducere elementară în concepția sa. Numai ultimele capitole (10–15), privitoare la așa-numitele *postpredicamente*, au fost considerate de Zeller un adaos de mai târziu. Dacă aceste capitole nu aparțin lui Aristotel, ele au luat naștere însă din colaborarea unui discipol direct. Capitolele 10 și 11 au o însemnătate excepțională prin tema lor, care interesează metoda dialectică: opoziția și contrarietatea. Gomperz afirmă că Aristotel a întrecut pe John Stuart Mill, logicianul pe care el îl apreciază îndeosebi, prin analiza mai adâncită a opoziției contrarii și contradictorii[1].

Antichitatea a recunoscut valoarea acestui opuscul elementar și l-a transmis Evului Mediu însoțit de comentariul sau *Introducerea* (*Isagoge*) neoplatonicului Porphyrios. Această *Introducere* care, împreună cu *Categoriile*, a servit ca manual de logică pentru medievali și chiar până în vremea noastră, în orientul musulman, a provocat marea dispută scolastică a „universalilor“, datorită întrebării din capitolul I al *Introducerii:* „Genurile și speciile sunt reale, sau sunt numai noțiuni; iar dacă sunt reale, sunt ele corporale sau necorporale; în sfârșit, sunt ele separate, în sine, sau sunt în lucrurile sensibile?“ Este semnificativ că „locurile comune“, care sunt obiectul *Topicii* (τόπος = loc), sunt următoarele: gen, specie, diferență (acestea două întrunite sub numele de definiție), propriu și accident. Ele sunt înrudite cu categoriile sau predicamentele și au fost numite de scolastici *predicabile*. Porphyrios, în a sa *Introducere*, se ocupă tocmai de ele, așa încât *Topica* face legătura dintre raționament și noțiunile elementare. Adeseori s-a subliniat înrudirea dintre *Categorii* și *Topica*.

---

[1] Vezi Th. Gomperz, *Les Penseurs de la Grèce*, vol. III, p. 80.

*
*   *

Lucrarea *Categorii* are o singură carte, cu 15 capitole, în genere scurte. Capitolele pot fi grupate în trei părți. Prima, formată din trei capitole, este un preludiu nu numai la *Categorii*, ci la logică în genere, și se ocupă de ceea ce am putea numi *antepredicamente*. Partea a doua (capitolele 4–9) are drept obiect *categoriile* sau *predicamentele*; în sfârșit, partea a treia (capitolele 10–15) se ocupă de *postpredicamente*, care sunt strâns legate de predicamente.

În primul grup (antepredicamentele), capitolul 1 cercetează o latură totdeauna necesară în logică, anume formele cele mai generale ale limbajului: omonimele (aceleași nume pentru noțiuni diferite), sinonimele (nume diferite pentru aceeași noțiune), în sfârșit, paronimele (cuvinte derivate din altele, de exemplu, curajos din curaj, gramatic din gramatică). Capitolul 2 are două teme importante: a) formele verbale, de care vorbeam mai sus, pot fi sau „cuvinte fără legătură“ (om, cal etc.) sau „cuvinte legate“ (omul învinge, calul aleargă); b) distincții extrem de importante pentru întreaga gândire aristotelică: *a fi enunțat despre* un subiect (acesta este *om*, dar omul nu se află *în* el); *a fi în* subiect (o anumită știință gramaticală *este în* om, dar nu poate fi enunțată *despre* el, fiindcă este o calitate individuală, în timp ce este enunțată despre el numai o esență generală); sau și una și alta (de exemplu, știința este într-un subiect, dar este și enunțată despre un subiect, gramatica); sau nici una nici alta (de exemplu, orice individ: *acest* om, *acest* cal, fiindcă individul nici nu se poate enunța despre altul, nici nu este în el, ci este subiect pur). Acest șir de distincții amestecă cele două izvoare ale „categoriei“: aspectul lingvistic, gramatical și aspectul ontologic. Lingvistic, este enunțat despre ceva tot ce este general, tot ce este atribut, predicat, dar este *în* ceva tot ce este individual, fiindcă individul nu poate fi predicat, enunțabil, ci este numai subiect; ontologic, tot ce este general *aparține* unui subiect individual, ca și toate însușirile sale individuale, în timp ce însuși subiectul individual nu aparține nimănui și nici nu este în altceva. Capitolul 3 arată, întâi, că despre un subiect individual se enunță nu numai predicatul său (de exemplu, specia *om*), ci și predicatul predicatului, adică genul (animal), căci individul este totodată om și animal; al doilea, că toate notele care intră în genuri nesubordonate unele altora sunt diferite specific (de exemplu, înaripat

și acvatic sunt note diferențiale ale *animalului*, nu și ale *științei*, care posedă alte note diferențiale).

A doua parte (capitolele 4–9) cercetează, cu dezvoltări inegale, cele zece categorii sau forme logic-gramaticale ale existenței. Capitolul 4 se limitează să enumere prin exemplificări, fără definiții, cele zece categorii. „Cuvintele fără nici o legătură înseamnă: substanță, cantitate, calitate, relație, loc, timp, poziție, posesie, acțiune sau pasiune". Capitolul 5 se ocupă de substanță (οὐσία), categoria fundamentală. Oriunde Aristotel înșiră categoriile, substanța ocupă primul loc. Substanța nu este predicat sau atribut a altceva, ci este subiectul sau „substratul" celorlalte predicate sau atribute. Aici se afirmă punctul de vedere ontologic, care nu cunoaște decât distincția: ceea ce există *în sine* și ceea ce există *prin* altul sau *în* altul. Cuvântul „substanță" este echivalentul pentru termenul grec οὐσία (de la εἶναι = a fi). Οὐσία are, la Aristotel, trei înțelesuri principale. „Substanța primă" (πρότη οὐσία) este individualul, existența concretă, unică. Individul însă este un „întreg" (σύνολον), un „compus" (σύνθετος) din două principii: *materia* și *forma*. Aristotel numește substanțe atât materia, „substratul" sau „subiectul" tuturor lucrurilor, cât și forma sau „esența" ce determină specific și generic (ca „specie" și „gen") materia, constituind astfel individul. De aceea, οὐσία este numită și „esență" (de la *esse* = a fi). Aristotel întrebuințează, în *Categorii*, pentru desemnarea formelor, și termenul de „substanță secundă" sau derivată (δευτέρα οὐσία). Totuși, în *Metafizica* (VII, [Z], 7, 1032b 2; 11, 1037b 3), i se dă formei denumirea de „substanță primă". De ce Aristotel numește aici forma generală, esența, „substanță primă"? Esența, ca tot ce e general, este, sub raport logic, înaintea individului și-l determină sau îl constituie. „În anumite cazuri, esența (*quidditatea*) și individul se confundă" (VII, [Z], 11, 1037b 3). Vocabularul aristotelic are trei termeni pentru „esență": a) τὸ εἶναι („a fi") cu dativul posesiv (τὸ ζώῳ εἶναι = „esența animalului") de exemplu, în *Categorii*, I, 1 a 5; b) τὸ τί ἐστιν (= „ceea ce este"), în sensul general de orice noțiune aplicabilă și la lucrurile compuse din materie și formă; c) τὸ τί ἦν εἶναι (= „ceea ce este ca atare"), adică „forma pură" de materie sau, în limbajul scolastic, *quidditas (quid* = ce). Al treilea sens este o diferențiere a celorlalte două sensuri. „Esența" este opusă adeseori „accidentului" (συμβεβηκός). Reamintim că „esența" înseamnă și *substanța* individuală (atunci „accidentul" cuprinde tot ce există *în altul*, nu *în sine*), și forma sau

noțiunea generală și necesară, notele ce nu pot fi pierdute (atunci „accidentul" este totuna cu individual și întâmplător).

Capitolul 6, de asemenea mai dezvoltat, cercetează cantitatea —, ne surprinde că aici, îndată după substanță, este citată cantitatea, în timp ce aiurea este citată calitatea. Capitolul 7, foarte important, cercetează pe larg, pentru prima oară, relația sau „relativul", adică orice lucru considerat nu în sine, ci în relație sau în raport cu altul. Este de notat că Aristotel n-a apreciat de ajuns, cel puțin în acest opuscul elementar, însemnătatea logică a „relativului", a relației. „Relativul" este așezat după cantitate și înainte de calitate, deși el este o categorie cel puțin tot atât de importantă ca și substanța. În ordinea importanței, după relație vin numai două categorii: calitate și cantitate, deci în total patru categorii. Celelalte șase sunt subordonate, fiindcă pot fi reduse la relație și au o aplicație inegală. Capitolul 8 are ca temă calitatea, la care cercetează, ca și la cantitate, două aspecte: felurile de calitate și proprietățile calității, îndeosebi proprietatea ei specială: în timp ce cantitatea poate fi considerată ca egală sau neegală, calitatea poate fi asemănătoare sau neasemănătoare. În sfârșit, în capitolul 9, disproporționat de scurt, sunt tratate sumar, oarecum în treacăt, celelalte șase categorii: acțiune și pasiune, loc și timp, posesie și poziție, care, uneori, sunt reduse la o nouă categorie, pe care o vom întâlni mai jos printre postpredicamente, la mișcare (κίνησις). Mai notăm că primele patru (acțiune–pasiune, loc–timp) sunt legate polar.

A treia parte, postpredicamentele, deși adeseori contestată ca autenticitate, analizează noțiuni aristotelice de o covârșitoare semnificație pentru metoda dialectică. Capitolele 10 și 11 au ca temă cele patru specii de opoziție: a) relativii sau corelativii; b) opușii contrari, de care Aristotel se ocupă îndeosebi în capitolul 11, ca și în capitolul ultim (14) din *Despre interpretare*; c) opoziția posesie–privație, îndeosebi privația; d) opoziția prin afirmație și negație, prin contradicție (ἀντίφασις). Aristotel recunoaște explicit importanța opoziției în cunoașterea dialectică a realității, cum se constată în aplicarea opoziției la aproape toate categoriile (noțiunile), la judecăți (capitolul 14 din *Despre interpretare*), la raționamente (*Analiticile*). În capitolul 12, se vorbește de diferitele sensuri ale opoziției „anterior–posterior", în capitolul 13, de „simultan". Capitolul 14 se ocupă de „mișcare" în genere cu alte șase specii ale sale, care rezultă din aplicarea mișcării la patru categorii; substanță, cantitate,

calitate și loc. În sfârșit, capitolul 15 cercetează din nou, dar cu o aplicație mai largă, *posesia*.

Nu am întâlnit printre categorii noțiunile de unu, adevăr, bine și, mai ales, existență, deși, după cum știm, categoriile sunt moduri de exprimare ale existenței. O explicare a absenței acestor noțiuni din lista categoriilor este universalitatea lor: aceste noțiuni se aplică la toate lucrurile, în timp ce categoriile sunt valabile numai pentru anumite genuri de lucruri (existențe), de exemplu, ceea ce este substanță nu este relație sau calitate etc. Orice este o existență, este unu, este ceva bun și adevărat. Aristotel cunoaște aceste noțiuni universale prin aplicarea lor, pe care scolasticii le-au numit *transcendentalia*, fiindcă aceste noțiuni sunt superioare sau deasupra tuturor existențelor particulare. Mai este de observat că *forma și materia*, noțiuni cu o întrebuințare foarte generală în filozofia lui Aristotel, nu sunt numărate printre categorii, cum nu sunt numărate nici printre termenii transcendentali, fiindcă au o sferă mai limitată. Forma și materia nu figurează printre categorii, fiindcă ele sunt rezultatul contopirii celorlalte categorii, mai ales rezultatul contopirii categoriei de substanță cu aceea de calitate și cantitate. De aceea, opoziția formă–materie nu se aplică la categorii.

*
* *

Cu toate imperfecțiunile sale, opusculul asupra categoriilor a avut o adâncă înrâurire asupra gândirii europene. În *Confesiunile* sale, Augustin ne spune că a început prin a împărtăși admirația învățătorilor săi pentru această cărticică, voit aridă și concentrată, iar scolastica a făcut din ea marea inițiere în logică. Modernii au avut atitudini contrare față de această operă, pe care n-au încetat de a o studia: au criticat-o, dar nu s-au putut sustrage influenței ei. Francis Bacon, dominat de porniri antiaristotelice, susține că Aristotel a urmărit să construiască lumea cu ajutorul unor categorii abstracte. „Nu putem aștepta nimic temeinic de la acela care a făcut să iasă lumea din categorii, și nu are nici o importanță dacă se consideră ca principii ale lucrurilor materia și forma sau substanța, calitatea și relația“[2]. Merită să menționăm că Bacon

---

[2] *Cogitata et visa*, XII. Aceeași idee este exprimată, aproape la fel, în *Novum Organum*, cartea I, aforismul 63.

reduce categoriile la trei, cum procedează, uneori, și Aristotel. Rămânea încă un pas de făcut, de care nu este cu totul străin nici Aristotel, pentru a reduce cele zece categorii la două: ceea ce există „în sine", absolutul, și ceea ce există prin raportare la altul, relativul. Dintre cei vechi, acest pas hotărâtor îl fac platonicul Xenocrates și peripateticul Andronicos[3]. Dintre moderni, pasul îl face Descartes care, în *Regulile pentru conducerea minții**, scrie: „Vom observa, în primul rând, că lucrurile pot fi numite... fie absolute, fie relative" (Regula VI). Kant și Hegel, care s-au servit de opera Stagiritului ca de un model clasic, găsesc că teoria aristotelică a categoriilor are două scăderi: a) nu deduce categoriile dintr-un principiu care să ne arate de ce categoriile sunt în număr de zece, și numai de zece; b) a introdus printre categorii noțiuni împrumutate intuiției (spațiu, timp, poziție etc.) și nu s-a menținut în sfera noțiunilor „pure" sau „*a priori*". Deducția invocată de Kant și de Hegel, respectuoși numai față de gândirea „*a priori*", trebuia să dea greș, cu toată transformarea idealistă a categoriilor din genuri de existență în forme *a priori* de gândire subiectivă. Transformarea respectivă, care trebuie să înlesnească „deducerea" teoriei categoriilor, a înstrăinat-o de realitate, a făcut-o artificială și a justificat înmulțirea listelor de categorii la urmașii lui Kant și Hegel.

Reabilitarea noțiunii de categorie cerea o revenire la înțelesul aristotelic al categoriei, o întoarcere la existență, la obiect, cum au încercat — după Hegel — gânditori ca C. Prantl (*Geschichte der Logik im Abendlande*, 3 vol.) sau Adolf Trendelenburg (*Elemente der aristotelischen Logik*).

*
* *

Cel mai sever judecător al categoriilor aristotelice este filozoful empirist John Suart Mill[4]. El a adus teoriei aristotelice obiecția că lista sa enumeră categoriile, fără să respecte regula diviziunii: „Ea se aseamănă cu o diviziune a animalelor în oameni, patrupede, cai, măgari

[3] H. Maier, *Die Syllogistik des Aristoteles*, vol. II, 2, p. 292.

* În transpunerea românească a lui Constantin Noica, sub titlul *Reguli de îndrumare a minții* (Editura Humanitas, 1992). (N. red.).

[4] John Stuart Mill, *Système de la logique*, trad. franceză, 1866, vol. I, p. 49.

descoperirea epocală că *existența* nu are un singur sens, că nu este *unică*, cum credeau Parmenide și Platon, ci are o pluralitate de sensuri, între care ies în relief trei: *substanța*, sau ceea ce are existență deplină, fiindcă este în sine și pentru sine, *calitatea*, sau însușirile substanței, în sfârșit, *relația* sau raportarea substanțelor unele la altele, datorită însușirilor lor. Dacă socotim însă calitatea fie ca o parte a substanței, fie ca o relație a ei, „categoriile“ se reduc la două: substanță și relație, concepție care nu a fost străină lui Aristotel, dar care a fost susținută consecvent de un discipol mai îndepărtat al lui, de Andronicos, primul editor al operelor expozitive ale lui Aristotel.

Deși noțiunea este considerată de analiza limbajului ca un *termen* (ὅρος) izolat, „fără legătură“, ea este, prin structura ei, izvorul tuturor legăturilor de gândire. Orice noțiune este subordonată uneia mai generale (de exemplu, „om“ față de „animal“), coordonată cu altele (diferitele specii de „animale“) și supraordonată altora (de exemplu, „om alb“, „om galben“, „om negru“). Noțiunile alcătuiesc o ierarhie între două limite: genurile cele mai cuprinzătoare — nu există un singur gen suprem — și speciile infime, cele mai restrânse în generalitatea lor, esențele indivizilor. Judecata exprimă apartenența predicatului (de exemplu, „muritor“) la un subiect sau la o substanță (de exemplu, „Socrate“), iar raționamentul (silogismul) apartenența unui predicat (termenul major) la subiect (termenul minor), datorită unui termen mediu care face legătura între „extremi“: „Socrate“ este „muritor“, fiindcă este „om“ (termenul mediu).

Mircea Florian

CATEGORII[1]

1

<Omonime, sinonime, paronime[2]>

Se cheamă omonime lucrurile care, deși au același nume, 1 a
diferă în noțiunea[3] corespunzătoare numelui[4]. Astfel, un om real și un

---

[1] Pentru Matthias Kappes, în *Aristoteles-Lexikon*, 1894, termenul de κατηγορεῖν înseamnă a enunța (*aussagen*) sau a atribui (*prädizieren*). Cuvântul „a predica" ar fi mai potrivit, dacă ar putea fi întrebuințat în limba noastră într-un sens pur logic. Deci „categoria" este enunțul, atributul, predicatul sau noțiunea în genere, întrucât, la origine, noțiunea era „predicat" sau ceea ce era enunțat despre altceva (subiectul). Dar, în tratatul *Categorii*, nu este vorba despre orice enunț, atribut, predicat sau noțiune, ci despre noțiunile cele mai generale, în număr de zece. În concepția lui Aristotel, categoriile sunt felurile fundamentale de enunțare a existenței lucrurilor, deci felurile fundamentale de existență a lucrurilor. Categoria reprezintă corespondența dintre gândire (vorbire) și existență.

Dificultatea cea mai mare în traducerea termenului este ridicată de categoria *substanței*, pe care Aristotel a așezat-o în frunte. Substanța este definită tocmai prin aceea că ea nu este predicat sau atribut a altceva, ci este *subiect* (ὑποκείμενον) al tuturor celorlalte atribute sau predicate. De aceea, este poate de preferat termenul de *enunț*, mai neutral, care poate fi aplicat și pentru a traduce pe ἀπόφανσις, care înseamnă „declarație", „explicitare" (de la ἀποφαίνω = a face să apară, să fie cunoscut) și care exprimă propoziția, judecata.

Termenul de „categoric" este întrebuințat de Aristotel numai în sensul de *afirmație*. Sensul mai general din „judecată categorică", în care se cuprind și judecata afirmativă și cea negativă, adică orice „declarație" în opoziție cu judecata ipotetică sau disjunctivă, se întâlnește abia mai târziu.

[2] Titlurile nu figurează în textul grec.

[3] Chiar în prima propoziție a *Categoriilor*, „noțiunea" este desemnată prin termenul λόγος.

[4] De regulă, fiecare obiect are numele său. Aristotel nu cercetează cazul normal al raportului dintre un singur cuvânt și un singur lucru, individual sau general. El

om pictat pot deopotrivă pretinde la numele de animal; totuși, amândoi au numai același nume, dar noțiunea corespunzătoare numelui diferă pentru fiecare dintre ei. Căci, dacă cineva ar vrea să arate în ce sens este fiecare din cei doi un animal, noțiunea lui într-un caz va fi potrivită numai pentru acel caz.

Pe de altă parte, se cheamă sinonime lucrurile la care atât numele cât și noțiunea corespunzătoare numelui sunt comune. Omul și boul sunt deopotrivă animale; dar nu numai numele, ci și noțiunea este aceeași în ambele cazuri. Căci, dacă cineva ar vrea să arate în ce înțeles este fiecare un animal, va recurge la aceeași noțiune[5].

Se cheamă, în sfârșit, paronime lucrurile care își trag numele dintr-un alt nume, de care se deosebesc, îndeobște, printr-o terminație. Astfel, grămăticul își derivă numele din cuvântul gramatică, iar curajosul, din cuvântul curaj.

2

<Cuvinte legate în propoziție și cuvinte fără legătură. A fi enunțate despre un subiect și a fi într-un subiect>

Cuvintele sunt sau legate sau nelegate[6]. Exemple pentru cele legate sunt expresiile: omul aleargă, omul învinge; iar pentru cele nelegate: om, bou, aleargă, învinge.

---

cercetează excepțiile care sunt un pericol pentru logică: a) mai multe lucruri diferite cu același nume (*omonimele*); b) mai multe cuvinte diferite pentru unul și același lucru (*sinonimele*). *Paronimele*, a treia grupă de cuvinte care preocupă pe Aristotel, aparțin mai mult gramaticii, fiindcă ele desemnează cuvintele ce rezultă din altele, de exemplu. „om", „omenesc", „uman", „umanitate" etc Poziția lor este între omonime și sinonime. Logica aristotelică face deseori apel la paronime, la cuvinte derivate.

[5] Exemplele nu sunt convingătoare. Omul și boul sunt sinonime în genul „animal". dar nu sunt sinonime ca specii. În mod obișnuit, numim lucrurile după specia, nu după genul lor.

[6] Această deosebire era obișnuită în Academia platonică. Aristotel o ia ca un bun câștigat, cerut de metoda dialectică a lui Platon. În realitate, cuvintele sunt totdeauna legate, combinate în propoziții.

Dintre lucruri, unele sunt enunțate despre un subiect, dar nu sunt niciodată într-un subiect. Astfel, „om“ este enunțat despre un anumit om ca subiect, fără a fi într-un subiect[7].

Alte lucruri sunt într-un subiect, dar nu sunt niciodată enunțate despre un subiect.

Prin a fi într-un subiect, nu înțeleg a fi cum sunt părțile într-un întreg, ci a nu putea să existe în afară de subiectul în care este. De exemplu, o cunoștință gramaticală este în suflet ca subiectul ei, dar nu este enunțată despre vreun subiect: ori, tot așa, o anumită albeață este la un corp ca subiectul ei (căci orice culoare se află într-un corp), dar nu este niciodată enunțată despre ceva.

Alte lucruri sunt și enunțate despre un subiect, și sunt într-un subiect. Astfel, cunoștința este totodată în suflet ca subiectul ei, și este 1 b
enunțată despre gramatică ca subiectul ei.

---

[7] Deosebirile ce urmează sunt dominate de un punct de vedere provizoriu, gramatical, ca și cum nu ne-ar fi cunoscute anumite noțiuni ontologice sau logice. Astfel „esența“ (de exemplu, „om“) este afirmată sau enunțată despre un individ, dar nu este în el, nu este *conținută* în subiect, în substrat, cum este orice calitate accidentală, care însă nu este enunțată despre el. Numai Platon, care separa Ideea (esența) de lucruri, putea spune că esența este enunțată despre indivizi, dar nu le aparține. Aristotel, care așază esențele în lucrurile individuale, ar trebui să spună că esențele sunt în subiecte; și, în adevăr, așa procedează în toate operele sale, mai ales în *Analitici*. Esența „aparține“ subiectului. În acest capitol, Aristotel se mulțumește să determine raportul dintre esență și individ, ca „enunțare a ceva general despre un individual“.

Dimpotrivă, ceea ce este conținut într-un subiect este mărginit la însușiri accidentale, la stări, la ceea ce constituie calitățile. E curios că părțile unui lucru nu sunt considerate ca fiind conținute în el, ci sunt trecute la cantitate. Cu toată orientarea gramaticală, Aristotel formulează aici idei fundamentale ale filozofiei sale, pe care le vor adopta Spinoza și Hegel. Ideea cea mai însemnată este că putem afirma despre lucruri numai ceea ce le revine pretutindeni și totdeauna, esențele, nu calitățile accidentale.

În afară de lucrurile care sunt enunțate despre un subiect, dar nu sunt cuprinse în el, și de lucrurile care sunt cuprinse în el, dar nu sunt enunțate despre el, există alte două clase: lucrurile care sunt și conținute și enunțate despre un subiect, dar nu același (știința este *în* suflet și enunțată *despre* gramatică); în sfârșit, lucrurile care nici nu sunt conținute, nici nu pot fi enunțate despre un subiect sau atribuite lui. În această categorie, intră substanțele individuale (ἄτομα) fiindcă sunt independente. Logicienii vor să prezinte și individul ca predicat sau ca existență ce poate fi enunțată despre altceva. Putem spune, în concluzie, că deosebirea dintre subiecte cu atribuiri sau predicări (*subjectum praedicationis*) și subiecte cu conținut sau inerențe (*subjectum inherentiae*) nu are o semnificație deosebită în restul *Organon*-ului. Convingerea lui Aristotel este că tot ce se enunță despre un subiect ca predicat îi aparține, este inerent lui, fie esențial, fie accidental.

Există, în fine, lucruri care nici nu sunt într-un subiect și nici nu sunt enunțate despre un subiect; cum ar fi un anumit om și un anumit cal, căci nimic de acest fel nu este în subiect și nu este enunțat despre un subiect. Dar, pentru a vorbi în general, tot ce este individual și are un caracter de unitate nu este niciodată enunțat despre un subiect. Totuși, în unele cazuri, nimic nu împiedică pe unele de a fi într-un subiect. Astfel, o anumită știință gramaticală este într-un subiect[8].

3

<Predicatul predicatului. Predicate disparate>

Când un lucru este enunțat ca predicat despre un altul, care este subiectul său, tot ce este enunțat despre acel predicat va fi de asemenea enunțat și despre subiect. Astfel, om este enunțat despre un anumit om; dar și animal este enunțat despre om; de aceea, va fi enunțat de asemenea despre un anumit om; căci un anumit om este și om și animal.

Dacă genurile sunt diferite și nu sunt coordonate, atunci și diferențele lor sunt diferite în specie; de exemplu, genul animal și genul cunoaștere. Pedestru, biped, înaripat, acvatic sunt diferențe ale animalului. Speciile cunoașterii nu se disting însă prin aceleași diferențe. O specie de cunoaștere nu poate să difere de alta, bunăoară, prin aceea că este bipedă.

Dar când un gen este subordonat altuia, ele pot să aibă aceleași diferențe; căci genul mai mare este enunțat despre genul mai mic, așa încât toate diferențele predicatului vor fi deopotrivă și diferențele subiectului[9].

---

[8] Gramatica este în subiect ca o dexteritate, dar subiectul nu este gramatică.

[9] În acest alineat, prin diferențe (διαφοραί) nu se înțelege orice deosebire, de exemplu, însușirile sau stările accidentale, ci numai diferențele prin care se deosebesc speciile și subspeciile unui gen, și care aparțin esenței subiectului. Alineatul privește definiția care determină, o dată cu genul cel mai apropiat, diferența specifică.

Ca o caracterizare a acestor trei capitole, observăm că ele sunt introduse fără pregătire, fără o legătură mai strânsă între ele și cu restul operei. (*Explicația*: scrierea presupune problema cunoscută.)

4

<Cele zece categorii, prin exemplificare>

Cuvintele fără nici o legătură înseamnă: substanță, cantitate, calitate, relație, loc, timp, poziție, posesie, acțiune ori pasiune[10]. Vom explica pe scurt, prin exemple; *substanțe* sunt: om, cal; *cantitate*: lung de doi coți, ori de trei coți; *calitate*: alb, gramatical; *relație*: dublu, jumătate, mai mare; *loc*: în piață, în Liceu; *timp*: ieri, anul trecut; *poziție*: 2 a
culcat, șezând; *posesie*: încălțat, înarmat; *acțiune*: a tăia, a arde; *pasiune*: a fi tăiat, a fi ars.

Nici unul dintre acești termeni nu implică, în și prin sine, o afirmație sau o negație; numai prin legarea acestor termeni iau naștere propoziții afirmative sau negative. Căci fiecare afirmare sau negare trebuie, după cum se știe, să fie ori adevărată, ori falsă, pe când expresiile fără legătură, cum ar fi: om, alb, aleargă, învinge, nu pot fi nici adevărate, nici false.

5

<Substanța>

Substanța[11], în cel mai însemnat, cel mai originar și cel mai propriu înțeles al cuvântului, este ceea ce nici nu este enunțat despre un

---

[10] Numărul categoriilor a variat în opera lui Aristotel. În *Topica*, numărul e același, cu deosebirea că substanța se cheamă „ce este" (τί ἐστι = *quidditas*, esență) (*Topica*, I, 9, 1036).

[11] Cu acest capitol, începe analiza fiecărei categorii în parte. Nu este o întâmplare că substanța este cea dintâi cercetată. Ea este categoria fundamentală, la care se raportă toate celelalte categorii. De aceea, numele ei este εἶναι, termen ce vine de la verbul „a fi" și, de aceea, semnifică „existența", în sensul plin al cuvântului. Celelalte categorii sunt și ele existențe, întrucât sunt atribuite *substanței*. Cuvântul de substanță este latin și semnifică existența independentă, pe când toate celelalte categorii sunt dependente. Deoarece, pentru Aristotel, numai indivizii sunt independenți, substanța, în sens propriu, este individul, existența concretă. Totuși, Aristotel numără printre substanțe nu numai indivizii, pe care îi numește „substanțe prime", dar și termenii generali, care exprimă clasele comune ale indivizilor, speciile și genurile. Acestea sunt „substanțele

subiect, nici nu este într-un subiect; de exemplu, un anumit om ori cal. Dar numim substanțe secunde speciile în care substanțele prime se cuprind[12], și tot așa genurile care cuprind speciile. De exemplu, omul ca individ este cuprins în specia om, iar genul căruia îi aparține specia este animal; de aceea acestea, adică specia om și genul animal, sunt denumite substanțe secunde.

Se vede bine, din cele ce s-au spus, că atât numele, cât și noțiunea predicatului trebuie să fie enunțate despre subiect[13]. De exemplu, om este enunțat despre omul individual. În acest caz, numele speciei om este aplicat individului, pentru că noi folosim termenul om, descriind individul; și noțiunea omului va fi de asemenea enunțată despre omul individual, pentru că omul individual este și om și animal. Astfel, atât numele, cât și noțiunea speciei sunt enunțate despre subiect.

Pe de altă parte, cu privire la ceea ce este într-un subiect, de cele mai multe ori, nici numele, nici noțiunea lor nu sunt enunțate despre subiect. Totuși, uneori noțiunea este imposibil să fie enunțată, dar nimic nu împiedică numele de a fi enunțat despre subiect. De exemplu, alb fiind într-un corp, ca subiectul lui, este enunțat despre subiectul în care se află (căci un corp se cheamă alb); dar noțiunea de alb nu este niciodată enunțată despre corp[14].

Toate celelalte[15] sunt ori enunțate despre o substanță primă, ori sunt într-o substanță primă[16]. Aceasta reiese clar din cazurile

---

secunde". Fiindcă substanțe sunt și *caracterele generale*, substanța a luat și înțelesul de „esență", adică de existență adevărată, de formă. Uneori, Aristotel consideră ca substanță și materia, fiindcă și ea este independentă, este substrat, subiect (ὑποκείμενον).

[12] Termenul grecesc ὑπάρχειν are, în logica aristotelică, sensul obișnuit de accidente, proprietăți ce aparțin substanțelor prime sau secunde. Sensul obișnuit este acela de „conținut", nu de sferă. Aici însă, sensul său este de „sferă": substanțele prime — indivizii — sunt conținute în substanțele secunde, în specii și în genuri, ca părțile într-un întreg. Logica aristotelică oscilează între o logică de conținut și o logică de sferă.

[13] Numele și noțiunea, fiind același lucru, sunt enunțate deopotrivă despre același subiect.

[14] Acest pasaj se referă la concepția exprimată în capitolul 2; ceea ce este cuprins într-un subiect nu este enunțat despre el. Aici se admite că putem enunța numele despre însușirile concrete (alb, negru), dar despre însușirile abstracte, conceptuale nu putem enunța nici numele, nici noțiunea. Putem enunța: „corpul este alb"; dar nu: „corpul este albeață sau negreață".

[15] Tot ce nu este substanță primă este enunțat despre sau este în substanța primă.

[16] Caracterul *primordial* al substanței individuale este convingerea cea mai caracteristică a lui Aristotel, punctul doctrinar prin care el se deosebește hotărât de Platon.

particulare care se ivesc. Animal este enunțat despre specia om și, de aceea, despre un anumit om; căci, dacă nu se enunță despre un anumit om, atunci nu se poate afirma nici despre specia om. Tot așa, culoarea 2 b
este prezentă în corp și, de aceea, în corpurile individuale, căci dacă ea n-ar fi într-un corp individual, atunci n-ar putea fi nici în corp în genere. De aceea, toate celelalte sunt ori enunțate despre substanțele prime ca subiecte, ori sunt în aceste subiecte. Dacă substanțele prime n-ar exista, ar fi imposibil pentru orice alt lucru să existe.

Dintre substanțele secunde, specia este mai cu adevărat substanță decât genul, fiind mai aproape de substanța primă[17]. Căci, dacă cineva ar avea de dat seamă de ceea ce este o substanță primă, prezentarea lui ar fi mai instructivă și mai proprie subiectului prin stabilirea speciei, decât prin stabilirea genului. Astfel, el ar da o determinare mai instructivă despre un individ uman, stabilind că este om, decât că este animal, pentru că prima descripție este proprie individului într-un grad mai mare, pe când cea din urmă este prea generală. Tot așa, pentru a dezvălui natura unui anumit arbore, vom da o descriere mult mai instructivă arătând că este un arbore, decât indicând că este o plantă.

Pe lângă aceasta, substanțele prime sunt mai propriu numite substanțe, în virtutea faptului că ele sunt subiectul tuturor celorlalte, și că toate celelalte ori sunt enunțate despre ele, ori sunt în ele. Acum, 3 a
aceeași relație care există între substanța primă și toate celelalte există și între specie și gen; căci specia este față de gen ca subiectul față de

---

partizan al Ideilor substanțiale. Totuși, Aristotel numește și generalul substanță, însă secundă. Deci, Aristotel aplică la substanță deosebirea dintre individual și general, deosebire care, pentru alți gânditori, ar fi valabilă și la celelalte categorii.

[17] Aristotel admite pe lângă mai multe feluri de substanțe și posibilitatea ca, în cadrul unui anumit fel de substanță, o existență să fie mai mult substanță decât alta. Aici este vorba despre gradele de substanțialitate la substanțele secunde. Specia este mai substanță decât genul, fiindcă stă mai aproape de substanța primă, de individual. Specia ce interesează logica este *infima species*, specia ce vine îndată după individ. În adevăr, logica nu se ocupă de substanța primă, de individ, deși acesta este cel mai real, ci de „speciile cele mai mici". În toată filozofia lui Aristotel,există această nepotrivire între realitate, care e individuală, și știință, care se ocupă cu proprietățile generale, specifice.

Există grade de substanțialitate și la substanțele individuale, deși Aristotel nu vorbește explicit de ele. Individul-om nu este în același grad substanță ca individul-plantă sau insectă. Însuși Descartes admite grade de intensitate la substanțele individuale, teorie care a fost criticată de Gassendi, obiectând că „un lucru nu este *mai* lucru decât altul".

predicat; întrucât genul este enunțat despre specie, pe când specia nu poate fi enunțată despre gen. Și așa, avem un al doilea motiv pentru a susține că specia este mai adevărat substanță decât genul.

Cât despre speciile înseși, dacă nu sunt și genuri, nici una nu este mai adevărat substanță decât alta. Căci noi nu dăm o descriere mai exactă unui anumit om, denumindu-l om, decât unui anumit cal, denumindu-l cal. În același mod, din substanțele prime, nici una nu este mai cu adevărat substanță decât alta. Un anumit om nu este cu nimic mai mult substanță decât un anumit bou[18].

Pe bună dreptate, după substanțele prime, noi dăm doar speciilor și genurilor numele de substanță secundă, pentru că numai acestea, dintre toate predicatele, dau o cunoștință despre substanța primă. Căci numai prin fixarea speciei sau a genului noi explicăm în mod propriu orice om individual; iar explicația va deveni și mai precisă prin stabilirea că este om, decât prin stabilirea că este animal. Toate celelalte lucruri pe care le atribuim omului, cum ar fi că este alb, că aleargă și așa mai departe, nu sunt o explicație proprie lui[19]. De aceea, pe drept cuvânt, acelea singure, în afară de substanțele prime, trebuie să fie numite substanțe.

Pe lângă acestea[20], substanțele prime sunt, în sensul cel mai propriu, numite substanțe, pentru că ele sunt subiectele tuturor celorlalte. Acum, aceeași relație care există între substanța primă și toate celelalte există de asemenea între speciile și genurile substanțelor prime și toate celelalte, căci despre ele se enunță toate celelalte. Astfel, dacă spunem despre un anumit om că este priceput în gramatică, spunem ca urmare

[18] Această propoziție ne dă prilejul să precizăm o notă precedentă. Substanța individuală *om* nu este mai substanță decât substanța individuală *bou*. Ele stau pe același plan din punct de vedere logic, adică sunt deopotrivă indivizi. Din punct de vedere logic, există însă o deosebire între specia infimă și gen. Specia definește individul mai de aproape decât genul. Totuși, specia și genul sunt amândouă substanțe secunde.

[19] Accidentul nu constituie un al treilea fel de substanță.

[20] Un nou argument aristotelic că substanțele prime sunt adevăratele substanțe și că speciile și genurile sunt și ele substanțe, fiindcă toate substanțele sunt subiecte pentru alte determinări, cele accidentale. În adevăr, toate determinările accidentale ale substanței individuale sunt valabile și pentru substanțele generale (specie și gen), enunțate despre acel individ.

că și omul și animalul sunt pricepuți în gramatică. Această lege este valabilă în toate cazurile[21].

Este o caracteristică comună a oricărei substanțe că ea nu este niciodată într-un subiect[22]. Căci substanța primă nu este nici într-un subiect, nici nu este enunțată despre un subiect; pe când la substanțele secunde se vede bine, din cele ce urmează (și din altele care vor urma), că ele nu sunt într-un subiect. Căci om este enunțat despre un anumit om, dar nu este în vreun subiect, pentru că omul însuși nu este în omul individual[23]. În același mod, animal este de asemenea enunțat despre un anumit om, dar nu este în el. Apoi, când un lucru este într-un subiect, numele lui poate foarte bine să fie uneori aplicat subiectului, dar noțiunea lui nu poate fi aplicată. În substanțele secunde însă, nu numai numele, ci și noțiunea sunt enunțate despre subiect; astfel, enunțăm atât noțiunea de om cât și aceea de animal despre un anumit om. Prin urmare, substanța nu poate fi într-un subiect[24].

Aceasta nu este însă ceva particular substanței, căci diferența de asemenea poate să nu fie în subiecte. Caracteristicile pedestru și biped sunt enunțate despre specia om, dar nu sunt în ea. Căci pedestrul și bipedul nu sunt în om ca părțile lui. Dar noțiunea diferenței poate fi enunțată despre aceea despre care este enunțată însăși diferența. Dacă,

---

[21] Pasajul arată în ce fel s-a format noțiunea de *esență* a unui individ. Când spunem despre un anumit om că este priceput în gramatică, spunem același lucru și despre „omul" și „animalul" care aparțin acestui individ, nu despre „om" și „animal" în genere. Pricepuți în gramatică sunt și omul și animalul numai întrucât aceștia sunt enunțați despre acest individ și constituie esența lui.

[22] Cu acestea, Aristotel trece la definirea substanței, la descrierea caracterelor ei.

[23] Vedem de ce Aristotel susține că substanțele secunde, atributele generale, sunt *enunțate despre* substanța individuală, dar nu sunt *în* substanța individuală, *în* subiect. Nici aici Aristotel nu cercetează chestiunea ontologică: este generalul în individual, ca atribut al său? Aceasta este convingerea fermă a întregii sale filozofii. Deocamdată, el se mulțumește cu aspectul pur logic, care face distincția între „despre un subiect" și „în subiect". Firește că logica enunță ceva *despre* un subiect, nu ceva *în* subiect.

[24] Propoziția aceasta dezvăluie motivul pentru care Aristotel consideră că notele generale, substanțele secunde, nu sunt *în* subiect. Dacă substanța este ceea ce nu este *în* subiect, ci subiect pentru alte determinări, speciile și genurile nu pot fi *în* substanța primă (într-un subiect), fără să nu înceteze de a mai fi substanțe. Teoria „substanțelor secunde" devine un impediment pentru o legare strânsă a logicii de realitate și, de aceea, ea este părăsită în celelalte opere ale lui Aristotel.

de exemplu, caracteristica pedestru este enunțată despre specia om, atunci de asemenea și noțiunea acestei caracteristici poate fi enunțată despre om, fiindcă omul este pedestru[25].

Faptul că părțile substanțelor par a fi în întreg ca în subiectul lor nu trebuie să ne inducă în eroare, ca și cum ar trebui să admitem că astfel de părți nu sunt substanțe. În adevăr, când am explicat expresia *a fi într-un subiect*, am stabilit că nu înțelegem prin această expresie părțile dintr-un tot[26].

Este[27] caracteristica substanțelor și a diferențelor că, în toate cazurile, ele sunt enunțate sinonim. Căci toate propozițiile de acest fel au ca subiect individul ori specia. Este adevărat că, întrucât substanța primă nu este enunțată despre ceva, ea nu poate niciodată forma predicatul vreunei propoziții. Dar la substanțele secunde, specia este enunțată despre individ, iar genul atât despre specie, cât și despre individ. Și tot așa, diferențele sunt enunțate despre specie și despre
3 b indivizi. De asemenea, noțiunea speciei și aceea a genului sunt aplicabile substanței prime, iar aceea a genului, la specie. Căci tot ce este enunțat despre predicat va fi enunțat și despre subiect. Și tot așa, noțiunea diferențelor va fi aplicabilă și speciei și indivizilor. Dar s-a stabilit mai sus că cuvântul sinonim se aplică acelor lucruri care au atât numele, cât și noțiunea în comun. Este, de aceea, stabilit că în orice propoziție al cărei predicat sunt substanțe ori diferențe acestea sunt enunțate sinonim[28].

---

[25] Termenul de „diferență“ este unul dintre cele cinci „cuvinte“ sau noțiuni de care se ocupă *Topica*. „Diferența“ se adaugă genului, pentru a constitui definiția. Cum genul nu este *în* subiect, nu este nici diferența.

[26] În capitolul 2, Aristotel a precizat că „a fi în subiect“ nu înseamnă a fi parte într-un întreg. Din textul aristotelic de până acum, se constată că noțiunea de „a fi în subiect“ nu se aplică decât la proprietățile ce nu există independent și nu țin de esența lucrurilor. Deci, nici esențele, nici părțile nu sunt în subiect. Deci noțiunea de „a fi în subiect“ este luată aici într-o accepție prea limitată.

[27] A *doua* caracteristică a substanțelor se aplică numai la substanțele secunde, dar se extinde și la „diferențe“, fără a fi valabilă pentru substanțele prime. Ea repetă, la început, că toți termenii ce exprimă specii și genuri se aplică *sinonim* la indivizii ce cad în sfera lor.

[28] Specie, gen, diferență sunt enunțate despre un subiect dat, individ sau specie, în sens sinonim, adică noțiunea subiectului și a predicatului sunt comune: a fi

Orice substanță apare ca însemnând ceva strict determinat[29]. În cazul substanței prime, aceasta este necontestat adevărat; căci lucrul este indivizibil și numeric o unitate. În cazul substanțelor secunde, când vorbim bunăoară despre om ori despre animal, felul nostru de vorbire este de așa fel, încât noi dăm aici impresia că indicăm de asemenea ceva strict determinat, dar impresia nu este adevărată, pentru că o substanță secundă nu este ceva unic, ci o calificare. În adevăr, ea nu este una, ca substanța primă; cuvintele om și animal sunt enunțate despre mai multe subiecte.

Totuși, specia și genul nu indică în mod absolut numai ceva calitativ, ca termenul „alb"; „alb" înseamnă calitate și nimic mai mult, iar specia și genul determină calitatea cu privire la o substanță; ele înseamnă substanța calificată într-un fel sau altul[30]. Calificarea determinată acoperă un câmp mai larg în cazul genului decât al speciei; căci acel care folosește cuvântul animal întrebuințează un cuvânt cu o întindere mai mare decât acel care folosește cuvântul om.

O altă[31] caracteristică a substanței este că ea nu are contrar. Care ar putea fi contrarul unei substanțe prime, cum este un anumit om ori un anumit animal? Nu există nici unul. Și nici omul, nici animalul nu pot avea un contrar. Totuși, această caracteristică nu este particulară numai substanței, ci este adevărată despre mai multe lucruri, ca bunăoară cantitatea. Căci nimic nu formează contrarul a doi coți de lungime, ori a trei coți, ori a zece, ori a câți vrei. Altminteri, trebuie să susținem că mult este contrarul lui puțin, ori mare al lui mic, dar nu există nici un contrar al unor cantități diferite[32].

Socrate este a fi om, a fi animal, a fi rațional. Tot ce este enunțat despre predicat este enunțat sinonim și despre subiect.

[29] Adică individual, concret; „acesta" (τόδε τι) este termenul aristotelic pentru individual, concret. Caracterul individual este însă valabil numai pentru substanțele prime. Este al *treilea* caracter al substanței.

[30] Pasajul are o deosebită semnificație pentru logică. Termenul de „rațional" nu are același sens atribuit omului în genere și acestui om. Deși a fi om este un același, el se multiplică după împrejurări, căci individualul („acest om") se deosebește de specie („om" în genere). Individul este unic, indivizibil; specia se divide între mai multe existențe concrete și, de aceea, nu este strict determinată, nu este „acesta" (τόδε τι).

[31] Al *patrulea* caracter al substanței.

[32] Ideea de contrar are o deosebită semnificație în logica aristotelică. Gânditorul grec a luptat să lămurească această noțiune mai hotărât și mai continuu decât

Substanța, de asemenea, nu pare să admită o variație de grad[33]. Nu înțeleg prin aceasta că o substanță nu poate fi mai mult ori mai puțin[34] substanță decât alta (căci s-a stabilit mai înainte că așa stă cazul), ci că nici o substanță nu admite variații de grad în esența ei. Bunăoară, o substanță particulară, om, nu poate să fie mai mult ori mai puțin om, nici față de sine, nici față de un alt om. Un om nu poate fi mai mult om
4 a decât altul, așa cum ceea ce este alb poate să fie mai mult ori mai puțin alb decât un alt lucru alb, sau așa cum ceea ce este frumos poate să fie mai mult ori mai puțin frumos decât un alt obiect frumos. Aceeași calitate, apoi, se zice că există într-un lucru în grade variate, după timp[35]. Un corp alb poate fi mai alb acum decât era înainte; sau, dacă este cald, poate fi mai mult ori mai puțin cald într-un timp decât în altul. Dar despre substanță, nu se poate spune că este mai mult ori mai puțin ceea ce este. Un om nu este mai mult om acum decât era înainte, nici nu este ca substanță mai mult ori mai puțin ceea ce este. Substanța, va să zică, nu admite un mai mult ori un mai puțin.

---

oricare alt filozof vechi dinainte sau de după el. De contrarietate, Aristotel se ocupă pe larg în capitolul 10 (despre opuși) și, mai ales, în *Despre interpretare* (capitolul 14). Spre deosebire de gânditorii moderni, Aristotel nu reduce contrarietatea la un raport de gândire, ci o consideră un raport real, căruia îi recunoaște o însemnătate așa de mare, încât nu o cercetează la capitolul despre relativi sau relație, ci într-un capitol special despre opoziție, alături de cealaltă opoziție: opoziția contradictorie.

Substanțele individuale nu au contrari, fiindcă sunt *unice*. Contrarietatea există între cei doi termeni extremi ai unei serii (alb și negru). Caracterul de necontrarietate se întâlnește și la cantitatea discretă, la numere, pentru același motiv; numerele sunt unice. Totuși, mult–puțin, mare–mic sunt contrari, fiindcă sunt extremi.

33 Este al *cincilea* caracter al substanței.

34 „Mai mult ori mai puțin" presupune o multiplicitate care nu se întâlnește la substanța individuală, unică.

35 Cantitatea și calitatea cunosc grade: plus sau minus, nu însă substanța. Socrate ca individ rămâne om, adică nu poate fi într-un moment „mai om" decât în altul. Dar nu poate fi în Socrate mai multă „omenie" (înțelepciune și bunătate) decât în alt om? Desigur. Dar acest „mai mult" este valabil pentru calitățile lui Socrate, nu pentru esența sa.

Am văzut — Aristotel repetă aceasta — că o substanță poate fi mai mult substanță decât alta; de exemplu, Socrate mai mult decât o insectă, o buruiană. Nu se poate admite nici această posibilitate. Toate substanțele sunt deopotrivă substanțe. Realitatea este mai egalitară decât admit filozofii încă subjugați de antropomortism.

Cel mai caracteristic semn distinctiv al substanței[36] pare să fie că, deși este numeric una și aceeași, totuși primește calități contrare. La celelalte lucruri, care nu sunt substanță, nu putem arăta vreunul care să aibă această particularitate, fiind totuși numeric unul. Astfel, una și aceeași culoare nu poate fi și albă și neagră. Și nici aceeași acțiune nu poate fi și bună și rea; această lege rămâne valabilă pentru tot ce nu este substanță[37]. Dar una și aceeași substanță, deși numeric este una și aceeași, primește calități contrare. Astfel, un anumit om este o dată alb, altă dată negru, o dată cald, altă dată rece, o dată bun, altă dată rău, deși este unul și același[38]. Această posibilitate nu se întâlnește nicăieri aiurea, afară numai dacă nu se ridică obiecția[39] că o propoziție ori o opinie primesc contrari. Căci aceeași propoziție, se știe, poate fi și adevărată și falsă. În adevăr, dacă propoziția: „cutare om șade“ este adevărată, totuși, când el se scoală, aceeași propoziție devine falsă. Și tot așa cu opiniile. În adevăr, dacă socotim ca adevărat că cutare om șade, totuși, când acela s-a sculat, aceeași părere, dacă mai este susținută despre același om, este falsă. Dar, chiar dacă se admite această excepție, este totuși o diferență în modul în care lucrul se petrece. Căci, prin

[36] Al *șaselea* caracter al substanței: nu cunoaște, ca substanță, contrari, dar primește contrari.

[37] Substanțele nu au contrari, dar sunt receptive de contrari. Explicația acestei deosebiri stă în caracterul substanței de a exista în sine și, ca atare, substanțele pot primi determinări contrare. Celelalte categorii nu sunt independente, ci se raportă la substanță; de aceea, ele însele exclud contrarii. Albul și negrul, ca contrari, pot fi primiți de substanță; de aceea, ei înșiși nu mai au nevoie să primească contrari.

[38] Aristotel nu spune dacă această caracteristică se aplică și la substanțele secunde, generale, nu numai la cele individuale. Dacă substanțele secunde sunt genurile și speciile, care constituie esența substanțelor, se înțelege că ele nu primesc contrari, fără să nu înceteze de a fi ceea ce sunt. Desigur, un gen, întrucât se specifică, poate primi contrari, deoarece același gen poate avea specii contrare. La substanțele individuale. primirea contrarilor are și excepții. Soarele nu poate primi întunericul, fiindcă lumina este esența sa. Totuși noi nu excludem, astăzi, stingerea sau întunecarea și a acestei substanțe individuale.

Deci, a șasea caracteristică a substanței este aproape singura legată de substanță, fiindcă celelalte aparțin și altor categorii.

[39] Aristotel își face singur obiecția, pentru a preîntâmpina o obiecție sofistică, pur verbală. Totuși, Aristotel insistă asupra obiecției și asupra argumentului care o înlătură. O propoziție devine adevărată din falsă nu fiindcă a primit determinări contrare, ci fiindcă obiectul propoziției a primit contrari, adică s-a schimbat.

schimbarea lor, substanțele primesc calități contrare: caldul devine rece, ceea ce este o altă calitate; tot așa, albul devine negru și răul devine bine. În același fel, prin schimbare, substanțele primesc contrari. Dimpotrivă, propozițiile și opiniile, în ele însele, rămân neschimbate în toate privințele; dar, prin schimbarea lucrului în cazul dat, ele ajung să aibă calitatea contrară. Propoziția: *cutare șade* rămâne aceeași; dar ea este într-un timp adevărată, în altul falsă, dacă lucrul a suferit o
4 b schimbare. Cele spuse despre propoziții se aplică tot așa și la opinii. Astfel, după modul în care ceva se petrece, este o particularitate a substanței de a primi calități contrare, datorită propriei schimbări.

Dacă deci cineva admite, ca o excepție, că propozițiile și opiniile pot să primească contrari, el nu este pe calea adevărului. În adevăr, judecățile și opiniile se zice că sunt primitoare de contrari, nu pentru că ele în sine primesc modificări, ci fiindcă aceste modificări apar în altceva. Adevărul ori falsitatea unei propoziții ține de existența sau de neexistența lucrului, nu de capacitatea propoziției înseși de a primi calități contrare. Pe scurt, propozițiile și opiniile nu se schimbă nicidecum și în nici un fel. Și cum nu se petrece nici o schimbare în ele, propozițiile nu sunt în stare de a primi calități contrare.

Dimpotrivă, din cauza modificării, se zice că o substanță este în stare de a primi calități contrare; căci o substanță primește în sine boala și sănătatea, albeața și negreața. Și fiindcă este receptivă de contrari, se zice că ea este în stare de a primi calități contrare.

Într-un cuvânt, este un semn distinctiv al substanței că ea, deși rămâne numeric una și aceeași, este în stare totuși să primească contrari, pe baza propriei ei schimbări. Dar am vorbit de ajuns despre substanță[40].

---

[40] Astfel se încheie capitolul dedicat noțiunii de substanță, care joacă un rol central în filozofia lui Aristotel și în toată filozofia următoare, până aproape în timpul nostru, când substanța este materia. Dintre cele șase caractere ale substanței, cele mai importante sunt cele dintâi: substanța este existența de sine stătătoare sau, în limbaj aristotelic, ceea ce este subiect al predicatelor, dar nu este însăși predicat; și cel din urmă: substanța poate primi determinări contrare, are caracter dialectic. De aceea, adevărata independență și capacitate de a primi determinări contrare o are numai „substanța primă", individuală, concretă.

6

<Cantitatea>

Cantitatea este ori discretă, ori continuă[41]. Pe lângă aceasta, unele cantități sunt alcătuite din părți care au o poziție una față de alta; altele nu sunt alcătuite din părți cu poziție una față de alta[42].

Exemple de cantități discrete sunt numărul și vorbirea; de cantități continue, liniile, suprafețele, solidele și, pe lângă acestea, timpul și locul.

Părțile unui număr nu au o limită comună prin care ele se alătură. De exemplu, doi cinci fac zece, dar cei doi cinci nu au o limită comună, ci sunt separați; și tot așa trei și șapte nu se alătură printr-o graniță comună. Și, ca să generalizăm, nu este posibil la număr să găsim o graniță comună între părțile lui, ci ele sunt totdeauna separate. De aceea, numărul este o cantitate discretă[43].

Același adevăr este valabil și despre vorbire[44]. Că și vorbirea este o cantitate, este evident; pentru că ea este măsurată în silabe lungi

---

[41] Cantitate = ποσόν, ποσότης; discontinuu, discret = διορισμένον; continuu = συνεχές. Aristotel începe prin a înșira speciile esențiale ale cantității, pe care o consideră a doua categorie. Definiția cantității urmată de divizarea ei se găsește în *Metafizica* V, [Δ], 13, 1020a: „Cantitatea se spune despre ceea ce poate fi împărțit în două sau mai multe elemente, din care fiecare este, prin natura sa, un lucru unul și determinat. O mulțime este o cantitate dacă poate fi numărată; o mărime, dacă poate fi măsurată. Se cheamă mulțime ceea ce, potențial, este divizibil în părți discontinue (discrete), iar mărime, ceea ce este divizibil în părți continue".

[42] Îndată după specii, Aristotel înșiră notele noțiunii de cantitate, sub cele două forme ale ei. Părțile au contact unele cu altele, la continuu, sau nu au contact, la discotinuu (discret). Și în altă parte, el definește la fel continuul: „ceea ce se limitează și se atinge" în părțile sale. Definiția dată celor două specii de cantitate este limitată. Există cantități discontinue, numerele, la care nu se ridică problema contactului. Căci de contact nu se poate vorbi decât la spațiu. Totuși, numerele sunt discrete. Prin urmare, există o deosebire între discontinuu și discret. Mai departe, Aristotel nu pare a cunoaște deosebirea dintre mărimea extensivă și mărimea intensivă, cum sunt gradele calității. Mărimea intensivă are în sine grade despre care nu putem spune nici că sunt continue, nici că sunt discontinue. În altă parte, Aristotel definește continuitatea printr-o notă mai însemnată: continuul este infinit divizibil.

[43] Este o falsă problemă contactul sau lipsa de contact între numere.

[44] Surprinde că vorbirea este socotită printre cantități, alături de număr. Vorbirea este una dintre realitățile ce pot fi numărate sau cantificate. În *Metafizica*, V, [Δ], 13, unde se definește cantitatea, vorbirea nu mai este socotită o cantitate.

și scurte. Și înțeleg aici vorbirea produsă de voce. Pe lângă aceasta, ea este o cantitate discretă, pentru că părțile ei n-au o limită comună. Căci nu există o limită comună prin care silabele să se alăture, ci fiecare este separată și distinctă de toate celelalte.

5 a O linie, dimpotrivă, este o cantitate continuă, pentru că aici există o limită comună, prin care părțile ei se alătură. La linie, limita comună este punctul; la suprafețe, este linia, pentru că părțile suprafeței au și ele o limită comună. Și tot așa, putem afla o limită comună și la părțile unui solid, și anume, ori o linie, ori o suprafață.

Spațiul și timpul aparțin și ele acestui fel de cantitate[45]. Timpul — trecut, prezent și viitor — formează un tot continuu. Și tot așa spațiul este o cantitate continuă, pentru că părțile unui solid ocupă un anumit spațiu și ele au o limită comună; urmează că și părțile spațiului, care sunt ocupate de părțile unui solid, au aceeași limită comună ca și părțile solidului. Și așa, nu numai timpul, ci și spațiul este o cantitate continuă, pentru că părțile lui au o limită comună.

Cantitățile constau ori din părți care au o poziție una față de alta, ori din părți care nu au aceasta[46]. Părțile unei linii au o poziție una față de alta, pentru că fiecare parte stă undeva și este posibil să distingem fiecare parte și să stabilim poziția fiecăreia pe suprafață și să arătăm cu ce anume parte din rest se atinge. Și tot așa, părțile unei suprafețe au pozițiile lor, pentru că, de asemenea, se poate stabili care este poziția fiecăreia și care părți se ating. Și același adevăr cu privire la solid și la spațiu. În schimb, este imposibil să arătăm ce fel de poziții au părțile unui număr unele față de altele, sau unde sunt așezate ele, sau care părți sunt în atingere. Nici cu privire la timp nu se poate face aceasta, pentru că nici una dintre părțile timpului nu are o poziție stabilă, iar ceea ce nu este stabil este greu să aibă o poziție. S-ar putea zice, mai degrabă, că astfel de părți au o ordine, așa că una este totdeauna

[45] Spațiul și timpul, care aici sunt trecute printre cantități, sunt denumite, mai târziu, categorii independente una de cealaltă.

[46] Aristotel introduce o mică diferență între cantități: cantități cu părți ce au o anumită poziție (θέσις) cum este spațiul, în care fiecare punct are o poziție determinată, și nu alta; cantități cu părți fără o anumită poziție, cum sunt numerele și timpul. Timpul nu are poziții, fiindcă este curgător, dar părțile lui au o ordine (τάξις), adică una este „înainte“, alta „după“. Deosebirea dintre poziție și ordine nu este convingătoare. Ordinea există și la spațiu și la numere.

anterioară alteia. Tot așa cu numărul[47], la numărat: unu este înaintea lui doi, iar doi înaintea lui trei și, astfel, se poate zice că părțile unui număr au o ordine, dar este imposibil a descoperi vreo poziție distinctă pentru fiecare. Același lucru la vorbire. Nici una din părțile ei nu are o existență stabilă; îndată ce o silabă s-a pronunțat, nu mai este posibil s-o ții pe loc, așa că, în mod firesc, întrucât părțile nu rămân pe loc, ele nu pot avea nici poziție. Și astfel, unele cantități consistă din părți care au poziții, iar unele din părți care nu au.

Strict vorbind, numai lucrurile pe care le-am arătat aparțin categoriei cantității; toate celelalte, care se cheamă cantitative, sunt
cantitate numai accidental[48]. Și tocmai fiindcă avem în minte vreuna 5 b
din aceste cantități propriu-zise, aplicăm termenul de cantitate și la alte lucruri. Spunem despre ceea ce este alb că este mare, pentru că suprafața pe care se întinde albul este mare; spunem despre o acțiune ori despre o schimbare că este lungă, pentru că timpul acoperit de ele este lung; dar în sine, aceste lucruri nu pot fi numite cantitative. De exemplu, dacă are cineva de arătat cât de lungă este o acțiune, propoziția lui va fi făcută în termeni de timp necesari, spunând că ea are nevoie de o durată de un an, ori cam așa ceva. În același mod, el va arăta dimensiunea unui obiect alb în termeni de suprafață, pentru că va stabili aria acoperită. Astfel, lucrurile menționate, dar numai acestea singure, sunt, în natura lor interioară, cantități; nimic altceva nu poate pretinde la acest nume în sine, decât doar cel mult accidental.

Cantitățile nu au contrari[49]. La cantități determinate, acest lucru este evident; astfel, nu există nimic care să fie contrarul a doi coți,

[47] Apropierea dintre timp și număr este făcută și de Kant.

[48] Aristotel clasează printre cantități vorbirea, nu însă mișcarea, pe care mecanica modernă a așezat-o printre cantitățile *realității*, alături de spațiu și timp. Mecanicismul modern a căzut în eroarea de a generaliza fenomenul deplasării. Este mișcarea o cantitate numai accidental, în mod secundar? Se pare că, în adevăr, aceasta este concepția lui Aristotel, care numără printre mișcări toate schimbările. El nu trece printre cantități nici măcar *deplasarea*, baza mecanicismului, fiindcă o leagă totdeauna de mișcările calitative. Acest pasaj este însemnat, fiindcă face deosebirea dintre „cantități în sine“ (ποσὰ καθ' αὑτό) și „cantități prin accident“ (κατὰ συμβεβηκός). Aplicația acestei distincții în cazul cantității este o bună lămurire a noțiunilor frecvente la Aristotel între „esențial“ („în sine“) și „accidental“. Accidental nu înseamnă întâmplător, ci exterior, fără a pierde, prin aceasta, necesitatea. Esențialul este necesarul interior.

[49] După ce a arătat speciile de cantitate, fără a formula definiția ei, Aristotel precizează, ca și la substanță, caracterele ei. *Primul* caracter este lipsa de contrar a

ori a trei coți, ori al unei suprafețe, ori al oricărei alte entități. Cineva ar putea, desigur, să susțină că mult este contrarul lui puțin, și mare al lui mic[50]. Dar acestea nu aparțin cantității, ci relativului; lucrurile nu sunt nici mari, nici mici în mod absolut, ci se cheamă așa mai degrabă ca un rezultat al unui act de comparație. De exemplu, un munte este numit mic, iar un grăunte mare, dat fiind că cel din urmă este mai mare decât altele din specia lui, iar cel de mai înainte este mai mic. Astfel, este aici mereu o referință la un criteriu de apreciere exterior, căci, dacă termenii mare și mic ar fi utilizați absolut, un munte n-ar putea fi niciodată numit mic, iar un bob de grâu, mare. Și tot așa, noi mai zicem că sunt mulți locuitori într-un sat și puțini în Atena, deși cei din capitală sunt de atâtea ori mai numeroși decât cei din sat; or, mai zicem că o casă are mulți oameni în ea, iar un teatru puțini, deși cei din teatru întrec cu mult la număr pe cei dintr-o casă. Termenii de doi coți, trei coți, și așa înainte arată o cantitate, pe când termenii mare și mic arată o relație, pentru că recurg la un criteriu exterior. Este limpede, de aceea, că acestea trebuie clasate ca relative.

Apoi, fie că sunt sau nu cantitative, ele nu au contrari; căci cum poate exista un contrar la un atribut care nu poate fi prins în sine, ci numai prin referire la ceva exterior?[51] Și pe lângă aceasta, dacă mare și mic sunt contrari, ar trebui să urmeze că același subiect poate primi calități contrare în unul și același timp, și că deci este contrar sieși. Căci se întâmplă câteodată ca același lucru să fie și mare și mic. În adevăr, același lucru poate fi mic în comparație cu un lucru și mare în comparație cu altul, așa că același lucru ajunge să fie și mic și mare, în același timp, și este de așa natură încât să primească contrarii în unul și

cantităților determinate sau nedeterminate. La acestea din urmă, demonstrarea necontrarietății este mai lungă și se referă la mare–mic, mult–puțin, unde demonstrația se face prin arătarea că aceste cantități aparțin relativilor (relațiilor).

[50] Aristotel repetă, dezvoltând pe larg, că mult–puțin, mare–mic nu sunt contrari, ci termeni relativi și, de aceea, același corp este mare și mic, după cum este raportat la un corp sau altul, pe când contrarii nu pot fi atribuiți în același timp aceluiași corp.

Știm, de la substanță, că numai aceasta poate primi contrarul, nu în același timp, deci nici ea nu admite contrarul. Nu există o substanță contrară alteia, la Aristotel.

[51] Acesta poate fi considerat ca al doilea argument pentru a dovedi că nu există contrarietate la cantități. Al treilea argument este arătarea consecințelor absurde; același lucru este și mare și mic, după termenul de comparație.

același moment[52]. Totuși, s-a admis, când se discuta substanța, că nici 6 a
un lucru nu primește calități contrare în unul și același moment. Căci, deși substanța este în stare să primească contrari, totuși nimeni nu este în același timp și bolnav și sănătos, după cum nimic nu este în același timp și alb și negru. Deci nu există nimic care să fie calificat în feluri contrare, în unul și același timp.

Totodată, dacă acestea ar fi contrari, atunci lucrurile ar fi contrare lor însele. În adevăr, dacă mare este contrarul lui mic, și același lucru este și mare și mic în același timp, atunci același lucru este contrarul său însuși. Dar este imposibil ca același lucru să fie contrar lui însuși[53]. Și, de aceea, marele nu este contrarul micului, nici multul, contrarul puținului. Și chiar dacă cineva n-ar numi acești termeni relativi, ci cantitativi, ei tot nu au contrari.

Îndeosebi la spațiu, cantitatea pare că admite contrari. În adevăr, oamenii definesc termenul *sus* ca contrarul lui *jos*, pe când ei înțeleg prin jos centrul; și aceasta este așa, pentru că nimic nu este mai departe de extremitățile Universului decât centrul. Se pare că devenirea contrarilor de orice fel a fost derivată din contrarul spațial, pentru că acele lucruri sunt contrari care, în același gen, sunt despărțite prin cea mai mare distanță posibilă[54].

Cantitatea, după cum se pare, nu admite variații de grad. Un lucru nu poate fi de doi coți într-un grad mai mare decât altul[55]. Și tot

---

[52] Adevăratul temei că la cantitate nu există contrari este lipsa de extreme la cantitate. Se va vedea mai jos, ca și în capitolul 10, că nota caracteristică a contrarilor este că sunt extremi: alb–negru, sus–jos etc. Cantitatea poate crește sau scădea indefinit, fără a rezulta contrari.

[53] În adevăr, nici un lucru nu este contrarul său, fiindcă contrarietatea (mare–mic) nu decurge din el însuși, ci din relațiile lui cu altceva.

[54] După ce a stabilit, printre caracterele cantității, lipsa de contrari, Aristotel atribuie spațiului contrari (sus, centru, jos) — și ar putea adăuga și alții: nord, sud, vest, est — și chiar face din contrarii spațiali modelul contrarietății (sunt contrari lucrurile extreme din cadrul unui gen). Această contradicție sau excepție nu este necesară. Pretinșii contrari ai spațiului sunt și ei relații sau relativi, ca și mare–mic, mult–puțin. Dacă Aristotel nu face această precizare, cauza este antropomorfismul cosmologiei sale, care presupune o deosebire absolută, nu relativă, între sus și jos, între cer și pământ, acesta așezat în centrul lumii.

[55] Observația aristotelică pare un truism; totuși, ea subliniază o caracteristică a cantității, care însă nu este străină de gradație.

așa cu numărul; de exemplu, trei nu este mai adevărat trei decât cinci este mai adevărat cinci; și nici un trei nu este mai adevărat decât un alt trei. Și nici un timp decât altul. Și la nici o unitate din cele amintite nu se poate vorbi de o variație de grad. De aceea, categoria cantității nu admite variația de grad[56].

Cel mai distinctiv semn al cantității este că i se poate atribui egalitatea și inegalitatea[57]. Fiecare dintre cantitățile de mai sus poate fi numită egală ori inegală. De exemplu, un solid se poate zice că este egal ori inegal cu altul; și tot așa, în cazul timpului. În același mod, la toate felurile de cantitate mai sus amintite; se poate vorbi de egal și de inegal[58].

Ceea ce nu este cantitate nu poate nici într-un chip, pe cât se pare, să fie determinat ca egal ori inegal cu altceva. O dispoziție[59], cum ar fi albul, nu se compară deloc cu alta în termen de egalitate ori

---

[56] Întreg alineatul este neconvingător și obscur. Cantitatea se definește prin capacitatea de a crește sau de a scădea. S-ar putea răspunde că această definiție este valabilă numai pentru cantitatea *nedeterminată*. Precizarea este exactă, dar ea nu spune nimic, fiindcă se înțelege de la sine că, dacă la trei adăugăm o unitate sau mai multe, el încetează de a fi trei, și este înlocuit cu alt număr. De aceea, nu înțelegem ce vrea să spună Aristotel când adaugă: un trei sau un cinci nu este mai mult trei sau cinci decât un alt trei sau cinci. Nu era nevoie să releve că nu există grade ale aceluiași număr, afară numai dacă nu subînțelegem anumite lucruri, și atunci trei piese de aur *ne apar* mai mult trei, adică mai valoroase decât trei pietricele de pe drum

[57] Este al *treilea* caracter al cantității, în adevăr distinctiv; de aceea, merita să fie așezat înainte, nu după celelalte, care sunt discutabile: 1) cantitatea nu primește contrari; 2) cantitatea nu cunoaște mai mult sau mai puțin, adică nu cunoaște grade.

[58] Și al treilea caracter, cel mai important, poate naște confuzie. Nici o cantitate nu este *în sine* egală sau inegală. Dacă ar fi așa, am intra în conflict cu al doilea caracter; cantitatea nu comportă mai mult sau mai puțin. În realitate, și în acest caz, egalitatea și inegalitatea sunt relații (relative), fiindcă presupunem cel puțin doi termeni care sunt comparați. La cantitate, totdeauna comparația unui termen cu altul se traduce prin „mai mult" sau „mai puțin", prin augmentare sau diminuare. Comparația care transformă doi termeni în cantități este măsura și numărarea. Pentru știința modernă, cantitatea este rezultatul măsurii, iar măsura presupune spațiul și numărul.

Numai la cantitate se poate vorbi de egalitate și inegalitate; la celelalte atribute nu întâlnim decât asemănare și neasemănare.

[59] Dispoziția (διάθεσις) este o stare trecătoare (boală, febră, indigestie etc), deși medicina modernă numește „diateză organică" o stare durabilă ca la artritici, diabetici, reumatici etc.; ἕξις este o dispoziție durabilă, obișnuită, noțiune care are un rol însemnat în filozofia lui Aristotel.

inegalitate, ci mai degrabă în termeni de asemănare. Astfel, rămâne semnul distinctiv al cantității că numai ea poate fi numită egală ori inegală.

7

<Relativii, relația>

Se cheamă relativi[60] acele lucruri care sunt concepute în comparație cu altele, sau prin raportare la alte lucruri[61]. De exemplu,

---

60 Aristotel nu se ocupă, după cantitate, de calitate, adică nu respectă ordinea fixată de el în capitolul 4 al operei. S-a explicat această schimbare de ordine ca una din obișnuitele neglijențe de stil sau compoziție ale lui Aristotel, care desfășura o muncă uimitoare de documentare și învățământ. S-ar putea încerca o explicație prin legătura intimă dintre principalele caractere ale cantității și relației. În *Metafizica* V, [Δ], calitatea este așezată înaintea relației.

Termenul întrebuințat de Aristotel pentru relație este πρός τι (= față de ceva) și subliniază considerarea unui lucru nu în sine și pentru sine, ci față de altul; de aici, expresia de „relativ" și „relatare" în loc de relație, relații. Pentru logica modernă este deosebire între *relație* și *relativ*. Relația este însăși legătura dintre cel puțin doi termeni, *relativul* este însuși termenul considerat în legătură cu celălalt, dar cu putință de a exista independent de relație. „Paternitatea" sau „filiația" sunt relații; „tată" și „fiu" sunt relativi, fiindcă tatăl și fiul sunt existențe independente, care sunt considerate în relație una cu alta.

Relația, ca și relativul, presupune doi termeni, dar pe când relația este legătura dintre cei doi termeni, relativul este fiecare dintre cei doi termeni, considerat în relație cu celălalt. Noțiunile de relație și relativ sunt cele mai obscure și totuși determinante noțiuni ale filozofiei. Aristotel are meritul de a fi diferențiat noțiunea de relativ, pe care el n-o deosebește de relație. Pe el l-a izbit mai mult termenul pus în legătură cu altul decât însăși legătura; de aceea, el vorbește de relative (ceea ce este sau există față de altul). Nu numai gândirea antică a confundat „existențele" cu „relațiile" și, încă mai des, „relațiile" cu „existențele". Căci relațiile sunt exprimate nu numai de prepoziții și conjuncții, ci chiar de termeni ce par independenți ("cauzalitate", „predicat", „subiect" etc.).

61 Această primă definiție a relațiilor sau relativilor cu două părți arată dificultatea de a defini relația fără a recurge la tautologie, adică fără a presupune în definiție relația ca fiind cunoscută. Îndeosebi, prima parte a definiției, tradusă de noi: „sunt concepute în comparație cu altele", este tradusă de alții: „sunt spuse că depind de alte lucruri". Aristotel recurge la formularea comparației prin genitiv, care arată o dependență și deci o comparație: „sunt acele care se zic *ale* altora". Expresia este greoaie, fiindcă relativul „mai mare" nu este al celui de care e dependent sau cu care este comparat.

cuvântul „mai mare“ se aplică prin raportare la altceva, căci se înțelege că este vorba de „mai mare decât altul“. Și cuvântul „dublu“ este de asemenea înțeles prin comparație cu altceva, pentru că înseamnă „de
6 b două ori mai mare decât un altul“. Și la fel este cu toate celelalte noțiuni de acest fel. Mai sunt și alte relative, de exemplu, stare, dispoziție[62], percepție, cunoștință și poziție[63]. Înțelesul tuturor acestora se explică prin raportare la altceva, și nu într-un alt mod. Astfel, o stare este o stare a ceva, o cunoștință este o cunoștință a ceva, o poziție este o poziție a ceva; și tot așa este cu toți relativii amintiți. Sunt deci relativi acei termeni a căror natură capătă înțeles în comparație cu altceva sau printr-o raportare la altceva. Astfel, un munte se cheamă mare în comparație cu un altul, pentru că muntele are acest atribut prin comparație cu ceva; asemănătorul se cheamă asemenea față de ceva deosebit și toate celelalte de acest fel au această raportare externă. Este de notat că a sta întins, a sta drept și a ședea jos sunt poziții particulare, dar „poziția“ însăși este

---

Dimpotrivă, acesta este „mai mic“. Traducerea relativului prin genitiv nu este posibilă în limbile moderne. Definiția lui Aristotel este specifică limbii grecești, dar și specifică logicii lui Aristotel. Pe el îl interesează lucrurile relaționale, nu însăși relația, care hotărăște și relativii. A doua parte a definiției este tautologică și deci păcătuiește împotriva regulii aplicate la definiție, de a nu presupune în definiție termenul ce este definit: „prin raportare la altele“.

Încercările de definiție din gândirea modernă nu sunt mai fericite. Idealismul a crezut că, mutând relația în subiect, făcând din ea operația gândirii, va face relația mai inteligibilă. În realitate, a făcut-o și mai de nepătruns. Căci nu înțelegem cum date în sine fără legătură pot fi legate de gândire. Relația este în lucruri, *nu* în subiectul gânditor, și exprimă legătura, dependența reciprocă, un fundamental caracter dialectic al lumii. Totuși sunt pasaje în Aristotel, de exemplu, *Metafizica*, XIV, [N], 1088a 23 și urm., în care se manifestă dificultatea de a acorda realitate relației, dacă realitatea deplină este substanța: „relația nu este o substanță nici virtual, nici actual“ (*ibidem*, 1088b).

[62] ἕξις = stare, deprindere, modificare durabilă; διάθεσις = stare, modificare temporară sau dispoziție. Hexis și diathesis, sub formă particulară, sunt și calități (capitolul 6).

[63] În grecește: θέσις. În adevăr, poziția presupune „față de ceva“. Orice lucru are o poziție prin raportare la un punct de reper. Seria acestor noi relații surprinde la Aristotel. În afară de poziție, celelalte nu sunt propriu-zis, în sensul pur aristotelic, relativi. Starea și dispoziția sunt calități, iar senzația și cunoștința sunt relativi, numai datorită genitivului grecesc: „senzația a ceva“, „cunoștința a ceva“. Idealismul modern a scos din faptul că în orice senzație sau cunoștință psihicul are un obiect și că acest obiect este raportat la conștiință teoria subiectivistă a relativității cunoștinței: realitatea este dependentă de conștiință.

un termen relativ. A sta culcat, a sta în picioare și a ședea jos nu sunt ele însele poziții, dar își iau numele de la pozițiile amintite.

Relativii pot să aibă contrari[64]. Astfel, virtutea are drept contrar viciul, amândouă acestea fiind relative. Tot așa, cunoașterea are drept contrar ignoranța. Dar nu toți relativii au contrari: dublu și triplu nu au contrari, după cum nu au nici alți termeni ca aceștia.

De asemenea, se pare că relativii pot primi variații de grad[65]. Căci asemenea și neasemenea, egal și neegal cunosc un mai mult și un mai puțin, și fiecare dintre acestea este un relativ, pentru că termenii asemenea și neegal se raportă la ceva[66]. Totuși, nu fiecare termen relativ permite o variație în grad. În acest chip, dublu și oricare termen de același fel nu admit această modificare.

Toți relativii au corelativi; astfel, prin termenul sclav, noi înțelegem sclavul unui stăpân; prin termenul stăpân, stăpânul unui sclav; prin dublu, dublul jumătății sale; prin jumătate, jumătatea dublului său; prin mai mare, mai mare decât ceea ce este mai mic; prin mai mic, mai mic decât ceea ce este mai mare[67].

Și tot așa este cu orice alt termen relativ; dar flexiunea verbală pe care o utilizăm pentru a exprima uneori relația diferă în unele exemple. Astfel, la cunoaștere noi înțelegem cunoaștere *a* cognoscibilului; prin cognoscibil, ceea ce trebuie știut *prin* cunoaștere; prin

---

[64] Urmează caracterele relativilor. Ele sunt patru: 1) au contrari; 2) pot avea mai mult sau mai puțin; 3) orice relativ are un corelativ; 4) sunt de la natură simultani. Substanța și cantitatea n-au contrari; relația și, cum vom vedea, calitățile au contrari. Este „a avea contrari" o caracteristică a relativilor, a relațiilor ? Aristotel însuși recunoaște că nu toate relațiile au contrari. Dar dacă toate relațiile ar avea contrari, nu trebuie să uităm că înșiși contrarii sau opușii sunt relații (relativi).

[65] De asemenea, cum ne amintim din capitolul asupra cantității, mai mult sau mai puțin, adică gradarea reprezintă relații (relativi). E permisă definiția relației în genere tot prin relații, fiindcă o altă definiție nu este posibilă, însă trebuie să știm că termenul ce definește este tot o relație. În afară de această considerație, „mai mult–mai puțin" este valabil numai la cantități și la calități, și numai indirect la unele relații. O cauză nu este „mai cauză" decât altele.

[66] În capitolul precedent, Aristotel afirmă, vorbind despre mare și mic, că relativii n-au contrari.

[67] Corelativul poate fi un contrar: sclav–stăpân etc. Dacă relația este o comparație între doi termeni, orice relație are corelativi, după cum este privită dintr-un punct de vedere sau din celălalt; de exemplu, relația de paternitate are corelativul tată–fiu.

percepție, percepția perceptibilului; prin perceptibil, ceea ce se *prinde* cu percepția.

Uneori însă pare că relativii nu sunt reciproci, cum se întâmplă când, din greșeală, lucrul la care se raportă relativul nu s-a stabilit în mod propriu. Dacă s-a admis că aripa este cu necesitate relativă față de pasăre, conexiunea între acestea două nu va fi reciprocă, pentru că nu este potrivit a zice că o pasăre este pasăre numai pentru că are aripi.
7 a Relația aceasta este improprie, pentru că aripa nu este relativă la pasăre, ca pasăre, căci încă multe făpturi pe lângă păsări au aripi, ci ca ființă înaripată. Dacă însă raportarea se stabilește în mod propriu, relația va fi reciprocă. În adevăr, noi vorbim de aripi, raportându-le la o făptură înaripată, și de o făptură înaripată, raportând-o la aripi[68].

Uneori, desigur, este necesar să creăm cuvinte, dacă nu există nici unul prin care o relație să poată fi exprimată adecvat. Dacă, de exemplu, definim o cârmă în raport cu o navă, definiția noastră nu este potrivită, deoarece cârma nu se raportă la navă ca navă, dat fiind că există și nave care n-au cârmă. De aceea, nu există aici relație reciprocă, căci cuvântul navă nu înseamnă nava unei cârme. Și cum nu există cuvânt, corelația ar putea fi exprimată mai adecvat dacă am făuri vreun cuvânt, cum ar fi cârma este cârma cârmuitei sau altceva asemănător. Și dacă relația este exprimată în mod potrivit, termenii stau în corelație, căci cârmuita este cârmuită față de o cârmă. Și tot așa este în toate cazurile. Capul va fi mai potrivit definit ca fiind corelativul a ceea ce este înzestrat cu cap, decât a ceea ce este animal, pentru că animalul nu are un cap ca animal, întrucât multe animale nu au cap. Astfel, când nu există un nume, găsim desigur mai ușor lucrul la care se raportă ceva, dacă, pornind de la ceea ce are un nume, noi derivăm un nume nou, care stă cu primul în corelație, ca în exemplele de mai sus, când am derivat cuvântul înaripat de la aripă și cuvântul cârmuită de la cârmă[69] .

---

[68] Aristotel se înșală când consideră aripa ca un relativ față de corpul păsării. Aripa este un organ, o parte a corpului păsării. Numai termenul organ (mijloc) este un relativ față de organism, ca întreg ce se prezintă față de părți ca scop. Raportul este între parte și întreg, nu între părțile concrete, constatate: aripi, picioare, mâini etc. Aristotel a simțit că, în aceste cazuri, termenul de relație nu se aplică adecvat și, de aceea, a recurs la un subterfugiu verbal; aripă e relativă păsării *înaripate*, expresie tautologică. Aceasta se vede mai lămurit în exemplul următor: navă și cârmă, unde Aristotel creează expresii forțate.

[69] Toate aceste cuvinte derivate sunt ceea ce Aristotel a numit în capitolul *paronime*.

Toți relativii deci, dacă sunt bine definiți, au un corelativ[70]. Adaug această condiție, pentru că, dacă relativul la care se raportă este luat la întâmplare și nu cum trebuie, cei doi nu sunt corelativi. Să precizez ce vreau să spun. Chiar în cazul corelativilor recunoscuți și unde există nume pentru fiecare, nu va fi nici o corelație, dacă unul dintre cei doi este denumit nu prin acel nume care exprimă noțiunea corelativă, ci prin unul care o exprimă accidental. Termenul sclav, dacă este definit ca raportat nu la stăpân, ci la om, sau la biped, ori, la altceva la fel, nu se află în corelație cu acela, și deci relația nu este exprimată exact. De asemenea, dacă o corelație este exprimată corect, atunci, deși toate atributele accidentale sunt date la o parte și s-a păstrat numai acel atribut în virtutea căruia s-a stabilit că este corelativ cu celălalt, corelația stabilită va rămâne în picioare. Dacă, de exemplu, corelativul sclavului este stăpânul, atunci deși toate atributele accidentale ale zisului stăpân, cum ar fi biped, capabil de cunoaștere, uman, au fost îndepărtate și s-a păstrat singurul atribut de stăpân, corelația între acest atribut și sclav va rămâne aceeași. Căci se zice că sclavul este sclav față de un stăpân. Pe de altă parte, dacă corelația nu este exprimată corect, atunci, chiar 7 b
dacă toate celelalte atribute sunt îndepărtate și s-a păstrat numai acela în virtutea căruia s-a stabilit corelația, corelația stabilită nu va avea loc.

Să presupunem că corelativul sclavului este omul, și corelativul aripii, pasărea; dacă atributul stăpân este suprimat la om, corelația între om și sclav va înceta de a mai exista, căci, dacă omul nu mai este un stăpân, nici sclavul nu mai este sclav. Și tot așa, dacă atributul înaripat se ia de la pasăre, aripa nu va mai fi relativă. În adevăr, dacă nu există înaripat, nu există nici corelativul aripă.

Astfel, este esențial ca termenii corelați să fie exact denumiți; dacă există un nume potrivit, indicarea corelației va fi ușoară. Dacă nu există un atare nume, atunci datoria noastră este să-l făurim. Și dacă terminologia este corectă, este evident că toți relativii vor avea corelativi.

Relativii par că sunt de la natură simultani[71]. Aceasta este de cele mai multe ori adevărat, ca în cazul lui dublu și jumătate. Existența

[70] În adevăr, toate relațiile sunt permutabile: cauza este cauza efectului și efectul este efectul cauzei. A este la stânga lui B și B este la dreapta lui A; A este asemenea cu B, dar și B este asemenea cu A; A este tatăl lui B, iar B este fiul lui A.

[71] Este al patrulea caracter al relației: relativii sunt de la natură simultani sau „în același timp". Deși un relativ poate fi înaintea celuilalt, de exemplu, cauza înaintea

jumătății cere existența simultană a întregului din care este jumătate. Și tot așa, existența unui stăpân presupune existența unui sclav, iar aceea a unui sclav o implică pe aceea a unui stăpân. Acestea sunt simple exemple ale unei reguli generale. Apoi, relativii se anulează unul pe celălalt; căci, dacă nu există dublu, atunci nu există nici jumătate, și viceversa; această regulă se aplică de asemenea la toate aceste corelative. Totuși, se pare, nu este adevărat în toate cazurile că corelativii sunt simultani. Obiectul cunoașterii pare că există înaintea cunoștinței înseși, deoarece, de obicei, avem cunoștință de obiecte ce există de mai înainte[72]; și este greu, dacă nu imposibil, să aflăm o ramură de cunoaștere al cărei început de existență să fie contemporan cu obiectul ei.

Apoi, dacă obiectul cunoașterii încetează de a mai exista, încetează de a mai exista, în același timp, cunoștința care era corelativă lui; dar inversa nu mai este adevărată. Este adevărat că dacă obiectul cunoașterii nu există atunci nu poate exista vreo cunoștință despre el, pentru că nu mai este ceva de cunoscut. Totuși, este adevărat că, dacă cunoștința unui anumit obiect nu există, obiectul poate totuși foarte bine să existe. Astfel, în cazul cvadraturii cercului, dacă în adevăr ea este un obiect de cunoaștere, totuși nu avem o știință a ei, deși este inteligibilă. Și apoi, dacă tot ce este însuflețit ar înceta de a exista, n-ar mai exista cunoașterea; ar exista totuși multe obiecte de cunoaștere.

Și cazul este același la percepție; căci și obiectul percepției este, pe cât pare, anterior actului de percepere. Dacă perceptibilul este suprimat, atunci și percepția încetează de a mai exista; dar suprimarea percepției nu anulează existența perceptibilului. Căci percepția implică un corp perceput și un corp în care percepția se realizează. Acum, dacă
8 a se suprimă perceptibilul, și corpul este suprimat; și doar corpul este o

---

efectului, tatăl înaintea fiului etc., relativii, întrucât sunt corelativi, adică sunt uniți prin relație, trebuie să fie simultani. Ceea ce este cauză este înaintea efectului, dar îndată ce a devenit cauză, adică a produs un efect, noțiunea de cauză și noțiunea de efect sunt simultane, chiar dacă procesele nu sunt. Tot așa, tatăl există înaintea fiului, dar îndată ce este tată, este prezent și fiul. Tată–fiu sunt simultani, fiindcă sunt cei doi membri ai relației de paternitate.

[72] Aristotel se pronunță aici, ca și în multe alte pasaje ale operelor sale, pentru următoarea teză în problema cunoașterii: existența obiectivă este factorul prim și, ca atare, ea este independentă de subiectul cunoscător, pe care îl determină în percepție, ca și în gândire.

parte din perceptibil; iar dacă corpul nu există, urmează că și percepția încetează de a mai exista. Astfel, suprimarea perceptibilului aduce pe aceea a percepției. Dar suprimarea percepției nu implică pe aceea a perceptibilului. Căci, dacă ființa însuflețită este suprimată, urmează că și percepția este suprimată, dar perceptibilii, cum sunt corpul, căldura, dulcele, amarul și așa mai departe, rămân. Apoi percepția ia naștere o dată cu subiectul percepător, căci ea își începe existența o dată cu ființa însuflețită. Dar perceptibilul există, desigur, înaintea percepției, pentru că focul și apa și elementele din care animalul însuși este compus există, de bună seamă, înainte ca animalul și ca percepția să fi fost cu putință. Se vede clar că perceptibilul există înaintea percepției[73].

Ne-am putea întreba dacă, cum se pare, nici o substanță nu este relativă, ori dacă trebuie făcută excepție pentru unele substanțe secunde[74]. În ceea ce privește însă substanțele prime, este foarte adevărat că nu există o astfel de posibilitate, pentru că nici întregul, nici părțile substanței prime nu sunt relative. Un anumit om, ori un anumit bou, nu se definesc în raport cu ceva din afară. Tot așa și părțile: o anumită mână, ori un anumit cap, nu se definește ca o anumită mână, ori un anumit cap particular al unui anumit om, ci ca mâna ori capul cuiva. Același lucru este adevărat, cel puțin pentru cea mai mare parte din substanța secundă. În adevăr, om și bou nu se definesc în raport cu ceva în afară de ei înșiși[75]. Lemnul, de asemenea, este relativ numai întrucât

---

[73] Aristotel cercetează pe larg o chestiune legată de caracterul simultaneității relativilor, care interesează îndeosebi teoria cunoașterii: cunoașterea și obiectul cunoașterii sunt simultane sau un termen precede pe celălalt ? Aristotel nici nu ia în considerare soluția potrivit căreia cunoașterea precede obiectul ei. Dacă se distruge senzația, ca și animalul ce are senzația, rămân obiectele care preced și care puteau produce percepția lor. Elementele din care este compus animalul există înainte ca animalul și percepția lui să fie posibile. Idealismul modern a afirmat simultaneitatea sau corelația lor, fiindcă a numit termenii relației subiect și obiect. De aceea, s-a repetat propoziția: nici un subiect fără obiect și nici un obiect fără subiect. Corelația este aici de cuvint: un cuvânt este legat de altul, cum cauza cere efectul, și invers. Dar, în realitate, obiectul premerge, după cum și cauza are întâietate.

[74] Aristotel relevă aici o trăsătură esențială a relației: ea se opune substanței. Nici o substanță nu este relativă, nici chiar substanțele secunde. Raportul de excludere între substanță și relativ rezultă din chiar definiția substanței, ca și a relativului: substanța este subiectul ce nu poate fi atribuit altuia, substanța este independentă, pe când relativul este totdeauna comparat cu altul.

[75] Nu spunem: „omul" a ceva, adică nu-i aplicăm un genitiv, cum cere relația, după definiția aristotelică.

este proprietatea cuiva, nu întrucât este lemn[76]. Se vede bine deci că, în cazurile amintite, substanța nu este relativă. Numai în ceea ce privește unele substanțe secunde există îndoială. Astfel, termenii cap și mână sunt definiți prin raportare la întregul din care sunt doar o parte, și așa se face că acestea par să aibă un caracter relativ. Desigur, dacă definiția noastră de mai înainte despre ceea ce este relativ a fost completă, este foarte greu, dacă nu chiar imposibil, de a proba că nici o substanță nu este relativă[77]. Dacă totuși n-a fost completă și dacă numai acele lucruri se numesc pe drept relativi, la care relația la un obiect extern este o condiție necesară a exestenței lor, poate că s-ar găsi o ieșire din incertitudine.

Definiția de mai înainte se aplică, desigur, la toti relativii, dar faptul că un lucru se raportă la altceva nu-l face relativ în esența lui.

Din aceasta se vede bine că cineva cunoaște precis un lucru relativ, dacă va cunoaște de asemenea precis și lucrul la care acesta este relativ[78]. În adevăr, aceasta este evident de la sine; căci dacă cineva știe că un anumit lucru este relativ, dat fiind că existența relativului stă în raportarea în anume fel la ceva, el știe atunci și lucrul la care el se
8 b raportă. Căci, dacă nu știe deloc la ce se raportă, nu știe deloc nici dacă este sau nu relativ. Și aceasta se vede bine și în exemplele particulare. Dacă cineva știe precis că cutare lucru este dublu, el știe numaidecât, tot așa de bine, al cărui lucru este dublu. Căci dacă el nu știe deloc precis al cărui lucru este dublu, el nu poate să gândească deloc că ceva este dublu. Și tot așa, dacă el știe că un lucru este mai frumos, urmează numaidecât că el va ști în mod precis și decât care lucru anume acest lucru este mai frumos. În schimb, nu poate ști în mod neprecis că este mai frumos decât ceva care este mai puțin frumos, căci aceasta este o opinie, nu o cunoștință. În adevăr, atunci nu se mai știe în mod precis

---

[76] Textul nu spune: „lemnul cuiva", ci „proprietatea cuiva".

[77] Dacă este exactă definiția de la început a relației prin genitiv: „ceea ce se spune despre altul", adică ceea ce raportăm la altul, atunci și părțile corpului sunt relative față de întreg. Dar, în acest sens larg, relația este pretutindeni; deci ea cuprinde și substanțele. Aristotel înțelege că definiția de la început trebuie schimbată sau, cel puțin, completată.

[78] Noua definiție, care recunoaște necesitatea pentru orice relație de a avea doi termeni, determină un lucru ca un relativ numai dacă cunoaștem precis și lucrul față de care este relativ. Cine spune că un lucru este „mai frumos", trebuie să știe și lucrul față de care este numit așa.

că este mai frumos decât ceva care este mai puțin frumos, căci s-ar putea ca nici să nu fie mai puțin frumos. De aceea, este evident că, dacă cineva cunoaște în mod precis ceva ca relativ, el știe tot așa de precis față de ce anume este relativ.

Capul, mâna și altele ca acestea sunt substanțe, și este cu putință să știm precis caracterul lor esențial, fără să fie necesar ca să știm la care lucruri ele se raportă. Căci nu este cu putință să știm precis al cui cap ori a cui mână este. De aceea, aceste lucruri nu sunt relative. Dacă așa stau lucrurile, este conform adevărului a zice că nici o substanță nu este relativă[79]. Este poate greu, în astfel de chestiuni, să ne pronunțăm în mod precis, fără o cercetare mai aprofundată. Oricum, nu este de prisos să arătăm nedumeriri cu privire la unele aspecte.

8

<Calitatea>

Prin calitate înțeleg aceea datorită căreia spunem că ceva este într-un fel sau altul[80].

Calitatea este un termen folosit în multe înțelesuri. O specie de calitate am putea-o numi stare și dispoziție[81].

---

[79] Din cauza definiției neclare de la început și din cauza exemplificărilor. Aristotel și-a creat dificultăți și a alunecat în neclarități. El a considerat ca relații ceea ce nu este o relație; în schimb, n-a recunoscut ca relații ceea ce este o relație, cum sunt cauza, scopul, chiar noțiunea de substanță, dacă nu și ceea ce este exprimat de această noțiune, realitatea individuală. Aristotel este conștient de dificultățile problemei și cere o cercetare mai amănunțită, cum declară în cea din urmă fraza a acestui capitol.

[80] Categoria calității primește o definiție sumară, mai mult verbală, căci definește calitatea (ποιότης, *qualitas*), o abstracție prin ceva concret, prin fel de a fi (ποιόν, *quale*). În *Metafizica*, V, [Δ], 1020b, se definește calitatea, în primul rând, ca diferența esenței, deci ca ceea ce deosebește esențial un lucru de altul: omul este un biped (calitate), calul este un patruped (calitate)

Aristotel începe prin a deosebi patru specii de calități și sfârșește prin trei caractere ale calității.

[81] Termenii de ἕξις și διάθεσις sunt greu de tradus. Însăși aplicarea acestor termeni înrudiți a variat la Aristotel. Astfel, în morală virtutea este ἕξις (stare), iar în *Metafizica* este dispoziție (διάθεσις) . Cum s-a arătat înainte, amândouă desemnează

Starea se deosebește de dispoziție prin aceea că este mai durabilă și mai adânc înrădăcinată. Felurile de cunoaștere și de virtute sunt stări, deoarece cunoștința, chiar dobândită numai într-un grad moderat, pare durabilă în caracterul ei și greu de pierdut, afară numai dacă nu s-a produs o mare schimbare mintală prin îmbolnăvire, ori altceva la fel. De asemenea, virtuțile, cum ar fi justiția, cumpătarea și altele, nu se pot ușor schimba ori pierde, astfel încât să facă loc viciului.

Prin dispoziție, pe de altă parte, noi înțelegem o condiție care se schimbă ușor și face repede loc opusului ei Astfel, căldură, răceală, boală, sănătate și așa mai departe sunt dispoziții. Căci cineva este dispus într-un fel sau altul în privința aceasta, dar repede se schimbă, devenind
9 a rece în loc de cald, bolnav în loc de sănătos. Și așa este și cu toate celelalte dispoziții, afară numai dacă, prin curgerea timpului, o dispoziție n-a devenit naturală și aproape imposibil de modificat; în acest caz, putem să mergem până acolo încât să o numim stare[82].

Este evident că oamenii înclină a numi stări acele condiții care sunt de un fel mai mult sau mai puțin permanent și greu de schimbat. În adevăr, acei care nu posedă durabil cunoștința, ci o pierd ușor, nu se poate zice despre ei că au cutare stare în privința cunoașterii, ci mai degrabă că sunt dispuși, când mai bine, când mai rău, în privința cunoașterii. Așadar, starea diferă de dispoziție prin aceea că, pe când aceasta este trecătoare, cealaltă este permanentă și greu de schimbat.

Stările sunt în același timp și dispoziții, dar dispozițiile nu sunt numaidecât stări. Căci acei care posedă anumite stări, se poate zice că, în această privință, ei sunt dispuși în anumit mod; dar acei care sunt dispuși în vreun mod anumit nu au în toate împrejurările starea corespunzătoare.

O altă specie de calitate[83] este aceea în virtutea căreia, de exemplu, noi numim pe oameni buni pugiliști, ori alergători, ori

---

dispoziții ale lucrurilor, prima o dispoziție permanentă, cealaltă, o dispoziție trecătoare. Uneori, ἕξις este tradus cu *habitus*, „deprindere" sau „capacitate" (J. Barthélemy Saint-Hilaire).

[82] Vedem că deosebirea după criteriul duratei dintre stare și dispoziție nu este o delimitare statornică. Ceea ce pare provizoriu se înrădăcinează și, de aceea, διάθεσις devine ἕξις. Aristotel nu admite și transformarea contrară. În *Metafizica*, V, [Δ], 19, se dă o altă definiție diathezei. Definiția consideră dispoziția ca o ordine, care hotărăște poziția părților unui lucru, de unde și expresia dis-poziție.

[83] A doua specie de calitate are ca criteriu o capacitate sau putere (δύναμις) opusă actului (ἐνέργεια), adică o putere care nu s-a manifestat încă.

sănătoși, ori bolnăvicioși; în fapt, aici se cuprind toți acei termeni care se raportă la o capacitate ori incapacitate înnăscută. Astfel de calitate nu se afirmă despre cineva în virtutea dispoziției lui, ci în virtutea capacității sau incapacității lui de a face ceva cu ușurință, ori de a evita insuccesul. Cineva este bun pugilist, ori bun alergător, nu în virtutea cutărei ori cutărei dispoziții, ci în virtutea unei capacități înnăscute de a îndeplini ceva cu ușurință. Sunt numiți sănătoși oamenii în virtutea capacității înnăscute de a rezista ușor la influențele nesănătoase, care se pot ivi oricând; nesănătoși, în virtutea lipsei acestei capacități de a rezista. Și tot așa, cu privire la moale și tare. Tare se zice despre un lucru fiindcă are capacitatea de rezistență la rupere în bucăți; moale se zice despre un lucru când îi lipsește această capacitate.

O a treia specie a acestei categorii sunt calitățile pasive și afecțiunile[84]. Dulceața, amărăciunea, acreala, precum și tot ce se înrudește cu ele sunt exemple de acest fel de calitate; și tot așa, cald și rece, alb și negru sunt calități pasive. Este evident că acestea sunt calități, pentru că lucrurile care le au sunt calificate datorită prezenței lor. Mierea se cheamă dulce, pentru că are în ea dulceață, corpul se cheamă alb, pentru că conține albeață, și tot așa pretutindeni.

Termenul *calitate pasivă* nu este întrebuințat pentru a arăta că lucrurile care primesc aceste calități sunt afectate în vreun chip. Mierea nu se cheamă dulce, pentru că este afectată într-un mod anumit, 9 b
și nici alte cazuri de același fel. Tot așa, căldura și frigul se cheamă calități pasive, nu fiindcă acele lucruri care le primesc sunt afectate, ci fiindcă aceste calități sunt capabile să afecteze organele senzoriale.

---

[84] A treia specie de calitate ia drept criteriu afectarea (πάθος) oricărui lucru, modificările pe care el le suferă. Exemplificările sunt împrumutate modurilor de senzație, dar aceste moduri de simțire sunt atribuite lucrurilor care sunt astfel calificate: dulce, cald, rece etc. Nu lucrurile sunt afectate de ceva pentru a fi dulci, calde etc., ci organele senzoriale au aceste afecțiuni. Dar această deosebire nu este valabilă pentru toate calitățile lucrurilor, ci unele (alb, negru) sunt rezultatul afectării. Această particularitate o au mai ales culorile. Exemplul „înroșire și paloare" nu este adecvat și se limitează la anumite viețuitoare. De asemenea, Aristotel rezervă numele de calități pasive numai acelora care au o cauză permanentă în temperament sau în schimbări mai adânci ale organismului (de exemplu, înnegrirea pielii sub acțiunea soarelui). Schimbările din cauze ușor de înlăturat sunt numai afecțiuni, nu calități.

În propoziția adnotată aici, Aristotel consideră afecțiunile (πάθη), drept calități, deși mai departe le deosebește de calități.

Căci dulcele are puterea de a afecta simţul gustului, căldura pe cel al tactului; şi la fel toate celelalte calităţi.

Albul şi negrul însă, ca şi celelalte culori, nu se numesc calităţi pasive în acelaşi sens, ci fiindcă ele însele sunt rezultatul unei afecţiuni. Este sigur că multe schimbări de culoare iau naştere din cauza afecţiunii. Când cineva se ruşinează, el se înroşeşte; când se sperie, devine palid; şi tot aşa cu alte cazuri. Atât de adevărat este acest lucru, încât ori de câte ori cineva este de la natură expus la astfel de afecţiuni, provenind din unele combinări în constituţia lui, este probabil că va primi culoarea corespunzătoare. Căci această dispoziţie corporală, care ia naştere în cazul unui acces de ruşine, poate să fie rezultatul temperamentului natural al cuiva, aşa încât culoarea asemănătoare se produce de la natură. De aceea, toate manifestările de acest fel, dacă sunt cauzate de anumite afecţiuni permanente şi durabile, se cheamă calităţi pasive.

În adevăr, paloarea şi negreaţa înfăţişării se numesc calităţi, dacă decurg din constituţia naturală (căci, în virtutea lor, se zice că suntem aşa sau aşa) şi sunt numite la fel, dacă acele culori sunt cauzate de o boală ori de arşiţa soarelui şi sunt greu de înlăturat, ori chiar rămân pe toată viaţa (căci, tot în virtutea lor, se zice că suntem aşa sau altfel).

Acele manifestări însă care rezultă din cauze ce pot fi uşor distruse ori repede înlăturate se cheamă nu calităţi, ci afecţiuni, pentru că nu se spune că noi suntem aşa sau altfel în virtutea lor. Despre omul care se înroşeşte de ruşine, nu se poate zice că are o figură roşie, şi nici despre omul care devine palid de frică nu se zice că are o figură palidă, ci se spune mai degrabă că el a fost afectat aşa. De aceea, astfel de manifestări se numesc afecţiuni, nu calităţi.

În acelaşi mod, există calităţi pasive şi afecţiuni ale sufletului. Toate manifestările cu care un om s-a născut şi care îşi au originea în
10 a anumite afecţiuni adânci se cheamă calităţi, cum sunt nebunia, ori mânia, ori altele la fel. Spunem că cineva este nebun, ori furios, pe baza acestor manifestări. Şi tot aşa, acele stări psihice anormale care nu sunt înnăscute, ci sunt produse de întâmplări, dar care sunt greu de înlăturat, sau chiar de nevindecat, se numesc calităţi, pentru că, în virtutea lor, se zice că oamenii sunt aşa ori altfel.

Dimpotrivă, acelea care provin din cauze uşor de înlăturat se numesc afecţiuni, nu calităţi. Să luăm cazul unui om care se mânie când este supărat. Cine poate oare zice despre dânsul că este un om cu

temperament mânios, când, în astfel de împrejurări, el își pierde cumpătul ? Vom spune atunci numai că el este afectat. De aceea, astfel de manifestări nu se denumesc calități, ci afecțiuni[85].

Al patrulea fel de calitate este figura ori forma[86] cu care se înfățișează un lucru; și pe lângă aceasta rectitudinea ori curbura, ca și alte aparențe de acest fel; căci fiecare dintre acestea reprezintă un lucru ca fiind așa ori altfel. Când un lucru este triunghiular ori patrulater, se zice că are un caracter specific; tot așa, când este drept ori strâmb; astfel, forma unui lucru dă în fiecare caz o calificare a lui.

Raritatea și desimea, asprimea și netezimea par a fi termeni ce desemnează ceva de ordin calitativ. Totuși, pe cât se pare, aceste determinări nu aparțin diferitelor feluri de calități. Mai degrabă, cele două manifestări par să exprime poziții diferite ale părților, unele față de altele.

Un lucru este dens, când părțile lui sunt strâns legate una de alta; și este rar, când are locuri goale între părțile lui; este neted, când părțile lui stau, ca să zicem așa, la același nivel; aspru, când unele părți ies în relief și altele sunt adâncite.

S-ar putea găsi și alte feluri de calități, dar acele înșirate sunt cele mai însemnate și mai obișnuite[87].

Toate cele arătate până aici sunt calități. Lucrurile care-și iau numele de la ele în mod paronimic sau sunt în oricare alt mod dependente de ele se zice că sunt calificate într-un anumit fel specific. În cele mai multe, ba chiar în aproape toate cazurile, numele a ceea ce este calificat este derivat de la cel al calității[88]. Astfel, termenii

---

[85] Exemplificarea celei de-a treia calități, împrumutată limbajului zilnic, deosebește trei feluri de afectiuni: 1) calitățile pasive care provin de la natură, din temperament; de aceea, ele sunt persistente; 2) calitățile pasive care, fără a fi naturale, au devenit permanente, fiind câștigate în urma unei afecțiuni puternice (boală, accident); 3) afecțiuni trecătoare, care nu merită a fi numite calități.

[86] Termeni sinonimi care se raportă, cum arată exemplificările, la figura corpurilor, ca și la figurile geometrice. Aristotel recunoaște deci că geometria este constituită nu numai din cantități, ci și din calități. Unii comentatori au considerat că figura se aplică la existențele matematice, iar forma la existențele corporale.

Al patrulea fel de calitate nu are nici o legătură cu cele trei dinainte, care, deși disparate, au afinități între ele.

[87] Aristotel încheie înșirarea relațiilor în capitolul precedent cu aceeași observație, care lasă o poartă deschisă pentru noi cercetări.

[88] Adică recurgem la paronime, la derivări verbale. Aristotel trece de la calitate la lucrul calificat, la calitativ deosebit de cantitativ, de la *qualitas* la *quale*.

albeață, gramatică, justiție ne dau adjectivele alb, gramatical, just și așa mai departe.

Sunt, totuși, unele cazuri în care calitatea în chestiune nu are nume, și atunci este imposibil ca cele care o au să poată avea un nume care să fie derivat din ea. De exemplu, numele dat unui alergător, ori
10 b pugilist, care se numesc așa în virtutea unei capacități înnăscute, nu este derivat de la acela al vreunei calități, pentru că aceste capacități nu au vreun nume dat lor. Dar există un nume distinct pentru științele după a căror practicare oamenii sunt numiți, de exemplu, pugiliști ori luptători. O astfel de știință este socotită ca o dispoziție, ea are un nume și se cheamă știința pugilatului ori știința luptei, iar numele dat celor dispuși în acest mod este derivat de la acel al științei[89] lor.

Uneori, chiar dacă există un nume pentru calitate, ceea ce își ia caracterul de la această calitate are un nume care nu este derivat. De exemplu, omul cinstit (σπουδαῖος) își primește caracterul de la posedarea calității de virtute, dar numele dat lui nu vine de la cuvântul virtute[90]. Dar aceasta nu se prea întâmplă des[91].

Prin urmare, lucrurile sunt calificate cu un nume derivat de la acela al zisei calități, sau cu un nume care este într-un mod oarecare dependent de această calitate.

O calitate poate fi contrarul alteia[92]; astfel, justiția este contrarul injustiției, albeața al negreței, și așa mai departe. De asemenea, lucrurile care sunt numite după aceste calități pot fi, și ele, contrari unul altuia; căci ceea ce este nedrept este contrarul a ceea ce este drept, după cum ceea ce este alb este contrarul a ceea ce este negru. Dar acesta nu este cazul totdeauna. Roșu, galben și alte culori, deși sunt calități, nu au contrari[93].

---

[89] Gândirea greacă nu făcea o strictă deosebire între artă și știință. Amândouă sunt feluri de cunoaștere sau de „știință" (ἐπιστήμη).

[90] În limba greacă, termenul virtute (ἀρετή) nu are ca derivat sau paronim un adjectiv.

[91] În toată scrierea, expunerea gramaticală se împletește cu cea logică.

[92] După calitate și obiectele calificate și denumite potrivit calității, se cercetează *proprietățile* calității, în număr de trei. *Cea dintâi* este existența contrarilor la calitate.

[93] Nu toate calitățile au contrari. Contrarietatea nu este o proprietate universală a calității.

Dacă unul dintre cei doi contrari este o calitate, atunci și celălalt va fi tot o calitate[94]. Aceasta va fi evident, din exemple particulare, dacă comparăm numele folosite pentru celelalte categorii; de exemplu, admițând că justiția este contrarul injustiției și că justiția este o calitate, injustiția va fi de asemenea o calitate; și nici cantitate, nici relație, nici loc și nici o altă categorie decât aceea de calitate nu va fi în sens propriu aplicabilă injustiției. Și așa este la toți ceilalți contrari care cad sub categoria de calitate.

Calitățile admit variație de grad[95]. Albeața se afirmă despre un lucru într-un grad mai mare sau mai mic decât despre altul. Și tot așa, unul este mai drept decât altul. Ba chiar unul și același lucru poate arăta o calitate într-un grad mai mare decât mai înainte; căci ce este alb poate deveni și mai alb[96].

Dar nu este totdeauna așa, ci în cele mai multe cazuri[97]. În adevăr, este greu de stabilit dacă justiția admite variație de grad într-un caz sau altul, și aceasta este adevărat despre toate calitățile care sunt dispoziții. Sunt unii care se îndoiesc de putința variației aici. Ei susțin că justiția și sănătatea pot prea bine să nu admită ele însele variație de grad, dar că oamenii variază privitor la gradul în care ei au aceste calități

---

[94] Acest enunț și lunga lui demonstrație par superflue, după ce s-au definit contrarii ca diferența maximă sau extremii *în același gen*. Dar de contrarietate Aristotel se ocupă într-un capitol următor, la postpredicamente, și aici se pregătește analiza unei noțiuni de cea mai mare însemnătate pentru întreaga filozofie aristotelică.

[95] *A doua* proprietate a calității este că admite „mai multul" sau „mai puținul", care este o caracteristică a cantității, însă în alt sens decât acela primit în capitolul 6, la *Cantitate*, anume că un lucru de doi coți nu este mai mult sau mai puțin de doi coți decât un alt lucru tot de doi coți. Cantitatea are însă principala proprietate de a fi egală sau inegală (mai mult sau mai puțin decât).

Aristotel a văzut legătura strânsă dintre calitate și cantitate, dar nu a găsit formula cea mai potrivită pentru legătura lor. Cantitatea calității a fost numită cantitate intensivă, determinabilă numeric, opusă cantității extensive, geometrice, de asemenea determinabilă numeric.

[96] Mai mult sau mai puțin este valabil pentru calitate, fie că se compară aceeași calitate la mai multe lucruri date în același timp, fie că se compară aceeași calitate la același lucru, în momente deosebite.

[97] Este ciudată expresia „în cele mai multe cazuri" (sau „frecvent", „de obicei") expresie pe care Aristotel o întrebuințează destul de des. Acest caracter constituie un opus al accidentului. Calitatea avută „cât mai mult", „cât mai frecvent" nu poate fi accidentală.

11 a și că acesta este cazul cu învățarea gramaticii și cu toate acele calități care sunt clasate ca dispoziții. Oricum, este un fapt indiscutabil că lucrurile care sunt denumite după aceste calități variază în gradul în care le posedă, pentru că un om poate fi considerat ca mai priceput în gramatică, ori mai sănătos, ori mai just decât altul, și așa mai departe[98].

Calitățile exprimate prin termenii „triunghi" și „pătrat" par a nu admite variații de grad, și desigur că așa este, oriunde este vorba de figură[99]. În adevăr, acele lucruri cărora li se aplică definiția de triunghi ori cerc sunt deopotrivă triunghiulare sau circulare. Iar pe de altă parte, acele cărora nu le este aplicabilă aceeași definiție nu se poate zice că diferă una de alta în grad, căci pătratul nu este mai mult cerc decât dreptunghiul, căci nici unuia nu i se potrivește definiția cercului. În genere, dacă noțiunea în discuție nu este aplicabilă la ambele obiecte, ele nu pot fi comparate. Prin urmare, nu toate calitățile admit variație de grad.

Pe când nici una dintre caracteristicile pe care le-am amintit nu sunt particulare calității, faptul că asemănarea și neasemănarea pot fi enunțate numai despre calitate dă acestei categorii trăsătura ei distinctivă[100]. Un lucru seamănă cu altul numai în virtutea calificării lui.

Așadar, nota particulară a calității este că se vorbește la ea de asemănător și neasemănător.

Nu trebuie să ne tulbure obiecția că, la discuția categoriei de calitate, am recurs la mulți termeni relativi. În adevăr, am zis că stările și dispozițiile sunt relativi. În realitate, în toate cazurile de acest fel, genurile sunt relativi, dar indivizii nu. Așa, cunoașterea ca gen se explică prin raportare la altceva, pentru că noi vorbim totdeauna de cunoașterea *a ceva* . Dar ramuri concrete de cunoaștere nu se explică așa.

---

98 O precizare importantă. Nu toate calitățile admit gradație, un plus sau minus. Calitatea ca gen nu cunoaște intensități (de exemplu, dreptatea, sănătatea etc.); nu există o justiție mai justă și o sănătate mai sănătoasă. De asemenea, o calitate determinată nu tolerează creștere sau scădere fără a înceta de a fi acea calitate. Oricum aceste cazuri diferite găsesc explicații într-o comportare generală: gradarea calității este în realitate gradarea calitativelor, a lucrurilor ce primesc calitățile.

99 Figurile, care sunt, pentru Aristotel, calități, sunt exceptate de la variație în plus sau în minus. Nici un triunghi nu este mai triunghi decât altul, iar nici un pătrat nu este mai mult cerc decât dreptunghiul, fiindcă nici pătratul, nici dreptunghiul nu se pot compara cu cercul.

100 *A treia* proprietate, a fi asemenea sau neasemenea, este proprie calității; celelalte două (capacitatea de a fi contrari și capacitatea gradării) se întâlnesc și la alte categorii.

Cunoașterea gramaticii nu este gramatica a ceva, și nici cunoașterea muzicii muzica a ceva. Acestea, dacă sunt relative, sunt așa numai în virtutea genurilor lor; astfel, se zice că gramatica este cunoașterea a ceva, nu gramatica a ceva; și tot așa muzica este cunoașterea a ceva, nu muzica a ceva[101].

Astfel, cunoștințele concrete pot fi relative. Și tocmai fiindcă noi posedăm aceste cunoștințe concrete, suntem calificați într-un fel sau altul, căci pe acestea noi le posedăm actual; și ne numim experți, fiindcă posedăm o cunoștință particulară. De aceea, cunoștințele particulare, în virtutea cărora se zice despre noi uneori că suntem cutare ori cutare, sunt ele însele calități, și nu relativi. Apoi, dacă s-ar întâmpla ca ceva să fie, în același timp, calitate și relativ, n-ar fi nimic extraordinar ca unul și același lucru să intre în două genuri[102].

9

<Acțiunea și pasiunea, precum și restul categoriilor>

Acțiunea și pasiunea admit, amândouă, contrari și de asemenea variație de grad[103]. Încălzirea este contrarul răcirii; a fi încălzit, al lui a 11 b

---

[101] Calitatea aparține lucrurilor în sine, nu este deci un relativ. Ea poate deveni un relativ, dacă genul căruia i se poate subsuma este un relativ. Astfel, a fi priceput în gramatică sau în muzică este o cunoaștere; iar cunoașterea este un relativ, este adică cunoașterea *a ceva*. Noi spunem cunoașterea gramaticii sau a muzicii, nu însă gramatica sau muzica *a ceva*. Cunoașterea ca gen este un relativ, dar cunoașterea concretă nu este, ci este o calitate sau o calificare. Aristotel observă just că nu este nimic extraordinar ca același lucru să fie o calitate și, în același timp, un relativ.

[102] Proprietatea specifică a calității a fost egalitatea și neegalitatea, iar a calității asemănarea și neasemănarea. Între asemănare și egalitate nu există o deosebire esențială, de natură, ci de grad. Asemănarea este un amestec în care intră mai multe diferențe și, cel puțin, o identitate, — în orice caz, diferențele covârșesc; egalitatea este un amestec în care intră o singură diferență, iar restul este identic. Sunt egale lucrurile care sunt identice în toate celelalte puncte, afară de unul; sunt asemănătoare lucrurile care sunt identice cel puțin într-un punct, dar diferite în altele. De aceea, asemănătoare și neasemănătoare sunt și lucruri ce intră și în alte categorii. În schimb, egalitatea și neegalitatea sunt valabile numai pentru cantitate. Asemănarea și neasemănarea sunt valabile numai cu precădere pentru calitate.

[103] Aristotel cercetează sumar celelalte șase categorii. Motivul tratării pe scurt, invocat de autor, este că aceste categorii sunt mai ușor de cunoscut, ceea ce

fi răcit; a fi vesel, al lui a fi necăjit. Astfel ele admit contrari. Dar ele admit și variații de grad, pentru că este posibil a încălzi într-un grad mai mic sau mai mare; și tot așa, a fi încălzit într-un grad mai mic ori mai mare. Atât avem de spus despre aceste categorii.

Am arătat în ceea ce privește categoria poziției[104], când ne-am ocupat de aceea a relativului, că acești termeni își trăgeau numele de la situațiile corespunzătoare.

Cât despre rest: timp, loc, posesie, întrucât acestea sunt ușor inteligibile, nu spun despre ele mai mult decât s-a spus la început, anume că în categoria posesiei se cuprind astfel de stări, cum sunt: încălțat, înarmat; în aceea de spațiu: în Liceu, și așa mai departe, cum s-a mai arătat[105].

10

<Opușii și cele patru specii ale lor>

Despre categoriile[106] formulate s-a vorbit de ajuns[107].

Trebuie acum să explicăm sensurile variate în care este întrebuințat termenul „opus". Se zice că lucrurile sunt opuse în patru

---

este just, dar nu scutește de adâncire. Căci noțiunile, la prima vedere ușor de înțeles, ridică dificultăți, dacă sunt examinate mai de aproape, anume dacă le căutăm proprietățile din punctul de vedere al contrarietății, al gradării, asemănării etc. Notăm de asemenea că, în acest capitol, se studiază întâi acțiunea și pasiunea, care în lista categoriilor prezentate în capitolul 4 ocupă locul cel din urmă. Ele merită această preferință, dată fiind însemnătatea lor în filozofia aristotelică. În adevăr, ele sunt cercetate în opera *Despre naștere și distrugere*.

[104] Poziția este cercetată în capitolul 4, după spațiu și timp, ceea ce este logic; aici este cercetată, fără nici o justificare, înaintea lor, deși le presupune. În afară de aceasta, noțiunea de poziție a mai fost tratată, cum recunoaște însuși autorul, la relative.

[105] Ideea de posesie formează obiectul capitolului 15, cel din urmă al *Categoriilor*. Timpul și locul (spațiul) sunt analizate pe larg în *Fizica*.

[106] Textul numește categoriile „genuri", adică universale ultime, ireductibile.

[107] Capitolele următoare (10–15) au ca temă postpredicamentele, adică noțiunile generale ce întregesc predicamentele (categoriile). Autenticitatea lor a fost pusă la îndoială de peripateticul Andronicos, editorul operei aristotelice, și, dintre moderni, mai ales de Eduard Zeller. Concepția cuprinsă în ele este aristotelică, iar redactarea acestor capitole aparține probabil unuia dintre discipolii direcți ai Stagiritului: Teophrastos sau Eudemos.

sensuri: relativii unul față de altul; contrarii unul altuia; privația față de posesie; afirmația față de negație[108].

Să arătăm pe scurt despre ce este vorba[109]. Un exemplu de termen opus aplicat la relativi este dat de expresiile: „dublu" și „jumătate"; la contrari de „rău" și „bun". Opuși în sensul de privație și posesie sunt: orbire și vedere; în sensul de afirmație și negație: „el șade", „el nu șade".

Toți opușii din punctul de vedere al relativului iau ființă prin aceea că un termen este spus despre opusul său sau prin orice altă raportare la aceasta[110]. Astfel, dublu este un termen relativ, pentru că ceea ce este dublu se arată ca dublu *a ceva*. Tot așa, cunoașterea este opusul relativ al lucrului cunoscut, și lucrul cunoscut de asemenea este aplicat prin raportarea la opusul lui, la cunoaștere. Căci lucrul cunoscut

---

Primele două capitole, cele mai importante, se ocupă de „opuși", noțiune superioară aceleia de contrari și cu un rol vital în doctrina peripatetică. Ea este cercetată și în *Metafizica*, X, [I], 4, sub forma specială de contrarietate. Două motive principale l-au determinat pe Aristotel să se ocupe îndeosebi de această noțiune, strâns legată de aceea de relație (relativ): 1) fizica naturaliștilor dinainte, ca și fizica lui Aristotel, prezintă schimbarea (devenirea) ca o succesiune de contrari; 2) logica nu poate explica posibilitatea judecății, adică a unirii unui predicat cu un subiect, dacă nu admitem că contrarii constituie o unitate. Fără unirea contrarilor în judecată, aceasta este o simplă tautologie (de exemplu, „omul este om", nu „omul este un animal"), cum susțineau unii sofiști (Lycophron) și, mai ales, socraticul Antisthenes, întemeietorul școlii cinice. Un al treilea motiv, secundar, este de ordin practic sau etic. Virtutea este definită de Aristotel ca medierea între extreme și contrari.

[108] Aristotel cunoaște patru specii de opuși (ἀντικείμενα): relativii (τὰ πρός τί); contrarii (ἐναντία); privația (στέρησις); contradicția (ἀντίφασις), exprimată în afirmație și negație. Logica formală a păstrat numai două din ele: contrarietatea și contradicția. Privația se reduce la contradicție și contrarietate, iar relativii au, cum am văzut, o structură proprie și constituie o principală categorie. Ordinea ierarhică este aceea arătată de enumerare. Relativii sunt opușii cei mai slabi, iar contradicția opușii în mod absolut. În apropiere de relativi stau contrarii, iar privația pare înrudită cu contradicția.

[109] Aristotel nu definește cele patru specii de opoziție, ci le exemplifică, procedeu aplicat inițial și la categorii.

[110] Reamintim că Aristotel definește relativul (relația) cu ajutorul genitivului („cunoașterea obiectului" arată că obiectul este în relație cu cel ce cunoaște, și tot așa „dublul jumătății" sau „jumătatea dublului" pun un termen în relație cu celălalt). Dar nu este înlăturat și un alt procedeu de a exprima relația. Așezarea în fruntea opușilor și a relativului este un indiciu al legăturii intime dintre opoziție și relație. Aceasta se constată în faptul că nu există un opus izolat, ci întotdeauna o pereche. De aceea, nu relația este o specie a opoziției, ci opoziția este o specie a relației: orice opoziție este o punere în relație, o unificare.

este explicat ca ceea ce este cunoscut *prin ceva*, adică prin cunoaștere[111]. Astfel de lucruri deci, care sunt opuse unul altuia în sensul de relativi, sunt aplicate prin raportare unul la altul[112].

Toți opușii care sunt contrari nu iau ființă prin raportare unul la altul, ci sunt numai contrari unul altuia. Nu spunem despre bine că este binele *răului*, ci *contrarul* răului, nici despre alb nu spunem că este albul negrului, ci contrarul negrului. Aceste două tipuri de opoziție sunt
12 a deci distincte[113]. Acei contrari care sunt de așa fel încât subiectele în care ei se produc natural, ori despre care ei sunt enunțați[114], trebuie în mod necesar să conțină ori pe unul ori pe altul dintre ei, nu au nici un intermediar, pe când acei la care nu există o astfel de necesitate au totdeauna un intermediar[115]. Astfel, boala și sănătatea apar natural în corpul unui animal; și este necesar ca ori una ori alta să fie prezentă

---

[111] Exprimarea relativului nu se mai face aici prin genitiv, ci prin mijlocirea unei prepoziții.

[112] Că opoziția este o specie a relativilor (a relației), nu invers, se constată la relativii care nu implică o opoziție, ca la conjuncțiile „și", „sau" etc., la adverbele „afară", „alături" etc., la pronumele relative „care", „cine" etc. Observăm, în sfârșit, că opoziția prin relativi este tratată sumar.

[113] Contrarul, a doua specie de opoziție mai intensă, se deosebește de relativ prin aceea că raportarea reciprocă nu stă în esența lucrurilor, adică nu este un corelativ. Nu pot concepe pe mamă fără copil și pe copil fără mamă; dar binele poate fi conceput independent de rău, și invers. Apoi, corelativii sunt — foarte des, dacă nu chiar totdeauna — simultani, pe când contrarii pot fi succesivi, și chiar se pot exclude, cum rezultă din imposibilitatea de a-i exprima prin genitive.

[114] Această deosebire a fost făcută în capitolul 2.

[115] Spre deosebire de opoziția relativilor, tratată concis, opoziția contrarie este opoziția care l-a preocupat mai mult pe Aristotel, din motivele enumerate mai înainte. Capitolul următor (11) îi este consacrat în întregime; de asemenea, *Metafizica*, X, [I], 4, are aceeași temă. Se arată, de la început, deosebirea dintre contrarietate și contradicție. În contradicție, terțul este exclus, iar cei doi termeni nu pot fi amândoi adevărați sau falși deodată și sub același raport, ci unul trebuie să fie adevărat, iar celălalt fals. La contrarietate, nu pot fi amândoi adevărați, dar pot fi amândoi falși, fiindcă este posibil ca un al treilea să fie adevărat. La contrarietate, terțul nu este exclus. Există, totuși, o excepție: dacă cei doi contrari nu au intermediar, ca de exemplu la pereche (cu soț)–nepereche (fără soț). Un număr este sau cu soț sau fără soț, o a treia posibilitate nu există.

Aristotel nu definește aici contrarietatea. O face mai târziu. Contrarii sunt termenii cei mai îndepărtați unul de celălalt. Dar nu toți termenii cei mai îndepărtați sunt contrari; de exemplu, o muscă și soarele. Contrari sunt termenii cei mai îndepărtați „din

în corpul animalului. Tot așa cu soț și fără soț se spune despre număr; și este necesar ca una sau alta din acestea să fie prezentă în numere. De aceea, nu este nici un intermediar între termenii fiecăreia dintre aceste două perechi. Pe de altă parte, la acei contrari în care nu există o necesitate de acest fel, există un intermediar. Negreața și albeața apar natural în corp, dar nu este necesar ca numaidecât ori una ori cealaltă să fie prezentă în corp, întrucât nu este adevărat că orice lucru trebuie să fie ori alb ori negru. Răutatea și bunătatea sunt de asemenea enunțate despre om și despre multe altele, dar nu este necesar ca ori una ori alta din aceste calități să fie numaidecât prezentă în aceea despre care ele sunt enunțate; căci nu este adevărat că tot ce există trebuie să fie negreșit ori bun ori rău. Acești contrari au intermediari; și intermediarii între alb și negru sunt cenușiul și gălbuiul și toate culorile care stau între aceste extreme; iar intermediarul între bine și rău este tocmai ceea ce nu este nici unul nici altul.

Unele calități intermediare au nume cum sunt cenușiu, gălbui și toate celelalte culori care se înșiră între alb și negru; în alte cazuri, nu este ușor a numi intermediarii, și atunci îi exprimăm prin negația celor doi termeni extremi, cum este cazul cu ceea ce nu este nici bun, nici rău, nici drept, nici nedrept.

Privația și posesia[116] se referă la același subiect. Astfel, vederea și orbirea se referă la ochi. Este o regulă universală că fiecare din opușii de acest tip se referă la subiectul în care posesia particulară este

---

același gen", deci sunt speciile *extreme* ale unui gen. Contrarietatea este „diferența maximă" (*Metafizica*, X, [I], 4). Între extreme (de exemplu, alb și negru) există intermediari, (toate celelalte culori). Știm că există termeni extremi fără intermediari. De asemenea, este posibil ca să existe intermediari dar să nu existe expresii pentru denumirea lor.

[116] Al treilea fel de opoziție, de care se ocupă și *Metafizica*, V, [Δ], 22, 23. În această operă, Aristotel enumeră trei definiții ale privației: 1) lipsa unei însușiri pe care un lucru este natural să o posede sau poate să o posede de la natură, deși el nu este făcut să o aibă, de exemplu, planta nu are ochi; 2) lipsa unei însușiri pe care un lucru sau o ființă este natural să o aibă — ele sau genul lor — de exemplu, lipsa vederii la om, deși este natural ca el, ca individ, să o aibă, sau lipsa vederii la cârtiță, deși este natural ca genul animal din care face parte cârtița să aibă vedere; 3) lipsa unei însușiri pe care un lucru sau o ființă este natural să o aibă la un anumit moment și în anume condiții. Este definiția cea mai corectă, de exemplu, omul ca fetus nu are vedere, însă aceasta nu este o privație, fiindcă nu este încă timpul ca vederea să funcționeze. Tot așa, lipsa dinților la noul-născut.

naturală. Noi zicem că subiectul capabil să primească o anumită stare particulară a suferit o privație, când posesia de care este vorba nu mai este prezentă nici într-un chip, acolo unde și în timpul în care ea ar trebui să existe natural. Noi nu numim fără dinți ceea ce nu are dinți, nici orb ceea ce nu are vedere, ci ceea ce nu are dinți ori vedere la timpul când, în mod natural, ar trebui să le aibă[117]. Căci există unele vietăți care, de la naștere, sunt fără vedere, ori fără dinți, și totuși nici una dintre ele nu se cheamă știrbă, ori oarbă.

A fi lipsit de o anumită stare, ori a o poseda nu este totuna cu termenii „privație" și „posesie". Vederea este o posesie, orbirea o privație, dar a avea vedere nu este echivalent cu vedere, și a fi orb nu este echivalent cu orbire. Orbirea este o privație; a fi orb este a fi într-o stare de privație, dar nu este o privație. Apoi, dacă orbirea ar fi echivalentă cu a fi orb, atunci amândouă ar fi enunțate despre același subiect; dar deși se zice despre un om că este orb, nu se zice deloc că el este orbire[118].

12 b A avea o stare este, pe cât pare, opusul lui a fi privat de ea, întocmai după cum stările și privațiile sunt ele însele opuse. Este același tip de opoziție în amândouă cazurile; căci exact după cum orbirea este opusă vederii, tot așa a fi orb este opus lui a avea vedere[119].

Ceea ce este afirmat ori este negat nu este însuși o afirmație ori o negație[120]. Prin afirmație, noi înțelegem o propoziție afirmativă, prin negație, una negativă. Acum, acele fapte care sunt afirmate ori negate nu sunt propoziții; totuși, aceste două feluri de fapte sunt opuse în același sens ca și afirmația și negația, pentru că, și aici, modul de opoziție este același. Căci după cum afirmația este opusă negației, ca

---

[117] Pentru Aristotel, absolut necesar pentru conservarea unui animal este numai pipăitul, simț în care se cuprinde și mijlocul senzorial prin care ne hrănim (*Despre suflet*, 3, 414 b). Animalul lipsit de pipăit moare.

[118] La privație-posesie, distincția este mai mult verbală și fără suficientă justificare. Ea pare a pregăti ceea ce se va spune mai jos despre afirmație și negație. Afirmația și negația se referă la judecăți, la verbe, nu la substantive. De aceea, privația și posesia par a fi mai mult o specie de contrarietate, deși Aristotel ține să o deosebească și de contradicție și de contrarietate, cum va dovedi mai jos.

[119] În timp ce mai sus se arată deosebirea între a fi privat–a poseda, de o parte, și privație–posesie, de altă parte, se arată acum și asemănarea.

[120] Se aplică la afirmație–negație constatarea făcută mai sus la posesie–privație.

în cele două propoziții: „el șade" și „el nu șade", tot așa faptul care constituie materia propoziției într-un caz este opus aceluia din celălalt caz, adică șederea lui la neșederea lui.

Este evident că privația și posesia nu sunt opuse una alteia în același sens ca și relativii[121]. Una nu se explică prin apartenență la alta; vederea nu este vederea orbirii și nici prin vreo altă raportare. Și tot așa, orbirea nu se poate zice orbirea vederii, ci mai degrabă privația de vedere. Relativii, apoi, sunt reciproci; dacă deci orbirea ar fi ceva relativ, atunci ar fi o reciprocitate de relație între ea și aceea cu care ea ar fi corelativă. Dar nu acesta este cazul. Nu spunem despre vedere că este vederea orbirii.

Că termenii care exprimă o privație și o posesie nu sunt opuși unul altuia nici ca contrari, se vede bine din următoarele dovezi[122]. Din contrarii care nu au *nici un* intermediar, unul ori altul trebuie negreșit să fie prezent în subiectul în care ei există în mod natural, sau despre care sunt enunțați. Căci am spus că acei contrari nu au intermediar care trebuie să aparțină sau unul sau altul subiectului ce-i primește, cum se întâmplă cu sănătatea și boala, ca și cu perechea sau neperechea. Dar contrarii care *au* un intermediar nu sunt supuși necesității ca unul să aparțină. Căci nu este necesar ca orice substanță primitoare de astfel de calități să fie numaidecât sau neagră, sau albă, sau rece, sau caldă, pentru

---

[121] Deosebirea privație–posesie de relativi nu este evidentă. Opoziția privație–posesie este o formă de relație. Posesia și privația se raportă totdeauna la ceva care este prezent sau lipsește. Justificarea deosebirii prin recursul la genitiv, întrebuințat la relativi, este valabilă pentru limba greacă, nu pentru orice limbă. Relația poate fi exprimată în diferite forme gramaticale. Dacă mai jos se aduce ca un nou argument că privație–posesie nu sunt reciproci sau corelativi, cum sunt tată și fiu, explicația nu stă în faptul că, la prima, nu există relație, iar la a doua există, ci în conținutul sau în termenii relației, în *relație*.

[122] Privația–posesia nu este nici o opoziție contrarie. Demonstrația nu este convingătoare. Privația–posesia este o formă a contrarilor fără intermediari, așa încât unul dintre termeni trebuie să existe la ființele ce le posedă, ca, de exemplu, sănătatea și boala, deși aici pot exista stări intermediare, sau pereche-nepereche, care, în adevăr, nu cunosc intermediar. Aristotel crede că există o a treia posibilitate, de exemplu, omul în germene nu este nici orb, nici cu vedere. Dacă dăm privației și posesiei singura definiție adecvată: a avea sau a fi lipsit de o stare care, în mod natural și la timpul potrivit, aparține unei ființe, atunci orbirea sau vederea trebuie să existe la o ființă. Dar este discutabil că orbirea–vederea sunt opuși fără intermediar. Medicina cunoaște diferite trepte de orbire, de întunecare a vederii (amauroză).

că ceva intermediar între acești contrari se poate prea bine să fie prezent în subiect.

Am spus că acei contrari au totdeauna un intermediar la care nu este necesar ca unul dintre ei să aparțină subiectului ce-i primește. Totuși, când unul dintre cei doi contrari este o proprietate constitutivă a subiectului, după cum este o proprietate constitutivă a focului de a fi fierbinte, sau a zăpezii de a fi albă, este absolut necesar ca unul dintre cei doi contrari, și nu unul sau celălalt, să fie prezent în subiect, căci focul nu poate fi rece, nici zăpada neagră. Așadar, nu aparține oricărui
13 a subiect primitor de contrari unul sau altul dintre contrari, ci numai acelui subiect în care unul formează o proprietate constitutivă. În aceste cazuri, numai un anumit membru al perechii de contrari, și nu sau unul sau celălalt, trebuie să fie prezent.

În ceea ce privește privația și posesia, nu este valabil nici unul din cele două cazuri mai sus amintite. În adevăr, nu este necesar ca un subiect primitor de calități să aibă totdeauna ori pe unul, ori pe altul din ele; căci ceea ce, de exemplu, n-a ajuns încă la starea de vedere naturală, nu se poate zice nici că este orb, nici că vede. Deci privația și posesia nu aparțin contrarilor care nu au nici un intermediar.

Dar ele nu aparțin nici acelor contrari care au un intermediar. Căci, în anumite condiții, sau unul, sau celălalt trebuie să aparțină subiectului dat. În adevăr, când un lucru a atins stadiul natural de a fi capabil de vedere, se va zice despre el ori că vede, ori că este orb, iar aceasta într-un sens nedeterminat, deoarece capacitatea poate să fie ori prezentă, ori absentă. Căci nu este necesar nici ca exclusiv să vadă, nici ca exclusiv să fie orb, ci este necesar ca să fie ori într-o stare, ori în alta. Totuși, în cazul acelor contrari care au un intermediar, am găsit că nu era niciodată necesar ca sau unul sau celălalt să fie prezent în orice subiect, ci numai ca, în anumite subiecte, unul dintre contrari să fie prezent, și aceasta într-un sens determinat. De aceea, se vede bine că privația și posesia nu sunt opuse una alteia în nici unul dintre sensurile în care sunt opuși contrarii[123].

---

[123] Demonstrarea deosebirii dintre privație–posesie și contrarietate este pletorică. Ea ascunde greutatea de a convinge. Spiritul ascuțit analitic al gândirii aristotelice n-a găsit nici o aplicație deosebită. Vom vedea că și argumentul următor este atacabil: de aceea, Aristotel este din nou prolix.

Apoi, în cazul contrarilor, este posibil ca să se producă schimbări de la unul la celălalt, pe când subiectul rămâne același, afară de cazul când unul dintre contrari este o proprietate constitutivă a acelui subiect, cum este căldura în cazul focului. Căci este posibil ca cel sănătos să devină bolnav, iar albul să devină negru, recele, cald, cel bun, rău, iar cel rău, bun. Omul rău, dacă este adus la un mod mai bun de viață și de gândire, poate să se îmbuneze întrucâtva, oricât de puțin; iar dacă începe o dată să devină mai bun, orcât de puțin, este evident că el poate să se schimbe cu totul, sau, în orice caz, să facă un foarte mare progres. În adevăr, un om devine din ce în ce mai înclinat spre virtute, oricât de mic a fost progresul la început. Este, de aceea, natural să presupunem că el va face un progres din ce în ce mai mare față de trecut; și cu cât acest proces va continua, îl va schimba complet, așezându-l definitiv în starea contrară, afară numai dacă nu va fi ținut pe loc de lipsa de timp[124]. În cazul posesiei și al privației însă, schimbarea în ambele direcții este imposibilă. Poate să fie un schimb de la posesie la privație, dar nu de la privație la posesie. Omul care a ajuns orb nu-și mai capătă vederea; omul care a devenit pleșuv nu-și mai capătă părul: și nici omul care și-a pierdut dinții nu mai vede crescându-i alții[125].
Ceea ce se opune ca afirmația și negația este evident că nu se opune 13 b
în nici unul dintre modurile arătate, pentru că, în acest caz, dar numai în acest caz, este necesar ca un opus să fie adevărat, iar celălalt fals[126].

---

[124] Acest pasaj cuprinde o lecție de morală și un îndemn de a persevera pe calea binelui.

[125] Există reversibilitate și la opoziția posesie–privație. Cel care și-a pierdut vederea o poate redobândi în urma unei operații; cel care, în urma unei boli, a pierdut părul, poate să constate că-i crește un păr încă mai bogat, iar la copil, căderea dinților de lapte este urmată de creșterea altora mai puternici și mai durabili. Nici în această privință, posesia–privație nu se deosebește esențial de opoziția contrarie.

[126] Începe cercetarea celui de-al patrulea fel de opoziție, fundat pe opoziția dintre afirmație și negație: contradicția. În contradicție, numai o parte este determinată, pozitivă; cealaltă rămâne nedeterminată, căci cuprinde tot ce nu cuprinde termenul pozitiv, un număr nedeterminat de lucruri, procese etc. De aceea, termenul nedeterminat poate fi desemnat numai prin negația termenului pozitiv. De asemenea, în cadrul acestei opoziții, nu este posibil un intermediar, ca la contrari, și, ca urmare, este valabil principiul terțului exclus. Propozițiile contradictorii nu pot fi amândouă sau adevărate sau false, ci una este adevărată, iar cealaltă falsă.

Nici în cazul contrarilor, nici în cazul relativilor, nici în cazul posesiei și al privației, nu este necesar ca una să fie adevărată și cealaltă falsă. Sănătatea și boala sunt contrari, dar nici una din ele nu este adevărată ori falsă. Dublu și jumătate sunt opuși unul alteia ca relativi, dar nici unul nu este adevărat ori fals. Și același lucru este valabil, firește, despre posesie și despre privație, cum sunt vederea și orbirea. Pe scurt, unde nu există nici un fel de combinație de cuvinte, nimic nu este adevărat sau fals, și toți opușii pe care i-am amintit constau din simple cuvinte fără legătură[127].

Cu toate acestea, când cuvintele din propoziții opuse sunt contrari, acestea, mai mult decât oricare alți opuși, par că cer această alternativă. „Socrate este bolnav" este contrarul lui „Socrate este sănătos"; totuși, nici chiar la astfel de propoziții, una nu este totdeauna adevărată, iar cealaltă falsă. În adevăr, dacă Socrate există, una va fi adevărată și alta falsă; dar dacă el nu există, atunci amândouă vor fi false. Căci nici „Socrate este bolnav" și nici „Socrate este sănătos" nu mai sunt adevărate, dacă Socrate nu există[128].

În cazul posesiei și al privației, dacă subiectul nu există, nici una dintre propoziții nu este adevărată; și chiar dacă subiectul există, nu este niciodată un fapt că una este adevărată și alta falsă. Căci „Socrate are vedere" este opus lui „Socrate este orb", în sensul cuvântului „opus" care se aplică la posesie și la privație. Acum, dacă Socrate există, nu este necesar ca una să fie adevărată și cealaltă falsă,

---

[127] O importantă deosebire între opoziția contradictorie și celelalte opoziții este următoarea. Contradicția se întâlnește la judecăți sau la combinații de cuvinte; celelalte sunt ilustrate de cuvinte izolate, „fără legătură". Aristotel întrebuințează negația și la cuvinte izolate, de exemplu „non-om", „non-alb" etc. Pe acestea el le numește termeni „nedeterminați", nu contradictori. De aceea, adevărat și fals sunt valabili numai la opoziția contradictorie, nu și la celelate trei opoziții.

[128] Ceea ce este valabil pentru termenii contrari se aplică și la propozițiile contrare. Nu există nici aici alternativă: sau adevărat, sau fals. Alternativa este valabilă numai pentru opoziția contradictorie. Dacă, în loc de: „Socrate este sănătos" și „Socrate este bolnav", spun: „Socrate este sănătos", „Socrate este non-sănătos", alternativa rămâne valabilă, orice s-ar întâmpla cu Socrate, deci chiar și pentru Socrate inexistent. Iar noțiunile fără legătură: sănătos, non-sănătos se aplică nu numai la Socrate real sau ireal, ci non-sănătos se aplică și la un cristal, fiindcă în negația non-sănătos se cuprinde tot ceea ce în lume nu cade în sfera noțiunii de sănătos.

pentru că, dacă el nu este de la natură în stare să capete puterea vederii, amândouă sunt false, ca și atunci când Socrate nu există[129].

Dar, în cazul afirmației și al negației, fie că subiectul există ori nu, una este totdeauna falsă, iar cealaltă adevărată. Căci, de bună seamă, dacă Socrate există, una dintre cele două propoziții „Socrate este bolnav“ și „Socrate nu este bolnav“ este adevărată, iar cealaltă este falsă. Și tot așa stau lucrurile, dacă el nu există; căci dacă el nu există, a zice că el este bolnav este fals; a zice că nu este bolnav este adevărat. Astfel, numai în cazul acelor contrari care sunt opuși în sensul folosit la afirmație și la negație este valabilă regula că un membru al perechii trebuie să fie adevărat, iar celălalt fals.

11

<Contrarii>

Că contrarul binelui este în mod necesar răul, se arată prin inducție, contrarul sănătății este apoi boala, al curajului frica, și așa mai departe. Dar, contrarul unui rău este uneori un bine, și alteori un rău. 14 a
În adevăr, lipsa a ceva, care este un rău, are ca contrar excesul, care este tot un rău; iar care este un bine, este deopotrivă contrarul și al unuia și al celuilalt. Totuși, numai în puține cazuri putem vedea exemple de acestea; în cele mai multe, contrarul unui rău este un bine[130].

[129] Aplicarea sau neaplicarea alternativei (adevărat sau fals), valabilă până acum la opoziția contradictorie, depinde și la posesie–privație de definiția acestor două noțiuni. Dacă definim privația ca lipsă a unei însușiri care revine unei ființe în mod natural și la un anumit timp, atunci posesia–privație nu se deosebește de contradicție. Iar dacă se deosebește, posesia–privație apare ca o specie a contrarietății și, de aceea, pierde independența recunoscută de teoria aristotelică.

[130] Exemplul cu care începe capitolul 11, consacrat noțiunii de contrarietate, confirmă cele spuse înainte: printre motivele determinante ale teoriei noțiunilor opuse, un rol deosebit are etica. Binele, care este virtutea, este între două extreme: sau prea puțin, sau prea mult. Răul deci se subdivide în două subspecii, care nu cantifică răul, ci cantifică binele: sau nu este deloc bine, sau este prea puțin sau este prea mult (generozitatea se opune contrar și zgârceniei și risipei).

În cazul contrarilor, dacă unul există, nu este necesar să existe și celălalt; căci dacă sănătatea este pretutindeni, atunci va exista numai sănătate, și deloc boală; și iarăși, dacă toate sunt albe, atunci nu va mai fi decât alb, și deloc negru. Și tot așa, dacă propoziția „Socrate este bolnav" este contraria propoziției „Socrate este sănătos", și deci dacă două poziții contrare nu pot să aparțină în același timp aceluiași individ, urmează că acești doi contrari nu pot exista deodată; căci, dacă este adevărat că Socrate este sănătos, atunci că Socrate este bolnav nu mai este adevărat[131].

Este limpede că atributele contrare sunt prezente cu necesitate în subiectele care aparțin aceleiași specii ori aceluiași gen. Boala și sănătatea cer ca subiect al lor corpul unui animal; alb și negru cer un corp în general; justiția și injustiția cer ca subiect al lor sufletul omenesc. Pe lângă aceasta, este necesar ca în toate cazurile contrarii să aparțină ori aceluiași gen, ori la genuri contrare, ori să fie ei înșuși genuri. Alb și negru aparțin aceluiași gen, care este aici culoarea: justiție și injustiție la genuri contrare, pentru prima, virtutea, și pentru a doua, viciul; pe când binele și răul nu aparțin unor genuri, ci sunt ele însele genuri pentru altceva[132].

12

<Înainte și după>

În patru sensuri[133] se poate spune despre un lucru că este înainte față de altul[134]. În cel dintâi și în cel mai propriu înțeles,

[131] Este principala proprietate a contrarietății: dacă există un contrar, celălalt nu există. Să se noteze că, în acest pasaj, filozoful trece de la termeni izolați la judecăți.

[132] Pasajul arată că contrarii aparțin aceluiași subiect, fiindcă ei aparțin aceluiași gen. Aristotel vorbește de trei cazuri: a) aparțin aceluiași gen; b) aparțin unor genuri contrare; c) sunt ei înșiși genuri. Cazurile b) și c) nu se deosebesc. De ce justiția și injustiția aparțin unor genuri contrare, pe când binele și răul sunt ele însele genuri ? Acestea nu sunt genuri contrare. În afară de aceasta, totdeauna contrarii aparțin unui gen superior.

[133] La sfârșitul capitolului, se va discuta și un al cincilea sens.

[134] Postpredicamentele „înainte" și „după" sunt cercetate — mai puțin precis și din alte puncte de vedere — și în *Metafizica*, V, [Δ], 11.

termenul acesta se referă la timp; în acest înțeles, cuvântul este întrebuințat ca să arate că un lucru este mai de mult, ori mai vechi decât altul, pentru că expresiile „mai de mult", ori „mai vechi" implică o mai mare lungime de timp[135].

În al doilea rând, un lucru se zice că este înaintea altuia, când șirul existenței lor nu poate fi inversat. În acest sens, unu este înaintea lui doi. Căci dacă doi există, urmează îndată că și unu trebuie să existe; dar dacă unu există, nu urmează de fel ca și doi să existe în mod necesar; și astfel, șirul constatat nu poate fi inversat. Se pare deci că este înainte acel lucru de care depinde un altul, dar nu și invers.

În al treilea rând, termenul „înainte" este utilizat la orice orânduire, cum ar fi cazul în științe și în cuvântări. Căci, în științele care se folosesc de demonstrație, există ceva înainte și ceva după în orânduire; în geometrie, elementele sunt înainte de propoziții; la citit și scris, literele alfabetului sunt înainte de silabe. Și așa, în orice discurs, exordiul 14 b
este, din punctul de vedere al orânduirii, înaintea expunerii.

Pe lângă aceste sensuri ale cuvântului, mai este încă un al patrulea. Anume, ceea ce este mai bine și mai prețios se zice că este înainte și precede de la natură. În vorbirea de toate zilele, oamenii spun despre cei pe care ei îi onorează și-i iubesc că sunt înaintea lor. Acest sens al cuvântului este, poate, cel mai îndepărtat[136].

Acestea deci sunt diferitele sensuri în care este utilizat termenul înainte.

---

[135] Uneori, distincțiile făcute de Aristotel par pedante și deci superflue; în realitate, ele oglindesc distincții reale, cum este și cazul de față. „Înainte" și „după" nu exprimă numai un anumit raport: raportul de timp. Sensurile al doilea și al treilea exprimă un raport de întâietate logică, nu temporală, fie că este vorba de o relație asimetrică, nereciprocă (sensul al doilea), fie că este vorba de orice ordine logică. Sensul al patrulea relevă raportul de întâietate sau consecvență axiologică (de valoare sau merit). Exemplificările sunt cea mai bună justificare a distincțiilor. Totuși, sensul prim, temporal, rămâne fundamental și este subînțeles de toate celelalte.

[136] Sensul axiologic nu este cel mai puțin însemnat sau cel mai îndepărtat. Deosebirea „înainte" și „după" din punctul de vedere al meritului — „distincția" sau „rangul" — este obișnuită în viața socială. Nu numai că cei cu merite sociale reale sau închipuite sunt așezați la solemnități „înainte" și sunt cei dintâi văzuți, dar „înaintea" altora este considerat oricine deține un merit. În urma aprecierii candidaților la un examen sau concurs, unul stă „înaintea" celorlalți etc.

Și totuși se pare că, pe lângă sensurile amintite, mai este încă un altul. În adevăr, în acele lucruri a căror ordine de existență poate fi inversată, ceea ce este în orice mod cauza existenței a ceva poate, cu drept cuvânt, să fie numit mai înainte prin natura lui. Și este clar că sunt multe exemple în acest sens. Faptul că un om există aduce după sine adevărul propoziției că el există, iar implicația este reciprocă; dacă un om există, propoziția în care noi admitem că el există este adevărată; și invers, dacă propoziția în care noi admitem că el există este adevărată, atunci el există. Propoziția adevărată totuși nu este nici defel cauza existenței omului, ci faptul existenței omului pare a fi oarecum cauza adevărului propoziției, pentru că adevărul ori neadevărul propoziției depinde de faptul existenței ori neexistenței omului[137].

Iată deci cum cuvântul „înainte" poate fi folosit în cinci înțelesuri[138].

13

<Simultan>

Termenul „simultan" este, în mod absolut și în mod propriu, aplicat la acele lucruri care apar și se desfășoară în același timp. Căci, în cazuri de acestea, nici unul nu este înainte de altul ori după altul. Despre astfel de lucruri se spune că sunt simultane în privința timpului[139].

---

[137] Realitatea este înaintea cunoașterii și a exprimării verbale într-o propoziție.

[138] Sensurile prin analogie cu sensul temporal se pot înmulți. Aristotel însuși a admis, în alte opere, și alte sensuri ale întâietății. Aristotelicul Straton, numit Fizicianul, într-o monografie asupra acestor predicamente, a înșirat mai multe sensuri.

[139] Se afirmă uneori că cele două modalități ale timpului sunt succesiunea („înainte–după") și simultaneitatea („în același timp"). În mod strict, timpul se definește numai prin succesiune. Simultaneitatea presupune compararea a două succesiuni. Ca și „înainte–după", valabil în mod propriu la timp și — prin analogie — la alte cazuri, tot așa și simultan. Termenii oricărei relații sunt simultani: dublu este simultan cu jumătatea, și invers. Tot așa și speciile aceluiași gen. Pe scurt, există trei sensuri ale simultanului: a) în timp; b) în natură, corespunzător sensurilor al doilea și al cincilea de la „înainte"; c) pur logic, în clasificarea și diviziunea speciilor.

Lucrurile sunt simultane în privința naturii, dacă orânduirea existenței lor poate fi inversată, fără ca unul să fie cauza existenței celuilalt.

Acesta este cazul cu privire la dublu și jumătate, pentru că aceștia sunt reciproc dependenți, dat fiind că, dacă există un dublu, atunci există și o jumătate; și dacă există o jumătate, există numaidecât și un dublu, dar nici unul din aceștia nu este cauza celuilalt.

De asemenea, despre acele specii care se disting una de alta și se opun una alteia în același gen se spune că sunt simultane prin natură. Înțeleg ca simultane prin natură acele specii care se disting fiecare de celelalte prin una și aceeași formă de diviziune. Astfel, specia înaripată este simultană cu speciile de uscat și de apă. Acestea se disting în același gen și se opun una alteia, pentru că genul animal are speciile înaripată, de uscat și de apă; și nici una dintre acestea nu este înainte ori după; din contra, toate acestea par a fi simultane prin natură. Fiecare dintre 15 a
acestea, de asemenea, adică speciile de uscat, înaripată și de apă, pot apoi să fie divizate din nou în subspecii. Deci vor fi simultane de la natură acele specii care, aparținând aceluiași gen, se disting fiecare una de alta prin una și aceeași formă de diviziune.

Dimpotrivă, genurile sunt înaintea speciilor, pentru că șirul existenței lor nu poate fi inversat. Dacă există specia animal de apă, va fi și genul animal, dar dacă se admite existența genului animal, nu urmează cu necesitate că va fi și specia animal de apă.

De aceea, spunem că sunt simultane prin natură acele lucruri care, în existența lor, se implică reciproc, pe când nici unul nu este nici într-un chip cauza existenței celuilalt. De asemenea, spunem că sunt simultane acele specii care se disting una de alta și se opun în același gen. Și, mai presus de toate, acele lucruri sunt simultane în înțelesul absolut al cuvântului care își încep și-și desfășoară existența în același timp[140].

---

[140] Această definiție a simultanului deosebește clar simultanul de succesiv („înainte–după"): simultanul este un raport de comparație între două succesiuni sau procese.

14

<Mişcarea şi cele şase specii ale ei>

Sunt şase feluri de mişcare[141]: naştere, distrugere[142], creştere, scădere, alterare[143] şi deplasare.

Este evident, în toate cazurile, afară de unul, că toate aceste feluri de mişcare sunt deosebite una de alta. Naşterea este deosebită de distrugere, creşterea şi schimbarea locului de scădere, şi aşa mai departe. Dar în cazul alterării, s-ar putea argumenta că acest proces implică cu necesitate unul ori altul dintre celelalte cinci feluri de mişcare. Nu este aşa. În adevăr, ceea ce este afectat, aproape în toate cazurile sau în cele mai multe, nu are de suferit nici creştere, nici scădere, sau orice alt fel de mişcare. Căci, dacă n-ar fi aşa, lucrul alterat n-ar fi numai alterat, ci ar suferi continuu şi cu necesitate creştere, ori scădere, ori oricare altul dintre celelalte feluri de mişcare; ceea ce, în realitate, nu este cazul. Şi tot aşa, ceea ce creşte sau este supus unuia dintre celelalte feluri de mişcare, dacă alterarea n-ar fi o formă deosebită de mişcare, ar fi cu necesitate supus de asemenea la alterare. Există însă unele lucruri care cresc, dar nu se alterează. De exemplu, pătratul, dacă

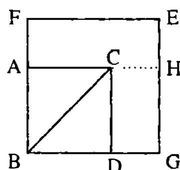
---

141 Aristotel înţelege prin mişcare (κίνησις) orice fel de schimbare, nu numai simpla deplasare, căreia i se opune starea pe loc (στάσις) sau repausul (ἠρεμία). Îndeosebi în *Fizica*, el cercetează mai amănunţit mişcarea în sensul acesta mai larg.

142 Uneori, naşterea şi distrugerea nu sunt considerate ca mişcări, deoarece presupun trecerea de la neexistenţă la existenţă şi de la existenţă la neexistenţă. Mişcarea propriu-zisă presupune o trecere de la o existenţă la alta. Dar Aristotel a văzut că nu poate înlătura dintre mişcări (schimbări) modificarea cea mai însemnată, „potrivit substanţei": naşterea (producerea) şi distrugerea (corupţia). Câteodată, naşterea şi distrugerea sunt întrebuinţate în sens larg, pentru a desemna mişcarea în genere, de exemplu în importantul tratat *Despre naştere şi distrugere*.

143 Alterarea (ἀλλοίωσις) este schimbarea de calităţi la acelaşi lucru. Aici, alterarea este exemplificată prin „afectare" (πάθος).

144 Gnomonul de care vorbeşte Euclid în definiţia a doua din cartea a doua a *Elementelor* sale este paralelogramul complementar altui paralelogram. Este vorba de a construi un pătrat care este dublul unui pătrat dat. Noul pătrat, deşi mai mare, va fi tot pătrat. Se obţine pătratul, prelungind latura AC până în punctul H, încât AH devine egală cu diagonala BC. După aceea, se duc dreptele ce formează noul pătrat.

i se aplică un gnomon[144], suferă creștere, dar nu și alterare, și tot așa se întâmplă cu toate celelalte lucruri. Alterarea și creșterea sunt, de aceea, distincte.

În general, repausul este contrarul mișcării[145]. Dar diferite 15 b
forme de mișcare au contrarii lor proprii în alte forme de mișcare; astfel distrugerea este contrară nașterii, scăderea, creșterii; starea pe loc, schimbării de loc. Totuși, în ceea ce privește aceasta din urmă, schimbarea în direcția contrară pare mai degrabă contrarul ei; astfel, mișcarea în sus este contrarul mișcării în jos, și invers.

În ceea ce privește celelalte feluri de mișcare, în afară de acelea pe care le-am înșirat, nu este ușor de stabilit care ar fi contrarul lor. Se pare chiar că nu au nici un contrar, afară numai dacă nu definim contrarul lor tot așa ca rămânerea în calitatea proprie, ori ca schimbare în direcția calității contrare, după cum am definit contrarul deplasării, ca stare pe loc. Căci un lucru este alterat, când se petrece într-însul o schimbare de calitate. De aceea, ori rămânerea în calitatea proprie, ori schimbarea în direcția calității contrare pot să fie numite contrarul mișcării calitative. Pe această cale, a deveni alb este contrarul lui a deveni negru; este o alterare în direcția contrară, întrucât are loc aici schimbarea unei calități.

15

<Posesia sau „a avea“>

Termenul a avea este luat în diferite sensuri[146]. Înainte de toate, este luat în sensul de stare, ori de dispoziție, ori de orice altă

---

[145] Mișcarea — ca deplasare — are drept contrar repausul (starea pe loc), dar ea cunoaște și alți contrari, dacă direcțiile ei sunt contrare: mișcarea în jos, în sus, la dreapta, la stânga, înainte, înapoi. Alterarea este înrudită, din acest punct de vedere, cu deplasarea. Opusul ei este nealterarea, păstrarea calității. Dar și ea cunoaște trecerea de la o calitate la calitatea contrară (de la alb la negru). Pentru Aristotel, schimbarea calitativă este o trecere de la un contrar la altul. Celelalte mișcări se prezintă ca perechi de categorii: nașterea și distrugerea, creșterea și scăderea.

[146] Verbul „a avea“ are multe sensuri în limba greacă. Aristotel le cercetează aici și în *Metafizica*, V [Δ], 23. În capitolul 9 al *Categoriilor*, se ocupă de „a avea“ (posesie) foarte pe scurt, sub cuvânt că termenul nu are nevoie de multe lămuriri, fiind

însușire, pentru că se spune că noi avem o anumită știință ori virtute. Apoi, este luat în sensul de cantitate, ca de exemplu, în cazul înălțimii unui om, pentru că se zice că el are o înălțime de trei ori patru coți. Este luat, apoi, în sensul de îmbrăcăminte, când se zice că un om are o manta ori o tunică, ori în sensul de ceea ce avem noi, fie pe o parte din noi, cum ar fi un inel în deget, fie ca o parte din noi, cum ar fi un picior ori o mână. Termenul acesta se referă de asemenea la un conținut, ca în cazul unei banițe cu grâu, ori al unei căni cu vin; căci se spune că o cană are atâta vin și o baniță atâta grâu. În aceste cazuri, expresia se referă la un conținător. Se mai ia apoi în sensul de ceea ce a fost dobândit ca avere: noi spunem că avem o casă, ori un ogor. Se mai zice apoi despre un bărbat că are o soție, iar despre o femeie că are soț, dar acesta pare să fie cel mai îndepărtat înțeles al termenului, căci, prin folosirea lui, noi înțelegem doar atâta că soțul trăiește cu soția sa.

S-ar putea găsi poate și alte înțelesuri ale cuvântului „a avea“, dar noi am înșirat aici aproape pe toate cele mai obișnuite.

---

ușor de înțeles. Principalele sensuri ale posesiei sunt: 1) a avea însușiri sau proprietăți calitative sau cantitative; 2) a avea ceva străin — apartenent la corpul nostru (haine, inel); 3) a avea ceva legat de corpul nostru (mâna, piciorul sau fructul unui arbore); 4) a fi un conținut al unui conținător (vinul dintr-un urcior); 5) a dobândi bunuri, a fi în posesia unei „averi“; 6) a avea o soție cu care conlocuiește — sensul cel mai îndepărtat. Alte nuanțe sunt înșirate în cartea V a *Metafizicii*, carte ce este un mic vocabular filozofic, cum sunt, de altminteri, și *Categoriile*.

DESPRE INTERPRETARE

INTRODUCERE

A doua lucrare din colecția tradițională a scrierilor care constituie *Organon*-ul aristotelic are titlul Περί ἑρμηνείας, care nu este nici folosit, nici definit în cursul operei. Cum vom vedea, „hermeneia“, ca și „categoria“, oglindește legătura intimă dintre gândire și limbaj. Boethius a propus ca echivalent latin *De interpretatione*, titlu primit până astăzi, cu toată greutatea de a-l traduce într-o limbă modernă, dacă ținem seama de conținutul scrierii. Nu este vorba, în termenul de „interpretare“, nici de arta de a interpreta un text, un document, ca în metodologia istoriei (hermeneutica), nici de explicație în genere, cum se întâlnește în *Novum Organum* al lui Bacon, sub forma de *interpretatio naturae*. Este vorba de simpla *propoziție* sau *judecată*.

În sensul general, *hermeneia (interpretatio)* este exprimarea sau comunicarea verbală a unui gând, a unui sens; de aceea, Boethius o definește ca *vox significativa*. În „hermeneia“, se cuprind și elementele comunicării verbale, așa-numitele părți de cuvânt. De aceea, termenul „hermeneia“ este înrudit cu termenul λέξις (grai), cum se constata într-o propoziție din *Poetica*, VI, 1450b 13 și urm.: „Înțeleg prin grai exprimarea (hermeneia) cu ajutorul cuvintelor“ (τὴν διὰ τῆς ὀνομασίας ἑρμηνεία) (*Poetica*, trad. D. M. Pippidi, p. 48). „Interpretarea“ nu este însă orice comunicare verbală, ci numai aceea care exprimă o stare de lucruri, o constatare, printr-o propoziție sau judecată, nu o dorință, o rugăminte.

un ordin, o întrebare. Așadar, „despre interpretare" înseamnă „despre judecată". „Interpretarea" este totuna cu ceea ce, în *Analitici* se numește πρότασις (premisă, pro-poziție), adică punct de plecare pentru raționament (silogism). La început, judecata era un factor component al silogismului, și abia mai târziu ea a devenit un obiect de cercetare aparte. *Despre interpretare* este deci o pregătire pentru înțelegerea silogismului și a demonstrației.

Judecata este cea dintâi formă a discursivității, a mijlocirii în componente explicite a noțiunii, care este o unitate nemijlocită. În timp ce noțiunea este prinsă intuitiv, ca un întreg simplu, judecata este o unitate în multiplu, o discursivitate. Judecata este o „vorbire" sau un „discurs" (λόγος), în care se reunesc mai multe elemente, în care se enunță sau „se declară" ceva. La începutul lucrării, Aristotel întrebuințează pentru a desemna judecata termenul de λόγος ἀποφαντικός („vorbire declarativă", „enunțiativă"), spre deosebire de alte forme de vorbiri sau cuvântări, de care se ocupă *Poetica* și *Retorica*.

În judecată intervine un act uman de analiză a înțelesului intuitiv din noțiune și, mai ales, un act de sinteză a elementelor izolate, a noțiunilor. Sinteza judecății se face prin afirmație și negație, care sunt pentru Aristotel aspectele fundamentale ale judecății. Din afirmație și negație, decurge un al doilea caracter fundamental al judecății: ea poate fi adevărată sau falsă. Aici apare clar complexitatea judecății față de unitatea noțiunii. Fie că este afirmație, fie că este negație, judecata este sinteza a doi termeni, subiectul și predicatul. Dar sinteza afirmației este alta decât aceea a negației. Afirmația recunoaște sau „declară" că un atribut (predicatul) aparține unui subiect; negația „declară" că atributul nu aparține subiectului. Afirmația este o a doua unire în cadrul sintezei; negația este o separare în cadrul sintezei. Acum apare mai lămurit caracterul uman al judecății și deci necesitatea de a da următoarea definiție adevărului și erorii: este adevărată judecata care unește ceea ce este unit (afirmativa), sau separă ceea ce este separat în lucruri (negativa); este falsă judecata care unește ceea ce este separat și care separă ceea ce este unit. Pe scurt, judecata este adevărată sau falsă, după cum afirmația sau negația corespunde sau nu relațiilor dintre lucruri. Înțelegem de ce Aristotel preferă să întrebuințeze pentru desemnarea judecății termenii de afirmație (κατάφασις) și negație (ἀπόφασις), în locul unui termen care să îmbrățișeze afirmația și negația.

Autenticitatea opusculului a fost pusă la îndoială de însuși editorul *Corpului aristotelic*, peripateticul Andronicos din Rhodos (sec. I î.Hr.), pe temeiul unor mărturii externe și interne. Mărturia externă cea mai puternică este necitarea unei opere cu acest titlu în vreuna din scrierile Stagiritului sau ale unuia dintre urmașii săi direcți (Theophrastos și Eudemos). Alți comentatori antici, ca marele Alexandros din Aphrodisias, nu pun la îndoială autenticitatea, iar un Boethius crede că însuși titlul actual se datorește lui Aristotel. Un interpret contemporan, Heinrich Maier, într-un studiu amănunțit[1], justifică autenticitatea, astăzi în genere necontestată, sprijinit pe următoarele considerații: *Despre interpretare* este o operă târzie, redactată de Aristotel spre sfârșitul vieții. Ea a izvorât din nevoia de a funda teoria silogismului în genere, și a silogismului demonstrativ (apodictic) îndeosebi, pe o concepție mai amplă și mai adâncă a judecății, care este materialul prim al raționamentului. Lucrarea n-a fost însă terminată, n-a avut o ultimă prelucrare, ceea ce explică imperfecțiunile și chiar absurditățile ei, și s-a transmis școlii fără titlu, care a fost dat mai târziu. Această părere a fost susținută și de Eduard Zeller: opera este târzie și neterminată[2].

Printre mărturiile interne, s-a invocat din Antichitate prezența în această operă a două capitole: capitolul 9, despre viitorii contingenți, și mai ales capitolul 14, cel din urmă, în care se pare că Aristotel susține o teorie a contrarietății în judecată diferită de aceea din *Categorii* și din alte opere de logică sau de metafizică. Capitolul 9, scris evident mai târziu, este, prin conținutul său, cu certitudine aristotelic. El cuprinde o lungă polemică cu teza socraticilor din școala megarică (îndeosebi cu Diodor Cronos), pentru care posibilul este identic nu numai cu realul, ci și cu necesarul, teză care avea drept consecință negarea libertății voinței în sens fatalist. Capitolul a fost intercalat în corpul principal al operei, fără o legătură directă cu el, dar și fără să-i fie străin, întrucât argumentarea este aristotelică. Celălalt capitol (al 14-lea) nu conține, cum s-a susținut de un comentator antic (neoplatonicul Ammonios, din perioada alexandrină), o abatere de la concepția aristotelică a contrarilor din *Categorii*, 10 și 11, ci, dimpotrivă, el reprezintă o bună justificare

---

[1] H. Maier, *Die Syllogistik des Aristoteles*, vol. I, Apendice, ed. II, 1936.

[2] Ed. Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, vol.II, 2, ed. 4, 1921, p. 203.

a transpunerii raportului de contrarietate de la noțiuni (în *Categorii*) la judecată. Dacă contrarii sunt opușii extremi într-un gen dat, atunci judecata afirmativă „bunul este bun“ și judecata negativă „bunul nu este bun“ stau în raport de contrarietate, cum susțin și *Analiticile*, mai mult decât judecățile „bunul este bun“ și „bunul este rău“.

În rezumat, astăzi nimeni nu mai contestă că opera este aristotelică în conținutul ei și că este o pregătire și introducere necesară la teoria silogismului și a demonstrației (*Analiticile*).

Despre interpretare constituie o singură carte, în patrusprezece capitole. Capitolul 1, deși scurt, este important prin problemele pe care le ridică și prin noțiunile fundamentale pe care le înșiră ca obiecte ce urmează să fie cercetate. Propoziția sau judecata este numită λόγος ἀποφαντικός, „vorbire declarativă“ sau „enunțiativă“, spre deosebire de alte vorbiri (rugăminte, ordin, întrebare etc.). Propoziția-„declarație“ are două elemente: „numele“ (ὄνομα) și „verbul“ (ῥῆμα) care corespund subiectului și predicatului. Aristotel știe să deosebească „este“ copulativ de „este“ pur existențial dar nu știe să desprindă în chip distinct copula „este“ de predicat, așa încât să ajungă la teoria că orice judecată este formată din trei elemente: subiect, copulă și atribut, acestea două constituind „verbul“. De aceea, putem conchide că distincția celor doi „este“ nu este completă. Judecățile (ἀπόφανσεις) au două proprietăți fundamentale: 1) ele se împart în afirmație (κατάφασις) și negație (ἀπόφασις), distincție la care se referă de obicei Aristotel; 2) au posibilitatea de a fi adevărate sau false. Numai judecata (și, prin ea, raționamentul) este adevărată sau falsă, nu și noțiunea. Judecata nu este considerată, asemenea noțiunii, ca o prindere directă, intuitivă, perceptivă a raporturilor dintre lucruri. Ea este un act al gândirii umane, de „sinteză“ a reprezentărilor, a noțiunilor (νοήματα) ca „stări“ (παθήματα) ale sufletului. Reprezentările, noțiunile oglindesc direct realitatea, în timp ce cuvintele, care sunt convenționale și, de aceea, variabile după popoare, „simbolizează“ reprezentările. Judecata este adevărată sau falsă, după cum izbutește să oglindească raporturile de unire și separare din lucruri.

Capitolul 2 tratează despre „nume“ (subiect), care este simplu sau compus (de exemplu, „vas de pirat“), putând să aibă „cazuri“, dintre care numai nominativul are rol de subiect, nu și genitivul, dativul etc. Este de subliniat că termeni ca „non-om“, „non-alb“ etc. nu sunt

propriu-zis nume, ci „nume nedeterminat“ (ὄνομα ἀόριστον sau ῥῆμα ἀόριστον). Capitolul 3 se ocupă de „verb“, care se definește prin două caractere: a) implică un timp (trecut, prezent, viitor); b) are semnificație numai dacă este enunțat despre „nume“ (subiect), dacă îi este atribuit. De-abia în capitolul 4, Aristotel trece la definiția propoziției (judecății), și, în acest scop, cercetează termenul general, cu numeroase înțelesuri, dar specific științei noastre, de λόγος. Pentru Aristotel, *logos* înseamnă tot ce exprimă o gândire, deci el nu este numai o „vorbire“ (judecată), ci și o „vorbă“, un „cuvânt“, o „noțiune“. „Logos desemnează (în afară de semnificațiile obișnuite) mai întâi *noțiunea*“[3]. Logos, ca „vorbire“, este un „sunet cu sens“, *vox significativa* cum traduce Boethius termenul de φωνή σημαντική.

În capitolul 5, tema este deosebirea dintre propoziția simplă și cea compusă. Propoziția simplă este propoziția care afirmă sau neagă un singur atribut despre un singur subiect. Propoziția compusă presupune mai multe subiecte sau mai multe atribute („verbe“). Capitolul 6 trece la principala clasificare a judecăților din punctul de vedere „calitativ“, expresie care nu se întâlnește la Aristotel: judecată afirmativă și judecată negativă. Deși Aristotel pune pe același plan afirmația și negația, el recunoaște că logic prevalează afirmația. Contradicția (ἀντίφασις) este opoziția afirmației și negației. Capitolul 7 are ca temă, întâi, clasificarea judecăților din punctul de vedere al „cantității“ (aceste termen, de asemenea, nu este folosit de Aristotel), al doilea, opoziția judecăților cantificate. Este de notat că Stagiritul cantifică numai subiectul („toți“, „nici unul“, „câțiva“ sau „unii“), nu și predicatul. Din punctul de vedere al cantității, judecata este divizată în: a) universală, când subiectul, în sine general, este luat în sens general prin „toți“ sau „nici unul“; b) particulară („câțiva“); c) nedefinită, când subiectul este general, fără nici o determinare universală, de exemplu, „omul este animal“, „triunghiul are suma unghiurilor egală cu două drepte“ etc.; d) singulară („Callias este alb“). Aristotel nu recunoaște, ca unii moderni (de exemplu, Kant), drept o specie independentă de judecată, numită „nedefinită“, judecata „omul este non-alb“. Aceasta este o afirmație cu un predicat de o specie deosebită. De asemenea, capitolul cuprinde distincția clasică dintre propoziții contradictorii și propoziții contrare.

---

[3] M. Kappes, *Aristoteles-Lexikon*, 1894, p.36.

Aristotel, care a cercetat toate „categoriile“ din punctul de vedere al opoziției, cercetează și judecata din același punct de vedere, la care va adăuga pe acela secundar al conversiunii. La sfârșitul capitolului, Aristotel formulează principiul că unei afirmații i se opune numai o negație.

Capitolul 8 cercetează pe scurt propoziția simplă („omul este alb“) și propoziția compusă sau multiplă, în care verbul este exprimat sau enunțat despre mai multe lucruri, care nu formează un singur lucru, o unitate („omul și calul sunt albi“). În realitate, aici sunt două propoziții. Capitolul 9, despre „viitorii contingenți“, demonstrează că propozițiile ce se referă la un eveniment viitor („bătălia navală va avea loc“, „bătălia navală nu va avea loc“) nu ascultă de principiul contradicției și de principiul terțului exclus. Deci nu este necesar ca una să fie adevărată și cealaltă falsă. Cele două propoziții sunt contingente și, ca atare, rămâne o a treia posibilitate: inițiativa voinței libere.

Până aici, după introducere (capitolele 1–4), în capitolele 5–9, Aristotel s-a ocupat de propoziții în genere. În capitolele următoare (10–14), el cercetează condițiile în care propozițiile simple se diferențiază prin adaosuri la subiect sau la predicat. Capitolul 10 se ocupă de propoziții care, cu tot adaosul, rămân simple. Aici apare „este“, ca al treilea termen („copula“) în judecată, iar atributul poate fi un „nume nedeterminat“ („non-drept“). Un adaos important, numai la subiect este determinarea cantitativă („toți“, „nici unul“, „câțiva“). În sfârșit, se cercetează opoziția propozițiilor sub diferitele forme, produse de adaosuri. Aplicarea opoziției este, la Aristotel, o preocupare constantă. Capitolul 11 se ocupă de propozițiile compuse, adică de propozițiile care, deși compuse, formează o unitate, de exemplu, „omul este animal, biped, muzical“, sau nu formează o unitate, de exemplu, „omul este alb și se plimbă“. Compusă este totdeauna întrebarea dialectică: „este oare în subiect acest atribut sau atributul contrar ?“ Întrebarea ca atare nu are unitate. Problema este aici dacă atributele (predicatele) unui lucru, care sunt adevărate când sunt afirmate despre el separat, mai sunt adevărate când sunt afirmate reunite într-o propoziție compusă, precum și invers, dacă atributele afirmate reunit sunt adevărate și când sunt afirmate separat, în mai multe propoziții.

Capitolele 12 și 13 cercetează adaosurile care constituie așa-numita modalitate a judecății, celălalt mare aspect al judecății la

Aristotel, după cantitate și calitate. Aristotel nu cunoaște ceea ce modernii numesc judecăți de relație. Cele trei moduri aristotelice — real, posibil (contingent), necesar — nu corespund celor trei moduri ale logicii formale moderne: asertoric, problematic, apodictic. Modalitățile logicii moderne se referă la gradul de certitudine subiectivă, acelea ale lui Aristotel se referă la structura lucrurilor. Capitolul 12 are ca temă opoziția judecăților modale, iar capitolul 13, cel mai obscur și mai discutat, consecuția sau conversiunea modalelor. În sfârșit, capitolul 14, a cărui autenticitate a fost contestată fără temei, are ca obiect de cercetare dacă judecățile contrare sunt judecățile dintre care una afirmă și cealaltă neagă același despre același („bunul este bun", „bunul nu este bun"), sau judecățile care amândouă *afirmă* despre același predicate contrare („bunul este bun", „bunul este rău"). Aristotel se pronunță pentru prima alternativă, fiindcă numai afirmația și negația stau în opoziție extremă, în timp ce despre un subiect pot fi afirmate nesfârșit de multe lucruri.

Privită în ansamblu, teoria aristotelică a judecății confirmă în chip fericit gnoseologia marelui Stagirit. Deși judecata implică factori umani de ordin psihologic și gramatical, deci și posibilitatea adevărului și falsului, judecata rămâne o reflectare a raporturilor reale: afirmația unește în vorbire și gândire ceea ce este unit în lucruri, negația separă în vorbire și gândire ceea ce este separat în lucruri. De asemenea, judecata adevărată reflectă ceea ce este unit, ca unit (judecată afirmativă), și ceea ce este separat, ca separat (judecată negativă), iar judecata falsă, dimpotrivă, reflectă ca separat ceea ce este unit și ca unit ceea ce este separat. „Unirea" afirmației este exprimată prin termenul potrivit de „apartenență" (ὑπάρχειν) și „separația" negației prin termenul de „neapartenență" (μή ὑπάρχειν), termeni care respectă structura lucrurilor; subiectul și predicatul („verbul") constituie o unitate de *noțiune*, care este punctul de plecare al gândirii („omul este animal" înseamnă: „animal" este un atribut esențial al „omului") sau, dimpotrivă, ele nu pot constitui o unitate („omul nu este plantă" înseamnă: „omului" nu-i aparține ca un atribut esențial „planta").

Mircea Florian

DESPRE INTERPRETARE[1]

1

<Existențe, gândiri, limbaj și scris. Deosebirea dintre adevăr și fals >

Înainte de toate[2], trebuie să definim termenii „nume“ și „verb“; 16 a
apoi termenii „negație“ și „afirmație“; apoi „enunțare“ și „vorbire“[3].

---

[1] În original: Περὶ ἑρμηνείας, în traducerea latină *De interpretatione*. Aristotel nu întrebuințează un termen deosebit pentru ceea ce noi numim judecată. În schimb, vocabularul său filozofic dispune de mai mulți termeni echivalenți. Un prim echivalent este însuși titlul. „Hermeneia“ este „manifestarea“ sau „comunicarea verbală“, deci este „interpretarea“ prin grai (λέξις) a gândirii. În conținutul operei, judecata este definită ca o formă a logosului, a „vorbirii“: judecata este „vorbirea declarativă“ sau „enunțiativă“ (λογος ἀποφαντικός). Uneori, se întâlnește și termenul de „opinie generală“ (ὑπόληψις), care are trei subînțelesuri: 1) opinie subiectivă (δόξα), expresie de care el uzează la sfârșitul operei; 2) opinie obiectivă sau „știință“ (ἐπιστήμη); 3) opinie practică justă (φρόνησις) (M. Kappes, *Aristoteles-Lexicon*, 1894, pp. 61–62). În *Analitici*, judecata este denumită πρότασις (premisă), adică pro-poziție, sau propunere, ca punct de plecare pentru raționament (silogism). Originar, judecata este „premisă“, parte componentă a silogismului.

[2] Aristotel aplică metoda analitică și în cercetarea judecății. El cercetează întâi elementele și apoi compunerea lor. Metoda analitică are ca îndreptar gramatica, adică limbajul: de aceea, logica aristotelică adeseori confundă punctul de vedere logic și cel gramatical. Dintre elementele limbajului, Aristotel cercetează numai două, așa cum procedase și Platon, în *Sofistul*, 262 a: „numele“ și „verbul“. Aceștia sunt factorii strict necesari pentru a alcătui o judecată. El nu citează, ca al treilea element *copula*, însă cunoaște rolul copulei în unele propoziții. El nu afirmă nicăieri că *orice* judecată se compune din „nume“ (subiect), „verb“ (predicat) și unirea (“copula“) lor. Raportarea verbului la nume este, după el, cuprinsă în verb, atât logic, cât și gramatical.

[3] Acești patru termeni sunt de o generalitate progresivă: afirmația (κατάφασις) și negația (ἀπόφασις) sunt cele două forme ale enunțării (ἀπόφανσις). Cel din urmă,

Așadar, sunetele articulate prin voce sunt simboluri ale stărilor sufletești, iar cuvintele scrise sunt simboluri ale cuvintelor vorbite[4]. Și apoi, cum nu toți oamenii au aceeași scriere, tot așa nu toți oamenii au aceleași sunete ale vorbirii, pe când stările sufletești, pe care sunetele le simbolizează direct, sunt aceleași pentru toți, după cum, la rândul lor, sunt și lucrurile ale căror imagini sunt reprezentările noastre[5]. Acestea toate însă au fost discutate în tratatul meu *Despre suflet*, pentru că ele aparțin unei cercetări deosebite de aceea care ne preocupă acum[6].

Și după cum în suflet există gânduri care nu sunt nici adevărate, nici false, ori alăturea de acelea care trebuie să fie ori adevărate, ori false, tot așa este și în vorbire. Căci atât adevărul, cât și eroarea implică numaidecât unire și separație[7]. Numele și verbele, dacă nu li se

---

vorbirea (λόγος), este cel mai general, fiind alcătuit din enunțări. Aristotel întrebuințează adesea uniți cei doi termeni din urmă: „vorbirea enunțiativă" sau „declarativă" (λόγος ἀποφαντικός), care se deosebește de alte vorbiri, cum sunt rugămintea, ordinul (porunca), întrebarea.

[4] Acest pasaj cuprinde două idei importante: a) toți termenii care urmează a fi definiți sunt sunete verbale; b) sunetele sunt semne sau simboluri ale stărilor sufletești, iar scrisul este un simbol al vorbirii.

[5] Aristotel interpretează cunoașterea în modul următor: aceasta este o imagine, o reprezentare a lucrurilor; de aceea, aceleași lucruri se vor reflecta la fel în toți oamenii. Imaginile acelorași lucruri nu pot fi diferite la oameni. Diferite, cel puțin după popoare, sunt cuvintele ce simbolizează și semnifică imaginile. Trebuie subliniat că, pentru Aristotel, numai „stările" sau „afecțiunile" sufletești sunt „imaginile" lucrurilor; cuvintele sunt „semne" sau simboluri ale imaginilor. Totuși, fiindcă nemijlocit date sunt cuvintele, acestea servesc ca punct de plecare pentru a ajunge la stări sufletești, la „noțiuni" (νοήματα).

[6] Referință la *Despre suflet*, III, 6, în care se vorbește de gândirea compușilor și gândirea indivizibililor, a naturilor simple. Gândirea compușilor poate fi adevărată sau falsă; gândirea naturilor simple este totdeauna adevărată. Pot fi confruntate și alte pasaje din *Despre suflet*: II, 5 (despre facultatea senzitivă); II, 12 (procesul senzației în general); III, 4 (intelectul pasiv); III, 5 (intelectul activ). Totuși, între expresiile din *Despre interpretare* și cele din *Despre suflet* nu există o corespondență perfectă, ceea ce a trezit, încă din Antichitate, bănuiala că *Despre interpretare* nu este autentică. Bănuiala a fost ușor înlăturată chiar de comentatori antici (Alexandros din Aphrodisias): terminologia corespunde doctrinei aristotelice, anume senzațiile ca și gândurile, noțiunile sunt afecțiuni sau stări sufletești, ceea ce nu exclude rolul activității în cunoaștere. În cunoaștere, se împletesc pasivitatea și activitatea.

[7] Teoria aristotelică a adevărului și falsului are, în această operă, o formulare care a dominat până în timpurile moderne. Adevăr și fals sunt caracteristici ale judecății,

adaugă nimic, sunt ca niște gânduri nici unite, nici separate; astfel „om" și „alb", ca termeni izolați, nu sunt nici adevărați nici falși[8]. Ca probă, luați cuvântul „cerb". El are, desigur, un înțeles, dar înțelesul nu poate fi nici adevărat, nici fals, dacă nu i s-a adăugat că el „este", ori „nu este" fie în genere, fie în anumit timp.

2

<Numele simplu și numele compus. Cazurile numelui>

Prin nume, înțelegem un sunet având un înțeles prin convenție, fără raportare la timp și din care nici o parte nu are înțeles, scoasă din întreg[9]. În numele „Callippos", partea „ippos" [cal] n-are nici un înțeles

---

fiindcă judecata este unire sau separare de noțiuni, după cum judecata este o afirmație sau o negație. Adevărată este judecata care unește (afirmă) sau separă (neagă) ceea ce este unit sau separat în lucruri; falsă este judecata care unește ceea ce, în lucruri, este separat și separă ceea ce, în lucruri, este unit. Pe scurt, judecata este adevărată sau falsă, după cum multiplul exprimat de ea corespunde multiplului din lucruri: multiplul unit sau separat. Urmează că noțiunile, gândurile izolate, neunite și neseparate nu sunt nici adevărate, nici false. Totuși Aristotel admite că noțiunile naturilor simple sunt întotdeauna adevărate și niciodată false (v. *Despre suflet*, III, 6), fiindcă ele sunt cunoscute prin intuiție. Potrivit teoriei din *Despre interpretare*, ar trebui să înlăturăm aplicarea noțiunilor de adevăr din multe domenii de cunoaștere. Soluția justă este următoarea: adevăr și fals găsesc aplicare mai întâi și în sens propriu la unirea și separarea noțiunilor în judecată; la noțiunile izolate, „fără legătură", nu se pune problema adevărului și falsului în acest sens. Totuși, noțiunile care exprimă esențele lucrurilor sunt toate adevărate, fiindcă ele corespund realității. Adevărată este orice cunoaștere care reflectă realitatea. La judecată, care este o unitate a unui multiplu, există și eroare, atunci când multiplul ei nu reflectă multiplul real, fie sub formă de unire, fie sub formă de separație. Dacă noțiunile (reprezentările) nu corespund realității, nici unirea și separarea lor nu vor corespunde, deci nici judecata nu va fi adevărată. Cum s-a văzut la începutul capitolului, pentru Aristotel este de la sine înțeles că reprezentările și noțiunile sunt „imagini" sau copii ale lucrurilor.

[8] Aceeași concepție este susținută în *Categorii*, capitolul 4, la sfârșit.

[9] Numele ὄνομα este substantivul, la care se disting trei proprietăți: a) este un sunet care semnifică *convențional* un lucru; b) părțile lui nu semnifică nimic, ci rămân simple sunete; c) nu are raportare la timp, care este o caracteristică principală a verbului. Nu este relevată proprietatea pe care Aristotel, în *Categorii* 5, o consideră cea mai importantă a subiectului: desemnează existența independentă, substanța.

în și prin sine, cum este în expresia „cal frumos“[10]. Totuși, este o deosebire între numele simple și cele compuse; căci, în cele dintâi, partea nu are în nici un chip vreun înțeles, pe când în cele de-al doilea ea contribuie la înțelesul întregului, deși nu are un înțeles singură. Astfel, în cuvântul „corabie de pirat“ (ἐπακτροκέλης), cuvântul „corabie“ (κέλης) nu are nici un înțeles, decât numai ca parte din întregul cuvânt compus.

„Înțeles prin convenție“ s-a introdus pentru că nimic nu este de la natură un nume, ci devine așa numai când ajunge un simbol[11]; în adevăr, sunetele nearticulate, așa cum produc animalele, au un înțeles, dar nici unul din ele nu constituie un nume[12].

Expresia „non-om“ nu este un nume. În adevăr, nu există nici un termen determinat care să o desemneze, fiindcă ea nu este nici o vorbire, nici o negație. Să-i zicem atunci un nume nedeterminat[13].

16 b Expresiile „a lui Philon“, „lui Philon“ și altele ca acestea nu sunt nume, ci cazuri ale unui nume. Definiția cazurilor unui nume este în alte privințe aceeași ca și a numelui însuși, dar când acesta este legat de „este“, „era“ ori „va fi“, ele nu formează, așa cum sunt, o propoziție, nici adevărată, nici falsă, ceea ce numele însuși face totdeauna în aceste

[10] N-are nici un înțeles, dacă luăm ἵππος rupt de întreg. Altminteri, „în și prin sine“, are înțelesul de „cal“. Fraza următoare aduce precizări, întrucât κάλλος înseamnă „frumusețe“.

[11] Pentru Aristotel, cuvintele sunt semne convenționale, nu naturale. Așa se explică de ce reprezentările lucrurilor sunt aceleași la toți oamenii, în timp ce cuvintele se deosebesc după popoare. Tot așa se explică de ce reprezentările sunt „imaginile“ sau „copiile“ lucrurilor, în timp ce cuvintele sunt „semne“ sau „simboluri“ ale reprezentărilor și noțiunilor.

[12] Aristotel distinge just între cuvintele convenționale ale omului și sunetele nearticulate, strigătele animalelor și chiar ale oamenilor (strigăte, exclamații etc.). Acestea sunt naturale și, de aceea, sunt comune; ele exprimă direct sentimente, mișcări sufletești. Cuvântul cu sens exprimă nu numai stări interioare, ci și obiectele sau lucrurile independente de noi. Cuvintele cu înțeles nu numai că simbolizează (exprimă și comunică) stări sufletești, ci simbolizează mai ales lucrurile.

[13] „Non-om“ nu este o propoziție și nu este nici un nume, dacă numele este totdeauna determinat. Aristotel se hotărăște să-i spună „nume nedeterminat“, fiindcă el înseamnă tot ce există, în afară de om. Numele nedeterminat rămâne totuși echivoc. Aristotel aplică și la verb procedeul lui „non“ care nu determină. Kant va introduce o specie nouă de judecăți, alături de judecățile afirmative și de cele negative, „judecățile infinite“, care exprimă un număr infinit de lucruri supuse totuși limitării, de exemplu: „unii oameni sunt non-savanți“, adică sunt orice afară de savanți.

condiții. Luați cuvintele: „a lui Philon este", ori „a lui Philon nu este"; aceste cuvinte așa cum stau așezate, nu formează o propoziție, nici adevărată, nici falsă[14].

3

<Verbul și timpurile lui>

Un verb este cuvântul care, pe lângă înțelesul lui propriu, adaugă noțiunea de timp. Nici o parte din el nu are un înțeles independent, și el este semnul a ceva spus despre altceva[15].

Voi explica ce înțeleg când spun că el adaugă semnificației proprii noțiunea de timp. „Sănătatea" este un nume, dar „este sănătos" este un verb: fiindcă, pe lângă înțelesul lui propriu, el arată existența prezentă a stării despre care este vorba.

Pe lângă aceasta, un verb este totdeauna un semn a ceva spus despre altceva, adică ceva care aparține unui subiect sau este conținut într-un subiect.

Expresii ca „este ne-sănătos", „este ne-bolnav" nu le numesc verbe; căci deși adaugă noțiunea de timp și aparține totdeauna unui subiect, nu avem un nume pentru această deosebire. Le vom numi verbe

---

[14] „Cazurile" unui nume (substantiv) nu sunt nume, fiindcă ele nu servesc ca subiecte în judecăți, ci pot mijloci legătura cu alte substantive, de exemplu: „locuința *lui Philon*", sau „Prietenii devotați *lui Philon*". Pentru noi, „cazurile" substantivului sunt tot un substantiv (un nume). Dacă totuși Aristotel nu le consideră nume, explicația este că, pentru el, numele este totuna cu subiectul propoziției și, în adevăr, cazurile nu pot fi subiecte. Cazurile exprimă relații între reprezentări sau lucruri, îndeosebi relația de apartenență („a lui Philon", „lui Philon").

[15] Verbul (ῥῆμα) se caracterizează prin trei momente: 1) arătarea timpului, esențială pentru Aristotel; 2) exprimă ceva despre altceva, califică subiectul, este deci o determinare neindependentă față de subiectul care este independent; pe scurt, verbul este un predicat, adică indică ce anume *aparține* unui lucru, sau este conținut în el (v. *Categorii*, 2), indică reunirea dintre un subiect și o determinare, un atribut; 3) părțile sale nu arată ceva de sine stătător, un înțeles al lor rupt de întregul verbului, caracter comun cu numele (subiectul).

nedeterminate, întrucât se aplică deopotrivă de bine și la ceea ce există și la ceea ce nu există[16].

Și tot așa, „el era sănătos“, „el va fi sănătos“ nu sunt verbe, ci modificările de timp ale unui verb; deosebirea stă în faptul că verbul indică timpul prezent, pe când modificările verbului indică acele timpuri care stau înainte și după prezent.

Verbele, în sine și prin sine înseși, sunt nume și au înțelesul acestora, pentru că, folosindu-le, ele opresc gândirea ascultătorului și-i fixează atenția; dar așa, singure, ele nu arată dacă lucrul există sau nu există[17]. Căci nici „a fi“ și nici „a nu fi“ și nici participiul „fiind“ nu se raportă la un lucru, dacă nu li se adaugă ceva; căci ele singure nu indică ceva, ci implică o legătură, despre care noi nu ne putem forma o idee fără lucrurile legate[18].

---

[16] Cum există „nume nedeterminate“, tot așa există „verbe nedeterminate“, rezultate din simpla negație a numelui, ca și a verbului. Nici verbele nedeterminate nu pot fi exprimate printr-un număr particular, din același motiv: ele exprimă un număr nedefinit de lucruri care există sau nu există.

[17] Verbele, dacă sînt exprimate „în sine și prin sine înseși“, adică printr-un infinitiv, sunt tot nume. Este interesantă motivarea clasificării verbului ca atare, privit în el însuși, printre nume sau infinitive. Nu este lipsa timpului, care este momentul esențial al verbului, întrucît în limba greacă infinitivul are forme diferite după timp, ci un alt temei: verbul „în sine însuși“ (ca infinitiv) nu arată dacă un lucru există sau nu există, ci ține pe loc gîndirea, o fixează.

[18] Pasajul ridică problema capitală a funcției îndeplinite în judecată de verbul „a fi“. În logică, acest verb are două funcții: funcția existențială („omul este“ sau „există“) și funcția copulativă („omul este sănătos“), prin care se leagă un subiect și un atribut. Aristotel știe să diferențieze cele două funcții, însă ei acordă prioritate funcției existențiale, și, de aceea, nu desprinde îndestul de clar funcția copulativă și deci rolul copulei în judecată. Pentru el, nu orice judecată implică o copulă, un al treilea termen, alături de „nume“ și „verb“ (un *tertium adjances*). „Cînd verbul este se întrebuințează ca un al treilea element în judecată...“ (*Despre interpretare* 10). Totuși, Aristotel vede că orice verb poate fi transformat în doi termeni („este“, plus un atribut sau adjectiv). Astfel, în *Despre interpretare* 12, el scrie că nu există nici o deosebire între „omul se plimbă“ și „omul este plimbîndu-se“. Din exemple însă, se constată că Aristotel confundă cele două sensuri ale lui „a fi“ sau nu are o idee clară despre raporturile lor. În capitolul 10 al operei, el scrie: „Astfel, prima afirmație și prima negație sunt, de exemplu, *omul este, omul nu este*“. Acest exemplu este repetat în același tratat de logică.

4

<Vorbirea. „Vorbirea enunțiativă" sau judecata (propoziția)>

Vorbirea[19] este o înșirare de sunete cu înțeles, ale cărei părți luate separat au și ele un înțeles, ca simplă enunțare, deși nu ca afirmație (sau negație). Să mă explic. Cuvântul „uman" are un înțeles, dar nu înseamnă că este sau nu este. Și numai când se adaugă alte cuvinte, întregul va forma o afirmație sau o negație. Dacă separăm de rest o silabă a cuvântului „uman", ea nu are nici un înțeles; și tot așa, la cuvântul „șoarece", silaba „șoa" nu are nici un înțeles în sine, ci rămâne un simplu sunet. În cuvintele compuse, desigur, părțile contribuie la înțelesul întregului; dar după cum s-a arătat, ele nu au un înțeles independent.

Orice vorbire are un înțeles, nu însă ca un mijloc natural[20], ci, 17 a
după cum am spus, prin convenție. Totuși, nu orice vorbire este un enunț, ci numai aceea care este adevărată sau falsă. Astfel, o rugăminte este o vorbire, dar ea nu este nici adevărată, nici falsă[21].

Să lăsăm de o parte toate celelalte tipuri de vorbire, afară de aceea enunțiativă, pentru că doar aceasta privește cercetarea noastră prezentă, pe când cercetarea celorlalte intră mai degrabă în studiul Retoricii și al Poeticii.

5

<Judecata simplă și judecata compusă>

Prima clasă de vorbire enunțiativă este simpla afirmație, iar a doua, simpla negație; toate celelalte sunt una numai prin legare[22].

---

[19] Λόγος, termen cu multe sensuri. Sensul de aici este definit în mod clar: este articulare de sunete cu înțeles.

[20] Platon numește simțurile „organe", adică mijloace, instrumente. Aristotel întrebuințează același termen pentru a desemna limbajul. Dar, în timp ce organele simțurilor sunt naturale, fiindcă ne dau imaginile sau copiile lucrurilor, organul vocal este convențional, fiindcă sunetele vocale sunt legate de reprezentări sau de imagini ca sunetele sau simbolurile lor. Cuvintele nu sunt imagini ale imaginilor, ci simbolurile lor.

[21] Vorbirea cuprinde două specii: a) enunțul, propoziția sau judecata, adică propoziția adevărată sau falsă, după cum oglindește sau nu realitatea; b) rugămintea, întrebarea, ordinul, despre care nu putem spune că sunt adevărate sau false.

[22] Vorbirea este totdeauna „una", fiindcă obiectul exprimat sau reflectat de ea este „unul". Acesta este cazul la enunțarea afirmativă sau negativă, în forma lor simplă.

Orice vorbire enunțiativă trebuie să conțină un verb, ori timpul unui verb. Căci noțiunea „om" dacă nu i se adaugă *este, era* sau *va fi*, nu este o vorbire enunțiativă. S-ar putea întreba cineva de ce expresia „un animal umblător pe două picioare" se poate numi una, nu multiplă, întrucât nu împrejurarea că cuvintele se succed într-un șir neîntrerupt realizează această unitate. Această cercetare însă își găsește locul într-un studiu deosebit de cele ce ne preocupă acum[23].

Vorbirea enunțiativă este una, sau dacă exprimă un singur lucru, sau prin legarea părților într-o unitate. Dimpotrivă, sunt compuse acele vorbiri care arată un multiplu, sau ale căror părți nu au legătură[24].

Numele și verbul sunt numai simple expresii, întrucât, prin simpla lor pronunțare, nu este posibil să formăm o enunțare, fie că ea este un răspuns la o întrebare, fie că este o vorbire spontană[25].

Dintre vorbirile enunțiative, unele sunt simple, anume acelea care afirmă ori neagă ceva despre un subiect; celelalte sunt compuse, anume acelea formate din propoziții simple. O enunțare simplă este un șir de sunete, având ca înțeles apartenența sau neapartenența a ceva la un subiect, potrivit împărțirii timpului[26].

Dacă vorbirea este mai complicată, unirea se face prin anumite „legături" sau „conjuncții", de exemplu: „și", „dar", „totuși" etc. Deci numeroase sunt mijloacele de care dispune limbajul pentru a face ca vorbirea să fie „una". Mijlocul cel mai rodnic este *flexiunea*. Cuvintele care își schimbă forma și, uneori, înțelesul cu ajutorul terminațiilor se cheamă flexibile. Cele ce rămân neschimbate se cheamă neflexibile.

[23] Aluzie la *Metafizica*, (Z), VII, 12, în care se vorbește de unitatea obiectului definit. Noțiunea este o unitate, fiindcă ea exprimă esența obiectului, fără a ține seama de accidente, adică specia datorită căreia genul se realizează.

[24] O vorbire este una sau simplă dacă este formată dintr-un singur nume (subiect) și un singur predicat. Vorbirea este compusă dacă afirmă mai multe atribute (verbe) despre același nume (subiect), sau dacă despre mai multe subiecte afirmă același verb. Exemple: a) omul este un animal rațional, capabil de a râde; b) omul, calul, asinul trăiesc mult.

[25] Numele izolat sau verbul izolat nu constituie o vorbire, o propoziție, fie că el este răspunsul la o întrebare, fie că face parte dintr-o judecată formulată din proprie inițiativă. Răspunsul rupt de întrebare nu are sens.

[26] Ideea fundamentală a logicii lui Aristotel este că orice vorbire enunțiativă, orice propoziție exprimă că un atribut aparține (afirmație) sau nu aparține (negație) unui subiect, într-un anumit timp.

6

<Afirmația și negația. Opoziția lor>

O afirmație este enunțarea că ceva aparține la altceva; o negație este enunțarea că ceva nu aparține la altceva[27].

Deoarece este posibil a afirma despre ceea ce există că nu există și despre ceea ce nu există că există, tot așa despre ceea ce există că există și despre ce nu există că nu există, și deoarece aceste afirmații și negații sunt posibile și pentru acele timpuri care stau dincolo de prezent, este posibil să negăm ceea ce s-a afirmat și să afirmăm ceea ce s-a negat. Astfel, este evident că orice afirmație are o negație opusă, și tot așa, fiecare negație, o afirmație opusă. Vom numi contradicție opoziția dintre afirmație și negație. Înțeleg prin opoziție că același este afirmat și negat despre același, dar nu în sens omonim[28]. Sunt și alte

---

[27] După Aristotel afirmația și negația sunt formele fundamentale ale judecății. Uneori, ele sunt considerate coordonate; alteori, judecata afirmativă este considerată supraordonată, anterioară. Motivele dominării judecății afirmative față de judecata negativă sunt: a) judecata afirmativă este lingvistic mai simplă; b) afirmația este superioară în demnitate negației, fiindcă este mai precisă; c) concluzia negativă cere o premisă afirmativă, pe când concluzia afirmativă nu numai că nu cere o premisă negativă, dar o și exclude. Așadar, afirmația și negația exprimă esența judecății. Aristotel nu recunoaște o a treia specie de judecată judecățile nedefinite, în care unul din termeni este nedeterminat: „non-omul există", „omul este non-aripat". Judecata nedefinită a unora dintre logicienii de mai târziu (îndeosebi Kant) nu este propriu-zis o judecată, fiindcă strămută negația de la copulă la unul din termeni. Prin aceasta, Aristotel a arătat că a simțit rolul copulei mai bine decât ne permit să sperăm explicațiile sale (O. Hamelin, *Système d'Aristote*, p. 163).

[28] Deosebirea fundamentală dintre judecata afirmativă și judecata negativă duce la noțiunea capitală de opoziție contradictorie. Întreaga operă (*De interpretatione*) are ca preocupare cercetarea tuturor opozițiilor dintre judecăți, după ce va adăuga și aspectul cantitativ al judecății. Formula dată principiului contradicției se fundează pe *nu*, adică pe negația unei afirmații: contradicția este afirmația și negația aceluiași lucru despre același lucru. În alte formulări mai precise, Aristotel adaugă încă două clauze: „în aceeași privință" și „și în același timp". Clauza timpului este importantă. Opoziției contradictorii (ἀντίφασις) Aristotel îi adaugă opoziția contrarie (ἐναντίωσις), cum se va vedea în capitolul următor. „Nu în sens omonim" înseamnă: ceea ce este afirmat sau negat este identic real, nu nominal („același nume").

determinări mai precise, pe care le vom adăuga împotriva obiecțiilor subtile ale sofiștilor[29].

7

<Universalul și individualul. Opoziția judecăților: contradicție și contrarietate>

Unele lucruri sunt universale, altele individuale[30]. Prin termenul „universal" înțeleg ceea ce, prin natura sa, este enunțat despre multe
17 b subiecte; prin „individual", ceea ce nu este enunțat despre mai multe subiecte. Astfel, „om" este universal, „Callias", individual. Propozițiile noastre enunță în mod necesar că ceva aparține sau nu aparține, fie unui subiect universal, fie unuia individual[31].

---

[29] Împotriva subtilităților sofistice, se va arăta unde există o adevărată contradicție. Prima condiție este omonimia: termenii trebuie să fie aceiași în propozițiile contradictorii, singura deosebire fiind prezența lui *nu* în negativă. Sunt și alte condiții secundare, de care Aristotel nu se ocupă aici.

[30] În capitolul precedent, Aristotel s-a ocupat de afirmație și negație, adică de ceea ce logica de mai târziu a numit *calitatea* judecăților, termen în parte îndreptățit, dacă prin calitate se înțelege o determinare esențială. Afirmația și negația sunt esențiale pentru judecată. Capitolul acesta se ocupă de *cantitatea* judecăților, termen care de asemenea lipsește în opera lui Aristotel.

[31] Restul capitolului are două teme: a) clasificarea judecăților din punctul de vedere al cantității; b) raportul de opoziție contradictorie și contrară a judecăților ce diferă cantitativ. Întâi, se face deosebirea dintre judecata universală și judecata singulară, după cum subiectul este universal (de exemplu, „om") sau individual („Callias"). Însemnată este subdivizarea judecății universale. „A enunța ceva universal despre universal" este o formulă neobișnuită pentru noi. Ea desemnează ceea ce noi numim judecată universală, și ceea ce este marcat prin adăugarea la subiect a numerelor nehotărâte: tot, toți, orice, fiecare sau nici un, nimic. Dar universalul poate fi luat *particular*, când subiectul primește numeralele nehotărâte: unii, câțiva, puțini, mulți. Aristotel admite ca o specie nouă enunțarea despre un universal luat neuniversal sau nehotărât, anume când subiectul nu este precizat în cantitatea sa, ca în exemplul „omul este alb". Subiectul este nedeterminat, nedefinit (ἀόριστον). Aristotel numără judecata nedefinită printre judecățile particulare, fiindcă nu este vorba de *orice* om, ci de *un* om, deci de *câțiva* oameni. Judecata singulară este tratată ca universală. Ce a determinat pe Aristotel să considere judecata nedefinită („omul este alb") ca judecată particulară, deși ea poate fi considerată prototipul judecății universale? În adevăr, cel care constată că „triunghiul are suma unghiurilor egală cu două

Dacă acum enunţăm universal că ceva aparţine sau nu aparţine unui universal, aceste două enunţări sunt „contrare". Prin expresia „o enunţare universală despre un universal", înţeleg propoziţii ca „orice om este alb", „nici un om nu este alb". Când însă se enunţă ceva despre universal, dar nu universal, propoziţiile nu vor fi contrare, cu toate că înţelesul lor este uneori contrar. Ca exemple de enunţări făcute despre universal, dar nu universal, putem lua propoziţiile: „omul este alb"; „omul nu este alb". „Om" este universal, dar enunţarea nu este făcută universal, deoarece cuvântul „orice" nu exprimă însuşi universalul, ci mai degrabă arată că ceva trebuie luat universal. Dacă totuşi atât predicatul cât şi subiectul sunt luate universal, propoziţia astfel constituită este contrară adevărului; nici o afirmaţie în care se enunţă universal predicatul nu va fi adevărată. Propoziţia: „orice om este orice animal" este un exemplu de aceste tip[32].

Numesc „contradictorie" afirmaţia opusă unei negaţii, când subiectul rămâne acelaşi, afirmaţia este universală, dar negaţia nu este universală. Afirmaţia „orice om este alb" este contradictoria negaţiei „unii oameni nu sunt albi", după cum tot aşa propoziţia „nici un om nu este alb" este contradictoria propoziţiei „unii oameni sunt albi". Dimpotrivă, numesc opuse contrarii afirmaţia şi negaţia, când amândouă sunt universale, ca în propoziţiile „orice om este alb", „nici un om nu este alb", „orice om este drept", „nici un om nu este drept"[33].

---

drepte" nu are nevoie să precizeze: „*orice* triunghi". Aristotel, care ia ca fundament al cunoaşterii experienţa, ştie că, în experienţă, nu ştim sigur dacă un subiect universal este universal în mod determinat. Un empirist trebuie să ţină seama de cantitatea subiectului: *toţi*, *unii*, *unul* sau *nici unul*. Logica aristotelică este bazată pe conţinutul noţiunii; dar respectarea experienţei i-a impus să ţină seama şi de sferă. Combinarea calităţii cu cantitatea judecăţii duce la contradicţie sau la contrarietate. Contradicţia este opoziţia dintre universala afirmativă şi particulara negativă sau dintre universala negativă şi particulara afirmativă. Contrarii sunt universala afirmativă şi universala negativă.

[32] Aristotel respinge anticipat cantificarea predicatului, introdusă în logică de Hamilton. Din exemplul lui Aristotel, se vede de ce un predicat universal luat universal face ca propoziţia să fie falsă: omul nu este orice animal, ci există şi alte animale.

[33] Opoziţia contrarie a judecăţilor nu neagă universalitatea subiectului, ci o judecată afirmă şi celelalte neagă predicatul despre un subiect universal. Opoziţia contradictorie neagă universalitatea subiectului: „toţi" şi „nu toţi" = „unii nu".

Se vede că astfel de propoziții nu pot fi adevărate în același timp[34], pe când opusele lor[35] pot, uneori, să fie amândouă adevărate despre același subiect; de exemplu, „unii oameni nu sunt albi“ și „unii oameni sunt albi“ sunt amândouă adevărate. Dintre propozițiile contradictorii care enunță ceva universal, una trebuie să fie adevărată și cealaltă falsă. Același este cazul când se enunță ceva despre indivizi, ca în propozițiile „Socrate este alb“ și „Socrate nu este alb“.

Când, pe de altă parte, propozițiile se referă la universal, dar nu sunt luate universal, nu totdeauna una este adevărată și cealaltă falsă. Căci este posibil a stabili în același timp ca adevărat că omul este alb și că omul nu este alb, că omul este frumos și că omul nu este frumos. În adevăr, dacă un om este urât, el este contrarul frumosului, și tot așa, când devine frumos, el nu este încă frumos[36].

Această constatare s-ar părea, la prima vedere, că este absurdă, datorită faptului că propoziția „omul nu este alb“ pare a fi echivalentă cu propoziția „nici un om nu este alb“. Totuși, ele nu spun același lucru și nici nu sunt cu necesitate valabile în același timp.

Este evident, de asemenea, că unei singure afirmații îi corespunde o singură negație, căci negația trebuie să nege exact ceea ce
18 a afirmația afirmă relativ la același subiect, fie universal, fie individual, și luat fie universal, fie neuniversal. De exemplu, afirmația „Socrate este alb“ are negația ei proprie în propoziția „Socrate nu este alb“. Dacă altceva s-ar nega despre subiect, ori dacă altul ar fi subiectul, deși predicatul ar rămâne același, negația nu ar fi opusă afirmației, ci una deosebită.

Negația proprie afirmației „orice om este alb“ este „unii oameni nu sunt albi“; aceea proprie afirmației „unii oameni sunt albi“

---

[34] Propozițiile contrarii nu pot fi amândouă adevărate, dar pot fi amândouă false sau una falsă și cealaltă adevărată.

[35] Opusele lor sunt subcontrariile, adică particularele care sunt opuse contradictoriu universalelor de calitate opusă.

[36] Aristotel se ocupă de judecățile universale nedefinite. Ele nu sunt contradictorii, dat fiind echivocul universalului. Nu știm dacă este vorba de un om, de unii oameni sau de toți oamenii. De aceea, amândouă propozițiile pot fi adevărate. În aceste din urmă pasaje, Aristotel, după ce înainte a formulat principiul contradicției, face aluzie și la principiul terțului exclus, de care se ocupă în *Metafizica*, IV, (Γ), 7. Condiția terțului exclus este ca afirmația și negația să fie *una*. La începutul capitolului următor, se va arăta ce se înțelege prin afirmație sau negație una.

este „nici un om nu este alb", pe când cea proprie afirmației „omul este alb" este „omul nu este alb".

Am mai arătat că o singură negație este contradictoriu opusă unei singure afirmații și am precizat care sunt acestea; am arătat, de asemenea, că propozițiile contrarii sunt distincte de propozițiile contradictorii, și care sunt contrariile; în sfârșit, că la propozițiile contradictorii nu totdeauna una este adevărată și cealaltă falsă[37]. Am subliniat apoi care este motivul că este așa și în ce împrejurări adevărul uneia implică falsitatea celeilalte.

8

<Unitatea reală și aparentă a judecăților. Judecățile echivoce>

Afirmația sau negația este una, dacă enunță un singur predicat despre un singur obiect; nu interesează dacă subiectul este universal și dacă el este luat universal sau nu. Astfel de propoziții ca „orice om este alb", „nu orice om este alb", „omul este alb", „omul nu este alb", „nici un om nu este alb", „unii oameni sunt albi" sunt una numai dacă cuvântul „alb" are un sigur înțeles[38]. Dacă însă un cuvânt are două înțelesuri, care nu se combină spre a da unul, afirmația [și negația] nu sunt una. De exemplu, dacă raportăm cuvântul îmbrăcăminte și la cal și la om, propoziția „îmbrăcămintea este albă" nu este o afirmație una, nici opusa ei o negație una. În adevăr, ea este echivalentă cu propoziția „calul și omul sunt albi", care apoi este echivalentă cu cele două propozitii: „calul este alb" și „omul este alb". Dacă deci aceste două propoziții au mai mult decât un singur înțeles și nu formează o singură propoziție, este limpede că prima propoziție sau are mai mult decât un singur înțeles, sau n-are

[37] La judecățile nedefinite, contradicția este aparentă și, de aceea, dacă una este falsă, nu urmează că cealaltă este adevărată.

[38] Aristotel arată ce se înțelege prin afirmație sau negație *una*, adică printr-o *singură* afirmație sau negație. O afirmație sau o negație este una, dacă propoziția are un singur subiect și un singur predicat. Nu este vorba ca subiectul să fie un lucru singular. Subiectul ca și predicatul pot fi universale. Faptul că universalul se aplică la pluralitate de indivizi nu știrbește unicitatea subiectului sau a predicatului. Exemplele [illegible] vor urma ilustrează în ce condiții subiectul încetează de a fi unu.

nici unul, căci nici un om nu este un cal. Acesta este un alt exemplu de propoziții contradictorii, la care nu este necesar ca un termen să fie adevărat, și celălalt fals[39].

9[40]

<Opoziția judecăților despre viitorii contingenți>

Afirmația, sau negația, aplicată la existențe prezente sau trecute[41] trebuie să fie sau adevărată sau falsă. Anume la propozițiile în care subiectul este universal și este luat universal, sau în care este individual, cum s-a arătat, una din două trebuie să fie adevărată și cealaltă falsă; pe când la acele în care subiectul este universal, dar nu este luat universal, nu există această necesitate, cum am arătat mai înainte[42].

---

[39] Aceste propoziții nu se contrazic, fiindcă subiectele lor nu sunt aceleași, deci ele nu neagă și nu afirmă același lucru. Propozițiile diferite, în care subiectul nu exprimă ceva comun multiplului, nu se contrazic. Numai propozițiile simple se pot contrazice.

[40] Acest capitol, adăugat probabil mai târziu de către Aristotel, ajuns la deplină stăpânire a gândirii sale, pune în discuție o temă care n-a încetat de a preocupa pe filozofi și pe logicieni până în vremea noastră: existența „viitorilor contingenți" sau caracterul lipsit de necesitate al evenimentelor care nu s-au produs. Conținutul capitoluluilui este un răspuns dat unei doctrine a megaricilor (Diodor Cronos etc.), care deduceau din principiul contradicției și al terțului exclus caracterul absolut fatal îndeosebi al acțiunilor omenești. Aristotel a fost îndemnat să excepteze de la principiul terțului exclus evenimentele viitoare individuale, nu de un motiv pur logic, ci de un motiv etic și, poate, ontologic: să pună la adăpost de critica megarică libertatea voinței și hazardul din lume. Ținând seama de oscilațiile gândirii lui Aristotel în această chestiune, putem spune totuși că el nu elimină din lume necesitatea, ci numai îngrădește logic interpretarea fatalistă a necesității.

[41] Să se noteze că este vorba, deocamdată, numai de existențele prezente și trecute, nu și de cele viitoare, și anume de existențele fie universale, luate universal, fie individuale, care, în prezent și în trecut, ascultă și ele de principiul terțului exclus, fiind asimilate cu universalele luate universal.

[42] Propozițiile cu un subiect universal care nu este luat universal fuseseră exceptate înainte, în capitolul 7, exceptare pe care noi n-o putem accepta, afară numai dacă acele propoziții nedefinite nu sunt considerate ca particulare, și atunci amândouă pot fi adevărate.

Când însă subiectul se referă la individual și la viitor, nu este tot așa[43]. În adevăr, dacă orice afirmație și orice negație este sau adevărată sau falsă, atunci totul trebuie să existe sau să nu existe. Astfel, dacă cineva afirmă că un eveniment va avea loc, iar altul neagă aceasta, este evident că unul dintre ei trebuie să aibă dreptate, căci orice afirmație sau negație este adevărată sau falsă. În asemenea lucruri, nu pot fi amândouă adevărate în același timp.

Astfel, dacă este adevărat a spune că un lucru este alb, el 18 b
trebuie să fie alb; dacă propoziția contrară este adevărată, atunci cu necesitate el nu va fi alb[44]. Apoi, dacă este alb, propoziția care stabilește că este alb era adevărată; dacă nu este alb, propoziția opusă era adevărată. Și dacă nu este alb, omul care spune că este face o eroare; iar dacă cel care spune că este alb face o eroare, urmează că nu este alb. De aceea, se poate spune că afirmația și negația trebuie să fie sau adevărate sau false.

Dacă este așa, atunci nu este și nu devine la noroc sau la voia întâmplării, nici va fi sau nu va fi la noroc sau la întâmplare, ci totul are loc cu necesitate și nu la voia întâmplării[45]. Căci spune adevărul sau acel care afirmă că va avea loc, sau acel care neagă aceasta. În adevăr, dacă lucrurile nu au loc cu necesitate, un eveniment ar putea tot așa de ușor și să se întâmple și să nu se întâmple; căci întâmplătorul, relativ la evenimentele prezente, ori viitoare, poate fi tot așa de bine într-un fel sau altul.

---

[43] În ceea ce privește viitorul, existențele universale luate universal ascultă, de asemenea, de principiul terțului exclus, fiindcă la universal timpul nu pune pecetea sa neștearsă. De aceea și Aristotel considera esența exprimată de noțiune ca eternă. Dimpotrivă, individualul primește pecetea timpului, îndeosebi a viitorului. Evenimentele viitoare nu se supun alternativei: sau adevărate sau false, ci nu sunt nici adevărate, nici false. În adevăr, viitorul nu se supune alternativei: sau există sau nu există. Căci dacă există, el încetează de a fi viitor, ceva încă neprodus, simplă posibilitate, și devine prezent sau trecut, deci necesar, ceea ce este absurd. Dacă nu există, el nici nu va exista, ceea ce de asemenea este absurd. Evenimentul viitor, privit din prezent, nu este nici adevărat, nici fals. Putem exprima numai în mod nedeterminat că una sau alta trebuie să fie adevărată. Deci și viitorii contingenți se exclud, însă nedeterminat. Este absurd a spune că amândouă sunt adevărate.

[44] Aristotel deduce aici existența din exprimarea ei verbală, deduce existența lucrului afirmat din afirmația adevărată.

[45] Se acceptă, în genere, următoarea deosebire între noroc (τύχη) și întâmplare (ὁπότερ' ἔτυχεν): norocul este întâmplarea în viața omului, iar întâmplarea este întâmplarea în genere, numită în *Fizica* „spontaneitate“ (αὐτόματον). Norocul nu înseamnă numai „noroc bun“ (εὐτυχία), ci și „noroc rău“ sau „nenoroc“ (ἀτυχία).

Mai departe, dacă un lucru este alb acum, atunci și înainte era adevărat că va fi alb, așa că despre orice care s-a realizat a fost totdeauna adevărat a spune: „aceasta este", ori „aceasta va fi". Dar dacă era totdeauna adevărat a spune că un lucru este sau va fi, atunci nu este posibil ca el să nu fie ori să nu urmeze a fi, și când este imposibil ca un lucru să nu devină, el trebuie să devină. Așadar, tot ce va fi se produce cu necesitate. De aici rezultă că nimic nu se produce la noroc sau întâmplător, căci dacă ar fi întâmplător, n-ar mai fi necesar[46].

De altă parte, nu se poate susține că nici afirmația și nici negația nu sunt adevărate, altfel spus că ceva nici se va întâmpla, nici nu se va întâmpla. În primul loc, urmează că dacă o propoziție ar fi falsă, opusa nu va fi adevărată[47]. În al doilea rând, dacă este adevărat că un lucru este și alb și mare, amândouă aceste calități trebuie cu necesitate să-i aparțină; și dacă este adevărat că ele îi vor aparține mâine, ele trebuie cu necesitate să-i aparțină mâine. Dar dacă un eveniment nu este de natură nici să aibă loc, nici să nu aibă loc mâine, atunci contingența este eliminată. De exemplu, o luptă navală ar trebui nici să aibă loc, nici să nu aibă loc mâine[48].

Aceste absurdități și altele de același fel ar trebui să rezulte dacă la fiecare pereche de propoziții contradictorii, fie că se raportă universal la universale, fie că se raportă la indivizi, una trebuie să fie

---

[46] Al doilea argument arată ce urmează dacă aplicăm alternativa adevăr și fals la viitor, ca și la prezent și trecut: urmează că totdeauna este adevărat că viitorul este necesar, deci totul este necesar, nimic nu este întâmplător, ceea ce este împotriva concepției aristotelice, opusă ideii de necesitate fatalistă.

[47] Al treilea argument al partizanilor necesității respinge o obiecție ce li s-ar putea aduce. Obiecția merge prea departe. Pentru a scăpa de concluzia că ceea ce va fi este necesar, se declară că ceea ce va fi nu este nici adevărat, nici fals, deci că nu există alternative. Negând alternativele, se crede că se înlătură necesitatea, dar se înlătură și contingența. Megaricii erau îndreptățiți să susțină că din cele două alternative (sau se va întâmpla sau nu se va întâmpla) una trebuie să fie adevărată (afirmativă) și cealaltă falsă (negată). Dar de aici nu urmează că viitorul este chiar de pe acum necesar. Necesară este alternativa (sau una sau alta), nu una din alternative, a cărei necesitate depinde și de alte condiții, care nu sunt date încă.

[48] Al patrulea argument este o continuare a celui precedent și se aplică la fapte concrete. Aristotel nu acceptă nici teza megarică: viitorul este necesar, fiindcă o propoziție este sau adevărată sau falsă, deci este necesară, nici teza care neagă cele două elemente și, prin aceasta, suprimă indeterminația, contingența, ceea ce este prea mult. Totuși, nu dispare adevărul, ci el se aplică nu la una dintre alternative, ci la amândouă: este adevărat că mâine lupta navală sau va avea loc sau nu va avea loc.

adevărată și cealaltă falsă, și că nu există alternative reale, ci tot ce este sau va fi este rezultatul necesității. De aici, ar urma că nu este nevoie să deliberăm sau să ne străduim, în convingerea că dacă noi lucrăm într-un fel sau altul va urma un anumit rezultat, pe când, dacă nu lucrăm așa, nu va mai urma un anumit rezultat[49]. În adevăr, cineva poate prezice un eveniment cu zece mii de ani înainte, iar altcineva poate prezice contrariul. Ceea ce a fost prevăzut ca adevărat în acel moment al timpului va avea loc cu necesitate în curgerea timpului.

Mai departe, este indiferent dacă au fost formulate sau n-au fost formulate judecățile contradictorii. Căci este evident că lucrurile nu sunt influențate de faptul unei afirmații ori negații din partea cuiva[50]. În adevăr, evenimentele nu se vor realiza sau nu vor fi împiedicate de a se realiza numai pentru faptul că s-a prevăzut că ele se vor realiza sau că nu se vor realiza, atât peste zece mii de ani, cât peste oricare alt 19 a
interval de timp. De aceea, dacă în orice timp lucrurile au fost de așa natură, încât una dintre propozițiile contradictorii este adevărată, atunci era necesar ca ea să se realizeze; iar toate evenimentele trecute au fost întotdeauna de așa natură, încât realizarea lor a fost o necesitate. Căci lucrul despre care s-a spus cu adevărat că va fi, nu se poate să nu fie, iar despre lucrul care se realizează, a fost totdeauna adevărat a spune că se va realiza.

Totuși, această vedere duce la o concluzie imposibilă, pentru că vedem că atât deliberarea cât și acțiunea condiționează viitorul și că, pentru a vorbi mai general, în acele lucruri care nu sunt totdeauna

---

49 Aristotel admite libertatea voinței, în sensul că acțiunea, că practica omului poate schimba cursul evenimentelor. Totodată, el dezvoltă consecințele ce decurg din aplicarea neîngrădită a principiului contradicției și a terțului exclus. Este o respingere indirectă, prin absurd, a concepției eronate a megaricilor: viitorul se desfășoară fatal. Pentru a sublinia absurditatea poziției megarice, Aristotel o extinde și la trecut: ceea ce a fost prevăzut ca adevărat acum 10 000 de ani, s-a întâmplat în mod necesar, deși prevederea a fost contradictorie. Necesară era numai alternativa prevederii, nu care anume alternativă se întâmplă. Realizarea alternativei a dispus de alte condiții neprevăzute, între care intervenția voinței omenești.

50 Aristotel nu admite nici distincția următoare: necesare sunt numai evenimentele întâmplate, după ce au fost prevăzute, iar cele ce s-au întâmplat fără prevedere sunt contingente. Distincția nu are importanță, fiindcă prevederea sau neprevederea nu au nici o influență asupra cursului evenimentelor, adică nu au nici o legătură cauzală cu evenimentele ce vor urma.

actuale, există posibilitatea să fie și să nu fie. Astfel de lucruri pot deopotrivă sau să fie, sau să nu fie; și, prin urmare, evenimentele de asemenea pot sau să se întâmple, sau să nu se întâmple. Și sunt multe exemple evidente pentru aceasta[51].

Este posibil ca această haină să se rupă, și totuși poate de fapt să nu se rupă, ci să fie întâi purtată. Și tot așa este posibil ca să nu fie deloc ruptă; și dacă n-ar fi așa, n-ar fi posibil ca să fie întâi purtată. Și, de aceea, tot așa este cu toate celelalte evenimente care posedă acest fel de posibilitate. De aceea, este limpede că nu este necesar ca orice lucru să fie ori să se întâmple. Ci în unele cazuri există contingență, și atunci afirmația nu este nici mai adevărată, nici mai falsă decât negația; pe când altele arată o tendință mai puternică într-o direcție sau alta și totuși rămâne posibilitatea că celălalt să se întâmple[52].

Că acum existența este, când este, și neexistența nu este, când nu este, este o necesitate. Totuși nu se poate zice, în general, că orice existență și orice neexistență sunt rezultatul necesității. Căci nu este același lucru a zice că existența este necesară când este, și a zice că existența este absolut necesară, și la fel despre neexistență. Tot așa, la două propoziții contradictorii. Orice în lume este necesar sau să fie sau să nu fie, în prezent sau în viitor, dar nu este totdeauna necesar a susține care dintre aceste alternative se va realiza[53]. Să ilustrez acesta cu un exemplu. Este necesar ca o luptă navală sau să aibă loc sau să nu aibă loc mâine, dar nu este necesar ca să aibă loc mâine, și nici nu este necesar ca să nu aibă loc. Necesar este însă ca ea să aibă loc sau să nu

[51] Aristotel admite o excepție la valabilitatea universală a principiului contradicției și terțului exclus: viitorul care depinde de voința liberă. Limitarea principiului logic este făcută în numele unui pretins fapt: libertatea voinței, pe care nu-l dovedește, ci îl ia ca fapt. O pretinsă experiență este opusă unui principiu logic. În realitate, nu libertatea voinței, ca fapt de conștiință, se opune principiului logic, ci interpretarea greșită a faptului. Libertatea voinței nu înlătură necesitatea ei. Înșirarea de exemple nu întărește concepția, nu este o demonstrație.

[52] Limitarea principiului logic justifică, după Aristotel, nu numai libertatea voinței, dar și orice contingență sau hazard în natură.

[53] În acest pasaj, Aristotel schițează soluția justă a problemei. Necesară este numai alternativa sau posibilitatea de a fi sau de a nu fi, nu una dintre cele două propoziții contradictorii. Necesitatea alternativei nu exclude libertatea voinței. Aristotel oscilează între alternativă și izolarea propozițiilor contradictorii.

aibă loc mâine. Întrucât propozițiile adevărate corespund lucrurilor, este evident că, atunci când în lucruri există o alternativă reală și o posibilitate în direcții contrare, și propozițiile contradictorii corespunzătoare să se comporte la fel.

Așa stau lucrurile cu tot ce nu este totdeauna existent, sau totdeauna neexistent. Una dintre cele două propoziții, în astfel de cazuri, trebuie să fie adevărată și cealaltă falsă, dar noi nu putem spune precis care anume este adevărată sau falsă, ci trebuie să lăsăm alternativa nedecisă. Una este probabil mai adevărată decât cealaltă[54], dar ea nu
este nici actual adevărată, nici actual falsă. Este de aceea limpede că nu 19 b
este necesar ca, dintre o afirmație și o negație, una să fie adevărată și cealaltă falsă. În adevăr, la ceea ce există potențial, nu actual, nu se aplică regula valabilă pentru ceea ce există actual, ci se aplică regula arătată mai sus[55].

10

<Judecățile simple și adaosurile lor, cu subiect determinat și nedeterminat>

Afirmația[56] enunță ceva despre un subiect și acest subiect sau este un nume, sau nu este un nume[57]; subiectul și predicatul într-o afirmație trebuie să semnifice un singur lucru. Am explicat înainte ce se înțelege printr-un nume și prin ceea ce nu este un nume. În adevăr, am arătat că expresia „non-om“ nu este un nume, în sensul propriu al cuvântului, ci un nume nedeterminat, semnificând și el, într-un anumit

---

[54] Aristotel deosebește între contingenți cu probabilitate egală și contingenți cu probabilitate inegală.

[55] Aristotel nu se întreabă dacă alternativele contradictorii se aplică și la existențele eterne. Întrebarea ar fi primejdioasă. În lumea lucrurilor eterne, nu există decât necesitate. Ar urma că Dumnezeu nu este liber și că, prin urmare, necesitatea este superioară libertății omului, libertate ce apare ca o slăbiciune, ca și hazardul din natură.

[56] Se subînțelege: și negația.

[57] Nu este un nume cuvântul nedeterminat. „Non-omul nu este un nume“ (este un *ἀνόνυμον*), spune Aristotel în aceeași lucrare (capitolul 2).

sens[58], un singur lucru. Și la fel expresia „nu se bucură de sănătate“ nu este propriu-zis un verb, ci un verb nedeterminat. Orice afirmație și orice negație constau dintr-un nume și un verb, sau determinat sau nedeterminat.

Nu poate exista nici afirmație și nici negație fără un verb; pentru că expresiile „este“, „va fi“, „era“, „urmează să fie“ și altele la fel sunt verbe, conform definiției noastre, întrucât, pe lângă înțelesul lor specific, mai conțin și noțiunea de timp[59].

Astfel, prima afirmație și prima negație sunt, de exemplu: „omul este“, „omul nu este“[60]. Pe lângă acestea, sunt propozițiile: „non-omul este“, „non-omul nu este“. Apoi mai avem propozițiile: „orice om este“, „orice om nu este“, „orice non-om este“, „orice non-om nu este“. Și aceeași clasificare este valabilă și pentru timpurile în afară de prezent.

Când verbul „este“ se întrebuințează ca un al treilea element[61], propozițiile pozitive și cele negative pot fi de două feluri[62]. Astfel, în judecata „omul este drept“, verbul „este“ s-a întrebuințat ca un al treilea element, fie că-i spunem verb, fie că-i spunem nume[63]. Patru propoziții, în loc de două, pot fi formate din cauza celui de-al treilea element. Două din ele vor fi față de afirmație ori negație, în ordinea lor logică, cum sunt propozițiile care exprimă privații; celelalte două nu corespund cu acestea[64]. Vreau să spun că verbul „este“ se adaugă sau la termenul „drept“ sau la termenul „non-drept“, și două propoziții negative se

---

[58] Numele nedeterminat, din ceea ce nu este un lucru, face totuși un întreg, o totalitate, un fel de lucru. Numele nedeterminat este infinitul mai puțin partea pozitivă. „Non-om“ este tot ce nu este om.

[59] Aristotel se ocupă aici de propozițiile în care „este“, „era“, „va fi“ sunt verbul însuși; este ceea ce scolasticii numeau *de secundo adjacente* (de cel adăugat ca al doilea). Propozițiile în care „este“ etc. are rolul de copulă, la care se adaugă un atribut, se cheamă *de tertio adjacente*. Cum știm, Aristotel nu face o strictă deosebire între cele două feluri de propoziții; la el domină sensul existențial al lui „este“.

[60] Este forma cea mai simplă a propoziției *de secundo adjacente*. „Omul este“ are echivalent „omul este existând“, deci verbul cuprinde aici și copula „este“ și un atribut. Pentru Aristotel, propoziția existențială („omul este“) este propoziția cea mai simplă.

[61] Aristotel se ocupă acum de propozițiile *de tertio adjacente*, adică de propozițiile în care „este“ apare sub forma de copulă, alături de un atribut.

[62] În realitate sunt patru, fiindcă nedeterminarea se poate raporta la subiect sau la verb.

[63] Gramatica nu a numit al treilea element nume sau verb, ci copulă.

[64] Cele patru propoziții sunt: 1) Omul este drept; 2) Omul nu este drept; 3) omul este non-drept; 4) Omul nu este non-drept. Numai cele două din urmă corespund

formează în același mod. Și așa, avem patru propoziții. Tabelele de mai jos vor înlesni înțelegerea.

A. *Afirmație*: Omul este drept.	B. *Negație*: Omul nu este drept.
D. *Negație*: Omul nu este non-drept.	C. *Afirmație*: Omul este non-drept.

Aici „este“ și „nu este“ sunt adaosuri sau la „drept“, sau la „non-drept“. Iată schema pentru aceste propoziții, cum s-a spus în *Analitici* [65]. Aceeași regulă este valabilă dacă subiectul este distribuit universal[66]. Și atunci, avem următoarea tabelă:

A. *Afirmație*: Orice om este drept.	B. *Negație*: Nu orice om este drept.
D. *Negație*: Nu orice om este non-drept.	C. *Afirmație*: Orice om este non-drept.

Totuși, aici nu mai este posibil, cum este în cazul precedent, ca propozițiile legate în tabelă printr-o diagonală să fie amândouă adevărate, deși, în anumite împrejurări, se întâmplă și așa[67].

Am stabilit astfel două perechi de propoziții opuse; mai sunt încă alte două perechi, dacă un termen este unit cu „non-om“ ca subiect. Astfel:

A. Non-omul este drept.	B. Non-omul nu este drept.
D. Non-omul nu este non-drept.	C. Non-omul este non-drept.

Aceasta este enumerarea deplină a tuturor perechilor de 20 a
propoziții opuse posibile. Grupul din urmă rămâne distinct de cele care îl preced, întrucât întrebuințează ca subiect termenul, „non-om“.

Toate verbele la care „este“ nu se potrivește (de exemplu, „se bucură de sănătate“, „merge“), având același loc, au aceeași semnificație în propoziție, ca și cum s-ar adăuga verbul „este“[68]. Avem astfel

---

propozițiilor ce exprimă privații: Omul este non-drept = omul este nedrept; omul nu este non-drept = omul nu este nedrept.

[65] *Analitica primă*, cartea I, ultimile capitole. Trimiterea nu este cu totul exactă. În *Analitică*, nu se tratează pe larg, ca aici, opoziția propozițiilor, ci numai se amintește de ea.

[66] „Orice“, care semnifică universalul sau generalitatea, ar fi al patrulea termen. Negația se aplică însă acestui termen, așa încât rămân tot patru judecăți.

[67] Numai particularele din diagonală pot fi amândouă adevărate.

propozițiile: „Orice om se bucură de sănătate", „orice non-om se bucură de sănătate", „orice om nu se bucură de sănătate", „orice non-om nu se bucură de sănătate". Nu trebuie ca în aceste propoziții să întrebuințăm expresia „non-orice om". Negația trebuie să fie atașată cuvântului „om", pentru că cuvântul „orice" nu desemnează ceva universal, ci numai că el este luat ca ceva universal. Aceasta se vede limpede din următoarele perechi: „omul se bucură de sănătate", „omul nu se bucură de sănătate", „non-omul se bucură de sănătate", „non-omul nu se bucură de sănătate". Aceste propoziții diferă de cele precedente, prin aceea că nu sunt luate universal. Astfel, termenii „oricare" și „nici unul" n-au altă semnificație în afară de aceea că subiectul, fie într-o judecată afirmativă, fie într-una negativă, este luat universal. Restul judecății rămânând același, trebuie să facem aceleași adaosuri.

Întrucât contraria propoziției „orice animal este drept" este „nici un animal nu este drept", este limpede că aceste două propoziții nu vor fi niciodată adevărate amândouă în același timp și despre același subiect[69]. Uneori însă, opusele lor contradictorii vor fi amândouă adevărate, ca în exemplele: „unele animale nu sunt drepte" și „unele animale sunt drepte".

Mai departe, propoziția „nici un om nu este drept" urmează din propoziția „orice om este non-drept", iar propoziția „unii oameni sunt non-drepți", urmează din propoziția „unii oameni sunt drepți", care este opusă la „orice om este non-drept", căci trebuie să fie unii oameni drepți[70].

---

[68] Aristotel se ocupă acum de propozițiile în care verbul contopește pe „este" cu atributul. Se înțelege că nu mai avem patru propoziții, fiindcă nu mai putem nega și subiectul și atributul, ci numai subiectul, iar în subiect nu se neagă universalitatea: nu vom spune „non-orice om", ci „orice non-om", fiindcă „non" semnifică nedeterminarea subiectului, nu universalitatea lui. Despre aplicarea universabilității a tratat capitolul 7.

[69] Până aici, Aristotel s-a ocupat de propozițiile contradictorii (afirmative și negative). Acum el cercetează propozițiile contrarii. Deosebirea dintre contradicție și contrarietate este tratată în *Categorii* 10 și 11, la noțiuni, și în *Despre interpretare* 7, la judecăți, și în 14.

[70] Aristotel oferă aici un model de derivare a unei judecăți din alta prin procedeul numit *echipolență*, care constă în a trece de la o propoziție la o propoziție opusă adăugând negația înainte sau după subiect.

Este evident, de asemenea, că atunci când subiectul este individual, dacă s-a pus o întrebare și răspunsul negativ este cel adevărat, propoziția afirmativă corespunzătoare este de asemenea adevărată. Astfel, dacă s-ar pune întrebarea: „Este Socrate înțelept ?" iar răspunsul negativ ar fi cel adevărat, atunci afirmația corespunzătoare, deci „Socrate este non-înțelept", este corectă. Dar o astfel de raționare nu este justă în cazul universalilor, ci mai degrabă justă este numai propoziția negativă. De exemplu, dacă la întrebarea: „Este orice om înțelept?" răspunsul este negativ, atunci și propoziția „deci orice om este non-înțelept" este falsă, și în aceste împrejurări este adevărată propoziția „nu orice om este înțelept". Cea din urmă este contradictorie, cea precedentă este contrarie[71].

Expresii negative care constau dintr-un nume ori verb nedeterminat, cum ar fi „non-om", ori „non-drept", pot părea a fi negații, neconținând nici nume, nici verb în sensul propriu al cuvintelor. Însă ele nu sunt așa. Căci o negație trebuie să fie totdeauna ori adevărată ori falsă, iar acela care folosește expresia „non-om", dacă nu-i adaugă nimic mai mult, nu este mai aproape, ci mai degrabă mai departe de a face o constatare adevărată sau falsă, decât acela care folosește expresia „om"[72].

Propoziția „orice non-om este drept" și contradictoria ei „unii oameni nu sunt drepți" nu sunt echivalente cu vreuna dintre celelalte propoziții; pe de altă parte însă, propoziția „orice non-om este non-drept" este echivalentă cu propoziția „nici un non-om nu este drept".

Schimbarea poziției numelui și verbului într-o propoziție nu 20 b
implică nici o deosebire de înțeles. Astfel, noi zicem „omul este alb", dar și „alb este omul". Dacă acestea n-ar fi echivalente, atunci ar exista mai mult decât o contradictorie la aceeași propoziție, pe când, cum s-a demonstrat, fiecare propoziție are numai o singură contradictorie. Pentru

---

[71] Lipsa de paralelism între judecata singulară și judecata universală stă în factorul pe care pune accentul întrebarea: la singulară, întrebarea se referă la predicat („este Socrate *înțelept* ?); la universală, întrebarea se referă la universalitatea subiectului („este *orice* om înțelept ?"). De aceea, propoziția care neagă predicatul este falsă.

[72] Numele sau verbul însoțite de o negație, însă izolate, nu sunt negații, deoarece negația este o judecată. O judecată este adevărată sau falsă, ceea ce nu se poate spune despre numele și verbele nedeterminate.

propoziția „omul este alb", contradictoria[73] apropiată este „omul nu este alb", iar pentru propoziția „alb este omul", dacă înțelesul ei ar fi diferit, contradictoria va fi „alb nu este non-omul", ori „alb nu este omul". Acum, cea dintâi este contradictoria propoziției „alb este non-omul"; iar a doua contradictoria propoziției „alb este omul". Astfel, vor fi două contradictorii la o propoziție.

Este evident, de aceea, că schimbarea poziției subiectului și verbului nu modifică sensul afirmațiilor și negațiilor[74].

11

<Judecățile compuse>

Nu este o simplă afirmație sau o simplă negație când afirmăm sau negăm un lucru despre mai multe subiecte, ori mai multe lucruri despre același subiect, dacă ceea ce este exprimat prin mai multe cuvinte nu este în realitate un singur lucru[75].

Eu nu aplic cuvântul „unul" la acele lucruri care, deși au un singur nume, nu se combină real într-o unitate[76]. Astfel, omul poate fi animal, biped, domesticit, însă acestea trei se combină și dau o unitate, în timp ce „alb", „om" și „umblător" nu se combină într-un singur lucru. Și, de aceea, nici dacă acestea trei formează subiectul unei afirmații, nici dacă formează predicatul ei, nu obținem o unitate, ci o pluralitate de afirmații. În ambele cazuri, unitatea este datorită limbii, nu realității.

De aceea, dacă întrebarea dialectică este o cerere de răspuns, sau pentru admiterea unei premise, sau pentru admiterea uneia dintre

---

[73] „Contradictorie", în sens de „negație", aici și în alte locuri.

[74] Pasajul final pregătește conversiunea judecății, care va fi tratată în *Analitica primă*. Aici nu poate fi vorba de conversiune, care răstoarnă calitatea și cantitatea subiectului și predicatului, în timp ce, în exemplele citate, găsim numai o mutare a componentelor propoziției.

[75] Pornind de la cea mai simplă propoziție (un singur nume sau subiect și un singur verb sau predicat), Aristotel cercetează în ce condiții propoziția se multiplică sau devine compusă. Condiția este înmulțirea predicatelor sau a subiectelor, fără ca prin aceasta să se distrugă unitatea subiectului. Ideea poate fi complexă, și totuși una.

[76] Deși sunt omonime, nu sunt sinonime.

cele două contradictorii, — iar premisa este ea însăşi totdeauna una dintre cele două contradictorii, — răspunsul la o astfel de chestiune, care conţine predicatele de mai sus, nu poate fi o singură propoziţie. Căci, după cum am explicat în *Topica*, întrebarea nu este una singură, chiar dacă răspunsul cerut este adevărat[77].

În acelaşi timp, este evident că o întrebare de forma: „Ce este aceasta?“ nu este o întrebare dialectică, pentru că cel ce întreabă trebuie, prin forma întrebării sale, să lase adversarului alegerea de a enunţa una sau cealaltă din alternative, oricare ar dori-o el. De aceea, el trebuie să pună întrebarea într-o formă definită, şi să întrebe, de exemplu, dacă omul are sau nu cutare ori cutare caracteristică.

Unele combinaţii de predicate sunt de aşa fel, încât predicatele separate se unesc pentru a da un singur predicat, altele nu. Să vedem dar, în ce condiţii aceasta este ori nu este posibil[78]. Noi putem enunţa că omul este un animal şi că omul este un biped, ori în două enunţări separate, ori le putem reuni pe amândouă şi enunţa că omul este un animal biped. Şi tot aşa, putem spune separat că el este „om“ şi că este „alb“, sau să le unim într-o singură enunţare. Totuşi, dacă un om este cizmar şi este, de asemenea, un om bun, noi nu putem construi o propoziţie compusă şi să zicem că el este un bun cizmar. Căci dacă ori de câte ori două predicate separate aparţin cu adevărat unui subiect ar urma că şi reunirea lor să-i aparţină, atunci ar rezulta multe absurdităţi. De exemplu, un om este „om“ şi „alb“. Şi, de aceea, predicatele pot fi totdeauna combinate în propoziţia „el este un om alb“. Apoi, dacă îi

---

[77] *Topica* are ca obiect dialectica sau aşa-numitul raţionament dialectic. În înţelesul aristotelic, acest raţionament nu urmăreşte adevărul, ci probabilitatea în discuţii, înfrângerea adversarului. Orice întrebare dialectică include o alternativă contradictorie, chiar dacă alternativa nu este formulată explicit. Căci simpla întrebare: „Este Socrate alb?“ include alternativa: „sau nu este alb ?“. De aceea, formularea întrebării atrage după sine mai multe răspunsuri. Aristotel ţine să avertizeze împotriva capcanei pe care o reprezintă o întrebare, dacă nu ştim să facem deosebirea dintre o propoziţie simplă (un singur lucru despre un singur lucru) şi o propoziţie compusă (un singur lucru despre mai multe, sau mai multe lucruri despre unul singur). Despre întrebarea dialectică, în *Topica*, I, 10.

[78] Până la sfârşitul capitolului, Aristotel se ocupă de două chestiuni ridicate de faptul propoziţiilor compuse: a) dacă predicatele ce aparţin separat unui subiect pot să-i aparţină totdeauna şi unite; b) dacă, dimpotrivă, predicatele ce-i aparţin unite pot să-i aparţină şi separat.

atribuim separat predicatul „alb", pe lângă combinația „om alb" dinainte, atunci se va putea zice cu drept că el este un „om alb alb" și
21 a tot așa la infinit. Mai putem apoi combina predicatele „muzical", „alb" și „umblător", iar acestea pot să fie combinate de mai multe ori, la infinit. La fel, noi putem spune că Socrate este Socrate și om și deci, de aceea, el este omul Socrate, ori că Socrate este un om și un biped, și că, de aceea, el este un om biped. Și așa se vede bine că, dacă se admite fără condiții că predicatele pot fi totdeauna combinate, vor rezulta multe absurdități. Vrem acum să arătăm cum trebuie procedat în această privință.

Predicatele și termenii care formează subiectul predicatelor, când sunt accidental enunțați despre același subiect, sau despre altul, nu se combină spre a da o unitate[79]. Să luăm propoziția „omul este alb și muzical". Albul și muzicalitatea nu dau o unitate, întrucât aparțin numai accidental aceluiași subiect. Și nici chiar dacă ar fi adevărat a spune că albul este și muzical, termenii „muzical" și „alb" nu ar forma o unitate, pentru că numai accidental ceea ce este muzical este și alb; de aceea, combinarea amândurora nu va forma o unitate.

De asemenea, dacă un om este bun și cizmar, nu putem combina amândouă propozițiile și să zicem în mod necondiționat că el este un bun cizmar. Putem totuși să combinăm predicatele „animal" și „biped" și să spunem că un om este un animal biped, pentru că aceste predicate nu sunt accidentale.

Mai departe[80], predicatele care sunt cuprinse unul în celălalt nu pot forma o unitate; astfel, noi nu putem combina predicatul „alb" de mai multe ori și nici nu putem numi un om un om-animal sau un om-biped,

[79] Se formulează reguli pentru unirea predicatelor, ca aparținând aceluiași subiect, în scopul de a formula o judecată unită. Predicatele se unesc într-o singură judecată, dacă ele aparțin „în sine", „esențial" subiectului, nu accidental.

[80] De aici înainte, Aristotel se ocupă de a doua chestiune: dacă putem trece de la predicatele care aparțin unite la predicatele care aparțin separat. Repetarea subiectului în predicat este o tautologie. Este, dar, de prisos a spune că omul este un om-animal, sau un om-biped. Căci „animal" și „biped" sunt cuprinse în noțiunea de „om". Aristotel admite o excepție: dacă subiectul este un individ și dacă predicatul îi aparține în mod absolut sau pur și simplu, de exemplu, că un anumit om este om sau că un anumit alb este un om alb. În aceste cazuri, predicatul nu este încă explicitat în mod clar. Dar și aceste cazuri au excepții.

pentru că noțiunile „animal" și „biped" se află cuprinse în cuvântul „om". Pe de altă parte, este posibil a enunța un termen în mod absolut despre un singur exemplu și să spunem despre cutare om particular că este un om, ori despre cutare om alb că este un om alb.

Totuși, acest lucru nu este totdeauna posibil; de exemplu, când în termenul predicat se află ceva care implică o contradicție. Astfel, nu este adevărat, ci este chiar fals a numi om un om mort. Totuși, când predicatul nu cuprinde așa ceva, el este adevărat.

N-am putea spune mai degrabă așa: când se cuprinde într-un termen o contradicție, enunțarea nu este niciodată adevărată, dar când nu se cuprinde, enunțarea nu este totdeauna adevărată. Să luăm propoziția: „Homer este cutare lucru, — să zicem, un poet"; urmează oare de aici că Homer este, ori nu ? Verbul „este" se află aici utilizat despre Homer numai accidental, propoziția fiind că Homer este un poet, nu că el este, în sensul necondiționat al cuvântului[81].

Așadar, în acele enunțări care n-au în ele nici o contradicție, în care cuvintele sunt înlocuite cu noțiuni, și acestea aparțin subiectului în mod esențial, nu accidental, individualul poate fi în mod absolut subiectul unei propoziții. Dar în ceea ce privește neexistența, nu este adevărat să spunem că există numai fiindcă ea este obiect de opinie. Căci avem despre ea opinia că nu este, nu că este.

12[82]

<Judecățile modale și opoziția lor>

După ce am stabilit acestea, trebuie să cercetăm cum se comportă unele față de altele afirmațiile și negațiile care se referă la

---

[81] Acest exemplu ne arată că pentru Aristotel, verbul „a fi" ("este") are cu precădere sensul existențial. Aici se prezintă un caz în care „este" nu poate fi existențial. Aristotel recurge la un subterfugiu: are sens existențial numai accidental, în loc să spună fără înconjur că „este" are aici rolul de copulă.

[82] Până aici tema cercetării a constat în analiza propozițiilor asertorice, de simplă apartenență. Capitolele 12 și 13 se ocupă de propozițiile modale, problemă în care excelează logica aristotelică. Capitolul 12 se ocupă de opoziția (afirmația și negația) modurilor; capitolul 13 de derivarea lor logică. Partea cea mai mare a celui dintâi are

posibilitate și non-posibilitate, la contingență și non-contingență[83] și, în sfârșit, la imposibilitate și necesitate. În adevăr, sunt de înlăturat aici unele greutăți.

Între propozițiile compuse[84], sunt contradictorii acelea care opun verbele „a fi" și „a nu fi". Astfel, contradictoria propoziției „omul
21 b este" este „omul nu este", nu „non-omul este", și contradictoria la „omul este alb" este „omul nu este alb", și nu „omul este non-alb". În adevăr, întrucât sau afirmația sau negația trebuie să fie adevărată despre orice subiect, ar fi adevărat să spunem: această bucată de lemn este un om non-alb[85].

Dacă așa este cazul, tot așa va fi și la acele propoziții care nu conțin verbul „a fi". Atunci, verbul care îl înlocuiește va îndeplini aceeași funcțiune. Astfel, contradictoria la „omul umblă" este „omul nu umblă", și nu „non-omul umblă"; căci a zice „omul umblă" este totuna cu „omul este umblător".

---

ca temă răspunsul la întrebarea: negația se aplică la mod sau la enunțare însăși (*dictum*), la conținutul însuși, de exemplu, „nu este posibil să fie" sau „este posibil să nu fie"? După aceea, respinge soluția falsă și dezvoltă soluția justă. Aristotel acordă o importanță nemeritată acestei chestiuni, căci modul și ceea ce este lărgit prin mod, enunțul, conținutul, constituie amândouă predicatul, așa încât este totuna dacă negația (contradicția) se aplică la posibil, necesar, contingent, imposibil, adică la cele patru moduri cercetate de Aristotel, sau la „este", adică la restul predicatului. Totuși, logica trebuie să cerceteze separat negația modului și a conținutului său, pentru a diferenția nuanțele de gândire.

83 Cum vom vedea în *Analitici*, Aristotel nu distinge cu strictețe posibilul (δυναιόν) de contingent (ἐνδεχόμενον). Th. Waitz, în ediția sa a *Organon*-ului și, pe urmele lui, H. Bonitz, în ediția sa a *Metafizicii*, propun următoarea deosebire: δυνατόν este posibilul *real*, iar ἐνδεχόμενον este posibilul *logic*, subiectiv. Această deosebire nu este aristotelică. Pentru Aristotel, modurile exprimă raporturi obiective, ontologice, nu subiective, pur logice. Numai Kant consideră modalitatea judecății ca o atitudine a gândirii, a subiectului față de conținutul gândirii, nu ca o însușire a conținutului gândit, în măsura în care acesta este conform naturii lucrurilor.

84 Este vorba de propozițiile în care predicatul este „a fi" sau „a nu fi". Compoziția stă în înlăturarea celor două propoziții contradictorii.

85 Dacă este falsă propoziția „această bucată de lemn este un om alb" și deci este adevărată negativa, „această bucată de lemn nu este un om alb", nu putem identifica această negativă cu propoziția „această bucată de lemn este un om non-alb". O dată negația se aplică la predicat, pentru a da o contradicție, altă dată se aplică la subiect sau la un adjectiv. La drept vorbind, propoziția „bucata de lemn este un om alb" este tot așa de nevalabilă ca și propoziția „bucata de lemn nu este un om alb". Exemplele lui Aristotel țin mai mult de domeniul gramaticii decât de al logicii.

Dacă această regulă este universală, atunci contradictoria la „este posibil să fie" este „este posibil să nu fie", și nu „nu este posibil să fie"[86].

Dar se pare că același lucru poate să fie și poate să nu fie; căci orice poate fi tăiat, orice poate merge, poate de asemenea să nu fie tăiat și să nu meargă; iar cauza este că acele lucruri care au potențialitate într-un sens au potențialitate și în celălalt sens. În astfel de cazuri, atât propozițiile pozitive, cât și cele negative vor fi adevărate; căci ceea ce este capabil să meargă sau să fie văzut, are de asemenea potențialitate în sensul opus[87].

Dar întrucât este posibil ca propozițiile opuse contradictoriu să fie amândouă adevărate despre același subiect, urmează că „este posibil să nu fie" nu este contradictorie la „este posibil să fie". În adevăr, este o urmare logică a celor ce am spus că sau același predicat nu poate fi și aplicabil și neaplicabil în același timp la unul și același subiect, sau că nu prin adăugarea verbelor „a fi" și „a nu fi" se formează propoziții afirmative și negative. Dacă prima parte a alternativei trebuie să fie respinsă, trebuie să alegem pe cea de-a doua. Contradictoria la „este posibil să fie" este „nu este posibil să fie".

Aceeași regulă se aplică la propoziția „este contingent ca aceasta să fie"; contradictoria ei este „nu este contingent ca aceasta să fie". Propozițiile celelalte, cum ar fi „este necesar" și „este imposibil", pot fi tratate în același fel. Căci întocmai cum în exemplele anterioare verbul „este" și „nu este" a fost adăugat la subiectul judecăților „alb" și „om", tot așa și aici „să fie" ori „să nu fie" sunt subiectul, iar „este posibil", „este contingent" sunt adăugate. Acestea arată că un anumit

[86] Exemplele folosite de Aristotel trădează un sofism. Dacă nu existența, ci modul adăugat existenței este predicatul, atunci negația trebuie aplicată modului, nu verbului „a fi". Contradictoria propoziției „este posibil să existe alte planete" nu este „este posibil să nu existe alte planete", ci „nu este posibil să existe alte planete". Existența este posibilă, sau nu este posibilă. Negația este valabilă pentru mod, nu pentru conținutul lui (o existență sau orice altceva). Esențial în judecățile modale este a ști unde trebuie să așezăm negația. Aristotel restabilește adevărul mai departe.

[87] Potențialitatea este capacitatea actelor contrare, adică de a fi și de a nu fi. Această caracteristică a judecăților contingente sau posibile, de a fi exprimate deopotrivă pozitiv („este posibil să fie") și negativ („este posibil să nu fie"), are un rol important în *Analitici*. În sfera contingentului, care înseamnă „poate că da, poate că nu", afirmația și negația sunt echivalente.

lucru este sau nu este posibil, întocmai cum în exemplele anterioare „este“ și „nu este“ arătau adevărul sau falsitatea[88].

Contradictoria la „este posibil să nu fie“ nu este „este posibil să fie“, ci „nu este posibil să nu fie“, iar contradictoria la „este posibil să fie“ nu este „este posibil să nu fie“, ci „nu este posibil să fie“. Astfel, propozițiile „este posibil să fie“ și „este posibil să nu fie“ par să urmeze una pe alta; căci, întrucât aceste două propoziții nu sunt contradictorii, același lucru poate fi atât să fie, cât să nu fie. Dimpotrivă, propozițiile „este posibil să fie“ și „nu este posibil să fie“ nu pot niciodată să fie
22 a adevărate despre același subiect și în același timp, pentru că ele sunt opuse contradictoriu. Și, tot așa, nici propozițiile „este posibil să nu fie“ și „nu este posibil să nu fie“ nu vor fi în același timp adevărate despre un același subiect.

Propozițiile care enunță necesitatea sunt conduse de același principiu. Contradictoria la „este necesar ca aceasta să fie“ nu este „este necesar ca aceasta să nu fie“, ci „nu este necesar ca aceasta să fie“; și contradictoria la „este necesar ca aceasta să nu fie“ este „nu este necesar ca aceasta să nu fie“. De asemenea, contradictoria la „este imposibil ca aceasta să fie“ nu este „este imposibil ca aceasta să nu fie“, ci „nu este imposibil ca aceasta să fie“; iar contradictoria la „este imposibil ca aceasta să nu fie“ este „nu este imposibil ca aceasta să nu fie“.

În genere, cum s-a mai spus, trebuie să admitem pe „a fi“ și „a nu fi“ ca subiecte al propozițiilor și, făcând despre termenii modali afirmații și negații, trebuie să-i combinăm cu „a fi“ și cu „a nu fi“.

Trebuie să considerăm următoarele perechi ca propoziții contradictorii:

Este posibil.	Nu este posibil.
Este contingent.	Nu este contingent.
Este imposibil.	Nu este imposibil.
Este necesar.	Nu este necesar.
Este adevărat.	Nu este adevărat[89].

---

[88] Din însăși această formulare, se vede clar că propozițiile modale (de posibilitate și de necesitate) exprimă o sinteză a noțiunilor de posibilitate și de necesitate cu existența și neexistența, și de aceea contradictoria lui „este posibil ca să fie“ este „*nu* este posibil ca să fie“. În „posibil“ și în „necesar“, se află inclusă existența sau neexistența. De aceea, negația se aplică la mod, nu la conținutul lui, la *dictum*. Ceva mai jos, se va afirma că „posibil“ și „necesar“ au ca substrat existența sau neexistența.

[89] Din această tabelă de la sfârșitul capitolului, ca și din prima propoziție a capitolului, se constată că Aristotel așază pe același plan, sau coordonează, toate aceste judecăți. Toate judecățile au drept conținut al lor, drept subiect, „a fi“ sau „a nu fi“: posibil, contingent, imposibil, necesar, adevărat.

13

<Consecuția logică a judecăților modale>

Succesiunea logică a unei propoziții din alta are loc riguros, când așezăm propozițiile în felul următor: din propoziția „este posibil ca aceasta să fie" urmează că „este contingent ca aceasta să fie", iar relația este reciprocă[90]. Și mai urmează că „nu este imposibil" și „nu este necesar ca aceasta să fie".

Din propoziția „este posibil ca aceasta să nu fie", sau „este contingent ca aceasta să nu fie", urmează că „nu este necesar ca aceasta să nu fie" și „nu este imposibil ca aceasta să nu fie". Din propoziția „nu este posibil" sau „nu este contingent ca aceasta să fie" urmează „este necesar ca aceasta să nu fie" și „este imposibil ca aceasta să fie". În sfârșit, din propoziția „nu este posibil ca aceasta să nu fie", sau „nu este contingent ca aceasta să nu fie", urmează „este necesar ca aceasta să fie" și „este imposibil ca aceasta să nu fie".

Să observăm aceste contrarii cu ajutorul unei tabele:

1	3
(I) Este posibil ca aceasta să fie.	(I) Nu este posibil ca aceasta să fie.
(II) Este contingent ca aceasta să fie.	(II) Nu este contingent ca aceasta să fie.
(III) Nu este imposibil ca aceasta să fie.	(III) Este imposibil ca aceasta să fie.
(IV) Nu este necesar ca aceasta să fie.	(IV) Este necesar ca aceasta să nu fie.

2	4
(I) Este posibil ca aceasta să nu fie.	(I) Nu este posibil ca aceasta să nu fie.
(II) Este contingent ca aceasta să nu fie.	(II) Nu este contingent ca aceasta să nu fie.
(III) Nu este imposibil ca aceasta să nu fie.	(III) Este imposibil ca aceasta să nu fie.
(IV) Nu este necesar ca aceasta să nu fie.	(IV) Este necesar ca aceasta să fie[91].

---

[90] Posibilul și contingentul aproape se confundă, deci primele două propoziții în fiecare grup sunt echipolente.

[91] În fiecare dintre cele patru grupuri, judecățile ce se urmează sunt diferite în cuvinte și calitate, dar au aceeași semnificație. Mai este de observat că stau față în față

Așadar, propozițiile „este imposibil ca aceasta să fie" și „nu este imposibil ca aceasta să fie" urmează propozițiilor „este posibil ca aceasta să fie" sau „este contingent ca aceasta să fie" și „nu este posibil ca aceasta să fie" sau „nu este contingent ca aceasta să fie" — toate acestea sub formă de contradicție, însă de inversat[92]. În adevăr, negația propoziției „este imposibil ca aceasta să fie" urmează propoziției „este posibil ca aceasta să fie" și afirmativa urmează negativei: lui „nu este posibil ca aceasta să fie" îi urmează „este imposibil ca aceasta să fie". Căci „este imposibil ca aceasta să fie" este o propoziție afirmativă și „nu este imposibil ca aceasta să fie" este una negativă[93].

22 b Să cercetăm acum propozițiile care se raportă la necesitate. Că aici este o deosebire, este evident. În acest caz, propozițiile contrarii urmează una din alta, pe când propozițiile contradictorii rămân despărțite[94]. În adevăr, propoziția „nu este necesar ca aceasta să fie" nu este negația lui „este necesar ca aceasta să nu fie". Căci ambele propoziții pot să fie adevărate despre același subiect: întrucât, dacă este necesar ca un lucru să nu fie, nu este necesar ca el să fie. Cauza pentru care propozițiile despre necesitate nu se urmează logic la fel cu celelalte propoziții modale stă în faptul că propoziția „este imposibil" este echivalentă, dacă este aplicată la un subiect contrar, cu propoziția „este necesar". În adevăr, atunci când este imposibil ca un lucru să fie, este necesar nu ca el să fie, ci ca el să nu fie; și când este imposibil ca un lucru să nu fie, este necesar ca el să fie[95]. Prin urmare, dacă propozițiile care se raportă la imposibilitate sau non-imposibilitate urmează fără

---

grupurile în care judecățile se contrazic, cu excepția ultimelor judecăți din primele două coloane paralele. Aristotel va restabili adevărata consecuție modală mai jos, când va formula propria sa concepție. Poate că această tabelă era folosită în școli pentru a ușura expunerea unei teorii grele. Logica scolastică a dat fiecărei grupe un nume ușor de reținut: 1) A-ma-bi-mus; 2) E-den-tu-li; 3) I-li-a-ce și 4) Pur-pu-re-a, adică judecățile modale au fost simbolizate prin vocalele A. E. I. U.

[92] Exemplele sunt luate din grupurile 1 și 3 și exprimă trecerea de la imposibil la posibil, plecând de la propozițiile contradictorii și de la negație la afirmație, și invers.

[93] Pentru Aristotel „imposibil" este afirmativ. Dacă „imposibilul" ar fi tratat ca negativ, atunci „nu este imposibil" ar fi o dublă negație, deci o afirmație, în timp ce „nu este imposibil" este la Aristotel o negativă.

[94] Succesiunea la necesar se face între contrarii, nu între contradictorii.

[95] „Imposibilul" este o formă a „necesarului", însă o formă inversată. În ansamblu, argumentarea este obscură.

schimb de subiect din cele care enunță posibilitatea sau non-posibilitatea, acele care se raportă la necesitate și non-necesitate trebuie să urmeze cu subiectul contrar, pentru că propozițiile „este imposibil" și „este necesar" nu sunt echivalente, ci, după cum s-a spus, au o semnificație inversă.

Totuși, nu este oare o imposibilitate ca propozițiile contradictorii care se raportă la necesitate să fie așezate astfel?[96] Căci, dacă este necesar ca un lucru să fie, este și posibil ca el să fie. Altminteri, urmează negația, căci orice trebuie să fie sau afirmat sau negat; deci, dacă un lucru nu este posibil, atunci el este imposibil, și astfel este imposibil ca un lucru să fie, când el trebuie cu necesitate să fie; ceea ce este absurd. Totuși, din propoziția „este posibil să fie" urmează că „nu este imposibil să fie", iar din aceasta urmează că „nu este necesar"; de unde rezultă că un lucru care trebuie cu necesitate să fie, să nu fie cu necesitate, ceea ce este absurd.

De asemenea, propoziția „este necesar ca aceasta să fie", și tot așa propoziția „este necesar ca aceasta să nu fie", nu urmează din propoziția „este posibil ca aceasta să fie"[97]. Căci propoziția „este posibil ca aceasta să fie" implică o posibilitate dublă[98], pe când, dacă una dintre cele două propoziții precedente este adevărată, posibilitatea dublă dispare. Căci, dacă un lucru poate să fie, el poate de asemenea să nu fie, dar dacă este necesar ca el să fie sau ca el să nu fie, una dintre cele două alternative va fi exclusă[99]. Rămâne, de aceea, că propoziția „nu este

---

[96] Aristotel aduce unele corectări tabelei precedente. Corectările privesc raportul dintre posibil și necesar. Ele nu sunt opuse în toate privințele, căci tot ce este necesar este implicit și posibil. Deci posibilul are două înțelesuri: un înțeles mai larg, de negare a necesarului în genere (de a fi și de a nu fi), și altul de negare a necesarului de a nu fi, care este totuna cu imposibilul, dar nu și a necesarului de a fi. Astfel, prima propoziție din grupul 1: „este posibil ca aceasta să fie", nu se convertește în a patra a acestui grup: „nu este necesar ca aceasta să fie", ci în „nu este necesar ca aceasta să nu fie". Așa, luând un exemplu scolastic: „este posibil ca Dumnezeu să fie" se convertește în: „nu este necesar ca Dumnezeu să nu fie". Necesarul implică posibilul. Dacă nu ținem seamă de aceasta, urmează absurdități. Tot așa, din propoziția întâi a grupului al doilea: „este posibil ca aceasta să nu fie", nu urmează propoziția a patra: „nu este necesar ca aceasta să nu fie", ci „nu este necesar ca aceasta să fie".

[97] Adică propozițiile ultime din grupurile 3 și 4.

[98] Posibilitatea de a fi și de a nu fi.

[99] „Este posibil ca aceasta să fie" nu urmează nici din „este necesar ca aceasta să fie", nici din „este necesar ca aceasta să nu fie", fiindcă „este posibil ca aceasta să fie"

necesar ca aceasta să nu fie“ urmează din propoziția „este posibil ca aceasta să fie“. Căci aceasta[100] este adevărat și despre „este necesar ca aceasta să fie“.

Pe lângă aceasta, propoziția „nu este necesar ca aceasta să nu fie“ este contradictoria aceleia care urmează din propoziția „este posibil ca aceasta să nu fie“. În adevăr, „este posibil ca aceasta să nu fie“ este urmată de „este imposibil ca aceasta să fie“ și de „este necesar ca aceasta să nu fie“, iar contradictoria acesteia este propoziția „nu este necesar ca aceasta să nu fie“. Astfel, și propozițiile contradictorii se urmează în modul arătat, și nici nu se ivesc imposibilități logice când sunt astfel așezate[101].

S-ar putea ridica întrebarea dacă propoziția „este posibil să fie“ urmează din propoziția „este necesar să fie“. Dacă nu, atunci trebuie să urmeze contradictoria, anume că „nu este posibil să fie“, iar dacă cineva susține că nu aceasta este contradictoria, atunci vine propoziția „este posibil să nu fie“. Dar amândouă acestea sunt enunțate în mod fals despre ceea ce este cu necesitate[102]. De altă parte, se crede că unul și același lucru poate fi tăiat și poate să nu fie tăiat, și tot așa unul și același lucru poate să fie și poate să nu fie, și, în acest caz, ar urma ca unul și același lucru, care este cu necesitate, ar fi posibil să nu fie, ceea ce este fals. Este evident atunci că nu totdeauna ceea ce poate fi posedă de asemenea potențial și contrari. Sunt și excepții. În primul rând, trebuie să exceptăm acele lucruri care nu posedă o capacitate rațională, cum focul posedă capacitatea de a încălzi, adică o putere irațională. Potențele

---

presupune pe „este posibil ca aceasta să nu fie“, în timp ce „este necesar ca aceasta să fie“ exclude neexistența, iar „este necesar ca aceasta să nu fie“ exclude existența. Înseamnă că „este posibil ca aceasta să fie“ urmează lui „nu este necesar ca aceasta să nu fie“ (grupul 1), iar „este posibil ca aceasta să nu fie“ urmează lui „nu este necesar ca aceasta să fie“ (grupul 2).

[100] Adică „nu este necesar ca aceasta să nu fie“.

[101] Argumentarea a avut ca rezultat: propoziția a patra din grupul 2 devine propoziția a patra din grupul 1 și, invers, propoziția a patra din grupul 1 devine propoziția a patra din grupul 2.

[102] Aristotel revine la argumentarea de mai sus, pentru a demonstra că în necesar se cuprinde posibilul în sens restrâns, adică posibil de a fi — căci necesarul este implicit și posibil, nu în sensul larg de posibil de a fi și posibil de a nu fi. Necesarul exclude și „nu este posibil să fie“ și „este posibil să nu fie“. Aristotel nu distinge explicit cele două sensuri ale posibilului, dintre care numai cel larg se opune necesarului, în timp ce sensul restrâns este implicat în necesar. Confuzia apare în argumentarea care urmează. În ciuda exemplificărilor, cititorul nu este mai lămurit.

raționale sunt acelea care posedă potențialități cu mai mult decât un 23 a
singur rezultat, adică cu rezultate contrare, în timp ce potențele iraționale nu sunt totdeauna astfel constituite. Cum am zis, focul nu poate și să încălzească și să nu încălzească, și nici ceea ce este totdeauna actual nu poate avea o potențialitate dublă. Totuși, unele dintre acele potențialități iraționale admit rezultate opuse. Am făcut aceste observații pentru a pune în relief adevărul, că nu orice posibilitate admite rezultate opuse, chiar acolo unde cuvântul este utilizat totdeauna în același sens[103].

Dar unele potențe sunt luate în sens echivoc[104]. Căci termenul „posibil" este ambiguu, fiind folosit într-un caz cu referință la ceea ce se realizează, ca bunăoară când se spune despre un om că este capabil de a merge, fiindcă el merge actual, și în general când o capacitate este afirmată pentru că ea se realizează actual; în celălalt caz, cu referință la o stare în care realizarea poate avea loc condițional, ca atunci când se spune despre un om că el poate merge, pentru că în anumite condiții el ar putea merge. Acest din urmă fel de potențialitate aparține numai la aceea ce poate fi în mișcare, pe când cea de mai înainte poate exista și în cazul aceleia care nu se poate mișca. Atât despre ceea ce merge și este actual, cât și despre ceea ce are capacitate, dar nu o realizează, este adevărat a spune că nu este imposibil să meargă (sau, în cazul celălalt, să fie). Dar în timp ce nu putem afirma acest ultim fel de potențialitate despre ceea ce este necesar în sensul absolut al cuvântului, noi îl putem afirma despre celălalt sens.

Concluzia noastră este aceasta: întrucât universalul urmează particularului, ceea ce este necesar este și posibil, deși nu în orice sens în care termenul de posibil este întrebuințat[105].

---

[103] Exemplele înșirate ne permit să vedem că modalul posibilului în sens larg, adică posibilitatea contrariilor (posibil să fie și să nu fie) este voința care poate alege într-un fel sau altul, este dar „puterea rațională" în genere. Însă Aristotel admite această capacitate și la lucrurile celelalte cu „puteri iraționale", fiindcă în ele există contingență, hazard. Există însă lucruri „iraționale" care nu au capacitatea contrarilor, așa cum este focul, care are numai capacitatea de a încălzi.

[104] Din cele ce urmează, se vede că Aristotel începe să distingă cele două sensuri ale posibilului, luând ca referință realitatea, existența în act. Tot ce este real este și posibil, posibilul însă poate fi implicat și în act, dar poate fi și deosebit de act. De exemplu, cel care se plimbă, implicit poate să se plimbe, dar și cel care se află momentan în repaus poate să se plimbe.

[105] Aristotel a ajuns la o înțelegere justă a raportului dintre posibil și necesar: cum în specia (particularitatea) „om" se cuprinde genul „animal", tot așa posibilul se

Putem spune că necesitatea și non-necesitatea sunt principiile existenței și neexistenței, și că toate celelalte trebuie privite ca venind din acestea[106]. Se vede bine, din cele ce s-au spus, că tot ce este necesar este și actual. Astfel, dacă ceea ce este etern este mai înainte de orice, atunci și actualitatea este mai înainte de potențialitate. Unele existențe sunt actualități fără potențialitate, și anume substanțele prime[107]; o a doua clasă constă din acele lucruri care sunt actuale, dar și potențiale, a căror actualitate este în natura ei înaintea potențialității lor, deși posterioară în timp[108]; o a treia clasă cuprinde acele lucruri care nu sunt niciodată actualizate, ci sunt pure potențialități[109].

14[110]

<Contrarietatea judecăților>

Se ridică acum întrebarea, dacă o afirmație își află contraria într-o negație sau într-o altă afirmație; dacă propoziția orice om este drept" își află contrariul în propoziția „nici un om nu este drept" sau

---

cuprinde în necesar, dar nu orice fel de posibil. Trebuie făcută mai precis deosebirea celor două posibile: cel larg, care este exclus de necesar, și cel restrâns care este implicat în necesar.

[106] Această propoziție, ca și cele următoare, cuprinde speculații de ordin „metafizic" — metafizic, în sensul aristotelic — și încearcă să prezinte o ierarhie a modurilor. Principiul modalităților este necesarul și non-necesarul (imposibilul): necesarul fundează existența necesară; non-necesarul, neexistența. Celelalte moduri vin după și din ele. Necesarul este înainte, și cum necesarul este și actual, actualul precede posibilul. Din nou, Aristotel opune necesarul posibilului în sensul general. Înainte, stabilise că necesarul este și posibilul, adică posibilul de a fi, posibilul în sensul restrâns. Această ierarhie răstoarnă ordinea din grupurile precedente.

[107] „Substanțe prime" nu sunt aici indivizi în genere, cum am întâlnit în *Categorii*, ci substanțele care sunt acte pure, fără potențialitate: divinul și inteligențele ce conduc sferele cerești.

[108] Genurile și speciile sunt actuale *prin natura lor*, înaintea indivizilor, dar depind *în timp* de actualizarea indivizilor.

[109] În această clasă intră diferite noțiuni: materia primă, indefinitul, vidul etc., tot ce este totdeauna posibil și niciodată actual.

[110] Autenticitatea acestui capitol a fost pusă la îndoială de unii comentatori vechi. Zeller îl crede adăugat, Waitz însă nu găsește un motiv puternic de îndoială: felul

în propoziția „orice om este nedrept". Să luăm propozițiile: „Callias este drept", „Callias nu este drept", „Callias este nedrept"; să descoperim acum care dintre acestea formează contrarii.

Dacă cuvântul corespunde gândirii și dacă, în gând, judecata este contrarie alteia care exprimă un fapt contrar, de exemplu, judecata „orice om este drept" enunță contrariul față de ceea ce se enunță în judecata „orice om este nedrept", același lucru este valabil și cu privire la afirmațiile vorbite[111].

Dar dacă, în gând, judecata care enunță un contrar nu corespunde contrarului, atunci o afirmație nu-și va găsi contraria în altă afirmație, ci mai degrabă în negația corespunzătoare. Trebuie, de aceea, să chibzuim care judecată adevărată este contraria uneia false; aceea care formează negația judecății false, sau aceea care afirmă faptul contrar.

Să explic printr-un exemplu. Este adevărată judecata despre ceea ce este bun că este bun; și este falsă aceea că nu este bun; și o a 23 b
treia, deosebită, că este rău. Care dintre acestea două este contrarie celei adevărate? Și dacă numai una este contrarie, care din două va exprima contrariul ?

Este o eroare a presupune că judecățile trebuie socotite contrarii în virtutea faptului că ele au subiecte contrare; căci judecata

de a gândi și stilul sunt în acord cu restul operei. Un motiv de îndoială este că aici este vorba de contrarietate, ca și în capitolele 10 și 11 ale *Categoriilor*, dar că prezentarea de aici a opoziției contrarii nu concordă cu prezentarea de acolo. Se trece cu vederea că, în *Categorii*, cele două capitole se ocupă cu opoziția noțiunilor, în timp ce aici capitolul tratează de opoziția contrarie a judecăților. În capitolul 7 de aici, raportul judecăților opuse din punctul de vedere al cantității s-a rezolvat așa: „orice om este bun" și „nici un om nu este bun" sunt opuse contrar, iar „*orice* om bun" și „*nu orice* om este bun" sunt opuse contradictoriu. Trebuie subliniat că, în acest capitol, contrarietatea este exemplificată prin judecăți singulare, nu universale.

[111] Propoziția aceasta este importantă pentru înțelegerea restului. Logica se ocupă de concordanța judecății cu reprezentările noastre, adică de justa exprimare a ceea ce gândim. Contrarietatea judecății se hotărăște pe planul gândirii, nu al existenței. Astfel, în capitolul 10 al *Categoriilor*, s-a arătat că binele și răul ca existențe sunt contrarii, ca reprezentări însă nu sunt, fiindcă amândouă corespund realității: bunul este bun și răul este rău. Nu sunt, dar, contrarii judecățile care se referă la subiecte contrare sau la predicate contrare. Amândouă pot fi adevărate. Sunt contrarii judecățile în care același atribut (predicat) este afirmat și negat despre același subiect. Dacă însă *afirmăm* un predicat despre un subiect și *afirmăm* un predicat contrar despre același subiect nu există contrarietate. Nu o afirmație este contrară altei afirmații, ci negația acesteia.

privitoare la un lucru bun, cum că el este bun, și aceea privitoare la un lucru rău, cum că este rău, poate fi una și aceeași, și fie că sunt sau nu sunt una, ele reprezintă amândouă adevărul. Totuși subiectele aici sunt contrare. Deci, judecățile nu sunt contrarii fiindcă au subiecte contrare, ci fiindcă ele se exprimă contrariu despre același subiect.

Acum[112], dacă luăm judecata că ceea ce este bun este bun, și o alta că acesta nu este bun, și dacă sunt în același timp și alte atribute care nu aparțin și nici nu pot aparține la ce este bun, noi trebuie să refuzăm a trata drept contrarii judecățile care enunță că vreun atribut care nu aparține îi aparține, și de asemenea pe acele care enunță că vreun atribut care aparține nu îi aparține, pentru că ambele aceste clase de judecăți sunt în număr infinit, atât acele ce enunță că îi aparține ceea ce nu-i aparține, cât și cele care enunță că nu îi aparține ceea ce îi aparține. La drept vorbind, sunt contrarii numai acele judecăți în care se cuprinde o eroare. Judecățile de felul acesta sunt acelea care au ca punct de plecare lucruri supuse devenirii; iar devenirea este trecerea de la o extremă la opusul ei; de aceea, și eroarea este o trecere la fel[113].

Acum, ceea ce este bun este atât bun cât și non-rău[114]. Prima calitate este esențială; a doua este accidentală; căci tocmai prin accident, el nu este rău. Dacă este mai adevărată acea judecată adevărată care

---

[112] Urmează prima dovadă că contraria judecății „bunul este bun" nu este reprezentarea că „bunul este rău", ci reprezentarea că „bunul nu este bun". Că „bunul este rău" nu apare inteligenței sau gândirii tot așa de contrar ca opinia negativă falsă „bunul nu este bun".

[113] Acest pasaj, care nu este o nouă dovadă, ci continuă prima dovadă, pune în legătură opoziția contrarie a judecății cu judecata falsă, iar judecata falsă cu devenirea în general. Pentru Aristotel și întreaga fizică greacă, devenirea se face prin opuși, adică ea este o trecere de la existență la neexistență și invers, de exemplu de la „bun" la „non-bun" sau de la „non-bun" la „bun". La judecățile contrarii, trecerea se face de la afirmație la negație, și invers, și în acest caz, contrarii sunt numai judecățile „bunul este bun" și „bunul nu este bun". Orice altă trecere care atribuie „bunului" ceea ce nu-i aparține sau care nu-i atribuie ceea ce îi aparține exprimă o judecată indiferentă pentru contrarietate. Eroarea contrarietății este una, celelalte erori sunt în număr infinit, ca și judecățile care le exprimă.

[114] O a doua dovadă precizează pe cea precedentă. Judecata contrarie este cea mai falsă, adică cea mai contrară adevărului, fiindcă neagă ("nu este bun") subiectul ("bunul"). Aristotel repetă definiția contrarietății: contrarii sunt speciile extreme sau cele mai diferite ale unui gen. De aceea, „bunul nu este bun" este o judecată mai contrarie decât „bunul este rău".

privește esența subiectului, tot așa judecata falsă este mai falsă dacă are analogie cu cea adevărată. Acum, judecata că ceea ce este bun nu este bun este o judecată falsă cu privire la esență; judecata că el este rău este una privitoare la accidental. Astfel, judecata care neagă ceea ce este bun este mai falsă decât aceea care afirmă pozitiv prezența calității contrare. Deci comite cea mai mare eroare acela care, în privința unui subiect, are o judecată contrară adevărului. Căci contrarii sunt lucrurile care stau cel mai departe unul de altul, în același gen. Dacă acum, dintre cele două judecăți, una este contrarie judecății adevărate și dacă contradictoria este tot ce poate fi mai contrar, atunci cea din urmă, în mod evident, este cea adevărat contrarie. Judecata că ceea ce este bun este rău este compusă. Căci fără îndoială cel care formează această judecată trebuie, în același timp, să presupună că ceea ce este bun nu este bun[115].

Mai departe[116], dacă cu necesitate este la fel în toate celelalte cazuri, concluzia noastră în cazul arătat pare a fi corectă. Căci contradictoriul este ori totdeauna, ori niciodată contrariul. Acum, acolo unde termenii nu au un contrar, este falsă acea judecată care formează negativa celei adevărate; de exemplu, acela care gândește că un om nu este un om formează o judecată falsă. Dacă, în aceste cazuri, negația este contraria, atunci și celelalte negații nu sunt mai puțin.

Mai departe, judecata că ceea ce nu este bun nu este bun este la fel ca judecata că ceea ce este bun este bun[117]. Pe lângă acestea, judecata că ceea ce este bun nu este bun este la fel cu judecata că ceea ce nu este bun este bun. Să vedem acum care este contraria judecății

---

[115] Judecata „bunul este rău“ este, desigur, și ea contrarie însă numai accidental. Ea presupune judecata esențial contrarie: „bunul nu este bun“.

[116] A treia dovadă arată universalitatea definiției date contrarietății în judecată. Există și lucruri care, ca atare, nu au opuși: substanțele prime sau indivizii (v. *Categorii* 5). Totuși, există despre aceste lucruri judecăți contrarii, fiindcă și ele pot fi negate în reprezentare.

[117] A patra dovadă aduce — poate prolix — noutatea de a arăta, prin cercetarea alternativelor, că singura judecată contrarie judecății „ceea ce nu este bun sau non-bunul nu este bun“ este „ceea ce nu este bun este bun“. Judecata „ceea ce nu este bun este rău“ nu este contrarie, căci amândouă („ceea ce nu este bun“ și „răul“) pot fi adevărate despre același lucru. De asemenea, pot exista lucruri care nu sunt nici bune, nici rele, adică s-ar putea ca ceea ce nu este bun să nu fie nici rău.

adevărate că ceea ce nu este bun nu este bun. Nu este, desigur, judecata că acesta este rău, întrucât două judecăți adevărate nu sunt niciodată contrarii, și această judecată ar putea fi adevărată în același timp ca și cealaltă. În adevăr, întrucât unele lucruri, care nu sunt bune, sunt rele, amândouă judecățile pot să fie adevărate. Dar nici judecata că nu este rău nu este contrarie, pentru că s-ar putea ca ambele calități să fie enunțate despre același subiect. Rămâne, de aceea, că contrarie judecății „ceea ce nu este bun nu este bun" este judecata „ceea ce nu este bun
24 a este bun", pentru că aceasta este falsă. Tot așa, judecata „bunul nu este bun" este contraria judecății „bunul este bun".

Este evident că nu interesează dacă concepem universal judecata afirmativă; căci atunci judecata universal negativă va forma contraria. De exemplu, contraria judecății că orice bun este bun este judecata că nici un bun nu este bun. În adevăr, judecata „bunul este bun", dacă subiectul este luat în sens universal, este echivalentă cu judecata că ceea ce este bun este bun, și aceasta este identică cu judecata că orice bun este bun. Și la fel putem proceda cu judecățile despre ceea ce nu este bun[118].

24 b Dacă deci aceasta este regula în judecată[119] și dacă afirmațiile și negațiile exprimate verbal sunt simboluri sau semne a ceea ce este în spirit, este mai presus de orice îndoială că negativa universală este contraria afirmației universale despre același subiect. Astfel, propozițiile „orice bun este bun", „orice om este bun" au drept contrarii propozițiile „nici un bun nu este bun", „nici un om nu este bun". Propozițiile contradictorii, pe de altă parte, sunt „nu orice bun este bun", „nu orice om este bun"[120].

Este evident, de asemenea, că nici judecățile adevărate, nici enunțările[121] adevărate nu pot fi contrarii una alteia. Căci, pe când două

---

[118] Contrarietatea constatată la judecățile nedefinite ("bunul este bun") este valabilă și pentru aceeași propoziție afirmativă luată universal ("orice este bun este bun"). De la început, Aristotel declară că această aplicație este evidentă, dacă ținem seama de cele spuse în capitolul 7, anume că nu negarea universalului, ci negarea predicatului duce la judecata contrară.

[119] Termenul grec este aici δόξα = opinie sau judecată în genere.

[120] Se repetă aici deosebirea dintre contrarietate și contradicție, făcută în capitolul 7 al operei.

[121] „judecată" = δόξα (opinie); „enunțare" = ἀπόφανσις.

propoziţii adevărate pot să fie formulate în acelaşi timp fără ca ele să se ciocnească, propoziţiile contrarii exprimă opuşii, iar contrarii nu pot să aparţină în acelaşi timp aceluiaşi subiect[122].

[122] Până aici, s-a demonstrat că numai judecata falsă este contrarie celei adevărate. Prin urmare, este evident că două propoziţii adevărate asupra aceluiaşi subiect nu pot fi contrarii. În *Categorii,* 10 şi 11, Aristotel s-a ocupat de contrariile din existenţă (bun, rău; drept, curb etc.). Acestea pot fi amândouă adevărate. În capitolul 14 de aici, el se ocupă de contrarietatea opiniilor sau judecăţilor (enunţărilor), adică de contrarietatea adevărului şi falsului. Contrarii sunt numai adevărul şi falsul, iar adevăr şi fals există numai la judecată (propoziţie). Existenţele nu pot fi adevărate sau false. De asemenea, cum ne reamintim, Aristotel mai susţine că, între judecăţile false despre un obiect, contrarie este cea mai falsă, adică opusa contradictorie, pura negaţie. Se poate spune că orice judecată adevărată are cel puţin două false, care i se opun: una care neagă ceea ce prima afirmă — este adevărata contrarie — şi alta care afirmă altceva. În *Analitica primă,* Aristotel susţine explicit, ca în acest capitol, opoziţia contrarie. Aşadar, capitolul 14 are un conţinut de idei pur aristotelic.

ANALITICA PRIMĂ

INTRODUCERE*

I. PRELIMINARII

Analitica primă ('Αναλυτικά πρότερα, în limba latină *Analitica priora*) și *Analitica secundă* ('Αναλυτικά ὕστερα, în limba latină *Analitica posteriora*) alcătuiesc centrul logicii aristotelice, prototipul gândirii discursive, dianoetice, al gândirii în mișcarea progresivă. Autenticitatea lor, în ce privește conținutul și titlul, n-a fost pusă la îndoială niciodată, de nimeni. *Analitica primă* este o cercetare mai adâncită și mai sistematică, deși nu rareori ea ridică dificultăți de înțelegere, care au dat naștere, imperios, la comentarii din Antichitate până în zilele noastre, de la Alexandros din Aphrodisias până la Heinrich Maier[1] și Jan Lukasiewicz[2].

Analitica secundă a imprimat întregului *Organon* o temă principală: ce este *știința* (ἐπιστήμη), totdeauna necesară datorită

---

* Această *Introducere* studiază numai tematica *Analiticii prime*: tehnica silogismului și problemele legate direct de ea. Interpretarea acestor probleme și încadrarea lor în filozofia aristotelică este dată în introducerea la ansamblul *Organon*-ului (pp. 13—77).

[1] H. Maier, *Die Syllogistik des Aristoteles*, 3 vol. 1900.

[2] J. Lukasiewicz, *Aristotle's Syllogistic*, 1951.

metodei sale, *demonstrația* (ἀπόδειξις), care nu trebuie să se confunde cu „deducția" (ἀπαγωγή), termen, la Aristotel, cu înțelesul restrâns de „abducție" sau de „reducție". Începutul *Analiticii prime* are o referință nemijlocită la demonstrație ca metodă a științei. „Înainte de toate, trebuie să arătăm care este obiectul cercetării noastre și cărui domeniu îi aparține ea: obiectul ei este demonstrația, iar domeniul căruia ea îi aparține este știința demonstrativă" (ἐπιστήμη ἀποδεικτική).

Demonstrația este un raționament, un *silogism,* dar nu orice silogism este o demonstrație. Silogismul ca atare exprimă legătura necesară dintre judecăți care, ele însele, pot fi necesare sau numai probabile — el este tema *Analiticii prime*; demonstrația, care exprimă legătura necesară dintre judecăți, ele însele necesare este tema *Analiticii secunde.* Formularea în toată amploarea a silogismului este opera nepieritoare a lui Aristotel. Acesta consideră silogismul ca perfecționarea „diviziunii" (διαίρησις) platonice, pe care o definește ca pe un „silogism slab" (vezi I, 31), și o stavilă de neînvins împotriva sofismelor, a falselor silogisme. Între silogismul imperfect și fără rigoare al „diviziunii" platonice și falsele silogisme ale sofiștilor, Aristotel instituie, pe un fundament de nezdruncinat, raționamentul autentic, metoda care duce la adevăr. Silogismul este o *unitate logic-gramaticală,* în care gândirea progresează pe două căi simetrice: sau de la premise date la o concluzie dată, — cum vom vedea, această cale intră în definiția dată de Aristotel silogismului, — sau, mai ales și mai anevoios, de la concluzia dată la găsirea termenului mediu, cu ajutorul căruia se vor constitui premisele, din care rezultă cu necesitate concluzia. Silogismul este o cunoștință *mijlocită* sau derivată din alte cunoștințe care, în cele din urmă, au ca punct de plecare nemijlocitul, „intuitivul", o prehensiune directă a principiilor prin *νοῦς*. Și punctul de plecare, cunoașterea *noetică,* și derivarea cunoștințelor, discursivitatea (cunoașterea *dianoetică*) sunt necesare. Accentul, în silogism, cade pe necesitatea consecvenței în gândire, adică pe legătura dintre judecățile date și judecata derivată din primele, nu pe însăși natura judecăților. Aceasta poate să fie sau să nu fie necesară; derivarea concluziei prin premise este însă totdeauna necesară. Prin caracterul său cogent, constrângător, silogismul se dezlipește de gândirea personală și devine o formă logică universală. El este o structură proprie lucrurilor, chiar atunci când găsirea termenului mediu, care face legătura, reclamă ceea ce Aristotel

numește ἀγχίνοια, adică agerime, sagacitate, fler, sau perspicacitate de gândire. Viața silogismului se concentrează în termenul mediu.

Deosebirea dintre silogism și demonstrație este aceea dintre o formă, o unitate de gândire capabilă să primească conținuturi diferite și unitatea de gândire cu un conținut sau cu o „materie" determinată. Orice gândire valabilă, orice derivare a unei judecăți noi din alte judecăți este un silogism, independent de un conținut determinat. Aristotel dă silogismului un sens universal, identificându-l cu raționamentul în genere.

Silogistica aristotelică nu este însă un formalism, fiindcă noțiunile, al căror raport general constituie silogismul, se raportă totdeauna la existență și la adevăr. Existența poate fi de două feluri: existența necesară a *științei* și existența probabilă (ἔνδοξον) a *opiniei* (δόξα), amândouă adevărate, dar cu grad de certitudine deosebit. În doctrina aristotelică, distincția capitală dintre știință și opinie, fundează cele două discipline ale logicii aristotelice: *analitica sau apodictica* problemelor *speciale*, circumscrise în obiectul și metoda lor, și *dialectica*, disciplina argumentării prin judecăți probabile, disciplina problemelor *generale*, cu metode accesibile oricărui om, cercetată de Aristotel în *Topica*. Apodictica și dialectica (topica) sunt cele două aplicații ale silogismului, prima fiind mai aproape de procedeul silogistic, iar a doua de procedeul opus, al inducției. Silogismul este totdeauna necesar, fiindcă necesitatea nu stă în conținutul lui, care poate fi și probabil (dialectic), ci în consecvența dintre premise și concluzii, adică dintre o cunoștință dată și o cunoștință nouă, derivată din prima.

Silogismul este o unitate de gândire, un organism logic, care trăiește oarecum prin sine, prin componentele sale structurale — însuși cuvântul de silogism (συν = împreună și λόγος = noțiune) dezvăluie caracterul său unitar. Din trei noțiuni, care formează două judecăți (premisele) derivă necesar o judecată nouă, concluzia. Gândirea nouă, concluzia, leagă două noțiuni, numite de Aristotel „termeni extremi" (majorul și minorul), care în premise sunt legate de a treia noțiune, numită mediu. Noțiunile legate în premise de a treia sunt legate între ele în concluzie. Pivotul silogismului este termenul mediu, acea noțiune esențială care este comună celorlalte două noțiuni.

Definiția dată de Aristotel silogismului subliniază legătura necesară dintre premise și concluzie, precum și noutatea concluziei.

„Silogismul este o vorbire (λόγος) în care, dacă ceva a fost dat, altceva decât datul urmează cu necesitate din ceea ce a fost dat. Înțeleg prin expresia: din ceea ce a fost dat, că de aici rezultă totdeauna o consecință, iar prin această expresie din urmă că nu mai este nevoie de nici un alt termen din afară pentru a face necesară consecința" (I, 1, 24 b).

*

* *

Aristotel n-a cercetat mai de aproape principiul organic al silogismului: de ce termenul mediu leagă necesar termenii extremi. El se mulțumește să releve în treacăt, ca pe un adevăr elementar, inerent lucrurilor, că fundamentul logic al silogismului este raportul dintre întreg, sau tot și parte: ceea ce este valabil pentru întreg este valabil și pentru parte. De aceea, în *Analitici*, este fundamentală distincția dintre judecățile universale („toți") și cele particulare („unii", „câțiva"), care sunt judecăți definite, și judecățile nedefinite, în care subiectul nu este nici universal, nici particular (de exemplu, „omul este rațional"). Raportul dintre tot și parte este un raport care privește sfera, extensiunea noțiunilor, deci un raport cantitativ, numeric. Subliniem, în treacăt, că Aristotel nu face o deosebire strictă între sfera și conținutul unei noțiuni; el amestecă adesea cele două aspecte ale noțiunii, dând preferință, în cele două *Analitici*, aspectului cantitativ, de sferă. Noțiunile extreme sunt legate de o a treia, fiindcă ele sunt legate de sfera termenului mediu într-un raport de subsumare, de subordonare sau de supraordonare. Raportul de subsumare perfect constă în subordonarea termenului minor față de termenul mediu și în subordonarea termenului mediu față de cel major. Deși rezemată pe raportul cantitativ al sferei, logica lui Aristotel nu este o logică matematică de simplă substituire, de înșirare de ecuații, poate pentru temeiul adânc, adesea recunoscut, că aspectul matematic este la el dominat de aspectul biologic. „Nimeni nu se îndoiește de locul central al biologiei în opera științifică a lui Aristotel: trebuie să extindem influența ei până și la logică"[3].

Rădăcina biologică a logicii aristotelice nu trebuie să umbrească un alt izvor al acestei logici: voința de precizie inspirată de procedeele

---

[3] J. M. Le Blond, *Logique et méthode chez Aristote*, 1939, p. 72.

matematice. Este bine să nu uităm niciodată că doctrina logică a lui Aristotel nu are caracterul unui sistem perfect coerent, fără vederi disparate, fără corectări și adaosuri, ci este un efort neobosit de a folosi cu suplețe toate punctele de vedere capabile să arunce lumină asupra procesului complex al cunoașterii realității. Așa se explică nepotrivirile, uneori mascate, din determinarea tuturor noțiunilor filozofice, precum și densitatea lor dialectică, surprinzătoare și derutantă pentru cel care așteaptă de la Aristotel o concepție logică bine rotunjită, fără probleme și aporii. Matematicul și biologicul se întrețes în doctrina lui Aristotel, ca în nici una de mai târziu. De aceea, silogismul aristotelic nu este silogismul uscat, golit de orice conținut viu al logicii formaliste, preconizată de toți postaristotelicii, începând cu stoicii antici, trecând prin scolastica mai ales nominalistă, până la moderni (Kant, Herbart, Hamilton și, apoi, logisticienii)[4].

Aristotel n-a explorat mai adânc principiul silogismului, nu numai fiindcă acest principiu i se părea luminos prin sine, ci mai ales fiindcă scopul său, pe care l-a realizat exemplar, a fost să descopere prin analiză toate formele silogismului, toate posibilitățile lui. Precumpănește, în cercetarea sa stufoasă, interesul pentru manifestările multiple ale principiului unitar. Toată *Analitica primă* urmărește cu o atenție vigilentă numeroasele ipostaze ale silogismului. Chiar metoda opusă silogismului demonstrativ, inducția, îi apare ca o formă originală de silogism (II, 23). Silogismul aristotelic este un organism proteiform. El se încarnează în forme mai fruste: *exemplul* (παράδειγμα), *abducția* (ἀπαγωγή), *obiecția* sau *instanța* (ἔνστασις) și *entimema* (ἐνθύμημα). Silogismul acaparează totul, fără a șterge totuși caracterul specific al fiecărei modalități de raționare.

Trebuie relevat, de la început, că Aristotel cunoaște numai un singur fel de silogism, acela pe care logica tradițională l-a numit „categoric“, așadar silogismul format din judecăți care enunță o atribuție, o apartenență fără condiții, neipotetică și fără alternativă, fără disjuncție. Considerând silogismul categoric drept silogism ca atare, Aristotel n-a găsit necesar să pregneze pentru el un termen tehnic.

---

[4] Friedrich Weidauer, *Zur Syllogistik*, în *Grenzfragen der Philosophie*, 1938, vorbește de „silogistici“, nu de o singură silogistică (p. 447).

„Categoric" se întâlnește la Aristotel numai în sensul de „afirmativ". Așadar, întemeietorul logicii nu recunoaște ca tipuri de sine stătătoare silogismul ipotetic și silogismul disjunctiv, care, împreună cu cel categoric, constituie în logica tradițională, grupa silogismelor de relație. Aristotel vorbește totuși de un silogism „din ipoteză", într-un sens cu totul altul: silogismul „din ipoteză" este un silogism indirect, fiindcă se servește de o premisă admisă ipotetic ca adevărată, numai postulată, cum se întâlnește, în primul rând în „reducerea la imposibil" sau la absurd, procedeu larg folosit de Aristotel, alături de „conversiunea" judecăților. Începând cu Teophrastos, prim urmaș al lui Aristotel la conducerea Liceului, apoi din plin cu stoicii (Zenon, Chrysippos), silogismul ipotetic, condițional *(„Dacă S este A, S este B")*, dobândește o semnificație de sine stătătoare și este investit cu un rol de prim rang în structura științei.

Așa se explică de ce *Analitica primă*, în operația de descoperire a formelor silogistice, are în vedere numai formele silogismului categoric, la care diferențiază, întâi, atât de însemnatele „figuri" (σχήματα, termen împrumutat geometriei), care rezultă din însăși structura silogismului, adică din locul pe care îl ocupă termenul mediu: subiect într-o premisă, predicat în cealaltă (figura întâi), predicat în ambele premise (figura a doua) și subiect în ambele premise (figura a treia). O a patra figură, recunoscută mai târziu, probabil de Galenos, este cunoscută și lui Aristotel ca moduri accesorii ale figurii întâi (predicat în majoră, subiect în minora). Figurile se diferențiază în *moduri*, după calitatea (afirmativă, negativă) și cantitatea (universală, particulară) premiselor. Aristotel întrebuințează, pentru a desemna modul, expresia de τρόπος, fel de a fi (I, 28, 45a).

În logica tradițională, termenul de „mod" este întrebuințat și într-un sens care delimitează o altă grupă de silogisme, alături de cele zise de relație: silogismele *modale*, pentru care Aristotel, de asemenea, nu are un termen tehnic. Logica formală clasică a silogismelor modale cunoaște trei modalități specifice: asertorică, problematică sau de posibilitate și apodictică sau de necesitate. Aristotel nu deosebește judecata asertorică de cea categorică, dar nici n-o consideră ca pe o *modalitate* specifică, deși el va cerceta amănunțit combinarea judecăților asertorice cu celelalte două modalități: cea problematică sau, în termenul

aristotelic, „de apartenență posibilă", și cea necesară sau „de apartenență necesară". Aceste două sunt, pentru Aristotel, adevăratele modalități silogistice. Dacă, acum, ținem seama că știința este o demonstrație și că demonstrația este un silogism necesar, ne surprinde că Aristotel studiază structura silogismului de precădere asupra silogismului categoric și asertoric, care adesea stă mai aproape de silogismul de posibilitate, decât de cel necesar.

*

* *

Ne-am limitat la o schițare a temelor fundamentale cuprinse în *Analitica primă*. Celelalte teme și nuanțări, surprinzător de numeroase, vor fi cercetate sistematic mai jos, la capitolele corespunzătoare. Înainte de a încheia aceste preliminarii, am vrea să lămurim ce înseamnă titlul de *Analitică*. Potrivit unei metode aplicate în geometrie, „analiza" este reducerea la principii, la axiome, căutarea condițiilor din care derivă necesar o cunoștință. „Analiza" este, în prima linie, reducerea silogismului la figurile lui, adică la una sau alta din pozițiile pe care le au „termenii" în premise, așadar este reducerea silogismelor la formele lor tipice, îndeosebi la forma perfectă a figurii întâi. Dar cuvântul „analitică" poate însemna și reducerea silogismului la elementele lui: judecăți sau premise (προτάσεις sau διαστήματα), și noțiuni sau termeni (ὅροι), așa încât judecățile și noțiunile au fost tratate de Aristotel ca elemente ale silogismului, ale acelei „unități de gândire" care este preocuparea sa logică majoră. De aceea, poate renunțând de a întocmi o teorie mai dezvoltată a noțiunii, Aristotel a schițat mai îngrijit o teorie a noțiunilor celor mai generale, a „categoriilor", iar de judecată s-a ocupat mai târziu, în *Despre interpretare* (Περὶ ἑρμηνείας), fie pentru a da lămuriri cerute de silogism, fie pentru a adânci natura specifică a judecății.

Pe scurt, temenul de „analitică" este adesea opus de Aristotel celui de „dialectică", acesta fiind cercetat în *Topică* și, uneori, identificat restrictiv cu termenul de „logică" — „logicul" este aspectul general, „analiticul" aspectul special.

Totuși, putem extinde cuvântul „analitică" la întreaga operă logică a lui Aristotel, întrucât *Topica* se ocupă tot de silogism, iar

Respingerile sofistice, de falsele silogisme. De aceea, la începutul *Topicii*, Aristotel dă silogismului o definiție identică cu aceea de la începutul *Analiticii prime*.

II. PROBLEMATICA *ANALITICILOR*

Fiecare din cele două *Analitici* este împărțită în câte două cărți de o întindere inegală: prima carte este mai dezvoltată și cercetează problemele principale; a doua se restrânge în genere la consecințe și chestiuni anexe.

Cartea întâi a *Analiticii prime* cuprinde trei părți sau teme, pe care Stagiritul le rezumă la începutul cărții a doua. După preliminariile celor dintâi trei capitole, se iau în studiu adâncit: 1) cele trei figuri cu modurile valabile (în total 14) respective ale silogismului categoric (și asertoric), apoi silogismele modale [problematice sau de posibilitate și necesare, împletite însă și cu judecăți asertorice (capitolele 1–26)]; 2) metoda de a descoperi termenul mediu, când este dată concluzia (capitolele 27–31); 3) reducerea la silogisme și moduri regulate a silogismelor neregulate, precum și alte chestiuni înrudite (capitolele 32–46). Vom lua în cercetare, pe capitole, fiecare dintre cele trei grupe, prima având o însemnătate hotărâtoare.

CARTEA ÎNTÂI

1. Structura silogismului

Capitolul 1, pe cât de concis, pe atât de bogat în teme, definește elementele celor două *Analitici:* silogismul, premisa, termenul. Silogismul este perfect sau imperfect, după cum are nevoie numai de premisele date pentru a obține o concluzie evidentă, sau, dimpotrivă, trebuie să recurgă, pentru a ajunge la o concluzie evidentă, la procedee accesorii, între care, în primul rând, se află conversiunea premiselor.

Vom vedea, la locul cuvenit (II, 22), că termenul acesta de conversiune (ἀντιστροφή) are, la Aristotel, mai multe înțelesuri. Orice silogism se compune din două premise și o concluzie. Aristotel subliniază însemnătatea premiselor pentru construirea silogismelor. Premisa este: a) afirmativă sau negativă; b) universală, particulară sau nedefinită, după cum subiectul este luat universal („toți"), particular („unii") sau fără nici o indicație a cantității — premisa singulară nu are nici un rol în *Analitici*; ea figurează numai în *Despre interpretare*.

Premisa este ori demonstrativă, apodictică, științifică, necesară, ori dialectică, probabilă; de aceea, există un silogism apodictic, cercetat în *Analitica secundă*, și un silogism dialectic, cercetat în *Topica*. Premisa se rezolvă în „termeni", care sunt *predicatul* (κατηγόρημα) — Aristotel, în formularea judecății, așază predicatul înainte („A aparține lui B") — și *subiectul* (ὑποκείμενον), uniți prin apartenență (*este*) sau neapartenență (*nu este*). În ce privește raportul dintre subiect și predicat, pentru Aristotel este totuna dacă spunem că predicatul este cuprins în conținutul subiectului sau spunem că subiectul este cuprins în sfera sau „în totalitatea" predicatului. După cum am mai notat, Aristotel nu distinge cu strictețe conținutul și sfera noțiunii și, de aceea, el nu preferă interpretarea judecății din punctul de vedere al conținutului aceleia din punctul de vedere al sferei[5].

Analiticile tratează premisele silogismului din punctul de vedere al sferei[6], și astfel capitolul se încheie cu formularea principiului silogismului: un termen este afirmat universal (*dictum de omni*, după expresia scolastică), când nu găsim în subiect nici o parte despre care să nu fie afirmat și predicatul, sau nu este afirmat despre nici o parte (*dictum de nullo*). *Totul* (*întregul*) *domină partea* este principiul silogismului: ceea ce este adevărat despre *tot* este adevărat și despre *parte*, *ceea* iar ceea ce nu este adevărat despre *nici unul* nu poate fi adevărat despre *vreunul*.

---

[5] J. M. Le Blond, *Logique et méthode chez Aristote*, p. 70, nota 3.

[6] Logicienii francezi contemporani au interpretat silogismul numai din punctul de vedere al conținutului: J. Lachelier, *Études sur le syllogisme*, 1907, ale cărui idei au fost susținute în celebra teză latină *De natura sullogismi*; discipolii acestuia: Elie Rabier, *Leçons de logique*, ed. 4, 1899; O. Hamelin, *Le Système d'Aristote*, 1920, pp. 164 urm.; G. Rodier, *Les Fonctions du syllogisme*, „Année philosophique" 1908.

Capitolul 2 pune, ca o problemă prealabilă pentru întreaga silogistică, noțiunea de conversiune (ἀντιστροφή) a judecății. Conversiunea se referă la judecată, dar ea stă în serviciul silogismului. Cum vom vedea, ea este cea mai obișnuită operație de modificare a silogismului[7]. Conversiunea determină pe Aristotel să facă, de la începutul capitolului, o nouă deosebire între premise, deosebire numită mai târziu de „modalitate“: apartenența simplă a predicatului la subiect (judecata categorică sau asertorică), apartenența posibilă sau contingentă (judecata problematică) și apartenența necesară (judecata apodictică). Pentru Aristotel, moduri adevărate sunt numai cele două din urmă (posibilul sau contingentul, și necesarul, în care intră și imposibilul), dar, de fapt, el studiază și combinația dintre aceste două modalități și judecățile asertorice (de pură apartenență), așa încât se poate vorbi, în sens larg, de trei moduri. În acest capitol, se cercetează numai conversiunea judecăților asertorice. Conversiunea asertoricelor păstrează termenii în calitatea și cantitatea lor, dar inversează locul lor: subiectul devine predicat, și invers. De aceea, conversiunea este valabilă numai la universal-negativă și particular-afirmativă. Universal-afirmativa cere modificarea universalității subiectului: ea se convertește în particular-afirmativă. În sfârșit, particular-negativa nu se convertește, fiindcă subiectul particular nu poate deveni universal prin trecerea lui în locul predicatului.

Capitolul 3 se ocupă de conversiunea judecăților propriu-zis modale (de posibilitate și de necesitate). Conversiunea judecății necesare ascultă de aceleași reguli ca și aceea a judecății asertorice. În schimb, conversiunea judecăților de posibilitate sau contingență are un regim special, din cauza sensurilor diferite pe care le au posibilul, contingentul, problematicul. Judecățile de posibilitate afirmative se convertesc ca și cele asertorice și cele apodictice. Dacă este posibil ca *A* să aparțină tuturor *B* sau unora, este posibil ca *B* să aparțină *unor A*. Mai complicată este conversiunea judecăților de posibilitate negative. Dacă prin posibil se înțelege un mod cuprins în necesar (căci necesarul este implicit și posibil), judecățile universal-negative se convertesc ca și cele asertorice

---

[7] În *Analitica primă* II, 8—10, Aristotel va cerceta conversiunea silogismului însuși, nu a premiselor, ca în capitolele de care ne ocupăm aici.

și necesare, iar judecățile particular-negative nu se convertesc. Acest sens al posibilului este numai aparent posibil (contingent), în realitate este necesar (fie universal, fie nedefinit). Dacă însă prin posibil se înțelege posibilul veritabil, contingentul opus necesarului, adică „poate să fie și poate să nu fie", judecățile universal-negative nu se convertesc, în timp ce particular-negativele se convertesc, contrar particular-negativei asertorice. Dar Aristotel întrebuințează expresia de conversiune la judecățile de posibilitate într-un alt sens: dacă „poate să fie" este indisolubil legat de „poate să nu fie", așa cum cere „contingența", atunci orice afirmativă de posibilitate („*A* poate să fie *B*") „se convertește"[8] în negativa de posibilitate („*A* poate să nu fie *B*"), și tot așa, negativa în afirmativă. Pentru o cercetare mai adâncită a judecăților negative de posibilitate, Aristotel trimite la capitolele următoare (I, 13 și 17). Spuneam, mai sus, că particular-negativele de posibilitate se convertesc, dar Aristotel nu cercetează situația lor. Să luăm două exemple. Judecata de posibilitate universal-negativă „*A* poate să nu aparțină nici unui *B*" se convertește întîi (în sens impropriu) în judecata de posibilitate universal-afirmativă „*A* poate să aparțină la toți *B*". Convertim apoi (în sens propriu) pe aceasta în particular-afirmativa „*B* poate să aparțină la unii *A*", iar pe aceasta (impropriu) în „*B* poate să nu aparțină la unii *A*". Tot așa, să luăm particular-negativa contingentă „*A* poate să nu aparțină unor *B*". Convertim impropriu (transformăm) particular-negativa în particular-afirmativa „*A* poate să aparțină unor *B*". Convertim (în sens propriu) pe aceasta tot în particular-afirmativa „*B* poate să aparțină unor *A*", în sfârșit convertim (impropriu) pe aceasta în particular-negativa „*B* poate să nu aparțină unor *A*".

Începând cu *capitolul 4, Analitica primă* își fixează tema: va analiza silogismul, cum recunoaște însuși Aristotel în *Analitica secundă* I, 11 sfârșit. Cele dintâi fraze ale capitolului rezumă problemele ce urmează a fi tratate: „După aceste determinări să arătăm acum prin ce mijloace, când și cum se produce un silogism; pe urmă va trebui să vorbim despre demonstrație. Silogismul trebuie cercetat înainte de demonstrație, pentru că silogismul este mai general: demonstrația este

[8] Conversiunea în sens propriu sau originar este transpunerea termenilor unei judecăți, celelalte sensuri ale conversiunii putând fi considerate improprii sau secundare (II, 22).

un fel de silogism, dar nu orice fel de silogism este o demonstrație". Așadar, după ce a definit, în primele trei capitole, ce este silogismul cu elementele lui — premisele și felurile lor, termenii cu raportul lor de sferă dintre tot și parte, mediul fiind axa silogismului —, apoi ce este conversiunea, prin care un silogism imperfect devine perfect, urmează să arate „prin ce mijloace" (ce premise și termeni), „când" (prin ce figuri), „cum" (prin ce moduri) se produce un silogism. Aristotel nu cercetează de la început structura generică și regulile silogismelor (ceea ce va face mai târziu, în observații risipite în mai multe capitole), ci intră în studierea producerii silogismului, întâi, trecând de la premise la concluzie (structura silogismului), al doilea, trecând de la concluzie la găsirea premiselor, operație mai grea, care constituie adevărata producere a silogismului. Cel dintâi aspect, structura silogismului, este tema capitolelor 4–26, aproape unanim recunoscute ca porțiunea cea mai închegată a acestei opere. Capitolele 4–6 cercetează geneza celor trei figuri, singurele admise de Aristotel, dimpreună cu modurile lor concludente.

Obiectul *capitolului 4* este silogismul perfect în figura întâi, a cărui structură este fundată pe raportul de sferă între cei trei termeni numiți: *majorul* (fiindcă are sfera cea mai mare), *mediul* (cu sfera mijlocitoare) și *minorul* (cu sfera cea mai restrânsă), primul și ultimul fiind numiți, datorită poziției lor, și *extremi*. „Ori de câte ori trei termeni sunt în așa fel raportați unul la altul, încât cel din urmă <minorul> să fie conținut în cel mijlociu, luat ca un tot, iar mijlociul să fie sau conținut în termenul prim <majorul> sau exclus din el luat ca un tot, termenii extremi trebuie să fie raportați într-un silogism perfect. Numesc mediu acel termen care este conținut în altul și totodată conține pe altul în sine: ca poziție, el ocupă, astfel, locul din mijloc. Prin extremi, înțeleg întâi termenul conținut în altul și apoi acela care conține el pe altul. Dacă *A* este enunțat despre toți *B* și *B* despre toți *C*, atunci *A* trebuie enunțat despre toți *C*: am explicat ce înțelegem prin *enunțat despre toți <dictum de omni et nullo>*" (I, 4, 25 b fine). După aceea, Aristotel arată, prin dovezi, în ce moduri sau combinații de premise rezultă, evident și nemijlocit, concluzia din premise, relațiile termenilor din premise rămânând aceleași. Modurile concludente sunt în număr de 4, cele neconcludente, 12. În cele din urmă, se constată că silogismele acestei figuri sunt perfecte, și pentru motivul că, în acestă figură, pot fi dovedite

toate cele patru feluri de concluzii: afirmative și negative, universale și particulare.

În figura a doua — *capitolul 5* — „termenul mediu stă în afară de extremi <majorul și minorul> și are primul loc“, adică este cel mai general, fiindcă este predicat în amândouă premisele (predicatul este totdeauna mai general decât subiectul, întrucât subiectul este cuprins în sfera predicatului). Și în această figură, cele mai multe din combinațiile premiselor (12) sunt neconcludente; numai 4 sunt concludente. Toate silogismele acestei figuri sunt imperfecte, din două motive: a) concluziile lor nu decurg explicit din premise și, de aceea, este nevoie de procedee suplimentare: conversiunea judecăților sau reducerea la absurd; b) concluziile lor sunt totdeauna negative, fie universal, fie particular.

În figura a treia — *capitolul 6* — „termenul mediu stă în afara extremilor și ocupă locul ultim“ (locul termenului minor, fiindcă este subiect în amândouă premisele, deci este termenul cu sfera cea mai mică). Valabile, în această figură, sunt 6 moduri și nevalabile 10. Despre mediu, cei doi extremi sunt afirmați sau negați, universal sau particular. Și această figură este imperfectă, dacă nu intervin operații complementare. Caracteristica generală a figurii a treia este următoarea: „nu este posibil să ajungem la o concluzie universală, fie negativă, fie afirmativă“ (sfârșitul capitolului), așadar, figura a treia conchide totdeauna particular.

Capitolul 7 are două teme, care decurg din structura celor trei figuri. Cea dintâi temă sunt modurile indirecte ale figurii întâi, pe care Aristotel le recunoștea ca atare și care vor constitui figura a patra, numită *galenică.* În toate aceste silogisme, în care premisele figurii întâi sunt convertite sau transpuse (μεταλλαγή) una în locul celeilalte, subiectul are o sferă mai mare decât fostul predicat. După ce notează în treacăt că judecata nedefinită poate înlocui judecata particulară și va da, în toate figurile aceleași silogisme ca și particulara, Aristotel trece la tema mai importantă a perfectării celor două figuri din urmă, prin reducerea lor la figura întâi, cu ajutorul celor două procedee: în primul rând, convertirea premiselor, în al doilea rând reducerea la imposibil (absurd). Toate silogismele pot fi reduse la silogismele universale ale figurii întâi *(Barbara, Celarent)* [9].

---

[9] Printre moderni, d'Alembert consideră aceste două moduri ale figurii întâi formele fundamentale ale silogismului *(Éclaircissements V* la *Éléments de philosophie,*

În lungul șir de capitole ce urmează (8–22), Aristotel se angajează în disecarea silogismelor modale, sarcina cea mai delicată și dificilă, care ne dezvăluie virtuozitatea, uneori cu imperfecții, a unei gândiri geniale. În ciuda deficiențelor și a lacunelor, logica modalelor rămâne gloria Stagiritului. Silogismele de care s-a ocupat până acum sunt numite în genere „categorice"; Aristotel nu le consideră în sens propriu ca modale, fiindcă ele exprimă o „apartenență simplă", fără nici o specificare. Aceste silogisme au mai fost numite și asertorice. Prin structura ei, judecata categorică nu se deosebește de judecata asertorică: ea afirmă sau neagă un predicat despre un subiect și constată un fapt. Termenul de *categoric* subliniază lipsa de „relație", de condiționare, în opoziție cu judecata ipotetică sau disjunctivă; termenul de asertoric relevă că apartenența este simplă fără determinarea modală a necesității și contingenței (posibilului). Așadar, Aristotel nu cunoaște decât două amplificări modale ale apartenenței simple: „a aparține necesar" (τὸ ἐξ ἀνάγκης ὑπάρχειν) și „a aparține posibil" (contingent) (τὸ ἐνδέχεσθαι ὑπάρχειν). Termenul ἐνδεχόμενον înseamnă contingent ca și posibil — pentru „posibil" Aristotel întrebuințează și cuvântul δυνατόν, fără a face o deosebire tranșantă între posibil și contingent. Reamintim că termenul de *posibil* în genere are două sensuri principale: 1) posibilul ca ceva implicat în simpla existență (în aserțiune) ca și în necesitate, întrucât tot ce există de fapt sau necesar este totodată și posibil — acest posibil nu este autentic, fiindcă nu se deosebește de simpla existență și de necesitate; 2) posibilul autentic care exclude și simpla existență și necesitatea, fiindcă el înseamnă „ceea ce poate să fie și poate să nu fie", deoarece el include dialectic pe „este" și „nu este", așa cum se întâlnește în lumea empirică a „frecventului" și, mai ales, a „întâmplării", a hazardului. Al doilea sens este cel obișnuit în silogistica aristotelică. Pentru Stagirit, tot ce este posibil (potențial sau virtual) cuprinde în sine contrarii, posibilul este totuna cu posibilitatea contrariilor în același lucru. Aristotel cercetează cu ascuțime îndeosebi silogismele modale, în care se combină cele trei feluri de judecăți: de simplă apartenență

Oeuvres, vol. I, p. 156). Scolastica bizantină și occidentală a făurit termeni mnemotehnici pentru a desemna modurile celor trei figuri. În afară de *Barbara* și *Celarent*, cititorul va întâlni în conspectul nostru și ceilalți termeni (vezi aici și capitolul 45). Aristotel însuși întrebuințează litere pentru a simboliza cei trei termeni ai silogismului: A, B, C la figura întâi, M, N, X (adică O în alfabetul nostru) la figura a doua și P, R, S la figura a treia.

(existență), de apartenență (existență) posibilă, contingentă, și de apartenență (existență) necesară.

Capitolul 8, după ce formulează deosebirea modală dintre necesar și posibil (contingent), în contrast cu simpla apartenență, cercetează silogismele în care amândouă premisele sunt necesare. Această grupă de silogisme nu prezintă nici o greutate: ele corespund silogismelor categorice (respectiv, asertorice) în cele trei figuri. În același capitol, Aristotel exprimă clar echivalența raportului de sferă dintre subiect și predicat — „a fi în ceva ca într-un tot“ (τὸ ἐν ὅλῳ εἶναι) — și a raportului de conținut: „a fi enunțat despre ceva ca universalitate“ (τὸ κατὰ παντὸς εἶναι).

Cu *capitolul 9*, începe studiul migălos, și uneori expus erorii, al silogismelor în care concluzia rezultă din „amestecul“ (μίξις) unei premise necesare și al alteia asertorice (de simplă apartenență). În figura întâi, regula generală este aceasta: în silogismul astfel combinat, concluzia este necesară numai dacă premisa majoră este necesară; în caz contrar, concluzia este asertorică.

În figura a doua (*capitolul 10*), regula sună așa: concluzia este necesară dacă premisa necesară este universal-negativă; concluzia este asertorică dacă premisa necesară este afirmativă, fie universal, fie particular. În sfârșit, în figura a treia (*capitolul 11*), „amestecul“ dintre necesar și asertoric dă o concluzie necesară: 1) dacă amândouă premisele fiind afirmative, premisa necesară este universală, fie majora, fie minora; 2) dacă una dintre premise este negativă, premisa necesară trebuie să fie nu numai universală ci și negativă.

Scurtul *capitol 12* compară silogismele categorice (asertorice) și silogismele modale necesare. Concluzia este asertorică dacă amândouă premisele sunt asertorice; în schimb, concluzia este necesară numai dacă una din premise este necesară. De asemenea, în silogismele cu o concluzie asertorică sau necesară, una din premise trebuie să fie la fel cu concluzia.

Următoarele zece capitole (13–22) cercetează pe larg o temă mai delicată, cu riscul de alunecare în eroare: silogismele de posibilitate în care posibilul (contingentul) „se amestecă“ cu asertoricul și necesarul.

Capitolul 13 este deosebit de important prin străduința de a defini posibilul sau „contingentul“ (τὸ ἐνδεχόμενον). Cum știm, contingentul (posibilul) are un sens propriu: ceea ce nu este necesar, ceea ce nu este imposibil (ἀδύνατον), și un sens impropriu: ceea ce este un moment

cuprins în necesar (mai multul cuprinde mai puținul). La rândul său, contingentul în sens propriu are două aspecte: a) „ceea ce se întâmplă adeseori" (τὸ ὡς ἐπὶ τὸ πολύ), „frecventul", căruia îi lipsește necesitatea, „ceea ce aparține natural" fără o necesitate precisă, de exemplu „este contingent ca omul să încărunțească"[10]; b) întâmplarea, hazardul, de exemplu, producerea unui cutremur de pământ în timpul unei plimbări. O particularitate a judecății de posibilitate este felul propriu de a se converti, în afară de acela obișnuit de schimbare a locului la subiect și predicat: la contingent, afirmativa și negativa sunt echivalente și de aceea, se pot înlocui. Dacă posibilul, nefiind necesar, înseamnă deopotrivă, „posibil să fie" și „posibil să nu fie", o judecată de posibilitate (contingență) se poate converti, menținând modalitatea și convertind calitatea: „este posibil să *nu* fie" se convertește în „este posibil să fie", și invers.

Capitolul 14 expune cazul elementar: silogismele din figura întâi cu amândouă premisele de posibilitate. Concluzia este totdeauna o judecată de posibilitate, observând regulile acestei figuri. Este suficient ca majora să fie universală, indiferent dacă premisele sunt afirmative sau negative, deoarece li se aplică conversiunea specială a posibilului (negativa devine afirmativă).

Dacă, în figura întâi, una din premise este posibilă și cealaltă asertorică — *capitolul 15* — concluzia este posibilă (contingentă) dacă majora contingentă este universală. Dacă premisa minoră este contingentă, silogismul este imperfect și trebuie să fie dovedit prin reducere la absurd. Nu obținem o concluzie, dacă majora este particulară — majora trebuie să fie totdeauna universală — sau dacă minora este universală. Minora nu poate fi negativă în figura întâi; dacă este negativă și obținem totuși o concluzie, am convertit negativa în afirmativă. Când concluzia este negativă, ea enunță numai o non-necesitate și, ca atare, nu este o adevărată posibilă.

Capitolul 16. Dacă, în figura întâi, una din premise este posibilă și cealaltă necesară, concluzia este în genere contingentă; ea poate fi însă și asertorică. În caz că premisa contingentă este minora (care trebuie să fie afirmativă), silogismul este imperfect, dacă concluzia este contingentă (posibilă). Dacă premisa contingentă este majora, concluzia este de posibilitate într-un silogism perfect. În cazul că minora

[10] Noțiunea tipic aristotelică de „frecvent" oscilează între hazard (contingent) și necesar.

contingentă este negativă, ea poate fi „convertită" într-una afirmativă și dă atunci o concluzie. În genere, amestecul de necesar și contingent formează un silogism dacă termenii sunt în același raport ca, în capitolul precedent, judecata asertorică și judecata de posibilitate, întrucât silogismele cu propoziții necesare nu se deosebesc de silogismele cu premise asertorice.

Capitolele 17–19 se ocupă de silogismele de posibilitate, fie pure (*capitolul 17*), fie amestecate (*capitolele 18–19*), în figura a doua.

Capitolul 17. Dacă amândouă premisele exprimă posibilitatea, nu rezultă o concluzie, fiindcă nu putem reduce un astfel de silogism de figura a doua la un silogism în figura întâi (*Celarent, Ferio*). Se știe că judecățile posibile universal-negative nu se convertesc. Silogismul în figura a doua are nevoie de o premisă universal-negativă, dar aceasta trebuie să fie asertorică sau necesară, fiindcă o astfel de premisă se poate converti în figura întâi.

Capitolul 18. În ipoteza că una din premise este asertorică și cealaltă de posibilitate (contingentă), nu rezultă un silogism, dacă asertorica este afirmativă sau particular-negativă, iar judecata de posibilitate, negativă. Rezultă însă un silogism, dacă judecata de posibilitate este afirmativă, iar asertorica negativă.

În sfârșit (*capitolul 19*), tot în figura a doua, dacă una din premise este necesară și cealaltă posibilă, rezultă un silogism asertoric, când premisa necesară este universal-negativă, dar când premisa necesară este afirmativă, nu rezultă nici un silogism.

Capitolele 20–22 iau în cercetare silogismele modale în figura a treia.

a) *Capitolul 20.* Dacă cele două premise exprimă o contingență, rezultă un silogism cu concluzie contingentă, în toate cele șase moduri ale figurii, sub condiția ca majora să nu fie particulară. Rezultă silogism și când minora este negativă sau chiar amândouă premisele sunt negative, întrucât una din acestea poate fi „convertită" într-una afirmativă.

b) *Capitolul 21.* Când una din premise este contingentă și cealaltă asertorică, concluzia este contingentă în toate modurile, ca și la silogismele cu premise asertorice, cu deosebirea că modurile se dublează, fiindcă judecata contingentă poate fi majoră sau minoră și fiindcă judecățile contingente negative se pot „converti" în afirmative.

c) *Capitolul 22.* Când una din premise este contingentă și cealaltă necesară, modurile concludente sunt aceleași ca și în cazurile precedente ale figurii a treia. Concluziile afirmative (*Darapti, Disamis, Datisi*) exprimă posibilitatea; concluziile negative (*Felapton, Bocardo, Ferison*) vor fi contingente, dacă necesarul este afirmativ, sau asertorice dacă necesarul este negativ. Deci, în această combinație de contingent și necesar, nu există silogism cu concluzie necesară, ci, în genere, cu concluzie contingentă, iar uneori și contingentă și asertorică.

După cercetări speciale asupra celor trei figuri, urmează un șir de capitole (23–26) care cuprind considerații generale asupra silogismului și asupra celor trei figuri.

Capitolul 23 constată că toate silogismele, fie directe, fie indirecte (pentru Aristotel, ipotetice), se formează numai într-una din cele trei figuri, iar silogismele acestor figuri devin perfecte prin reducerea lor la modurile universale ale figurii întâi (*Barbara, Celarent*). Silogismul, direct sau indirect, trebuie să fie constituit din două propoziții cu trei termeni, dintre care unul — termenul mediu — este legat nu numai de unul din ceilalți doi, ci de amândoi. Dacă, în concluzie, se repetă una dintre cele două premise, comitem un cerc vicios, dovedim „același prin același". Aceste condiții sunt valabile și pentru silogismele „prin ipoteză", indirecte, din care face parte silogismul prin „reducere la absurd".

Capitolul 24 pune în lumină regulile silogismului în ce privește calitatea și cantitatea premiselor. Orice silogism trebuie să aibă o premisă afirmativă și una universală, fiindcă din două premise negative și din două premise particulare, nu rezultă o concluzie. Mai departe, concluzia este universală, dacă amândouă premisele sunt universale, dar concluzia poate fi uneori particulară, și dacă premisele sunt universale. De asemenea, concluzia este la fel cel puțin cu una din premise. În sfârșit, dacă concluzia este afirmativă, amândouă premisele trebuie să fie afirmative; dacă este negativă, este destul ca una din premise să fie negativă.

Capitolul 25 înșiră determinări elementare în ce privește numărul termenilor și al premiselor în silogism, precum și natura concluziilor. Silogismul se compune din trei termeni, nu mai mulți, dar aceeași concluzie poate fi obținută prin mai mulți termeni, dacă aceștia formează mai multe silogisme, căci nimic nu ne oprește să recurgem la mai mulți

termeni medii pentru a ajunge la aceeași concluzie. Este evident că orice silogism provine din două premise și din trei termeni, deci numărul termenilor întrece cu o unitate numărul premiselor, iar concluzia reprezintă jumătate din numărul premiselor: o singură concluzie cu două premise și trei termeni. În prosilogism sau în silogismul compus, numărul termenilor crește cu o unitate (un nou termen mediu), deci avem patru termeni și trei propoziții. Concluzia însă nu urmează aceeași regulă, nici față de termeni, nici față de premise: la patru termeni, avem două concluzii, la cinci termeni, trei concluzii.

Capitolul 26, deosebit de important, examinează ușurința sau greutatea de a stabili și de a respinge diferitele specii de concluzii. În adevăr, cu cât o concluzie este obținută în mai multe figuri și moduri, cu atât mai ușor ea poate fi stabilită sau respinsă. Dimpotrivă, ea este mai greu de stabilit sau de respins, dacă este obținută printr-un număr mai mic de figuri și moduri. Universala negativă se dovedește, prin figura întâi, într-un singur mod (*Celarent*) și prin figura a doua, în două moduri (*Cesare, Camestres*); particular-afirmativa se dovedește, prin figura întâi, într-un singur mod (*Darii*) și prin figura a treia în trei moduri (*Darapti, Disamis, Datisi*). Particulara negativă se dovedește prin toate figurile: prin figura întâi, într-un singur mod (*Ferio*), prin figura a doua în două moduri (*Festino, Baroco*) și prin figura a treia, în trei moduri (*Felapton, Bocardo, Ferison*). Universal-afirmativa, care se obține numai prin figura întâi și într-un singur mod (*Barbara*), este cea mai greu de stabilit și cea mai ușor de respins. În genere, universala este mai greu de stabilit decât particulara, iar afirmativa decât negativa. În ce privește respingerea, universal-afirmativa poate fi respinsă prin contraria ei (universal-negativa) și prin contradictoria ei (particular-negativa), deci prin nouă moduri (*Celarent, Ferio, Cesare, Camestres, Festino, Baroco, Felapton, Bocardo, Ferison*); universal-negativa este respinsă prin cinci moduri (*Barbara, Darii, Darapti, Disamis, Datisi*). Dimpotrivă, particularele nu pot fi respinse decât într-un singur fel: prin universal-afirmativă sau universal-negativă, deci prin contradictoriile lor, întrucât ele cuprind în sine contrariile lor („unii" da, „alții" nu).

Așadar, pe cât de greu se respinge particulara, pe atât de ușor se respinge universala. În genere, respingerea este mai ușoară decât stabilirea.

2. Metoda de a descoperi termenul mediu

După cercetarea condițiilor în care se structurează un silogism direct sau prin „ipoteză", după cunoașterea normelor și a regulilor silogismului, noua temă este tehnica, latura de artă a silogismului, îndrumarea pentru găsirea termenului mediu, adică a premiselor, dată fiind concluzia. Drept vorbind, abia acum aflăm cum se constituie un silogism prin descoperirea termenului mediu, care este pârghia silogismului. Nu concluzia este căutată, date fiind premisele, ci sunt căutate premisele care fundează o judecată dată. Ne aflăm, dar, aici în fața unui proces logic cu totul altul decât acela cuprins în definiția silogismului, dată de Aristotel, în capitolul 1.

Capitolul 27 ne oferă indicații generale pentru descoperirea termenului mediu, fără de care nu putem vorbi de silogism. Concluzia, ca orice judecată, are doi termeni; trebuie găsit al treilea termen, care este „cauza", „rațiunea de a fi" a legăturii celor doi și, astfel, se constituie cele două premise. Aristotel începe printr-o importantă grupare a termenilor, a noțiunilor: unele noțiuni sunt totdeauna subiecte și niciodată atribute (predicate) ale altora: *indivizii* (τὸ καθ' ἕκαστα), cu o sferă restrânsă; altele sunt totdeauna atribute: *categoriile*, genurile supreme, care cuprind, dar nu sunt cuprinse (cantitate, calitate, relație etc.); în sfârșit, acelea care pot fi și subiecte și atribute, genurile subordonate categoriilor și, mai ales, speciile asupra cărora se îndreaptă, de obicei, silogismul. Specia cuprinde, în sfera sa, indivizii și este cuprinsă, alături de alte specii, în gen. Dată fiind concluzia, cu cei doi termeni de unit prin cel de al treilea, mijlocitor, vom căuta termenul mediu printre antecedenții, adică subiectele, sau printre consecvenții, adică predicatele (atributele) celor doi termeni, sau, în sfârșit, printre repugnanții acestora, adică printre noțiunile opuse celor date în concluzie. Subiectul este antecedentul, predicatul este consecventul. Vom căuta dar termenul mediu printre antecedenții (subiectele) subiectului nostru, care devine atunci predicat, sau printre consecvenții predicatului nostru, care devine atunci subiect (de exemplu, *omului* îi urmează *animal*), în sfârșit, îl vom căuta printre termenii repugnanți sau opuși termenilor noștri. La repugnanți, este de prisos să deosebim antecedenții de consecvenți, în virtutea convertibilității judecăților negative.

Mai trebuie să deosebim antecedenții și consecvenții esențiali de cei accidentali, cei adevărați de cei numai probabili, cei ce se produc și există totdeauna și cei ce se produc numai frecvent, antecedenții luați ca universali (nu *acest om*, ci *omul* este antecedentul *animalului*), nu însă și consecvenții luați universal (nu toate animalele sunt oameni). Aristotel exclude cantificarea predicatului.

Capitolul 28 formulează amănunțit reguli pentru a descoperi mediul, în silogismele categorice, la toate figurile, după cantitatea și calitatea premiselor. Să luăm câteva exemple. Universal-afirmativa, concluzie care se obține numai în primul mod al figurii întâi (*Barbara*), are ca mediu acel termen comun al antecedenților și consecvenților care este antecedent (subiect) al majorei și consecvent (predicat) al minorei. Particular-afirmativa se va dovedi în figura a treia, căutând printre antecedenții (subiectele) celor doi termeni un termen comun care va fi mediul căutat. Dovedim universal-negativa, dacă descoperim termenul mediu printre consecvenții minorului (subiectului) și repugnanții majorului (predicatului) și atunci avem un silogism în *Celarent* (figura întâi) sau în *Cesare* (figura a doua), sau invers, printre repugnanții minorului (subiectului) și consecvenții majorului (silogismul în *Camestres*).

Să admitem, pentru a o dovedi, concluzia: „Nici un om (minorul) nu este cal (majorul)". Mediul este un consecvent al minorului: „Orice om este rațional" și un repugnant al majorului (predicatului): „Nici un cal nu este rațional". Obținem astfel silogismul în *Celarent* (figura întâi, modul 2): „Nici o ființă rațională nu este cal", „Orice om este rațional", deci „Nici un om nu este cal". Obținem aceeași concluzie în *Cesare* (figura a doua, modul întâi): „Nici un cal nu este rațional", „Orice om este rațional", deci „Nici un om nu este cal". Dacă, dimpotrivă, căutăm mediul printre repugnanții minorului (subiectului) și consecvenții majorului (predicatului), obținem un silogism în figura a doua (*Camestres*), având ca termen mediu „nerațional". „Orice cal este nerațional", „Nici un om nu este nerațional", deci „Nici un om nu este cal". Tot așa, în cazul particular-negativei. Termenul mediu identic se află printre antecedenții minorului (subiectului) și repugnanții majorului (predicatului), și obținem un silogism în figura a treia (*Felapton*), reductibil la figura întâi (*Ferio*). Dată fiind concluzia „Unele animale nu sunt raționale", căutăm termenul mediu printre antecedenții subiectului și repugnanții predicatului. Identicul,

subiect în ambele premise, este „fiara“. Silogismul în *Felapton* este: „Nici o fiară nu este rațională“, „Orice fiară este un animal“, deci „Unele animale nu sunt raționale“. Silogismul în *Ferio* se obține prin conversiunea minorei, „Unele animale sunt fiare“.

După aceea, Aristotel ilustrează regula căutării termenului mediu printre antecedenții, consecvenții și repugnanții celor doi termeni ai concluziei de dovedit. Predicatul concluziei este *A*, consecvenții săi sunt *B*, antecedenții sunt *C*, iar repugnanții sunt *D*. Subiectul concluziei este *E*, consecvenții săi sunt *F*, antecedenții sunt *G*, în sfârșit, repugnanții sunt *H*. Prin urmare, *B* și *F* sunt consecvenții, *C* și *G* sunt antecedenții, *D* și *H* sunt repugnanții. Obținem, prin combinație, nouă perechi de termeni identici care pot servi ca termen mediu, printre care numai șase perechi sunt concludente: 1) *CF* (un antecedent și un consecvent, care dau un silogism în *Barbara*); 2) *CG* (amândoi antecedenți, care dau un silogism în *Darapti*); 3) *DF* (un repugnant al majorei și un consecvent al minorei, care dau un silogism în *Cesare* și, prin conversiunea negativei, un silogism în *Celarent*); 4) *BH* (un consecvent al majorei și un repugnant al minorei, care dau un silogism în *Camestres*); 5) *DG* (un repugnant al majorei și un antecedent al minorei, care dau un silogism în *Felapton*); 6) *BG* (un consecvent al majorei și un antecedent al minorei, care ne dau un silogism în *Baralipton*, adică un mod indirect al figurii întâi). Celelalte trei perechi nu sunt concludente (*BF, CH, DH*). Așadar, nu obținem silogism dacă mediul este consecventul ambilor termeni (*BF*) sau este antecedentul majorei și repugnantul minorei (*CH*), — fiindcă în acest caz silogismul în figura întâi va avea minora negativă, ceea ce este exclus, — în sfârșit, dacă este repugnantul ambilor termeni (*DH*) fiindcă am avea două premise negative. „Este... evident că trebuie să găsim care termeni sunt identici în această cercetare și nu care sunt diferiți sau contrari, înainte de toate pentru că obiectivul investigației noastre este termenul mediu, iar termenul mediu trebuie să nu fie deosebit, ci același“ (I, 28, 44 b fine).

Capitolul 29 arată că termenul mediu este căutat după aceleași reguli în silogismele indirecte, adică în silogismele prin reducere la absurd și în genere „ipotetice“, precum și în silogismele modale, ca și în silogismele directe. Astfel, o concluzie negativă se dovedește prin absurd, după regula de care ascultă concluzia afirmativă. Dacă aceasta

se dovedește absurdă, rămâne valabilă concluzia negativă. Aceeași metodă se aplică la silogisme cu premise contingente și necesare. „Este clar deci, din tot ce s-a spus, nu numai că toate silogismele pot fi formate în acest fel, dar că nu pot fi formate în nici un altul". (I, 29, 45 b).

Capitolul 30. Metoda de a se descoperi subiectele și predicatele celor doi termeni care constituie concluzia, adică a forma premisele sau „principiile", se aplică nu numai în filozofie, în științele speciale, ci și în arte, deci în orice activitate și disciplină, căci, oriunde există o gândire derivată, o discursivitate în gândire, trebuie să găsim premisele din care ea derivă. Capitolul sfârșește cu aprecierea rolului pe care îl are dialectica în alegerea premiselor, a „principiilor", temă cercetată în *Topica.* Constatăm dar că, pentru Aristotel, apodictica și dialectica își dau ajutor reciproc, deci că apodictica nu se poate lipsi de dialectică.

Capitolul 31, aduce în discuție legătura dintre silogism și principala metodă a dialecticii platonice, *diviziunea* (διαίρησις). Diviziunea face parte din silogism, ca o pregătire a lui, întrucât pentru a găsi termenul mediu, trebuie să cunoaștem ierarhia tuturor noțiunilor. Dar ea nu poate înlocui silogismul. În adevăr, diviziunea este un „silogism slab", neputincios (ἀσθενής), fiindcă ea conchide un termen mai larg decât cel căutat. Se știe că diviziunea se servește de dihotomie, de exemplu „Ființa rațională este muritoare sau nemuritoare". Dacă luăm acestă diviziune ca premisă majoră și „Omul este ființă rațională" ca premisă minoră, obținem concluzia „Omul este o ființă muritoare sau nemuritoare", propoziție care nu ne arată ceea ce vrem să știm: dacă omul este sau nu o ființă muritoare. Concluzia este, așadar, prea generală.

În sfârșit, este evident că diviziunea nu poate servi ca metodă pentru a respinge, adică pentru a obține o concluzie negativă. În adevăr, genul și diferența care dau speciile sunt totdeauna pozitive. De asemenea, diviziunea nu se aplică la lucrurile despre care nu știm dacă se comportă într-un fel sau altul, de exemplu, dacă diagonala este comensurabilă sau incomensurabilă. Capitolul se încheie cu un rezumat al temelor studiate până acum, care alcătuiesc un întreg bine închegat: cum se formează un silogism (capitolele 1–26), cum se descoperă principalul factor al unui silogism, termenul mediu (capitolele 27–31).

3. Reducerea la silogisme regulate a raționamentelor neregulate, cum și chestiuni anexe

Capitolele următoare (32–46) alcătuiesc a treia și ultima parte a cărții I. Tema lor generală este reducerea argumentelor încărcate cu elemente străine, în vorbirea obișnuită, la figurile și modurile silogismului.

Capitolul 32. În vorbirea obișnuită, se întâlnesc elemente de prisos sau, dimpotrivă, nu se întâlnesc elemente necesare pentru a produce un silogism. Trebuie dar, la stabilirea premiselor, să alegem termenii cei mai potriviți, îndeosebi termenul mediu și, prin aceasta să fixăm figura și modul special al silogismului. Trebuie întâi să desprindem cu grijă cele două premise, anume să vedem care este majora și care minora, apoi care premisă este universală și care particulară. Dacă cumva lipsește vreo premisă, ea trebuie restabilită. Orice silogism este necesar, dar să nu uităm că necesitatea este mai cuprinzătoare decât silogismul: nu orice necesitate este silogistică, întrucât, după Aristotel, și intuirea intelectuală a principiilor este necesară. Necesitatea silogistică rezultă din termenul mediu, adică din locul pe care el îl ocupă în premise, din stabilirea figurilor. Astfel, figura a doua nu ne dă concluzii afirmative, iar figura a treia nu ne dă concluzii universale. Numai figura întâi oferă toate cele patru feluri de concluzii, și de aceea este perfectă.

Capitolul 33 cuprinde îndrumări pentru a nu confunda cantitatea nedefinită și cantitatea universală a unei premise. Este o diferență abia sesizabilă între „*A* este *B*“ și „Toți *A* sunt *B*“. Ignorarea acestei deosebiri răpește concluziei caracterul ei concludent. Astfel, s-ar crede că premisele „*A* este *B*“ și „*B* este *C*“ ne dau concluzia necesară „*A* este *C*“. În realitate, câtă vreme termenii nu sunt luați universal, premisele nu dau o concluzie necesară.

Capitolul 34 se ocupă de confuzia dintre termenii abstracți și cei concreți. Astfel, dacă în loc de „sănătos“, care este concret, spun „sănătate“, care este abstract, și în loc de „bolnav“ (concret), „boală“ (abstract), nu mai putem spune că același om poate fi bolnav și sănătos, căci concretului îi pot aparține determinări contrare concrete (bolnav, sănătos), dar nu determinări contrare abstracte („boală“ și „sănătate“). Pentru a evita confundarea concretului și abstractului, să întrebuințăm expresii concrete, în locul celor abstracte, în toate figurile. Un exemplu

de confuzie a termenilor este următorul silogism în *Celarent*: „Este necesar ca sănătatea să nu aparțină bolii“ (majora), „Omului îi aparține boala“ (minora), deci „Este necesar ca sănătatea să nu aparțină vreunui om“, ceea ce este fals. Falsitatea apare lămurit dacă în majoră punem, în loc de abstract, un termen concret: „Este necesar ca nici un om sănătos să nu fie bolnav“. Boala cu necesitate nu este sănătate, dar bolnavul poate redobândi sănătatea.

Capitolul 35 ne avertizează că un termen silogistic este posibil să nu fie exprimat printr-un singur cuvânt, ci printr-o propoziție, o „vorbire“ (λόγος). Astfel, dacă *A* exprimă *două unghiuri drepte*, *B triunghi* și *C isoscel*, termenul mediu *B* este exprimat în realitate printr-o propoziție definitorie: „Suma unghiurilor dintr-un triunghi este egală cu două unghiuri drepte“, căci orice definiție poate servi dovezii. Să avem dar în vedere mai mult unitatea de sens decât unitatea expresiei.

Capitolul 36 cercetează împrejurarea, importantă prin caracterul ei incomod, în care un termen este exprimat într-o premisă la nominativ, cum se întâmplă de obicei, iar un altul, în altă premisă, la alt caz (genitiv sau dativ), fie că premisa este afirmativă, fie că este negativă. Aceasta este situația „silogismelor oblice“. Exemplu: „Înțelepciunea este o știință“ (majora), „Există o știință a binelui“ (minora, la genitiv), deci „Există o înțelepciune a binelui“ (concluzia la genitiv). Sau: „Pătratul unui număr cu soț este el însuși un număr cu soț“, „Șase este un număr cu soț“, deci „Pătratul lui șase este un număr cu soț“. Tot așa, avem nu „Contrarii sunt o știință unică“, ci „Știința contrarilor este unică“.

Capitolul 37, care este foarte scurt, dar sugestiv, se ocupă de diferite atribuiri sau apartenențe după categorii: „Omul este animal“ (substanță), „Omul are 50 de kilograme“ (cantitate), „Omul este alb“ (calitate). Categoriile pot fi atribuite, fie absolut, fără restricții, sau cu restricții, adică cu aplicație la un anumit lucru, fie, în sfârșit, simplu („Lebăda este albă“) sau compus („Lebăda este un animal alb“). Aristotel ține să sublinieze aici rolul categoriilor, ca genuri de existență ireductibile, și în silogism care, uneori, s-ar părea că nu ține seama de distincțiile categoriale.

Capitolul 38 studiază un caz special foarte însemnat: analiza vorbirii descoperă în silogism că unul dintre cei trei termeni, care nu este însă termenul mediu, este repetat în scopul de a-l sublinia. Termenul repetat este totdeauna termenul major. Să luăm concluzia: „Există o

știință a dreptății că este un bine". Care sunt termenii silogismului? Termenul major este „știința binelui că este un bine" (adică știm că binele este un bine, sau binele *ca* bine), termenul minor este „dreptatea", iar cel mediu este „binele". Majora sună astfel: „Există o știință a binelui că este un bine" (aici repetiția are sens). Premisa minoră sună astfel: „Dreptatea este un bine", nu „Dreptatea este un bine despre care știm că este un bine", ceea ce nu are sens, iar concluzia: „Există o știință a dreptății că este un bine". Alt exemplu mai lămurit: „Orice ființă materială, ca ființă materială, este pieritoare", „Omul este o ființă materială", deci „Omul, ca orice ființă materială, este pieritor".

Capitolul 39, scurt, admite că, pentru a găsi termenii cei mai potriviți silogismului, putem înlocui termenii echivalenți, anume cuvânt pentru cuvânt, frază pentru frază, cuvânt pentru frază, de preferință un cuvânt în loc de o frază. Căci astfel așezarea termenilor va fi mai ușoară. Astfel, în loc de a spune „Presupunerea (ὑπόληψις)[11] nu este genul opiniei (δόξα)" sau „Opinia nu este... un anumit fel de presupunere", care sunt echivalente, vom prefera, fiindcă e mai simplu, termenii „presupunere" și „opinie" în locul frazelor.

Capitolul 40, cel mai scurt (6 rânduri), atrage atenția asupra întrebuințării articolului care poate schimba sensul premisei; astfel, este deosebire între „Plăcerea este bună" și „Plăcerea este bunul". După cum relevăm o calitate sau substanță, termenul mediu va fi altul.

În *capitolul 41,* Aristotel arată importanța cantificării universale față de aceea particulară și, mai ales, față de necantitficarea nedefinitului. De aceea, este deosebire între următoarele trei premise minore: „Toți *C* sunt *B*", „Unii *C* sunt *B*", sau „*C* este *B*", când majora este „Toți *B* sunt *A*". Silogismul cu minora universală este un silogism în *Barbara,* silogismul cu minora particulară sau nedefinită este un silogism în *Darii.* De asemenea, Aristotel ține să precizeze că silogismul nu este posibil, dacă termenii lui nu se află în raport de întreg (tot) și parte, ceea ce tocmai constituie principiul silogismului. La sfârșitul capitolului, se evidențiază că raportul termenilor silogistici are o structură independentă

---

[11] La Aristotel, termenul acesta este luat, după context, în accepții deosebite: pe lângă „presupunere" („supoziție"), el mai înseamnă „concepție", „credință", „convingere", „judecată", în genere având ca subspecii: opinia propriu-zisă subiectivă și opinia obiectivă („judecata necesară", „știința").

de exemple, de ilustrarea concretă necesară învățământului, și, de aceea, termenii pot fi „expuși" prin litere, cum procedează și geometrii. Dar acestă „formă" nu înlocuiește concretul, ci îi dă o „expunere" rațională, oarecum matematică.

Capitolul 42, de asemenea sumar, examinează rezolvarea unui silogism compus într-un silogism principal și într-unul sau mai multe prosilogisme. Dacă silogismul compus nu este un sorit, adică o „grămadă" de silogisme omogene, adică cu silogisme în aceeași figură, silogismele componente pot fi reduse la mai multe figuri, după felul concluziei. În adevăr, se știe că universal-negativa se întâlnește numai în figura întâi, că universala nu se întâlnește în figura a treia, că universal- negativa există în figurile întâi și a doua, că particular-afirmativa se întâlnește în figurile întâi și a treia, iar particular-negativa în toate figurile.

Capitolul 43 (scurt) analizează cazul silogismelor care, având să stabilească o definiție, trebuie să întemeieze mai întâi un element oarecare al definiției. Noua sarcină trebuie să se mențină la elementul în discuție și să neglijeze partea acceptată sau nediscutată.

În *capitolul 44,* se iau în cercetare silogismele „din ipoteză", sau indirecte, care nu sunt un tip distinct de silogisme, cum vor admite urmașii lui Aristotel (Theophrastos și Eudemos) și apoi întreaga logică clasică, precum și silogismele prin reducere la imposibil (la absurd), cea mai folosită specie de silogisme „din ipoteză". Aceste silogisme sunt constituite dintr-o ipoteză, dintr-o convenție prealabilă, care nu are caracter silogistic. Astfel, ipoteza este: „Dacă pentru contrari există o singură facultate (δύναμις), știința contrarilor este una" (o altă ipoteză generală este principiul terțului exclus). Urmează silogismul propriu-zis: „Sănătos și nesănătos nu sunt cunoscuți prin aceeași facultate", iar „Sănătos și nesănătos sunt contrari", deci „Unii contrari nu sunt cunoscuți prin aceeași facultate". Această concluzie rămâne o simplă ipoteză, nu este o dovadă silogistică. Ipoteza nu poate fi redusă la elementele unui silogism, în timp ce silogismul care dovedește sau respinge ipoteza poate fi redus. Deci tocmai ceea ce este specific în judecățile zise ipotetice nu comportă o reducere la elementele normale ale silogismului. Deosebirea dintre silogismele ipotetice în genere și silogismul prin reducere la absurd este următoarea: în silogismele ipotetice în genere, există o convenție explicită, adesea inclusă în majoră, pe când în silogismele prin reducere la absurd, ipoteza este

principiul logic al contradicției și al terțului exclus, care ne ajută să acceptăm ca evident ceea ce neagă contradictoriu silogismul prin reducere la absurd.

Capitolul 45 are o temă care întregește cercetarea de până acum. După ce silogismele au fost curățate de elemente străine și reduse la figurile corespunzătoare, rămâne să cunoaștem cum putem trece de la o figură la alta, deci rămâne să constatăm că figurile nu sunt izolate. Cercetarea de până acum ne-a arătat că unele concluzii pot fi dovedite prin mai multe figuri, cu excepția universalei afirmative, care se dovedește numai în figura întâi. Aristotel consideră rând pe rând: reducerea figurii întâi la doua, și invers; reducerea figurii întâi la a treia, și invers; apoi reducerea figurii a doua la a treia, și invers; în sfârșit, se înregistrează excepțiile: mijlocul obișnuit de a dovedi aceeași concluzie prin mai multe figuri este conversiunea uneia din premise. Se poate spune, în genere, că figurile a doua și a treia rezultă din figura întâi: figura a doua, prin conversiunea majorei, iar a treia prin conversiunea minorei. În rezumat, concluzia universal-negativă (*E*) se obține în figurile întâi (*Celarent*) și a doua (*Cesare*); particular-afirmativa (*I*) în figurile întâi (*Darii*) și a treia (*Darapti, Disamis, Datisi*); particular-negativa (*O*) în toate figurile, anume în figura întâi (*Ferio*), în figura a doua (*Baroco*), în figura a treia (*Felapton, Bocardo, Ferison*). Orice concluzie poate fi dovedită în figurile și modurile corespunzătoare.

Reducerea unei figuri la alta este indicată în termenii tehnici făuriți de scolastici pentru desemnarea modurilor (*Barbara, Cesare, Darapti* etc.). Vocalele exprimă calitatea premiselor (*A, I, E, O*). Consoanele inițiale (*B, C, D, F*) arată la ce mod din figura întâi se reduc modurile celorlalte figuri (*Cesare, Camestres,* la *Celarent; Darapti,* la *Darii; Festino, Ferison* la *Ferio*). Fiindcă reducerea nu este posibilă fără anumite operații, litera *s* arată conversiunea simplă, *p* conversiunea *per accidens* a universal-afirmativei în particular-afirmativă, *m* transpunerea premiselor (*Camestres, Disamis*), în sfârșit litera *c* din *Baroco* și *Bocardo* arată că aceste figuri nu se reduc prin conversiune, ci prin reducerea la absurd.

Capitolul 46, cel din urmă al cărții I, este un prilej pentru a adânci semnificația negației, după cum este raportată la copulă sau la atribut, problemă cercetată și în *Despre interpretare,* 10 și atinsă în treacăt în *Analitica primă,* I, 3, la sfârșit (25 b). Concluzia nu va fi aceeași dacă

spunem „Aceasta nu este alb", care este negația unui atribut determinat și „Aceasta este ne-alb", care este afirmația unui atribut nedeterminat. Atributele nedeterminate (de exemplu „ne-alb") au altă semnificație decât simpla negație (de exemplu, „nu este alb"). Atributele nedeterminate sunt afirmații, nu negații. „Există lemn ne-alb" nu este echivalent cu „Nu există lemn alb", căci, dacă „Există lemn ne-alb", înseamnă că există totuși lemn, în schimb, dacă „Nu există lemn alb", nu înseamnă că există cu necesitate lemn. După cum „este alb" (*A*) este negat de „nu este alb" (*B*). Tot așa, „este ne-alb" (*C*) este negat de „nu este ne-alb" (*D*). Termenii *A* și *B* sunt contradictorii; *C* și *D*, de asemenea. *A* și *C* sunt contrari („este alb" — „este ne-alb"), iar *B* și *D* („nu este alb" și „nu este ne-alb") sunt compatibili. Care este ordinea de succesiune, care este dar antecedentul și care este consecventul? B, adică negativa determinată („nu este alb") urmează lui *C*, adică afirmativei nedeterminate („este ne-alb"), iar *D*, adică negația nedeterminată („nu este ne-alb") urmează lui *A*, adică afirmației determinate („este alb"), nu însă și invers. De aceea, silogismele cu negație determinată („nu este alb") și cele cu afirmație nedeterminată („este ne-alb") nu se vor reduce în aceleași moduri. Primele vor avea concluzii negative, celelalte concluzii afirmative. Aristotel repetă că afirmativa sau negativa, în orice caz, nu vor avea mai mult decât o contradictorie. Ne întrebăm însă dacă Aristotel nu are, în cele din urmă, convingerea că așa-numita afirmativă nedeterminată („este ne-alb") echivalează cu o negativă („nu este alb"), nu cu o afirmativă. De altfel, cum observă comentatorul J.H. von Kirchmann, acest capitol prezintă dificultăți înțelegerii și „se desfășoară de multe ori în subtilități fără valoare"[12].

CARTEA A DOUA

Cartea întâi a cercetat constituirea sau structura silogismelor potivit regulilor; cartea a doua cercetează silogismele o dată constituite, în proprietățile și defectele lor, precum și raționamentele înrudite cu silogismul. Cartea a doua are, dar, trei părți: 1) proprietățile și puterile

[12] J. H. v. Kirchmann, *Erläuterungen zu den Ersten Analytiken des Aristoteles*, 1877, p. 157.

silogismului (capitolele 1–15); 2) defectele silogismului (capitolele 16 – 21); 3) raționamente înrudite: inducția, exemplul, abducția (reducția), obiecția, entimema, care, pentru a deveni probante, trebuie să fie reduse la silogism (capitolele 22–27).

1. Proprietățile și puterile silogismului

Capitolul 1, după un scurt rezumat al cărții întâi, se ocupă de capacitatea silogismului de a obține, fie fățiș, fie ascuns, mai multe concluzii diferite din aceleași premise, prin conversiunea concluziei sau prin subsumarea cazurilor față de termenul mediu sau de cel minor. Dovedirea unei concluzii este dovedirea conversei sale; de asemenea, dovedirea că, de exemplu, orice om este un animal rațional, se aplică la toți termenii subsumați noțiunii de om: om alb, negru etc. Acest procedeu este foarte important în dialectică. De aceea, trebuie să fim atenți la ceea ce acordăm explicit sau implicit adversarului. Vom vedea, în capitolele ce urmează, cum Aristotel dovedește că, din premise false, rezultă o concluzie adevărată, dar nu cu necesitate. Se știe că toate premisele universale și particulare (afară de cele particular-negative) pot fi convertite. Conversiunea propozițiilor a fost tratată la începutul *Analiticii prime* (I, 2 și 3). Al doilea procedeu de multiplicare a concluziilor acelorași premise este subsumarea. Silogismul demonstrat pentru universal este valabil și pentru toate speciile și indivizii cuprinși în sfera universalului, așa cum este exprimat de termenul mediu și de minor în figura întâi, numai de termenul minor în figura a doua. Concluzia particulară este valabilă numai pentru cazurile care cad sub termenul mediu în toate cele trei figuri. Aristotel n-a relevat că regula conversiunii nu este valabilă pentru toate modurile: *Baroco* (figura a doua), *Bocardo* (figura a treia) recurg la reducerea „la imposibil".

Capitolul 2 examinează importanta problemă: cum se prezintă concluzia dacă premisele sunt amândouă adevărate, sau amândouă false, sau una adevărată și cealaltă falsă — falsă total sau parțial. Concluzia va fi deosebită, după felul premiselor, dar nu totdeauna, așa cum ne-am aștepta. Nu este posibil să scoatem o concluzie falsă din premise adevărate, dar dacă una este falsă, și concluzia este falsă. Totuși, în toate figurile și modurile, putem obține o concluzie adevărată din premise total sau parțial false. Capitolul de față se mărginește să cerceteze

deducerea adevărului din fals în figura întâi. În modurile universale, rezultă o concluzie adevărată din amândouă premisele false în total sau în parte; în modurile particulare, de asemenea, fie că ambele premise sunt false, fie că numai majora este falsă, total sau parțial. Dacă numai una din premise este falsă, concluzia este adevărată, fie că majora este falsă în parte, fie că minora este falsă total sau parțial. În modurile particulare, concluzia este adevărată dacă majora este falsă total sau parțial. În aceste moduri, minora este particulară și, ca atare, este falsă numai parțial.

Capitolul 3 continuă să examineze posibilitatea de a deduce o concluzie adevărată din premise false, în figura a doua. La silogismele universale (*Cesare, Camestres*), rezultă o concluzie adevărată din două premise false total sau parțial, sau dintr-o premisă falsă total și din alta adevărată; la silogismele particulare (*Festino, Baroco*) concluzia adevărată poate fi derivată din amândouă premisele false sau din una adevărată și cealaltă falsă.

Capitolul 4. Silogismele în figura a treia nu fac excepție de la regula constatată la celelalte figuri: în toate cele șase moduri, putem obține o concluzie adevărată din premise care sunt false, fie amândouă, fie numai una, fie total, fie parțial. Sfârșitul capitolului este însemnat atât prin formularea regulilor generale privitoare la deducerea adevărului din fals, cât și prin formularea în treacăt, și mai mult implicită a principiului rațiunii suficiente. Din falsitatea concluziei, urmează falsitatea, fie a ambelor premise, fie numai a uneia, dar din adevărul concluziei nu urmează necesar adevărul premiselor, căci am văzut că acestea pot fi false. „Explicația acestui lucru este următoarea: când două lucruri sunt în așa fel raportate unul la altul, încât dacă unul este, este cu necesitate și celălalt, atunci, dacă consecventul nu este, nu este nici antecedentul, dar dacă consecventul este, nu este necesar ca antecedentul să fie" (II, 40, 57a).

Așadar, relația dintre *A* (antecedent) și *B* (consecvent) nu este reversibilă. Dacă există antecedentul, urmează consecventul, iar dacă dispare antecedentul, dispare și consecventul. Dar dacă, dimpotrivă, există consecventul, nu urmează antecedentul, și tot așa, dacă dispare consecventul, nu dispare și antecedentul. Aristotel ține să precizeze că este logic ca și concluzia să fie la fel cu premisele, dar dacă totuși

aceasta nu se întâmplă, relația nu este necesară, ci accidentală. Este deci accidental că, din premise false, derivă o concluzie adevărată.

Capitolul 5 inițiază demonstrația circulară sau reciprocă (τὸ δε κύκλῳ καὶ ἐξ ἀλλήλων δείκνυσθαι), pe care o cercetează aici în figura întâi. Demonstrația circulară este un procedeu valabil; ea nu se confundă cu demonstrația nevalabilă în cerc vicios. În demonstrația circulară, fiecare din premise poate fi demonstrată, adică devine concluzie, dacă concluzia precedentă devine premisă majoră sau minoră.

Este un fel de mișcare circulară a gândirii, o variație pe aceeași temă. Condiția necesară a demonstrației circulare este convertibilitatea premiselor, ceea ce presupune că cei trei termeni ai silogismului au o sferă egală și deci pot fi luați unul în locul celuilalt. Dacă premisele n-ar fi convertite, am obține mereu același silogism. Restul capitolului examinează demonstrația circulară în figura întâi. Să ne folosim de următorul exemplu. Am format un prim silogism: „Orice ființă rațională râde“ (majora); „Omul este o ființă rațională“ (minora); deci „Orice om râde“. Să constituim acum un nou silogism din concluzia „Orice om râde“ (majora) și din minora convertită: „Orice ființă rațională este om“. Concluzia este „Orice ființă rațională râde“. Mai departe, facem din această concluzie majora unui nou silogism: „Orice ființă rațională râde“, iar din majora precedentă, convertită, minora: „Orice ființă care râde este om“. Obținem în concluzie minora inițială: „Orice om este o ființă rațională“. Așadar, în figura întâi, în modul universal-afirmativ (*Barbara*), cercul este complet, putând obține șase silogisme, trei în formă directă și trei în formă răsturnată, adică se demonstrează minora celui de-al doilea, majora celui de-al treilea și concluzia răsturnată a primului. Mai grea este demonstrația universal-negativei (*Celarent*), căci există pericolul ca minora universal-afirmativă să recurgă, pentru a fi demonstrată, la două negative, ceea ce este imposibil. În acest scop, trebuie să facem din negativă o afirmativă „prin ipoteză“. Astfel, în loc de „*A* nu este *B*“, vom spune: „*B* aparține la tot căruia *A* nu-i aparține deloc“. La modurile particulare (*Darii*, *Ferio*), demonstrația circulară nu poate fi completă: majora universală nu poate fi demonstrată prin celelalte două, fiindcă două particulare nu dau o concluzie, dar minora poate fi dovedită direct pentru modul afirmativ și indirect („prin ipoteză“) pentru modul negativ.

Capitolul 6 aplică demonstrația circulară la figura a doua. De data aceasta, posibilitățile demonstrației circulare sunt mai restrânse. În

silogismele universale (*Cesare, Camestres*), premisa universal-afirmativă (minora la *Cesare* și majora la *Camestres*) nu poate fi demonstrată circular, fiindcă din două premise negative nu rezultă o concluzie; dimpotrivă, premisele negative (majora la *Cesare* și minora la *Camestres*) pot fi demonstrate direct în figura a doua sau convertită în figura întâi. În modurile particulare (*Festino, Baroco*), premisa majoră universală nu poate fi derivată din două particulare, dar premisa particulară poate fi dovedită circular, fie direct pentru *Baroco*, fie „prin ipoteză" la *Festino* („*A* este unii dintre cei pentru care în totalitate *B* nu este").

Capitolul 7 arată că demonstrația circulară în figura a treia suferă unele îngrădiri; vom vedea îndată însă că ea este avantajată din alt punct de vedere. În modurile în care premisele sunt universale (*Darapti, Felapton*), nu este posibilă o demonstrație circulară, fiindcă premisele universale sunt demonstrate numai de premise universale, în timp ce concluzia acestei figuri este totdeauna particulară.

În celelalte patru moduri, în care o premisă este universală și cealaltă particulară (*Disamis, Datisi, Bocardo, Ferison*), demonstrația circulară a particularei este posibilă fie direct, fie „prin ipoteză".

Sfârșitul capitolului stabilește caracterele comune ale demonstrației circulare în cele trei figuri: a) demonstrațiile în figura întâi se obțin tot în figura întâi, dacă silogismele sunt afirmative, sau în figura a treia dacă sunt negative; b) demonstrațiile circulare ale figurii a doua se fac, fie prin aceeași figură, fie prin figura întâi, dacă silogismele sunt universale; dar dacă silogismele sunt particulare, ele se fac fie prin aceeași figură, fie prin figura a treia; c) demonstrațiile posibile ale figurii a treia se fac totdeauna prin aceeași figură. În sfârșit, este evident că demonstrațiile circulare ale figurilor a doua și a treia, care nu se fac prin aceleași figuri, ori nu sunt demonstrații circulare, ori sunt demonstrații circulare imperfecte, adică nu obținem prin ele premisa sub forma primitivă, ci sub formă convertită.

Capitolele 8–10 cercetează conversiunea silogismelor. Aristotel aplică dar și la silogism termenul de conversiune (ἀντιστροφή), folosit în cartea I, 2 și 3, pentru judecăți, la care subiectul și predicatul își inversează rolul. Sensul conversiunii este însă altul la silogisme; de aceea, scolasticii au întrebuințat termenul de obversiune pentru această conversiune. Conversiunea silogismelor este procedeul prin care, dat fiind un silogism, luăm opusa concluziei (opusa contrarie sau contradictorie) și una dintre cele două premise, pentru a ajunge la un nou

silogism. în care concluzia va fi contrarie sau contradictorie celeilalte premise. Cu această ocazie, Aristotel definește încă o dată ce înțelege prin opoziție contrarie și opoziție contradictorie (vezi și *Categorii* 10; *Despre interpretare* 7).

În *capitolul 8*, se studiază conversiunea silogismelor în figura întâi, începând cu silogismele universale (*Barbara, Celarent*), fie prin contraria, fie prin contradictoria concluziei. Prin contraria concluziei, se respinge contradictoriu (nu contrariu), în figura a treia, majora silogismului inițial și se respinge contrariu, în figura a doua, minora aceluiași silogism. Prin contradictoria concluziei, se resping contradictoriu (adică particular) ambele premise ale celor două moduri arătate mai sus. În ce privește conversiunea silogismelor particulare, rezultate dă numai contradictoria concluziei. Contraria ei duce la premise particulare, care fac imposibil silogismul. Se știe, de asemenea, că propozițiile particulare contrarii (subcontrariile) pot fi amândouă adevărate.

Capitolul 9 continuă să aplice conversiunea silogismelor la figura a doua. În silogismele cu concluzie universală (*Cesare, Camestres*), majora nu poate fi respinsă prin contrarie, ci prin contradictorie, fie că convertirea concluziei este contrarie, fie că este contradictorie. Respingerea contradictorie a majorei universale se face în figura a treia, în care nu există concluzii universale. În schimb, minora poate fi respinsă contrariu sau contradictoriu, după cum se ia contraria sau contradictoria concluziei. La silogismele cu concluzii particulare (*Festino, Baroco*), contraria concluziei nu respinge premisele, fiindcă din două particulare nu rezultă o concluzie, dar contradictoria le respinge pe amândouă.

Capitolul 10 examinează conversiunea silogismelor la figura a treia: „În figura a treia, când concluzia este convertită în contraria ei, nici una din premise nu poate fi respinsă în vreunul dintre silogisme; dar când concluzia este convertită în contradictoria ei, ambele premise pot fi respinse, și în toate modurile silogistice“ (începutul capitolului). Și anume, contradictoria distruge majora în figura întâi și minora în figura a doua. Ca și capitolul 7, prezentul capitol are la sfârșit o privire rezumativă a efectelor produse de conversiunea contrarie sau contradictorie a silogismelor. În adevăr, obținem un silogism în fiecare figură, dovedind contraria sau contradictoria fiecărei premise. Regulile sunt următoarele:

a) în figura întâi, se resping majora în figura a treia, și minora în figura a doua;

b) în figura a doua, minora este respinsă în figura întâi și majora în figura a treia;

c) în sfârșit, în figura a treia, majora este respinsă în figura întâi, iar minora în figura a doua.

Capitolul 11 are ca temă demonstrația *apagogică,* adică „reducerea la imposibil“ sau la „la absurd“, adeseori folosită în cartea întâi a operei de față. Acum, Aristotel formulează teoria acestui silogism, care se înrudește cu conversiunea silogismului, studiată în cele trei capitole precedente. *Reductio ad impossibile* este procedeul care dovedește valabilitatea unui silogism dat printr-o „ipoteză“. Procedeul ia ca ipoteză contradictoria concluziei obținute de silogismul care trebuie întărit, păstrează o premisă a silogismului acestuia, pe care o consideră ca adevărată și ajunge la o concluzie absurdă, fiindcă aceasta doboară cealaltă premisă a silogismului, de asemenea considerată ca adevărată. Deci concluzia obținută prin „ipoteza“ contradictorie este falsă, iar silogismul prim este confirmat în adevărul său. Față de conversiunea silogismului, care recurge la opoziție în genere (contrarie sau contradictorie), pentru a ajunge la o concluzie opusă celeilalte premise, reducerea la absurd, care recurge numai la contradictoria concluziei, consideră ca adevărată una din premise și, astfel, concluzia obținută va arăta falsitatea premisei „ipotetice“. În principiu, silogismele în toate figurile pot fi dovedite prin absurd.

În figura întâi, cercetată în acest capitol, numai silogismul universal-afirmativ (*Barbara*) nu poate fi dovedit prin absurd, fiindcă contradictoria universalei-afirmative („Unii *B* nu sunt *A*“) nu poate fi nici majora, nici minora unui silogism în figura întâi. În adevăr, particular-negativa unită cu una din celelalte premise, amândouă universal-afirmative, nu constituie un silogism. Mai departe, concluzia particular-afirmativă (*Darii*), universal-negativă (*Celarent*) și particular-negativă (*Ferio*) pot fi dovedite prin reducere la absurd.

Capitolul 12 ne arată că reducerea la absurd în figura a doua poate dovedi toate cele patru moduri ale figurii și toate premisele, deci și universal-afirmativa, dacă contradictoria concluziei este sau majora sau minora noului silogism, și anume minora în dovedirea universal-afirmativei, majora sau minora în dovedirea particular-afirmativei, minora pentru universal-negativă, minora sau majora pentru particular-negativă.

Dacă, în loc de contradictorie, se ia contraria concluziei, se va putea reduce la absurd, dar demonstrarea primei concluzii nu s-a făcut,

fiindcă rezultatul obținut este tot o contrarie, și se știe că amândouă contrariile („toți", „nici unul") pot fi false.

Capitolul 13 aplică reducerea la absurd la figura a treia. În acestă figură, de asemenea, pot fi dovedite prin absurd toate felurile de concluzii, luând contradictoria concluziei ca majoră sau ca minoră, după modul respectiv. Tot așa, contraria nu demonstrează concluzia. La sfârșitul capitolului, Aristotel face o observație generală asupra reducerii la absurd în cele trei figuri. Întâi, în toate figurile, „ipoteza" este contradictoria, nu contraria problemei (tezei). Al doilea, figura a doua, deși are numai concluzii negative, poate dovedi o concluzie afirmativă, fie universală, fie particulară, cum nu poate izbuti dovada directă, iar figura a treia, deși are numai concluzii particulare, poate dovedi concluzii universale.

Capitolul 14 compară demonstrația apagogică sau prin reducere la absurd, care este o demonstrație indirectă, cu demonstrația directă, ostensivă (deictică). Deosebirile sunt mai semnificative decât asemănările dintre ele. În demonstrația indirectă, adevărată este numai o premisă, iar cealaltă (contradictoria concluziei precedente) este adevărată numai „prin ipoteză".

În demonstrația directă, concluzia nu este cunoscută dinainte și, de aceea, poate fi adevărată sau falsă, după natura premiselor; în demonstrația indirectă, unde o premisă este contradictoria problemei date, știm totdeauna dinainte că concluzia va fi falsă.

Deoarece termenii celor două demonstrații sunt aceiași, nu este greu să transformăm demonstrația indirectă în directă, ca și invers, cu următoarele precizări, care arată că trecerea de la o demonstrație la alta înseamnă trecerea de la o figură la alta. Dacă demonstrația prin absurd (indirectă) se face în figura întâi, demonstrația directă se face în figura a doua, când este negativă, și în figura a treia, când este afirmativă. Dacă demonstrația indirectă se face în figura a doua, demonstrația directă se face în figura întâi, pentru toate problemele, fără a distinge între concluzii afirmative și negative. În sfârșit, dacă demonstrația prin absurd se face în figura a treia, demonstrația directă, numită de Aristotel „adevărul", se face prin figura întâi, pentru afirmative și în figura a doua pentru negative. În rezumat, orice concluzie poate fi demonstrată prin amândouă procedeele, direct sau indirect, ele fiind strâns legate.

Este de ajuns să luăm contradictoria concluziei ca „ipoteză“ și o premisă ca adevărată.

Capitolul 15, care încheie cercetarea efectelor pe care le are opoziția în formarea silogismelor, are o deosebită însemnătate. El ține mai mult de dialectică, fiindcă se ocupă îndeosebi de capacitatea silogismului de a conchide din premise opuse (contrarii sau contradictorii). Opozițiile premiselor se reduc la trei: a) toți — nici unul (opoziția contrarie); b) toți — unii nu; c) unii — nici unul; (aceste două opoziții sunt contradictorii). A patra posibilitate, a subcontrariilor („unii“ — „unii nu“), nu este o opoziție reală, ci nominală.

În figura întâi, nu putem obține din premise opuse nici un silogism, nici afirmativ, care nu admite o premisă negativă, nici negativ, fiindcă există opoziție numai dacă afirmăm și negăm același predicat despre același subiect, poziție a termenilor exclusă de figura întâi. Aici termenul mediu nu este nici numai predicat (figura a doua), nici numai subiect (figura a treia), ci subiect în majoră, predicat în minoră.

În figura a doua, se poate conchide din premise contrarii în modurile universale (*Cesare, Camestres*), din premise contradictorii, în modurile particulare (*Festino, Baroco*). În sfârșit, în figura a treia nu există silogisme cu concluzie afirmativă din principii opuse, ca și la figura întâi, fiindcă concluzia afirmativă cere premise afirmative; în schimb, există silogisme cu concluzie negativă din premise contrarii (*Felapton*) sau din premise contradictorii în celelalte moduri negative (*Bocardo, Ferison*). În rezumat, din cele două feluri de opoziție, obținem, în figurile a doua sau a treia, combinații deosebite, viabile, dar în nici una nu ajungem la o concluzie adevărată, ci numai la una falsă, fiindcă concluzia neagă faptele. Se știe că, din premise false, dar nu opuse, putem deduce o concluzie adevărată, dar din premise opuse nu putem deduce niciodată o concluzie adevărată, întrucât silogismul este atunci contrar esenței lucrurilor. Concluzii adevărate din premise opuse se întâlnesc în raționamente sofistice ipotetice, construite pentru a respinge un adversar, dacă contradicția este mascată. Un exemplu de paralogism care conchide contradictoriu ipotezei date este concluzia: numărul impar nu este impar. Astfel, se recurge la subterfugiul că numărul impar se descompune când în părți inegale (7 = 4 + 3), când în părți egale, ca numerele pare (9 = 3 + 3 + 3), pentru a ajunge la concluzia de mai sus.

2. Erori și defecte în silogism

Abateri mai mult nominale au fost cercetate și în partea a treia a cărții întâi. Există însă abateri mai grave, chiar când silogismul este formal corect, abateri care se referă la *metoda dovezii* apodictice sau dialectice[13].

Capitolul 16 are ca temă „petiția de principiu“ (τὸ ἐν ἀρχῇ αἰτεῖσθαι), „postularea ca dovedit a ceea ce este de dovedit“, „cercul vicios“, *idem per idem,* eroare pe care Aristotel o numără printre sofismele materiale.

„Petiția de principiu“ este o specie a genului mai vast al „nedemonstrării“. Patru sunt speciile nedemonstrării:

1) silogismul este nelegitim, fiindcă nu s-au respectat regulile;

2) premisele dovezii nu sunt evidente sau sunt mai puțin evidente decât concluzia, decât ceea ce trebuie dovedit;

3) logicul anterior este derivat din logicul posterior, deși primul este mai evident decât al doilea;

4) cercul vicios este autentic, dacă considerăm judecata de demonstrat ca evidentă prin sine, cu alte cuvinte, dacă luăm concluzia de demonstrat drept premisă evidentă prin sine, pe scurt, dacă facem un raționament de felul „judecata este adevărată, fiindcă este adevărată“.

Specificul cercului vicios este demonstrarea prin sine, cu ajutorul unor termeni identici sau reciprocabili, ceea ce poate fi demonstrat numai prin alte judecăți. Acest viciu silogistic se produce în toate cele trei figuri, la premisa majoră ca și la premisa minoră, în silogismele afirmative și în cele negative — în silogismele afirmative nu se produce în figura a doua, care nu are decât concluzii negative, iar în silogismele negative, în toate figurile. În figura întâi, cercul vicios are loc dacă, de exemplu, în silogismul *Barbara*, termenul mediu este față de termenul minor: a) identic cu el; b) reciprocabil (ca „om“ și „rațional“); c) ca genul față de specie (*B* este genul, *C* este specia). În figura a doua are loc cerc vicios, dacă predicate identice sunt atribuite aceluiași subiect, adică dacă majorul și mediul, identici, sunt atributele minorului. În figura a treia, cercul vicios se produce dacă mediul este subiectul minorului, care este identic cu el. La sfârșitul capitolului, Aristotel

[13] H. Maier, *Die Syllogistik des Aristoteles,* 1900, vol. II, partea I, p. 353.

relevă că acestă eroare se întâlnește și în silogismele dialectice, deși aici s-a ocupat numai de silogismele apodictice.

Capitolul 17 analizează eroarea logică numită de scolastici „nu din cauza aceasta" (*non propter hoc*), care constă din falsitatea unui silogism prin reducerea la absurd. Absurditatea nu este dovedită, dacă ipoteza care duce la o concluzie absurdă nu are nici o legătură cu termenii concluziei sau dacă concluzia nu decurge necesar din însăși ipoteza, ci din termeni superiori sau inferiori, pe care trebuie să-i căutăm. Și acest defect nu decurge din nerespectarea regulilor formale ale silogismului, ci din conținutul premiselor.

Capitolul 18 subliniază că, în genere, falsitatea concluziei rezultă din falsitatea uneia din premise sau a amândurora, întrucât se știe că, din premise adevărate, nu urmează niciodată o concluzie falsă. În lanțul de silogisme, în polisilogism, eroarea trebuie căutată în silogismul principal.

Capitolul 19 înșiră câteva reguli tactice de urmat în discuțiile dialectice, pentru a ne feri de a săvârși sau de a provoca ceea ce Aristotel numește *catasilogisme*. Catasilogismul este un contrasilogism care acordă, din nebăgare de seamă, argumente ce pot fi folosite de adversar. Adeseori cel ce întreabă, pentru a întinde o cursă, respinge răspunsul adversarului, sprijinit pe concesiile făcute în răspuns. Nu vom săvârși un catasilogism, dacă nu oferim adversarului un termen mediu, repetând același cuvânt, deci dacă nu oferim premisele care, puse în figuri, duc la concluzia dorită de el. Vom provoca un catasilogism, dacă strecurăm premisele polisilogismelor, fără a descoperi concluziile pe care le urmărim, și dacă termenii medii vor fi prezentați într-o ordine neregulată pentru a încurca pe adversar. Acest capitol, ca și cel următor, ne dezvăluie prezența constantă a preocupării dialectice în logica aristotelică.

Capitolul 20 cercetează cum este posibilă „respingerea" (ἔλεγχος), procedeu folosit de sofiști. „Respingerea" urmărește învingerea adversarului pe temeiul concesiilor făcute de acesta. Drept urmare, în discuții, vom căuta să smulgem adversarului concedarea unor propoziții care se vor dovedi în stare să ducă la o concluzie opusă tezei sale; și invers, ne vom feri de a da material de respingere, cu alte cuvinte, vom răspunde cu propoziții care nu pot fi utilizate silogistic. Vom evita îndeosebi judecățile universale și afirmative, fără de care nu există silogism și deci nici „respingere", care este un fel de silogism. „Respingerea" este un silogism care conchide opusul unei teze date.

Capitolul 21 studiază o noțiune de mare importanță în logică: eroarea, înșelarea (ἀπάτη) în formarea silogismelor, din cauza conținutului defectuos al premiselor. Nu este sarcina silogisticii de a înregistra toate erorile de conținut din premise. Vor fi cercetate însă principalele cazuri în care falsul sau contradictoriul se strecoară în premise. Se poate spune, în genere, că eroarea rezultă din ignoranță. De aceea, există atâtea feluri de erori câte feluri de știință sau cunoaștere (ἐπίστασθαι). Există trei feluri de știință (cunoaștere): universală, particulară și actuală (în opoziție cu cea virtuală, numai posibilă, simplă capacitate sau dispoziție). Este, dar, posibil ca același obiect să fie cunoscut într-o privință și ignorat în altă privință și, astfel, să se producă o eroare, fără ca totuși cunoașterea și eroarea să intre într-un conflict fățiș. Bunăoară, este posibil să știm că o concluzie, care poate fi obținută prin mai mulți termeni medii, este obținută numai printr-unul, ignorând pe ceilalți. De asemenea, putem cunoaște o lege generală fără să cunoaștem și cazurile particulare la care se aplică, și invers. Numai silogismul poate să ne arate dacă o cunoștință generală include și cunoștința specială, concretă. În sfârșit, putem avea virtual o cunoștință, fără a o avea și actual. Cu această ocazie, Aristotel critică teoria platonică a cunoașterii, susținută în dialogul *Menon:* cunoașterea este o recunoaștere, o „reminiscență" (ἀνάμνησις). Putem cunoaște dinainte numai universalul, dar nu individualul, particularul dat în „senzație"; oricum „prin cunoașterea universalului gândim particularul" (I, 21, 67a). Este însă o eroare să credem că putem cunoaște numai universalul și să ignorăm particularul. Universalul este dat virtual în particular: silogismul îl actualizează.

3. Argumente înrudite cu silogismul și reductibile la el

Cele din urmă șase capitole studiază alte feluri de a raționa, adică de a trece de la premise date la concluzii noi, în afara silogismului. Aristotel a arătat, în partea a treia a cărții întâi, cum silogismele neregulate, oarecum mascate, pot primi forma regulată a silogismului. În această parte finală a cărții a doua, el ne arată că orice fel de raționament, chiar cu o structură originală, cum este inducția, se poate reduce la silogism, care este singura înlănțuire de gândire cu putere concludentă. Aceste forme deosebite de raționament, de inferență sunt: *inducția* (ἐπαγωγή), *exemplul* (παράδειγμα), *abducția* sau *reducția* (ἀπαγωγή),

obiecția sau *instanța* (ἔνστασις) și *entimema* (ἐνθύμημα) sau „silogismul retoric".

Capitolul 22 nu are o legătură ușor de găsit cu cele dinainte și cu cele ce urmează; el pare a fi o trecere abruptă de la partea a doua la partea a treia, căci unele dintre rezultatele lui vor fi utilizate în capitolele următoare. Problema acestui capitol este conversiunea termenilor. „Conversiunea" (ἀντιστροφή) are aici un nou sens, care se adaugă sensurilor precedente: 1) conversiunea judecăților categorice; 2) conversiunea modalelor în genere; 3) conversiunea modalelor de posibilitate sau contingență („poate că da" se convertește în „poate că nu", și invers) — toate aceste conversiuni se raportă la judecată; 4) conversiunea silogismelor, care prepară silogismele prin reducere la absurd.

Într-un al cincilea sens, nu mai este vorba de o adevărată conversiune, ci de o *reciprocare* a termenilor cu aceeași sferă dintr-o premisă, așa încât predicatul ia locul subiectului, cum se întâmplă în judecățile universal-negative. Această situație este transpusă și la universalele afirmative, care nu se mai convertesc în particular-afirmative, ci tot în universal-afirmative: „Toți *A* sunt *B*" devine „Toți *B* sunt *A*". Silogismele, o dată formate, reciprochează concluzia, pentru ca să obțină, rând pe rând, reciproca majorei și reciproca minorei. Conversiunea reciprocată începe, dar, cu concluzia. După ce a cercetat „convertirea" a trei termeni, Aristotel se ocupă de convertirea a patru termeni (*A* este preferabil lui *B*, cum *D* este preferabil lui *C*), fie într-un silogism afirmativ, fie într-unul negativ. Exemplele de acest fel de reciprocare ne transpun în chestiuni de etică concretă, de iubire chiar, a căror prezență surprinde într-un tratat de logică atât de auster.

Capitolul 23 are un relief excepțional: el cercetează *inducția* (ἐπαγωγή), și anume „silogismul inductiv". Aristotel are convingerea fermă că inducția este un procedeu specific, alături de silogism, fiindcă el face trecerea de la particular la general, contrar silogismului care trece de la general la particular. Totuși, acest capitol încearcă să prezinte inducția ca o formă silogistică originală. În timp ce, în silogismul obișnuit, majorul este conchis despre minor prin mediu, în silogismul inductiv majorul este conchis despre mediu, prin minor. Concluzia este posibilă numai dacă mediul și minorul sunt reciprocabili, adică, în clasicul exemplu aristotelic, dacă „omul, calul, asinul" (minora) sunt „toate animalele fără fiere" (mediul). Această inducție a fost numită

inductio per enumerationem simplicem, fiindcă ea înșiră toate speciile (nu toți indivizii) care posedă aceeași proprietate („trăiesc mult“, fiindcă sunt „animale fără fiere“). Aristotel, care nu are o opinie precisă despre inducție, s-a ocupat de acest procedeu și în alte lucrări de logică, recunoscându-i astfel importanța. În capitolul final al *Analiticii secunde* (II, 19), inducția este o prindere nemijlocită prin νοῦς („intuiția intelectuală“) a esențelor, a „principiilor“ cuprinse în cazurile particulare, individuale; în *Topica* — mai nuanțat, — este un examen critic, discursiv, îndelungat al „aporiilor“ (al dificultăților, adică al soluțiilor pentru și contra date unei probleme) pentru a ajunge la „principii“, la adevărurile cele mai generale. Inducția este, așadar, și o cunoaștere nemijlocită și o cunoaștere mijlocită. În logica aristotelică, inducția are rolul capital de a-i servi silogismului premisele, „principiile“ raționamentului, mergând de la particular la universal, o nouă dovadă că Stagiritul își extrage materialul logicii din studiul realității.

Capitolul 24 are ca temă *exemplul* (παράδειγμα), care poate lua și formă silogistică, fără a se identifica cu silogismul, și care se înrudește cu inducția. Exemplul se distinge, deopotrivă, de silogism ca și de inducție, fiind mai aproape de inducție decât de silogism.

În timp ce silogismul este o trecere de la întreg (universal) la parte (particular), iar inducția este trecerea de la parte la întreg, exemplul este trecerea de la parte la altă parte, un fel de raționament prin analogie. Să presupunem că este de dovedit că războiul între atenieni și tebani, care sunt vecini, este un rău. Se ia ca exemplu un alt război între vecini, acela între foceeni și tebani. Iată silogismele: 1) „Războiul tebanilor contra foceenilor a fost rău“ (majora); „Războiul atenienilor contra tebanilor este un război între vecini“ (minora); deci „Orice război între vecini este un rău“; 2) „Orice război între vecini este un rău“ (majora); „Războiul atenienilor contra tebanilor este un război între vecini“ (minora); deci „Războiul atenienilor contra tebanilor este un rău“. Primul silogism conchide, ca în inducție, majorul despre mediu, al doilea majorul despre minor, ca în silogism.

Capitolul 25 cercetează *abducția* sau deducerea, pe care Aristotel o numește ἀπαγωγή, termen tradus în limba latină prin *deductio*. În acest capitol, ἀπαγωγή are alt sens decât în „reducerea la imposibil“ (ἀπαγωγή εἰς τὸ ἀδύνατον), sau *deductio ad absurdum*. Abducția este un fel de „abatere“ a gândirii pentru a constitui un silogism valabil.

Ea este un silogism în care majora este evidentă, dar minora nu este atât de evidentă pentru a obține o concluzie adevărată. De aceea, este nevoie ca, înainte de a conchide, să dovedim minora. Pentru ca dovedirea minorei să contribuie la tragerea concluziei, condiția este ca minora, oricât de nesigură în sine, să fie subiectiv mai evidentă decât concluzia și să necesite, pentru fundarea ei, un număr mic de termeni medii.

Să luăm drept majoră, „Orice știință se poate învăța", care este o propoziție evidentă, iar drept minoră, „Virtutea este o știință", care nu este evidentă, dar care posedă un grad de evidență mai mare decât concluzia — nouă, și mai puțin evidentă: „Virtutea se poate învăța". Este nevoie să recurgem la o „abducție", la o deducere sau reducere, la fundarea accesorie a minorei „Virtutea este o știință".

Capitolul 26 cercetează *obiecția* sau *instanța* (ἔνστασις), care este un raționament înrudit cu exemplul. Noutatea „obiecției" în cazul silogismului este găsirea raportului logic dintre o propoziție (concluzie) dată dinainte și silogismul care ajunge la o concluzie opusă propoziției de la început. Problema este, așadar: cum trebuie să fie un silogism a cărui concluzie se prezintă ca o „obiecție" împotriva unei propoziții date? Așadar, „obiecția" cuprinde o propoziție independentă și un silogism care doboară acea propoziție. „Obiecția" trebuie să fie făcută într-o figură care să încadreze și propoziția respinsă, fiindcă concluziile opuse se deosebesc în calitate. Dacă propoziția respinsă este afirmativă, concluzia ce respinge este negativă, și invers. Există „obiecție" numai în figura întâi și a treia, fiindcă numai ele prezintă concluzii opuse, nu și în figura a doua, care are numai concluzii negative. Obiecția este de două feluri, după cum se servește de un termen general sau de unul particular. În adevăr, universalul propoziției date poate fi distrus sau de un universal (o propoziție contrarie) sau de un particular (propoziția contradictorie). Obiecția universală se face în figura întâi, fiindcă termenul mediu este antecedentul majorului și consecventul minorului, iar obiecția particulară în figura a treia, fiindcă mediul este antecedentul majorei și al minorei, adică subiectul lor. Acest fel de „obiecție" este pur logic. Există și alte obiecții, care aparțin mai mult retoricii și se fac prin contrariu, prin asemănător sau prin opinii primite (autoritate). Așa, propoziția „Orice plăcere este bună" este respinsă, arătând că ea ar fi adevărată, dacă am admite contrara: „Orice neplăcere este rea", ceea ce este fals. Tot așa, punctul este o parte a liniei, nu însă și linia a

suprafeței. Un exemplu de respingere prin autoritate este apelul la autoritatea opiniei comune, pentru a respinge mișcarea pământului (cf. *Retorica* II, 25).

Capitolul 27 analizează o ultimă formă de raționament reductibil la silogism: *entimema* (ἐνθύμημα). Entimema nu are în acest capitol, cel puțin ca sens principal, înțelesul din logica tradițională: un silogism prescurtat prin înlăturarea majorei ca subînțeleasă și prin formularea explicită a minorei și a concluziei. Uneori, și la Aristotel, se întâlnește acest sens, mai ales în *Retorica*, cum constată H. Maier: „Entimema este principala metodă de argumentare a retoricii"[14]. Entimema este aici un silogism complet, în care termenii exprimă „verosimilități" (τά εἰκότα) sau „semne" (τά σημεῖα), așadar conchide pornind de la verosimil, de la probabil, și de la semnele lucrurilor. Verosimilul și semnul nu sunt însă identice. Verosimilul sau probabilul este ceea ce se întâmplă sau nu se întâmplă adeseori. Schema entimemei din verosimil este următoarea: „*B* este de obicei *A*", „*C* este *B*", deci „*C* este verosimil *A*". „Semnul" e „indiciul" (τεκμήριον) că ceva există sau s-a întâmplat necesar; el are principala funcție în entimemă, căci fiind termen mediu, ocupă poziții diferite în cele trei figuri. Puterea probantă a entimemei prin semne variază după cele trei figuri. Entimema în figura întâi este un silogism perfect regulat cu concluzie universală. Astfel, propoziția „Această femeie (*C*) este însărcinată sau a născut (*A*), fiindcă are lapte (*B*)" cuprinde silogismul: „*B* este *A*" („Femeia care are lapte este însărcinată sau a născut"), „*C* este *B*" („Această femeie are lapte"), deci „*C* este *A*" („Această femeie este însărcinată sau a născut"). Entimema poate să nu fie concludentă și, ca atare, este neregulată. Exemplu: „Această femeie (*C*) a născut (*B*), fiindcă este palidă (*A*)". Silogismul complet este „*B* este *A*" („Femeile care au născut sunt palide"); „*C* este *B*" („Această femeie a născut"), deci „*C* este *A*" („Această femeie este palidă"). Semnul (paloarea) nu dă un silogism concludent, căci, dacă femeile ce au născut sunt palide, nu toate palidele au născut. Entimema prin semne în figura a treia dă o concluzie adevărată, dar nu este inatacabilă și este totdeauna particulară. Exemplu: „Înțelepții (*B*) sunt virtuoși (*A*), fiindcă Pittacos (*C*) este virtuos". Silogismul care conchide din semne (aici: Pittacos) este acesta: „*C* este *B*" („Pittacos este

[14] H. Maier, *Die Syllogistik des Aristoteles*, II, 1, p. 475.

înțelept") „*C* este *A*" („Pittacos este virtuos"), deci „Unii *B* sunt *A*" („Unii înțelepți sunt virtuoși"). Așadar, concluzia este particulară, nu universală.

La sfârșitul capitolului, Aristotel susține că teoria semnelor ne poate ajuta să obținem cunoștințe prețioase în studiul naturii, dacă orice însușire naturală inerentă unui grup de ființe se manifestă printr-un semn. Putem întocmi silogisme pe baza „fiziognomoniei", adică putem „cunoaște natura" (φυσιογνωμονεῖν) după semne corporale. Singura greutate este legarea necesară a unui semn corporal de o anumită însușire, de exemplu sufletească. După ce ne-am asigurat că semnul poate fi luat pentru o însușire și invers, putem întocmi un silogism, de exemplu, „Animalele cu extremități puternice sunt curajoase", „Leul are extremități puternice", deci „Leul este un animal curajos". Silogismul prin semne are o mare însemnătate în studiul naturii, dacă admitem că anumite „semne" sunt o experiență pozitivă, care ne dezvăluie cauzele lucrurilor.

III. CONCLUZIE

Analitica primă este, printre lucrările de logică ale lui Aristotel, nu numai cea mai de seamă, ci totodată cea mai bine construită și studiată. După trei capitole introductive, pe care noi le-am trecut în partea întâi a cărții întâi, deși ele puteau să fie considerate preliminarii la amândouă operele, întrucât tema lor sunt principalele noțiuni și mai ales noțiunea de conversiune a judecății, care, în capitolele ce urmează, are și alte înțelesuri, vin două cărți, fiecare cu trei părți, care își corespund. Cartea întâi, în partea întâi, cercetează structura și formarea silogismului în cele trei figuri și în cele două modalități (necesitate și posibilitate sau contingență), alături de simpla apartenență a judecăților asertorice. Corespunzător, cartea a doua, partea întâi, cercetează proprietățile silogismului. După aceea, cartea întâi, partea a doua, se ocupă de adevărata formare a silogismului prin căutarea și găsirea termenului mediu; corespunzător, cartea a doua, partea a doua, se ocupă de viciile și defectele silogismului, produse mai ales de o greșită concepere a termenului mediu. În sfârșit, cartea întâi, partea a treia, se ocupă de reducerea unui silogism mascat de adaosuri la un silogism corect; corespunzător, cartea a doua, partea a treia, analizează

raționamentele înrudite cu silogismul și, de aceea, ireductibile la el, de la inducție până la entimemă.

Cred că nu este de prisos, ca încheiere, o observație asupra chipului cum trebuie să se citească opera logică a lui Aristotel, îndeosebi cele două *Analitici*. Conținutul acestora, care cere uneori o mare încordare a minții, chiar și a celui deprins cu probleme de logică, ne dă impresia că Aristotel este un gânditor foarte sistematic, coerent și riguros. O cunoaștere mai adâncită a întregii sale opere, deci chiar și a *Analiticilor*, ni-l arată, dimpotrivă, ca pe un gânditor suplu, care este gata să facă concesii în ce privește spiritul de sistem, să recurgă la cele mai variate procedee și chiar să renunțe la o coerență rigidă, pentru ca *să respecte bogăția de aspecte ale realului* și multiplicitatea de procedee metodice[15].

Că Aristotel procedează empiric, inductiv, nu silogistic, în *Analitica primă*, se constată din felul cum el descoperă atât modurile valabile ale celor trei figuri, cât și principalele reguli silogistice. El nu pornește de la reguli *a priori*, ci de la exemple luate din realitate, din care apoi desprinde prin abstracție regulile, de exemplu, că orice silogism trebuie să aibă o premisă afirmativă sau una universală (abia în I, 24), ori că, în figura întâi, numai majora poate fi negativă și numai minora poate fi particulară (abia în I, 27). Pe bună dreptate, Paul Gohlke, un interpret al aristotelismului, poate spune că Aristotel a descoperit silogismul[16]. De asemenea, el a rezolvat în chip fericit problema, necontenit ridicată până în vremea noastră: este oare silogismul o tautologie, o repetare în concluzie a ceea ce există în premise? Pentru Aristotel, în silogism, gândirea aduce un element nou și totuși acesta nu este un adaos arbitrar, oarecare, ci este scos *cu necesitate* din premise. Depășind orizontul *fiecărei* premise în parte, noul este tributar *acestor*

---

[15] S-a observat de mult că doctrinarul silogismului demonstrativ ca singură metodă a adevărului nu întrebuințează aproape niciodată silogismul în lucrările sale științifice (biologie, politică, morală etc.) (Th. Gomperz, *Les Penseurs de la Grèce*, vol. III, p. 50). Ne putem imagina ce muncă a desfășurat iezuitul Silvester Maurus din secolul al XVII-lea, pentru a prezenta întreaga operă științifică a lui Aristotel în formă de silogisme înlănțuite (J. M. Le Blond, *Logique et méthode chez Aristote*, p. XXIII).

[16] „Descoperirea silogismului a fost pentru lumea filozofică un eveniment însemnat" (P. Gohlke: *Die philosophische Entwicklung des Aristoteles*, „Kantstudien", 1943, Heft 3, p. 389). Gohlke crede că Aristotel a descoperit silogismul după reîntoarcerea la Atena, când a fundat propria sa școală, Liceul.

premise. În adevăr, concluzia aduce cu sine noutatea de a uni două premise și de a da la lumină rezultatul acestei uniri, menținând și aici referirea permanentă la realitate.

Puterea concludentă a silogismului nu se exteriorizează numai în formularea tradițională deplină, uneori ridiculizată, de exemplu „Toți oamenii sunt muritori", „Socrate este om", deci „Socrate este muritor". Silogismul rămâne silogism și dacă el îmbracă o haină mai simplă, mai puțin pedantă: „Socrate moare, ca orice om". Pivotul silogismului este termenul mediu, exprimat printr-un „fiindcă" sau, aici prin conjuncția „ca". Esența silogismului este mediatizarea. Orice raționament care mediatizează, care recurge la un temen mediu este un silogism, independent de forma gramaticală în care el se înfățișează. Când poetul exclamă: „Sunt un om, aceasta înseamnă a fi un luptător", el face — poate fără să știe — un silogism. Ne reamintim că, pentru Aristotel, descoperirea termenului mediu este o chestiune de experiență (*Analitica primă* I, 30) și uneori, de agerime de gândire, de perspicacitate (*Analitica secundă* I, 34). Iată textele respective: „Este sarcina experienței să ne procure principiile care aparțin fiecărui subiect în parte... Bunăoară, experiența astronomică ne procură principiile cunoașterii astronomice... Și tot așa în orice altă artă și știință (*Analitica primă* I, 30, 46a) „Agerimea de gândire (ἀγχίνοια) este puterea de a găsi de îndată termenul mediu" (*Analitica secundă* I, 34, 89b). Lipsa formei explicite, complete a silogismului nu știrbește esența silogismului ca discursivitate, ca dianoetică, fundată pe termenul mediu.

Mircea Florian

CARTEA ÎNTÂI[1]

1

<Obiectul *Analiticilor*. Definiția silogismului și a elementelor sale. Principiul silogismului>

Înainte de toate, trebuie să arătăm care este obiectul cercetării noastre și cărui domeniu îi aparține ea: obiectul ei este demonstrația, 24 a
iar domeniul căruia ea îi aparține este știința demonstrativă[2]. Trebuie, apoi, să determinăm ce sunt o premisă, un termen și un silogism, care silogism este perfect și care imperfect; și, după aceea, ce înseamnă includerea sau neincluderea unui termen în altul luat ca un tot, și, în

---

[1] Pentru Aristotel, *analitica* este știința formelor logice, desfășurată în elementele lor, îndeosebi a formelor de raționament (silogism). Aristotel va trata această știință în două opuri speciale, fiecare cu două cărți, și anume: *Analitica primă*, care este o introducere la *Analitica secundă*; ea reprezintă o teorie formală a silogismului în genere, atât dialectic cât și demonstrativ, în vreme ce *Analitica secundă* este consacrată numai silogismului demonstrativ, care cuprinde cerințele obiectului științei propriu-zise. Totuși, cum vedem, începutul operei determină ca obiect și al *Analiticii prime* demonstrația (apodictica), silogismul științific, nu silogismul ca atare, raționamentul în genere, ca formă valabilă deopotrivă în știință, în dialectică și în retorică. Abia la începutul capitolului 4 se face explicit distincția dintre silogismul ca formă generică de raționare, de derivare a unei gândiri din altele, și demonstrația sau dovedirea științifică.

Autenticitatea tratatului de față n-a fost niciodată contestată

[2] Adică apodictica. — O judecată este apodictică atunci când exprimă necesitatea

sfârșit, ce înțelegem prin enunțarea unui termen despre toți, ori despre nici unul[3].

Premisa este un enunț <λόγος> care afirmă ori neagă ceva despre ceva[4]. Ea este sau universală, sau particulară, sau nedefinită. O numesc universală când ceva aparține tuturor sau nu aparține nici unuia; particulară, când aparține sau nu aparține unora, sau când nu aparține tuturor; nedefinită, când ceva aparține sau nu aparține, fără adaosul că este universal sau particular, de exemplu „Contrariile sunt cercetate de aceeași știință", sau „Plăcerea nu este binele"[5]. Premisa demonstrativă diferă de cea dialectică[6] prin faptul că primește una dintre cele două părți ale contradicției[7] (cel ce demonstrează nu întreabă care este premisa, ci o afirmă), pe când premisa dialectică întreabă care dintre cele două părți ale contradicției este valabilă. Dar aceasta nu constituie nici o diferență

[3] Formularea principiului silogismului, *dictum de omni et nullo;* adică ceea ce este valabil despe toți este valabil și despre unii sau unul singur, și tot așa, ceea ce nu este valabil pentru nici unul nu este valabil pentru unii sau unul singur.

[4] Grecii nu dispuneau de un termen comod pentru a desemna judecata privită ca un tot, ce trebuie examinat separat și studiat în felul în care studiem noțiunea și raționamentul. Premisa aristotelică este, ce e drept, o judecată, dar o judecată angajată într-un raționament, adică, pentru Aristotel, într-un silogism. În paragraful din *Analitica primă* pe care îl avem acum sub ochi, Aristotel vorbește mai întâi despre premise considerate ca judecăți aparte și care pot fi privite ca universale, particulare sau nedefinite; apoi, fără tranziție, el alunecă la premise considerate ca momente ale raționamentului silogistic, împărțindu-le în demonstrative (apodictice) și dialectice, după puterea pe care o conferă silogismul. Valabilitatea silogismului este alta când premisa are o valoare demonstrativă, și alta când premisa are o valoare pur dialectică; în primul caz, avem de-a face cu o deducție care pleacă de la o premisă necesară, iar în cel de-al doilea, ne referim la opinii probabile (despre dialectică, cf. nota 4). Totuși, deosebirea dintre premisa dialectică și premisa apodictică nu are nici o influență asupra silogismului ca atare.

[5] Pentru Aristotel, dialectician spontan, existența și cunoașterea sunt determinate de contrarii, care trebuie să fie studiate împreună, adică de aceeași știință. De exemplu, fizica studiază laolaltă recele și caldul, umedul și uscatul, ușorul și greul etc.

Este de observat că Aristotel nu vorbește de propozițiile *singulare*, fiindcă acestea nu pot fi convertite; totuși el se va folosi de propoziții singulare, luate ca atare, atât în *Analitici* cât și în alte scrieri.

[6] La Platon, dialectica este arta discuției în contradictoriu, pentru a ajunge la adevăruri apodictice. Plecând de aici și denunțând ca primejdioasă pentru știință tendința retorică de pură polemică a dialecticii la sofiști, Aristotel face din dialectică o formă inferioară de descoperire a adevărurilor; în acest sens se poate spune că, pentru Aristotel, dialectica este logica probabilului.

[7] Adică afirmația sau negația aceleiași teze.

în felul cum se întocmește silogismul în ambele cazuri; căci atât cel ce demonstrează, cât și cel ce gândește dialectic argumentează silogistic, după ce stabilesc că ceva aparține sau nu aparține la altceva dat. De aceea, o premisă silogistică în genere va fi o afirmație, ori o negație a ceva despre ceva, în felul arătat înainte[8]; va fi demonstrativă, dacă este adevărată și derivată din principii admise de la început[9]; va fi dialectică, 24 b
dacă cel care pune o întrebare cere alegerea între două contradictorii sau dacă se conchide la ceva ce este o aparență și probabil, cum s-a arătat în *Topica*. Natura premisei și diferența între premisele silogistică, demonstrativă și dialectică pot fi considerate determinate îndeajuns pentru nevoia noastră actuală, dar vor fi stabilite și mai precis în cele ce urmează[10].

Numesc termen părțile în care premisa se rezolvă, adică atât predicatul cât și aceea despre care el se enunță, fie că se adaugă existența în afirmație, fie că se separă neexistența în negație.

Silogismul este o vorbire în care, dacă ceva a fost dat, altceva decât datul urmează cu necesitate din ceea ce a fost dat. Înțeleg prin expresia: din ceea ce a fost dat, că de aici rezultă totdeauna o consecință, iar prin această expresie din urmă, că nu mai este nevoie de nici un alt termen din afară pentru a face consecința necesară[11].

Numesc perfect silogismul[12] care nu mai are nevoie de nimic altceva decât datul pentru ca necesitea sa să fie evidentă. Iar imperfect

---

[8] Atribuția este adică universală, particulară sau nedefinită.

[9] Principiile nedemonstrabile sunt postulate ca sigure, luate ca axiome.

[10] Referința aceasta nu trebuie înțeleasă cu o trimitere la o parte oarecare din tratatul de față; Aristotel face aici aluzie la anumite teze expuse în *Topica* (I, 1) și în *Analitica secundă*.

[11] Definiția aceasta a silogismului este încă foarte largă și imprecisă; ea trebuie însă reținută, căci ne va permite ulterior să pășim mai departe. Deocamdată, vedem că silogismul este un raționament deductiv riguros, care nu folosește în nici unul din momentele sale o propoziție străină subînțeleasă. Cel puțin, așa se prezintă ceea ce Aristotel numește silogismul perfect. Cât despre nuanța dintre silogismul perfect și cel imperfect, ea ne indică numai că, în primul caz, consecința derivă cu strictețe din premisă, iar în al doilea, mai avem de-a face și cu unele determinări conținute în chip necesar în premise. La rândul ei, și această definiție a silogismului perfect, în opoziție cu silogismul imperfect, trebuie privită ca fiind foarte largă. Vom vedea ulterior că silogismele imperfecte sunt acelea care se formează prin reduceri la silogisme perfecte.

[12] Silogismul perfect este silogismul figurii întâi.

este un silogism, dacă el are nevoie de una sau mai multe determinări care, ce-i drept, sunt consecința necesară a termenilor dați, dar n-au fost enunțate anume ca premise.

Că un termen este inclus în altul ca într-un tot este același lucru ca și a enunța pe unul despre totalitatea celuilalt[13]. Zicem că un termen este enunțat despre totalitatea altuia, ori de câte ori nu găsim în cele cuprinse în subiect, nimic despre care celălalt termen să nu poată fi enunțat; a nu fi enunțat despre nici o parte dintr-însul trebuie înțeles tot așa[14].

2

<Conversiunea judecăților de simplă apartenență>

25 a Orice premisă stabilește că ceva este, ori trebuie să fie, ori poate să fie atributul a ceva[15]; între premisele de aceste trei feluri, unele sunt afirmative, altele negative; apoi între premisele afirmative și negative unele sunt universale, altele particulare, altele nedefinite. Este necesar deci ca, în atribuirea universală, termenii unei premise negative să fie

---

[13] Aici se pune întreaga problemă a atribuirii. În concepția aristotelică, orice judecată este atributivă, ceea ce înseamnă că, pentru el, o judecată enunță o apartenență a ceva la ceva, o incluziune a predicatului în subiect și invers. Se recunoaște în genere de către logicieni că judecățile pot fi luate în comprehensiune sau în extensiune: în primul caz, considerăm că subiectul propoziției are o anumită calitate indicată de predicat („Masa este albă" înseamnă că masa are însușirea de a fi albă); în al doilea caz, o judecată este operația logică prin care subiectul este introdus în sfera predicatului („Masa este albă" = masa face parte din clasa obiectelor de culoare albă). În teoria judecății, Aristotel este comprehensivist; în teoria raționamentului, el este mai degrabă extensivist: predicatul este un gen căruia subiectul îi aparține ca specie. În propozițiile singulare, după această din urmă concepție, subiectul este un individ din clasa predicatului.

[14] În primul caz, subiectul are aceeași sferă ca și predicatul: zicem că judecata este universală și afirmativă; în al doilea caz, subiectul și predicatul se exclud, ca *animal* și *mineral:* judecata este universal-negativă.

[15] Adică ori suntem în prezența unei atribuiri simple, ori a unei atribuiri necesare, ori a unei atribuiri contingente, judecata fiind ori asertorică, ori apodictică, ori problematică. Despre necesar și contingent, cf. nota 20.

convertibili[16], de exemplu, dacă nici o plăcere nu este un bine, atunci nici un bine nu este plăcere. Și termenii afirmativei trebuie să fie, ce-i drept, convertibili, dar nu se ajunge la o propoziție universală, ci la una particulară; de exemplu, dacă orice plăcere este un bine, evident că unele bunuri trebuie să fie plăcere. În ce privește propozițiile particulare, afirmativa particulară trebuie să fie convertibilă, întrucât dacă unele plăceri sunt bune, atunci și unele bunuri sunt plăcere; numai negativa particulară nu admite conversiunea, pentru că, dacă unele animale nu sunt oameni, nu urmează deloc că unii oameni nu sunt animale.

Să luăm, dar, o negativă universală cu termenii *A* și *B*. Dacă nici un *A* nu aparține lui *B*[17], desigur că nici un *B* nu aparține lui *A*.

---

[16] Să luăm o propoziție oarecare cuprinzând doi termeni (adică *plăcere* și *bine* în propoziția „Plăcerea este un bine"). Conversiunea este o deducție imediată, obținută atunci când dintr-o propoziție inferăm o altă propoziție în care termenii celei dintâi sunt permutați între ei, noul subiect fiind vechiul predicat și noul predicat fiind vechiul subiect. După cum se vede în cursul capitolului ce urmează, Aristotel înțelege perfect că nu orice propoziție este convertibilă; o propoziție universal-negativă este întotdeauna convertibilă:

Nici o plăcere nu este un bine

implică

Nici un bine nu este o plăcere;

de asemenea, este convertibilă particular-afirmativa: dacă

Unele plăceri sunt bune,

atunci și

Unele bunuri sunt plăceri;

în schimb, universal-afirmativa se convertește doar parțial: din

Orice plăcere este un bine

rezultă în chip necesar particulara afirmativă

Unele bunuri sunt plăceri,

dar nu că

Toate bunurile sunt plăceri;

pe de altă parte, după cum arată Aristotel, particulara negativă nu este convertibilă în nici o măsură. În cele ce urmează, vom vedea că Aristotel acordă convertibilității judecăților o mare însemnătate; el va demonstra valabilitatea concluziei unor silogisme, operând conversiunea minorei sau majorei.

[17] Aristotel scrie, de exemplu,

τὸ A ὑπάρχει τῷ B sau ἐν τῷ B ὑπάρχει A,

adică

A (îi) aparține lui B sau *lui B îi aparține A,*

în vreme ce modernii vor spune, de preferință,

A este B.

Căci dacă *B* ar aparține vreunui *A* (să zicem *C*) n-ar mai fi adevărat că nici un *A* nu aparține lui *B*, pentru că *C* este un *B*. Dar dacă *A* aparține oricărui *B*, atunci și *B* aparține unor *A*. În adevăr, dacă *B* n-ar aparține nici unui *A*, nici un *A* n-ar aparține vreunui *B*. Dar noi am presupus că *A* aparține oricărui *B*. Și tot așa, dacă premisa este particulară. În adevăr, dacă *A* aparține unor *B*, atunci și *B* trebuie să aparțină unor *A*. Căci dacă n-ar aparține nici unuia, atunci nici *A* n-ar aparține nici unui *B*. Dar dacă *A* nu aparține unor *B*, atunci nu este nici o necesitate ca *B* să aparține unor *A*; de exemplu, să punem în locul lui *B* *animal* și în locul lui *A* *om*. Ei bine, nu fiecare animal este om; dar orice om este animal.

3

<Conversiunea judecăților de apartenență necesară și de apartenență posibilă>

Același fel de conversiune se va impune și la premisele necesare[18]. Universal-negativa primește o conversiune universală, pe când cele două afirmative primesc o conversiune particulară[19]. Dacă *A* nu aparține

---

În toate cazurile, trebuie să înțelegem că *B* este subiectul și *A* atributul propoziției *AB*. Formularea lui Aristotel subliniază interpretarea în comprehensiune sau conținut a judecăților (cf. nota 13).

[18] În capitolul precedent, Aristotel a vorbit despre convertibilitatea propozițiilor simple; acum, el va trata despre convertibilitatea propozițiilor necesare și aceea a propozițiilor contingente, adică despre convertibilitatea modalelor (cf. nota 19); capitolele 2 și 3 formează, astfel, o grupare.

[19] Orice propoziție este o afirmație sau o negație a ceva despre ceva; uneori însă, afirmația sau negația capătă o determinație suplimentară denumit *mod*. Pentru Aristotel, există când două moduri: necesarul și posibilul, când patru moduri, constituite în două perechi: posibilul-imposibilul și contingentul-necesarul. Atunci când Aristotel consideră două moduri, el construiește trei feluri de propoziții.

a) propozițiile simple sau asertorice (fără modalitate):

Socrate este om;

b) propozițiile apodictice sau necesare:

Este necesar ca Socrate să fie om,

sau (în formularea românească curentă):

necesar nici unui *B*, tot așa *B* nu aparține necesar nici unui *A*. În adevăr, dacă este posibil ca *B* să aparțină unor *A*, atunci este tot așa de posibil ca *A* să aparțină unor *B*. Dacă însă *A* aparține necesar la toți *B* sau unor *B*, cu aceeași necesitate, *B* aparține unor *A*. Căci, dacă n-ar fi o necesitate, atunci nici *A* n-ar aparține necesar unor *B*. În schimb, particular-negativa nu se convertește, pentru motivul arătat.

Cât despre premisele posibile[20], întrucât posibilitatea este întrebuințată în mai multe înțelesuri (căci noi zicem că ce este necesar și ce nu este necesar și ce este potențial este posibil), propozițiile afirmative[21] se vor converti toate într-un mod similar celor descrise. Căci, dacă 25 b
este posibil ca *A* să aparțină la toți sau unor *B*, va fi posibil ca *B* să aparțină unor *A*. Dacă n-ar fi posibil să aparțină nici unui *A*, atunci n-ar fi posibil nici ca *A* să aparțină unor *B*. Am dovedit aceasta mai înainte. Dar în propozițiile negative, cazul este altul[22]. Tot ce se zice că este

Trebuie ca Socrate să fie om;

c) propozițiile problematice de posibilitate sau contingente:

Este posibil ca Socrate să fie om,

sau (în formularea românească curentă)

Se poate ca Socrate să fie om.

Modalitatea se consideră că poartă asupra termenului copulativ, nu asupra subiectului sau predicatului. Într-o modală, se deosebește un *modus*

Este necesar ca

și un *dictum*

Socrate să fie om.

[20] Termenul ἐνδεχόμενον (posibil, contingent) este întrebuințat de Aristotel în trei sensuri, ceea ce creează dificultăți de traducere: a) posibilul în genere, care este cuprins în real și necesar, căci tot ce este real sau necesar este și posibil; b) posibilul este opus realului și necesarului, fiindcă el înseamnă: ceea ce poate să fie, dar poate și să nu fie; c) posibil este „ceea ce se întâmplă adesea sau natural", frecventul, normalul. Această noțiune oscilează la Aristotel între hazard, contingent și necesar. Cele două sensuri din urmă caracterizează contingența (ceea ce *nu* este necesar). Aristotel nu face deosebire între *contingent* (ἐνδεχόμενον) și *posibil* (δυνατόν). Totodată, contingentul (ceea ce poate să fie sau să nu fie) are și înțelesul de întâmplător, hazard (cf. I, 3, 25 b și 13, 32 b). Primele două sensuri sunt cele obișnuite în *Analitică*, iar exprimarea lor în limba română întâmpină greutăți. Noi acordăm întâietate termenului de posibil sau posibilitate. Deci real sau existent este totuna cu apartenență simplă; posibil sau contingent, cu apartenență posibilă, iar necesar, cu apartenență necesară.

[21] Cele două afirmative, adică universala afirmativă și particulara afirmativă.

[22] Adică altul decât la judecățile asertorice și apodictice afirmative.

posibil, sau pentru că *A* nu aparține cu necesitate lui *B*, sau pentru că *A* aparține lui *B* nu cu necesitate, primește conversiunea celorlalte judecăți negative; de exemplu, dacă se zice „Este posibil ca omul să nu fie cal", sau „Ca nici o haină să fie albă". În cazul dintâi, un termen nu aparține cu necesitate celuilalt, iar în cazul următor nu există nici o necesitate ca să fie așa și deci premisa se convertește ca orice altă premisă negativă. Căci, dacă este posibil ca predicatul *cal* să nu aparțină nici unui om, este de asemenea posibil ca nici predicatul *om* să nu aparțină vreunui cal, iar dacă este posibil ca albul să nu aparțină nici unei haine, este tot așa de posibil ca haina să nu aparțină la ceva alb. În adevăr, dacă haina aparține necesar la ceva alb, atunci este necesar ca altul să aparțină unor haine. Am dovedit înainte aceasta. Negativa particulară trebuie tratată, de asemenea la fel cu cele de care ne-am ocupat mai sus. Dar dacă se zice că ceva este posibil, pentru că aceasta este regula obișnuită și naturală[23] (și doar în acest fel am definit posibilul) premisele negative nu mai pot să fie convertite ca simplele negative: premisa universal-negativă nu se convertește, iar particulara se convertește. Aceasta se va lămuri când vom vorbi despre posibil[24]. Acum trebuie să luăm aceasta ca stabilit, adăugând-o la ce s-a spus: enunțul că este posibil ca ceva să nu aparțină nici unuia, ori ca să nu aparțină unora este afirmativ în formă: pentru că expresia „este posibil" se sprijină pe „este", iar „este" dă o afirmație totdeauna și în orice caz, independent de termenii la care se adaugă ca predicat; de exemplu, aceasta este ne-bun, ori aceasta este ne-alb, ori aceasta este ne-aceasta. Dar toate acestea vor fi dovedite în cele ce urmează. În ce privește conversiunea, aceste premise se vor comporta ca și celelalte propoziții afirmative.

---

[23] Ceea ce este obișnuit și natural, cu un cuvânt, ceea ce are loc în mod *constant*, prin firea lucrului, dar nu are caracter imutabil, se opune pe de o parte *eternului*, care este întotdeauna, iar nu numai în mod obișnuit, și pe de alta, *accidentalului*, care înseamnă, pentru Aristotel, tot ce se întâmplă în legătură cu un subiect, dar este despărțit de el (precum pentru un *muzicant* de *a-și clădi o casă*). Noțiunea de obișnuit, de natural, în concepția filozofică aristotelică, joacă un rol însemnat în orice proces al naturii; ea nu implică necesitate în sens absolut, iar Aristotel o leagă de posibil, ceea ce explică paranteza care urmează în text. Cf. *Metafizica* VI, 2 și passim.

[24] Cf. I, 13 și 17.

4

<Silogismul de simplă apartenență în figura întâi>

După aceste determinări, să arătăm acum prin ce mijloace, când și cum se produce un silogism; pe urmă va trebui să vorbim despre demonstrație. Silogismul trebuie cercetat înainte de demonstrație, pentru că silogismul este mai general: demonstrația este un fel de silogism, dar nu orice fel de silogism este o demonstrație[25].

Ori de câte ori trei termeni sunt în așa fel raportați unul la altul, încât cel din urmă[26] să fie conținut în cel mijlociu luat ca un tot, iar mijlociul să fie sau conținut în termenul prim[27] sau exclus din el luat ca un tot, termenii extremi trebuie să fie raportați într-un silogism perfect. Numesc mediu acel termen care este conținut în altul, și totodată conține pe altul în sine: ca poziție, el ocupă, astfel, locul din mijloc. Prin extremi, înțeleg întâi termenul conținut în altul și apoi pe acela care conține el pe altul[28]. Dacă *A* este enunțat despre toți *B* și *B* despre toți *C*, atunci *A* trebuie enunțat despre toți *C*: am explicat ce înțelegem prin *enunțat* 26 a
despre toți[29]. Și la fel, dacă *A* nu este enunțat despre nici un *B*, iar *B* despre toți *C*, este necesar ca *A* să nu aparțină nici unui *C*[30].

---

[25] Căci, după cum am văzut, silogismul poate fi demonstrativ, dar mai poate fi și dialectic.

[26] Termenul minor.

[27] Termenul major.

[28] După cum se vede deci, orice silogism cuprinde obligatoriu trei termeni și numai trei: mijlociul, numit și mediu, și cei doi extremi, adică minorul și majorul.

Terminologia aristotelică:

premisele — προτάσεις, ὑποθέσεις sau τὰ διαστήματα (raporturile dintre subiecte și atribute),

premisa majoră — ἡ πρώτη πρότασις

premisa minoră — ἡ δευτέρα πρότασις

concluzia — τὸ συμπέρασμα

termenii — οἱ ὅροι

extremii — τὰ ἄκρα

majorul — τὸ μεῖζον, τὸ πρῶτον ἄκρον

minorul — τὸ ἔλαττον, τὸ ἔσχατον ἄκρον

[29] Cf. I, 1 24a, principiul denumit *dictum de omni et nullo*.

[30] Am ajuns acum la un punct capital al studiului silogismelor aristotelice. Tratatul a examinat, în paragraful ce-l avem sub ochi, primele două moduri concludente ale figurii *întâi*, numite, în Evul Mediu, *Barbara* și *Celarent*. Se știe că, în apelațiunile

Dar dacă primul termen aparţine întregului mediu, iar mediul nu aparţine deloc termenului ultim, atunci nu va fi nici un silogism cu privire la extremi[31]. Căci nimic nu urmează cu necesitate din termenii raportaţi astfel. În adevăr, este posibil ca primul să aparţină sau la toţi, sau la nici unul din ultimul, aşa încât nici o concluzie, nici una particulară şi nici una universală, nu urmează cu necesitate. Dar dacă nu există nici o necesitate, atunci nu poate exista nici un silogism cu ajutorul acestor premise[32]. Ca un exemplu de raport universal afirmativ între extremi putem lua termenii *animal, om, cal;* ca exemplu de raport universal negativ, termenii *animal, om, piatră.* Tot aşa, nu poate avea loc un silogism, când nici primul termen nu aparţine deloc celui mediu, nici mediul deloc celui din urmă. Ca un exemplu de raport afirmativ între extremi să luăm termenii *ştiinţă, linie, medicină;* ca raport negativ, *ştiinţă, linie, unitate*[33].

---

convenţionale medievale (ca *Barbara, Celarent, Baroco, Darii* etc.), *A* reprezintă universal-afirmativa, E universal-negativa, *I* particular-afirmativa şi *O* particular-negativa; vocalele apar în ordinea celor două premise (majoră şi apoi minoră) şi a concluziei; astfel *dArII* presupune că majora este *A* (universal-afirmativă) iar minora şi concluzia, ambele *I* (particular-afirmative), pe când *cElArEnt* presupune că majora şi concluzia sunt *E* (universal-negative), iar minora *A* (universal-afirmativă); tot astfel, *bArOcO* presupune că majora este universal-afirmativă, iar minora şi concluzia sunt particular-negative. Dacă păstrăm în minte aceste reprezentări simbolice, pe care le vom folosi mereu, cele două moduri până acum tratate de Aristotel se pot reprezenta schematic după cum urmează:

(A) *Toţi B sunt A*
(A) *Toţi C sunt B*
(A) *Toţi C sunt A.*
bArbArA

(E) *Nici un B nu este A*
(A) *Toţi C sunt B*
(E) *Nici un C nu este A.*
cElArEnt

[31] După ce a tratat despre silogismul în figura întâi şi a arătat două dintre modurile *valabile* ale acestuia, Aristotel se îndeletniceşte acum să arate, rând pe rând, că celelalte combinaţii posibile între premise nu dau un silogism concludent.

[32] Expresiile pe care le întâlnim acum, anume că nu poate exista un silogism sau că un silogism nu este posibil sunt echivalente; ele traduc amândouă acelaşi fapt, că înlănţuirea celor două premise nu comportă o concluzie.

[33] În cele patru exemple sugerate de Aristotel, succesiunea este următoarea:

Dacă termenii sunt raportați universal, se vede clar când, în această figură[34], silogismul va fi posibil, și când nu, și că, dacă silogismul este posibil, termenii trebuie să fie raportați cum s-a arătat, și dacă sunt raportați așa, atunci va exista un silogism[35].

Dar dacă un termen este raportat universal, iar un termen numai particular la altul, atunci trebuie să rezulte un silogism perfect, ori de câte ori universalitatea este pusă cu referință la termenul major, sau afirmativ sau negativ, iar particularitatea cu referință la termenul minor, afirmativ[36]. Dar ori de câte ori universalitatea este pusă în raport cu

---

1.	(A)	*Toți oamenii sunt animale*
	(E)	*Nici un cal nu este om*
	(A)	*Toți caii sunt animale.*
2.	(A)	*Toți oamenii sunt animale*
	(E)	*Nici o piatră nu este om*
	(E)	*Nici o piatră nu este animal.*
3.	(E)	*Nici o linie nu este știință*
	(E)	*Nici o artă medicală nu este linie*
	(A)	*Orice artă medicală este știință.*
4.	(E)	*Nici o linie nu este știință*
	(E)	*Nici o unitate nu este linie*
	(E)	*Nici o unitate nu este știință.*

Nu există necesitate în nici unul dintre raționamentele generate de aceste patru grupuri de propoziții; concluziile, pe care Stagiritul le ia din cunoașterea realității, nu rezultă din premise; aceste combinații nu sunt deci concludente. Aici și în cele ce urmează, Aristotel înțelege prin raport afirmativ (negativ) relația proprie lucrurilor.

[34] Pentru prima dată, Aristotel întrebuințează cuvântul de figură (σχῆμα = schemă).

[35] Temenul mediu va trebui să fie subiect într-una din premise și predicat în cealaltă. Cea mai apropiată de concepția lui Aristotel este totuși definiția următoare: silogismul în figura întâi este operația care constă în a afirma sau a nega un predicat despre un subiect, fiindcă acest subiect implică un termen mediu care primește sau exclude el însuși predicatul. Pentru Aristotel nu există, după cum reiese din *Analitica primă,* decât trei figuri; dacă însă revenim la cea dintâi din cele două definiții pe care le-am dat mai sus, constatăm că posibilitatea aceasta a termenului mediu de a fi subiect într-una din premise și predicat în cealaltă se scindează, după cum mediul este subiect în majoră sau în minoră: figurile a doua și a treia reprezentând posibilitățile ca mediul să fie predicat sau subiect în ambele premise; se cheamă că avem în total patru posibilități și deci patru figuri, nu trei, ca la Aristotel Se consideră, de către istoricii filozofiei, că medicul filozof de școală aristotelică Galenos este logicianul care a descompus figura întâi aristotelică în două și a imaginat, prin aceasta, silogismul de figura a patra.

[36] Aristotel vrea să spună că, dacă avem o premisă universală și cealaltă particulară, trebuie să rezulte un silogism perfect, ori de câte ori prima este afirmativă sau negativă, iar cea de a doua afirmativă.

termenul minor, iar termenii sunt raportați în oricare alt fel, silogismul este imposibil. Numesc major acel termen în care mediul este conținut, iar minor acel termen care este cuprins în cel mediu. Să zicem că *A* aparține la toți *B* și *B* unor *C*. Atunci, dacă a fi enunțat despre tot înseamnă ceea ce s-a spus mai sus, este necesar ca *A* să aparțină unor *C*[37]. Iar dacă *A* nu aparține nici unui *B* și dacă *B* aparține unor *C*, este necesar ca *A* să nu aparțină unor *C* (înțelesul lui „enunțat despre nici unul" l-am definit înainte[38]). Vom avea deci astfel un silogism perfect[39]. Aceasta rămâne valabil; de asemenea, dacă premisa *BC*[40] ar fi nedefinită, cu condiția ca să fie afirmativă: pentru că vom avea același silogism, fie că premisa este nedefinită, fie că este particulară.

Dar dacă universalul este pus în raport cu termenul minor, fie afirmativ, fie negativ, nu va fi posibil un silogism, dacă premisa majoră este afirmativă ori negativă, nedefinită ori particulară; de exemplu, dacă *A* aparține sau nu aparține unor *B* și *B* aparține la toți *C*. Ca un exemplu de raport afirmativ între extremi, să luăm termenii *bun, stare, prudență,* ca unul de raport negativ: *bun, stare, ignoranță*[41]. Tot așa, dacă *B* nu aparține nici unui *C* și *A* aparține sau nu aparține unor *B* sau nu aparține

[37] Este vorba aici de al treilea mod concludent, pe care aristotelicienii de mai târziu îl vor denumi *dArII*, schema acestui mod fiind:

(A) *Orice B este A*
(I) *Unii C sunt B*
(I) *Unii C sunt A.*

[38] Aristotel are iarăși în vedere principiul *dictum de omni et nullo.*

[39] Obținem aici al patrulea mod valabil, denumit *fErIO*:

(E) *Nici un B nu este A*
(I) *Unii C sunt B*
(O) *Unii C nu sunt A.*

[40] Adică premisa minoră.

[41] Avem, iarăși, două moduri neconcludente, cu majora *I* sau *O* și minora *A*, folosind termenii indicați de Aristotel, avem:

(I) *Unele stări sunt bune.*

sau

(O) *Unele stări nu sunt bune*
(A) *Orice prudență este o stare*
(A) *Orice prudență este bună.*

(I) *Unele stări sunt bune.*

sau

(O) *Unele stări nu sunt bune*
(A) *Orice ignoranță este o stare*
(E) *Nici o ignoranță nu este bună*

nici unui *B*, atunci nu poate exista un silogism. Să luăm termenii *alb*, *cal*, *lebădă*, și apoi *alb*, *cal*, *corb*[42]. Și aceiași termeni pot fi luați și dacă premisa *AB*[43] este nedefinită.

De asemenea, nici când premisa majoră este universală, fie afirmativă, fie negativă, iar premisa minoră negativă particulară, nu poate 26 b
exista un silogism, fie că premisa minoră este nedefinită, fie că este particulară: de exemplu, dacă *A* aparține la toți *B* și dacă *B* nu aparține la unii *C*, ori dacă *B* nu aparține la toți *C*[44]. Căci termenul major poate fi enunțat atât despre toți, cât și despre nici unul din cel minor, căruia, luat ca particular, termenul mediu nu-i poate fi atribuit[45]. Să zicem că termenii sunt: *animal*, *om*, *alb*; să luăm apoi câteva lucruri albe, despre care omul nu este enunțat: *lebădă* și *zăpadă*: termenul animal este enunțat despre tot din unul[46], dar despre nici unul din celălalt[47]. Tot așa, să presupunem că *A* nu aparține nici unui *B* și că *B* nu aparține unor *C*, iar termenii sunt: *neînsuflețit*, *om*, *alb*; apoi să luăm printre lucrurile albe, despre care nu putem enunța omul, *lebăda* și *zăpada*. Neînsuflețit este afirmat despre toți din unul[48] și este negat despre toți din celălalt[49].

---

[42] Suntem aici în prezența a două moduri neconcludente, cu majora *I* sau *O* și minora *E*; folosind termenii dați de însuși Aristotel, avem.

(I) *Unii cai sunt albi.*

sau

(O) *Unii cai nu sunt albi*
(E) *Nici o lebădă nu este cal*
(A) *Orice lebădă este albă.*

(I) *Unii cai sunt albi.*

sau

(O) *Unii cai nu sunt albi*
(E) *Nici un corb nu este cal*
(E) *Nici un corb nu este alb.*

[43] Adică majora.

[44] Avem, iarăși, un mod neconcludent cu majora *A* și minora *O*.

[45] Cu alte cuvinte, legarea termenilor în concluzie s-ar face fără ajutorul termenului mediu.

[46] Lebădă.

[47] Zăpadă.

[48] Zăpadă.

[49] Lebădă. Aristotel descoperă un mod neconcludent, cu majora *E* și minora *O*:

Apoi, întrucât este nedefinit a zice[50] că *B* nu aparţine unor *C* (este adevărat, fie că *B* nu aparţine nici unui *C*, fie că *B* nu aparţine la toţi *C*, că nici într-un chip *B* nu aparţine lui *C*), şi întrucât termenii sunt luaţi aşa, nu urmează nici un silogism (cum am arătat)[51]. Este clar că, din această raportare de termeni, nu rezultă nici un silogism; altfel, el ar fi fost posibil şi aici[52]. O dovadă similară poate fi dată, de asemenea, dacă premisa universală este negativă[53].

Nu poate rezulta un silogism nici într-un fel, dacă amândouă propoziţiile sunt particulare, fie afirmative, fie negative, sau una negativă şi alta afirmativă, sau una definită şi alta nedefinită, sau amândouă nedefinite. Termenii comuni la toate cele de mai sus sunt *animal, alb, cal; animal, alb, piatră*[54].

Este deci clar, din cele ce s-au spus, că, dacă rezultă un silogism în această figură cu o concluzie particulară, termenii trebuie să fie

---

(E) *Nici un om nu este neînsufleţit*
(O) *Uneori albul <zăpada> nu este om*
(A) *Orice zăpadă este neînsufleţită.*

(E) *Nici un om nu este neînsufleţit*
(O) *Uneori albul <lebăda> nu este om*
(E) *Nici o lebădă nu este neînsufleţită.*

[50] Trebuie să înţelegem astfel: deşi propoziţia care urmează este particulară, ea poate fi totuşi calificată ca nedefinită; de vreme ce relaţia *B nu aparţine la unii C* rămâne adevărată, chiar dacă *B* nu aparţine nici unui *C*, şi, iarăşi, dacă *B* nu aparţine oricărui *C*.

[51] Aristotel a arătat acest lucru (I, 4, 26 a), când a stabilit modurile neconcludente cu premisele *A-E* (cf. nota 33, cele două dintâi exemple: *A-E-A* şi *A-E-E*). Iată cum s-ar mai putea prezenta argumentul lui Aristotel, conţinut în ultima frază: în urma faptului că particulara negativă poate fi considerată nedefinită, ea poate fi privită şi ca o parte din universala negativă; dar aceasta, după cum am văzut, nu ne poate da un silogism concludent; cu atât mai mult deci, particulara negativă nu ne poate da un atare silogism.

[52] Adică modul cu premisele *A* — negativă nedefinită (examinat aici) ar fi valabil, numai dacă modul cu premisele *A-E* ar fi fost valabil.

[53] Aceeaşi demonstraţie, pe care Aristotel a făcut-o mai sus pentru *A-O*, poate fi făcută şi pentru *E-O*.

[54] Cee ce revine la eliminarea, ca neconcludente, a încă 4 combinaţii şi anume: *I-I, O-O, I-O, O-I*. Aceste scheme le-am constituit aici în notă, considerând, ca şi Aristotel (I, 7), că propoziţiile nedefinite se pot asimila celor particulare. De acum încolo, dacă nu se iveşte un interes special, nu vom mai reconstitui exemplele cu termenii daţi de Aristotel, lăsând cititorului facultatea de a o face singur inspirându-se de modelul ce l-am dat în notele noastre anterioare.

raportați, așa cum am stabilit noi; dacă însă sunt raportați altfel, nici un silogism nu este posibil, nici într-un chip[55]. Este evident, de asemenea, că toate silogismele din această figură sunt perfecte (pentru că sunt toate desăvârșite cu ajutorul premiselor luate la început) și că toate concluziile sunt dovedite prin această figură, fie afirmative și negative, fie universale și particulare. Numesc această figură prima[56].

5

<Silogismul de simplă apartenență în figura a doua>

Ori de câte ori același lucru[56a] aparține totalității unui subiect și deloc altuia, sau aparține sau nu aparține totalității ambelor subiecte, această figură se numește a doua; prin termenul mediu înțeleg aici pe acela care este enunțat despre ambele subiecte, prin extremi înțeleg termenii despre care este spus aceasta; prin termenul major, ceea ce stă lângă mediu; prin minor, ceea ce este mai departe de mediu. Termenul mediu stă în afară de extremi și are primul loc. Un silogism perfect nu există nici într-un chip în acestă figură[57], dar el este posibil, 27 a
fie că termenii sunt raportați universal, fie că nu.

---

[55] În cele din urmă. Aristotel a eliminat deci 12 din cele 16 combinații posibile ale premiselor; rămânem, așadar, în prezența a 4 moduri în figura întâi, care vor fi denumite, în Evul Mediu, *Barbara*, *Celarent*, *Darii* și *Ferio* (aceste două din urmă având o concluzie particulară, *I* sau *O*), după cum anunță Aristotel chiar în fraza pe care o aveam sub ochi.

[56] Figura este nu numai prima, ci și perfectă. În adevăr, cele trei noțiuni ale silogismului sunt denumite după poziția lor în această figură (major, mediu și minor), fiindcă, în celelalte două figuri, poziția lor este diferită; și anume, mediul este termenul major în figura a doua, fiind predicat în ambele premise, și termenul minor în figura a treia, unde este subiect în ambele premise. Caracteristicile figurii sunt: concluzia este valabilă numai dacă premisa majoră este universală (afirmativă sau negativă), iar minora afirmativă (universală sau particulară). De aceea, există numai patru moduri cu concluzie valabilă.

[56a] Adică termenul mediu.

[57] Despre silogismul perfect în opoziție cu cel imperfect s-a vorbit mai sus. În pasajul de față, Aristotel afirmă că un silogism este perfect atunci când concluzia este

Dacă termenii sunt raportați universal[58], un silogism va fi posibil, ori de câte ori mediul aparține întregului subiect, și deloc celuilalt (indiferent care are raportul negativ)[59], dar nici într-un alt chip. Să zicem că *M* este enunțat despre nici un *N*, dar despre toți *O*[60]. Întrucât relația negativă este convertibilă, *N* nu va aparține lui *M*; dar s-a spus că *M* aparține la toți *O*; prin urmare, *N* nu va aparține nici unui *O*. Aceasta am dovedit-o înainte[61]. Și tot așa, dacă *M* aparține întregului *N*, dar deloc lui *O*, atunci *N* nu va aparține nici unui *O*. Căci dacă *M* nu aparține nici unui *O*, nici *O* nu aparține nici unui *M*; dar *M* (cum am zis) aparține la toți *N*; atunci nu va aparține nici unui N, pentru că s-a realizat din nou

---

necesară, și imperfect atunci când concluzia se referă numai la o posibilitate; este de observat că această completare este totodată o deviere, de la care Aristotel revine ceva mai jos, când zice că un silogism este imperfect atunci când pune în joc alte premise decât cele date originar; un silogism imperfect presupune unele admiteri complementare. Într-un alt sens, destul de vecin, pe care il izolează Boutroux, în timp ce recurge la ambele *Analitici*, un silogism perfect este conform în chip imediat cu tipul indicat de Aristotel (în capitolul 4), în vreme ce silogismul imperfect poate deveni conform acestui tip numai cu ajutorul unor reducții la figura întâi. Trebuie să adăugăm că acest caracter de evidență imediată al figurii întâi, mulțumită căreia concluzia decurge în mod necesar și explicit din premise, se datorează poziției centrale a termenului mediu în cele două premise, acesta fiind cuprins într-una din premise și cuprinzător în cealaltă. Reținem, în tot cazul, că, pentru Aristotel, modurile valabile ale celorlalte două figuri nu constituie nici unul silogisme perfecte; dacă ele dau concluzii necesare, acestea totuși nu decurg în chip evident și explicit.

[58] Prin termeni universali sau raportați universal, trebuie să înțelegem, firește, termeni luați în propoziții universale, iar prin termeni neuniversali vom înțelege termeni luați în propoziții particulare sau in propoziți nedefinite (premisele putând fi una particulară și cealaltă nedefinită).

[59] Adică una dintre premise, indiferent care, trebuie să fie obligatoriu negativă, iar cealaltă, obligatoriu afirmativă.

[60] Aristotel schimbă literele pentru desemnarea termenilor. În loc de *A* (majorul), *B* (mediul), *C* (= Γ minorul), notează cu *M* (mediul), *N* (majorul) și *O* (minorul); în ordinea alfabetului grec, *M* este în frunte, ca mai general, iar celelalte noțiuni sunt notate, de asemenea, după apropierea de mediu: *N* este „mai mare", Ξ (corespunzător lui *O* din alfabetul nostru) este „mai mic".

[61] Modul acesta de silogism în figura a doua poartă denumirea de *Cesare*. După cum se vede, Aristotel îi dovedește valabilitatea prin convertirea majorei, ceea ce îl reduce la modul *Celarent* al figurii întâi, mod recunoscut anterior ca valabil. Exemplu:

(E) *Nici o plantă nu este animal*
(A) *Orice om este animal*
(E) *Nici un om nu este plantă*

prima figură. Însă întrucât relația negativă este convertibilă, *N* nu aparține nici unui *O*. Și astfel, vom avea același silogism[62].

Este posibil să dovedim, de asemenea, aceste rezultate prin reducerea la imposibil[63].

Este evident atunci că rezultă un silogism, când termenii sunt astfel raportați, dar nu un silogism perfect; căci necesitatea nu rezultă perfect numai din premisele date originar; altele mai sunt necesare.

Dar dacă *M* este enunțat despre oricare *N* și, de asemenea, despre orice *O*, atunci nu poate avea loc un silogism[64]. Termenii pentru ilustrat un raport afirmativ între extremi sunt: *substanță, animal, om*; un raport negativ: *substanță, animal, număr*, — substanța fiind termenul mediu.

Nu este posibil un silogism, nici atunci când *M* nu este enunțat despre nici un *N* și despre nici un *O*. Termenii pentru ilustrat un raport afirmativ sunt: *linie, animal, om;* iar un raport negativ: *linie, animal, piatră.*

Este clar deci că, dacă un silogism se formează când termenii sunt raportați universal, ei trebuie să fie raportați cum am stabilit de la început[65]: căci dacă sunt raportați altfel, nu rezultă nici o concluzie necesară.

Dacă temenul mediu este raportat universal la unul din termenii extremi, trebuie să rezulte un silogism particular negativ[66], ori de câte ori termenul mediu este raportat universal la major, fie afirmativ, fie negativ, și particular la minor și într-un fel opus universalului — prin „într-un fel opus", eu înțeleg că, dacă universala este negativă, particulara

---

Majora se convertește (operația este indicată de litera *s* din *ceSare*) in:

Nici un animal nu e plantă.

[62] Aici Aristotel a dovedit valabilitatea modului ce se va denumi mai târziu *Camestres*. Acesta se demonstrează valabil iarăși prin reducerea la *Celarent*, permutându-se premisele una în locul celeilalte și convertindu-se minora și concluzia (operațiile sunt indicate, respectiv, de literele *m* și *s*, în *caMeStreS*).

[63] Sau reducerea la absurd, operație prin care se arată că o propoziție este falsă, prin faptul că consecințele ce le implică sunt absurde. Nu trebuie confundată *reducerea* la absurd cu *proba* sau *demonstrația* prin absurd, potrivit căreia se dovedește că o propoziție este adevărată, fiindcă propoziția contradictorie este falsă.

[64] Cu aceasta, Aristotel începe prezentarea silogismelor neconcludente în a doua figură.

[65] Mai precis, la începutul capitolului de față.

[66] Adică un silogism a cărui concluzie este o particular-negativă.

este afirmativă; dacă universala este afirmativă, particulara este negativă. Căci dacă *M* nu aparține nici unui *N*, ci unor *O*, este necesar ca *N* să nu aparțină unor *O*[67]. În adevăr, întrucât judecata negativă este convertibilă, *N* nu va aparține nici unui *M*; dar s-a admis că *M* aparține unor *O*; de aceea, *N* nu va aparține unor *O*. Rezultatul este căpătat cu ajutorul primei figuri[68]. Tot așa, dacă *M* aparține la toți *N*, dar nu unor *O*, este necesar ca *N* să nu aparțină unor *O*[69]. Căci dacă *N* aparține tuturor *O*, iar *M* este enunțat, de asemenea, despre toți *N*, *M* trebuie să
27 b aparțină la toți *O*; dar noi am stabilit că *M* nu aparține unor *O*. Iar dacă *M* aparține la toți *N*, dar nu la toți *O*, vom trage concluzia că *N* nu aparține la toți *O*; demonstrația este aceeași ca și mai sus[70]. Dar dacă *M* este enunțat despre toți *O*, dar nu despre unii *N*, atunci nu va fi nici un silogism. Să luăm termenii: *animal, substanță, corb* și apoi *animal, alb, corb.* Nu va rezulta nici o concluzie și atunci când *M* nu este enunțat despre nici un *O*, ci despre unii *N*. Termeni pentru ilustrat o raportare

---

[67] Acest mod valabil a primit, mai târziu, denumirea de *Festino.*

[68] Convertind judecata negativă, am obținut un silogism în figura întâi, modul *Ferio.* Schemele comparative se prezintă în felul următor:

Fie silogismul în figura a doua de modul *Festino*:

(E) *Nici un N nu este M*
(I) *Unii O sunt M*
(O) *Unii O nu sunt N.*

Convertind majora (s din *feStino*), avem:

(E) *Nici un M nu este N*
(I) *Unii O sunt M*
(O) *Unii O nu sunt N.*

și obținem, astfel, silogismul în figura întâi, modul *Ferio,* amintit mai sus. În cel dintâi din aceste două silogisme, termenul mediu *(M)* este predicat în ambele premise; silogismul este deci în figura a doua; în cel din urmă, termenul mediu *(M)* este subiect în majoră și predicat în minoră; silogismul este deci în figura întâi. Acesta fiind valabil, după cum s-a stabilit la locul potrivit, și conversiunea universalei negative fiind corectă, înseamnă că și silogismul în figura a doua, pe care l-am obținut prin conversiunea majorei, este valabil. Ceea ce era de demonstrat.

[69] Modul acesta valabil al silogismului în figura a doua a fost denumit *Baroco.*

[70] Exemplu (dovada prin absurd este indicată de *c* din *baroCo*):

(A) *Orice om este animal*
(O) *Nu tot ce e viu este animal*
(O) *Nu tot ce e viu este om.*

afirmativă sunt: *animal, substanță, unitate;* iar o raportare negativă: *animal, substanță, știință.*

Pentru cazul că judecata universală este opusă celei particulare, am arătat când silogismul este posibil și când nu; dar dacă premisele vor fi similare în formă, adică sau amândouă negative, sau amândouă afirmative, silogismul nu este posibil în nici un chip. Să le socotim întâi negative și să luăm premisa majoră universală, de exemplu, să zicem că *M* nu aparține lui *N* deloc și nu aparține unor *O*. Este posibil atunci ca *N* să aparțină ori la toți *O*, ori la nici unul. Termeni pentru a ilustra relația negativă sunt: *negru, zăpadă, animal.* Dar nu este posibil să găsim termeni ai căror extremi să fie raportați afirmativ și universal, dacă *M* aparține unor *O* și nu aparține unor *O*. Căci, dacă *N* ar aparține la toți *O*, iar *M* nici unui *N*, atunci *M* nu aparține nici unui *O*; dar noi am admis că el aparține unor *O*. Pe această cale, nu putem găsi termeni, ci trebuie să raționăm pe baza nedefinitului[71]. Căci, dacă este adevărat că *M* nu aparține unor *O*, nici când el nu aparține nici unui *O*, și dacă atunci când el nu aparține nici unui *O*, silogismul nu este posibil, firește că nu va fi posibil nici acum.

Tot așa, să luăm premisele afirmative, iar premisa majoră, ca și înainte, universală; de exemplu, *M* aparține la toți *N* și la unii *O*. Este posibil atunci pentru *N* ca să aparțină la toți *O*, ori la nici un *O*. Termeni pentru a ilustra raportarea negativă sunt: *alb, lebădă, piatră.* Dar nu este posibil să găsim termeni pentru a ilustra raportarea universal afirmativă, pentru motivul arătat mai înainte; ci trebuie să raționăm pe baza nedefinitului[72]. Iar dacă premisa minoră este universală, adică *M* nu aparține nici unui *O* și *M* nu aparține unor *N*, atunci este posibil pentru *N* să aparțină sau tuturor *O*, sau nici unui *O*. Termeni pentru apartenență sunt: *alb, animal, corb,* iar pentru neapartenență: *alb, piatră, corb.*

---

[71] Despre nedefinit s-a vorbit mai sus, cf. nota 51 și nota 50. În paragraful la care ne aflăm, argumentarea lui Aristotel este următoarea: este cu neputință a se arăta că *N* poate totodată să aparțină oricărui *O* sau nici unui *O*, deoarece nu se pot găsi exemple în acest sens; în această situație, ne vom aminti că o particular-negativă este nedefinită în înțelesul că este cuprinsă în universal-negativă; dar aceasta înseamnă că tot ce este adevărat despre universal-negativă rămâne adevărat și despre particular-negativă, ca atare, dacă modul *E-E* este neconcludent, așa cum s-a stabilit mai sus, tot neconcludent va fi și modul *E-O*.

[72] Argumentarea se aseamănă cu aceea de la paragraful precedent. Cf. și nota 74.

Dacă premisele sunt afirmative, termenii pentru neapartenență sunt: *alb, animal, zăpadă;* pentru apartenență: *alb, animal, lebădă.*

Este evident deci că, de câte ori premisele au aceeași calitate, una fiind universală și alta particulară, nu se poate forma un silogism. Nu este posibil un silogism, nici dacă termenul mediu aparține la unii din fiecare termen extrem, sau nu aparține la unii din fiecare, sau aparține la unii din una, dar nu la unii din celălalt, sau nu aparține la nici unul din amândoi, sau le aparține nedefinit[73]. Termeni comuni pentru toate cele de mai sus sunt: *alb, animal, om;* și *alb, animal, neînsuflețit.*

28 a Este deci evident, din cele ce s-au spus, că, dacă termenii se raportă unul la altul în felul arătat, rezultă cu necesitate un silogism; iar dacă rezultă un silogism, termenii trebuie să fie raportați așa. Dar este evident, de asemenea, că orice silogism din această figură este imperfect; căci toate devin perfecte prin anumite judecăți suplimentare, care ori sunt conținute în termeni cu necesitate, ori sunt primite ca ipoteze, ca în dovada prin imposibil. Mai departe este evident că o concluzie afirmativă nu se capătă cu ajutorul acestei figuri, ci toate sunt negative, fie universal, fie particular[74].

6

<Silogismul de simplă apartenență în figura a treia>

Dar dacă aceluiași termen[75] luat universal îi aparține un al doilea, iar un al treilea nu-i aparține deloc, ori dacă aceluiași termen luat

---

[73] Aristotel a eliminat deci ca neconcludente 12 din cele 16 combinații posibile în figura a doua. Rămân în prezență patru moduri valabile care vor fi denumite, mai târziu, respectiv *Cesare, Camestres, Festino* și *Baroco*. Am explicat mai sus că vocalele din fiecare denumire reprezintă cele trei propoziții ale silogismului în calitatea și cantitatea lor; mai adăugăm acum că, prin convenție, inițiala fiecărui mod de la figura a doua este aceeași cu inițiala modului de la figura întâi la care poate fi raportat; ceea ce înseamnă că *Baroco* derivă din *Barbara, Festino* din *Ferio,* iar *Cesare* și *Camestres* se deduc, ambele, din *Celarent.*

[74] Trebuie deci să reținem că: silogismul în figura a doua comportă patru moduri valabile; pentru toate aceste moduri, silogismul este imperfect; în fine, concluzia unui silogism în figura a doua nu este niciodată afirmativă.

[75] Aceluiași termen, adică termenului mediu.

universal amândoi îi aparțin, sau nu-i aparțin, această figură se numește a treia; prin termen mediu în această figură înțeleg pe acela despre care sunt enunțate celelalte două; prin extremi înțeleg predicatele, prin extremul major pe acela care este mai departe de mediu, prin minor, pe acela care este mai aproape de el. Termenul mediu stă în afara extremilor și ocupă locul ultim. Silogismul nu poate fi perfect nici în figura aceasta, dar el este posibil, fie că termenii sunt raportați universal la termenul mediu[76], fie că nu.

Dacă sunt universali, ori de câte ori *P* și *R* aparțin la toți *S*, urmează că *P* va aparține cu necesitate unor *R*[77]. Căci, întrucât judecata afirmativă este convertibilă, *S* va aparține unor *R*: prin urmare, întrucât *P* aparține la toți *S*, iar *S* la unii *R*, *P* trebuie să aparțină unor *R*, pentru că s-a produs un silogism de figura întâi. Este posibil să demonstrăm aceasta, de asemenea, prin reducerea la imposibil și prin extrapunere[78]. Căci, dacă atât *P* cât și *R* aparțin la toți *S*, și dacă luăm unul dintre *S*, de

[76] Silogismele în figura a treia se recunosc deci prin faptul că termenul mediu are funcția de subiect în ambele premise. Dar definiția ce ar urma mai strict din tratarea lui Aristotel ar fi următoarea: un silogism în figura a treia întrunește în concluzie două concepte ce își convin unul altuia prin aceea că pot fi afirmate și unul și celălalt în legătură cu un termen mediu; sau pune față în față două concepte ce nu-și convin, deoarece unul poate fi afirmat și celălalt negat de termenul mediu. După cum se vede din enunțul lui Aristotel, silogismul de figura a treia nu poate fi nici el perfect.

[77] Aristotel schimbă din nou, la figura a treia, literele ce simbolizează termenii: în ordinea alfabetului grec, Π, Ρ, Σ, care corespunde aici cu ordinea alfabetului nostru. Cum în această figură mediul este subiect în ambele premise, deci are sfera cea mai mică, el este desemnat prin *S*, iar majorul prin *P* și minorul prin *R*.

[78] Avem astfel un prim mod valabil, ce va purta denumirea de *Darapti*. Demonstrația valabilității, care urmează, constă în reducerea la *Darii* (cunoscut ca valabil), prin conversiunea parțială a minorei; dar Aristotel explică, apoi, că această demonstrație se poate face și prin reducerea la imposibil (cf. nota 63.) sau prin extrapunere (cf. mai jos).

Dar să luăm fiecare demonstrație în parte, ca ilustrare pentru alte demonstrații similare, pe care nu le vom mai exemplifica.

Darapti corespunde următoarei scheme:

(A) *Toți S sunt P*
(A) *Toți S sunt R*
(I) *Unii R sunt P.*

Prin conversiunea parțială a minorei (*p* din *daraPti*), obținem un silogism în *Darii*:

(A) *Toți S sunt P*
(I) *Unii R sunt S*
(I) *Unii R sunt P.*

exemplu *N*, atunci și *P* și *R* vor aparține acestuia, și astfel *P* va aparține unor *R*.

Dacă *R* aparține la toți *S*, iar *P* nici unui *S*, atunci vom avea silogismul că *P* cu necesitate nu va aparține unor *R*[79]. Aceasta se poate demonstra în același mod ca și înainte, prin convertirea premisei *RS*[80]. S-ar putea, de asemenea, să se demonstreze prin imposibil, ca în cazul anterior. Dar dacă *R* nu aparține nici unui *S*, iar *P* la toți *S*, atunci nu va fi nici un silogism. Termeni pentru apartenență sunt: *animal, cal, om;* iar pentru neapartenență: *animal, neînsuflețit, om.*

Nu există silogism, nici când ambii termeni nu sunt afirmați despre vreun *S*. Exemple de apartenență: *animal, cal, neînsuflețit;* iar de neapartenență; *om, cal, neînsuflețit,* — neînsuflețit fiind termenul mediu.

Se arată clar, și în această figură, când un silogism este posibil și când nu, dacă termenii sunt universali. Căci ori de câte ori amândoi termenii sunt afirmativi, va fi un silogism în care un termen extrem aparține la unii din celălalt; iar când ei sunt negativi, nici un silogism nu va fi posibil. Când însă un termen este negativ și altul afirmativ, dacă
28 b majora este negativă, iar minora afirmativă, atunci va fi un silogism în care un termen extrem nu aparține la unii din celălalt; dacă însă relația este răsturnată, nici un silogism nu va fi posibil[81].

Acest din urmă silogism este valabil; conversiunea este valabilă; deci silogismul de mod *Darapti* este valabil.

Trecem acum la demonstrația prin reducere la absurd. Dacă luăm contradictoria concluziei din *Darapti* și o introducem ca majoră într-un silogism de modul *Celarent*, avem:

(E) *Nici un R nu este P*
(A) *Toți S sunt R*
(E) *Nici un S nu este P.*

în care concluzia este în contradicție cu majora din *Darapti*, adică cu premisa de la care am plecat și pe care am considerat-o adevărată.

În fine, extrapunerea (ἔκθεσις) pleacă de la principiul că tot ce este adevărat despre mediu este adevărat despre o parte din el; așadar, dacă toți *S* sunt *P* și *R* (cele două premise din *Darapti*), atunci și unii *S* sunt *P* și *R*; deci unii *R* sunt *P*.

[79] Modul concludent *Felapton* al figurii a treia.

[80] Ceea ce este echivalent cu reducerea la *Ferio*.

[81] Întreg acest pasaj trebuie înțeles ca o reluare, care reprezintă intenția lui Aristotel de a rezuma și sistematiza tot ce a spus până aici cu privire la figura a treia. Ambele premise fiind universale, dacă ele mai sunt și afirmative, avem un silogism concludent

Dacă un termen este raportat universal la termenul mediu și celălalt, particular, în cazul când amândoi sunt afirmativi, atunci trebuie să aibă loc un silogism, indiferent care din temeni este universal[82]. În adevăr, dacă *R* aparține la toți *S*, iar *P* la unii *S*, atunci *P* trebuie să aparțină unor *R*. Căci, întrucât judecata afirmativă este convertibilă, *S* trebuie să aparțină unor *P* și astfel, întrucât *R* aparține la toți *S*, iar *S* unor *P*, atunci și *R* trebuie să aparțină unor *P*; de aceea, *P* trebuie să aparțină unor *R*.

Tot așa, dacă *R* aparține unor *S* și *P* la toți *S*, atunci și *P* trebuie să aparțină unor *R*. Aceasta se poate demonstra în același fel ca și mai sus. Este posibil a o demonstra, de asemenea, prin imposibil și prin extrapunere, ca și în cazul precedent.

Dar dacă un termen este afirmativ, iar celălalt negativ, și dacă afirmativa este universală, un silogism va fi posibil, ori de câte ori termenul minor este afirmativ[83]. Căci dacă *R* aparține la toți *S*, iar *P* nu aparține unor *S*, este necesar ca *P* să nu aparțină unor *R*. În adevăr, dacă *P* aparține la toți *R*, iar *R* aparține la toți *S*, atunci *P* va aparține la toți *S*. Dar noi am admis că nu este așa. Demonstrația este posibilă și fără reducere la imposibil, dacă luăm un *S* căruia *P* nu-i aparține.

Dar ori de câte ori majora este afirmativă, nici un silogism nu este posibil; de exemplu, dacă *P* aparține la toți *S* și *R* nu aparține la unii *S*. Termeni pentru relația universal-afirmativă sunt: *însuflețit, om, animal.* Pentru relația universal-negativă nu este posibil a găsi termeni, dacă *R* aparține unor *S* și nu aparține unor *S*. Căci, dacă *P* aparține la toți *S* și *R* la unii *S*, atunci și *P* trebuie să aparțină la unii *R*. Dar am admis că el nu aparține nici unui *R*. Trebuie să procedăm aici ca mai înainte[84]. Întrucât expresia „nu aparține la unii" este nedefinită, ea poate

---

al modului *Darapti*; dacă sunt însă negative, nu avem un silogism concludent; dacă majora este negativă și minora afirmativă, avem un silogism concludent al modului *Felapton;* iar dacă majora este afirmativă și minora negativă, nu poate fi iarăși silogism concludent.

[82] De data aceasta, Aristotel anunță două moduri concludente, după cum se vede din expresia: „indiferent care din termeni este universal". Este vorba de *Disamis* și de *Datisi.* Reamintim, pentru demonstrații, rolul consoanelor–operatori care indică operația de efectuat asupra propoziției reprezentate prin vocala care le prevede. Astfel, în *diSaMiS,* trebuie făcute următoarele operații: conversiunea majorei, transpoziție, (obținerea concluziei și) conversiunea concluziei. Pe viitor, vom lăsa aceste operații în general pe seama cititorului.

[83] Modul acesta va fi denumit *Bocardo.*

[84] Când a fost vorba despre demonstrația prin nedefinit. A se vedea nota 71 și textul la care se referă.

fi, de asemenea, utilizată ca adevărată și despre aceea ce nu aparține la nici unul. Dar dacă *R* nu aparține nici unui *S*, nici un silogism nu este posibil, cum s-a și arătat[85]. E clar deci că nici aici nu va fi posibil un silogism.

Dacă termenul negativ este universal, ori de câte ori temenul major este negativ și cel minor afirmativ, atunci va fi un silogism[86]. Căci dacă *P* nu aparține nici unui *S*, iar *R* aparține unor *S*, atunci *P* nu va aparține unor *R*, pentru că vom avea din nou figura întâi, dacă premisa *RS* este convertită.

Dar când termenul minor este negativ, atunci nu va fi nici un silogism. Termeni pentru apartenență sunt: *animal, om, sălbatic*; pentru neapartenență: *animal, știință, sălbatic*, — termenul mediu fiind, în amândouă, sălbatic.

Nu este posibil un silogism când amândoi termenii sunt negativi,
29 a dar unul este universal și celălalt particular. Când termenul minor este raportat universal la termenul mediu, vom lua termenii: *animal, știință, sălbatic;* apoi *animal, om, sălbatic*. Când termenul major este raportat universal la termenul mediu, vom lua termenii: *animal, știință, sălbatic*; apoi *animal, om, sălbatic*. Când termenul major este raportat universal la termenul mediu, vom lua ca termeni pentru o relație negativă: *corb, zăpadă, alb*. Pentru o relație afirmativă nu se pot găsi termeni, dacă *R* aparține unor *S* și nu aparține unor *S*. În adevăr, dacă *P* aparține la toți *R*, iar *R* unor *S*, atunci *P* aparține unor *S*; dar noi am admis că el nu aparține nici unuia. Aici trebuie să facem dovada pe baza nedefinitului.

Nu este posibil silogismul într-un chip oarecare, nici dacă fiecare dintre termenii extremi aparține la unii din termenul mediu, ori nu aparține, ori unul aparține, iar altul nu aparține, ori unul aparține la unii din mediu, iar altul la nici unul din mediu sau dacă premisele sunt nedefinite. Termeni comuni pentru toate sunt: *animal, om, alb;* apoi *animal, neînsuflețit, alb*.

Se vede clar, și în această figură, când silogismul este posibil și când nu; și dacă termenii se raportă în felul cum s-a stabilit, un silogism rezultă cu necesitate, iar dacă există un silogism, termenii trebuie să fie astfel raportați. Vedem clar, de asemenea, că toate silogismele în

[85] Cazul acesta a mai fost examinat mai sus, 28 a; a se vedea ipoteza urmată de exemplul: *animal, cal, om; animal, neînsuflețit, om*.

[86] Modul acesta va fi numit *Ferison*.

această figură sunt imperfecte (pentru că toate devin perfecte prin anumite admiteri suplimentare), și că nu este posibil să ajungem la o concluzie universală, cu ajutorul acestei figuri, fie negativă. fie afirmativă[87].

7

<Silogisme prin conversiune în toate figurile. Proprietăți comune ale celor trei figuri>

Este evident, de asemenea, că, în toate figurile[88], ori de câte ori nu rezultă un silogism, dacă amândoi termenii sunt afirmativi sau negativi, nu urmează nimic necesar; dar dacă unul este afirmativ și celălalt negativ, și dacă negativul este luat universal, un silogism va rezulta totdeauna, raportând termenul minor la cel major; de exemplu, dacă *A* aparține la toți sau unor *B*, iar *B* nu aparține nici unui *C*. Căci, dacă premisele sunt convertite, este necesar ca *C* să nu aparțină unor *A*. Și tot așa, în celelalte figuri: un silogism rezultă totdeauna cu ajutorul

[87] Silogismul în figura a treia comportă 6 moduri valabile, și anume: *Darapti, Felapton, Disamis, Datisi, Bocardo* și *Ferison*. În nici unul din aceste moduri, concluzia nu este universală. Silogismul în figura a treia este imperfect.

[88] Aristotel va încerca acum să demonstreze că silogismele tuturor figurilor au unele proprietăți comune, deoarece, după cum am văzut, silogismele în figura a doua și în figura a treia se pot reduce la silogismele în figura întâi, singurele perfecte. Totodată, el se întreabă dacă transpunerea premiselor și conversiunea nu pot fi împinse mai departe; cu această ocazie, el va descoperi moduri zise indirecte, care presupun că termenul major este subiectul concluziei (de unde în modurile descoperite până acum, subiectul concluziei este termenul minor). Așa, ca să luăm un exemplu, modul indirect *Baralipton* poate fi socotit că derivă din *Barbara* prin convesiunea parțială a concluziei, în felul următor:

(A) *Toți B sunt A*
(A) *Toți C sunt B*
(I) *Unii A sunt C.*

derivă din

(A) *Toți B sunt A*
(A) *Toți C sunt B*
(A) *Toți C sunt A.*

conversiunii[89]. Este evident, de asemenea, că o nedefinită în locul unei particular-afirmative va aduce același silogism în toate figurile[90].

Vedem însă că toate silogismele imperfecte devin perfecte cu ajutorul primei figuri. Căci toate ajung la o concluzie, fie prin dovadă directă, fie prin imposibilitate. În ambele cazuri, rezultă prima figură: la cele ce sunt făcute perfecte prin dovada directă, fiindcă, după cum am văzut, toate ajung la o concluzie cu ajutorul conversiunii, iar conversiunea produce prima figură; la cele dovedite prin reducere la imposibil, pentru motivul că, admițând judecata falsă, silogismul se realizează cu ajutorul primei figuri; de exemplu, în figura ultimă, dacă *A* și *B* aparțin la toți *C*, urmează că *A* aparține unor *B*, căci dacă *A* n-ar aparține nici unui *B*, iar *B* aparține la toți *C*, atunci *A* nu aparține nici unui *C*: dar noi am admis că *A* aparține la toți *C*[91]. Și tot așa, în celelalte cazuri.

29 b Este de asemenea posibil a reduce toate silogismele la silogisme universale în figura întâi. Cele din figura a doua devin perfecte desigur prin acestea, deși nu toate pe aceeași cale; silogismele universale devin perfecte prin conversiunea premisei negative; iar fiecare dintre silogismele particulare prin reducerea la imposibil[92]. În prima figură, silogismele particulare devin, în adevăr, perfecte prin ele însele, dar este posibil, de asemenea, să le dovedim cu ajutorul figurii a doua, reducându-le la imposibil, de exemplu, dacă *A* aparține la toți *B* iar *B* la unii *C*, urmează că A aparține unor *C*. În adevăr, dacă *A* n-ar aparține nici unui *C*, în timp ce aparține la toți *B*, atunci *B* nu va aparține nici unui *C*, ceea ce noi știm cu ajutorul figurii a doua[93]. La fel va fi posibilă

---

[89] Până aici, Aristotel a definit, în ordinea respectivă, două moduri indirecte ale figurii întâi, ce se vor denumi, mai târziu, *Fapesmo* și *Frisesomorum;* aluzia sa la celelalte figuri privește *Firesmo,* singurul mod indirect la a doua și *Fapemo* și *Frisemo,* moduri indirecte ale figurii a treia: toate aceste moduri au fost stabilite clar abia de *Pacius,* în secolul al XVI-lea.

[90] Căci nu trebuie să uităm că nedefinitele sunt tratate de Aristotel ca fiind particulare.

[91] Modul *Darapti* se va dovedi valabil prin reducere la imposibil față de modul *Celarent,* după cum s-a arătat în I, 6, 28 a. Cf. și nota 78.

[92] Nu ne putem îngădui să revenim aici la toate câte sunt expuse mai sus în diferite locuri și pe care Aristotel le rezumă acum într-o singură frază.

[93] Reducerea la imposibil a lui *Darii* presupune că luăm contradictoria concluziei și că o introducem ca minoră în *Camestres*, cu care prilej obținem:

(A) *Toți B sunt A*
(E) *Nici un C nu este A*
(E *Nici un C nu este B.*

demonstrația în cazul negativei. Astfel, dacă *A* nu aparține nici unui *B*, iar *B* aparține unor *C*, atunci *A* nu va aparține unor *C*, căci dacă ar aparține la toți *C* și n-ar aparține nici unui *B*, atunci *B* nu ar aparține nici unui *C*; și aceasta este, după cum am văzut, figura mijlocie[94]. Prin urmare, întrucât toate silogismele în figura mijlocie pot fi reduse la silogisme universale în prima figură, și întrucât silogismele particulare în prima figură pot fi reduse la silogisme în figura mijlocie, este clar că silogismele particulare pot fi reduse la silogisme universale în prima figură[95]. Silogismele în figura a treia, dacă termenii sunt universali, pot deveni de-a dreptul perfecte, cu ajutorul acestor silogisme, iar când una dintre premise este particulară, cu ajutorul silogismelor particulare în prima figură: și acestea, am văzut, pot să fie reduse la silogisme universale în prima figură: prin urmare, și silogismele particulare în figura a treia pot să fie reduse. Este clar deci că toate silogismele pot fi reduse la silogisme universale în figura întâi[96].

Dar concluzia aceasta contrazice minora din *Darii* (*Unii C sunt B*). Aristotel înlocuiește aici pe *M, N, O* cu *A, B, C*.

[94] Figura *mijlocie* este totuna cu figura a doua, figurile fiind, pentru Aristotel, în număr de trei. Aici, Aristotel arată că se poate demonstra *Ferio* prin reducere la imposibil față de *Cesare*. Demonstrația se aseamănă cu aceea redată în nota predecentă, anume că luăm iarăși contradictoria concluziei și o introducem ca minoră.

[95] Trebuie înțeles că este vorba aici de silogismele particulare *în prima figură*. Cuvintele subliniate de noi lipsesc în textul lui Aristotel, dar revenirea pe care o găsim cu câteva rânduri mai jos nu lasă nici un dubiu; facem aluzie la următorul pasaj: „și acestea (adică silogismele particulare în prima figură), am văzut, pot să fie reduse la silogisme universale în prima figură". Cum interpretăm aceste pasaje ale lui Aristotel? Nu desigur că cele patru moduri inițiale în figura întâi pot da loc la reduceri, modurile acestea fiind mai ales pentru Aristotel, ireductibile între ele. Dar capitolul 7 ne-a prezentat moduri indirecte în figura întâi, anume *Baralipton, Celantes, Dabitis, Fapesmo* și *Frisesomorum*. Or, am arătat, în nota 88, cum *Baralipton*, mod indirect în figura întâi cu concluzia particulară *I* sau *O*, derivă din *Barbara*, mod direct în figura întâi cu concluzia universal-afirmativă *A*. Este incontestabil că la această transformare face Aristotel aluzie, când pretinde că, în figura întâi, silogisme particulare pot fi reduse la silogisme universale.

[96] Dacă analizăm lucrurile mai îndeaproape, găsim că Aristotel raționează aici într-un chip foarte aproximativ. În adevăr, silogismele în figura a treia sunt, după cum am văzut, toate particulare, fie cele directe, fie cele indirecte; dar, ele se reduc fie la silogismul de figura întâi în *Ferio*, fie la silogismul de figura întâi în *Darii*, și nu la silogismul indirect în figura întâi *Baralipton* care, numai el, se reduce, la rândul său, la modul direct *Barbara*; nu este deci exact *stricto sensu* că silogismele în figura a treia pot fi reduse la silogismele universale în figura întâi prin intermediul unor silogisme particulare din aceași figură.

Am arătat deci cum silogismele, care dovedesc că ceva aparține ori nu aparține la altceva, sunt constituite; adică, întâi, cum sunt constituite în sine silogismele din aceeași figură, și, al doilea, cum silogismele din diferite figuri sunt raportate unul la altul.

8[97]

<Silogisme cu premisele necesare>

Deoarece apartenența simplă, apartenența necesară sau apartenența posibilă a ceva la ceva se deosebesc (căci multe lucruri aparțin de fapt, dar nu cu necesitate, iar altele nici cu necesitate și nici de fapt, dar este posibil ca ele să aparțină)[98], este clar că vor exista silogisme diferite pentru a dovedi fiecare dintre aceste relații și că termenii silogismelor sunt raportați în mod diferit, așa încât un silogism își trage concluzia din ceea ce este necesar, altul din ceea ce există de fapt, iar al treilea din ceea ce este posibil[99].

---

[97] Începând de la capitolul 8 și până la capitolul 22 inclusiv, Aristotel tratează amănunțit despre silogismele modale, și anume în ce măsură modalitatea premiselor trece sau nu trece asupra concluziei. Spre deosebire de silogismele simple pe care le-am studiat până acum, silogismele modale dau o concluzie modală, adică o concluzie care poate fi sau necesară sau contingentă. O examinare foarte atentă a teoriei silogismelor modale găsim la Hamelin, în *Le Système d'Aristote*, lecția a douăsprezecea; analiza acestui autor arată că teoria este caracteristică manierei lui Aristotel, dar dintre cele mai dificile.

[98] În ce privește posibilul, filozofiile idealiste — și cea aristotelică se apropie aici întrucâtva de idealism — introduc un element de incertitudine, care face orice definiție zadarnică.

[99] În acest loc, este făcută distincția între ceea ce este necesar, ceea ce este de fapt și ceea ce este posibil, ca și cum necesarul și posibilul ar putea figura despărțite de real. La adăpostul acestei subtilități, Aristotel va considera silogismul modal aparte de silogismul simplu (care afirmă sau neagă o simplă realitate care n-ar fi nici necesară și nici posibilă). Adevărul este că studiind până acum silogismul zis simplu, Aristotel nu s-a preocupat, ca de acum încolo de modalitatea concluziei, care va fi necesitatea sau ne-necesitatea, fără să mai existe o altă eventualitate, aceea a afirmației simple.

Aproape că nu există nici o deosebire între silogisme din premise necesare și silogisme care nu fac decât să constate o stare de fapt. Dacă termenii sunt raportați în același fel, fie că ceva aparține simplu, fie că aparține (fie că nu aparține) cu necesitate, va rezulta sau nu va rezulta un silogism deopotrivă în ambele cazuri, singur diferență fiind adaosul 30 a
expresiei „necesar“ la termenii lui. Căci judecata negativă este deopotrivă convertibilă în ambele cazuri, și trebuie să dăm același înțeles expresiilor „a fi conținut în ceva ca într-un tot“ și „a fi enunțat despre ceva ca tot“[100]. Cu excepțiile de făcut mai jos, în toate celelalte cazuri, concluzia se va dovedi necesară cu ajutorul conversiunii, în același mod ca și în cazul simplei enunțări. Dar în figura mijlocie, când judecata universală este afirmativă, iar particulara negativă, și tot așa în figura a treia, când universala e afirmativă și particulara negativă, demonstrația nu va lua aceeași formă[101], ci, prin extrapunerea unei părți a subiectului judecății particular-negative, căreia cele două predicate nu-i aparțin, trebuie să facem silogismul cu referință la această parte; cu termeni astfel aleși, concluzia va urma cu necesitate[102]. Dar dacă el este necesar prin

---

Alineatul următor din capitolul 8 dovedește, de altfel, în modul cel mai clar, că Aristotel înțelege să restrângă, după cum e și firesc, întreaga discuție la două cazuri (necesar și ne-necesar) și nu s-o întindă la cele trei cazuri anunțate.

[100] Aristotel atinge aici accidental problema capitală a logicii: dacă o judecată trebuie interpretată în extensiune sau în comprehensiune. Această chestiune am arătat-o mai sus în nota 13. Interesant este că, în pasajul ce-l avem sub ochi, Aristotel admite, ca mulți dintre logicienii din timpuri mai noi, că nu este incompatibilitate între ambele feluri de a vedea; s-ar părea totuși că, în *Analitici*, Aristotel privește judecățile mai mult în comprehensiune, în vreme ce silogismul presupune o interpretare în extensiune

[101] Cele spuse aici de Aristotel se aplică modului *Baroco* în figura a doua și modului *Bocardo* în figura a treia, ale căror premise răspund în adevăr condițiilor stipulate de Aristotel, și care este iarăși adevărat că nu urmează regulilor expuse mai sus, în caz că sunt silogisme necesare de mod *Baroco* sau *Bocardo;* căci contradictoria concluziei nu ar mai fi necesară, ci contingentă (pentru *Baroco*, de pildă, ea ar fi nu este necesar ca unii *N* să nu fie *O*) și silogismul n-ar mai fi necesar; astfel că nu mai putem proceda ca mai înainte, la reducerea prin imposibil.

[102] Adică renunțând la demonstrația prin reducere la imposibil, Aristotel va recurge la extrapunere: iată schematic cum se prezintă operația pentru *Baroco:*

Fie silogismul necesar, în *Baroco*:

(A) *Este necesar ca toți O să fie M*

(O) *Este necesar ca unii N să nu fie M*

(O) *Este necesar ca unii N să nu fie O.*

raportare la partea luată prin extrapunere, el trebuie să fie necesar și pentru ceea ce este cuprins în termenul în discuție. Căci partea luată prin extrapunere este tocmai ceva esențial. Și fiecare din cele două silogisme se formează în figura proprie lor.

9

<Silogisme cu o premisă simplă și o premisă necesară, în figura întâi>

Se întâmplă uneori, de asemenea, că atunci când o premisă este necesară, concluzia este necesară; dar nu trebuie să fie orice fel de premisă, ci numai majora; de exemplu, dacă *A* este luat ca aparținând ori neaparținând cu necesitate lui *B*, iar *B* este luat ca aparținând simplu lui *C*. Dacă premisele sunt luate în acest fel, atunci cu necesitate *A* va aparține, ori nu va aparține, lui *C*[104]. În adevăr, dacă *A* cu necesitate aparține, ori nu aparține oricărui *B*, și întrucât *C* este unul dintre *B*, este

---

Numim *F*, partea din termenul minor despre care termenul mediu este negat, și obținem:

(A) *Este necesar ca toți O să fie M*
(E) *Este necesar ca nici un F să nu fie M*
(E) *Este necesar ca nici un F să nu fie O.*

Avem acum un silogism necesar în *Camestres* pe care îl cunoaștem ca valabil; deci și silogismul necesar în *Baroco* este valabil, deoarece putem înlocui *nici un F* prin *unii N*. Pentru *Bocardo*, se poate face o operație similară de extrapunere, care ne duce la un silogism necesar de mod *Felapton*, dovedit anterior ca valabil.

Precizăm, din nou, că o propoziție simplă nu este altceva, în filozofia lui Aristotel, decât o aserțiune adevărată în fapt, care nu este nici necesară, nici contingentă; am putea s-o numim propoziție asertorică, iar silogismul, întrunind astfel de propoziții ca premise, ar fi un silogism asertoric. O propoziție necesară se opune unei propoziții contingente; simpla aserțiune nu-și pune problema dacă o relație este necesară sau nu. Pentru a urmări mai departe textul lui Aristotel, este indispensabil să menținem aceste distincții ale celor trei categorii, oricât ar fi ele de artificioase.

[104] Este vorba aici de modurile *Barbara* și *Celarent*, configurația fiind următoarea:

(A) *Este necesar ca toți B să fie A*
(A) *Toți C sunt B*
(A) *Este necesar ca toți C să fie A.*

clar că pentru *C*, de asemenea, relația afirmativă ori negativă față de *A* se va menține cu necesitate. Dacă însă premisa majoră nu este necesară, iar premisa minoră este necesară, concluzia nu va fi necesară[105]. Căci dacă ar fi, atunci ar rezulta atât din prima, cât și din a treia figură, că *A* aparține cu necesitate la unii *B*. Dar aceasta este fals, pentru că *B* poate să fie de așa natură, încât este posibil ca *A* să nu aparțină nici unui *B*[106]. Chiar noțiunile ne arată clar că concluzia nu va fi necesară[107]; de exemplu, dacă *A* este *mișcare*, *B animal* și *C om*: omul este cu necesitate un animal, dar un animal nu se mișcă cu necesitate, și nici omul. Și tot așa, dacă premisa majoră este negativă, pentru că demonstrația este aceeași.

În silogismele particulare, dacă premisa universală este necesară, atunci și concluzia va fi necesară; dar dacă este cea particulară, atunci concluzia nu va fi necesară, fie că premisa universală este negativă, fie că este afirmativă. Înainte de toate, să admitem că universala este necesară, și că *A* aparține întregului *B* cu necesitate, iar *B* aparține simplu la unii *C*: este necesar atunci ca *A* să aparțină unor *C* cu necesitate, pentru că *C* cade sub *B* și *A* aparține cu necesitate la toți *B*[108]. 30 b

---

(E) *Este necesar ca nici un B să nu fie A*
(A) *Toți C sunt B*
(E) *Este necesar ca nici un C să nu fie A.*

După cum se vede, majora este necesară, minora este simplă și concluzia este necesară.

105 Aceleași moduri *Barbara* și *Celarent* se prezintă astfel:

(A) *Toți B sunt A*
(A) *Este necesar ca toți C să fie B*
(A) *Toți C sunt A.*

(E) *Nici un B nu este A*
(A) *Este necesar ca toți C să fie B*
(E) *Nici un C nu este A.*

106 Aristotel limitează demonstrația la *Barbara*, prin mijlocirea modului *Darii*, în figura întâi, și *Darapti*, în figura a treia, și prin reducerea la imposibil.

107 Altă demonstrație, prin exemplu.

108 Demonstrația aceasta privește modul *Darii* având majora necesară și minora simplă; concluzia va fi necesară. Iată demonstrația:

Avem silogismul

(A) *Este necesar ca toți B să fie A*
(I) *Unii C sunt B*
(I) *Este necesar ca unii C să fie A.*

Şi tot aşa, dacă silogismul va fi negativ, pentru că demonstraţia va fi la fel[109]. Dar dacă premisa particulară este necesară, concluzia nu va fi necesară[110], pentru că, din respingerea unei astfel de concluzii, nu rezultă nimic imposibil, întocmai cum nu rezultă în silogismele universale. Acelaşi lucru este adevărat şi despre silogismele negative[111]. Să luăm termenii: *mişcare, animal, alb*[112].

10

<Silogisme cu o premisă simplă şi o premisă necesară, în figura a doua>

În figura a doua, dacă premisa negativă este necesară, atunci şi concluzia va fi necesară; dar dacă necesară este cea afirmativă, ea nu este necesară[113]. Să luăm întâi negativa ca necesară: *A* nu poate să aparţină nici unui *B* şi aparţine simplu lui *C*. Întrucât judecata negativă este convertibilă, *B* nu poate să aparţină nici unui *A*. Dar *A* aparţine la toţi *C*; prin urmare, *B* nu poate să aparţină nici unui *C*, pentru că *C* cade sub *A*[114]. Acelaşi rezultat se obţine dacă premisa minoră va fi

---

În conformitate cu minora, *C* este o parte din *B*; dar, din majoră reiese atunci că este necesar ca o parte din *C* să fie *A*, anume cei care sunt *B*. *C* fiind o parte din *B*, concluzia este subalterna majorei. Cf. şi nota 114.

[109] Adică silogismul este de modul *Ferio*, având majora necesară şi minora simplă; concluzia va fi necesară.

[110] Silogismul este de modul *Darii*, având majora simplă şi minora necesară; concluzia va fi asertorică.

[111] Modul *Ferio* cu majora asertorică şi minora necesară; concluzia va fi asertorică.

[112] Vedem că exemplul se potriveşte cu penultimul mod pus în discuţie şi nu cu ultimul care este cel mai apropiat. Avem:

(A) *Toate animalele se mişcă*

(I) *Este necesar ca unii albi să fie animale*

(I) *Unii albi se mişcă.*

[113] Modurile *Cesare* şi *Camestres*; dacă premisa necesară este majora, atunci concluzia este şi ea necesară; în caz că minora este necesară, atunci concluzia este asertorică. În cele ce urmează imediat, Aristotel va studia fiecare din aceste două moduri în parte, în ambele cazuri menţionate.

[114] Expresia *B cade sub A* trebuie înţeleasă *B este o parte din A* (adică *Unii A sunt B*).

negativă[115], întrucât, dacă *A* nu poate să aparțină nici unui *C*, nici *C* nu poate să aparțină nici unui *A;* dar *A* aparține lui *B*, prin urmare, *C* nu poate să aparțină nici unui *B;* căci, din nou, ajungem la prima figură. Și nici *B* nu poate să aparțină lui *C*, pentru că, de asemenea, conversiunea este posibilă[116].

Dar dacă premisa afirmativă este necesară, concluzia nu va fi necesară[117]. Să luăm pe *A* că aparține la toți *B* cu necesitate, dar că nu aparține de fapt nici unui *C*. Dacă premisa negativă se convertește, rezultă prima figură. Dar s-a arătat, în cazul primei figuri, că[118], dacă premisa majoră negativă nu este necesară, nici concluzia, la rândul ei, nu va fi necesară. De aceea, același rezultat va fi și aici. Apoi[119], dacă concluzia este necesară, urmează că *C* cu necesitate nu aparține la unii *A*, căci, dacă *B* cu necesitate nu aparține nici unui *C*, atunci nici *C* cu necesitate nu va aparține nici unui *B*. Dar *B*, oricum, cu necesitate aparține unor *A*, dacă este adevărat, cum am admis, că *A* cu necesitate aparține la toți *B*. Prin urmare, este necesar ca *C* să nu aparțină unor *A*. Dar nimic nu ne oprește să concepem pe *A*, în așa fel încât *C* să-i aparțină, *A* fiind luat ca tot. Apoi, s-ar putea arăta și printr-o extrapunere[120] de termeni că concluzia nu este necesară necondiționat, ci este necesară numai când sunt date anumite premise. De exemplu, să zicem că *A* este *animal*, *B om* și *C alb*, și premisele să fie concepute ca înainte[121]: s-ar putea ca animalul să nu aparțină la nimic alb. Atunci, nici omul nu va aparține la nimic alb, dar nu cu necesitate, pentru că este posibil ca omul să fie alb, totuși nu atâta timp cât animalul nu aparține la nimic alb. Prin urmare, concluzia va fi necesară în aceste condiții, dar ea nu este necesară necondiționat[122].

---

[115] Aici este vorba de *Camestres*, de unde până acum s-a vorbit despre modul *Cesare*.

[116] Reamintim că conversiunea unei negative universale este totdeauna posibilă.

[117] Aristotel are mereu în vedere cele două moduri *Cesare* și *Camestres*. În cele ce urmează însă imediat, el restrânge discuția la modul *Camestres*.

[118] Adică în capitolul 9.

[119] Altă demonstrație, prin reducerea la imposibil.

[120] A treia demonstrație, prin extrapunere, ajutată de un exemplu.

[121] Ca în cadrul demonstrației prin reducerea la imposibil.

[122] Concluzia este necesară în mod condiționat și în mod absolut; trebuie înțeles din acest text, îndeajuns de obscur, că omul poate să fie alb, *dacă* există animale albe, iar *dacă nu* există animale albe, el nu poate fi alb, deși nu dintr-o necesitate care să derive din esența omului, în caracterele ei absolute. Menționăm și aici strânsa legătură cu realitatea a considerațiilor Stagiritului.

31 a Rezultate similare se vor obține cu silogismele particulare. În adevăr, ori de câte ori premisa negativă este și universală și necesară, atunci concluzia va fi necesară; dar ori de câte ori premisa afirmativă este universală, iar premisa negativă particulară <și nu necesară>, concluzia nu va fi necesară. Să luăm acum premisa negativă atât universală cât și necesară, deci *A* nu poate să aparțină nici unui *B*, dar *A* aparține unor *C*[123]. Întrucât judecata negativă este convertibilă[124], și *B* nu va putea să aparțină nici unui *A*; dar *A* va aparține unor *C*. Prin urmare, *B* cu necesitate nu aparține unor *C*. Tot așa, să luăm acum premisa afirmativă atât universală, cât și necesară, iar premisa referitoare la B să fie afirmativă[125]. Dacă deci *A* aparține cu necesitate la toți *B*, dar nu aparține unor *C*, este clar că *B* nu va aparține unor *C*, dar nu cu necesitate. Căci pentru a demonstra punctul în chestiune, pot fi utilizați aceiași termeni care au fost utilizați în silogismele universale[126]. Și tot așa, dacă judecata negativă este necesară, dar particulară, concluzia nu va fi necesară[127]. Ceea ce se poate demonstra cu ajutorul acelorași termeni[128].

11

<Silogisme cu o premisă simplă și o premisă necesară, în figura a treia>

În ultima figură, când termenii sunt raportați universal la termenul mediu și ambele premise sunt afirmative, dacă una sau alta este necesară, atunci și concluzia va fi necesară. Dar dacă una este negativă, iar cealaltă afirmativă, ori de câte ori negativa este necesară, concluzia va fi, de asemenea, necesară; dar ori de câte ori afirmativa este necesară, concluzia

[123] Modul *Festino* cu o majoră necesară și o minoră simplă; concluzia va fi necesară.

[124] Trebuie citit: „Întrucât judecata negativă universală este *întotdeauna* convertibilă". Acest lucru Aristotel l-a demonstrat în capitolul 2.

[125] Modul *Baroco*, cu majora necesară și minora simplă; concluzia este simplă.

[126] Acești termeni au fost: *animal, om, alb*.

[127] Modul *Baroco*, cu majora simplă și minora necesară; concluzia va fi simplă.

[128] Aristotel recurge mereu la demonstrația prin exemple; aici sugerează iarăși *animal, om, alb*.

nu va fi necesară. Să luăm deci două premise, care să fie afirmative, iar *A* și *B* să aparțină la toți *C*, iar *AC* să fie necesară[129]. Întrucât, în cazul acesta, *B* aparține la toți *C*, desigur că și *C* va aparține unor *B*, pentru că universala este convertibilă în particulară[130]. Prin urmare, dacă *A* aparține cu necesitate la toți *C*, iar *C* aparține simplu la unii *B*, este necesar ca *A* să aparțină de asemenea unor *B*. În adevăr, *B* este sub *C*[131]. Obținem deci prima figură. O demonstrație asemănătoare se va realiza, dacă *BC* este necesară[132], pentru că *C* este convertibil cu unii *A*. Prin urmare, dacă *B* aparține cu necesitate la toți *C*, el va aparține, de asemenea cu necesitate, și unor *A*.

Tot așa, să luăm pe *AC* negativă, pe *BC* afirmativă și să considerăm premisa negativă ca necesară[133]. Întrucât, în cazul acesta, *C* este convertibil cu unii *B*, însă *A* cu necesitate nu aparține nici unui *C*, atunci și *A* cu necesitate nu va aparține nici el unor *B*, pentru că *B* stă sub *C*. Dar dacă afirmativa este necesară, concluzia nu va fi necesară[134]. În adevăr, să presupunem că *BC* este afirmativă și necesară, pe când *AC*

---

[129] Modul *Darapti*, cu majora necesară și minora simplă; concluzia va fi necesară.

[130] Orice universală afirmativă nu se poate converti decât într-o particulară; este ceea ce se numește o conversiune parțială; din *Toți oamenii sunt muritori*, rezultă *Unii muritori sunt oameni*.

[131] Reamintim că o expresie de felul *B este sub C* sau *B cade sub C* înseamnă că *B* are o parte din extensiunea lui *C*.

[132] Același mod *Darapti*, dar cu majora simplă și cu minora necesară; concluzia este necesară. În realitate, dacă respectăm regulile scolasticii, modul ar trebui notat aici *Dapamip*, fiindcă Aristotel face reducerea la *Darii* prin conversiunea parțială a majorei, transpunerea premiselor și conversiunea parțială a concluziei, aceste operații fiind reprezentate cea dintâi prin *p*, a doua prin *m* și a treia iarăși prin *p* (de unde *daPaMiP*). Dacă silogismul primitiv în *Darapti* (sau, mai bine zis, în *Dapamip*) are forma următoare

(A) *Toți C sunt A*
(A) *Este necesar ca toți C să fie B*
(I) *Este necesar ca unii B să fie A*.

transformările despre care am vorbit ne dau rezultatul următor:

(A) *Este necesar ca toți C să fie B*
(I) *Unii A sunt C*
(I) *Este necesar ca unii A să fie B*.

ceea ce ne dă un silogism în *Darii*, pe care l-am recunoscut corect (vezi I, 9, 30 b și nota 108).

[133] Modul *Felapton*, cu majora necesară și minora simplă, concluzia este necesară.

[134] Iarăși modul *Felapton*, de astă dată cu majora simplă și minora necesară; concluzia aici va fi simplă.

este negativă și ne-necesară. Întrucât afirmativa este convertibilă, *C* de asemenea va aparține unor *B* cu necesitate. Prin urmare, dacă *A* nu aparține la nici un *C*, pe când *C* aparține necesar unor *B*, nici *A* nu va
31 b aparține vreunui *B*, dar nu cu necesitate. Căci s-a demonstrat, la prima figură[135], că dacă premisa negativă nu este necesară, nici concluzia nu va fi necesară. Mai departe, aceasta se poate clarifica, având în vedere termenii[136]. Să admitem că termenul *A* înseamnă *bun*, termenul *B animal*, iar termenul *C cal*. S-ar putea atunci ca termenul *bun* să nu aparțină nici unui cal, dar este necesar ca termenul *animal* să aparțină oricărui cal; nu este necesar însă ca vreun animal să nu fie bun, întrucât este posibil ca oricare animal să fie bun. Iar dacă aceasta nu este posibil, să luăm ca termeni *treaz* sau *adormit;* căci orice animal se supune acestora[137].

Dacă deci termenii extremi se raportă universal la termenul mediu, noi am stabilit când concluzia va fi necesară. Dar dacă o premisă este universală, iar alta particulară și dacă amândouă sunt afirmative, ori de câte ori universala este necesară, concluzia de asemenea este

---

135 Pentru modul *Ferio* (I, 9, 30 b).

136 Urmează adică o a doua demonstrație, prin exemplu.

137 Această demonstrație pe bază de exemplu trebuie înțeleasă în chipul următor: *bunătatea* nu este un atribut calificativ al *animalului* și nu există, astfel, o relație de apartenență necesară între *animal* și *bunătate*, ca între *cal* și *animal*; totuși, este posibil ca orice *animal* să fie *bun* și nu putem deci să spunem că *Este necesar ca unele animale să nu fie bune;* concluzia va fi deci asertorică (sau simplă) și nu necesară.

Putem acum să construim raționamentul:

(E) *Nici un cal nu este bun*
(A) *Este necesar ca orice cal să fie animal*
(O) *Unele animale nu sunt bune.*

Exemplul cu *treaz* sau *adormit*, adaugă Aristotel, este și mai clar; fiindcă în caz că n-ar fi posibil ca orice animal să fie bun, a fi treaz sau a fi adormit este ceva ce aparține oricărui *animal;* și totuși concluzia silogismului, dacă am înlocui mai sus *bun* prin *treaz* sau *adormit*, ar fi tot asertorică și nu necesară. Am scrie:

(O) *Unele animale nu sunt treze (sau: nu sunt adormite).*

Cititorul are latitudinea, dacă i se pare că raționamentul ar fi mai lesnicios, să înlocuiască formulări, precum:

Este necesar ca orice cal să fie animal,

prin formule echivalente:

Trebuie ca orice cal să fie animal.

Va vedea poate mai limpede că judecata:

necesară[138]. Demonstrația este la fel ca mai înainte; căci particulara afirmativă este de asemenea convertibilă[139]. Dacă acum este necesar ca *B* să aparțină la toți *C* și *A* cade sub *C*, *B* aparține necesar unor *A*. Dar dacă *B* aparține necesar unor *A*, atunci și *A* aparține necesar unor *B*, pentru că aici conversiunea este posibilă[140]. Tot așa dacă *AC* este necesară și universală, pentru că *B* cade sub *C*[141]. Dar dacă premisa particulară este necesară, concluzia nu va fi necesară[142]. Să luăm premisa *BC* ca particulară și necesară și să admitem că *A* aparține la toți *C*, nu însă cu necesitate. Dacă premisa *BC* este convertită, obținem figura întâi, și premisa universală nu este necesară, dar premisa particulară este necesară. Dar când premisele sunt așezate astfel, concluzia, cum am arătat[143], nu este necesară. Prin urmare, ea nu este nici aici. Apoi, chestiunea e clară și dacă observăm termenii. Să zicem că *A* înseamnă *treaz*, *B biped* și *C animal*. Este necesar ca *B* să aparțină unor *C*, dar este numai posibil ca *A* să aparțină lui *C* și nu este necesar ca *A* să aparțină lui *B*, pentru că nu este nici o necesitate ca vreun biped să fie adormit ori treaz. Tot așa, cu ajutorul acelorași termeni, se poate face demonstrația, când premisa *AC* este particulară și necesară[144].

Dar dacă o premisă este afirmativă și cealaltă negativă, ori de câte ori universala este și negativă și necesară, concluzia va fi de asemenea necesară[145]. Căci dacă nu este posibil ca *A* să aparțină vreunui *C*, dar *B* aparține unor *C*, este necesar ca *A* să nu aparțină unor *B*. Dar, ori de câte ori propoziția afirmativă este necesară, fie că este universală, fie particulară, ori negativa este particulară, concluzia nu va fi necesară[146].

Trebuie ca unele animale să nu fie bune,

(sau *treze*, sau *adormite*) este falsă.

[138] Modul *Disamis*, cu majora simplă și minora necesară; concluzia va fi necesară.

[139] Orice particulară afirmativă se convertește în particulară afirmativă.

[140] Avem o reducere la *Darii*, prin conversiunea minorei și a concluziei și transpunerea premiselor.

[141] Modul *Datisi*, cu majora necesară și minora simplă; concluzia va fi necesară.

[142] Modul *Datisi*, cu majora simplă și minora necesară; concluzia va fi simplă.

[143] I, 9, 30 a–30 b. Aristotel tratează despre silogismele particulare în figura întâi, cu premisa particulară necesară.

[144] Modul *Disamis*, cu majora necesară și minora simplă; concluzia va fi simplă.

[145] Modul *Ferison*, cu majora necesară și minora simplă; concluzia va fi necesară.

[146] Modul *Bocardo*, cu majora simplă și minora necesară; concluzia va fi simplă.

Pentru celelalte, dovada va fi aceeași ca mai înainte[147]. Dar dacă este
nevoie de exemple, când universal-afirmativa este necesară, luăm
termenii: *treaz, animal* și *om*, — om fiind termenul mediu; iar când afir-
32 a mativa este particulară și necesară, luăm termenii: *treaz, animal, alb.*
Căci este necesar ca animalul să aparțină la ceva alb, dar este posibil ca
treaz să nu aparțină la nimic alb, și nu este necesar ca treaz să nu aparțină
vreunui animal. Dar când propoziția negativă, fiind particulară, este
necesară, luăm termenii: *biped, mișcător, animal,* — animal fiind
termenul mediu[148].

12[149]

<Comparaţie între silogismele simple şi silogismele necesare>

Este clar deci că o concluzie prin simplă apartenență nu se poate obține decât dacă amândouă premisele exprimă simpla apartenență; dar o concluzie necesară este posibilă chiar dacă una dintre premise este necesară[150]. Dar în ambele cazuri, fie că silogismele sunt afirmative, fie că sunt negative[151], este necesar ca o premisă să fie asemenea concluziei,

---

[147] Cf. I, 11, 31 b.

[148] În acest din urmă caz, avem un silogism în *Bocardo*, cu majora necesară, minora simplă și concluzia simplă. Exemplul lui Aristotel duce la construcția următoare:

(O) *Este necesar ca unele animale să nu fie bipede*
(A) *Toate animalele se mișcă*
(O) *Unele mișcătoare nu sunt bipede.*

[149] Scurtul capitol de față nu este altceva decât o privire de ansamblu asupra capitolelor 8, 9, 10 și 11.

[150] M. Itkin arată că această observație este stranie la prima vedere (deoarece abia au fost studiate cazurile în care concluzia despre necesar era dedusă dintr-o premisă, care reprezenta o judecată asertorică și din altă premisă care reprezenta o judecată apodictică). M. Itkin explică intenția lui Aristotel în modul următor: tot ce este necesar există în mod real, dar nu tot ce există în mod real este necesar; drept care, dacă având o premisă de apartenență necesară și alta de apartenență reală se obține o concluzie cu privire la apartenența reală, apoi se poate spune fără nici o greutate că ambele premise ale unor astfel de silogisme se referă la apartenența reală.

[151] Prin „ambele cazuri", Aristotel înțelege următoarele: sau amândouă premisele sunt de simplă apartenență, dacă concluzia trebuie să fie de simplă apartenență, sau trebuie

adică să exprime o simplă apartenență, când concluzia face la fel, și o apartenență necesară, când concluzia face la fel. Prin urmare, și aceasta este limpede, anume că concluzia nu va exprima nici apartenența necesară, nici apartenența simplă, dacă nu s-a luat o premisă care exprimă o apartenență necesară ori una simplă.

13

<Considerații generale asupra posibilului sau contingentului>

S-a vorbit de-ajuns despre necesar și despre cum se constituie și cum se deosebește el de simpla apartenență. Trecem acum la posibilitate[152] ca să vedem când, cum și prin ce mijloace se poate ea demonstra[153]. Întrebuințez termenii „posibil" și „a fi posibil" despre ceea ce nu este necesar, dar nu duce la nimic imposibil, când este dat[154]. Spunem numai în sens echivoc că necesarul este posibil[155]. Dar că definiția mea despre posibil este corectă, reiese clar din negațiile sau afirmațiile contrare. În adevăr, expresiile „Nu este posibil să aparțină", „Este imposibil să aparțină" și „Este necesar să nu aparțină" sunt sau

---

să fie cel puțin o premisă necesară, dacă concluzia trebuie să fie de apartenență necesară. Fraza este prea puțin clară; „ambele cazuri" nu se referă la cele două ipoteze examinate imediat *supra*, și nici, mai cu seamă, la cele două posibilități exprimate imediat *infra*, după care silogismele ar fi afirmative sau negative. Ar fi mai comod să facem ca și cum „Dar în ambele cazuri" ar fi tăiat.

[152] Posibilul, pentru Aristotel, este ceea ce poate să fie sau să nu fie; contingent este deci totuna cu posibil. O propoziție contingentă este de tipul:

Este posibil ca B să aparțină lui A.

sau

Este posibil ca A să fie B.

Trebuie să reținem acum că există tipuri de silogisme modale care conțin propoziții contingente; despre aceste silogisme va trata Aristotel în capitolul de față și în cele următoare.

[153] Aristotel vrea să spună că are intenția să studieze figurile și modurile de silogisme modale având premise contingente.

[154] Cf. *Metafizica* IX, [Θ] 3 și *Despre interpretare* 12 și 13.

[155] Ceea ce este necesar este și posibil, ceea ce trebuie să fie poate să fie (*Despre interpretare* 13). Acest fel de a vorbi este însă echivoc, deoarece, în mod evident, necesarul nu este totuna cu posibilul, ceea ce este posibil nu este și necesar (cf. nota 20)

identice, sau urmează una din alta. Același lucru este valabil despre opușii lor: „Este posibil să aparțină", „Nu este imposibil să aparțină", „Nu este necesar să nu aparțină" sunt identice sau urmează una din alta. Căci la orice se aplică sau afirmația sau negația. Prin urmare, posibilul nu este necesar, iar ceea ce nu este necesar, este posibil[156]. Rezultă acum că toate premisele în modalitatea posibilității sunt convertibile una în alta. Nu înțeleg, firește, că afirmativa este convertibilă în negativă, dar că ceea ce este afirmativ în formă, cu toată opoziția, admite conversiunea; de exemplu: „Este posibil să aparțină" poate fi convertit în „Este posibil să nu aparțină" și „Este posibil să aparțină la toți" în „Este posibil să nu aparțină nici unuia", ori nu la toți, iar „Este posibil să aparțină unora" în „Este posibil să nu aparțină unora"[157]. Și tot așa, pot fi convertite și celelalte premise în această modalitate. Căci dacă ceea ce este posibil nu este necesar și ceea ce nu este necesar poate avea posibilitatea să nu aparțină, este clar că, dacă *A* este posibil să aparțină lui *B*, este tot așa de posibil ca el să nu aparțină lui *B*, și dacă este posibil ca el să aparțină la toți, este tot așa de posibil ca să nu aparțină la toți. Și tot așa, în cazul afirmațiilor particulare; iar dovada este identică. Și aceste premise sunt afirmative și
32 b nu negative pentru că a fi posibil stă pe aceeași treaptă cu a fi, cum s-a spus mai sus[158].

---

[156] Această definiție nu trebuie luată *ad litteram*. După cum arată O. Hamelin, (*Le Système d'Aristote*, p. 206),

Nu este necesar ca 2 și cu 2 să facă 5.

nu implică propoziția

Este posibil ca 2 și cu 2 să facă 5.

O propoziție de forma

Nu este necesar ca...

exclude numai necesara afirmativă

Este necesar ca...,

dar nu atrage după sine

Este posibil ca...

[157] Conversiunea propozițiilor contingente nu are nimic comun cu conversiunea studiată mai sus (cf. capitolul 2), numită și *reciprocație*. Ea este o operație care constă în a lua opusul *dictumului* la o posibilă afirmativă:

Este posibil ca B să fie A,

spre a forma o contingentă negativă:

Este posibil ca B să nu fie A.

Am spus că operația poartă pe *dictum* și nu pe *modus* (în care caz, am avea negativa:

Nu este posibil ca B să fie A).

[158] Capitolul 3, la sfârșit.

După aceste distincții, trecem să arătăm din nou că expresia „a fi posibil“ este întrebuințată în două feluri. În unul înseamnă a se întâmpla foarte adeseori, fără a fi necesar; de exemplu, încărunțirea omului, ori creșterea, ori descreșterea lui, ori în general tot ce îi vine de la natură (căci aceasta nu are o necesitate neîntreruptă, întrucât existența omenească nu este eternă, deși dacă un om există, aceasta se produce ori necesar, ori foarte adeseori). În alt înțeles, expresia înseamnă nedeterminatul, care poate fi și așa și altfel; de exemplu, la un animal faptul de a merge, sau un cutremur de pământ care se produce în timpul acestui mers, sau, în general, tot ce vine din întâmplare. Căci nici una dintre acestea nu tinde de la natură într-o direcție mai mult decât în cealaltă, opusă.

Ceea ce este posibil în fiecare dintre aceste două înțelesuri, este convertibil în opusul său[159], firește, nu în același fel, ci ceea ce este natural este convertibil, pentru că nu aparține cu necesitate (căci, în acest sens, este posibil ca un om să nu ajungă cărunt), iar ceea ce este nedeterminat este convertibil, pentru că nu tinde într-o direcție mai mult decât în alta. Nu există știință și silogism demonstrativ despre lucrurile nedeterminate, pentru că termenul mediu este nesigur[160]; dimpotrivă, ele există despre cele naturale și, de regulă, discuțiile și cercetările se fac despre lucrurile care sunt posibile în acest sens. E drept că silogisme se pot face și despre posibil în celălalt sens, dar, oricum, nu se obișnuiește cercetarea asupra lor.

Acestea toate se vor lămuri mai amănunțit în cele ce urmează[161]; acum avem să arătăm când și cum se formează silogismul din premise

---

[159] Conversiunea nu trebuie luată aici în sensul definit mai sus (nota 16), de operație deductivă prin care subiectul este permutat cu predicatul într-o judecată categorică, spre a ne da o nouă judecată categorică. Aici suntem în prezența unor propoziții nu categorice, ci modale; în ce le privește pe acestea din urmă, Aristotel folosește același termen de conversiune (ἀντιστροφή), pentru a desemna o răsturnare a afirmativei din *dictum* într-o negativă, și invers, după modelul:

Este posibil ca A să aparțină lui B.

care devine

Este posibil ca A să nu aparțină lui B.

a doua propoziție fiind conversa celei dintâi și echivalenta ei, deși opusă prin *dictum*.

[160] Termenul mediu este nesigur, fiindcă este nesigură cauza reprezentată de termenul mediu.

[161] În realitate, Aristotel va reveni la acest subiect, pentru a-l studia amănunțit, abia în *Analitica secundă* I, 8.

posibile. Expresia „Este posibil ca aceasta să aparțină la aceea“ poate fi înțeleasă în două sensuri: adică, sau că este vorba de ceea ce aparține simplu, sau de ceea ce poate să aparțină. Căci expresia „despre ceea ce este enunțat *B* poate fi enunțat *A*“ are aceste două înțelesuri, sau *A* este posibil despre ceea ce *B* este enunțat de fapt, sau despre ceea ce poate să fie enunțat *B*. Căci este indiferent dacă spunem: despre ceea ce este enunțat *B* poate fi enunțat *A*, sau *A* poate să aparțină la toți *B*. Este clar atunci că expresia „*A* este posibil să aparțină la toți *B*“ poate fi luată în două sensuri. Și atunci trebuie să stabilim natura și caracteristicile silogismului ce ia naștere în cazul că *B* este posibil despre subiectul *C*, și *A* este posibil despre subiectul *B*. Căci, în acest fel, ambele premise sunt luate în modalitatea posibilității. Dar ori de câte ori *A* poate fi enunțat despre ceea ce *B* este enunțat simplu, o premisă este de apartenență simplă, iar cealaltă este de apartenență posibilă. Prin urmare, trebuie să pornim de la premise care sunt asemănătoare în formă, ca și în celelalte cazuri[162].

---

[162] Acest sfârșit de capitol este destul de obscur. Aristotel vrea să demonstreze că studiul silogismelor modale trebuie să înceapă luând premise contingente (or, aceasta înțelege prin „asemănătoare în formă“). În adevăr, orice judecată de tipul

Este posibil ca A să aparțină oricărui B,

poate fi considerată ca concluzia a două premise contingente sau ca concluzia unei premise contingente și a unei premise simple. În cazul întâi, propoziția înseamnă că *A* este posibil despre ceea ce *poate* să aparțină lui *B*; în al doilea, ea înseamnă că *A* este posibil despre ceea ce aparține în chip *asertoric* lui *B*; a doua expresie este echivalentă cu:

A este posibil despre C aparținând asertoric lui B.

Silogismul modal va avea deci una și aceeași concluzie în ambele cazuri; de unde reiese că natura și calitatea silogismului se pot determina pornind de la două premise contingente. În adevăr, propoziția

Albul poate fi numărat,

are două sensuri:

a) *Ceea ce de fapt este alb poate fi numărat,*

și

b) *Ceea ce poate fi alb poate fi numărat.*

Primul sens nu este omogen, ci un amestec de real și posibil; numai al doilea sens este omogen. De la acesta pornește cercetarea.

14

<Silogisme cu două premise posibile, în figura întâi>

Ori de câte ori este posibil ca *A* să aparţină la toţi *B*, iar *B* la toţi *C*, vom avea un silogism perfect, cu concluzia că *A* este posibil să aparţină la toţi *C*[163]. Aceasta este evident din definiţia însăşi. În adevăr, aşa am înţeles expresia „A fi posibil pentru un termen să aparţină la totalitatea altuia". La fel, dacă este posibil pentru *A* să nu aparţină nici 33 a
unui *B* şi pentru *B* să aparţină la toţi *C*, atunci este posibil pentru *A* să nu aparţină nici unui *C*[164]. Căci propoziţia „Este posibil ca *A* să nu aparţină la ceea ce poate să aparţină *B*" înseamnă, cum am văzut, că nu lipseşte nimic din ceea ce este posibil să cadă sub termenul *B*. Dar ori de câte ori *A* poate să aparţină la toţi *B*, iar *B* poate să nu aparţină nici unui *C*, atunci nici un silogism nu rezultă din premisele admise. Dacă însă premisa *BC* este convertită, potrivit posibilului[165], acelaşi silogism rezultă ca mai înainte. Căci, dacă este posibil ca *B* să nu aparţină nici unui *C*, este tot aşa de posibil ca să aparţină la toţi *C*, cum am stabilit mai sus. Prin urmare, dacă *B* este posibil despre toţi *C*, iar *A* este posibil despre toţi *B*, acelaşi silogism rezultă din nou. Şi tot aşa, dacă în ambele premise negativa este unită cu „este posibil"; de exemplu, dacă *A* nu poate să aparţină nici unui *B* şi *B* nici unui *C*. Nici un silogism nu rezultă din premisele date; dar dacă ele sunt convertite, vom avea acelaşi silogism ca mai înainte[166]. Este clar atunci că, dacă premisa este negativă, sau dacă amândouă premisele sunt negative, sau nu rezultă nici un silogism, sau, dacă rezultă, este imperfect. Căci necesitatea vine din conversiune[166a].

---

[163] Modul *Barbara*.

[164] Modul *Celarent*.

[165] Este iarăşi vorba de conversiunea modalelor. Cf. nota 159. În cazul de faţă, dacă minora cu *dictum* negativ devine o propoziţie cu *dictum* afirmativ, obţinem iarăşi un silogism de mod *Barbara*.

[166] Conversiunea judecăţilor contingente (problematice sau referitoare la posibil) a fost cercetată în capitolul precedent.

[166a] Este vorba aici de necesitatea cu care rezultă concluzia. Va trebui să distingem, şi în cele ce urmează, între modalitatea necesităţii şi necesitatea cu care concluzia se obţine din premise.

Dar dacă una din premise este universală, iar cealaltă particulară, când premisa majoră este universală, atunci va rezulta un silogism perfect. În adevăr, dacă este posibil ca *A* să aparțină la toți *B*, iar *B* la unii *C*, atunci este posibil ca *A* să aparțină la unii *C*[167]. Aceasta este clar, chiar din definiția posibilului. Tot așa, dacă *A* nu poate să aparțină nici unui *B*, iar *B* poate să aparțină unor *C*, este necesar ca *A* să fie posibil să nu aparțină unor *C*[168]. Dovada este aceeași ca mai sus. Dar dacă premisa particulară este negativă, iar universala afirmativă, majora fiind universală, iar minora particulară (de exemplu, *A* este posibil pentru toți *B*, iar *B* este posibil să nu aparțină unor *C*), atunci nu rezultă un silogism evident din premisele admise. Dar dacă premisa particulară este convertită și admitem că *B* este posibil să aparțină unor *C*, vom avea aceeași concluzie ca și mai înainte[169], în cazurile date la început.

Dar dacă premisa majoră este particulară, minora universală, fie amândouă afirmative, fie negative, sau diferite în calitate, sau în fine, dacă amândouă sunt nedefinite, sau particulare, nici într-un chip un silogism nu va rezulta. Căci nimic nu oprește pe *B* de a trece dincolo de *A*, așa încât ei nu sunt enunțați despre deopotrivă de mulți[170]. Să admitem că *C* este aceea prin care *B* se întinde dincolo de *A*. Lui *C* nu
33 b este posibil să-i aparțină *A*, — nici tuturor, nici vreunuia, nici unora da, iar altora nu, — căci premisele în modalitatea posibilului sunt convertibile și este posibil ca *B* să aparțină la mai multe lucruri decât *A*. Aceasta este evident și din înșiși termenii luați ca exemplu. Căci dacă premisele sunt dispuse în așa fel, este deopotrivă și imposibil ca termenul major să aparțină celui minor, dar și necesar să aparțină celui minor[171].

---

[167] Modul *Darii*.

[168] Modul *Ferio*.

[169] Schimbând pe *O* în *I* revenim la *Darii*.

[170] De exemplu, *B* fiind *alb* și *A* fiind *animal*, *B* are o extensiune mai mare decât *A*, fiindcă nu numai unele animale sunt albe, ci și unele plante sau minerale.

[171] Raționamentul se poate transpune după cum urmează: *B* având o extensiune mai mare decât *A*, dacă *C* este cuprins în *B*, nu este obligatoriu cuprins în *A*; dar nu se va putea spune nici că

Este posibil ca nici un C să nu fie A,

nici că

Este posibil ca nici un C să fie A;

căci, în adevăr, în propozițiile contingente, negativa nu este decât o altă formă a afirmativei, ambele fiind valabile totodată; este tocmai ceea ce am constatat făcând convertirea modalelor. De unde rezultă că *C* nu este cuprins în *A* nici în chip necesar, nici în chip

Luați ca termeni comuni pentru toate cazurile considerate: *animal, alb, om*, când majora aparține cu necesitate minorei; *animal, alb, haină*, unde nu este posibil ca majora să aparțină minorei[172]. Este evident că, dacă termenii sunt raportați în acest mod, nu rezultă nici un silogism. Căci orice silogism dovedește că ceva aparține ori simplu, ori necesar, ori posibil. Este evident că nu există o dovadă nici pentru una, nici pentru alta din cele două de la început[173], deoarece afirmativa este distrusă de negativă și negativa de afirmativă[174]. Rămâne numai dovada posibilității. Dar aceasta este imposibilă, pentru că s-a dovedit că, dacă termenii sunt raportați în acest mod, este necesar ca majora să aparțină întregii minore și, totodată, este imposibil ca ea să aparțină la ceva din ea. Prin urmare, nu poate exista un silogism pentru a dovedi posibilul, căci necesarul, după cum am stabilit, nu este posibil[175].

Este clar că, dacă termenii sunt universali în premisele posibile, rezultă totdeauna un silogism în prima figură, fie că ele sunt afirmative, ori negative; numai că, în primul caz, rezultă un silogism perfect, iar în cazul al doilea un silogism imperfect. Dar posibilul trebuie înțeles conform definiției stabilite[176] și nu ca necesar. Acest lucru se uită uneori.

---

posibil, nici în chip universal, nici în chip particular, și că premise luate în astfel de raporturi nu au concluzii.

[172] Demonstrația prin exemplu:

(I) *Se poate ca unii albi să fie animale*
(I) *Se poate ca unii oameni să fie albi*
(A) *Este necesar (și nu posibil) ca toți oamenii să fie animale.*

(I) *Se poate ca unii albi să fie animale*
(I) *Se poate ca unele haine să fie albe*
(E) *Este necesar (și nu posibil) ca nici o haină să nu fie animal.*

Vedem că aceste raționamente au pseudoconcluzii necesare ca formă (pentru că Aristotel le ia din natura lucrurilor), dar care, în ciuda acestei aparențe, nu sunt nici concluzii posibile, nici concluzii necesare, nici concluzii simple. În orice caz din premise cu apartenență posibilă nu rezultă aici o concluzie cu neapartenență sau apartenență posibilă, ci o concluzie cu apartenență necesară sau cu neapartenență necesară (imposibilitate)

[173] Apartenență simplă și cea necesară.

[174] În sens de posibil.

[175] Este vorba aici de concluzie (care poate fi afirmativă sau negativă, asertorică sau necesară).

[176] În I, 13

15

<Silogisme cu o premisă posibilă şi cu o premisă simplă, în figura întâi>

Dacă o premisă este simplă, iar cealaltă posibilă, ori de câte ori premisa majoră arată o posibilitate, toate silogismele vor fi perfecte şi vor stabili posibilitatea, în sensul definit dat înainte; dar ori de câte ori premisa minoră arată o posibilitate, toate silogismele vor fi imperfecte, şi cele care sunt negative nu vor stabili posibilitatea potrivit definiţiei, ci în sensul că nu aparţine cu necesitate la toţi, sau numai unora[177]. Căci, dacă ceva nu aparţine necesar nici tuturor, nici unora, noi zicem că este posibil să nu aparţină tuturor sau vreunuia. Să admitem că *A* este posibil să aparţină la toţi *B*, iar *B* aparţine la toţi *C*. Deoarece *C* cade sub *B* şi *A* aparţine posibil la toţi *B*, desigur că este posibil, de asemenea, pentru *A* să aparţină la toţi *C*. Un silogism perfect rezultă imediat[178]. Şi tot aşa, dacă premisa *AB* este negativă, iar premisa *BC* este afirmativă, prima fiind o atribuţie posibilă, iar ultima o atribuţie simplă, un silogism perfect rezultă, dovedind că *A* este posibil să nu aparţină nici unui *C*[179].

34 a Este evident că silogisme perfecte rezultă, dacă premisa minoră stabileşte numai simpla apartenenţă; dar că silogismele vor rezulta, în cazul contrar[180], trebuie să fie dovedit prin reducere la imposibil.

---

[177] Expresia *nu aparţine cu necesitate*, are aici un sens energic de *non-necesitate* de atribuţie. H a me l i n explica, în *Le Système d'Aristote*, p. 206, că non-necesitatea este foarte deosebită de contingenţă. „Non-necesarul poate să nu fie posibil: nu e necesar ca 2 şi cu 2 să facă 5; dar acest lucru este şi imposibil. O propoziţie de forma:

Nu este necesar ca...

exclude numai necesitatea afirmativă:

Este necesar ca...,

dar nu exclude:

Este imposibil ca 2 şi cu 2 să facă 5 şi chiar să nu facă 5".

După cum vom vedea însă, în fraza lui Aristotel, care urmează, non-necesitatea este echivalentă cu contingenţa.

[178] Modul *Barbara*.

[179] Modul *Celarent*, cu majora contingentă şi minora simplă:

(E) *Se poate ca nici un B să nu fie A*
(A) *Toţi C sunt B*
(E) *Se poate ca nici un C să nu fie A.*

[180] Când majora este simplă şi minora contingentă.

În acelaşi timp, prin aceasta este evident că ele sunt imperfecte, pentru că dovada nu urmează din premisele date. Să stabilim întâi că, dacă existenţa lui *B* urmează cu necesitate din existenţa lui *A*, atunci şi posibilitatea lui *B* va urma cu necesitate din posibilitatea lui *A*. Să presupunem că, la termenii raportaţi aşa[181], *A* este posibil şi *B* este imposibil. Dacă ceea ce este posibil, când este posibil, se poate întâmpla şi dacă ceea ce este imposibil, când este imposibil, nu se poate întâmpla, şi în acelaşi timp dacă *A* este posibil şi *B* este imposibil, ar fi posibil ca *A* să se întâmple fără *B*, iar, dacă se întâmplă cumva, există, deoarece ceea ce s-a întâmplat, când s-a întâmplat, există[182]. Dar trebuie să luăm imposibilul şi posibilul, nu numai în sfera devenirii[183], ci de asemenea în sfera adevărului, a existenţei, cum şi în diferite alte sfere[184], în care noi vorbim despre posibil, pentru că el va fi la fel în toate. Apoi, când se spune că existenţa lui *B* depinde de existenţa lui *A*, nu trebuie să înţelegem că, dacă un oarecare lucru singular *A* este, va fi şi *B*, pentru că nimic nu urmează cu necesitate din existenţa unui singur lucru, ci din cel puţin două; întocmai ca premisele când sunt raportate în felul arătat într-un silogism. Căci, dacă *C* este enunţat despre *D*, iar *D* despre *E*, atunci *C* este cu necesitate enunţat despre *E*. Şi dacă fiecare este posibil, concluzia este de asemenea. Astfel, dacă, de exemplu, am nota premisele cu *A*, iar concluzia cu *B*, n-ar rezulta numai că, dacă *A* este necesar, şi *B* este necesar, ci de asemenea că dacă *A* este posibil, atunci şi *B* este posibil[185].

Din această dovadă rezultă clar că, dacă am pornit de la fals, dar nu imposibil, consecinţa va fi de asemenea falsă, dar nu imposibilă, de exemplu, dacă *A* este fals, dar nu imposibil, şi dacă *B* este consecventul lui *A*, atunci *B* de asemenea va fi fals, dar nu imposibil. În adevăr, dacă s-a dovedit că existenţa lui *B* este urmarea existenţei lui *A*, atunci şi

---

[181] Adică dacă existenţa lui *B* urmează cu necesitate din existenţa lui *A*.

[182] Dacă există *omul*, există necesar şi *animalul*. De aceea, dacă este posibil omul, trebuie să fie posibil şi animalul. Dacă n-ar fi aşa, s-ar putea întâmpla ca omul să devină şi să fie, fără ca animalul să devină şi să fie. Dar supoziţia iniţială este că omul nu există fără animal.

[183] În sfera devenirii sau a generării, *A* este antecedentul şi *B*, consecventul.

[184] Aristotel vrea să spună că principiul se aplică în sfera realităţii, ca şi în aceea a gândirii, iar, în acest ultim caz, atât în sfera adevărului, cât şi în aceea a falsului.

[185] De unde rezultă că concluzia unui silogism nu va fi alterată dacă premisele sunt false, în caz că ele aparţin sferei posibilului. Acest principiu fundamental va servi mai jos.

posibilitatea lui *B* va urma din posibilitatea lui *A* (și deoarece *A* este presupus ca posibil, *B* va fi și el posibil). Căci, dacă ar fi imposibil, atunci același lucru ar fi în același timp și posibil și imposibil[186].

După ce am precizat aceste puncte, să presupunem că *A* aparține la toți *B*, iar *B* este posibil despre toți *C*; este necesar atunci ca *A* să fie un atribut posibil pentru toți *C*[187]. Să admitem că aceasta nu este posibil, dar că *B* aparține simplu la toți *C*. — aceasta este fals, dar nu imposibil[188]. Dacă deci *A* nu este posibil pentru *C*, dar *B* aparține la toți *C*, atunci *A* nu este posibil pentru unii *B*; astfel ia naștere un silogism în figura a treia[189]. Dar noi am admis că *A* este un predicat posibil pentru toti *B*. Este necesar deci ca *A* să fie posibil pentru toți *C*. Căci, deși
34 b am presupus falsul dar nu imposibilul, concluzia este imposibilă. Este posibil, de asemenea, să dovedim imposibilitatea prin prima figură, admițând că *B* aparține la toți *C*. Căci dacă *B* aparține la toți *C*, iar *A* este posibil despre toți *B*, atunci *A* este posibil despre toți *C*. Dar noi am admis că *A* nu este posibil pentru toți *C*[190].

Trebuie să înțelegem «apartenența la toți» fără nici o limitare în timp; de exemplu, la prezent sau la o anumită perioadă dată, ci simplu și necondiționat[191]. Căci numai cu ajutorul unor astfel de premise rezultă

---

[186] Acest alineat trebuie înțeles în modul următor: nu este nevoie ca premisele posibile să fie adevărate pentru ca o concluzie posibilă să decurgă din ele; este suficient ca ele să fie posibile, chiar dacă sunt false. Plecând de aici, putem spune că dacă antecedentul este fals, dar nu imposibil, consecventul este și el posibil; căci, în adevăr, dacă antecedentul nu este imposibil, înseamnă că e posibil.

[187] Modul *Barbara*, cu majora simplă și minora posibilă.

[188] Minora este falsă, dar nu imposibilă.

[189] Cu alte cuvinte, în silogismul precedent de mod *Barbara*, transpunem concluzia cu majora, luăm contradictoria noii majore și înlocuim minora contingentă, așa cum am stabilit mai sus că este valabil, prin asertorica echivalentă. Obținem, astfel, următorul silogism în figura a treia de modul *Felapton*:

(E) *Nu este posibil ca toți C să fie A*
(A) *Toți C sunt B*
(O) *Nu este posibil ca unii B să fie A.*

Concluzia nu se poate concilia cu majora silogismului în *Barbara* ce era de demonstrat. Deci concluzia este demonstrată (prin reducere la absurd).

[190] Avem deci o a doua demonstrație, pe care Hamelin o corectează *(op cit.*, p. 205).

[191] Când una din premise se referă la posibil (dar nu este limitată la un timp dat), iar cealaltă este limitată la un anumit timp, o concluzie nu poate rezulta, deoarece termenul mediu din majoră nu coincide cu termenul mediu din minoră și se produce sofismul *quaternio terminorum*.

silogisme, deoarece, dacă premisa este înțeleasă relativ la timpul prezent, nu se poate întocmi un silogism. În adevăr, nimic nu împiedică termenul *om* să aparțină la un moment dat, la tot ce se mișcă, dacă nimic altceva nu este în mișcare; dar mișcarea este posibil să aparțină oricărui cal, dar om nu este posibil să aparțină nici unui cal[192]. Să luăm pentru termenul major: *animal,* pentru termenul mediu: *mișcător*, iar pentru termenul minor: *om*. Premisele vor fi atunci ca înainte; dar concluzia este necesară, nu posibilă. Căci omul este cu necesitate animal. Este clar deci că universalul trebuie înțeles necondiționat, fără limitare în timp.

Și tot așa, să luăm premisa *AB* universală și negativă și să admitem că *A* nu aparține nici unui *B*, dar *B* este posibil să aparțină la toți *C*[193]. În această ipoteză, urmează cu necesitate că este posibil ca *A* să nu aparțină nici unui *C*. Să presupunem că această concluzie nu este posibilă și că *B* aparține lui *C* ca mai sus. Este necesar atunci ca *A* să aparțină unor *B*, pentru că avem un silogism în a treia figură. Dar aceasta este imposibil. Trebuie deci să fie posibil ca *A* să nu aparțină nici unui *C*, căci, dacă aceasta este presupusă falsă, consecința este imposibilă.

Acest silogism nu stabilește ceea ce este posibil, potrivit definiției, ci ceea ce nu aparține cu necesitate vreunei părți din subiect. Căci aceasta este contradictoria presupunerii făcute, potrivit căreia *A* aparține cu necesitate unor *C*. Sau silogismul prin reducere la imposibil stabilește contradictoria presupunerii[194]. De altminteri, se vede și din termeni că concluzia nu va stabili posibilitatea. Să zicem că *A* este *corb*, *B inteligent*

---

[192] Avem

Orice se mișcă este om
Este posibil că orice cal se mișcă
Este posibil că orice cal să fie om.

Vedem că premisele sunt adevărate si concluzia falsă; concluzia nu urmează deci în mod necesar. Tot astfel, dacă scriem:

Orice se mișcă este animal.
Este posibil că orice om se mișcă

Concluzia nu poate fi:

Este posibil ca orice om să fie animal,

ci

Este necesar ca orice om să fie animal.

[193] Modul *Celarent*, cu majora simplă și minora posibilă.

[194] Demonstrația prin absurd, luându-se ca majoră contradictoria concluziei, iar ca minoră propoziția simplă în locul posibilei. Noua majoră este:

și *C om*. *A* atunci nu aparține nici unui *B*, pentru că nimic inteligent nu este un corb. Dar *B* este posibil despre toți *C*, pentru că orice om este posibil să fie inteligent. Dar *A* cu necesitate nu aparține nici unui *C*; astfel, concluzia nu stabilește posibilitatea. Totuși, așa ceva nu este necesar totdeauna. Să zicem că *A* este *mișcare*, *B știință*, și *C om*; atunci *A* nu va aparține nici unui *B*; dar *B* este posibil despre toți *C*. Concluzia nu va fi necesară. Căci nu este necesar ca nici un om să se miște, sau mai degrabă, nu este necesar ca unii oameni să se miște. Este evident că
35 a concluzia stabilește atunci că un termen nu aparține cu necesitate vreunui caz din celălalt termen. Dar trebuie să alegem termenii mai bine[195].

Nu este posibil ca nici un C să nu fie A,

care se poate scrie

Este necesar ca unii C să fie A,

dar nu se poate scrie

Este posibil ca toți C să fie A

(căci am avea aceeași propoziție modal convertită din negativă în afirmativă).

Noua minoră este

Toți C sunt B,

propoziție falsă, însă nu imposibilă.

Noul silogism este dar:

(I) *Este necesar ca unii C să fie A*
(A) *Toți C sunt B*
(I) *Este necesar ca unii B să fie A.*

Silogismul nou este în figura a treia, de modul *Disamis*.

Concluzia sa este contradictoria majorei silogismului ce urmează să fie demonstrat. Dar adevărata contradictorie a majorei silogismului de mod *Disamis* nu este concluzia contestată,

Este posibil ca nici un C să nu fie A

ci propoziția

Nu este necesar ca toți C să fie A,

singura pe care am demonstrat-o; și ea nu stabilește decât non-necesitatea.

195 *Nimic inteligent (B) nu este corb (A)*
Este posibil ca toți oamenii (C) să fie (cu) știință (B)
Este necesar ca nici un om (C) să nu fie corb (A).

Dacă luăm alt exemplu, avem:

Nici o știință (B) nu este mișcare (A)
Este posibil ca toți oamenii (C) să fie (cu) știință (B)
Este posibil ca nici un om (C) să nu fie (în) mișcare (A).

Concluzia echivalează cu:

Nu este necesar ca unii oameni (C) să fie (în) mișcare (A).

Avem deci, după exemplele alese, concluzii când necesare, când non-necesare, și nu concluzii contingente.

Dacă premisa minoră este negativă şi indică posibilitate, atunci din premisele admise nu poate ieşi nici un silogism; dar dacă premisa posibilă este convertită, rezultă un silogism ca în cazurile de mai înainte[196]. Să admitem că *A* aparţine la toţi *B* şi *B* este posibil să nu aparţină nici unui *C*[197]. Dacă termenii sunt dispuşi astfel, nimic nu urmează cu necesitate; dar dacă propoziţia *BC* este convertită şi se admite că *B* este posibil pentru toţi *C*, rezultă un silogism ca şi cel dinainte, pentru că termenii sunt în aceleaşi poziţii[198]. Şi tot aşa, dacă ambele premise sunt negative, dar premisa majoră stabileşte că *A* nu aparţine simplu lui *B*, iar premisa minoră arată că *B* este posibil să nu aparţină nici unui *C*[199]. Din premisele admise nu rezultă nimic necesar în nici un chip; dacă însă premisa posibilă este convertită, atunci vom avea un silogism[200]. Să presupunem deci că *A* nu aparţine nici unui *B*, iar *B* este posibil să nu aparţină nici unui *C*. Din acestea nu iese nimic cu necesitate. Dar dacă *B* este luat ca posibil pentru toţi *C* (ceea ce este adevărat) şi dacă premisa *AB* rămâne ca mai înainte, vom avea din nou acelaşi silogism. Dar dacă se ia ca dat că *B* nu aparţine oricărui *C*, şi nicidecum că este posibil să nu aparţină, atunci nu poate exista silogism, fie că premisa *AB* este negativă, fie că este afirmativă. Ca exemple comune de raport necesar şi afirmativ, putem lua termenii: *alb, animal, zăpadă;* ca raport necesar şi negativ: *alb, animal, smoală*[201].

---

[196] I, 14.

[197] Silogism imperfect, cu majora simplă, universal-afirmativă, şi minora contingentă, universal-negativă.

[198] În ambele cazuri, silogisme imperfecte, cu majora simplă şi minora contingentă.

[199] Silogism imperfect cu majora simplă, universal-negativă, şi minora posibilă, universal-negativă.

• [200] Reducerea la *Celarent*, prin conversiunea minorei.

[201] Exemplele, cu termenii daţi de Aristotel, sunt următoarele:

Este posibil ca toate animalele să fie albe
Nici o zăpadă nu este animal
Este necesar ca orice zăpadă să fie albă,

Este posibil ca toate animalele să fie albe
Nici o smoală nu este animal
Este necesar ca nici o smoală să nu fie albă.

Raţionamentele sunt neconcludente.

E clar atunci, dacă termenii sunt universali și una din premise exprimă o apartenență simplă, iar cealaltă una posibilă, că ori de câte ori premisa minoră este posibilă, un silogism rezultă totdeauna, numai că, uneori, el rezultă din premisele date, iar alteori din conversiunea unei premise[202]. Am arătat când se întâmplă una și când se întâmplă cealaltă și pentru ce anume. Dar dacă una dintre relații[203] este universală, iar cealaltă particulară, atunci ori de câte ori premisa majoră este universală și posibilă, fie afirmativă, fie negativă, iar particulara este afirmativă și simplă, atunci va exista un silogism perfect, întocmai ca atunci când termenii sunt universali[204]. Demonstrația ese aceeași ca mai înainte[205]. Dar ori de câte ori premisa majoră este universală, însă simplă, nu posibilă, iar premisa minoră este particulară și posibilă, fie că ambele premise sunt negative, fie că sunt afirmative, sau una este negativă și
35 b cealaltă afirmativă, în toate cazurile rezultă un silogism imperfect[206]. Numai că unele din acestea vor fi dovedite prin imposibil, iar altele prin conversiunea premisei posibile, cum s-a arătat mai sus[207]. Un silogism este posibil cu ajutorul conversiunii, când premisa majoră este universală și simplă, fie afirmativă, fie negativă, iar minora particulară, negativă și posibilă; de exemplu, dacă *A* aparține la toți *B* sau nu aparține nici unui *B*, și *B* este posibil să nu aparțină unor *C*. Căci dacă premisa *BC*

---

[202] Rezultă din premisele date, când minora este afirmativă, și din premise convertite, ori de câte ori minora este negativă.

[203] διάστημα = relație, interval, în sensul de propoziție sau premisă.

[204] Avem modurile *Darii* sau *Ferio:*

(A) *Este posibil ca toți B să fie A*
(I) *Unii C sunt B*
(I) *Este posibil ca unii C să fie A.*

(E) *Este posibil ca nici un B să nu fie A*
(I) *Unii C sunt B*
(O) *Este posibil ca unii C să nu fie A.*

[205] La începutul capitolului de față.

[206] Majora unui astfel de silogism imperfect va fi simplă, universală și afirmativă sau negativă, iar minora va fi posibilă, particulară și afirmativă sau negativă.

[207] Primul caz este acela în care minora este afirmativă, al doilea, în care este negativă; prin conversiune, minora din negativă devine afirmativă, ceea ce este o revenire la cazurile precedente (35 a).

este convertită cu privire la posibilitate, rezultă un silogism[208]. Dar ori de câte ori premisa particulară este simplă și negativă, un silogism nu poate exista. Ca exemplu de relație afirmativă putem lua termenii: *alb, animal, zăpadă*; iar negativă: *alb, animal, smoală*[209]. Aici demonstrația trebuie făcută prin natura nedefinită a premisei particulare[210]. Dar dacă premisa minoră este universală, iar majora particulară, fie că ambele premise sunt negative, fie că sunt afirmative, posibile ori simple, în nici un chip un silogism nu este posibil. Nu este posibil un silogism, nici când premisele sunt particulare ori nedefinite, fie că exprimă posibilul, fie simpla existență, fie că una exprimă posibilul, iar cealaltă simpla existență. Demostrația este exact ca mai sus[211]. Ca exemple de relație necesară și afirmativă putem lua termenii: *animal, alb, om,* iar de relație necesară și negativă: *animal, alb, haină.* Este evident atunci că, dacă premisa majoră este universală, un silogism rezultă totdeauna, dar dacă minora este universală, niciodată nu rezultă un silogism.

---

[208] În această din urmă frază, Aristotel nu face altceva decât să insiste asupra uneia dintre eventualitățile prezentate în forma precedentă. Schema operației este:

Toți B sunt A
Se poate ca unii C să nu fie B.

Minora convertită ne dă:

Se poate ca unii C să fie B.

Concluzia va fi:

Se poate ca unii C să fie A.

Silogismul este de modul *Darii.* Putem proceda la fel, dacă majora este negativă, și vom obține un silogism de modul *Ferio.*

[209] Desfășurarea cu exemplele lui Aristotel este:

(A) *Se poate ca orice animal să fie alb*
(O) *Uneori zăpada nu este animal*
(A) *Trebuie ca orice zăpadă să fie albă,*

(A) *Se poate ca orice animal să fie alb*
(O) *Uneori smoala nu este animal*
(E) *Trebuie ca niciodată smoala să nu fie albă.*

Aceste silogisme nu sunt concludente.

[210] Despre nedefinit în raport cu particularul și despre modul de demonstrație prin nedefinit, cf. mai sus, notele 8, 50, 51 și 54. În cazul de față, minora particulară nefiind altceva decât o parte din universală *(niciodată zăpada, niciodată smoala)*, vedem că nu poate genera un silogism, precum nici universala negativă n-o poate face, după cum s-a stabilit mai sus, cu aceleași spețe *(animal, zăpadă, smoală).*

[211] I, 14, 33 a, b.

16

<Silogisme cu o premisă posibilă și cu o premisă necesară, în figura întâi>

Ori de câte ori o premisă este necesară, iar cealaltă posibilă, un silogism va rezulta, dacă termenii vor fi raportați ca mai înainte[212]. Un silogism perfect va rezulta, dacă premisa minoră este necesară. Dacă premisele sunt afirmative, concluzia va exprima posibilul, nu simpla existență, fie că premisele sunt universale, fie că nu sunt; dar dacă una este afirmativă și cealaltă negativă, când afirmativa este necesară, concluzia va exprima o posibilitate, nu o neexistență simplă; dar când negativa este necesară, concluzia va exprima și o neexistență posibilă și o neexistență simplă, fie că premisele sunt universale, fie că nu sunt. Posibilitatea în concluzie trebuie să fie înțeleasă în același mod ca mai sus[213]. Nu poate rezulta un silogism din propoziția necesar negativă, căci a aparține fără necesitate este diferit de a nu aparține cu necesitate[214].

Dacă premisele sunt afirmative, este evident că concluzia nu este necesară. Să zicem că *A* cu necesitate aparține la toți *B*, iar *B* este posibil pentru toți C. Vom avea aici silogismul imperfect că *A* este posibil să aparțină la toți *C*. Că este imperfect, este clar din însăși demonstrația
36 a care se face în același fel ca mai sus[215]. Tot așa, să zicem că *A* este

---

[212] Gruparea unei premise necesare și a uneia posibile duce la același rezultat ca gruparea unei premise simple și a uneia posibile; în adevăr, silogismele cu premise necesare prezentându-se ca niște silogisme cu premise categorice sau simple, propozițiile necesare se prezintă ca niște propoziții simple; ne întoarcem deci la unele forme stabilite în capitolul 15.

[213] Trebuie adică înțeleasă ca non-necesară și nu ca o posibilitate (sau contingență) propriu-zisă.

[214] Un lucru este adică

Să nu fie necesar ca...

și alt lucru

Să fie necesar ca să nu...

Traducerea din grecește este aici foarte delicată.

[215] Capitolul 15. Prin reducerea la imposibil, convertind concluzia de posibilitate afirmativă într-o propoziție apodictică negativă.

posibil despre toți *B* și că *B* aparține cu necesitate la toți *C*. Vom avea atunci silogismul că *A* poate aparține la toți *C*, nu că *A* aparține simplu la toți *C*; și silogismul este perfect, nu imperfect, pentru că este completat direct prin premisele originare.

Dar dacă premisele nu sunt de aceeași calitate, să presupunem mai întâi că premisa negativă este necesară, deci că *A* cu necesitate nu este posibil pentru vreun *B*, dar *B* este posibil pentru toți *C*. Este necesar atunci ca *A* să nu aparțină simplu nici unui *C*. În adevăr, să presupunem că *A* aparține la toți *C*, ori unor *C*. Dar am presupus că *A* nu este posibil pentru nici un *B*. Și fiindcă aici propoziția negativă este convertibilă, nici *B* nu este posibil pentru vreun *A*. Dar *A* este presupus că aparține la toți *C*, ori unor *C*. Prin urmare, *B* nu va fi posibil să aparțină unor *C* sau la toți *C*. Dar a fost stabilit de la început că *B* este posibil pentru toți *C*. Este clar că posibilitatea de a nu aparține poate fi și ea dedusă, întrucât și faptul simplu de a nu aparține este de asemenea dedus. Tot așa, să luăm ca necesară premisa afirmativă și deci să presupunem că *A* este posibil să nu aparțină nici unui *B*, dar *B* aparține cu necesitate la toți *C*. Silogismul va fi perfect, dar va stabili o negativă posibilă, nu o negativă simplă. Căci premisa majoră a fost posibilă, și în al doilea rând nu obținem aici o reducere la imposibil[216]. Căci, dacă se presupune că *A* aparține <necesar> unor *C* și se admite că *A* este posibil să nu aparțină nici unui *B*, nici o relație imposibilă între *B* și *C* nu urmează din aceste premise. Dar dacă premisa minoră este negativă, când exprimă posibilul, rezultă un silogism prin conversiune, ca mai sus; dar când nu exprimă posibilul, nici un silogism nu se poate forma. Și tot așa, când ambele premise sunt negative și minora nu este posibilă. Aceiași termeni ca mai înainte servesc atât pentru relația afirmativă; *alb, animal, zăpadă*, cât și pentru relația negativă: *alb, animal, smoală*.

Aceeași relație se va căpăta în silogismele particulare. Ori de câte ori premisa negativă este necesară, concluzia va fi și ea simplu negativă; de exemplu, dacă *A* cu necesitate nu aparține nici unui *B*, însă *B* poate să aparțină unor *C*, este necesar ca *A* să nu aparțină simplu unor *C*[217]. Căci dacă

---

[216] Pasaj dificil, care a fost interpretat în diverse feluri. S-ar părea că trebuie înțeles după cum urmează. dacă luăm ca minoră contradictoria concluziei în discuție și păstrăm majorei forma ei originară, nu decurge nimic absurd; deci concluzia contingentă negativă nu poate fi demonstrată prin absurd.

[217] Avem un silogism imperfect, de modul *Ferio*, cu majora necesară și minora contingentă. Demonstrația se poate face, de astă dată, prin reducerea la imposibil, se ia ca majoră conversa majorei originare și ca minoră, contradictoria concluziei.

A aparține la toți *C*, dar cu necesitate nu aparține unor *B*, cu necesitate nici *B* nu aparține unor *A*. Astfel, dacă *A* aparține la toți *C*, atunci cu necesitate *B* nu aparține nici unui *C*. Dar s-a presupus că *B* este posibil să aparțină unor *C*. Dar când premisa particular-afirmativă în silogismul negativ, de exemplu premisa minoră *BC*, ori când premisa universal-afirmativă în silogismul afirmativ, de exemplu premisa majoră *AB*, este necesară, atunci
36 b nu va fi o concluzie de simplă apartenență. Demonstrația este aceeași ca mai sus[218]. Dar dacă premisa minoră este universală și posibilă, fie afirmativă, fie negativă, iar premisa majoră este particulară și necesară, atunci nu poate fi un silogism. Termeni de apartenență necesară sunt: *animal, alb, om;* și de neapartenență necesară: *animal, alb, haină*[219]. Dar când universala este necesară și particulara posibilă, dacă universala este negativă, putem lua termenii: *animal, alb, corb*, pentru a ilustra relația afirmativă, sau *animal, alb, smoală*, pentru relația negativă[220]; iar dacă universala este afirmativă, putem lua termenii: *animal, alb, lebădă*, pentru a ilustra relația afirmativă, și *animal, alb, zăpadă*, pentru a ilustra relația negativă și necesară[221]. Și tot așa, un silogism nu este posibil când premisele sunt nedefinite ori amândouă particulare. Termenii proprii pentru a ilustra relația afirmativă sunt *animal, alb, om*, iar pentru relația

---

[218] Pentru silogismele universale corespunzătoare.

[219] Relațiile ar fi următoarele:

(I) *Este necesar ca unii albi să fie animale*
(A) *Este posibil ca toți oamenii să fie albi*
(A) *Este necesar ca toți oamenii să fie animale,*

(I) *Este necesar ca unii albi să fie animale*
(A) *Este posibil ca toate hainele să fie albe*
(E) *Este necesar ca nici o haină să nu fie animal.*

După cum se vede din aceste două exemple ale lui Aristotel, modurile acestea nu sunt concludente, cum nu sunt nici cele ce urmează.

[220] Scriem relațiile astfel:

(I) *Este posibil că unii albi să fie animale*
(E) *Este necesar ca nici un corb să nu fie alb*
(A) *Este necesar ca toți corbii să fie animale.*

(I) *Este posibil ca unii albi să fie animale*
(E) *Este necesar ca nici o smoală să nu fie albă*
(E) *Este necesar ca nici o smoală să nu fie animal.*

[221] Modurile, iarăși, nu sunt concludente:

(I) *Este posibil ca unii albi să fie animale*
(A) *Este necesar ca toate lebedele să fie albe*
(A) *Este necesar ca toate lebedele să fie animale.*

negativă: *animal, alb neînsuflețit*[222]. Căci relația de animal la ceva alb, și de alb la ceva neînsuflețit este atât necesară și afirmativă, cât și necesară și negativă. Și tot așa, dacă relația este posibilă; așa încât termenii pot fi utilizați pentru toate cazurile.

Se vede limpede din cele spuse că un silogism rezultă sau nu din relații similare ale termenilor, fie că avem a face cu o apartenență simplă, fie cu o apartenență necesară, cu excepția că, dacă premisa negativă este simplă, concluzia este posibilă, dar dacă premisa negativă este necesară, concluzia este negativă atât posibilă, cât și simplă. Este evident, de asemenea, că toate aceste silogisme sunt imperfecte și că se pot perfecta cu ajutorul figurilor menționate mai sus[223].

17

<Silogisme cu două premise posibile, în figura a doua>

În figura a doua, ori de câte ori ambele premise sunt posibile, nu rezultă nici un silogism, fie că premisele sunt afirmative, fie că sunt negative, universale ori particulare. Dar când o premisă este simplă, iar cealaltă posibilă, dacă afirmativa este simplă, nici un silogism nu este posibil; dacă însă universal-negativa este simplă, se poate trage totdeauna o concluzie.

(I) *Este posibil ca unii albi să fie animale*
(A) *Este necesar ca toate zăpezile să fie albe*
(E) *Este necesar ca nici o zăpadă să nu fie animal.*

[222] De data aceasta, termenii se grupează în felul următor:
(I) *Este posibil ca unii albi să fie animale*
(I) *Este necesar ca unii oameni să fie albi*
(A) *Este necesar ca toți oamenii să fie animale*

(I) *Este posibil ca unii albi să fie animale*
(I) *Este necesar ca unii neînsuflețiți să fie albi*
(E) *Este necesar ca nici un neînsuflețit să nu fie animal.*

Avem iarăși moduri neconcludente.

[223] H. Maier (*Die Syllogistik des Aristoteles*, II, 1, p. 176, n. 2) ne atrage atenția că această ultimă frază se potrivește la capitolul 19, ca încheiere, iar aici este nepotrivită; s-ar putea să fi fost introdusă aici de pe urma erorii unui copist.

Şi tot aşa când o premisă ese necesară, iar cealaltă posibilă[224]. Şi aici, de asemenea[225], trebuie să înțelegem termenul *posibil* din concluzii în acelaşi sens ca mai sus.

Înainte de toate, trebuie să dovedim că propoziția negativă posibilă nu este convertibilă[226]; de exemplu, dacă *A* nu poate aparține nici unui *B*, nu urmează necesar că *B* nu poate să aparțină nici unui *A*. Căci, să presupunem că este aşa şi să admitem că *B* poate să nu aparțină nici
37 a unui *A*. Întrucât afirmațiile posibile sunt convertibile cu negații, fie contrarii, fie contradictorii, şi întrucât *B* poate să nu aparțină nici unui *A*, este clar că *B* poate şi să aparțină la toți *A*. Dar aceasta este fals, căci dacă *acesta* poate să aparțină *aceluia*, nu urmează şi invers, anume că *acela* poate să aparțină *acestuia*[227]. Prin urmare, premisa negativă nu este

---

[224] Aristotel nu dă, deocamdată, nici o demonstrație; el anunță numai relații, despre care va trata în cele două capitole următoare. În capitolul de față, se va ocupa numai de silogismul cu premise contingente.

[225] Ca în cele două cazuri din urmă.

[226] Aristotel introduce aici ceea ce se numeşte o *lemă*, adică o propoziție ce se demonstrează înaintea alteia, care se va demonstra apoi cu ajutorul ei. În ce priveşte teoria conversiunii, vedem aici, o dată mai mult, că Aristotel nu are o linie constantă, conversiunea modalelor urmând alt principiu decât conversiunea propozițiilor simple; aici totuşi este vorba, deşi suntem pe tărâmul modalelor, de conversiunea regulată, după care în conversă subiectul şi predicatul se schimbă unul în celălalt; propoziția de convertit fiind

Nu este posibil ca vreun A să fie B,

conversa va fi

Nu este posibil ca vreun B să fie A.

Aristotel va demonstra că conversiunea aceasta a unor propoziții posibile nu este legitimă.

[227] Demonstrația a comportat două etape.

Este posibil ca nici un A să nu fie B

este echipolentă cu

Este posibil ca toți A să fie B,

căci prima posibilitate o antrenează pe a doua (sunt în dubiu ca atunci când spun:

Se poate ca mâine să nu plouă

şi

Se poate ca mâine să plouă).

A doua etapă:

Este posibil ca toți A să fie B

nu este perfect convertibilă, conform regulii conversiunii după care propozițiile afirmative universale nu se convertesc decât într-o afirmativă particulară:

Toți oamenii sunt muritori.

devenind prin conversiune

convertibilă. Apoi[228], nimic nu oprește ca *A* să nu poată aparține vreunui *B*, dar *B* cu necesitate să nu aparțină vreunui *A*; de exemplu „Este posibil ca nici un om să nu fie alb" (pentru că „De asemenea, este posibil ca orice om să fie alb"), dar nu este adevărat a zice că este posibil ca nimic alb să nu fie om, pentru că multe albe nu sunt cu necesitate oameni, și necesitatea, după cum am văzut[229], este altceva decât posibilitatea.

Dar nu este posibil nici a dovedi convertibilitatea acestor premise printr-o reducere la absurd, adică consimțind la următorul argument[230]:

Unii muritori sunt oameni.

Dacă afirmativa universală nu este convertibilă, înseamnă că, în cazul unor propoziții modale posibile, nici negativa universală nu este convertibilă, în virtutea echipolenței ambelor propoziții.

228 Urmează o a doua demonstrație a lemei, prin exemplu.

229 În capitolul 13.

230 Argumentul care urmează ne introduce într-un raționament foarte complex și într-o discuție foarte lungă. Principalii comentatori moderni au căutat să dea o interpretare pe care ne bizuim pentru a limpezi întreg acest pasaj de aproape o pagină. Iată cum s-ar puęa raționa, alături de Aristotel: Să acceptăm următorul argument. Conversa

Este posibil ca nici un A să nu fie B

o presupunem falsă; contradictoria ei este adevărată; ea trebuie scrisă

Nu este posibil ca nici un A să nu fie B;

dar, tot așa de bine (cf. *Despre interpretare* 12),

Este necesar ca unii A să fie B.

Să convertim această din urmă propoziție:

Este necesar ca unii B să fie A.

Observ că este contradictoria propoziției convertite:

Este posibil ca nici un B să nu fie A,

de unde rezultă că propoziția

Nu este posibil ca nici un A să nu fie B

este falsă, în vreme ce conversa, care este contradictoria ei și are forma

Este posibil ca nici un A să nu fie B

este adevărată. Am procedat, așadar, prin reducere la absurd și s-ar părea că am ajuns la o concluzie.

Totuși, va spune Aristotel, concluzia este lipsită de orice valoare. Constatăm, în adevăr, că propoziția

Nu este posibil ca nici un A să nu fie B

are ca echipolentă nu numai afirmativa necesară

Este necesar ca unii A să fie B,

dar și negativa necesară

Este necesar ca unii A să nu fie B.

Drept care, pretinsa conversă va avea două contradictorii la fel de legitime. Pentru ca reducerea la absurd să fie conceptibilă, ar trebui să putem conchide absurditatea totodată

întrucât este fals că este posibil ca *B* să nu aparțină nici unui *A*, este adevărat că nu este posibil ca *B* să nu aparțină nici unui *A*. Căci afirmația este contradictoria negației. Dar dacă este așa, atunci este adevărat că *B* cu necesitate aparține unor *A*, prin urmare și *A* cu necesitate aparține unor *B*. Dar aceasta este imposibil. Argumentul nu poate fi admis, căci dacă nu este posibil ca *B* să nu aparțină nici unui *A*, nu urmează că *B* aparține necesar unor *A*. În adevăr, expresia „Nu este posibil ca *B* să nu aparțină nici unui *A*" este utilizată în două înțelesuri, unul că vreun *A* este cu necesitate *B*, celălalt că vreun *A* nu este cu necesitate *B*. Căci nu este adevărat că ceea ce cu necesitate nu aparține unor *A* este posibil să nu aparțină la toți *A*, întocmai după cum nu este adevărat a zice că ceea ce cu necesitate aparține unor *A*, este posibil să aparțină la toți *A*. Dacă cineva ar pretinde deci că, deoarece nu este posibil pentru *C* să aparțină la toți *D*, atunci cu necesitate el nu aparține unor *D*, ar face o

---

a negativei și a afirmativei. Or, din necesara negativă nu rezultă nimic care să poată contrazice propoziția de convertit. Reducerea la absurd trebuie deci respinsă.

Rămâne să stabilim legitimitatea derivației propoziției necesare negative, plecând de la propoziția

Nu este posibil ca nici un A să nu fie B.

Dar despre un lucru *B* care aparține în chip necesar unor *A* nu putem spune că aparține în chip necesar oricărui *A* și mai puțin, la toți *A*. Dacă luăm acum negativa, nu putem spune despre un lucru care în chip necesar, nu aparține unor *A*, că nu aparține nici unui *A*, sau că poate să nu aparțină nici unui *A*. Tot ce putem spune este că *B* nu poate să nu aparțină lui *A*, că aceasta este o imposibilitate, cu alte cuvinte, că e necesar ca *B* să nu aparțină la toți *A*. Dar propoziția

Nu este posibil ca toți A să fie B

are ca echipolentă, totodată,

Este necesar ca unii A să fie B

și

Este necesar ca unii A să nu fie B;

și tot astfel, propoziția noastră

Nu este posibil ca nici un A să nu fie B

are ca echipolentă, totodată,

Este necesar ca unii A să fie B

și

Este necesar ca unii A să nu fie B;

Dar aceasta înseamnă că propoziția contradictorie

Este posibil ca toți A să fie B

are drept contradictorii cele două propoziții necesare, cea afirmativă și cea negativă, iar propoziția

Este posibil ca nici un A să nu fie B,

afirmație falsă. În adevăr, *C* aparține la toți *D*, dar pentru că, în anumite cazuri, îi aparține cu necesitate, de aceea zicem că nu este *posibil* pentru el ca să aparțină la toți. De aici vine că amândouă propozițiile „*A* cu necesitate aparține unor *B*" și „*A* cu necesitate nu aparține unor *B*" sunt opuse propoziției „*A* poate să aparțină la toți *B*". Și tot așa se întâmplă cu opusa „*A* poate să nu aparțină nici unui *B*". Este clar atunci că, referitor la ce este posibil și la ce nu este posibil în sensul definit de la început, trebuie să admitem nu numai că *A* cu necesitate aparține unor *B*, dar și că *A* cu necesitate nu aparține unor *B*. Dar dacă admitem aceasta din urmă, nu rezultă nici o absurditate; prin urmare, nu obținem nici un silogism. Este clar, din cele spuse, că propoziția negativă nu este convertibilă.

După ce am dovedit aceasta[231], să presupunem că este posibil ca *A* să nu aparțină nici unui *B* și să aparțină la toți *C*. Din conversiunea premisei negative, nici un silogism nu va rezulta, pentru că o astfel de premisă, cum s-a spus, nu este convertibilă. Și nici nu se poate obține o dovadă printr-o reducere la absurd. Căci dacă admitem că *B* poate aparține la toți *C*, nu rezultă nici o consecință falsă, pentru că *A* poate aparține atât la toți *C*, cât și nici unui *C*[232]. În general, dacă este admisibil aici un silogism, este clar că concluzia lui se referă la posibil, fiindcă nici una dintre premise nu este de simplă apartenență; și această concluzie trebuie să fie ori afirmativă, ori negativă. Dar nici una, nici alta nu sunt posibile. Să zicem că concluzia este afirmativă; se va arăta 37 b
printr-un exemplu că predicatul nu poate aparține subiectului. Să zicem că concluzia este negativă, se va arăta că ea nu este posibilă, ci necesară. Fie *A alb, B om* și *C cal.* Este posibil atunci ca *A* să aparțină la toți din unul și la nici unul din celălalt. Dar nu este posibil ca *B* să aparțină, ori să nu aparțină lui *C*. Că nu poate să aparțină, este clar. În adevăr, nici un cal nu este om. Dar nu este posibil nici să nu aparțină. Căci este

---

adică pretinsa conversă, are și ea drept contradictorii atât necesara negativă

Este necesar ca unii A să nu fie B,

cât și necesara afirmativă

Este necesar ca unii A să fie B

Ceea ce era de demonstrat.

[231] De aici încolo, Aristotel, folosind lema stabilită, va trata despre silogismele în figura a doua cu premise posibile. De pildă, pentru primul caz studiat acum, negarea neputând să se convertească, precum rezultă din lemă, nu se poate opera reducerea la *Celarent*. Modala de tipul *Celarent* cu două premise contingente este deci neconcludentă.

[232] Iarăși vedem că reducerea la absurd este inoperantă:

necesar, ca nici un cal să nu fie om. Însă noi am găsit că necesarul este diferit de posibil. Și atunci, nici un silogism nu rezultă. O dovadă la fel se poate aduce, dacă premisa negativă este transpusă[233], sau dacă amândouă premisele sunt afirmative ori negative. Demonstrația se poate face cu ajutorul acelorași termeni[234]. Ori de câte ori o premisă este universală și cealaltă particulară, ori amândouă particulare, ori nedefinite, ori schimbate în orice alt fel, demonstrarea se va face totdeauna prin aceiași termeni. Este clar atunci că, dacă amândouă premisele sunt posibile, nici un silogism nu rezultă.

18

<Silogisme cu o premisă posibilă și cu o premisă simplă, în figura a doua>

Dar dacă o premisă este simplă și cealaltă posibilă, dacă afirmativa este simplă și negativa posibilă, nici un silogism nu va fi posibil, fie că premisele sunt universale, fie că sunt particulare. Demonstrația este aceeași ca mai sus și cu ajutorul acelorași termeni[235]. Dar când premisa afirmativă este posibilă, iar negativa simplă, vom avea un silogism[236]. Să presupunem că *A* nu aparține simplu nici unui *B*, dar poate aparține la toți *C*. Dacă premisa negativă este convertită, *B* nu va aparține nici unui A. Dar A prin ipoteză aparține la toți *C*. Rezultă de aici un silogism, dovedind cu ajutorul figurii întâi[237], că este posibil ca *B* să nu aparțină

Este posibil ca toți C să fie A

fiind o propoziție echipolentă cu

Este posibil ca nici un C să nu fie A.

[233] Adică dacă fiind majoră, devine minoră și invers.

[234] Adică tot prin exemple, luându-se termenii de mai sus: *alb, om, cal*.

[235] Iarăși este vorba de termenii *alb, om, cal*.

[236] De modul *Cesare*.

[237] Silogismul în figura a doua, de mod *Cesare*, se reduce adică la un silogism în figura întâi, de mod *Celarent*, prin conversiunea majorei, astfel:

cE	*Nici un B nu este A*
sA	*Este posibil ca toți C să fie A*
rE	*Este posibil ca nici un C să nu fie B,*

devine

nici unui *C*. Și tot așa, dacă premisa minoră este negativă[238]. Dar dacă ambele premise sunt negative, una exprimând simpla și cealaltă posibila neapartenență, nimic nu urmează cu necesitate din premisele astfel dispuse; dar dacă premisa posibilă este convertită în afirmativa ei complementară, se formează un silogism care dovedește că *B* nu poate să aparțină nici unui *C*, ca și mai înainte, căci vom avea din nou figura întâi[239]. Dar dacă ambele premise sunt afirmative, nici un silogism nu va fi posibil. Termeni cu apartenență sunt, de exemplu, *sănătate, animal, om*, iar cu neapartenență sunt *sănătate, cal, om*[240].

Tot așa va fi, și dacă silogismele sunt particulare. Ori de câte ori premisa afirmativă este simplă, fie universală, fie particulară, nici un silogism nu este posibil (aceasta se poate dovedi la fel și prin aceleași 38 a
exemple ca și mai sus), dar când premisa negativă este simplă, o concluzie se poate trage cu ajutorul conversiunii, ca mai sus[241]. Și tot așa, dacă ambele relații sunt negative, iar premisa simplă este universală, deci nici o concluzie necesară nu urmează din premisele actuale, un silogism poate fi obținut, convertind premisa posibilă în complementara ei afirmativă, ca înainte[242]. Însă dacă propoziția negativă este simplă, dar particulară, nici un silogism nu este posibil, fie că cealaltă premisă

---

cE	*Nici un A nu este B*
lA	*Este posibil ca toți C să fie A*
rEnt	*Este posibil ca nici un C să nu fie B*

Conversiunea fiind legitimă, în cazul prezent, și silogismul de tipul *Celarent* fiind valabil, după cum s-a probat anterior, rezultă că și silogismul de tip *Cesare* este valabil.

238 Avem modul *Camestres*.

239 Reducem iarăși la *Celarent*, ca mai sus.

240 Concluzia va fi necesară, dar afirmativă sau negativă, în conformitate cu exemplul respectiv. Astfel:

(A)	*Este posibil ca orice animal să fie sănătos*
(A)	*Orice om este sănătos*
(A)	*Este necesar ca orice om să fie animal,*

și

(A)	*Este posibil ca orice cal să fie sănătos*
(A)	*Orice om este sănătos*
(E)	*Este necesar ca nici un om să nu fie cal.*

Silogismele sunt neconcludente.

241 Silogism de mod *Festino*. Printr-o conversiune a majorei, ca mai sus, obținem un silogism de mod *Ferio*. Conversiunea este legitimă, iar silogismul în *Ferio* valabil.

242 Prin această conversiune, obținem iarăși un silogism în *Festino*, care se poate reduce la un silogism în *Ferio*.

este afirmativă, fie că este negativă. Nu se poate trage o concluzie nici când ambele premise sunt nedefinite[243], fie că sunt afirmative, negative, ori particulare. Demonstrația este aceeași, și prin aceiași termeni.

19

<Silogisme cu o premisă posibilă și cu o premisă necesară, în figura a doua>

Dacă una din premise este necesară, iar cealaltă posibilă, atunci, dacă negativa este necesară, o concluzie silogistică se poate trage, și nu numai una negativă posibilă, ci de asemenea una negativă simplă; dar dacă premisa afirmativă este necesară, nici o concluzie nu este posibilă[244]. Să zicem că *A* nu aparține cu necesitate nici unui *B*, dar poate aparține la toți *C*. Dacă premisa negativă este convertită, *B* nu va aparține nici unui *A*; dar *A* prin ipoteză poate să aparțină la toți *C*. Astfel, încă o dată, se trage concluzia, în prima figură, că *B* poate să nu aparțină nici unui *C*[245]. Dar în același timp, este clar că *B* nu va aparține simplu nici unui *C*. Căci să admitem că ar aparține; atunci, dacă *A* nu poate

---

[243] În mod evident, cuvântul *nedefinit* nu trebuie luat aici în sensul logic curent. Este vorba de premise care pot fi simple, dar și posibile.

[244] În primul caz, avem deci un silogism în *Cesare;* în al doilea caz, nu avem silogism. Silogismul în *Cesare* va avea o concluzie fie simplă, fie posibilă.

[245] Repetăm argumentarea schematic:

cE	*Este necesar ca nici un B să nu fie A*
sA	*Este posibil ca orice C să fie A*
rE	*Este posibil ca nici un C să nu fie B*

și

Nici un C nu este B.

Convertim premisa negativă și obținem un silogism în prima figură, de mod *Celarent.*

cE	*Este necesar ca nici un A să nu fie B*
lA	*Este posibil ca orice C să fie A*
rEnt	*Este posibil ca nici un C să nu fie B.*

Modul *Celarent* fiind valabil, după cum s-a stabilit anterior, și conversiunea fiind legitimă, urmează că și silogismul în discuție este valabil, sub forma modului posibil. Rămâne să mai stabilim că este valabil și sub forma modului simplu, enunțat mai sus.

aparține vreunui *B*, iar *B* aparține unor *C*, *A* nu poate aparține unor *C*. Dar prin ipoteză, el poate aparține la toți[246]. O dovadă la fel se poate face, dacă negația se referă la *C*[247] Și tot așa, să zicem că premisa afirmativă este necesară și cealaltă posibilă, adică să presupunem că *A* poate să nu aparțină nici unui *B*, dar aparține cu necesitate la toți *C*. Când termenii sunt dispuși în acest fel, nici un silogism nu este posibil[248]. Căci, uneori, se întâmplă că *B* cu necesitate nu aparține lui *C*. Să zicem că *A* este *alb*, *B om*, *C lebădă*. Alb aparține atunci cu necesitate lebedei, dar poate să nu aparțină nici unui om, iar omul cu necesitate nu aparține lebedei. Este clar atunci că nu putem trage o concluzie posibilă, pentru că *necesarul*, după cum am stabilit, este deosebit de *posibil*. Și tot așa, nici o concluzie necesară nu putem trage, pentru că aceasta presupune sau că amândouă premisele sunt necesare, sau în orice caz, că necesară este premisa negativă. Apoi, este posibil, de asemenea, când termenii sunt

---

[246] Aristotel a demonstrat valabilitatea formei simple și a procedat prin reducerea la absurd. Concluzia (cf. mai sus) este

Nici un C nu este B.

Să admitem că e falsă. Contradictoria ei

Unii C sunt B

ar fi deci adevărată. Construim un nou silogism în care substituim majorei date mai sus:

Este necesar ca nici un B să nu fie A

propoziția

Este posibil ca nici un B să nu fie A,

operație corectă, deoarece necesitatea implică posibilitatea; contradictoria admisă va servi de minoră. Avem, așadar,

fE *Este posibil ca nici un B să nu fie A*
rI *Unii C sunt B*
O *Este posibil ca unii C să nu fie A.*

Dar concluzia este în contradicție cu ipoteza conținută într-una din premisele primitive:

Este posibil ca orice C să fie A.

Admițând contradictoria concluziei ce dorim să stabilim, ajungem deci la un rezultat fals. Propoziția

Nici un C nu este B

se dovedește deci a fi adevărată. Ceea ce era de demonstrat.

[247] Silogism de tip *Camestres*.

[248] Aristotel va face demonstrația pe bază de exemple și va arăta, rând pe rând că concluzia n-ar putea fi nici o posibilă negativă, nici o necesară negativă, nici o negativă simplă și nici o afirmativă fie contingentă, fie necesară, fie simplă.

astfel dispuşi, ca *B* să aparţină lui *C*, căci nimic nu opreşte pe *C* de a cădea sub *B*, *A* fiind posibil pentru toţi *B* şi aparţinând cu necesitate la toţi *C*; de exemplu, dacă *C* reprezintă *treaz*, *B animal*, *A mişcare*. În adevăr, mişcarea cu necesitate aparţine la tot ce este treaz şi este posibilă pentru
38 b orice animal, dar tot ce este treaz este animal. Este clar atunci că concluzia nu poate fi simplă negativă, deoarece concluzia este necesar simplă afirmativă, când termenii sunt dispuşi ca mai sus. Nu pot fi stabilite nici afirmaţiile opuse; prin urmare, nici un silogism nu este posibil. O dovadă la fel este posibilă, dacă premisa afirmativă este transpusă.

Dacă premisele sunt similare în calitate[249], când ele sunt negative, un silogism poate fi totdeauna format prin conversiunea premisei posibile în complementara ei afirmativă, ca mai înainte [250]. Să zicem că *A* cu necesitate nu aparţine lui *B* şi că este posibil ca *A* să nu aparţină nici unui *C*; dacă premisele sunt convertite, *B* nu aparţine nici unui *A*, iar *A* poate să aparţină la toţi *C*; şi aşa, avem prima figură[251]. Tot aşa, dacă negaţia se referă la *C*[252]. Dar dacă premisele sunt afirmative, nu va rezulta un silogism. Este evident că concluzia nu poate fi o propoziţie negativă simplă sau una negativă necesară, pentru că nici o premisă negativă n-a fost formulată, nici pentru apartenenţă simplă, nici pentru

---

[249] Adică ambele negative sau ambele afirmative.

[250] Capitolul 13.

[251] Silogismul are premisele următoare:

Este necesar ca nici un B să nu fie A,
Este posibil ca nici un C să nu fie A.

Convertim premisele; majora se converteşte în

Este necesar ca nici un A să nu fie B.

dar minora se converteşte, conform principiului de la capitolul 13, în:

Este posibil ca toţi C să fie A.

Avem silogismul în figura întâi, de modul *Celarent:*

cE *Este necesar ca nici un A să nu fie B*
lA *Este posibil ca toţi C să fie A*
rEnt *Nici un C nu este B.*

[252] Frază de neînţeles, deci o luăm în sensul literal; căci şi în cazul precedent, *C* era luat tot cu negaţie. Aristotel vrea să spună că, chiar dacă nu convertim minora mai sus şi o lăsăm neschimbată, avem tot un silogism în *Celarent*, în virtutea principiului echipolenţei a două propoziţii posibile,

Este posibil ca nici un C să nu fie A

având acelaşi sens ca

Este posibil ca toţi C să fie A.

apartenență necesară[253]. Dar nu se poate conchide nici o propoziție posibilă negativă. Căci, dacă termenii sunt astfel dispuși, sunt cazuri în care *B* cu necesitate nu va aparține lui *C*; de exemplu, să presupunem că *A* este *alb*, *B lebădă* și *C om*[254]. Și nici nu se pot conchide afirmațiile opuse, întrucât am arătat că *B* cu necesitate nu aparține lui *C*[255]. Așadar, este absolut imposibil orice silogism.

Tot așa stau lucrurile și cu silogismele particulare[256]. Căci ori de câte ori premisa negativă este universală și necesară vom avea totdeauna un silogism, pentru a dovedi atât o propoziție posibilă, cât și una negativă simplă, — dovada făcându-se prin conversiune[257]; dar când premisa afirmativă este particulară și necesară, nici o concluzie silogistică nu se poate trage. Aceasta se poate dovedi în același fel ca și pentru propozițiile universale, și prin aceiași termeni[258]. Nu obținem o concluzie, nici atunci când amândouă premisele sunt afirmative — ceea ce se dovedește exact ca mai sus[259]. Dar când amândouă premisele sunt negative, iar premisa care neagă simpla apartenență este universală și necesară, deși nimic nu urmează cu necesitate din premise, așa cum au fost dispuse, o concluzie poate fi scoasă, ca mai sus[260], dacă premisa posibilă este convertită în afirmația ei complementară. Dar dacă amândouă sunt nedefinite, ori particulare, nici un silogism nu se poate forma, — ceea ce se poate dovedi la fel și cu aceiași termeni[261]. Este evident deci, din cele ce s-au spus, că dacă premisa universală și negativă este necesară, un silogism este totdeauna posibil, dovedind nu numai o premisă posibilă negativă, ci și una simplă negativă; dacă însă premisa afirmativă este necesară, nici

[253] Aristotel se referă la cele demonstrate la începutul acestui capitol. Cf. și schema din nota 245.

[254] Concluzia va fi aici, în mod evident, necesară:

Este necesar ca nici un om să nu fie lebădă.

[255] Nu se poate obține, adică, nici un fel de concluzie afirmativă, nici simplă, nici posibilă, nici necesară, întrucât s-a văzut, pentru exemplul cu termenii *alb, lebădă, om*, că se impune o concluzie negativă

[256] Silogisme având concluzia particulară.

[257] Silogismul va fi de tipul *Festino*; dovada se face prin conversiunea majorei, ceea ce va da o reducere la *Ferio*.

[258] Este vorba de termenii *alb, lebădă, om* din exemplul de mai sus.

[259] Demonstrația ca la I, 19, 38 a fine.

[260] Cf. nota 257.

[261] Se poate dovedi ca în capitolul 16.

o concluzie nu se poate trage. Este evident, de asemenea, că un silogism
39 a rezultă sau nu, în aceleași condiții, fie că modul premiselor este simplu, fie că este necesar.

Mai este evident că toate silogismele sunt aici imperfecte și sunt completate cu ajutorul figurilor amintite înainte[262].

20

<Silogisme cu premisele posibile, în figura a treia>

În ultima figură rezultă un silogism, fie că amândouă, fie că numai una din premise este posibilă. Când premisele sunt posibile, concluzia va fi și ea posibilă; și tot așa, când o premisă este posibilă, iar cealaltă simplă. Dar când cealaltă premisă este necesară, dacă este afirmativă, concluzia nu va fi nici necesară, nici simplă; iar dacă este negativă, va rezulta o concluzie simplă negativă, ca și mai sus. Dar și aici trebuie să înțelegem posibilul din concluzii în același fel ca și mai înainte[263].

Acum să luăm premisele mai întâi ca posibile și să presupunem că atât *A* cât și *B* au posibilitatea de a aparține oricărui *C*. Întrucât premisa afirmativă este convertibilă într-o particulară[264] și *B* are posibilitatea să aparțină oricărui *C*, urmează că *C* are posibilitatea să aparțină unor *B*. Tot așa, dacă *A* este posibil despre oricare *C*, iar *C* este posibil pentru unii *B*, atunci și *A* este posibil pentru unii *B*. Căci obținem prima

---

[262] Reamintim că, în ultimă analiză, sunt imperfecte, pentru Aristotel, toate silogismele în figura a doua și în figura a treia, ele fiind reductibile la silogismele în figura întâi, singurele care pot fi demonstrate direct, fără a se recurge la ajutorul altor tipuri. Dar Aristotel spune aici mai mult, anume că există silogisme, ca acele despre care s-a tratat în capitolul de față, care se reduc la alte tipuri de silogism, nu necesar în figura întâi, și care sunt imperfecte în acest sens.

[263] Trebuie băgat de seamă că nu tot ce este cuprins în acest alineat introductiv se referă la capitolul precedent; în cele mai multe cazuri, este vorba de forme ce abia vor fi tratate, fie în capitolul de față, fie în cele două capitole următoare.

[264] Conversiunea parțială. Să nu se uite că o judecată afirmativă universală nu se poate converti decât într-o judecată particulară.

figură[265]. Și dacă *A* are posibilitatea să nu aparțină nici unui *C*, iar *B* are posibilitatea să aparțină la toți *C*, urmează necesar că *A* are posibilitatea să nu aparțină unor *B*, pentru că vom avea din nou prima figură prin conversiune[266]. Dar dacă amândouă premisele sunt negative, nici o concluzie necesară nu va ieși din ele, așa cum sunt date; iar dacă premisele sunt convertite în afirmativele corespunzătoare, atunci va fi un silogism, ca și mai înainte[267]. În adevăr, dacă *A* și *B* au posibilitatea să nu aparțină lui *C*, dar dacă punem în loc posibilitatea de apartenență, vom avea din nou prima figură, cu ajutorul conversiunii. Dar dacă una din premise este universală și cealaltă particulară, un silogism va rezulta sau nu va rezulta, în aceeași dispoziție a termenilor, ca în cazul premiselor simple[268]. Să presupunem că *A* este posibil să aparțină la toți *C*, iar *B* unor *C*[269]. Vom avea din nou prima figură, dacă premisa particulară este convertită[270]. Căci dacă *A* este posibil pentru toți *C* și *C* pentru unii *B*, atunci *A* este posibil pentru unii *B*. Și tot așa, dacă este universală propoziția *BC*[271]. Și la fel stau lucrurile, dacă premisa *AC* este negativă, iar premisa *BC* afirmativă[272], pentru că vom avea din nou

---

[265] Am obținut, adică, un silogism de mod *Darapti*, care se poate reduce la un silogism în prima figură de modul *Darii*, așa cum s-a spus, prin conversiunea parțială a minorei.

[266] De data aceasta, am obținut un silogism de modul *Felapton*, care se poate reduce la un silogism în figura întâi, de modul *Ferio*, iarăși prin conversiunea parțială a minorei.

[267] Fie premisele negative

Este posibil ca nici un C să nu fie A,
Este posibil ca nici un C să nu fie B.

Din aceste premise nu decurge în mod necesar nici că este posibil ca nici un *B* să nu fie *A*, nici că este posibil ca toți *B* să fie *A*, nici că este posibil ca unii *B* să fie *A*. Dar, dacă convertim aceste premise negative în afirmativele corespunzătoare, obținem:

Este posibil ca toți C să fie A,
Este posibil ca toți C să fie B,

și avem concluzia necesară de adineaori:

Este posibil ca unii B să fie A.

Ceea ce înseamnă că obținem un silogism de modul *Darapti*, care, ca mai sus, se poate reduce la un silogism în figura întâi, de modul *Darii*.

[268] Cazurile sunt acele ce urmează; vom observa de îndată analogia cu silogismele cu premise simple.

[269] Silogismul este de modul *Datisi*.

[270] Reducere la modul *Darii*, după cum este arătat în fraza următoare.

[271] Silogismul va fi de modul *Disamis*.

[272] Silogismul va fi de modul *Ferison*, reductibil la modul *Ferio*, prin conversiunea minorei.

prima figură prin conversiune. Dar dacă amândouă premisele ar fi negative — una universală și cealaltă particulară — deși nici o concluzie
39 b silogistică nu va urma din premisele astfel dispuse, va rezulta totuși un silogism, dacă ele sunt convertite, ca mai sus[273]. Dar când ambele premise sunt nedefinite sau particulare, nici un silogism nu rezultă, pentru că *A* cu necesitate aparține uneori la toți *B*, iar alteori nici unui *B*. Pentru ilustrarea relației afirmative, să luăm termenii: *animal, om, alb;* iar pentru ilustrarea celei negative, termenii: *cal, om, alb,* acesta din urmă fiind termenul mediu[274].

21

<Silogisme cu o premisă posibilă și cu o premisă simplă, în figura a treia>

Dacă o premisă este simplă, iar cealaltă posibilă, atunci și concluzia va fi posibilă, nu simplă; și un silogism va rezulta, în aceeași așezare a termenilor, ca și mai înainte[275]. Să luăm, deocamdată, premisele afirmative. Să presupunem că *A* aparține la toți *C*, iar *B* este posibil să aparțină la toți *C*[276]. Dacă premisa *BC* este convertită, vom avea prima figură și concluzia că *A* este posibil să aparțină unor *B*.

---

[273] Dacă convertim universala negativă și particulara negativă, ambele fiind propoziții contingente, obținem respectiv o universal-afirmativă și o particular-afirmativă și revenim, astfel, la cazurile studiate mai sus.

[274] Nu avem moduri care conchid închip definit după exemplele alese. Să așezăm în schemă termenii dați de Aristotel. Avem, pe de o parte,

(I) *Este posibil ca unii albi să fie animale*
(I) *Este posibil ca unii albi să fie oameni.*
(A) *Este necesar ca toți oamenii să fie animale,*

Avem aici o concluzie afirmativă. Dimpotrivă, cu cealaltă serie de termeni, obținem:

(I) *Este posibil ca unii albi să fie cai*
(I) *Este posibil ca unii albi să fie oameni*
(E) *Este necesar ca nici un om să nu fie cal.*

Concluzia este, de data aceasta, negativă.

[275] Adică din capitolul 20.

[276] Silogismul este de modul *Darapti*.

În adevăr, dacă una din premise în prima figură este posibilă, concluzia de asemenea va fi posibilă, după cum am văzut[277]. Și tot așa, dacă premisa *BC* este simplă și *AC* posibilă[278]. Dar dacă acum *AC* este negativă și *BC* afirmativă, indiferent care din două este simplă, în ambele cazuri concluzia va fi posibilă[279]. Căci obținem din nou prima figură, și s-a dovedit că, dacă o premisă este posibilă în această figură, concluzia va fi de asemenea posibilă. Dar dacă premisa minoră *BC* este negativă, sau dacă ambele premise sunt negative, nici o concluzie silogistică nu poate fi trasă din premisele astfel dispuse; dar dacă ele sunt convertite, se obține un silogism, ca mai înainte[280].

Dacă una din premise este universală, iar cealaltă particulară, când ambele sunt afirmative, sau când universala este negativă și particulara afirmativă, vom avea același fel de silogisme, pentru că toate devin perfecte cu ajutorul figurii întâi[281]. De aceea, este clar că nu vom avea o concluzie silogistică simplă, ci una posibilă. Dar dacă premisa afirmativă este universală, iar cea negativă particulară[282], dovada se va face printr-o reducere la imposibil. Să presupunem că *B* aparține la toți *C*, iar *A* este posibil să nu aparțină unor *C*. Urmează necesar că *A* este posibil să nu aparțină unor *B*. Căci dacă *A* aparține cu necesitate la toți *B*, iar *B* — cum s-a presupus de la început — aparține la toți *C*, atunci și *A* aparține cu necesitate la toți *C*, întrucât aceasta s-a demonstrat mai înainte. Dar s-a admis de la început că *A* este posibil să nu aparțină la unii *C*[283].

---

[277] Capitolul 15.

[278] Silogismul este tot de modul *Darapti*, și se poate reduce la un silogism de modul *Darii*, prin conversiunea parțială a minorei.

[279] În ambele cazuri, vom avea un silogism în *Felapton*, reductibil la un silogism în *Ferio*, prin conversiunea parțială a minorei.

[280] Aceeași transformare o găsim în capitolul 20.

[281] Trebuie precizat că, în primul caz, silogismul va fi în *Disamis* sau în *Datisi*, iar în al doilea, în *Ferison*. Reducerea se va face de la *Disamis* sau *Datisi* la *Darii*, iar de la *Ferison*, la *Ferio*. De notat că reducerea modului *Disamis* la *Darii* se obține prin conversiunea simplă a majorei, prin transpunerea premiselor și conversiunea simplă a concluziei; în celelalte două ipoteze, ea se face prin simpla conversiune a minorei.

[282] Silogismul va fi de modul *Bocardo*.

[283] În logica modernă, dezvoltarea schematică are formele următoare:

bO	*Este posibil ca unii C să nu fie A*
cAr	*Toți C sunt B*
dO	*Este posibil ca unii B să nu fie A.*

40 a Ori de câte ori ambele premise sunt nedefinite ori particulare, nici un silogism nu este posibil. Demonstrația este aceeași cu cea dată în cazul premiselor universale, și se face cu ajutorul acelorași termeni[284].

22

<Silogisme cu o premisă posibilă și cu o premisă necesară, în figura a treia>

Dacă una din premise este necesară și cealaltă posibilă, când premisele sunt afirmative, o concluzie posibilă afirmativă se poate trage totdeauna; dar când o propoziție este afirmativă și cealaltă negativă, dacă afirmativa este necesară, o concluzie posibilă negativă poate fi trasă; dar dacă premisa negativă este necesară, atunci obținem atât o concluzie posibilă, cât și una simplă negativă. Dar o concluzie necesară negativă nu vom obține aici, cum n-am obținut nici în celelalte figuri[285].

Să zicem acum că premisele sunt afirmative, deci că *A* cu necesitate aparține la toți *C*, iar *B* are posibilitatea să aparțină la toți *C*. Deorece *A* aparține cu necesitate la toți *C*, și *C* poate să aparțină unor *B*, urmează că *A* nu aparține simplu, ci poate să aparțină unor *B*, căci

---

Să raționăm prin reducere la imposibil, luând ca atare contradictoria concluziei:

Este necesar ca toți B să fie A.

Făcând din această propoziție majora unui silogism care va avea aceeași minoră ca silogismul dat la început, obținem:

bAr	*Este necesar ca toți B să fie A*
bA	*Toți C sunt B*
rA	*Este necesar ca toți C să fie A.*

Acest silogism de modul *Barbara* ne duce la o concluzie contradictorie majorei silogismului în discuție; deci contradictoria concluziei acestui silogism din urmă este falsă și concluzia este adevărată. Singura condiție ca raționamentul precedent să fie corect este ca concluzia silogismului în *Barbara*, pe care l-am folosit, să fie corectă; or, acest lucru, spune Aristotel, s-a demonstrat mai înainte. Precizăm că această dovadă a fost dată în capitolul 9.

[284] Cf. sfârșitul capitolului 20.

[285] Deocamdată, de la începutul capitolului, Aristotel s-a mulțumit să enunțe rezultatul la care ne duc diferite combinații. Acum urmează examinarea și dovedirea acestor enunțări.

așa a rezultat în prima figură[286]. O demonstrație la fel poate fi făcută, dacă premisa *BC* este necesară și *AC* este posibilă[287]. Și tot așa, să presupunem că o premisă este afirmativă și cealaltă negativă, afirmativa fiind necesară, adică să zicem că *A* este posibil să nu aparțină nici unui *C*, însă *B* aparține cu necesitate la toți *C*[288]. Vom avea prima figură încă o dată[289], și deoarece premisa negativă exprimă o posibilitate, este evident că concluzia va fi tot posibilă. În adevăr, când premisele stau astfel în prima figură, concluzia, după cum am văzut[290], este posibilă. Dar dacă premisa negativă este necesară, concluzia va fi nu numai că *A* este posibil să nu aparțină unor *B*, ci de asemenea că nu aparține simplu unor *B*[291]. În adevăr, să zicem că *A* cu necesitate nu aparține lui *C*, dar că *B* poate să aparțină la toți *C*. Dacă premisa afirmativă *BC* este convertită, vom avea figura întâi și atunci premisa negativă este necesară[292]. Când premisele stau așa, rezultă, cum am văzut, atât că *A* este posibil să nu aparțină unor *C*, cât și că nu aparține simplu unor *C*; prin urmare, rezultă aici cu necesitate că *A* nu aparține simplu unor *B*[293]. Dar când premisa minoră este negativă, dacă ea este posibilă, obținem un silogism, schimbând premisa în complementara ei afirmativă, ca mai înainte; dar dacă ea este necesară, nici un silogism nu poate fi format. Căci atunci *A* aparține uneori cu necesitate la toți *B*, iar uneori este posibil să nu aparțină nici unui *B*. Pentru a ilustra apartenența universală, luați termenii: *somn, cal adormit, om;* iar pentru neapartenența universală, luați termenii: *somn, cal treaz, om*[294].

---

[286] Silogism în *Darapti*, conform cu un silogism în figura întâi, de modul *Darii*, la care poate fi redus prin conversiunea parțială a minorei.

[287] Avem iarăși un silogism de modul *Darapti*, reductibil ca în cazul precedent.

[288] Silogismul este de modul *Felapton*.

[298] Reducând la *Ferio*, prin conversiunea parțială a minorei.

[290] În capitolul 16.

[291] Silogism în *Felapton*. Schema ne dă următoarea formă cu două concluzii:

fE *Este necesar ca nici un C să nu fie A*
lAp *Este posibil ca toți C să fie B*
tOn *Este posibil ca unii B să nu fie A.*

sau

Unii B nu sunt A.

[292] Reducere la *Ferio*. Trebuie înțeles aici, nu că concluzia este necesară, adică apodictică, ci că este necesar ca ea să fie simplă, adică asertorică negativă.

[293] Același caz este tratat în capitolul 16.

[294] Schemele acestor raționamente neconcludente ar fi:

Este posibil ca toți oamenii să doarmă
Este necesar ca nici un om să nu fie un cal adormit
Este necesar ca toți caii adormiți să doarmă.

Tot așa va fi dacă unul dintre termeni se raportă universal la mediu, iar celălalt numai particular. Dacă ambele premise vor fi afirmative,
40 b concluzia va fi posibilă, nu simplă[295]; și tot așa, când o premisă este negativă și cealaltă afirmativă, ultima fiind necesară[296]. Dar când premisa negativă este necesară, concluzia de asemenea va fi o negativă simplă[297]. Căci felul demonstrației va fi același, fie că termenii sunt universali, fie că nu sunt. În adevăr, silogismele acestea trebuie să fie făcute perfecte cu ajutorul figurii întâi, așa încât un rezultat care urmează în prima figură, urmează de asemenea și în a treia[298]. Dar când premisa minoră este negativă și universală, dacă se referă la posibil, un silogism se poate forma cu ajutorul conversiunii[299], dar dacă este necesară, nu rezultă un silogism. Dovada va urma același curs ca și acolo unde premisele sunt universale, putând fi utilizați aceiași termeni.

Vedem deci când și cum în această figură se poate forma un silogism, și când concluzia este posibilă, și când este simplă. Este, de asemenea, evident că toate silogismele în această figură sunt imperfecte și că sunt făcute perfecte cu ajutorul primei figuri.

23

<Reducerea silogismelor la cele trei figuri, apoi la figura întâi și, în sfârșit, la modurile universale ale acestei figuri>

Este clar, din cele ce s-au spus[300], că silogismele în aceste figuri se desăvârșesc cu ajutorul silogismelor universale în prima figură și se reduc la acestea. Că orice silogism în genere poate să fie tratat așa, se

Este posibil ca toți oamenii să doarmă
Este necesar ca nici un om să nu fie un cal treaz
Este necesar ca nici un cal treaz să nu doarmă.

[295] Silogismul va fi în *Disamis* sau în *Datisi.*

[296] Silogismul va fi de modul *Ferison.*

[297] Silogism în *Ferison.*

[298] Pentru silogismele modale în figura întâi cu o premisă necesară și una posibilă. cf. mai sus, capitolul 16.

[299] Prin conversiunea minorei negative în afirmativa corespunzătoare, obținem un silogism de modul *Disamis.*

[300] În capitolul 7.

va lămuri acum, când se va dovedi că fiecare silogism este format prin una sau alta din aceste figuri[301].

Orice demonstrație și orice silogism dovedesc cu necesitate sau că ceva aparține sau că ceva nu aparține la ceva; și aceasta sau universal sau particular și, mai departe, sau direct sau ipotetic[302]. Un fel de dovadă ipotetică este reducerea la imposibil. Să vorbim acum de silogismele ce demonstrează direct, căci, după ce le vom fi lămurit pe acestea, adevărul poziției noastre va fi clar cu privire la acelea care se demonstrează prin imposibil și, în general, ipotetic.

Dacă avem să dovedim silogistic pe *A* despre *B*, fie că îi aparține, fie că nu-i aparține, trebuie să susținem ceva despre ceva[303]. Dacă acum *A* este susținut despre *B*, propoziția în chestiune de la început va fi luată ca bună[304]. Dar dacă *A* este susținut despre *C*, însă *C* nu este susținut despre ceva, nici ceva despre el, nici altceva despre *A*, nici un silogism nu va fi posibil[305]. În adevăr, nimic nu urmează cu necesitate din susținerea că un anumit lucru stă într-o anumită legătură cu alt lucru. Astfel, trebuie să luăm și o altă premisă. Dacă deci *A* este afirmat despre altceva, sau altceva despre *A*, sau ceva despre *C*, nimic nu împiedică

301 Se va dovedi deci că orice silogism intră în una dintre cele trei figuri; dar silogismele în figurile a doua și a treia se reduc la silogisme în figura întâi, iar acestea la modurile *Barbara* și *Celarent*; se va dovedi deci, în cele din urmă, că orice silogism se reduce la modurile *Barbara* sau *Celarent*.

302 Pentru Aristotel, un raționament este ipotetic atunci când se întemeiază, în afară de cele două premise, pe o supoziție acceptată provizoriu. Teoria silogismelor ipotetice îi este străină; o întâlnim oarecum la stoici, dar abia modernii o studiază cu adevărat, în opoziție cu silogismele categorice. Raționamentele ipotetice, pentru Aristotel, se dovedesc mai cu seamă prin reducere la imposibil, și nu direct, ca raționamentele categorice, reducerea la imposibil fiind, după cum se exprimă Aristotel mai departe, un fel de probă „din ipoteză".

303 Cu alte cuvinte, teza generală este că silogismul conchide de la *A* la *B*, prin intermediul unui mediu *C*, care este legat cu ambii extremi *A* și *B*, dar el poate fi legat numai în trei feluri, după trei poziții; deci silogismele vor fi numai de trei feluri, adică în trei figuri, și orice silogism va aparține în chip necesar uneia dintre cele trei figuri. Plecând de la acest principiu, avem mai multe reguli: un silogism afirmă (ar trebui să spunem, susține) ceva despre ceva, constituie prima regulă; pentru ca un silogism să fie concludent, trebuie adică să avem propoziții care leagă un subiect și un predicat.

304 Aceasta este a doua regulă: premisa trebuie să fie deosebită de concluzie; altfel comitem eroarea numită *petitio principii* (ca în „Dunărea este un fluviu, deci este un fluviu").

305 A treia regulă: dacă nu sunt date cel puțin două propoziții, nu urmează o concluzie.

formarea unui silogism; dar el nu va fi în relație cu *B* prin premisele luate[306]. Și nici când *C* aparține la altceva, și acel altceva iarăși la altceva, și tot așa mai departe, fără ca nici o legătură cu *B* să aibă loc, nu va
41 a rezulta un silogism de la *A* la *B*. Căci am stabilit, în genere, că nici un silogism nu poate lega un lucru de altul, dacă nu s-a luat un termen mediu, care este raportat într-un anumit fel la fiecare dintre cei doi cu ajutorul enunțării[307]. Silogismul în general decurge din premise, iar un silogism referitor la *acesta*, din premise ce se raportă la *acesta*, și un silogism de la *acesta* la *acela* urmează totdeauna din premisele de la *acesta* la *acela*[308]. Dar nu putem formula o premisă cu referire la *B*, dacă nici nu afirmăm, nici nu negăm ceva despre el; și tot așa, să formulăm o premisă de la *A* la *B*, dacă nu admitem nimic comun lor, ci afirmăm ori negăm numai atribute particulare ale fiecăruia. Deci trebuie să admitem ceva la mijloc între amândoi, care să lege predicatele lor, dacă trebuie să avem un silogism care enunță pe acesta despre acela. Trebuie, prin urmare, să admitem ceva comun în relație cu amândoi, și aceasta este posibil în trei chipuri (ori enunțând pe *A* despre *C* și pe *C* despre *B*, ori pe *C* despre amândoi, ori pe amândoi despre *C*), și acestea sunt figurile, despre care am vorbit. Este evident atunci că oricare silogism trebuie făcut în una sau alta dintre aceste figuri[309]. Argumentul rămâne

---

[306] A patra regulă. Un silogism trebuie să aibă trei termeni; fie A, B și C acești trei termeni, deci *A* este afirmat sau negat despre altceva decât *B*, sau dacă altceva decât *B* este afirmat sau negat despre *A*, și dacă nici *C* nu este afirmat sau negat în legătură cu *B*, vom avea poate un silogism, dar concluzia nu va stabili o legătură între *A* și *B*, ci între *A* și acel altceva decât *B*, care va fi altceva decât unul dintre cei trei termeni dați la început; silogismul va avea toți trei termenii, dar ei vor fi *A*, *C* și acel altceva decât *B*, pe care îl putem numi, de pildă, *D*. Nu vom avea deci un silogism de la *A* la *B*.

[307] În capitolul 4 s-a stabilit, în adevăr, că un silogism cuprinde trei termeni *A*, *B* și *C*. Acesta din urmă, denumit mediu, apare în fiecare dintre cele două premise, fie, după cum se va arăta mai jos din nou, ca predicat într-una dintre premise și ca subiect în cealaltă, fie ca predicat în ambele premise, fie ca subiect în ambele premise. Pe baza acestei deosebiri referitoare la poziția termenului mediu în premise, Aristotel a statornicit cele trei figuri ale silogismului. Termenul mediu trebuie să apară legat în cele două premise de câte unul dintre ceilalți doi termeni extremi.

[308] Un silogism pleacă de la premise care nu sunt două propoziții oarecare, ci două propoziții luate în așa fel încât cutare subiect *(acesta)* să fie prezent într-una din premise, iar predicatul de care vrem să-l legăm *(acela)* să fie prezent în cealaltă; amândoi termenii, subiectul și predicatul, se vor arăta în relația lor cu un al treilea termen care, unindu-i, va dispărea după ce le va fi fost comun.

[309] Cu alte cuvinte, nu există decât trei figuri, fiind numai trei combinații posibile în ce privește poziția termenului mediu. Aristotelicii medievali vor construi totuși o a patra

același, dacă mai mulți termeni medii sunt necesari pentru a stabili relatia cu *B;* căci figura este aceeași, ori cu un singur termen mediu, ori cu mai mulți[310].

Este clar atunci că silogismele direct demonstrabile sunt efectuate cu ajutorul figurilor arătate. Considerațiile ce urmează vor arăta că și reducerile la imposibil se fac în același fel. Căci toți acei care argumentează prin imposibil deduc silogistic ceea ce este fals, dar dovedesc astfel ipotetic propoziția dată originar în discuție, când ceva imposibil rezultă din admiterea contradictoriei față de propoziția în discuție[311]. De exemplu, se dovedește că diagonala pătratului este incomensurabilă cu latura lui[312], pentru motivul că numerele nepereche ar fi egale cu cele pereche, dacă se presupune că sunt comensurabile. Tragem atunci concluzia că numerele nepereche devin egale cu cele pereche, și se demonstrează ipotetic incomensurabilitatea diagonalei, prin aceea că rezultă o opinie falsă din contradictorie. Astfel am găsit că raționăm *prin imposibil,* dacă demonstrăm ceva ca imposibil cu ajutorul unei ipoteze admise la început.

---

figură, scindând-o pe întâia, care nu reține decât cazul în care termenul mediu este subiect in majoră și predicat în minoră, în vreme ce în a patra figură, mediul este predicat în majoră și subiect în minoră. Scolasticii au imaginat catrenul următor, care redă mnemotehnic cele patru figuri:

Sub prae,
Tum prae prae
Tum sub sub
Denique prae sub.

310 Aici Aristotel întrevede *soritul* (sau *polisilogismul*), reprezentarea schematică fiind următoarea:

Toți C sunt B
Toți D sunt C
Toți E sunt D
Toți A sunt E
———
Toți A sunt B.

Aristotel pretinde că principiul celor trei figuri este și aici respectat.

311 Reducerea la imposibil este procedeul logic care dovedește că contradictoria concluziei în discuție este absurdă; dovada aceasta se face pe temeiul unui silogism; dar dacă contradictoria în chestiune este absurdă, adevărul concluziei contestate nu se stabilește pe baza altui silogism, ci potrivit ipotezei că contradictoria, dacă ar fi admisă, ne duce la o propoziție inconciliabilă cu ceea ce s-a admis în prealabil într-una sau cealaltă premisă a silogismului primitiv.

312 Pentru grecii vechi, diametrul cercului și diagonala pătratului aveau același înțeles, deoarece diagonala pătratului înscris în cerc este diametrul acelui cerc.

Prin urmare, întrucât falsitatea în reducerile la imposibil este arătată printr-un silogism direct, pe când enunțul originar este dovedit ipotetic, și întrucât am stabilit că silogismele directe sunt produse cu ajutorul acestor figuri, este evident că silogismele prin imposibil, de asemenea, vor fi făcute cu ajutorul acestor figuri. Și tot așa, cu toate celelalte silogisme ipotetice[313], căci, în orice caz, silogismul duce la o propoziție substituită enunțului originar; iar enunțul originar este obținut cu ajutorul
41 b unei concesii sau al unei alte ipoteze[314]. Dar dacă aceasta este adevărat, atunci orice demonstrație și orice silogism trebuie să fie formate cu ajutorul celor trei figuri arătate mai sus. Dar când s-a arătat aceasta, este clar că fiecare silogism este desăvârșit cu ajutorul primei figuri și este reductibil la silogismele universale din această figură[315].

24

<Orice silogism trebuie să aibă o premisă afirmativă și una universală>

Mai departe, în orice silogism una din premise trebuie să fie afirmativă, și să nu lipsească o universală. Fără universalitatea uneia din premise, sau silogismul nu este posibil, sau nu se va demonstra enunțul

---

[313] Silogismele „prin imposibil" nu sunt decât un caz particular de silogism ipotetic.

[314] Să luăm ca exemplu următoarea schemă:

Dacă este B, este A
B este
A este.

Pentru că această demonstrație să fie recunoscută valabilă, este nevoie ca prima teză să fie admisă de la început; ea reprezintă tocmai ipoteza și cere asentimentul adevărului.

Cea de a doua teză, care nu mai este ipotetică, ci categorică, se cere însă demonstrată; și demonstrația se va face cu ajutorul unui silogism comun în una dintre cele trei figuri, fiindcă am arătat că nu pot fi alte figuri.

Cea de a treia teză de mai sus *(A este)* rezultă direct din ceea ce s-a adoptat de la început ca adevărat.

[315] Aristotel a arătat, în adevăr, — și aceasta va fi o concepție a sa constantă, — că orice silogism este reductibil la un silogism în figura întâi, care are moduri universale

dat, sau se va postula ceea ce este de demonstrat[316]. Să zicem că avem de demonstrat că plăcerea produsă de muzică este un bine. Dacă susținem, ca o premisă, că plăcerea este bună, fără să adăugăm *orice*, nici un silogism nu este posibil; dacă susținem că unele plăceri sunt bune, sau acestea n-au de a face cu plăcerea muzicală, deci nu aparțin subiectului propus, sau susținem că plăcerea muzicală este un bine, și atunci ne întoarcem la punctul de plecare, pe care urma să-l dovedim[317]. Aceasta apare mai evident în demonstrațiile geometice, de exemplu, că unghiurile de la baza unui triunghi isoscel sunt egale. Să presupunem că liniile *A* și *B* au fost trase până la centru. Dacă admitem că unghiul *AC* este egal cu unghiul *BD*, fără să susținem în general că unghiurile din semicercuri sunt egale; și iarăși, dacă admitem că unghiul *C* este egal cu unghiul *D*, fără admiterea adițională că fiecare unghi <opus> unui segment este egal cu oricare alt unghi <opus> aceluiași segment; și apoi dacă mai admitem că atunci când unghiuri egale sunt scăzute tot din unghiuri întregi egale, resturile <*A* și *B*> sunt de asemenea egale, vom ajunge să presupunem tocmai aceea ce trebuie demonstrat, afară numai dacă admitem că, scăzând cantități egale din cantități egale, resturile sunt de asemenea egale[318].

și este singurul perfect. În limbajul logicii medievale, înseamnă, cum am mai arătat, că orice silogism se poate reduce la un silogism de modurile *Barbara* sau *Celarent*.

[316] Aristotel a demonstrat înainte că două premise negative sau două premise particulare nu dau nici o concluzie. În cele ce urmează, el va arăta din nou, pe bază de exemple, că orice silogism trebuie să aibă cel puțin o premisă universală; nu va relua însă demonstrația necesității unei propoziții afirmative.

[317] Acest din urmă caz constituie petiția de principiu anunțată. Concluzia căutată fiind

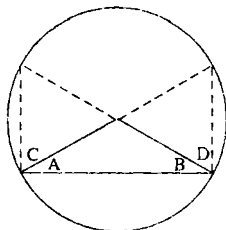
Plăcerea muzicală este bună,

al cărei obiect este o plăcere particulară, nu putem să avem o premisă particulară de tipul

Unele plăceri sunt bune,

căci urmează sau că aceste plăceri particulare sunt altceva decât plăcerea muzicală, sau că sunt tocmai plăcerea muzicală, de unde petiția de principiu.

[318] Raționamentul acesta n-a fost înțeles la fel de toți comentatorii. Waitz, în *Aristotelis Organon*, I, 434–435, propune o demonstrație a teoremei care are meritul să lumineze pe deplin textul lui Aristotel. Iată această demonstrație: Luăm punctul de intersecție al celor două laturi egale ca centru al unui cerc având raza egală cu laturile egale ale triunghiului isoscel; prelungind ambele laturi până la intersecțiile lor cu cercul, unim apoi aceste puncte cu vârfurile *A* și *B*. Dar unghiurile *A* + *C* și *B* + *D* sunt egale, căci toate *unghiurile înscrise într-un semicerc sunt egale*.

Se vede deci că, în oricare silogism, trebuie să fie o premisă universală și că universalul este numai atunci demonstrat, când toate premisele sunt universale, pe când particularul este dovedit atât din două premise universale[319], cât și din una singură[320]. Prin urmare, dacă concluzia este universală, premisele de asemenea trebuie să fie universale; dar dacă premisele sunt universale, concluzia poate să nu fie universală. Și este clar de asemenea, că în fiecare silogism, ori amândouă premisele, ori una din ele trebuie să fie ca și concluzia. Și înțeleg că nu este vorba numai de a fi afirmative ori negative, ci de asemenea, de a fi necesare, simple ori posibile[321]. Trebuie să mai considerăm încă și celelalte forme de enunțare.

Se vede deci când un silogism în general poate fi făcut și când nu, și când poate fi format un silogism valid sau un silogism perfect[322]. Dacă un silogism este format, termenii trebuie rânduiți în unul din modurile arătate.

25

<Orice silogism are trei termeni și două premise>

Este clar, de asemenea, că orice demonstrație trebuie să se facă prin trei termeni, și nu mai mulți, afară de cazul când aceeași concluzie rezultă din diferite perechi de premise; de exemplu, concluzia *E* poate

---

Mai vedem că unghiurile *C* și *D* sunt egale, fiindcă, într-o circumferință, *orice unghi al unui segment este egal cu orice alt unghi al aceluiași segment* (adică unghiurile care cuprind între laturile lor același arc sunt egale).

Dar atunci și unghiurile *A* și *B* sunt egale, *cantități egale scăzute din cantități egale, dând resturi egale.*

Aristotel observă că, dacă nu avem grijă să admitem principiile generale (pe care noi le-am subliniat în cursul demonstației), nu putem să construim raționamentul care formează verigile demonstrației teoremei.

319 De pildă, modul *Darapti.*

320 De pildă, modul *Darii.*

321 Adică e vorba nu numai de premisele simple, ci și de cele modale.

322 *Valid,* este luat aici în sensul în care Aristotel zice de obicei *imperfect.* Un silogism este deci perfect, iar în caz contrar, imperfect sau valid.

fi stabilită prin premisele *A* și *B*, și *C* și *D*, ori prin premisele *A* și *B*, ori *A* și *C*, ori *B* și *C*. Căci nimic nu oprește existența mai multor termeni medii pentru aceleași concluzii. Dar atunci nu mai avem un silogism, ci mai multe[323]. Tot așa este când fiecare din premisele *A* și *B* este obținută prin derivare silogistică; de exemplu, *A* cu ajutorul lui *D* și *E*, iar *B* cu ajutorul lui *F* și *G*[324]. Acum, una poate fi obținută prin silogism, iar cealaltă prin inducție[325]. Dar și așa silogismele sunt mai multe, căci și concluziile sunt mai multe, de exemplu, *A* și *B* și *C*[326]. Dacă, în aceste cazuri, există un singur silogism, nu mai multe, aceeași concluzie poate fi întemeiată pe mai mult de trei termeni, dar nu poate fi întemeiată în felul cum *C* rezultă din *A* și *B*[327]. Să presupunem că propoziția *E* este scoasă din premisele *A*, *B*, *C* și *D*. Atunci este necesar ca, între acestea, una să se raporteze la alta ca un întreg la o parte[328]. Căci s-a dovedit înainte[329] că, dacă s-a format un silogism, unii termeni ai lui trebuie raportați în acest fel. Să zicem că *A* stă în această relație cu *B*. O concluzie urmează atunci din ele. Și ea trebuie să fie ori *E* ori una sau alta dintre *C* și *D*, ori ceva deosebit de acestea[330]. 42 a

Dacă concluzia este *E*, silogismul va avea pe *A* și *B* ca singurele sale premise[331]. Dar dacă *C* și *D* sunt în așa fel raportate, încât una este un întreg și cealaltă o parte[332], o concluzie va urma din ele de

---

[323] Se știe că același adevăr poate fi dovedit diferit. Fiecare argument nou este un nou silogism, cu premise deosebite; dar concluzia este una și aceeași.

[324] Caz în care fiecare din premise este obținută, la rândul ei, pe baza unui silogism. numit *prosilogism;* majora *A* este concluzia promajorei *D* și prominorei *E*, minora *B* aceea a promajorei *F* și a prominorei *G*.

[325] Una din premise rezultă dintr-un prosilogism, iar cealaltă dintr-o generalizare a unor cazuri individuale. Despre inducție, Aristotel va trata mai departe (II, 23).

[326] Majora *A* este concluzia unui prosilogism, minora *B* concluzia unui prosilogism, iar *C* este concluzia ce rezultă din majoră și minoră.

[327] Vom avea un prosilogism, iar nu un silogism compus din două premise *A* și *B* și din concluzia *C*.

[328] Majora fiind universală, care apare ca un tot *(toți oamenii)*, față de minora particulară, care este o parte (*unii X sunt oameni*).

[329] Capitolul 23.

[330] În adevăr, acestea sunt singurele ipoteze posibile; ele vor fi cercetate pe rând de Aristotel în cele ce urmează.

[331] Aceasta a fost prima posibilitate. Din *A* și *B* decurge *E*; și *C* și *D* sunt deci inutile.

[332] O a doua posibilitate care se va subîmpărți. Dacă *C* și *D* se raportează ca o parte la tot, aceste două propoziții pot forma premisele unui silogism.

asemenea[333]: și anume, trebuie să fie ori *E*, ori una sau alta din premisele *A* și *B*, sau altceva decât acestea[334]. Dar dacă este *E*[335], ori *A*, ori *B*[336], atunci silogismele sau vor fi mai multe decât unul, sau același lucru este dedus cu ajutorul mai multor termeni[337], numai în sensul arătat mai înainte[338]. Dar dacă concluzia este oricare alta, silogismele vor fi mai multe și nelegate între ele[339]. Dar dacă *C* nu este raportat la *D*, așa încât ele să formeze un silogism, premisele au fost admise în zadar[340]; cel mult au fost admise în vederea inducției sau pentru a ascunde concluzia, sau pentru altceva de acest fel[341].

Dar dacă din propozițiile *A* și *B* nu urmează *E*, ci o altă concluzie oarecare, și dacă din *C* și *D* urmează ori *A*, ori *B*, ori altceva, atunci avem înainte mai multe silogisme, și ele nu stabilesc concluzia propusă. Căci am admis, de la început, că silogismul demonstra pe *E*. Dacă, în sfârșit, nici o concluzie nu urmează din *C* și *D*, înseamnă că aceste premise au fost admise în zadar și că silogismul nu dovedește propoziția originară[342].

Este, astfel, evident că orice demonstrație și orice silogism se întemeiază numai și numai pe trei termeni.

Acest lucru fiind stabilit, este clar că o concluzie silogistică urmează din două premise, și nu din mai multe. În adevăr, cei trei termeni formează două premise[343], afară numai dacă o nouă premisă nu s-a admis cumva, cum s-a spus la început, pentru a perfecționa

---

[333] Cf. mai sus, nota 328.

[334] De astă dată, am epuizat toate posibilitățile subîmpărțirii.

[335] Rezultă că *E*, care a servit de concluzie premiselor *A* și *B*, decurge ca concluzie și din premisele *C* și *D*; suntem în prezența unui adevăr care se poate demonstra prin două argumente deosebite, prin două silogisme, iar nu printr-unul singur.

[336] Ori *A*, ori *B*: *CDA* sau *CDB* sunt ceea ce am numit, mai sus, prosilogisme.

[337] Cf. nota 335.

[338] Adică numai în sensul că concluzia „nu poate fi dedusă în felul cum *C* este stabilit cu ajutorul lui *A* și *B*". Cf. mai sus, nota 327.

[339] Ele vor fi silogisme deosebite.

[340] O nouă subliniere a importanței silogismului.

[341] În astfel de cazuri, ieșim, după concepția lui Aristotel, din domeniul logicii și pătrundem în cel al dialecticii, unde avem un adversar de combătut prin tot felul de mijloace. Despre rolul dialecticii, știință — pentru Aristotel — de simplă dispută, s-a spus câte ceva în capitolul 1. Dialectica va fi studiată însă mai în special de Aristotel, în *Topica* VIII, 1.

[342] Adică nu dovedește pe *E*, adevăr ce era de demonstrat de la început.

[343] Unul din termeni, mediul, este luat de două ori, câte o dată în fiecare premisă.

silogismele[344]. Este, de aceea, clar că, în orice argumentare silogistică, dacă premisele din care urmează concluzia propriu-zisă (căci unele din concluziile precedente trebuie să fie premise[345]) nu sunt în număr cu soț, această vorbire[346] ori nu este un silogism, ori a admis mai mult decât era necesar pentru stabilirea tezei.

Dacă silogismele sunt luate potrivit cu premisele lor principale, 42 b
orice silogism va consta dintr-un număr cu soț de premise și un număr fără soț de termeni (căci termenii întrec numărul premiselor cu unul), iar concluziile vor reprezenta jumătatea numărului premiselor[347]. Dar ori de câte ori o concluzie s-a scos cu ajutorul unor prosilogisme, ori cu ajutorul mai multor temeni medii în continuare, de exemplu, propoziția *AB* cu ajutorul termenilor medii *C* și *D*, — numărul termenilor va întrece regulat numărul premiselor cu unul (pentru că termenul adăugat trebuie să fie așezat ori în afară, ori înăuntru; dar în ambele cazuri, urmează că relațiile de enunțare sunt cu una mai puține decât termenii raportați), iar premisele vor fi egale în număr cu relațiile de enunțare[348]. Premisele, oricum, nu vor fi totdeauna cu soț, iar termenii fără soț, ci vor alterna, — când premisele sunt cu soț, termenii trebuie să fie fără soț; când termenii sunt cu soț, premisele trebuie să fie fără soț[349]. Căci cu orice termen se adaugă și o premisă, dacă un termen se adaugă de undeva. Prin urmare, întrucât premisele sunt, cum am văzut, cu soț, iar termenii fără soț, trebuie să-i facem alternativ cu soț și fără soț, la fiecare adaos. Dar concluzile nu vor avea aceeași proprietate, nici în privința termenilor, nici a premiselor. În adevăr, dacă se adaugă un termen, concluziile

---

[344] Rezerva aceasta privește silogismele imperfecte (în a doua și a treia figură), care se reduc la un silogism perfect (în figura întâi) prin adăugarea unei converse.

[345] S-a vorbit mai sus de prosilogisme care au drept concluzii, dacă este numai unul, una dintre premisele silogismului principal, sau ambele premise, dacă sunt două.

[346] Această vorbire, sau acest raționament, sau această expunere; enunțul, desemnat aici în mod vag, nu este un silogism; în unele cazuri, facem un exces de termeni.

[347] Aristotel ar putea să vorbească mai simplu de regula a două premise (și nu a unor premise cu soț), de trei termeni (și nu de termeni în număr impar), de o concluzie (și nu de concluzii reprezentând jumătate din numărul premiselor). Dar el va generaliza curând, studiind prosilogisme și polisilogisme, iar regulile vor da rezultate numerice ca acelea pe care le-a formulat aici.

[348] Cf. nota precedentă.

[349] Este vorba aici de ceea ce numim în logică polisilogisme, adică silogisme compuse, în opoziție cu silogismele simple, despre care s-a tratat până acum în chip exclusiv.

se vor adăuga și ele, așa încât ele vor fi cu una mai puțin decât termenii dați. Căci concluzia este trasă, nu în relație cu termenul adăugat, ci în relație cu restul; de exemplu, dacă la *A*, *B*, *C*, se adaugă termenul *D*, prin aceasta s-au adăugat două concluzii, una în relație cu *A* și alta în relație cu *B*[350]. Și tot așa, cu orice adaos ulterior. La fel se întâmplă însă și dacă termenul este așezat la mijloc[351]. Căci numai cu un singur termen nu se poate construi un silogism. Prin urmare, concluziile vor fi mult mai numeroase decât termenii și premisele.

26

<Ce fel de concluzii pot fi stabilite și respinse în fiecare figură>

Deoarece știm acum la ce se referă silogismele și ce fel de concluzii sunt trase în fiecare figură și în câte chipuri[352], este evident pentru noi ce fel de probleme sunt greu de dovedit și ce fel de probleme sunt ușor de dovedit. Ceea ce este conchis în multe figuri și în multe moduri este mai ușor; ceea ce este conchis în puține figuri și în puține moduri este mai greu de dovedit. Universala afirmativă este dovedită numai cu ajutorul primei figuri și prin aceasta apoi, numai într-un singur mod[353]; universala negativă se dovedește atât prin prima, cât și prin a doua figură, prin prima într-un mod[354], iar prin a doua în două moduri[355]. Afirmativa particulară se dovedește prin prima și ultima figură, într-un mod prin prima[356] și în trei moduri prin ultima[357]. Particular negativa se dovedește prin toate figurile, și anume, într-un mod în prima[358], în două moduri

[350] Cu alte cuvinte, vom avea două concluzii noi, *AB* și *BD*.

[351] Adică între *A* și *B*, sau între *B* și *C*: adjoncțiunea se va face aici *intra*, iar nu *extra*, ca în alte cazuri când avem *DA*.

[352] Adică în câte moduri.

[353] Prin modul *Barbara*.

[354] *Celarent*.

[355] *Cesare* și *Camestres*.

[356] *Darii*.

[357] *Darapti*, *Disamis* și *Datisi*.

[358] *Ferio*.

într-a doua[359] și în trei moduri într-a treia[360]. Este deci clar că universala afirmativă este foarte greu de stabilit și foarte ușor de doborât. În general, 43 a
universalele sunt mai ușor de răsturnat decât particularele, căci fie că predicatul nu aparține la nici una, fie că nu aparține la unii, universalele afirmative sunt suprimate[361]; și negativa particulară se dovedește în toate figurile, iar negativa universală numai în două[362]. Și tot așa cu negativa universală: enunțul de la început este suprimat, fie că predicatul aparține la tot, fie că numai la o parte; și aceasta este posibilă în două figuri[363]. Dar judecățile particulare pot fi respinse numai într-un singur fel, prin dovada că predicatul aparține ori la tot, ori la nimic[364]. În schimb, judecățile particulare sunt mai ușor de dovedit, pentru că dovada este posibilă în mai multe figuri, și prin mai multe moduri. Și, în general, nu trebuie să ascundem că este posibil să respingem judecăți una prin alta, adică judecăți universale cu ajutorul unor particulare, și judecăți particulare, cu ajutorul unor universale[365]; dar nu este posibil a dovedi judecăți universale cu ajutorul unor particulare, deși este posibil a dovedi judecăți particulare cu ajutorul unor universale[366]. Și, totodată, este evident că este mai ușor a respinge decât a dovedi.

Felul în care orice silogism este produs, numărul termenilor și premiselor, relația premiselor una cu alta, ce fel de problemă se dovedește în fiecare figură și numărul figurilor potrivite pentru fiecare problemă — toate aceste chestiuni sunt acum clare din cele ce s-au spus.

---

359 *Festino* și *Baroco*.

360 *Felapton, Bocardo* și *Ferison*.

361 Ele sunt adică suprimate printr-o negativă, fie universală, fie particulară.

362 Universala afirmativă este, așadar, răsturnată prin nouă moduri: *Celarent, Ferio, Cesare, Camestres, Festino, Baroco, Felapton, Bocardo* și *Ferison*, trei dintre aceste moduri având o concluzie universal-negativă, după cum se vede, și aparținând fie figurii întâi (pentru *Celarent*), fie figurii a doua (pentru *Cesare* și *Camestres*).

363 Universala negativă este deci răsturnată de cinci moduri: *Barbara, Darii, Darapti, Disamis* și *Datisi*.

364 Mai precis, particulara afirmativă este răsturnată de universala negativă în *Celarent, Cesare, Camestres*, iar particulara negativă, prin universala afirmativă, în *Barbara*.

365 Luând, în fiecare caz, contradictoria, putem trece valabil *A* pentru *O* și *E* pentru *I* și invers.

366 De la *unii* nu putem trece valabil la *toți*, cum putem trece valabil de la *toți* la *unii*. De exemplu, afirmația că „Unii cai sunt nărăvași" nu înseamnă că *toți* caii sunt

27

<Reguli generale pentru găsirea termenului mediu în silogismele categorice>

Acum trebuie să stabilim cum putem avea totdeauna un belșug de silogisme referitoare la o temă dată și pe ce cale putem ajunge la principiile relative la tema dată. Căci trebuie nu numai să cercetăm construcția silogismelor, ci să avem și putința de a le construi noi[367].

Din toate lucrurile câte există, unele sunt de așa natură încât nu pot fi enunțate despre ceva cu adevărat în sens universal, de exemplu, Cleon și Callias, adică individualul și sensibilul; dar alte lucruri pot fi enunțate despre ele (pentru că fiecare din aceste lucruri individuale este atât om cât și animal); și unele lucruri sunt ele însele enunțate despre altele, dar altele nu pot fi enunțate înainte despre ele[369]; iar unele sunt enunțate despre altele întocmai ca și altele despre ele; de exemplu, om despre Callias și animal despre om[370]. Este clar că anumite lucruri, în mod firesc, nu se pot enunța despre ceva; căci, de regulă, orice lucru ce cade sub simțuri este de așa natură, încât nu poate fi enunțat despre altceva, decât doar accidental[371]. În adevăr, noi spunem uneori că acest lucru alb este Socrate sau că cel ce vine acum către noi este Callias. Vom explica în altă parte[372] că există o limită supremă și pentru acest proces al atribuirii; pentru moment, să admitem aceasta ca dat. Despre aceste predicate ultime[373], nu este posibil să demonstrăm un alt predicat, decât

[367] Logica formală va avea, astfel, o latură practică, pe lângă cea teoretică.

[369] Aceste lucruri pot fi numai predicate și niciodată subiecte, astfel sunt calitatea și cantitatea (vezi *Categorii*, 5–7).

[370] Omul este specie față de genul animal și gen față de individul Callias. În „Callias este om" *om* apare ca predicat și ca gen, iar în „Omul este animal", *om* apare ca subiect și ca specie.

[371] Pentru Aristotel, un predicat al unui subiect este accidental, dacă apare și dispare în legătură cu acel subiect, fără ca subiectul să apară și să se distrugă o dată cu predicatul; astfel, Socrate poate să fie sau să nu fie înveșmântat în alb și rămâne tot Socrate; Callias poate să vină acum sau să nu vină către noi, și rămâne tot Callias.

[372] *Analitica secundă* I, 22.

[373] Aristotel le mai numește și genuri supreme; ele pot fi numai atribute și niciodată subiecte (vezi *Categoriile* 2 *passim*).

doar ca o simplă opinie, pe când ele pot fi enunțate despre alte lucruri. Nici individualul nu poate să fie enunțat despre alte lucruri, deși alte lucruri pot fi enunțate despre el. În sfârșit, privitor la ceea ce se află între cei doi, este evident că sunt posibile ambele: el însuși este enunțat despre altul și altul despre el. Argumentările și cercetările au de-a face mai ales cu aceste lucruri[374].

Trebuie să alegem premisele potrivite pentru fiecare problemă, în 43 b
felul următor: înainte de toate, trebuie să precizăm lucrul însuși cu definițiile și toate proprietățile lui; apoi trebuie să determinăm acele atribute, care urmează logic din lucrul dat[375], ca și acelea care nu-i pot aparține lui. Dar acelea cărora el nu poate aparține nu trebuie relevate, pentru că judecata negativă implicată mai sus este convertibilă[376]. Din predicatele care urmează lucrului, trebuie să distingem pe acelea care cad în definiția lui, acelea care sunt enunțate ca proprietăți și acelea care sunt enunțate ca accidente; iar dintre acestea din urmă, pe acelea care aparțin aparent și acelea care aparțin real[377]. Cu cât vom dispune de un număr mai mare de proprietăți, cu atât mai repede vom ajunge la o concluzie; și cu cât prindem mai mult proprietățile care sunt adevărate, cu atât mai puternică va fi demonstrația noastră. Dar nu trebuie să relevăm pe acelea care urmează lucrului individual, ci pe acelea care urmează speciei în totalitatea ei, de exemplu, nu ceea ce urmează dintr-un om particular, ci ceea ce urmează din oricare om, căci silogismul se formează prin premise universale[378]. Dacă judecata este nedefinită, este nesigur dacă premisa este universală; dar dacă judecata este definită, chestiunea este clară[379].

---

[374] „Ceea ce se află între cei doi", adică *termenii intermediari* apar în silogisme când ca subiect, când ca predicat; de pildă, când afirm că *C este A* și că *B este C;* este vorba aici de mediul care se elimină în concluzie și care are rolul principal în „argumente și cercetări".

[375] O altă dificultate a textului este întrebuințarea, de către Aristotel, a trei expresii pentru relația dintre subiect și predicat: a) de obicei, predicatul *aparține* subiectului sau *este cuprins;* b) predictul *este exprimat* despre subiect; c) predicatul *urmează* subiectului.

[376] Prin conversiune, subiectul devine predicat și predicatul subiect, așa că este o muncă inutilă să enumerăm atributele ce *nu convin* unui subiect.

[377] Aparența este la originea opiniei și realitatea la aceea a științei adevărate. Asupra acestei deosebiri, Aristotel insistă în *Topica*.

[378] Un silogism cuprinde cel puțin o premisă universală.

[379] Logica modernă împarte propozițiile după cantitatea subiectului, în universale și particulare, și după calitatea predicatului, în afirmative și negative; Aristotel mai

Și tot așa, trebuie să relevăm acele atribute din care lucrul însuși urmează ca totalitate, pentru motivele date. Dar acela care urmează, nu trebuie să presupunem că urmează ca un tot[380]; de exemplu, că fiecare animal urmează omului, ori că fiecare știință urmează muncii, ci numai că urmează, fără precizare, așa cum procedăm în orice propoziție. Căci cealaltă judecată[381] este inutilă și imposibilă; de exemplu, că fiecare om este fiecare animal, ori că justiția este tot binele. Dar acela căruia îi urmează atributul primește determinantul *toți*[382]. Ori de câte ori subiectul, pentru care trebuie să găsim predicatele care îi urmează, este conținut de altceva, nu trebuie să relevăm ceea ce urmează sau nu urmează termenului universal (aceste predicate sunt cuprinse în termenul superior, întrucât ceea ce urmează animalului urmează și omului și ceea ce nu aparține animalului nu aparține nici omului)[383]. Trebuie să alegem acele predicate care sunt proprii fiecărui subiect. Căci unele lucruri sunt proprii speciei ca deosebită de gen, deoarece diferitelor specii trebuie să le

---

deosebește o a treia clasă, aceea a propozițiilor nedefinite, în care subiectul este luat într-o cantitate nedefinită; „Omul este coruptibil" ar fi o asemenea propoziție; ea nu afirmă nici că concepția s-ar putea întinde la *toți* oamenii, nici că este o ispitire care îi afectează numai pe *unii*. De fapt, o atare propoziție tinde spre universalitate; dar numai precizarea „*toți* oamenii" este hotărâtoare.

[380] Subiectul este asimilat aici de Aristotel unui antecedent, iar predicatul unui consecvent; predicatul urmează subiectului ca un consecvent unui antecedent, dar nu în totalitate, căci nu orice animal este om și nu orice știință este muzică (presupunând, cu Aristotel, că muzica este o știință). În logica modernă, se spune că predicatul unei propoziții nu are cantitate, că nu este cantificat ca subiectul. Logicianul H a m i l t o n a încercat să cantifice predicatul și să formeze propoziții care să-l exprime.

[381] Adică judecata cu predicat cantificat. O atare judecată este inutilă, fiindcă se reduce de la sine la o judecată cu predicatul necantificat, fără a-și schimba forța ce o imprimă raționamentului în care figurează; și este imposibilă ca ceva ce siluiește limbajul logic curent (ca în cazul în care am spune „Toți oamenii sunt unele animale").

[382] Subiectul, adică antecedentul, este singur cantificat: „toți oamenii sunt..." „unii oameni sunt ..."

[383] Textul în acest punct este destul de eliptic și obscur. Trebuie să înțelegem, cu W a i t z (*Aristotelis Organon*, I, 445), că atunci când subiectul unei premise este parte dintr-o noțiune mai generală, aceasta fiind față de el ca genul față de specie, nu vom urmări atributele legate de noțiunea superioară, ci atributele specifice subiectului în cauză. Atributele noțiunii superioare au fost determinate o dată cu acea noțiune și sunt presupuse date, astfel că este inutil să le mai luăm în considerare. Felul în care Aristotel formulează

aparțină caractere proprii. Și nici nu trebuie să luăm ca determinări cărora le urmează termenul superior acele determinări cărora le urmează termenul inferior cuprins în acela; de exemplu, să luăm ca subiecte pentru predicatul *animal* subiectele predicatului *om*[384]. Este, în adevăr, necesar ca, dacă animal urmează omului, să urmeze de asemenea tuturor determinărilor acestuia[385]. Dar acestea privesc mai precis alegerea a ceea ce se raportă la om. Trebuie, de asemenea, să avem în vedere consecvenții ca și antecedenții normali[386], căci propozițiile care rezultă normal se stabilesc silogistic din premise care rezultă normal, fie toate, fie numai în parte. Căci concluzia oricărui silogism seamănă cu principiile lui[387]. Nu trebuie, în sfârșit, să alegem predicate care urmează tuturor termenilor, pentru că nici un silogism nu poate fi construit din astfel de premise[388]. Cauza pentru care este așa, se va lămuri în cele ce urmează.

---

fraza în legătură cu exemplul este de natură să ne facă să ezităm asupra acestei explicații, după care ceea ce este de determinat la un subiect este *specificul*, tot ce-i aparține în propriu; dar zicând că „ce nu aparține animalului nu aparține omului" nu condamnă explicația dată prin susținerea că un subiect subordonat nu poate să aibă ceva specific, ci este o eroare în sine care n-ar tolera nici vreo altă explicație; căci, în realitate, rațiunea aparține omului și nu aparține animalului; și ea îl definește pe om în opoziție cu celelalte animale; rectificarea o face de altfel Aristotel însuși, ceva mai departe.

[384] Acest text este la fel de obscur. Putem însă discerne ușor că, după ce a vorbit de reguli după care luăm predicatele (consecvenții) unui subiect (antecedent), Aristotel se va ocupa de problema inversă; căutăm acum subiectul (antecedentul) unui predicat (consecvent). Regula este analogă; nu vom urmări antecedentele speciilor cuprinse în gen, ci acel al genului predicat; *om* fiind o specie a genului animal, vom recunoaște ușor că *savant*, care este un antecedent al predicatului *om*, nu convine ca antecedent și la *animal*.

[385] Dacă vrem să găsim ce urmează speciei, nu e destul să ne oprim la ce urmează genului. De exemplu, lui *râde* îi urmează mijlocit *animal*, dar nemijlocit *om*.

[386] Este anormal, de pildă, ca un om să aibă un singur braț, dar este normal ca un bărbat să aibă mustață. Aristotel trece aici de la ceea ce se produce totdeauna la ceea ce se produce frecvent sau normal (ὡς ἐπὶ τὸ πολύ).

[387] Adică cu premisele din care izvorăște.

[388] Adesea, Aristotel înțelege prin termen major și prin termen minor propozițiile (majoră și minoră) conținând acești termeni într-un silogism. Aici, Aristotel vrea să spună că, într-un silogism, nu trebuie să alegem atribute care să fie afirmate de ambii termeni; căci două premise afirmative nu aduc uneori nici o concluzie (de pildă, la silogismele în figura a doua).

28

<Reguli pentru găsirea termenului mediu în silogismele categorice>

Cine vrea să stabilească ceva despre un întreg[389], trebuie să aibă în vedere *subiectele* predicatului de stabilit (subiectele despre care se întâmplă să enunțăm ceva) și *atributele* care urmează din acela despre care trebuie să enunțăm ceva. Căci, dacă vreunul dintre aceste subiecte este același cu vreunul din aceste atribute, atributul în chestiune trebuie să aparțină subiectului în chestiune[390]. Dar dacă vrem să stabilim nu o propoziție universală, ci una particulară, trebuie să căutăm antecedenții cărora le urmează amândoi termenii[391]. Căci dacă unul dintre antecedenți
44 a este identic cu altul, atunci identicul trebuie să aparțină la o parte din subiectul în chestiune[392]. Ori de câte ori un termen nu aparține nici unei părți din celălalt[393], trebuie să considerăm atât ceea ce urmează din subiectul căruia predicatul nu trebuie să-i aparțină, cât și atributele care nu pot fi în predicatul care nu trebuie să aparțină; sau invers, trebuie să considerăm atât atributele care nu pot fi în subiectul căruia predicatul nu trebuie să-i aparțină, cât și ceea ce urmează din predicatul care nu trebuie să aparțină subiectului[394]. Dacă unii membri ai acestor grupe sunt identici, unul dintre termenii în chestiune nu este posibil să aparțină

[389] Ceva care să convină în mod universal subiectului, luat în universalitatea lui.

[390] Construim atunci un silogism în *Barbara*.

[391] Trebuie, adică, să căutăm un antecedent comun, care va fi termenul mediu al silogismului. Astfel, dacă vrem să ajungem la concluzia particulară „Unele animale sunt raționale", căutăm termenul căruia îi urmează *rațional* și *animal*. Ambele urmează *omului*, care devine mediul unui silogism de figura a treia.

[392] La subiectul luat într-o parte a sferei, ceea ce ne dă propoziții particulare, *animal* și *rațional* sunt valabile împreună numai pentru *unele* animale (pentru *oameni*).

[393] Aristotel definește aici, cu o terminologie obscură, silogismele în modurile *Cesare* și *Camestres*.

[394] Avem premisa universal-negativă „Nici un om nu este cal". La *om*, căruia nu trebuie să-i aparțină *cal*, considerăm ceea ce urmează din el, *rațional*, iar la *cal* ceea ce nu-i poate fi atribuit: tot *rațional*. Urmează figura a doua:

cE	*Nici un cal nu e rațional*
sA	*Orice om este rațional*
rE	*Nici un om nu este cal.*

la vreunul din ceilalți. În adevăr, uneori rezultă un silogism în prima figură; alteori, un silogism în figura a doua. Dar dacă scopul este de a dovedi o propoziție particular negativă, trebuie să găsim antecedenții subiectului căruia nu-i aparține predicatul, de o parte și, de altă parte, atributele care nu pot să aparțină predicatului dat. Dacă unii membri ai acestor două grupe sunt identici, urmează că unul din termenii în chestiune nu aparține unora din ceilalți[395]. Poate că fiecare din aceste judecăți se va lămuri mai bine în felul următor. Să presupunem că consecvenții lui *A* sunt însemnați prin *B*, antecedenții lui *A* prin *C*, atributele care n-au posibilitatea să aparțină lui *A* prin *D*. Mai presupunem că atributele lui *E* sunt însemnate cu *F*, antecedenții lui *E*, cu *G*, și atributele care n-au posibilitatea să aparțină lui *E*, cu *H*[396]. Dacă vreun *C* ar fi identic cu vreun *F*, atunci *A* trebuie să aparțină la toți *E*; pentru că *F* aparține la toți *E* și *A* la toți *C*; prin urmare, *A* aparține la toți *E*[397]. Dacă *C* și *G* sunt identici, *A* trebuie să aparțină unor *E*, pentru că *A* urmează pe *C* și *E* urmează pe toți *G*[398]. Dacă *F* și *D* sunt identici, *A* nu va aparține nici unui *E*, pe baza unui prosilogism, căci, întrucât propoziția negativă este convertibilă și *F* este identic cu *D*, *A* nu va aparține nici

---

Dacă majora este convertită („Nici o ființă rațională nu este cal"), obținem figura întâi. Invers, dacă considerăm la *om*, căruia nu-i aparține *cal*, ce atribut nu trebuie să aibă *(nerațional)* și la *cal*, care nu trebuie să aparțină *omului*, ceea ce urmează din el, *nerațional*, obținem tot figura a doua:

cA	*Orice cal este nerațional*
mEs	*Nici un om nu este nerațional*
trEs	*Nici un om nu este cal.*

395 Cu alte cuvinte, concluzia este particular-negativă *(Felapton)*.

396 Remarcăm că, din text, rezultă intenția lui Aristotel de a face din *A* predicatul concluziei ce va fi stabilit, iar din *E*, subiectul acesteia; *F*, *G* și *H* sunt față de *E* ceea ce sunt respectiv *B*, *C* și *D* față de *A*. În ultimă instanță, am format nouă perechi de termeni susceptibili de a înfățișa termenul mediu al unui silogism, și anume: *BF, BG, BH, CF, CG, CH, DF, DG, DH.*

397 Silogimul va fi reprezentat prin schema următoare:

bAr	*Toți C(F) sunt A*
bA	*Toți E sunt C(F)*
rA	*Toți E sunt A.*

398 Avem:

dA	*Toți C(G) sunt A*
rAp	*Toți C(G) sunt E*
tI	*Unii E sunt A.*

unui *F*, pe când *F* aparține la toți *E*[399]. Tot așa, dacă *B* și *H* sunt identici, *A* nu va aparține nici unui *E*, căci *B* aparține la toți *A*, dar nici unui *E*, deoarece s-a admis că el este identic cu *H*, iar *H* nu aparține nici unui *E*[400]. Dacă *D* și *G* sunt identici, *A* nu va aparține unor *E*, căci el nu va aparține lui *G*, întrucât el nu aparține nici lui *D*. Dar *G* cade sub *E*; de aceea, *A* nu va aparține unor *E*[401]. Dacă *B* este identic cu *G*, va fi un silogism cu concluzia convertită. Căci *E* va aparține la toți *A*, dat fiind că *B* aparține lui *A* și *E* lui *B* (fiindcă *B* s-a găsit a fi identic cu *G*). Dar nu este necesar ca *A* să aparțină la toți *E*, ci *A* trebuie să aparțină unor *E*, pentru că este posibil de convertit judecata universală în una particulară[402].

---

399 Avem:

cE *Nici un D(F) nu este A*
lA *Toți E sunt D(F)*
rEnt *Nici un E nu este A.*

În ce privește prosilogismul la care face aluzie Aristotel, trebuie să înțelegem că majora silogismului precedent, considerat principal, se dovedește printr-un prosilogism, tot în *Celarent:*

Nici un D nu este A
Toți F sunt D
Nici un F nu este A.

400 Schema:

cA *Toți A sunt B (H)*
mEs *Nici un E nu este B (H)*
trEs *Nici un E nu este A.*

Aici minora este concluzia unui prosilogism de modul *Camestres:*

Toți B sunt H
Nici un E nu este H
Nici un E nu este B.

401 Raționamentul este:

fE *Nici un D (G) nu este A*
lAp *Toți D (G) sunt E*
tOn *Unii E nu sunt A.*

Majora este dovedită prin prosilogismul

cE *Nici un D nu este A*
lA *Toți G sunt D*
rEnt *Nici un G nu este A.*

402 Avem:

bAr *Toți B (G) sunt E*
bA *Toți A sunt B (G)*
rA *Toți A sunt E.*

Este deci clar că, în orice propoziție care are nevoie de dovadă, trebuie să avem în vedere relațiile de mai sus ale subiectului și predicatului în chestiune, pentru că toate silogismele se reazemă pe acestea[403]. Dar, căutând consecvenții și antecedenții, trebuie să avem în vedere pe aceia care sunt primari și deci foarte universali; de exemplu, privitor la *E*, trebuie să considerăm pe *KF* mai degrabă decât pe *F* singur, 44 b
iar privitor la *A*, trebuie să avem în vedere pe *KC* mai mult decât pe *C* singur. În adevăr, dacă *A* aparține lui *KF*, el aparține atât lui *F* cât și lui *E*; dar dacă nu urmează pe *KF*, poate totuși să urmeze lui *F*. Și tot așa, trebuie să considerăm antecedenții lui *A* însuși, căci dacă un termen urmează antecedenților primi, el va urma, de asemenea, și celor care le sunt subordonați; dar dacă nu urmează pe cei dintâi, poate totuși să urmeze pe subordonați[404].

Este clar, de asemenea, că această cercetare recurge la trei termeni și două premise, și că toate silogismele se fac prin sus-zisele figuri. Căci se dovedește că *A* aparține la toți *E*, ori de câte ori un termen identic se găsește printre *C* și *F*. Acesta va fi termenul mediu; *A* și *E* vor fi extremii. Astfel s-a constituit prima figură[405]. Și *A* va aparține unor *E*, ori de câte ori *C* și *G* sunt considerați a fi aceiași. Aceasta este figura ultimă, pentru că *G* devine termenul mediu[406]. Și nu va aparține nici unui *E*, dacă *D* și *F* sunt identici. Astfel, vom avea atât figura întâi, cât și figura mijlocie: prima, pentru că *A* nu aparține nici unui *F*, întrucât judecata negativă este convertibilă, iar *F* aparține la toți *E*; figura mijlocie, pentru că *D* nu aparține nici unui *A*, dar aparține la toți *E*[407]. Iar *A* nu va aparține unor *E*, ori de câte ori *D* și *G* sunt identici. Aceasta este ultima figură, pentru că *A* nu va aparține nici unui *G*, iar *E* va

---

Concluzie care, prin conversiune parțială, ne dă:

Unii E sunt A.

Silogismul este în *Baralipton*, mod indirect în figura întâi.

[403] Aristotel, totuși, nu reexaminează aici modurile particulare: *Darii, Ferio, Festino, Baroco, Disamis, Datisi* și *Ferison*.

[404] Cu alte cuvinte, consecvenții și antecedenții lui *A* și *E* urmează să fie luați sub forma lor cea mai generală; or *KF* este mai general decât *F*, fiindcă îl include; și dacă *KF* este *A*, înseamnă că și *F* este *A*, adică și *E* este *A* (*KF* fiind luat cu referire la *E*); iar dacă *KF* nu este *A*, s-ar putea totuși ca *F* să fie *A*, concluzia fiind însă mai puțin sigură.

[405] Modul *Barbara*.

[406] Modul *Darapti*.

[407] Modurile *Celarent*, în figura întâi și *Cesare* în figura a doua.

aparține la toți G[408]. Este limpede atunci că toate silogismele trec prin figurile amintite mai sus, și noi nu trebuie să luăm consecvenții tuturor termenilor, adică ai lui *A* și *E*, pentru că nici un silogism nu se produce astfel. În adevăr, (cum am văzut) nu este deloc posibil să obținem o afirmativă sau o negativă prin consecvenții tuturor termenilor în chestiune. Căci termenul mediu trebuie să aparțină unuia, dar să nu aparțină celuilalt[409].

Este clar, de asemenea, că alte metode de cercetare prin alegerea termenilor medii nu pot fi de folos pentru producerea unui silogism: de exemplu, dacă consecvenții termenului în chestiune sunt identici, sau dacă antecedenții lui *A* sunt identici cu acele atribute care nu pot aparține lui *E*, sau dacă sunt identice atributele ce nu pot să aparțină ambilor termeni. Căci, dintr-un astfel de identic, nu iese nici un silogism. Iar din identitatea consecvenților, adică a lui *B* și *F*, obținem figura mijlocie cu premise afirmative. Dacă antecedenții lui *A* sunt identici cu atributele ce nu pot să aparțină lui *E*, de exemplu *C* și *H*, avem prima figură cu premisa minoră negativă. Dacă, în sfârșit, atributele care nu pot aparține nici unui termen sunt identice, de exemplu *D* și *H*, ambele premise sunt negative, fie în prima figură, fie în figura mijlocie. Dar nici un silogism nu este posibil în acest fel[410].

Este, de asemenea, evident că trebuie să găsim care termeni sunt identici în această cercetare și nu care sunt diferiți ori contrari, înainte de toate, pentru că obiectul investigației noastre este termenul mediu, iar termenul mediu trebuie să nu fie deosebit, ci același[411]. Al doilea, ori de
45 a câte ori se întâmplă că un silogism rezultă și prin luarea de contrari, sau prin termeni care nu pot aparține aceluiași lucru, toate argumentele pot

---

[408] Modul *Felapton*.

[409] Consecventul (adică predicatul) termenului major *A* și al termenului minor *E* ne dă, ca predicat în ambele premise, un silogism în figura a doua, a cărui concluzie nu poate fi afirmativă, dar nici negativă, fiindcă nici una cel puțin dintre premise nu este negativă.

[410] Dacă reexaminăm cele nouă perechi de termeni identici între ei, doi câte doi, de la nota 396, constatăm că numai cele șase perechi dintâi ne-au dus la o concluzie silogistică; celelalte trei perechi, enumerate acum din nou, sunt neconcludente.

[411] Adică același termen, numit mediu, trebuie să apară de două ori în silogism; dacă n-ar fi identic cu el însuși când apare, silogismul ar avea patru termeni, ceea ce este contrar naturii lui.

fi reduse la modurile enumerate mai sus, de exemplu, dacă *B* și *F* sunt contrari, sau nu pot aparține aceluiași lucru. Căci dacă luăm pe aceștia, se va forma un silogism care dovedește că *A* nu aparține nici unui *E*, dar nu tocmai din premisele luate, ci în modul amintit mai sus. Căci *B* va aparține la toți *A* și la nici un *E*. Prin urmare, *B* trebuie să fie identic cu unii *H*[412]. Și tot așa, dacă *B* și *G* nu pot aparține aceluiași lucru, urmează că *A* nu va aparține unor *E*; căci atunci, de asemenea, vom avea figura mijlocie, întrucât *B* va aparține la toți *A*, dar nici unui *G*. Prin urmare, *B* trebuie să fie identic cu unii *H*. Căci faptul că *B* și *G* nu pot aparține aceluiași lucru înseamnă că *B* este identic cu unii *H*, fiindcă *H* cuprinde tot ce nu poate aparține lui *E*[413].

Este clar atunci că, din astfel de cercetări nu rezultă nici un silogism[414]; dar dacă *B* și *F* sunt contrari, *B* trebuie să fie identic cu unii *H*, iar silogismul rezultă din acești doi termeni, *B* și *H*. Lucrul se

---

412 Acest argument al lui Aristotel s-ar mai putea formula și în chipul următor: un silogism care ar rezulta din contrarietatea lui *B* și a lui *F* se poate reduce la un silogism având un termen mediu identic, ca *B(H)*. În adevăr, *B* și *F* fiind consecvenți contrari, să presupunem că *F* este un consecvent al lui *E*; în acest caz, *B* nu va putea fi și el un consecvent al lui *E*; dar atunci *B* este identic cu *H*, acest termen reprezentând ceea ce este în imposibilitae de a aparține lui *E*; astfel că revenim la perechea recunoscută concludentă B(H).

413 Pasajul este dintre cele mai obscure; dăm interpretarea lui Waitz. Fie *B* consecventul termenului major *A* și *G* antecedentul termenului minor *E*. Admitem că *B* și *G* sunt contrari. Majora ar fi

Toți A sunt B,

iar minora

Toți G sunt E.

Conversiunea minorei ne dă:

Unii E sunt G.

Dar *B* fiind negat despre ceea ce este afirmat de către *G*, va fi negat și despre partea din *E* despre care *G* este afirmat. De unde rezultă:

Unii E nu sunt B.

Silogismul se desfășoară deci în conformitate cu schema următoare:

bA	*Toți A sunt B*
rO	*Unii E nu sunt B*
cO	*Unii E nu sunt A.*

Dacă însă, prin ipoteză, *B* este contrariul lui *G*, înseamnă că *B* este identic cu *H*, acest H exprimând ceea ce este în imposibilitate de a aparține lui *E*. Revenim deci, din nou, la perechea cunoscută *B(H)*.

414 Este vorba, evident, de ultimele cercetări, referitoare la termeni contrari.

întâmplă acelora care, procedând în acest chip, caută în zadar vreo altă cale decât cea necesară, fiindcă au dat greș în observarea identității lui *B* cu *H*[415].

29

<Reguli pentru găsirea termenului mediu în silogismele prin reducere la absurd, ipotetice și modale>

Silogismele care duc la concluzii imposibile sunt asemănătoare silogismelor care demonstrează direct; ele sunt formate de asemenea din consecvenți și antecedenți ai termenilor în chestiune. În ambele cazuri, este implicată aceeași întrebare[416]. Căci ceea ce este demonstrat direct poate fi de asemenea dedus silogistic prin reducere la imposibil, cu ajutorul acelorași termeni; și tot ce este demonstrat prin reducere la imposibil poate fi dovedit, de asemenea, direct, de exemplu, că *A* nu aparține nici unui *E*. În adevăr, să presupunem că *A* aparține unor *E*: atunci, întrucât *B* aparține la toți *A*, iar *A* la unii *E*, *B* va aparține și el unor *E*. Dar s-a admis că el nu aparține la nici unul[417]. Și tot așa putem dovedi că *A* aparține unor *E*. În adevăr, dacă *A* n-ar aparține nici unui *E*, iar *E* aparține la toți *G*, *A* nu va aparține nici unui *G*. Dar s-a admis că aparține la toți[418]. Și la fel cu toate celelalte propoziții care au nevoie

[415] Acei care nu sesizează faptul că *B* este identic cu *H* și caută o altă cale, luând termeni contrari (sau deosebiți) nu ajung la nici o concluzie.

[416] Întrebarea este de a ști care este termenul mediu.

[417] Contradictoria concluziei în discuție se va dovedi direct ca falsă, ea fiind minora unui silogism. Dar *B* find consecventul lui *A*, majora va fi *Toți sunt B*. De unde:

dA	*Toți A sunt B*
r I	*Unii E sunt A*
I	*Unii E sunt B*.

S-a dovedit însă, în capitolul precedent, că, dacă *A* nu este afirmat de nici un *E*, apoi avem un termen *H*, astfel că *B* este identic cu *H*, termenul *H* reprezentând ceea ce nu se poate referi la *E*. De unde rezultă că este absurd să-l afirmăm pe *B* despre *E*. Dar atunci una dintre premise este falsă; majora fiind adevărată prin ipoteză, falsă nu poate fi decât minora. Drept care, contradictoria acesteia, adică *Nici un E nu este A* este adevărată.

[418] Aceeași demonstrație; cu deosebirea că contradictoria concluziei infirmate va fi, de astă dată, majora unui silogism de modul *Celarent*, minora fiind *Toți G sunt E*, pe

de dovadă. Dovada prin reducere la imposibil va fi, totdeauna și în toate cazurile, prin consecvenți și antecedenți ai termenilor în chestiune. Oricare ar fi problema, aceeași cercetare este necesară, fie că dorim să întrebuințăm un silogism demonstrativ direct, fie o reducere la imposibil. Căci ambele demonstrații pornesc de la aceiași termeni. Să presupunem, de exemplu, că s-a dovedit că *A* nu aparține nici unui *E*, fiindcă din aceasta ar rezulta că și *B* aparține unor *E*, ceea ce este imposibil. Dacă acum admitem că *B* nu aparține nici unui *E*, dar că aparține la toți *A*, este clar că *A* nu va aparține nici unui *E*. Și tot așa, dacă s-a dovedit 45 b
printr-un silogism direct că *A* nu aparține nici unui *E*, să admitem că *A* aparține unor *E*, atunci se va dovedi prin imposibil că nu aparține nici unui *E*. La fel cu restul. În toate cazurile, este necesar să găsim un termen comun, altul decât subiectele cercetării, termen la care silogismul care stabilește concluzia falsă să se poată raporta, așa încât, dacă această premisă este convertită, iar cealaltă rămâne cum este, silogismul va fi direct demonstrat cu ajutorul acelorași termeni. Căci silogismul direct se deosebește de reducerea la imposibil în aceasta: că în silogismul direct, ambele premise sunt stabilite conform adevărului, pe când în reducerea la imposibil, una din premisele admise este falsă.

Acestea se vor lămuri mai bine în cele ce urmează[419], când vom discuta reducerea la imposibil; deocamdată trebuie să fie clar acest lucru, anume că trebuie să avem în vedere termenii de felurile arătate[420], fie că dorim să întrebuințăm un silogism demonstrativ direct, fie o reducere la imposibil. În celelalte silogisme ipotetice[421], și înțeleg pe acelea care procedează prin substituție[422], ori prin admiterea ca dată a unei anumite calități, cercetarea se va îndrepta nu către termenii problemei originare, ci către termenii nou introduși; iar metoda cercetării va fi aceeași ca și mai înainte. Dar trebuie să considerăm și să determinăm în câte chipuri sunt posibile silogismele ipotetice.

---

baza ipotezei stabilite în capitolul 28, că *G* este antecedentul lui *E*. Se dovedește, după aceiași procedeu, ca în cazul precedent, că concluzia silogismului ajutător e falsă; dar atunci una din premise este falsă; dar falsă nu poate fi, de astă dată, decât majora etc.

[419] II, 14

[420] Adică antecedenții și consecvenții, termenii identici și termenii inconciliabili.

[421] Aristotel consideră — cum am mai arătat — că silogismele prin reducere la imposibil sunt unul dintre felurile silogismelor ipotetice. În adevăr, *dacă* cutare lucru este absurd, stabilesc ele, înseamnă că ipoteza mă duce la cutare concluzie.

[422] Substituția prevede, după cum se spune mai departe, termeni substituiți la termenii originari.

Fiecare din probleme poate fi dovedită în felul descris. Totuși este posibil să demonstrăm silogistic unele dintre ele, într-un alt fel: de exemplu, probleme universale pot fi dovedite printr-o cercetare care duce la o concluzie particulară, pe baza adăugării unei ipoteze. Căci, dacă *C* și *G* sunt identici, iar *E* este considerat că aparține numai lui *G*, atunci *A* aparține oricărui *E*; și tot așa dacă *D* și *G* sunt identici, iar *E* este enunțat numai despre *G*, urmează că *A* nu va aparține nici unui *E*[423]. Este clar deci că trebuie să considerăm chestiunea și în acest chip. Metoda este aceeași, fie că relația este necesară, fie că este numai posibilă. Căci cercetarea termenului mediu va fi aceeași, iar silogismul se va constitui prin termeni dispuși în aceeași ordine, fie că se demonstrează o propoziție posibilă, fie una simplă. Și în cazul relațiilor posibile, trebuie să găsim, pe lângă termenii ce aparțin, și termenii care pot să aparțină, deși în prezent nu aparțin. În adevăr, am demonstrat că silogismul care stabilește o relație posibilă se constituie tot prin acești termeni. Tot așa și cu celelalte moduri de enunțare[424].

Este clar deci, din tot ce s-a spus, nu numai că toate silogismele pot fi formate în acest fel, dar că nu pot fi formate în nici un altul. În adevăr, s-a arătat că fiecare silogism este format dintr-una din figurile sus-amintite, iar acestea nu pot fi compuse din alți termeni decât consecvenții și antecedenții termenilor în chestiune: pentru că, din aceș-
46 a tia, obținem premisele și găsim termenul mediu. Prin urmare, un silogism nu poate fi format prin mijlocirea altor termeni[425].

---

[423] Identitatea *C(G)* ne-a permis să stabilim, în capitolul 28, concluzia

Unii E sunt A.

Dacă facem ipoteza că

Toți G sunt E,

putem conchide că

Toți E sunt A.

Pe de altă parte, identitatea *D(G)* a servit, în capitolul 28, la stabilirea concluziei

Unii E nu sunt A.

Dacă facem presupunerea că numai

G este E,

vom conchide că

Nici un E nu este A.

[424] Este vorba de celelalte modale, echipolente cu cele pomenite mai sus; adică de modalele care exprimă non-necesitatea, imposibilitatea etc.

[425] S-a arătat, în capitolul 23, că orice silogism aparține uneia din cele trei figuri. Dar vedem că orice silogism e format de antecedenții și consecvenții majorului și

30

<Găsirea termenului mediu în diferite științe și arte>

Metoda este pretutindeni aceeași, în filozofie, în orice artă și în orice știință. Trebuie să avem în vedere atributele și subiectele ambilor noștri termeni și din aceștia trebuie să avem la îndemână cât mai mulți posibili și să-i considerăm cu ajutorul celor trei termeni[426], respingând judecăți de o parte, dovedind pe altele, de altă parte[427] și, dacă urmărim adevărul, trebuie să plecăm de la premise în care rânduirea termenilor stă în acord cu adevărul, pe când dacă urmărim silogisme dialectice, trebuie să pornim de la premise probabile[428].

Principiile silogismelor au fost stabilite până acum în termeni generali[429]: atât cu privire la caracterizarea lor, cât și la felul cum trebuie să le găsim, așa încât să nu luăm în considerare tot ce se spune despre termenii problemei, ori să urmărim aceleași puncte, fie că dovedim, fie că respingem, sau fie că dovedim predicatul în total, ori parțial, fie că îl respingem în total, ori parțial; ci trebuie să avem în vedere mai puține puncte, care trebuie să fie determinate. Am arătat, de asemenea, cum trebuie să alegem principiile după natura fiecărui lucru, de exemplu,

---

minorului. Deci toate silogismele, în cele trei figuri, provin din antecedenții și consecvenții fiecăruia dintre extremi și nu din alți termeni.

426 Aristotel vorbește aici mai întâi de doi termeni, majorul și minorul, și apoi de trei termeni, considerând, de data aceasta, și termenul mediu.

427 Cu alte cuvinte, trebuie să luăm în considerare atât judecățile afirmative cât și cele negative.

428 Acest pasaj nu trebuie să ne ispitească a crede că — pentru Aristotel — există silogisme dialectice având forme speciale. Unele raționamente de formă silogistică nu pot fi zise că sunt demonstrative, din cauză că nu se referă la cunoștințe sigure, ci la opinii: acestea sunt „premisele probabile", despre care vorbește Aristotel, care nu sunt de deosebit în ce privește forma și cuprinsul în calitate și cantitate, ci în ce privește valoarea cunoștințelor ce le presupun.

429 Principiile sunt antecedenții și consecvenții angajați în premise, despre care s-a vorbit în capitolul precedent; ele sunt acele ce ne duc la o concluzie. Principiile care intră în compunerea premiselor variază după cum silogismul este universal-afirmativ, universal-negativ, particular-afirmativ sau particular-negativ, fiind în primul caz, *C(F)*, în al doilea *D(F), B(H)*, iar în cele două din urmă silogisme, respectiv, *C(G)* și *D(G)*.

despre bine ori cunoaștere[430]. Dar, în orice știință, principiile proprii sunt cele mai numeroase. Prin urmare, este sarcina experienței să ne procure principiile care aparțin fiecărui subiect în parte[431]. Înțeleg prin aceasta, bunăoară, că experiența astronomică ne procură principiile cunoașterii astronomice; căci după ce fenomenele au fost date adecvat, s-au găsit, pe baza lor, și demonstrațiile astronomice. Și tot așa, în orice altă artă ori știință. Prin urmare, dacă atributele unui lucru au fost constatate, sarcina noastră va fi atunci să arătăm neîntârziat demonstrațiile. În adevăr, dacă nici unul dintre atributele de fapt n-a fost trecut cu vederea, vom fi în stare să descoperim dovezi și să demonstrăm oriunde se aplică dovedirea și să clarificăm ceea ce nu comportă demonstrație.

În general, am explicat destul de bine cum trebuie să alegem premisele; am discutat această chestiune mai adâncit în tratatul relativ la dialectică[432].

31

<Diviziunea nu poate înlocui silogismul>

Este ușor de văzut că diviziunea[433] în genuri este o mică parte din metoda pe care am descris-o[434]. În adevăr, diviziunea este, ca să zicem așa, un silogism slab; căci ea postulează ceea ce trebuie să dovedească

---

[430] Binele și cunoașterea sunt date aici ca simple exemple, binele fiind indicat ca predicat *(E)* și cunoașterea ca subiect *(A)*.

[431] În această frază, apare o poziție opusă filozofiei platonice. Numai cunoașterea experimentală a naturii ne poate permite să stabilim principiile proprii fiecărei științe în parte, principii care nu sunt — după cum am văzut — decât antecedenții și consecvenții legați de fiecare știință. Demonstrația silogistică se face pe bază de constatări experimentale.

[432] Aici facem, încă o dată, atestarea că *Topica* este un tratat compus înaintea *Analiticilor*.

[433] Diviziunea e metoda lui Platon, care derivă din aspectul principal al filozofiei sale, după care realitatea este o ierarhie de genuri, determinată de un gen suprem (existența sau unul) care le conține pe toate. Dialectica, în ochii lui Platon, va fi o metodă de a reconstrui realitatea în mod rațional printr-o diviziune metodică a genurilor, pornind de la genul suprem; metoda va căuta să obțină subîmpărțiri succesive în câte două clase, adică o clasificare etajată. În capitolul de față, Aristotel întreprinde critica teoriei platonice: diviziunea (διαίρεσις) platonică nu poate înlocui silogismul; ea este un „silogism slab".

[434] O mică parte, adică ceva incomplet.

și stabilește totdeauna ceva superior, mai general decât atributul în chestiune. Înainte de toate, tocmai aceasta a scăpat din vedere tuturor acelora care au întrebuințat metoda diviziunii[435]; ei încercau să convingă oamenii că era posibil să se facă o demonstrație despre substanță și esență[436]. Prin urmare, ei nu înțelegeau ce este posibil de dovedit silogistic prin diviziune, nici nu înțelegeau că acesta era posibil de dovedit în modul pe care l-am descris. În demonstrații, când este nevoie de demonstrat o apartenență, termenul mediu, prin care se formează silogismul, trebuie totdeauna să fie
mai limitat decât cel major și nu trebuie să fie enunțat universal despre 46 b
el[437]. Dar diviziunea are o intenție contrară[438]. Căci ea stabilește ca termen mediu universalul. Fie *animal* însemnat cu *A*, *muritor* cu *B*, și *nemuritor* cu *C*, iar *om*, a cărui definiție se caută, să-l însemnăm cu *D*. Se admite, de la început, că oricare animal este sau muritor sau nemuritor, deci că tot ce este *A* este ori *B*, ori *C*. Apoi, divizând mereu se stabilește că omul

---

[435] Avem aici două critici separate ale lui Aristotel, prezentate rapid una după alta. Pe de o parte, Aristotel arată că diviziunea tocmai presupune cunoscut principial ceea ce are aerul că stabilește; în al doilea rând, ea este neputincioasă prin ea însăși să îmbrățișeze conceptul pe care urmărim să-l determinăm, oprindu-se la cel superior de la care am plecat. Spre exemplu, să luăm conceptul *animal*, pe care vrem să-l împărțim; pe de o parte, când recunosc că animalele se pot împărți în raționale și neraționale, înseamnă că mi-am dat dinainte noțiune de *om* (= animal rațional); altcum, n-aș fi avut ideea de a face împărțirea în acest sens mai curând decât într-un altul; pe de altă parte, în exemplul nostru, diviziunea mă oprește la noțiunile generale de *animale raționale* și *animale neraționale* și nu mă duce la *om*, la *pește*, la *pasăre* etc., concepte pe care nu le obțin pe calea diviziunii.

[436] A demonstra substanța și esența unui lucru este mai mult decât a-l defini. Platonicienii sunt cei dintâi filozofi care au pretins că a defini e a arăta prin genul superior și diferența specifică, *balena* fiind un *mamifer* (genul superior) *acvatic* (diferență față de celelalte specii de mamifere). Aristotel nu va critica această teorie în ansamblul ei de pe pozițiile oamenilor de știință moderni; știința antică este o știință de clasificare, după modelul istoriei naturale. După cum vom vedea, ceea ce le impută Aristotel platonicienilor este de a nu putea să justifice (să demontreze) definiția după procedeele silogisticii.

[437] Este o regulă a silogismului ca termenul mediu să fie subordonat majorului. Diviziunea este un silogism în care termenul mediu este un gen, un universal mai general decât majorul, și silogismul e neputincios. Iată un exemplu:

Toate animalele sunt raționale sau neraționale
Toți oamenii sunt animale

Toți oamenii sunt raționali sau neraționali.

A alege între cele două predicate ale concluziei este a proceda arbitrar.

[438] Adică ea nu respectă regula enunțată în fraza precedentă.

este un animal și se obține astfel că *A* aparține lui *D*. Acum, adevărata concluzie este că fiecare *D* este ori *B* ori *C*, prin urmare că omul trebuie să fie ori muritor, ori nemuritor, dar nu este necesar ca omul să fie un animal muritor, — aceasta se postulează, și este tocmai ceea ce trebuie dovedit silogistic. Și tot așa, să admitem pe *A* ca *animal muritor*, pe *B* ca *având picioare*, pe *C* ca *fără picioare* și pe *D* ca *om;* să admitem apoi, în același fel, că *A* este conținut ori în *B*, ori în *C* (pentru că fiecare animal muritor este ori cu picioare, ori fără picioare), și să admitem, în sfârșit, pe *A* despre *D* (pentru că am admis, după cum am văzut, că omul este un animal muritor). Atunci este necesar ca omul să fie ori un animal cu picioare, ori unul fără picioare; dar nu este necesar ca omul să fie cu picioare; aceasta este o supoziție, și tocmai aceasta este ceea ce trebuia să fie demonstrat[439]. Și tot așa, divizând în acest fel, se ajunge să se ia ca mediu termenul universal și ca extremi ceea ce ar fi trebuit să fie subiectul demonstrației și diferențele. În cele din urmă, ei nu lămuresc lucrul și nu arată că este necesar ca acesta să fie omul, sau oricare alt subiect. În adevăr, ei străbat tot restul drumului fără să bănuiască, măcar în treacăt, prezența adevăratelor mijloace posibile care le stau la îndemână[440]. Este clar că, prin această metodă a diviziunii, nu este posibil nici a respinge o judecată[441], nici a trage o concluzie privitoare la un accident ori la o proprietate a unui lucru, nici asupra genului lui, și nici în cazurile când este necunoscut, dacă este așa, ori altfel, de exemplu, dacă diagonala este comensurabilă sau incomensurabilă[442]. Căci, dacă admitem că orice lungime este ori comensurabilă, ori incomensurabilă, iar diagonala este o lungime, am dovedit că diagonala este ori comensurabilă, ori incomensurabilă. Dar dacă admitem că ea este incomensurabilă, aceasta este tocmai ceea ce trebuia să dovedim. Deci ea nu se poate dovedi, căci dovada nu este posibilă prin această metodă.

---

[439] Exemplul duce la aceeași concluzie ca și cel precedent. Remarcăm însă că Aristotel insistă aici asupra caracterului etajat al dihotomiilor și că demonstrează că nici unul din caracterele ce intră în esența noțiunii *om* nu va izvorî din diviziunile succesive.

[440] Adevăratele mijloace ne sunt date de metoda silogistică.

[441] Avem aici un argument din altă familie, survenit destul de brusc. Aristotel precizează că diviziunea este o operație care se întemeiază numai pe judecăți afirmative; ea afirmă diferența în legătură cu genul și genul în legătură cu specia; or, două judecăți afirmative nu comportă o concluzie negativă.

[442] Trebuie citit: diagonala este incomensurabilă cu latura pătratului. Teorema este prea cunoscută în antichitatea greacă și Aristotel neglijează de a o reda în termeni exacți.

Să însemnăm cu *A incomensurabil ori comensurabil*, cu *B lungimea* și cu *C diagonala*. Este clar, atunci, că această metodă de investigare nu este potrivită pentru orice cercetare, și nici nu este folositoare în acele cazuri în care este socotită a fi cea mai potrivită.

Rezultă clar, din cele ce s-au spus, care sunt elementele din care se formează demonstrațiile și în ce fel și unde să ne îndreptăm privirea în fiecare problemă.

32

<Reguli pentru alegerea premiselor și termenilor, a termenului mediu și a figurii>

Sarcina noastră este acum să spunem cum putem reduce silogis-
mele la sus-amintitele figuri; căci această parte a cercetării ne mai 47 a
rămâne. Dacă am cercetat producerea silogismelor și am câștigat putința să le descoperim; și apoi, dacă am putut reduce silogismele, o dată produse, la figurile arătate mai înainte, problema noastră primă este ca și rezolvată. În același timp, ceea ce s-a spus înainte va fi confirmat și lămurit mai bine prin cele ce urmează să spunem. Căci tot ce este adevăr trebuie să fie, în toate privințele, de acord cu sine[443].

Înainte de toate, trebuie să căutăm să obținem cele două premise ale silogismului (căci este mai ușor a divide în părți mari decât în părți mici, iar compusul este mai mare decât elementele din care s-a format[444]); trebuie, apoi, să vedem care dintre cele două premise este universală și care particulară; iar dacă n-au fost date ambele premise, trebuie noi singuri s-o întocmim pe aceea care lipsește[445]. Căci, uneori, se formulează premisa universală, dar nu se arată premisa conținută în ea, fie în expunerea scrisă, fie în discuție; sau se formulează premisele,

[443] Aristotel enunță că își aplică lui însuși metoda prin absurd. Dacă cele ce urmează vor fi găsite în contradicție cu cele expuse până acum de la început, toată materia tratată până aici cade.

[444] Părțile mari din care se compune un silogism sunt premisele; părțile mai mici, componente ale premiselor, sunt termenii.

[445] *Entitema* (ἐνθύμημα) este un raționament silogistic în care una din premise este omisă, dar subînțeleasă. Acest fel eliptic de a enunța nu duce totdeauna la adevăr și este

dar se lasă la o parte propozițiile din care au fost scoase[446], și cer, în schimb, altele fără nici un rost[447]. Trebuie deci să vedem dacă nu cumva ceva de prisos a fost admis de la început, sau ceva necesar a fost trecut cu vederea și să admitem pe unul și să înlăturăm pe altul, până când am dat peste cele două premise. Căci, fără acestea, nu putem reduce argumentele în discuție la o formă silogistică arătată[448]. În unele argumente, este ușor de găsit ce lipsește, dar altele ne scapă, și par a fi silogisme, pentru că ceva necesar rezultă din aceea ce s-a pus la bază; de exemplu, dacă s-a admis că substanța nu se nimicește prin nimicirea a ceea ce nu este substanță, dar că elementele din care este făcut un lucru fiind nimicite, atunci și ceea ce este făcut din ele este distrus[449]. Aceste propoziții fiind presupuse, este necesar ca orice parte de substanță să fie substanță[450]; aceasta însă nu s-a scos prin silogism din propozițiile date, căci premisele lipsesc[451]. Apoi, dacă este necesar ca animalul să existe, o dată ce există omul, și ca substanța să existe, dacă există animalul, este necesar ca substanța să existe, dacă există omul; numai că concluzia n-a fost trasă silogistic, pentru că premisele nu sunt în forma cerută[452]. În aceste cazuri, noi suntem înșelați de împrejurarea că rezultă ceva necesar din ceea ce s-a admis și că silogismul este de asemenea necesar. Dar necesarul este mai cuprinzător decât silogismul[453]. În adevăr, orice silogism este necesar, dar nu tot ce este necesar este un silogism. Prin urmare, deși ceva rezultă când pornim de la anumite propoziții, noi nu

---

un procedeu pur retoric. Aristotel insistă, în logica sa, asupra acestui din urmă caracter de adevăr nesigur; abia la Boethius, găsim teoria exactă a entimemei. În ce privește punctul de vedere strict aristotelic, a se vedea mai departe (II, 27).

446 *Prosilogismele* presupun o concluzie care slujește de majoră unui alt silogism.

447 În procedeele dialectice, așa cum le concepe Aristotel, avem un lux de judecăți inutile, făcute să placă ascultătorului, înflorituri etc. Cf. *Topica* VIII, 1.

448 Numai respectând aceste reguli, putem determina formele silogistice, adică să găsim cărei figuri și cărui mod îi aparține un raționament.

449 Distrugerea părților duce în chip necesar la distrugerea întregului. Distrugerea ne-substanței nu duce însă la distrugerea substanței.

450 Dacă ar fi ne-substanțe, întregul nu s-ar distruge o dată cu părțile.

451 Concluzia degajată nu decurge dintr-un silogism, în care premisele să fie exprimate; ele trebuie abia stabilite. Deocamdată, silogismul e latent.

452 În realitate, există aici un silogism, după logica modernă; silogismul este ipotetic: „Dacă, existând omul, este necesar ca și animalul să existe..." etc.

453 În regulă generală, Aristotel crede, totuși, că o concluzie necesară nu poate izvorî decât dintr-un silogism. Inferențele imediate le privește, nu ca pe o trecere de la un adevăr la un altul, ci ca o enunțare a aceluiași adevăr sub două aspecte formale deosebite.

trebuie să încercăm să le reducem direct, ci trebuie mai înainte de toate să stabilim cele două premise și apoi să le dividem în termenii lor. Trebuie să luăm ca mediu acel termen care face parte din amândouă premisele; căci este necesar ca termenul mediu să facă parte din ambele premise, în toate figurile.

Dacă termenul mediu este într-o premisă predicat și subiect în 47 b
cealaltă, ori dacă el este afirmat despre altceva, iar altceva este negat despre el, vom avea prima figură; dacă el este atât afirmat cât și negat despre altceva, avem a doua figură; dacă alte lucruri sunt enunțate despre el, sau unul este negat și altul afirmat, avem figura ultimă. În adevăr, am găsit termenul mediu așezat numai așa în fiecare figură[454]. El este așezat tot așa, dacă premisele nu sunt universale, pentru că termenul mediu se determină în același fel. Este clar atunci că, dacă același termen nu intervine mai mult decât o dată în cursul unui argument, un silogism nu se poate forma, pentru că nu s-a admis un termen mediu. Și când știm ce fel de problemă există în fiecare figură, și în care figură este stabilită universala, și în care este stabilită particulara, firește că nu trebuie să umblăm după toate figurile, ci numai după cea mai potrivită pentru problema dată[455]. Dacă problema este rezolvată în mai mult decât o figură, vom recunoaște figura după poziția termenului mediu.

33

<Cantitatea premiselor. Erori posibile>

Oamenii se înșală adeseori în privința silogismelor, din cauza necesității concluziei, cum s-a spus mai sus[456]; uneori, ei se înșală din cauza asemănării în așezarea termenilor, împrejurare care nu trebuie să ne scape din vedere. De exemplu, dacă *A* este enunțat despre *B* și *B*

---

[454] Aristotel reamintește că figurile se recunosc după poziția termenului mediu în premise.

[455] Dacă, spre exemplu, concluzia este universal-afirmativă, știm că ne aflăm în prezența unui silogism în întâia figură și nu mai este necesară să cercetăm care sunt pozițiile termenului mediu în premise.

[456] I, 32, 47 a.

despre *C*, s-ar părea că un silogism este posibil, dați fiind termenii astfel puși în relație; dar nimic necesar nu rezultă de aici și, cu atât mai puțin, un silogism[457]. Să zicem că *A* reprezintă *ființă eternă; B* pe *Aristomenes ca obiect de gândire* și *C* pe *Aristomenes*. Este adevărat, atunci, că *A* aparține lui *B*. Căci Aristomenes ca obiect de gândire este etern. Dar și *B*, de asemenea, aparține lui *C*, căci Aristomenes este Aristomenes ca obiect de gândire[458]. Dar *A* nu aparține lui *C* pentru că Aristomenes este muritor. Deci nici un silogism nu rezultă, cu toată așezarea termenilor. El cerea ca premisa *AB* să fie formulată universal. Dar este fals că orice Aristomenes ca obiect de gândire ar fi etern, întrucât Aristomenes este muritor. Și tot așa, să însemnăm cu *C* pe *Miccalos;* cu *B* pe *Miccalos muzicantul* și cu *A* pe *muritor mâine.* Este adevărat că *B* se poate enunța despre *C*, pentru că Miccalos este Miccalos muzicantul. Și, de asemenea, *A* poate să fie enunțat despre *B*, pentru că Miccalos muzicantul poate dispărea mâine. Dar ca să stabilim pe *A* despre *C*, este hotărât fals. Acest caz este același cu cel de mai înainte; căci nu este un adevăr universal că Miccalos muzicantul este muritor mâine; dar, fără această presupunere, nici un silogism (după cum am văzut) nu este posibil.

Această iluzie provine deci din necunoașterea unei mici distincții[459]. În adevăr, noi acceptăm concluzia ca și cum n-ar fi nici o diferență dacă zicem: aceasta aparține la aceea, ori aceasta aparține universal la aceea.

---

[457] În adevăr, ca să rezulte un silogism, mai trebuie ca *B* să fie luat *universaliter.*

[458] Silogismul ar avea forma următoare:

Aristomenes ca obiect de gândire (B) e o ființă eternă (A)
Aristomenes (C) este Aristomenes ca obiect de gândire (B)
Aristomenes (C) e o ființă eternă (A).

Concluzia este falsă, deși premisele sunt adevărate. Pentru ca să avem un silogism, ar fi trebuit ca majora să fie universală, ar fi trebuit adică să precizăm că „*Orice* Aristomenes ca obiect de gândire este o ființă eternă“, cea ce nu ar fi adevărat, întrucât Aristomenes e muritor.

[459] Aristotel deosebește între judecăți universale și judecăți nedefinite. Cf. capitolul 24.

34

<Termeni abstracți și termeni concreți. Erorile produse de confundarea lor>

Se întâmplă adesea ca oamenii să cadă în eroare, prin faptul că nu așază bine termenii premiselor, de exemplu, să zicem că *A* reprezintă 48 a
sănătatea, B boala și *C omul*. Este adevărat să zicem că *A* nu poate aparține nici unui *B* (pentru că sănătatea nu aparține nici unei boli) și tot așa că *B* aparține oricărui *C* (pentru că oricare om este expus la boală). S-ar părea că urmează că sănătatea nu poate aparține vreunui om[460]. Cauza acestei păreri este că termenii nu sunt bine exprimați, întrucât, dacă stările sunt înlocuite prin cei ce se află în aceste stări, nici un silogism nu poate fi format; de exemplu, dacă *sănătos* înlocuiește *sănătate* și *bolnav* înlocuiește *boală*. Căci nu este adevărat să zici că a fi sănătos nu poate aparține unui bolnav[461]. Dar dacă nu se admite aceasta[462], nici o concluzie nu rezultă, decât doar una relativ la o posibilitate; o astfel de concluzie nu este imposibilă, pentru că este posibil ca sănătatea să nu aparțină nici unui om[463]. Și tot așa, eroarea poate apărea într-un fel asemănător în figura mijlocie[464]; nu este posibil ca sănătatea să aparțină vreunei boli, dar este posibil ca sănătatea să aparțină fiecărui om; prin urmare, nu este posibil ca boala să aparțină vreunui om[465]. În

---

[460] Silogismul de modul *Celarent* e următorul:

Este necesar ca sănătatea să nu aparțină nici unei boli
Boala aparține oricărui om
Este necesar ca sănătatea să nu aparțină nici unui om

[461] Termenii reprezentând stările de *sănătate* și *boală* sunt luați abstract. Dacă am fi luat mai sus termenii concreți *sănătos* și *bolnav*, majora ar fi fost falsă, căci nu este necesar ca bolnavul (omul bolnav) să nu fie sănătos, adică nu este necesar ca bolnavul să fie bolnav.

[462] Dacă nu se admite, cu alte cuvinte, că *este imposibil ca un bolnav să nu fie bolnav*.

[463] Aristotel recunoaște deci valabilitatea unei concluzii problematice.

[464] Este vorba aici de figura a doua.

[465] Silogism de modul *Cesare*, cu majora necesară și minora problematică. Concluzia este falsă, pentru același motiv ca și în cazul precedent; s-au luat în majoră termenii abstracți, în locul termenilor concreți. Silogismul este:

figura a treia, eroarea se referă la posibilitate[466]. Căci sănătatea și boal. ca și știința și neștiința, și în general contrariile, au posibilitatea să aparțină aceluiași lucru, dar nu pot aparține unul altuia. Aceasta nu se potrivește cu cele spuse mai înainte, deoarece am stabilit că, atunci când mai multe lucruri pot aparține aceluiași lucru, ele ar putea aparține și unul altuia[467].

Este evident deci că, în toate aceste cazuri, eroarea provine din extrapunerea (ἔκθεσις) termenilor, pentru că, dacă în locul stărilor punem lucrurile ce au stările, nici eroarea nu mai apare. Este clar atunci că, în astfel de premise, ceea ce are o stare trebuie să fie substituit totdeauna pentru starea însăși și trebuie luat ca termen.

35

<Termeni formați din mai multe cuvinte>

Nu trebuie să căutăm totdeauna să exprimăm termenii printr-un singur cuvânt; căci vom avea adesea noțiuni pentru care nu există un singur cuvânt. De aceea, este greu de redus[468] silogismele cu astfel de termeni. Uneori, vom rezulta și erori dintr-o astfel de cercetare[469]; ca și cum ar putea să existe silogism fără să aibă nevoie de un termen mediu. Să însemnăm cu *A două unghiuri drepte*, cu *B triunghi*, cu *C triunghi*

Este necesar ca sănătatea să nu aparțină nici unei boli
Este posibil ca sănătatea să aparțină oricărui om
Boala nu aparține nici unui om.

466 Silogismul este de modul *Darapti*, cu ambele premise problematice:
Este posibil ca sănătatea să aparțină tuturor oamenilor
Este posibil ca boala să aparțină tuturor oamenilor
Este posibil ca sănătatea să aparțină unor boli.
Concluzia posibilă e falsă, pentru aceleași motive ca mai sus.

467 Abstractele *sănătate* și *boală* nu aparțin unul altuia, dar concretele *sănătos* și *bolnav* pot să aparțină.

468 Reducerea, să nu uităm, constă în eliminarea termenul mediu din premise. Este, totuși, de la sine înțeles că observația pe care o face Aristotel în capitolul de față, privitor la noțiunile care nu se pot exprima printr-un singur cuvânt, se referă nu numai la mediu, ci la extremi.

469 Pretenția de a exprima termenul mediu printr-un singur cuvânt.

isoscel. *A* atunci aparține lui *C*, din cauza lui *B*[470]; dar *A* aparține lui *B* fără mediația altui termen; căci triunghiul, prin natura lui, conține două unghiuri drepte. Prin urmare, nu va exista nici un termen mediu pentru propoziția *AB*, deși ea este demonstrabilă[471]. Căci este clar că mediul nu trebuie luat totdeauna ca fiind un lucru individual[472], ci uneori ca o vorbire compusă, cum se vede în cazul de față.

36

<Termeni la cazul nominativ și la alte cazuri, numite oblice>

Că primul termen aparține mediului și mediul ultimului, nu trebuie să fie înțeles în sensul că ei pot totdeauna să fie enunțați unul despre 48 b
altul, ori că primul termen se poate enunța despre mediu în același fel[473] în care mediul este enunțat despre termenul ultim. Tot așa, și dacă premisele sunt negative. Trebuie să presupunem însă că verbul „aparține“ are tot atâtea înțelesuri ca și verbul „a fi“ sau „a fi adevărat“[474]. Să luăm, de exemplu, enunțul că există o singură știință a contrariilor. Să însemnăm cu *A existența unei singure științe* și cu *B contrariile*. Atunci *A* aparține lui *B*, nu în înțelesul că contrariile sunt o singură

---

[470] Avem adică:

Toți B sunt A
Toți C sunt B
Toți C sunt A.

A aparține deci lui *C* prin intermediul lui *B* (din cauza lui *B*).

[471] *Toți B sunt A* e o judecată demonstrabilă, la rândul ei; dar, în exemplul de față, afirmația că toate triunghiurile *(B)* au valoarea a două unghiuri drepte *(A)* este o definiție care nu se va întemeia pe un silogism, fiind în esența triunghiului de a avea suma unghiurilor egală cu două unghiuri drepte; așa că nu vom avea termen mediu.

[472] Adică un cuvânt simplu bine definit.

[473] La același caz gramatical; de pildă, mediul poate să apară în majoră la genitiv și în minoră la nominativ.

[474] Verbul *a fi* leagă termeni care pot să fie afectați de cazuri gramaticale variat Aristotel menționează aici *a aparține* fiindcă, pentru el, judecățile sunt strict de aparte Aristotel nu exprimă ca modernii o judecată dându-i forma:

știință, ci în acela că este adevărat a zice că există o singură știință despre contrarii[475].

Se întâmplă, uneori, că primul termen este afirmat despre mediu, dar mediul nu este afirmat despre al treilea termen[476], de exemplu, dacă înțelepciunea este știință și înțelepciunea are ca obiect binele, atunci concluzia este că există o știință a binelui. Binele atunci nu este însăși știința, deși înțelepciunea este știință. Uneori, termenul mediu este afirmat despre al treilea, dar primul nu este afirmat despre mediu[477]; de exemplu, dacă există o știință despre orice are o calitate sau este un contrar, iar binele este și un contrar și are și o calitate, concluzia este că există o știință a binelui, dar binele nu este însăși știința, nici nu este ceea ce are o calitate, ori este un contrar, deși binele este acestea amândouă. Uneori, nici primul termen nu este afirmat despre mediu, nici mediul despre al treilea, pe când primul este uneori afirmat despre al treilea, iar alteori nu[478]; de exemplu, dacă există un gen a tot ceea ce avem ca știință, și dacă există o știință despre bine, noi conchidem că există un gen al binelui. Dar aici nu este enunțat unul despre celălalt.

A este B;

el spune:

B aparține lui A.

475 Contrariile sunt multe, și pluralitatea lor nu poate da, în sens *strict*, o unitate, așa cum am avea iluzia că se petrec lucrurile, dacă le menținem la nominativ și spunem: „Contrariile sunt o știință", enunț vicios. Dacă însă spunem: „Există o singură știință despre contrarii", avem un enunț bun, dar observăm că „contrarii" este la un caz oblic.

476 Aici Aristotel subînțelege, după cum se vede clar din exemplul care urmează, că mediul nu e afirmat *la cazul nominativ*. Trebuie deci să înțelegem că, în majoră, termenul mediu apare la cazul direct, iar în minoră la un caz oblic.

477 Termenul mediu este la cazul direct în minoră și la un caz oblic în majoră.

478 Majora și minora au subiectele la cazuri oblice, concluzia având-și subiectul când la cazul oblic, când la cazul direct. Aristotel ne dă două exemple respective, unul pentru fiecare caz:

Despre orice avem o știință avem un gen
Despre bine avem știință
Despre bine avem un gen,

și

Orice despre care avem o știință este un gen
Despre bine avem știință
Binele este un gen.

Și dacă tot ceea ce avem ca știință formează un gen, și dacă este o știință despre bine, noi conchidem că binele este un gen. Primul termen este atunci enunțat despre ultimul; dar, în premise, un lucru nu este enunțat despre celălalt[479].

Și tot așa stă lucrul când relația este negativă[480]. În adevăr, „aceea nu aparține la aceasta" nu înseamnă totdeauna că aceasta nu este aceea, ci uneori că aceasta nu este a aceleia, ori nu este pentru aceea; de exemplu, nu este o mișcare a mișcării, sau o devenire a devenirii, dar este o devenire a plăcerii, deci plăcerea nu este o devenire[481]. Și tot așa se poate zice că este un semn al râsului, dar nu este un semn al semnului, prin urmare, râsul nu este un semn. Aceasta este valabil și în alte cazuri, în care problema este respinsă[482], pentru că genul este afirmat într-un mod particular despre termenii problemei. Tot așa, să luăm exemplul: oportunitatea nu este timpul potrivit. Căci oportunitatea aparține Zeului pe când timpul potrivit nu, întrucât pentru Zeu nu există nimic spre folos. Trebuie aici să luăm ca termeni: *oportunitate — timp potrivit — Zeu*; dar premisa trebuie înțeleasă după cazul numelui. Căci stabilim regula, o dată pentru totdeauna, că termenii trebuie luați totdeauna la nominativ; de exemplu, om, bine, contrarii, nu în cazuri oblice; de exemplu, a omului, 49 a
a binelui, a contrariilor[483]; însă premisele trebuie să fie înțelese după cazul fiecărui termen, fie dativul, de exemplu, egal acestuia; fie genitivul, de exemplu, dublul acestuia; fie acuzativul, de exemplu, ceea ce lovește ori vede pe acesta; fie nominativul, de exemplu, omul este un animal, sau la orice alt caz stă cuvântul în premisă.

---

[479] Concluzia enunță majorul despre minor la cazul direct, în timp ce premisele pe amândouă la un caz oblic.

[480] Silogismul are o concluzie negativă.

[481] Aluzie la un pasaj din *Fizica* V, 2, unde Aristotel vorbește de imposibilitatea mișcării mișcării și a devenirii devenirii. Cu privire la raporturile dintre plăcere și mișcare, a se vedea *Etica Nicomahică* X, 4.

[482] Este vorba aici de silogismele în figura a doua (cu concluzia negativă).

[483] Când luăm termenii în afara unei judecăți, adică în chip izolat, ei sunt puși la cazul nominativ; când îi așezăm în premise, ei sunt afectați de cazurile impuse de cerințele propozițiilor, adică sunt la dativ, la genitiv etc.

37

<Diferite atribuiri, după categorii>

Expresiile „Aceasta aparține la aceea", și „Aceasta este adevărat despre aceea", trebuie înțelese în tot atâtea feluri câte categorii diferite există[484]; iar aceste categorii trebuie luate ca relative sau ca absolute; apoi ca simple, sau compuse[485]; la fel și cu expresiile corespunzătoare negative. Trebuie să cercetăm și să definim mai bine această chestiune[486].

38

<Repetarea aceluiași termen>

Un termen care se repetă[487] în premise trebuie să fie legat de extremul prim, nu de mediu[488]. Înțeleg prin aceasta, de exemplu, că, dacă s-ar face un silogism pentru ca să demonstreze că există o știință a dreptății și că dreptatea este un bine, expresia: că ceva este un bine (sau *întrucât* este un bine) trebuie să fie legată de primul termen.

---

484 Teoria categoriilor (substanță, calitate, cantitate etc.) este expusă și în *Metafizica* V, [Δ], 7.

485 Atributele unui subiect pot fi absolute, ca genul, diferența, esența etc. sau relative și întâmplătoare, ca, de pildă, calitatea, pentru un *medic* de a fi *muzicant*. Ele mai pot fi simple, când îmbrățișează o singură categorie, ca în „Medicul este atenian", sau compuse, când întrunesc mai multe categorii, ca în exemplul „Medicul este un bun atenian".

486 Dat fiind că Aristotel trece apoi la alte probleme, s-ar părea că acest capitol 37 este, în realitate, numai un fragment de capitol, ceea ce este atestat și de scurtimea lui cu totul neobișnuită.

487 Aristotel studiază aici *iterația* (ἡ ἐπαναδίπλωσις) adică faptul ce se poate observa la unele silogisme, în una sau cealaltă premisă, anume repetarea unui termen: „omul, ca om, este...". Adesea, această repetare subliniază cauza și poate fi o indicație adevărată sau falsă; când zic „ființa, ca ființă cu plămâni, respiră" am o iterație justă, deoarece plămânii sunt cauza respirației; când zic însă „ființa, ca ființă vie, respiră" iterația este falsă, căci nu toate ființele vii respiră.

488 Este ceea ce Aristotel va demonstra.

Să însemnăm cu *A știința că este un bine*, cu *B bine*, cu *C dreptate*[489]. Este adevărată enunțarea lui *A* despre *B*. Căci despre bine există o știință că el este un bine. Și tot adevărată este enunțarea lui *B* despre *C*. Căci dreptatea este un bine. În felul acesta, se poate face o analiză a argumentului. Dar dacă expresia *că este un bine* este legată de *B*, nu va urma concluzia, pentru că *A* va fi adevărat despre *B*, dar *B* nu a fi adevărat despre *C*. Căci a enunța despre dreptate termenul *că este un bine ca bine* este fals și de neînțeles[490]. Și tot așa, dacă s-ar demonstra că știm despre sănătate că este un bine, ori că știm despre țap-cerb că nu există, ori că omul este muritor întrucât este un obiect sensibil: în toate cazurile în care s-a adăugat ceva la predicat, adaosul trebuie să fie raportat la termenul extrem prim[491].

---

[489] Iată desfășurarea silogismului:

B este A (despre bine avem știință că este un bine)
C este B (dreptatea este un bine)
C este A (despre dreptate avem știință că este un bine).

Concluzia e adevărată și silogismul e corect.

[490] Dacă legăm „despre care avem știință că este bine" de *B*, vom obține o minoră de tipul: „Dreptatea este un bine despre care avem știință că este un bine", ceea ce este fals și de neînțeles. Aristotel conchide că iterația nu trebuie să afecteze minorul, ci numai majorul.

[491] Adică la termenul major, iar nu la termenul minor sau la termenul mediu. Unii comentatori susțin că Aristotel ar vedea în silogismul iterativ un silogism cu patru termeni; dacă ar fi așa, filozoful grec ar insista mai mult asupra unui aspect care violează una dintre regulile fundamentale ale silogismului stabilită chiar de el. În realitate, silogismul iterativ e una dintre speciile silogismului, și anume, e un silogism a cărui majoră este o judecată condițională, deci nu poate fi de mirare că, în silogismul iterativ, repetarea intervine tot în majoră și nu în minoră. Aristotel nu cunoștea silogismul ipotetic și el întâmpina deci dificultăți să plaseze silogismul iterativ. De altfel, acesta comportă variante. Cei vechi întrebuințau adesea formulări de tipul *ființa ca ființă*, care intrau în judecăți în care atribuirea era provocată să se facă într-un anumit fel; s-ar părea că astfel de formulări au trezit curiozitatea lui Aristotel; Stagiritul le-a studiat în cadrul silogismului. Și el a mers mai departe, examinând silogisme înrudite în care *reduplicativitatea* implică o determinare particulară, alta decât conceptul propriu, determinare care este cauza, condiția predicației: astfel, în „Omul, ca ființă vie, este muritor" avem o atare determinare; și ea implică oarecum acel al patrulea termen într-un silogism care ar cuprinde judecata aceasta ca majoră a lui. Silogismul iterativ, în tot cazul, are ca majoră o judecată reduplicativă, fie de formă simplă („omul, ca om..."), fie derivată („omul, ca cetățean..."). Propunem, ca tipuri ce n-au fost studiate niciodată, judecățile reduplicative „Organismul viu, ca organism, este muritor" și „Organismul viu, ca viu, este muritor"; subiectul fiind aici un termen compus, *îngăduie două reduplicații*, ambele corecte.

Poziția termenilor nu este aceeași când ceva este dedus simplu[492] și când este dedus în anumită privință[493]; de exemplu, când se dovedește că binele este un obiect de știință și când se dovedește că el este un obiect al științei că este un bine[494]. Dacă este dovedit simplu a fi un obiect de știință, trebuie să punem ca termen mediu *existent;* dar dacă adăugăm calificarea: știința că este un bine, termenul mediu trebuie să fie: *existent determinat.* Să luăm pe *A* drept *știința că este acest lucru determinat; B* drept *acest lucru determinat* și *C* drept *bine.* Este adevărată enunțarea lui *A* despre *B*, pentru că, prin ipoteză, despre acest lucru determinat există o știință că este acest lucru determinat *B*, de asemenea, este adevărat despre *C;* va exista deci despre bine știința că este un bine. Căci prin ipoteză, termenul „acest lucru determinat" arată natura specială a unui lucru. Dar dacă „existent" ar fi luat ca mediu, iar existentul simplu (nu acest existent determinat) ar fi legat de extrem, nu vom avea un silogism care să demonstreze că există despre bine o știință că este un bine, ci că există despre bine o știință că el există pur și simplu, de
49 b exemplu, să luăm *A* pentru *știința că ceva există; B* pentru *existent; C* pentru *bine.* Este clar deci că, în silogismele astfel limitate prin repetiție, trebuie să luăm termenii în felul arătat.

39

<Substituirea expresiilor echivalente mai clare și mai scurte>

Trebuie, de asemenea, să schimbăm între ei termenii ce au aceeași semnificație, anume cuvânt pentru cuvânt și frază pentru frază, și cuvânt pentru frază, și să luăm totdeauna un cuvânt mai degrabă decât o frază[495]. Căci așezarea termenilor va fi astfel mai ușoară. De exemplu, este indiferent dacă zicem că presupunerea nu este genul opiniei, ori

[492] Adică fără iterație.

[493] Cu iterație.

[494] Primul exemplu este fără iterație; al doilea cu iterație.

[495] Prin frază, trebuie să înțelegem o locuțiune, un șir de cuvinte, o vorbire. Enunțurile cele mai simple sunt cele mai bune, fiindcă sunt mai apropiate de a ne reda termenii.

că opinia nu este identică cu un anumit fel de presupunere (pentru că înțelesul este același în ambele judecăți); este mai bine să luăm ca termeni *presupunerea* și *opinia* mai degrabă decât frazele corespunzătoare.

40

<Importanța articolului>

Întrucât expresiile „Plăcerea este un bine“ și „Plăcerea este binele“ nu sunt identice, nu trebuie să considerăm acești termeni ca echivalenți; dar dacă silogismul este pentru a dovedi că plăcerea este binele, termenul trebuie să fie *binele;* iar dacă scopul este de a dovedi că plăcerea este un bine, termenul trebuie să fie *un bine* și la fel în toate celelalte cazuri.

41

<Interpretarea unor anumite expresii>

Nu este același lucru, nici în fapt, nici în vorbă, că *A* aparține la toți acei cărora le aparține *B*, ori că *A* aparține la toți acei cărora le aparține *B* în totalitate. Căci nimic nu împiedică pe *B* de a aparține lui *C*, deși nu la toți *C*[496]. De exemplu, să zicem că *B* înseamnă *frumos* și *C alb*. Dacă frumusețea aparține la ceva alb, este adevărat a zice că frumusețea aparține la ceea ce este alb; dar poate nu la tot ce este alb. Dacă însă *A* aparține lui *B*, dar nu la orice despre care *B* este enunțat,

[496] Presupunem că *CB* este minora unui silogism; una este a spune:

Toți B sunt A
C este B

și alta a spune:

Toți B sunt A
Toți C sunt B.

În primul caz, concluzia va fi nedefinită și vom avea un silogism în modul *Darii;* în al doilea, concluzia va fi universală, iar silogismul în modul *Barbara*.

atunci *A* nu aparține necesar, nu spun la toți *C*, ci nici măcar simplu la *C*[497], nici când *B* aparține la toți *C*, nici când aparține numai simplu lui *C*. Dimpotrivă, dacă *A* aparține la orice despre care *B* este cu adevărat enunțat, va urma că *A* poate fi afirmat despre toți acei despre care *B* este afirmat în totalitate. Dacă totuși *A* este spus despre toți cei despre care *B* poate să fie enunțat, nimic nu împiedică pe *B* să aparțină lui *C*, și totuși pe *A* să nu aparțină la toți *C* sau chiar nici unui *C*. Dacă deci luăm acești trei termeni, este clar că expresia *A* este spusă despre tot despre care *B* este spus, înseamnă că *A* este afirmat despre toate lucrurile despre care se afirmă *B*. Și dacă *B* este spus despre totalitatea unui al treilea termen, tot așa este și *A*; dar dacă *B* nu este afirmat despre totalitatea unui al treilea termen, nu este nici o necesitate ca *A* să fie enunțat despre totalitatea lui[498].

Nu trebuie să ne îngrijoreze că ceva absurd rezultă din așezarea termenilor[499]; căci noi nu utilizăm existența acestui lucru particular, ci imităm pe geometrul care zice: această linie lungă de un picior, ori această linie dreaptă, ori această linie fără lărgime, fără ca liniile trasate să aibă aceste proprietăți, dar nu întrebuințează desenele în sensul în care gândește despre ele. Căci, în general, dacă două lucruri nu stau în relația de tot la parte și de parte la tot, cel ce dovedește nu dovedește nimic din ele și astfel nici un silogism nu se formează[500]. Noi (înțeleg
50 a pe cei care învață) așezăm termenii ca un mijloc intuitiv, nu ca și cum ar fi imposibil să demonstrăm fără acești termeni ilustrativi, așa cum este imposibil a demonstra fără premisele silogismului.

---

[497] Dacă deci majora este particulară, iar minora universală sau nedefinită, nu poate fi concluzie universală, și nici chiar vreo concluzie, căci majora într-un silogism în prima figură trebuie să fie universală.

[498] Majora universală și minora universală dau o concluzie universală; majora universală și minora particulară duc la o concluzie particulară.

[499] Aristotel vrea să spună că cele expuse mai sus nu rezultă dintr-o enunțare meșteșugită, ci că tezele sale au un caracter general, independent de obiectele date ca exemplu; Aristotel se compară cu un geometru care, și el, discută pe teme generale, ajutându-se de figuri ca de exemple indiferente.

[500] Aluzie la faptul că raționamentul (silogismul) particularizează sau generalizează, mergând de la tot la parte sau de la parte la tot; exemplul intuitiv nu este decât un caz particular care duce la concluzie.

42

<Analiza silogismului compus>

Nu trebuie să uităm că, în același silogism, nu toate concluziile se capătă printr-o singură figură; ci unele printr-o figură, altele prin alta. De aceea deci, trebuie să reducem silogismele ținând seama de aceasta[501]. Și fiindcă nu orice problemă se dovedește în oricare figură[502], ci anumite probleme în fiecare figură, se vede clar din concluzie în ce figură trebuie căutate premisele.

43

<Analiza definițiilor>

Cu privire la acele argumente care, ținând să stabilească o definiție, se străduiesc să dovedească vreo parte din definiție[503], trebuie să luăm ca termen punctul spre care argumentul a fost îndreptat, nu întreaga definiție, căci așa vom fi mai puțin expuși să fim încurcați de lungimea termenului; de exemplu, dacă cineva demonstrează că apa este un lichid bun de băut, trebuie să luăm ca termeni: bun de băut și apă.

---

[501] Silogismele compuse sunt silogisme care cuprind o succesiune de silogisme simple, concluzia fiecăruia dintre acestea constituind majora celui următor; toate aceste silogisme simple succesive nu sunt numaidecât în prima figură.

[502] Figura a doua, spre exemplu, nu poate avea concluzia afirmativă, nici a treia, concluzia universală.

[503] Adică un element al ei; o definiție este rezultatul mai multor judecăți, obținute fiecare printr-un silogism.

44

<Analiza silogismului prin reducere la absurd și a altor silogisme ipotetice>

Nu trebuie să încercăm reducerea silogismelor ipotetice[504]; căci pe temeiul premiselor date, nu este posibil să le reducem, deoarece ele n-au fost dovedite printr-un silogism, ci admise prin consimțământ[505]. De exemplu, dacă cineva ar presupune că, neexistând o facultate unitară a contrariilor, nu poate exista nici o știință unică a lor și, apoi ar argumenta dialectic că nu există o singură facultate a contrariilor, de exemplu a ceea ce este sănătos și a ceea ce este bolnav, căci atunci același lucru ar fi în același timp și sănătos și bolnav. El arată, în acest caz, că nu există o facultate unitară a tuturor contrariilor, dar nu dovedește că nu există o știință unitară a lor. Și totuși trebuie să acordăm aceasta. Dar acordul nu vine dintr-un silogism, ci dintr-o ipoteză[506]. Acest argument însă nu poate fi redus, dar dovada că nu există o facultate unitară pentru contrarii poate fi redusă. Argumentul din urmă a fost, poate, un silogism, dar cel dinaine a fost o ipoteză.

Și tot așa, cu argumentele care duc la o concluzie prin imposibil. Nici acestea nu pot fi analizate. Desigur, reducerea la imposibil poate fi totuși analizată, deoarece este dovedită prin silogism; dar restul argumentului nu poate fi, pentru că concluzia este obținută dintr-o ipoteză.

---

[504] Aristotel nu vorbește nicăieri de silogisme ipotetice, în sensul de azi al acestui cuvânt, ci printr-un astfel de silogism el indică un raționament silogistic care se sprijină pe un postulat (sau pe o ipoteză). Dacă, întâmplător, Stagiritul vorbește de un silogism ipotetic în sensul de mai târziu (unde majora e o judecată ipotetică), el nu-l numește; este tocmai ceea ce se petrece în capitolul de față.

[505] Revenim la nota noastră precedentă. Aristotel înțelege aici prin silogisme ipotetice altceva decât va înțelege posteritatea; el înțelege anume, după cum se vede chiar din text, raționamente silogistice ale căror premise nu sunt dovedite, ci numai postulate și acceptate de cel ce le enunță. De unde și legătura cu partea a doua a capitolului de față; argumentul prin imposibil presupune că o judecată a fost demonstrată nu printr-un silogism regulat, ci ipotetic, atunci când o imposibilitate lovește judecata contradictorie.

[506] Dacă facem presupunerea că nu există o facultate unică a contrariilor (*sănătos* și *bolnav*), vom admite că nu există o știință unică a contrariilor, prima presupunere trăgând-o după ea pe a doua; dar prima nu este dovedită, ci e o simplă presupunere (ipoteză).

Acestea se deosebesc însă de argumentele de mai sus; căci la acestea trebuie să ne înțelegem înainte asupra unui punct, pentru ca să acceptăm concluzia; de exemplu, să ne înțelegem că, dacă se dovedește că există o aceeași facultate a contrariilor, atunci există și o știință unică a lor. Pe când la celelalte, chiar dacă nu s-a făcut o înțelegere dinainte, se acceptă însă raționamentul, pentru că eroarea sare în ochi; de exemplu, eroarea a ceea ce urmează din admiterea că diagonala este comensurabilă, anume că numerele fără soț sunt egale cu cele cu soț[507].

Multe alte silogisme ajung la o concluzie cu ajutorul unei ipoteze; pe acestea trebuie să le avem în vedere și să le determinăm explicit. Vom descrie, în cele ce urmează, deosebirile lor și diferitele căi prin care se 50 b
formează argumentele ipotetice. Pentru moment, atâta numai să rămână clar, că nu este posibil de a rezolva astfel de silogisme în figuri. Am arătat pentru ce.

45

<Reducerea silogismelor de la o figură la alta>

Toate problemele care sunt dovedite în mai multe figuri, dacă au fost dovedite într-o figură, pot fi reduse la altă figură[508]; de exemplu, un silogism negativ în prima figură poate fi redus la a doua[509] și un

[507] Acest pasaj devine clar când îl comparăm cu expunerea de mai sus (I, 23), unde se folosește același exemplu cu incomensurabilitatea diagonalei. Aristotel a reluat același material spre a demonstra că reducerea la imposibil urmează calea inversă celei din pasajul premergător capitolului 44; acolo am pornit de la o convenție prealabilă („există o facultate unică a contrariilor"); acum pornim de la o premisă fermă, ca în orice silogism, și dovedim apoi că e falsă, fiindcă duce la o concluzie falsă; în prima operație, adevărul presupus al majorei stabilește valabilitatea concluziei; acum, nevalabilitatea concluziei provoacă nevalabilitatea majorei; căci dacă concluzia este valabilă, valoarea majorei rămâne nehotărâtă.

[508] Reamintim că reducerea silogismelor printr-o trecere de la o figură la alta este o operație care lui Aristotel îi apare ca posibilă și ca esențială; acest lucru l-a explicat pe larg în capitolul 7.

[509] Un silogism afirmativ în figura întâi n-ar putea fi redus într-un silogism în figura a doua, fiindcă silogismele în figura a doua au toate concluzia negativă.

silogism din figura mijlocie[510] la prima, dar nu toate, ci numai unele[511]. Chestiunea se va lămuri în cele ce urmează. Dacă *A* nu aparține nici unui *B*, și *B* la toți *C*, atunci *A* nu aparține nici unui *C*. Avem, astfel, prima figură. Dar dacă judecata negativă este convertită, avem figura mijlocie. Căci *B* nu aparține nici unui *A* și aparține la toți *C*[512]. Și tot așa, dacă silogismul nu este universal, ci particular; de exemplu, dacă *A* nu aparține nici unui *B*, și *B* aparține unor *C*. Să convertim judecata negativă și vom avea figura mijlocie[513].

Silogismele universale în figura a doua pot fi reduse la prima, dar numai unul dintre cele două silogisme particulare poate fi redus[514]. Să admitem că *A* nu aparține nici unui *B*, dar că aparține la toți *C*. Să convertim judecata negativă, și vom avea prima figură. Căci *B* nu va aparține nici unui *A*, iar *A* la toți *C*. Dar când judecata afirmativă privește pe *B* și negativa pe *C*, atunci *C* trebuie făcut primul termen[515].

---

[510] Adică în figura a doua.

[511] Aristotel înclină să creadă că orice silogism în figura a doua sau a treia poate fi redus la un silogism în figura întâi. Cf. capitolul 7. Reciproca însă nu e adevărată.

[512] Convertim judecata negativă, care este majora unui silogism de modul *Celarent*, și obținem un silogism de modul *Cesare*. Schema e următoarea:

cE	*Nici un B nu este A*
lA	*Toți C sunt B*
rEnt	*Nici un C nu este A.*

devine

cE	*Nici un A nu este B*
sA	*Toți C sunt B*
rE	*Nici un C nu este A.*

[513] Anume modul *Festino*, reducând modul *Ferio*, prin conversiunea simplă a majorei:

fEs	*Nici un A nu este B*
t I	*Unii C sunt B*
nO	*Unii C nu sunt A.*

devine

fE	*Nici un B nu este A*
r I	*Unii C sunt B*
O	*Unii C nu sunt A.*

[514] Numai cel cu majora negativă *(Festino)*, iar cel cu majora afirmativă *(Baroco)* nu poate fi redus, deoarece o universală afirmativă nu se poate converti perfect.

[515] Aristotel înțelege prin aceasta că e necesară o transpunere a premiselor, prin care minora cu subiectul *C* devine majora, adică prima premisă. Adesea, Aristotel scrie *termeni* pentru *propoziții*.

Căci atunci, *C* nu aparține nici unui *A*, iar *A* la toți *B*, și, de aceea, *C* nu aparține nici unui *B*; deci și *B* nu aparține nici unui *C*, deoarece judecata negativă este convertibilă[516].

Dar dacă silogismul este particular, ori de câte ori judecata negativă privește pe majoră, reducerea la prima figură este posibilă, de exemplu, *A* nu aparține nici unui *B* și aparține unor *C*. Să convertim judecata negativă[517], și avem prima figură, pentru că *B* nu va aparține nici unui *A* și *A* va aparține la unii *C*. Dar când judecata afirmativă privește majora, nici o reducere nu mai este posibilă, de exemplu, *A* aparține la toți *B*, dar nu aparține la toți *C*. Căci judecata *AB* nu primește conversiunea[518], și chiar de ar primi-o, tot n-ar fi un silogism[519].

Mai departe, silogismele în figura a treia nu pot fi reduse toate în figura întâi, deși toate silogismele din prima figură pot fi reduse în a treia[520]. Să admitem că *A* aparține la toți *B* și *B* la unii *C*. Întrucât particulara afirmativă este convertibilă, *C* va aparține unor *B*. Dar *A* aparține la toți *B*, așa încât s-a format figura a treia[521]. Tot așa, dacă silogismul este negativ, pentru că afirmativa particulară este convertibilă, de aceea *A* nu va aparține nici unui *B*, dar *C* va aparține unor *B*[522].

---

516 Cu alte cuvinte, dacă majora e universal-afirmativă, iar minora universal-negativă, putem obține reducerea prin transpunerea premiselor, conversiunea noii majore și conversiunea concluziei, astfel:

cA	*Toți B sunt A*
mEs	*Nici un C nu este A*
trEs	*Nici un C nu este B.*

devine

cE	*Nici un A nu este C*
lA	*Toți B sunt A*
rEnt	*Nici un B nu este C.*

517 Adică majora.

518 Se știe că o judecată universal-afirmativă este convertibilă numai parțial.

519 Majora

Toți B sunt A

nu se poate converti decât parțial, adică într-o particulară

Unii A sunt B;

ambele premise ar fi particulare și, conform regulii, nu ar duce la nici o concluzie.

520 Bineînțeles, e vorba numai de cele particulare, căci figura a treia nu are decât silogisme particulare.

521 Silogismul în figura a treia va fi de modul *Datisi.*

522 Reducerea se face de la *Ferio* la *Ferison* prin conversiunea minorei, astfel:

51 a Dintre silogismele în ultima figură, unul singur nu poate fi redus la un silogism din prima, și anume când judecata negativă nu este universală[523]. Toate celelalte pot fi reduse. Să afirmăm pe *A* și *B* despre toți *C*. Atunci *C* poate fi convertit parțial ori cu *A* ori cu *B*, și deci *C* aparține unor *B*[524]. Prin urmare, vom obține prima figură, când *A* aparține la toți *C* și *C* la unii *B*[525]. Și dacă *A* aparține la toți *C* și *B* unor *C*, vom spune același lucru. Căci *C* este convertit cu *B*[526]. Dar dacă *B* aparține la toți *C* și *A* aparține unor *C*, trebuie să facem din *B* termenul major; căci *B* va aparține la toți *C* și *C* unor *A* și, prin urmare, *B* va aparține unor *A*. Dar întrucât judecata particulară este convertibilă, *A* va aparține unor *B*[527]. Dacă silogismul este negativ, când termenii sunt

---

fE	*Nici un B nu este A*
rI	*Unii C sunt B*
O	*Unii C nu sunt A*

devine

fE	*Nici un B nu este A*
r I	*Unii B sunt C*
sOn	*Unii C nu sunt A.*

[523] Majora este particular-negativă, silogismul în *Bocardo*.

[524] Reducerea se face de la *Darapti* la *Darii* prin conversiunea parțială a minorei:

dA	*Toți C sunt A*
rAp	*Toți C sunt B*
t I	*Unii B sunt A*

devine

dA	*Toți C sunt A*
rI	*Unii B sunt C*
I	*Unii B sunt A.*

[525] Cf. nota precedentă.

[526] Reducerea se face de la *Datisi* la *Darii*, prin conversiunea minorei:

dA	*Toți C sunt A*
tI	*Unii C sunt B*
sI	*Unii B sunt A*

devine

dA	*Toți C sunt A*
rI	*Unii B sunt C*
I	*Unii B sunt A.*

[527] Reducerea se face acum de la *Disamis* la *Darii*, prin transpunerea premiselor și conversiunea minorei și a concluziei, astfel:

dI	*Unii C sunt A*
sA	*Toți C sunt B*
mIs	*Unii B sunt A*

universali, trebuie să-i luăm în același fel. Să admitem că *B* aparține la toți *C* și *A* nici unui *C*. Atunci *C* va aparține unor *B*, iar *A* nici unui *C*, și astfel *C* va fi termenul mediu[528]. Și la fel, dacă judecata negativă este universală și afirmativa este particulară, căci *A* nu va aparține nici unui *C*, iar *C* unor *B*[529]. Dar dacă judecata negativă este particulară, nici o reducere nu va fi posibilă, de exemplu, dacă *B* aparține la toți *C*, iar *A* nu aparține unor *C*. Dacă convertim judecata *BC*, ambele premise vor fi particulare[530].

Este clar că, pentru a reduce figurile una la alta[531], premisele minore trebuie convertite în ambele figuri. Căci trebuie ca această premisă să fie convertită, pentru a trece de la o figură la alta.

Unele dintre silogismele în figura mijlocie[532] pot fi reduse la a treia figură, iar altele nu pot. Ori de câte ori judecata universală este negativă, reducerea este posibilă[533]. Căci dacă *A* nu aparține nici unui *B*, dar aparține unor *C*, atât *B* cât și *C* sunt deopotrivă convertibili prin raport la *A*, așa încât *B* nu aparține nici unui *A*, iar *C* la unii *A*. De aceea, *A* este un termen mediu[534]. Dar când *A* aparține la toți *B* și nu aparține

---

devine

dA	*Toți C sunt B*
rI	*Unii A sunt C*
I	*Unii A sunt B,*

de unde

Unii B sunt A.

528 Reducere de la *Felapton* la *Ferio*, prin conversiunea parțială a minorei.

529 Reducere de la *Ferison* la *Ferio*, prin conversiunea minorei:

fE	*Nici un C nu este A*
rI	*Unii C sunt B*
sOn	*Unii B nu sunt A*

devine

fE	*Nici un C nu este A*
rI	*Unii B sunt C*
O	*Unii B nu sunt A.*

530 Două premise particulare nu duc la nici o concluzie.

531 Pentru a reduce adică întâia la a treia, și a treia la întâia.

532 Aristotel va trata acum despre reducerea figurii a doua la figura a treia.

533 Modul *Festino* se va putea reduce la modul *Ferison*.

534 Avem

fEs	*Nici un B nu este A*
t I	*Unii C sunt A*
nO	*Unii C nu sunt B,*

la unii *C*, reducerea nu este posibilă. Căci nici una din premise nu este universală după conversiune[535].

Silogismele în figura a treia pot fi reduse la figura mijlocie, ori de câte ori judecata negativă este universală[536], de exemplu, dacă *A* nu aparține nici unui *C*, iar *B* aparține unor sau la toți *C*. Căci atunci și *C* nu aparține nici unui *A*, dar aparține unor *B*[537]. Dar dacă judecata negativă este particulară, nici o reducere nu este posibilă, pentru că particulara negativă nu admite conversiune[538].

Este clar deci că aceleași silogisme, care nu pot fi reduse în acele
51 b figuri[539], nu pot să fie reduse nici la prima figură[540], și că, în timp ce silogismele sunt reduse la prima figură, acestea singure sunt demonstrate prin reducere la imposibil.

Vedem din cele spuse cum trebuie să redăm silogismele, și că figurile pot fi reduse una la alta.

A fiind termenul mediu, convertim majora și minora, și obținem:

fE *Nici un A nu este B*
rI *Unii A sunt C*
sOn *Unii C nu sunt B.*

[535] Avem

bA *Toți B sunt A*
rO *Unii C nu sunt A*
cO *Unii C nu sunt B.*

Prin conversiunea simplă a majorei, obținem:

Unii A sunt B,

iar minora nu se poate converti, căci conversiunea unei particulare negative este imposibilă.

[536] Se subînțelege aici că silogismul nu poate fi afirmativ, căci în figura mijlocie, în care reducem, nu există concluzie afirmativă.

[537] Reducerea modului *Felapton* sau a modului *Ferison* la modul *Festino* e posibilă prin conversiunea ambelor premise.

[538] Modul *Bocardo* nu se poate reduce, pentru motivul arătat în text.

[539] Adică prin trecerea de la a doua la a treia și invers. Este vorba de *Baroco* și de *Bocardo*.

[540] Aceleași două moduri, adică *Baroco* în figura a doua și *Bocardo* în figura a treia, nu se pot reduce la nici un mod al figurii întâi, după cum s-a arătat mai sus. Ele sunt singurele ce se vor dovedi prin reducerea la imposibil.

46

<Afirmația nedefinită („este non-A") și negația definită („nu este A"). Antecedent și consecvent>

În susținerea sau în respingerea unei teze, este o diferență dacă admitem că sunt identice, ori diferite ca înțeles, expresiile: „a nu fi aceasta" și „a fi ne-aceasta"; de exemplu, a nu fi alb și a fi ne-alb[541]. În adevăr, ele nu înseamnă același lucru, și negația lui *a fi alb* nu este *a fi ne-alb*, ci *a nu fi alb*. Temeiul diferenței este următorul. Relația lui „El poate să meargă" față de „El poate să nu meargă" este asemănătoare relației dintre „Aceasta este alb" și „Aceasta este ne-alb" — ca și al aceleia dintre „El știe ce este bine" și „El știe ce este ne-bine". Căci nu este nici o diferență între expresiile „El știe ce este bine" și „El este știutor a ce este bine"[542], ori „El poate merge" și „El este în stare să meargă"; și, de aceea, nu este nici o deosebire nici între opusele lor: „El nu poate merge" — „El nu este în stare să meargă"[543]. Dacă deci „El nu este în stare să meargă" înseamnă același lucru ca și „El este în stare

[541] Aristotel studiază acum deosebirea între un atribut determinat negat *(nu este A)* și un atribut nedeterminat afirmat *(este non-A)*, deosebire pe care o avem și între un atribut determinat afirmat *(este A)* și un atribut nedeterminat negat *(nu este non-A)*. Un atribut, ca atare, presupunând un subiect pe care îl determină, vom vedea că aceste deosebiri apar de pe urma faptului că judecățile având un același subiect și un același atribut, când determinat, când nedeterminat, nu sunt în același timp adevărate în mod obligatoriu, dacă înlocuim atributul nedeterminat negat prin atributul nedeterminat afirmat sau atributul nedeterminat afirmat prin atributul determinat negat; și vom mai vedea că nici opozițiile nu se constituie în mod indiferent, dacă înlocuim atributul determinat afirmat prin atributul nedeterminat afirmat sau prin atributul determinat negat. Când ne vom afla în prezența unor judecăți cuprinse într-un silogism, va trebui să ținem socoteală de aceste deosebiri, în condițiile ce vor fi stabilite mai departe.

[542] Relația este aceeași între subiect și atributul care îl determină, fie că avem verbul *a putea*, fie că avem verbul *a ști*, fie că avem oricare alt verb, deoarece toate verbele sunt reductibile la verbul *a fi*, când deplasăm determinarea indicată de verb; astfel „El știe carte" se poate înlocui, fără a se schimba sensul, prin „El este știutor de carte", iar, pentru a relua exemplul dat de Aristotel, „El știe ce este bine" revine a spune „El este știutor a ce este bine".

[543] Cele spuse mai sus (vezi și nota precedentă) sunt valabile și pentru judecata „El poate merge", care e totuna cu „El este în stare să meargă", dar, în mod evident, și pentru

să nu meargă", atunci amândouă acestea aparțin, în același timp, aceleiași persoane (căci același om poate să meargă și să nu meargă, și tot așa cunoscător a ce este bine, ca și a ce este ne-bine)[544]. Dar o afirmație și o negație care sunt opuse una alteia nu aparțin, în același timp, aceluiași lucru. După cum, dar, „a nu ști ce este bine" nu e totuna cu „a ști ce este bine", tot așa, „a fi ne-bun" nu este totuna cu „a nu fi bun". În adevăr, când din lucrurile ce stau în același raport, unele sunt deosebite, atunci și celelalte sunt deosebite. Nici „a fi ne-egal" nu este totuna cu „a nu fi egal"[545], pentru că ceea ce este ne-egal are ca subiect ceva, anume, in-egalul, pe când celălalt nu are nici un subiect. De aceea, nu orice este egal sau ne-egal, dar orice este egal sau nu este egal. Tot așa, expresile „Este un lemn ne-alb" și „Nu este un lemn alb" nu sunt echivalente. În adevăr, dacă „Acesta este un lemn ne-alb" el trebuie să fie un lemn; dar ceea ce nu este alb poate să nu fie lemn deloc[546]. De aceea, este clar că „Aceasta este ne-bun" nu este negația lui „Aceasta este bun". Dacă despre tot ce se prezintă ca unitate este adevărată o

---

judecata contradictorie „El nu poate merge", care e totuna cu „El nu este în stare să meargă".

544 În acest punct, demonstrația lui Aristotel devine îndeajuns de obscură, dar sensul în care purcede raționamentul Stagiritului este evident. Am arătat că judecata „El poate merge" este echivalentă cu „El este în stare să meargă", și că cele două judecăți „El nu poate merge" și „El nu este în stare să meargă" sunt echivalente între ele, fiind opusele unor judecăți echivalente între ele. Vom arăta acum că „El nu poate să meargă" nu e o judecată echivalentă cu „El poate să nu meargă", prima se poate reduce, după cum am văzut, la „El nu este în stare să meargă", ceea ce implică incapacitatea subiectului de a merge, pe când cea de-a doua revine, după procedeul urmat mai sus, la „El este în stare să nu meargă", ceea ce nu implică incapacitatea de a merge, ci latitudinea ce aparține subiectului de a merge sau de a nu merge, după voie. De unde rezultă că judecățile „El nu poate să meargă" și „El poate să nu meargă" nu sunt echivalente între ele și că, dat fiind exemplul ales, nici nu se pot referi în același timp la același subiect. De altfel, dacă aceste două judecăți ar avea același înțeles, ar urma că și „A nu ști ce este bine" are același înțeles cu „A ști ce nu e bine", cea ce nu este cazul (Aristotel nu a făcut totuși demonstrația).

545 Aici s-ar putea crede că Aristotel dă un nou exemplu pentru a repeta același argument, ilustrându-l mai bine. În realitate, suntem în prezența unui alt argument, cu totul nou, anume următorul: *a fi ne-egal* presupune un subiect, ceva ce este neegal sau inegal; dimpotrivă, *a nu fi egal* e o simplă formulă negativă care, din acest motiv, nu se aplică nici unei ființe reale; despre un lucru putem spune că este egal sau că este ne-egal (sau inegal), după cazuri, acești doi termeni find contradictorii *între ei* – dar nu are nici un sens să spunem că nu este egal.

546 Al treilea argument, care socotim că nu are nevoie de explicații complementare.

afirmaţie ori o negaţie, şi dacă nu este o negaţie, este clar că este într-un sens o afirmaţie. Însă orice afirmaţie are o negaţie corespunzătoare. Negaţia deci a lui „Aceasta este ne-bun" este „Aceasta nu este ne-bun"[547]. Relaţia acestor judecăţi una faţă de alta este după cum urmează. Să luăm pe *A* pentru *a fi bun*; pe *B* pentru *a nu fi bun* şi pe *C* pentru *a fi ne-bun* şi aşezat sub *B*, să luăm pe *D* pentru *a nu fi ne-bun* şi aşezat sub *A*[548]. Atunci sau *A* sau *B* vor aparţine la orice, dar nu vor aparţine niciodată aceluiaşi lucru; tot aşa, sau *C* sau *D* vor aparţine la orice, dar nu vor aparţine niciodată aceluiaşi lucru[549]. Iar *B* trebuie să aparţină la orice lucru căruia îi aparţine *C*. Căci dacă este adevărat a zice „Aceasta este ne-alb", este tot aşa de adevărat a zice „Aceasta nu este 52 a
alb", pentru că este imposibil ca un lucru să fie în acelaşi timp şi alb şi ne-alb, sau să fie un lemn ne-alb şi totodată să fie un lemn alb; prin urmare, dacă afirmaţia nu aparţine, negaţia trebuie să aparţină[550]. Dar *C* nu urmează totdeauna lui *B*. Căci ceea ce nu este lemn deloc, nu poate

---

[547] Al patrulea argument. Ceva poate fi sau afirmat sau negat despre ceva; oricărei afirmaţii i se poate opune o negaţie corespunzătoare, însă una singură şi invers (cf. *Despre interpretare* 7). Dar negaţia judecăţii „Acest lucru este ne-bun" este „Acest lucru nu este ne-bun", iar nu, prin urmare, „Acest lucru este bun" care se opune, de altfel, judecăţii „Acest lucru nu este bun". Avem deci două cupluri distincte, ceea ce înseamnă că „Acest lucru nu este bun" nu e echivalent cu „Acest lucru este ne-bun", amândouă aceste judecăţi nefiind o aceeaşi negaţie corespunzătoare aceleiaşi afirmaţii.

[548] Aristotel ne invită prin aceasta să dispunem termenii după cum urmează:

A	*B*
(a fi bun)	*(a nu fi bun)*
D	*C*
(a nu fi ne-bun)	*(a fi ne-bun)*

Se va demonstra în cele ce urmează că:

A şi *B* sunt contradictorii;
C şi *D* sunt, de asemenea, contradictorii;
C este antecedentul lui *B*; oricare *C* este *B*,
B nu este antecedentul lui *C*; nu orice *B* este *C*,
A este antecedentul lui *D*; orice *A* este *D*,
D nu este antecedentul lui *A*; nu orice *D* este *A*,
A şi *C* sunt contrarii,
B şi *D* sunt compatibili.

[549] Un lucru este sau *A* sau *B*, sau *C* sau *D*. Între *A* şi *B* şi între *C* şi *D* există incompatibilitatea termenilor contradictorii.

[550] Ceea ce este ne-alb nu poate fi alb; *C* antrenează pe *B* (*B* este consecventul lui *C*).

nici să fie un lemn ne-alb[551]. Pe de altă parte, *D* aparține la orice lucru căruia îi aparține *A*. Căci sau *C* sau *D* aparține la orice lucru căruia îi aparține *A*. Dar, întrucât un lucru nu poate fi în același timp ne-alb și alb, *D* trebuie să aparțină oricui aparține *A*. Căci despre ceea ce este alb este adevărat a zice că nu este ne-alb[552]. Dimpotrivă, *A* nu este adevărat despre toți *D*. Căci despre ceea ce nu este deloc un lemn nu este adevărat să enunțăm pe *A*, deci că este un lemn alb. Prin urmare, *D* este adevărat, dar *A* nu este adevărat, anume că este un lemn alb[553]. Este clar, de asemenea, că *A* și *C* nu pot aparține împreună aceluiași lucru[554], și că *B* și *D* au posibilitatea de a aparține aceluiași lucru[555].

Termenii negativi se raportă la fel față de termenii afirmativi ca și la propozițiile cu un predicat nedefinit. Fie *A egal, B ne-egal, C inegal* și *D ne-inegal*[556].

La multe lucruri, de asemenea, dintre care unora le aparține ceva ce nu aparține altora, negația poate fi adevărată la fel[557], de exemplu: că toți nu sunt albi, ori că fiecare nu este alb, în timp ce afirmația că fiecare este ne-alb, ori că toți sunt ne-albi este falsă[558]; și tot așa. „Orice animal este ne-alb“ nu este negația lui „Orice animal este alb“ (pentru că amândouă sunt false)[559]; negația proprie este „Orice animal nu este alb“. Deoarece este clar că „Aceasta este ne-alb“ și „Aceasta nu este alb“ au înțelesuri diferite și că unul este o afirmație, iar celălalt o negație,

---

551 Din *B* nu urmează în mod necesar *C*.

552 *A* poate să aibă drept consecință fie *C*, fie *D*, și nu pe amândoi, deoarece *C* și *D* sunt contradictorii. Dar *A* neputând să aibă drept consecință pe *C* (întrucât un lucru nu poate fi, în același timp, bun și ne-bun), urmează că „*D* trebuie să aparțină oricui aparține *A*“.

553 Ceea ce nu este una cu a spune: dacă unui lucru nu i se potrivește o determinație a acestei determinații (aceea de a fi lemn), atunci nu i se potrivește nici o determinație a acestei determinații (aceea de a fi lemn alb); *D* nu antrenează pe *A*.

554 *A* și *C* se opun ca doi termeni contrari. Cf. *Categorii* 10.

555 *B* și *D* se zice că sunt compatibili între ei.

556 Relațiile rămân aceleași dacă, în loc de a desemna calități nedefinite, *C* și *D* se exprimă prin negații. Cf. *Despre interpretare* 10.

557 La fel ca mai sus.

558 Negarea unui atribut determinat nu e echivalentă cu afirmarea unui atribut nedeterminat; „Toate lucrurile nu sunt albe“ (= „Nu toate lucrurile sunt albe“) este o judecată adevărată, în vreme ce „Toate lucrurile sunt ne-albe“ este o judecată falsă.

559 Când două judecăți sunt astfel că una neagă ceea ce afirmă cealaltă, una dintre judecăți este în mod necesar adevărată, cealaltă în mod necesar falsă; or, aici ambele judecăți sunt false; deci ele nu sunt una negația celeilalte.

este evident că metoda de a dovedi pe fiecare nu poate fi aceeași[560], de exemplu, că tot ce este animal nu este alb[561], ori poate să nu fie alb[562] și că este adevărat să-l numim ne-alb. Căci aceasta înseamnă că este ne-alb[563]. Dar noi putem dovedi că este adevărat să numim acesta alb sau ne-alb, în același fel[564], pentru că amândouă se demonstrează cu ajutorul primei figuri. În adevăr, expresia „este adevărat" are același înțeles ca „este". Căci negația lui „Este adevărat să numim aceasta alb" nu este „Este adevărat să numim aceasta ne-alb" ci „Nu este adevărat să numim aceasta alb"[565]. Dacă deci este adevărat a spune că orice om este muzical sau nemuzical, trebuie să admitem și că orice animal este ori muzical ori nemuzical[566], iar dovada s-a și făcut. Dimpotrivă, că tot ce este om nu este muzical, se dovedește prin respingere, în cele trei moduri arătate[567].

---

560 Aici este o aluzie la metoda silogistică. Aristotel vrea să spună că vom avea silogisme cu concluzie afirmativă care se vor aplica la *a fi ne-alb,* și silogisme cu concluzie negativă ce se vor aplica la *a nu fi alb;* adică vom avea, pentru fiecare dintre aceste două forme, silogisme de moduri diferite.

561 Judecata negativă și simplă poate fi concluzia unui silogism de modurile *Celarent,* sau *Camestres,* sau *Cesare.*

562 Judecata este negativă, dar problematică; modurile silogismului sunt aceleași ca în cazul precedent.

563 Judecată afirmativă care nu mai poate fi concluzia unui silogism de aceleași moduri ca mai sus. I s-ar potrivi, în principiu, un silogism de modul *Barbara.*

564 Aceste judecăți sunt ambele afirmative, deci cea dintâi are un atribut determinat, iar la cea de-a doua atributul e nedeterminat; fiind stabilite afirmativ, ele ar fi și una și alta concluzii ale unui silogism în figura întâi.

565 Categorica „este adevărat că..." apare aici ca o limită a modalelor de tipul „este posibil ca..." sau „este necesar ca...".

566 Am avea silogismele următoare:

bAr *Orice animal este muzical*
bA *Orice om este animal*
rA *Orice om este muzical,*

și

bAr *Orice animal este nemuzical*
bA *Orice om este animal*
rA *Orice om este nemuzical.*

În ambele cazuri, concluzia e implicată de majoră, minora find subînțeleasă.

567 Adică *Celarent, Camestres, Cesare,* după cum s-a mai spus mai sus. Iată un exemplu:

cE *Nici un animal nu este muzical*
lA *Orice om este animal*
rEnt *Nici un om nu este muzical.*

În regulă generală, când *A* și *B* sunt în așa fel, încât nu pot aparține aceluiași lucru în același timp, ci unul din doi aparține cu necesitate la
52 b orice, și tot așa, când *C* și *D* sunt în aceeași relație, și când în sfârșit, *A* urmează lui *C*, însă relația nu poate fi răsturnată, atunci *D* trebuie să urmeze lui *B*, dar nu și invers. Și *A* și *D* pot să aparțină aceluiași lucru, dar *B* și *C* nu pot[568]. Înainte de toate, este clar că *D* urmează lui *B*, din considerația următoare: deoarece sau *C* sau *D* aparțin necesar la orice, și deoarece *C* nu poate să aparțină la aceea căruia îi aparține *B*, pentru că atrage pe *A* după sine, iar *A* și *B* nu pot aparține aceluiași lucru, este clar că *D* trebuie să urmeze lui *B*. Și apoi, deoarece *C* nu se convertește cu *A*, însă *C* sau *D* aparțin oricărui lucru, este posibil ca *A* și *D* să aparțină aceluiași lucru. Dimpotrivă, *B* și *C* nu pot să aparțină aceluiași lucru, pentru că *A* urmează lui *C*; și astfel, rezultă ceva imposibil. Se vede clar deci că *B* nu se convertește nici cu *D*, întrucât este posibil ca *D* și *A* să aparțină aceluiași lucru în același timp.

Se întâmplă uneori, chiar în astfel de așezare a termenilor, să ne înșelăm prin neprinderea justă a opușilor, dintre care unul sau celălalt trebuie să aparțină la orice[569]. De exemplu, să admitem că *A* și *B* nu pot să aparțină aceluiași lucru în același timp, dar este necesar ca unul dintre ei să aparțină la tot ce nu aparține celălalt[570]; și tot așa, *C* și *D* sunt raportați în același fel[571], dar *A* urmează tot ce urmează lui *C*[572]. Va rezulta atunci că *B* aparține cu necesitate la orice aparține și *D*; dar aceasta este fals[573]. Să admitem termenul *F* ca negația lui *A* și *B*, iar *H* ca negația lui *C* și *D*. Este necesar atunci ca ori *A* ori *F* să aparțină la orice, adică ori afirmația ori negația[574]. Și tot așa, ori *C* ori *H* trebuie

---

[568] Prin fraza care precede, Aristotel enunță un șir de relații între *A* și *B*, *C* și *D*, pe care le consideră în comparație cu cele de mai sus. Cf. nota 548. Poziția termenilor este acum următoarea:

A	*B*
C	*D*

Întreg alineatul care urmează nu aduce nimic nou, fiind o simplă variantă a textului amintit, în care *A* ia locul lui *B*, ca valoare, și invers. Nu-l vom studia deci.

[569] Este vorba tot de opozițiile privitoare la termenii *A*, *B*, *C* și *D*, considerați în cele ce precede.

[570] *A* și *B* sunt termeni contradictorii.

[571] *C* și *D* sunt, de asemenea, contradictorii.

[572] *C* este antecedentul lui *A*.

[573] Este fals că *D* este antecedentul lui *B*.

[574] În mod necesar, ceva poate fi sau afirmat sau negat despre ceva; despre om putem spune sau că este muritor, sau că este nemuritor.

să aparțină la orice, pentru că sunt ori afirmația ori negația. Și, prin ipoteză, *A* aparține oricui aparține *C*. Așadar, *H* aparține oricui aparține *F*[575]. Tot așa, întrucât ori *F* ori *B* aparține la orice, și la fel ori *H* ori *D*, și întrucât *H* urmează lui *F*, *B* trebuie să urmeze lui *D*. Dar noi știm aceasta[576]. Atunci, dacă *A* urmează lui *C*, *B* trebuie să urmeze lui *D*. Dar aceasta este fals, căci, după cum am arătat, secvența logică în termenii așa așezați este răsturnată[577]. Așadar, nu este necesar ca *A* ori *F* să aparțină la orice și nici ca *F* ori *B* să aparțină la orice, pentru că *F* nu este negația lui *A*[578]. În adevăr, ne-bun este negația lui bun, iar ne-bun nu este identic cu „nici bun nici ne-bun". Și la fel, de asemenea, cu *C* și *D*, căci s-au admis două negații ale unui termen, în loc de una[579].

---

575 Acest adevăr derivă din regula contrariilor.

576 Aristotel se situează încă în poziția falsă de mai sus, pe care o va combate îndată.

577 Secvența, după cum am văzut înainte de a aborda falsul raționament, merge de la *C* la *A*, iar nu de la *A* la *C*: de la *B* la *D*, iar nu de la *D* la *B*. Aristotel a arătat că nu este reciprocitate.

578 Eroarea raționamentului precedent provine din faptul că, deși s-a presupus în mod inițial că *F* este negația lui *A* și a lui *B*, s-a procedat ca și cum *F* ar fi negația numai a lui *A*, adică un substitut al lui *B*, sau numai al lui *B*, adică un substitut al lui *A*. Dacă *A* înseamnă *a fi bun*, negația sa este *a nu fi bun* și acest din urmă atribut nu este identic cu dubla negație a lui *A* și *B*, care ar fi de forma *a nu fi nici bun nici ne-bun*, pe care n-o putem opune lui *A*, findcă nu pot fi două negații pentru o singură afirmație. Același lucru este valabil pentru *H*, negație a lui *C* și *D*.

579 Termenii aleși de Aristotel pentru a ilustra expunerea sa în capitolul de față nu pot fi redați în limba română pentru a marca nuanțele de sens urmărite; deosebirea între *inegal* și *ne-egal* rămâne destul de obscură, precum și aceea dintre *a fi inegal* și *a nu fi egal* sau dintre *a fi ne-bun* și *a nu fi bun*. Exemplul cel mai clar ce s-ar putea lua în limba noastră ne este dat, credem, prin *a fi nemuritor* în opoziție cu *a nu fi muritor*. În adevăr, termenul *nemuritor* are un oarecare sens pozitiv; *a fi nemuritor* nu înseamnă simpla inexistență a morții, negarea, ci atribuirea calității de veșnicie unui subiect, pe când *a nu fi muritor* înseamnă a nega o însușire, iar *a nu fi nemuritor* înseamnă, iarăși, a nega o însușire și nu implică o dublă negație echivalentă unei afirmații cu privire la un subiect.

CARTEA A DOUA[1]

1

<Derivarea mai multor concluzii din aceleași premise>

Am explicat până acum[2] numărul figurilor, caracterul și numărul premiselor, când și cum se formează un silogism; apoi ce trebuie să urmărim când respingem sau susținem anumite propoziții și cum trebuie să luăm în cercetare o problemă după orice metodă, și, în cele din urmă, 53 a
prin ce mijloace vom obține principii[3] potrivite pentru orice subiect. Deoarece unele silogisme sunt universale, iar altele particulare, toate silogismele universale dau mai mult decât o concluzie[4], iar dintre silogismele particulare, cele afirmative dau mai mult decât o concluzie, pe când cele negative dau numai concluzia obișnuită. Căci toate judecățile sunt convertibile, afară numai de particulara negativă[5]; iar

---

[1] Cartea a doua din *Analitica primă* este consacrată tot silogismului. Ea tratează despre falsele concluzii ale premiselor silogisice. În cele din urmă, Aristotel se ocupă de raționamentele vecine silogismelor.

[2] Alineatul rezumă pe scurt, în trei puncte și foarte incomplet, cartea întâi; el enunță numai problemele studiate în fundamentul lor, fără a arăta precis rezultatele obținute; nu este însă cazul, când amintește de convertibilitatea concluziilor din silogisme; Aristotel subliniază că, atunci când concluzia este convertibilă, silogismul dovedește și conversa acestei concluzii; de unde ar rezulta că logica ne oferă raționamente compuse din patru judecăți, după schema următoare, numai întrevăzută de Aristotel.

Toți A sunt B
Toți C sunt A
―――――――
Toți C sunt B,

și

Unii B sunt C.

[3] Aici cuvântul *principii* este luat, din nou, ca sinonim cu *premise*.

[4] Tocmai pe baza convertibilității concluziei, după cum am văzut și după cum va arăta Aristotel cu câteva rânduri mai jos.

[5] Teoria conversiunii am întâlnit-o în I, 2; Aristotel a demonstrat că toate judecățile sunt convertibile, afară de judecata particular-negativă; demonstrația acestui din urmă punct e pur empirică la Aristotel:

Unele animale nu sunt oameni

nu are nici o reciprocă și e știut — zice Aristotel — că

concluzia stabilește ceva hotărât despre altceva hotărât[6]. Prin urmare, toate silogismele, afară de cel particular negativ, dau mai mult decât o concluzie. Dacă, de exemplu, *A* a fost dovedit că aparține la toți sau la unii *B*, atunci *B* trebuie să aparțină unor *A*; și dacă *A* s-a dovedit că nu aparține nici unui *B*, atunci nici *B* nu aparține vreunui *A*. Aceasta este o concluzie diferită de cea de mai înainte. Dar dacă *A* nu aparține unor *B*, nu este necesar ca *B* să nu aparțină unor *A*, pentru că este posibil să aparțină la toți *A*.

Acesta este deci fundamentul comun al tuturor silogismelor, fie universale, fie particulare. Dar este posibil de dat și un alt fundament pentru cele universale[7]. În adevăr, toate câte sunt subordonate termenului mediu, ori subiectului concluziei[8] pot fi dovedite prin același silogism, dacă unele sunt puse în mediu, iar celelalte în subiectul concluziei[9]; de exemplu, dacă concluzia *AB* este dovedită prin *C*, tot ce este subordonat lui *B* ori lui *C* trebuie să primească predicatul *A*; căci dacă *D* este inclus în totalitatea lui *B*, iar *B* este inclus în *A*, atunci *D* va fi inclus în *A*. Și la fel, dacă *E* este inclus în totalitatea lui *C* și *C* este inclus în *A*, atunci *E* va fi inclus în *A*[10].

Toți oamenii sunt animale

(ceea ce nu rezultă din conversiunea particularei negative).

[6] Prin conversiune, se stabilește un adevăr hotărât, plecând de la vechea concluzie care este alt adevăr hotărât.

[7] Acest alt fundament va fi, după cum vom vedea, principiul *dictum de omni et nullo*, enunțat de Aristotel în rândurile următoare. Enunțarea apare aici de prisos, căci este deplin câștigat faptul că ceea ce este valabil pentru întreaga sferă a unei noțiuni este valabil pentru tot ce se cuprinde în acea sferă.

[8] Adică termenului minor.

[9] Acesta este principiul (sau fundamentul) denumit de scolastici *dictum de omni et nullo*; Aristotel îl enunță în extensiune; enunțul ar putea să primească forma următoare, mai stringentă: dacă termenul minor se află în sfera termenului mediu, iar termenul mediu se află în sfera termenului major, sau nu se află în sfera acestuia, atunci avem un silogism perfect.

[10] Schematic, procesul indicat de Aristotel va fi prezentat după cum urmează:

1. *Toți C sunt A*
   Toți B sunt C
   Toți B sunt A.

Luând pe *D* ca o parte a lui *B*, relația de mai sus ne oferă posibilitatea de a trece la o nouă relație, pe baza concluziei ei:

2. *Toți B sunt A*
   Toți D sunt B
   Toți D sunt A.

Iar luând pe *E* ca pe o parte a lui *C*, relația primitivă ne oferă posibilitatea, de data aceasta pe baza premisei majore, să formulăm următoarea nouă relație:

La fel dacă silogismul este negativ[11]. În figura a doua, va fi posibil a deduce numai ceea ce este subordonat concluziei[12]; de exemplu, dacă *A* nu aparține nici unui *B*, dar aparține la toți *C*, conchidem că *B* nu aparține nici unui *C*. Dacă acum *D* este subordonat lui *C*, atunci este evident că *B* nu-i aparține[13]. Dar că *B* nu aparține la ceea ce este subordonat lui *A*, nu se vede cu ajutorul silogismului. Și totuși, *B* nu aparține lui *E*, dacă *E* este subordonat lui *A*. Dar în timp ce s-a dovedit prin silogism că *B* nu aparține nici unui *C*, s-a admis fără demonstrație că *B* nu-i aparține lui *A*[14], prin urmare, nu rezultă prin silogism că *B* nu aparține lui *E*.

---

3. *Toți C sunt A*
Toți E sunt C
Toți E sunt A.

Toate aceste relații sunt silogisme în modul *Barbara*.

[11] De data aceasta, avem:

1. *Nici un C nu este A*
Toți B sunt C
Nici un B nu este A.

Luând pe *D* subordonat minorului, avem relația:

2. *Nici un B nu este A*
Toți D sunt B
Nici un D nu este A.

Și luând pe *E* subordonat mediului, obținem:

3. *Nici un C nu este A*
Toți E sunt C
Nici un E nu este A.

Toate aceste trei relații sunt silogisme în modul *Celarent*.

[12] Mai precis: subordonat termenului minor (nu și termenului mediu, ca în figura întâi).

[13] Fie relația

cE *Nici un B nu este A*
sA *Toți C sunt A*
rE *Nici un C nu este B.*

Luând pe *D* ca o parte din *C*, concluzia relației precedente este la baza următoarei noi relații:

cE *Nici un C nu este B*
lA *Toți D sunt C*
rEnt *Nici un D nu este B.*

[14] Argumentul lui Aristotel este următorul: dovada că *B* nu aparține nici unui *D* rezultă din majora

B nu aparține nici unui C

Dar în silogismele particulare[15], nu rezultă nici o necesitate pentru ceea ce este subordonat concluziei (căci nu obţinem un silogism, când premisa este particulară)[16], dar rezultă pentru tot ce este subordonat mediului, nu însă prin silogism, de exemplu, dacă *A* aparţine la toţi *B*, iar *B* la unii *C*[17]. Nimic, în acest caz, nu poate fi dedus despre ceea ce este subordonat lui *C*, în schimb ceva poate fi dedus despre ceea ce este subordonat lui *B*, dar nu prin silogismul precedent[18]. La fel în celelalte figuri. Ceea ce este subordonat concluziei nu poate fi dovedit; ceea ce este

---

(cf. nota precedentă), care este, la rândul ei, concluzia unui silogism (cf. de asemenea nota precedentă, comparând ambele scheme); în vreme ce aserţiunea

B nu aparţine nici unui E

este legată de aserţiunea

B nu aparţine nici unui A;

or, este adevărat, *E* fiind o subspecie a genului *A*, că dacă *B* nu aparţine nici unui *A*, atunci nu aparţine nici unui *E*; însă aserţiunea

B nu aparţine nici unui A

noi am admis-o fără dovadă şi nu pe bază de silogism, ca în primul caz (referitor la *D*). Aristotel pierde însă din vedere că n-a raţionat la fel ceva mai sus, pentru silogismul din figura întâi în modul *Celarent*, cu care ocazie a acordat că ceea ce este adevărat pentru termenul mediu *C*, este adevărat şi pentru termenul *E*, subordonat acestuia pe baza majorei acceptată (cf. nota 11, schemele 1 şi 3).

[15] Ale figurii întâi.

[16] Concluzia silogismului primitiv, destinată să devină majora noului silogism, după mecanismul de mai sus, este o judecată particulară; or, se ştie că o majoră particulară nu duce la nici o concluzie, în figura întâi.

[17] Silogisme în modul *Darii:*

Toţi B sunt A
Unii C sunt B

Unii C sunt A.

Considerând pe *D* subspecie a lui *C*, avem două premise formulate ca mai sus:

Unii C sunt A
Toţi D sunt C,

dar nu avem concluzie.

[18] Avem

Toţi B sunt A
Unii E sunt B

Unii E sunt A.

Aristotel omite iarăşi să facă rezerva discutată de noi în nota 17; totuşi el observă că silogismul nu se bazează pe silogismul precedent, adică pe concluzia particulară a silogismului primitiv în modul *Darii.*

subordonat celuilalt termen poate fi dovedit, nu însă prin silogism, întocmai după cum în silogismele universale ceea ce este subordonat 53 b
termenului mediu este dovedit, cum am văzut, dintr-o premisă nedemonstrată[19]. Prin urmare, sau nu este posibilă o concluzie în cazul silogismelor universale, sau este posibilă, de asemenea, în cazul silogismelor particulare.

2

<Derivarea unei concluzii adevărate din premise false, în figura întâi>

Premisele prin care se formează un silogism pot să fie ori adevărate, ori false, ori una adevărată și cealaltă falsă. Concluzia este ori adevărată, ori falsă, cu necesitate. Din premise adevărate nu este posibil de tras o concluzie falsă, dar o concluzie adevărată poate fi trasă din premise false[20]. Se arată, atunci, că este adevărată în fapt, dar nu pentru ce este adevărată. Acel pentru ce[21] nu poate fi stabilit din premise false. Pe ce temei este așa, se va lămuri din cele ce urmează.

Înainte de toate, că nu este posibil a trage o concluzie falsă din premise adevărate, se vede limpede din următoarea considerație. Dacă

---

[19] Cf. nota 17. În cele din urmă deci, Aristotel nu interzice aplicarea principiului *dictum de omni et nullo*, chiar dacă procesul silogistic se desfășoară pe baza unei majore nedemonstrate.

[20] În capitolele 2–4, se face deosebirea dintre adevărul material și adevărul formal al silogismului, și anume se arată că un silogism corect alcătuit din punct de vedere formal, al respectării regulilor silogismului, poate fi dedus din premise false. Adevărul material al concluziei rezultă din adevărul material al premiselor. Falsitatea formală a silogismului nu ne spune nimic în ce privește adevărul sau falsitatea premiselor. În sfârșit, este posibil ca o concluzie adevărată și material și formal să fie dedusă din premise false. Tocmai acest caz este cercetat în cele trei capitole referitoare la cele trei figuri silogistice. Și aici, orientarea realistă a Stagiritului apare din nou cât se poate de pregnant.

[21] Adevărul concluziei nu rezultă din premisele false; concluzia este un adevăr de sine stătător, un adevăr de fapt și nu un adevăr explicat, stabilit ca o consecință și care să comporte un *pentru ce*. Și în *Topica* (VIII, 11, 162 a), Aristotel susține că, din premise false, într-un silogism formal just, se poate deduce o concluzie adevărată.

este necesar ca *B* să fie, când este *A*, este tot așa de necesar ca *A* să nu fie, când *B* nu este[22]. Dacă deci *A* este adevărat, *B* trebuie să fie, de asemenea, adevărat; altminteri ar rezulta că același lucru totodată este și nu este. Dar aceasta este imposibil. Să nu credem că, deoarece *A* este dat ca un termen, este posibil ca, atunci când există un singur lucru, trebuie să rezulte ceva cu necesitate[23]. Căci aceasta nu este posibil. În adevăr, ceea ce rezultă cu necesitate este concluzia, iar mijloacele prin care ea este obținută sunt cel puțin trei termeni și două relații de subiect și predicat, sau premise[24]. Dacă acum este adevărat că *A* aparține la orice aparține *B*, și că *B* aparține la orice aparține *C*, atunci este necesar ca *A* să aparțină la orice aparține *C*, și aceasta nu poate fi fals, căci atunci același va aparține și nu va aparține în același timp[25]. Astfel, *A* este luat ca unul, în care sunt strânse două premise. Și același lucru este valabil pentru silogismele negative; nu este posibil de dovedit o concluzie falsă din premise adevărate[26].

Dar din ceea ce este fals poate fi trasă o concluzie adevărată, fie că ambele premise sunt false, fie că este numai una, cu condiția ca aceasta să nu fie oricare dintre premise, dacă este luată ca total falsă[27]; dar dacă premisa nu este luată ca total falsă, este indiferent care din cele două este falsă. Să admitem că *A* aparține totalității lui *C*, dar la nimic din *B* și nici *B* nu aparține lui *C*. Aceasta este posibil, de exemplu: *animal* nu aparține nici unei *pietre* și nici *piatra* nici unui *om*. Dacă însă *A* este luat ca aparținând la toți *B*, și *B* la toți *C*, *A* va aparține la toți *C*. Prin urmare,

---

[22] Concluzia nu este decât o consecință; ea este ceea ce implică premisele și nu este ceea ce ele nu implică. În enunțul lui Aristotel, *A* reprezintă antecedentul (cele conținute în cele două premise), iar *B* concluzia (consecventul).

[23] A întrupează cele două premise și nu trebuie luat ca un simplu termen.

[24] Teoria silogismului, cu cei trei termeni și cu cele două premise, am mai întâlnit-o în I, 1 și 9. Depsre principiile silogismului tratează Aristotel și în *Etica Nicomahică* VI, 3, în *Metafizica* XIII, (M) 4, precum și în *Analitica secundă* I, 1, 19 și II, 2.

[25] Aristotel rezumă aici cele stabilite în legătură cu esența raționamentului demonstrativ și arată că concluzia unui silogism, fiind consecventă premiselor, ar fi absurd ca ea să cuprindă și contraria consecvenței.

[26] Bineînțeles, fie că premisele sunt afirmative, fie că una este afirmativă și cealaltă negativă, mecanismul gândirii este același. Două premise adevărate nu pot duce la o concluzie falsă.

[27] În ce privește o premisă total falsă și o premisă parțial falsă, a se vedea definițiile date de Aristotel ceva mai departe, la alineatul următor.

deși ambele premise sunt false, concluzia este adevărată, căci orice om este animal[28]. La fel cu negativa. Căci este posibil ca nici *A* și nici *B* să nu aparțină vreunui *C*, deși *A* aparține la toți *B*, de exemplu, dacă aceiași termeni sunt luați, iar *om* este pus ca termen mediu, căci nici *animal*, nici *om* nu aparțin vreunei *pietre*, dar *animal* aparține la orice *om* [29]. Prin urmare, dacă admitem că un termen nu aparține la nimic din cele cărora el le aparține, de exemplu, *animal* nu aparține *omului*, dar celălalt termen aparține la tot ceea ce nu aparține, de exemplu *om* aparține oricărei *pietre*, deși ambele premise sunt false, concluzia este adevărată. O dovadă la fel se poate da, dacă fiecare premisă este parțial falsă[30]. 54 a

Dar dacă numai una din premise este falsă, când prima premisă[31] este total falsă, de exemplu *AB*, concluzia nu va fi adevărată, dar dacă premisa *BC*[32] este total falsă, o concluzie adevărată va fi posibilă. Înțeleg prin total fals contrarul adevărului, de exemplu, dacă aceea ce nu aparține la nimic este socotit că aparține la tot, sau ceea ce aparține la tot este considerat că nu aparține la nimic[33]. Să zicem că *A* nu aparține nici unui

---

[28] Silogismul dacă luăm termenii indicați de Aristotel, este următorul:

bAr *Toate pietrele (B) sunt animale (A)*
bA *Toți oamenii (C) sunt animale (A)*
rA *Toți oamenii (C) sunt animale(A).*

[29] Iată cum se construiește acest silogism:

cE *Nici un om (C) nu este animal (A)*
lA *Toate pietrele (B) sunt oameni (C)*
rEnt *Nici o piatră (B) nu este animal (A).*

[30] Despre total falsă și parțial falsă, vorbind de premise, a se vedea în rândurile ce urmează. Deocamdată, construim silogismul după exemplul cel mai apropiat dat de Aristotel:

bAr *Orice alb (B) este animal (A)*
bA *Orice pasăre (C) este albă (B)*
rA *Orice pasăre (C) este animal (A).*

Premisele sunt parțial false; există animale albe, dar nu numai animalele sunt albe; există păsări albe, dar și păsări negre.Concluzia e adevărată.

[31] Majora.

[32] Minora.

[33] O judecată total falsă este o judecată *universală* contrarie unei judecăți *universale* adevărate, precum:

Nici un om nu este muritor

este falsă în totalitate ca fiind contraria judecății adevărate

Toți oamenii sunt muritori.

O judecată parțial falsă este o judecată *universală* contradictorie unei judecăți *particulare* adevărate; astfel este falsă judecata universală

B, iar *B* la toți *C*[34]. Dacă premisa *BC* este adevărată, iar premisa *AB* total falsă, adică *A* aparține la toți *B*[35], este imposibil ca concluzia să fie adevărată. Căci *A* nu aparține nici unui *C*, deoarece *A* nu aparține la nimic din cele cărora le aparține *B*, iar *B* aparține la toți *C*. Și tot așa, nu poate fi o concluzie adevărată, dacă *A* aparține la toți *B* și *B* la toți *C*, dar premisa *BC* este admisă ca adevărată și premisa *AB* este admisă, dimpotrivă, ca total falsă, ca și cum *A* n-ar aparține la nimic căruia îi aparține *B*[36]; și aici concluzia trebuie să fie falsă. Căci *A* va aparține la toți *C*, deoarece *A* aparține la orice aparține *B*, iar *B* la toți *C*[37]. Este limpede deci că, ori de câte ori prima premisă este total falsă, fie afirmativă, fie negativă, iar cealaltă adevărată, concluzia nu poate fi adevărată.

Dar dacă premisa nu este total falsă, o concluzie adevărată este posibilă. În adevăr, dacă *A* aparține la toți *C* și la unii *B*, și *B* aparține la toți *C*, de exemplu, *animal* la orice *lebădă* și unor *albi*, iar *alb* la fiecare

---

Orice lebădă este albă

contradictoria judecății particulare adevărate

Unele lebede nu sunt albe.

[34] Silogismul se prezintă așa:

bAr	*Orice animal (B) este piatră (A)*
bA	*Orice om (C) este animal (B)*
rA	*Orice om (C) este piatră (A).*

[35] Știu că *A* nu aparține nici unui *B* și formez totuși o premisă majoră

A aparține la toți B,

care este total falsă; concluzia va fi falsă în mod necesar; în adevăr, avem majora total falsă

B este A

și minora adevărată

C este B;

concluzia mă constrânge să substitui pe *A* lui *B*, în vreme ce această substituție este în sine legitimă, dar provocată numai de admiterea unei judecăți total false.

[36] Trebuie să înțelegem că Aristotel presupune acum că majora este o universală negativă, contrarie unei universale afirmative adevărate.

[37] Silogismul va avea forma următoare:

cE	*Nici un om (B) nu este muritor (A)*
lA	*Toți știutorii de carte (C) sunt oameni (B)*
rEnt	*Nici un știutor de carte (C) nu este muritor (A).*

Majora e total falsă și minora adevărată; concluzia mă constrânge să substitui pe *C* lui *B*; or, această substituire, legitimă în sine, este ocazionată numai de admiterea unei judecăți total false.

lebădă, atunci, dacă luăm ca premise că *A* aparține la toți *B* și *B* la toți *C*, *A* va aparține la toți *C* cu adevărat, căci fiecare *lebădă* este un animal[38]. Tot așa, dacă judecata *AB* este negativă. Căci este posibil ca *A* să aparțină unor *B*, dar nici unui *C*, și ca *B* să aparțină la toți *C*, de exemplu, *animal* la ceva *alb*, dar nicidecum la *zăpadă*, iar *alb* la orice *zăpadă*. Dacă deci admitem că *A* nu aparține nici unui *B* și *B* la toți *C*, atunci *A* nu va aparține nici unui *C*[39].

Dar dacă premisa *AB*[40] este admisă ca total adevărată, iar premisa *BC*[41] ca total falsă, un silogism adevărat[42] va fi posibil. Căci nimic nu se opune ca *A* să aparțină la toți *B* și la toți *C*, deși *B* nu aparține nici unui *C*, de exemplu, speciile subordonate aceluiași gen, dar care nu sunt subordonate una alteia. Căci *animal* aparține atât la *cal* cât și la *om*, dar *cal* la nici un *om*[43]. Dacă acum admitem că *A* aparține la toți *B* și *B* la toți *C*, concluzia va fi adevărată, deși premisa *BC* este total falsă. Tot așa, dacă premisa *AB* este negativă. Căci este posibil ca *A* să nu aparțină nici unui *B* și nici unui *C*, și ca *B* să nu aparțină vreunui *C*, de exemplu, un gen față de o specie de alt gen. În adevăr, *animal* nu

---

38 Cu exemplul sugerat de Aristotel, construcția e următoarea:

bAr	*Orice alb (B) este animal (A)*
bA	*Orice lebădă (C) este albă (B)*
rA	*Orice lebădă (C) este animal (A).*

Contrar celor recunoscute mai sus (nota 30), contemporanii lui Aristotel nu cunoșteau existența varietății de lebede negre; prin urmare, minora este o judecată adevărată; majora rămâne o judecată parțial falsă, după cum s-a stabilit mai sus (nota 30); concluzia este adevărată. Acest din urmă lucru este explicabil; în adevăr, majora nu e decât în parte falsă; în realitate deci, după cum se exprimă Aristotel, A aparține oricărui C și unor B, iar B oricărui C, depășirea față de adevăr nu afectează concluzia.

39 Construim în conformitate cu exemplul:

cE	*Nimic alb (B) nu este animal (A)*
lA	*Orice zăpadă (C) este albă (B)*
rEnt	*Nici o zăpadă (C) nu este animal (A).*

40 Majora.

41 Minora.

42 Cu concluzia adevărată.

43 Construim, pe baza exemplului dat:

bAr	*Toți caii (B) sunt animale (A)*
bA	*Toți oamenii (C) sunt cai (B)*
rA	*Toți oamenii (C) sunt animale (A).*

aparține nici la *muzică*, nici la *arta vindecării*, după cum nici muzica nu
54 b aparține acestei arte[44]. Dacă acum admitem că *A* nu aparține nici unui *B*, iar *B* la toți *C*, concluzia va fi adevărată.

Și dacă premisa *BC* nu este total falsă, ci numai în parte, concluzia încă poate fi adevărată. Căci nimic nu împiedică pe *A* să aparțină la toți *B* sau la toți *C*, pe când *B* aparține unor *C*, de exemplu un gen aparține la specia și diferența lui. Căci *animal* aparține la fiecare *om* și la fiecare *făptură cu picioare*, pe când *om* la unele *făpturi cu picioare*, nu la toate[45]. Dacă se admite acum că *A* aparține la toți *B* și *B* la toți *C*, *A* va aparține la toți *C*, și aceasta este adevărat prin ipoteză. Tot așa, dacă premisa *AB* este negativă. Căci este posibil ca *A* să nu aparțină nici unui *B*, și nici unui *C*, deși *B* aparține unor *C*, de exemplu, un gen la specia și diferența altui gen. Căci *animal* nu aparține nici la vreo *prudență*, nici la vreun exemplu de *speculație*, pe când *prudența* aparține unor exemple de *speculație*[46]. Dacă, acum, se admite că *A* nu aparține nici unui *B* și *B* la toți *C*, *A* nu aparține nici unui *C*; și acesta este adevărat prin ipoteză.

În silogismele particulare, când prima premisă este total falsă, iar cealaltă adevărată, este posibil ca concluzia să fie adevărată; de asemenea, când prima premisă este falsă în parte și cealaltă adevărată, ori când prima este adevărată și particulara este falsă, ori, în sfârșit, când amândouă sunt false. Căci nimic nu oprește pe *A* să nu aparțină nici unui *B*, dar să aparțină unor *C*, de exemplu, *animal* nu aparține la *zăpadă*, ci la unii *albi*, iar *zăpada* la unii *albi*. Dacă atunci se ia ca termen mediu *zăpada*, iar *animal* ca prim termen, și se admite că *A* aparține la toți *B*

---

[44] Constituim cu exemplul dat:

cE *Nici o muzică (B) nu este animal (A)*
lA *Orice artă a vindecării (C) este muzică (B)*
rEnt *Nici o artă a vindecării (C) nu este animal (A).*

[45] Exemplul ne dă:

bAr *Toți oamenii (B) sunt animale (A)*
bA *Toate făpturile cu picioare (C) sunt oameni (B)*
rA *Toate făpturile cu picioare (C) sunt animale (A).*

[46] Exemplul se construiește, după cum urmează:

cE *Nici o prudență (B) nu este animal (A)*
lA *Orice cunoștință speculativă (C) este prudență (B)*
rEnt *Nici o cunoștință speculativă (C) nu este animal (A).*

și *B* la unii *C*, atunci premisa *AB* este total falsă, premisa *BC* adevărată, și concluzia adevărată[47]. Tot așa, dacă premisa *AB* este negativă, căci este posibil ca *A* să aparțină la toți *B*, dar nu la unii *C*, dimpotrivă *B* aparține unor *C*, de exemplu, *animal* aparține la oricare *om*, dar nu urmează logic după ceva *alb*, ci *om* aparține la ceva *alb*; prin urmare, dacă om se ia ca termen mediu și se admite că *A* nu aparține nici unui *B*, dar *B* aparține unor *C*, concluzia va fi adevărată, deși premisa *AB* este total falsă[48].

Dacă premisa *AB*[49] este parțial falsă, concluzia poate fi
adevărată. Căci nimic nu împiedică pe *A* să aparțină atât lui *B* cât și
unor *C*, iar *B* să aparțină unor *C*, de exemplu, *animal* să poată aparține
la ceva *frumos* și la ceva *mare*[50]. Dacă se admite deci că *A* aparține la
toți *B*, iar *B* la unii *C*, premisa *AB* va fi parțial falsă, premisa *BC* va 55 a
fi adevărată, și concluzia adevărată. Tot așa, dacă premisa *AB* este
negativă. Căci aceiași termeni și în aceeași poziție vor servi pentru
dovadă[51].

Și tot așa, dacă premisa *AB* este adevărată, iar premisa *BC* este falsă, concluzia poate fi adevărată. Căci nimic nu se opune ca *A* să aparțină la toți *B* și la unii *C*, pe când *B* nu aparține nici unui *C*, de exemplu, *animal* la fiecare *lebădă* și la câte ceva *negru*, deși lebăda nu

---

[47] Exemplul ne dă:

dA *Orice zăpadă (B) este animal (A)*
r I *Uneori albul (C) este zăpadă (B)*
I *Uneori albul (C) este animal (A).*

[48] Avem

fE *Nici un om (B) nu este animal (A)*
rI *Uneori albul (C) este om (B)*
O *Uneori albul (C) nu este animal (A).*

[49] Majora.

[50] Avem:

dA *Tot ce e frumos (B) este animal (A)*
r I *Uneori ceea ce e mare (C) este frumos (B)*
I *Uneori ceea ce e mare (C) este animal (A).*

[51] Aceiași termeni ne dau:

fE *Nimic frumos (B) nu este animal (A)*
r I *Uneori ceea ce e mare (C) este frumos (B)*
O *Uneori ceea ce e mare (C) nu este animal (A).*

aparține la nimic negru[52]. Prin urmare, dacă se admite că *A* aparține la toți *B* și *B* la unii *C*, concluzia va fi adevărată, în timp ce judecata *BC* este falsă. Tot așa, dacă premisa *AB* este negativă. Căci este posibil ca *A* să nu aparțină nici unui *B* și nici unor *C*, în timp ce *B* nu aparține nici unui *C*, de exemplu, un gen la specia altui gen și la accidentul propriilor sale specii; căci *animal* nu aparține nici unui *număr* și nici la câte ceva *alb*, iar *număr* nu aparține la nimic *alb*. Dacă acum *număr* este luat ca termen mediu și se admite că *A* nu aparține nici unui *B*, iar *B* unor *C*, atunci nici *A* nu va aparține unor *C*, ceea ce s-a presupus că este adevărat[53]. Și aici premisa *AB* este adevărată, iar premisa *BC* este falsă.

De asemenea, dacă premisa *AB* este parțial falsă și premisa *BC* este și ea falsă, concluzia poate fi adevărată. Căci nimic nu oprește pe *A* să aparțină unor *B* și unor *C*, deși *B* nu aparține nici unui *C*, de exemplu, dacă *B* este contrar lui *C* și amândoi sunt accidente ale aceluiași gen; căci *animal* aparține uneori la ceea ce e *alb* și uneori la ceea ce e *negru*, dar *alb* nu aparține la nimic *negru*[54]. Dacă deci se admite că *A* aparține la toți *B* și *B* la unii *C*, concluzia va fi adevărată. Tot așa, dacă premisa *AB* este negativă, căci aceiași termeni așezați în același fel vor servi ca dovadă[55].

În sfârșit, și dacă amândouă premisele sunt false, concluzia poate fi adevărată. Căci este posibil ca *A* să nu aparțină nici unui *B* și să aparțină unor *C*, în timp ce *B* nu aparține nici unui *C*, de exemplu, un

---

[52] Construim, cu exemplul dat:

dA	*Toate lebedele (B) sunt animale (A)*
r I	*Uneori ceea ce e negru (C) este lebădă (B)*
I	*Uneori ceea ce e negru (C) este animal (A).*

[53] Avem

fE	*Nici un număr (B) nu este animal (A)*
rI	*Uneori ceea ce e alb (C) este număr (B).*
O	*Uneori ceea ce e alb (C) nu este animal (A).*

[54] Avem:

dA	*Tot ce e alb (B) este animal (A)*
r I	*Uneori ceea ce e negru (C) este alb (B)*
I	*Uneori ceea ce e negru (C) este animal (A).*

[55] Constituim, cu aceiași termeni:

fE	*Nimic alb (B) nu este animal (A)*
rI	*Uneori ceea ce e negru (C) este alb (B)*
O	*Uneori ceea ce e negru (C) nu este animal (A).*

gen în relație cu specia altui gen și cu accidentul propriilor sale specii. În adevăr, *animal* nu aparține nici unui *număr*, ci la câte ceva *alb*, iar *număr* nu aparține la nimic *alb*[56]. Dacă acum se admite că *A* aparține la toți *B*, iar *B* unor *C*, concluzia va fi adevărată, deși ambele premise sunt false. Tot așa, dacă premisa *AB* este negativă. Căci nimic nu oprește pe *A* să aparțină la toți *B*, dar nu unor *C*, pe când *B* nu aparține nici unui *C*, de exemplu, *animal* aparține la orice *lebădă*, dar nu la câte ceva *negru*, iar *lebădă* nu aparține la nimic *negru*[57]. Prin urmare, dacă se admite că *A* nu aparține nici unui *B* și că *B* aparține unor *C*, atunci *A* nu aparține nici unui *C*. Concluzia este atunci adevărată, dar premisele sunt false. 55 b

3

<Derivarea unei concluzii adevărate din premise false, în figura a doua>

În figura mijlocie, este posibil, în orice mod[58] să ajungem la o concluzie adevărată prin premise false, atât în silogismele universale, cât și în cele particulare, fie că ambele premise sunt total false, fie că fiecare este parțial falsă; fie că una este total adevărată și cealaltă total falsă (indiferent care dintre cele două premise este falsă); fie că amândouă premisele sunt parțial false; fie că una este absolut adevărată, iar cealaltă parțial falsă; în sfârșit, fie că una este total falsă, iar cealaltă parțial adevărată. Desigur, dacă *A* nu aparține nici unui *B*, dar aparține la toți *C*, de exemplu, *animal* la nici o *piatră*, dar la orice *cal*, și dacă premisele sunt concepute în sens contrar și se admite că *A* aparține la

---

[56] Exemplul ne dă:

dA *Toate numerele (B) sunt animale (A)*
rI *Uneori ceea ce e alb (C) este număr (B)*
I *Uneori ceea ce e alb (C) este animal (A).*

[57] Iată construcția cu exemplul dat:

fE *Nici o lebădă (B) nu este animal (A)*
rI *Uneori ceea ce e negru (C) este lebădă (B)*
O *Uneori ceea ce e negru (C) nu e animal (A)*

[58] Capitolul 3 se va referi exclusiv la figura a doua (medie).

toți *B*, dar nici unui *C*, atunci, deși premisele sunt total false, vor da totuși o concluzie adevărată[59]. Și tot așa, dacă *A* aparține la toți *B*, dar nici unui *C*; căci vom avea același silogism[60].

Și tot așa, dacă una din premise este total falsă, iar cealaltă total adevărată. Căci nimic nu oprește pe *A* de a aparține la toți *B* și la toți *C*, deși *B* nu aparține nici unui *C*, de exemplu, un gen la speciile lui, care nu sunt subordonate una celeilalte. În adevăr, *animal* aparține la orice *cal* și *om*, dar nici un *om* nu este *cal*. Dacă acum se admite că animal aparține la tot din unul și la nimic din celălalt, una din premise va fi total falsă, cealaltă total adevărată, iar concluzia va fi adevărată[61], la oricare termen s-ar raporta judecata negativă[62].

De asemenea, dacă una din premise este parțial falsă, iar cealaltă total adevărată. Căci este posibil ca *A* să aparțină unor *B* și la toți *C*, deși *B* nu aparține nici unui *C*, de exemplu, *animal* la câte ceva *alb* și la orice *corb*, deși *alb* nu aparține nici unui *corb*. Dacă acum se admite că *A* nu aparține nici unui *B*, dar aparține la toți *C*, premisa *AB* este parțial falsă, premisa *AC* total adevărată, și concluzia adevărată[63]. Tot așa, dacă judecata negativă este transpusă ca minoră în loc de majoră,

---

[59] Construim, după exemplul dat:

c A	*Toate pietrele (B) sunt animale (A)*
mEs	*Nici un cal (C) nu este animal (A)*
trEs	*Nici un cal (C) nu este piatră (B).*

[60] Premisele sunt transpuse între ele; concluzia nouă este conversa celei de mai sus. Expresia: vom avea „același silogism", se referă la această situație, în care termenii sunt aceiași ca mai înainte și asociați cu aceiași termeni. Iată construcția:

cE	*Nici un cal (B) nu este animal (A)*
sA	*Toate pietrele (C) sunt animale (A)*
rE	*Nici o piatră (C) nu este cal (B).*

[61] Avem:

c A	*Toți caii (B) sunt animale (A)*
mEs	*Nici un om (C) nu este animal (A)*
trEs	*Nici un om (C) nu este cal (B).*

[62] În construcția de mai sus, negația era preluată de minoră; ea ar putea fi preluată și de majoră, în care caz am avea un silogism în modul *Cesare*; în ambele cazuri, concluzia este adevărată. A se vedea comparativ construcțiile și explicațiile de la notele 59 și 60.

[63] Avem următorul silogism:

cE	*Nimic alb (B) nu este animal (A)*
sA	*Toți corbii (C) sunt animale (A).*
rE	*Nici un corb (C) nu este alb (B).*

dovada se poate face cu ajutorul acelorași termeni[64]. De asemenea, dacă premisa afirmativă este parțial falsă și negativa total adevărată, o concluzie adevărată e posibilă. Căci nimic nu se opune ca *A* să aparțină unor *B*, dar nici unui *C* ca tot, în timp ce *B* nu aparține nici unui *C*, de exemplu, *animal* aparține la câte ceva *alb*, dar la nici o *smoală*, iar *alb* nu aparține la nici o *smoală*. Prin urmare, dacă se admite că *A* aparține la toți *B*, dar nici unui *C*, premisa *AB* este parțial falsă, premisa *AC* este total adevărată și concluzia este adevărată[65].

Și dacă ambele premise sunt parțial false, concluzia poate fi adevărată. În adevăr, este posibil ca *A* să aparțină la unii *B* și la unii *C*, iar *B* la nici un *C*, de exemplu, *animal* aparține la câte ceva *alb* și la 56 a
câte ceva *negru*, deși *alb* nu aparține la nimic *negru*. Dacă apoi se admite că *A* aparține la toți *B*, dar nici unui *C*, amândouă premisele sunt parțial false, dar concluzia este adevărată[66]. Tot așa, dacă premisa negativă este transpusă, dovada se poate face cu ajutorul acelorași termeni[67].

Este clar, de asemenea, că teza noastră este valabilă pentru silogismele particulare[68]. Căci nimic nu împiedică pe *A* să aparțină la toți *B* și la unii *C*, deși *B* nu aparține unor *C*, de exemplu, *animal* la fiecare *om* și la câte ceva *alb*, deși *om* nu aparține la câte ceva *alb*. Dacă acum admitem că *A* nu aparține nici unui *B*, și că aparține unor *C*, premisa universală este total falsă, premisa particulară este adevărată și concluzia este adevărată[69]. Tot așa,

---

[64] Transpunerea se poate face ușor, folosindu-se construcția de la nota precedentă. Concluzia va fi conversa concluziei precedente, adică:
Nimic alb nu este corb.

[65] Iată silogismul ce se obține cu termenii propuși:

c A	*Tot ce e alb (B) este animal (A)*
mEs	*Nici o smoală (C) nu este animal (A)*
trEs	*Nici o smoală (C) nu este albă (B).*

[66] Raționamentul este următorul:

c A	*Tot ceea ce e alb (B) este animal (A)*
mEs	*Nimic negru (C) nu este animal (A)*
trEs	*Nimic negru (C) nu este alb (B).*

[67] Situația este în totul analogă cu cele găsite în paginile precedente; orice silogism în *Camestres* devine un silogism în *Cesare*, prin transpunerea premiselor, și invers.

[68] Reamintim că, după terminologia lui Aristotel, silogismele particulare sunt silogisme cu concluzia particulară.

[69] Iată construcția cu termenii propuși:

fEs	*Nici un om (B) nu este animal (A)*
t I	*Uneori ceea ce este alb (C) este animal (A)*
nO	*Uneori ceea ce este alb (C) nu este om (B).*

dacă premisa *AB* este afirmativă, pentru că este posibil ca *A* să nu aparţină nici unui *B*, şi nici unor *C*, iar *B*, să nu aparţină unor *C*, de exemplu, *animal* nu aparţine la nimic *fără viaţă* şi nu aparţine la câte ceva *alb*, iar *fără viaţă* nu aparţine la câte ceva *alb*. Dacă acum presupunem că *A* aparţine la toţi *B*, dar nu aparţine la unii *C*, premisa *AB*, care este universală, este total falsă, premisa *AC* este adevărată şi concluzia este adevărată[70]. De asemenea, o concluzie adevărată este posibilă, când premisa universală este adevărată, iar particulara este falsă. Căci nimic nu opreşte pe *A* de a nu urma nici pe *B*, nici pe *C*, în timp ce *B* nu aparţine unor *C*, de exemplu, *animal* nu aparţine nici unui *număr*, nici la ceva *fără viaţă*, iar *număr* nu urmează unor lucruri fără viaţă. Dacă se admite acum că *A* nu apartine nici unui *B* şi aparţine unor *C*, concluzia va fi adevărată, premisa universală adevărată, dar particulara falsă[71]. Tot aşa, dacă premisa universală este afirmativă. Căci este posibil ca *A* să aparţină atât la toţi *B*, cât şi la toţi *C*, deşi *B* nu urmează pe unii *C*, de exemplu, un gen în relaţie cu specia şi cu diferenţa sa. În adevăr, *animal* urmează oricărui *om*, urmează şi celor *cu picioare* în sfera lor, dar om nu urmează la orice fiinţă *cu picioare*. Dacă acum se admite că *A* aparţine la toţi *B*, dar nu aparţine unor *C*, premisa universală este adevărată, particulara falsă şi concluzia adevărată[72].

Este, de asemenea, clar că, deşi ambele premise sunt false, ele pot da o concluzie adevărată, deoarece este posibil ca *A* să aparţină la toţi *B*, şi la toţi *C*[73a], deşi *B* nu urmează unor *C*. Căci, dacă se admite că *A* nu aparţine nici unui *B*, şi aparţine unor *C*, premisele sunt amândouă false, dar concluzia este adevărată[73]. Tot aşa, dacă premisa universală este

---

[70] Cu termenii propuşi, avem:

bA	*Tot ce este fără viaţă (B) este animal (A)*
rO	*Uneori ceea ce este alb (C) nu este animal (A)*
cO	*Uneori ceea ce este alb (C) nu este fără viaţă (B).*

[71] Avem:

fEs	*Nici un număr (B) nu este animal (A)*
t I	*Uneori ceea ce e fără viaţă (C) este animal (A)*
nO	*Uneori ceea ce e fără viaţă (C) nu este număr (B).*

[72] Raţionamentul exemplificat este următorul:

bA	*Toţi oamenii (B) sunt animale (A)*
rO	*Uneori ceea ce are picioare (C) nu este animal (A)*
cO	*Uneori ceea ce are picioare (C) nu este om (A).*

[73 a] Eroare în *Corpul aristotelic*; corect e că A nu aparţine nici unui C.

[73] Construcţia se poate ilustra în felul acesta:

fEs	*Nici un om (B) nu este animal (A)*
t I	*Unii arbori (C) sunt animale (A)*
nO	*Unii arbori (C) nu sunt oameni (B).*

afirmativă, iar particulara negativă. În adevăr, se poate ca *A* să nu urmeze pe nici un *B*, dar pe toți *C*, deși *B* nu aparține unor *C*, de exemplu, *animal* nu urmează nici o *știință*, ci pe orice *om*, dimpotrivă, știința nu urmează pe orice om. Dacă acum admitem că *A* aparține la 56 b
toți *B*, dar nu urmează pe unii *C*, premisele sunt false, dar concluzia este adevărată.[74]

4

<Derivarea unei concluzii adevărate din premise false, în figura a treia>

Și în ultima figură[75], poate rezulta o concluzie adevărată din ceea ce este fals, fie că amândouă premisele sunt total false, fie că fiecare este parțial falsă, fie că o premisă este total adevărată, iar cealaltă falsă, fie că o premisă este parțial falsă, iar cealaltă total adevărată, fie invers, ca și în orice alt fel, în care este cu putință să transpunem premisele. În adevăr, nimic nu împiedică nici pe *A* nici pe *B* de a nu aparține nici unui *C*, în timp ce *A* aparține unor *B*, de exemplu, nici *om*, nici *ființă cu picioare* nu urmează la nimic *neînsuflețit*, deși *om* aparține unor ființe *cu picioare*. Dacă se admite acum că *A* și *B* aparțin la toți *C*, premisele vor fi total false, dar concluzia va fi adevărată[76]. Tot așa, dacă o premisă este negativă și cealaltă afirmativă. Căci e posibil ca *B* să nu aparțină nici unui *C*, iar *A* la toți *C*, și ca *A* să nu aparțină unor *B*, de exemplu, *negru* nu aparține nici unei *lebede*, *animal* oricărei *lebede* și *animal* nu aparține la orice este *negru*. Prin urmare, dacă se admite că *B* aparține

---

[74] Termenii propuși de Aristotel ne dau:

bA *Orice știință (B) este animal (A)*
rO *Unii oameni (C) nu sunt animale (A)*
cO *Unii oameni (C) nu au știință (B).*

[75] Capitolul 4 este consacrat silogismelor în figura a treia. Nu uităm că, pentru Aristotel, există numai trei figuri ale silogismului.

[76] Silogismul este:

dA *Tot ce e neînsuflețit (C) este om (A)*
rAp *Tot ce e neînsuflețit (C) are picioare (B)*
tI *Ceva ce are picioare (B) este om (A).*

la toți *C* și *A* la nici un *C, A* nu va aparține unor *B*; și astfel, concluzia este adevărată, deși premisele sunt false[77].

Tot așa, dacă fiecare premisă este parțial falsă, concluzia va fi adevărată. Căci nimic nu oprește atât pe *A* cât și pe *B* să aparțină unor *C*, cum și pe *A* să aparțină unor *B*, de exemplu, *alb* și *frumos* aparțin unor *animale*, și *alb* la câte ceva *frumos*. Dacă admitem acum că *A* și *B* aparțin la toți *C*, premisele sunt parțial false, dar concluzia este adevărată[78]. Tot așa, dacă premisa *AC* este negativă. Căci nimic nu împiedică pe *A* să nu aparțină, iar pe *B* să aparțină unor C, în timp ce A nu aparține la toți *B*, de exemplu, *alb* nu aparține unor *animale, frumos* aparține unor *animale*, și *alb* nu aparține la tot ce este *frumos*. Dacă se admite acum că *A* nu aparține nici unui *C*, și *B* la toți *C*, ambele premise sunt parțial false, dar concluzia este adevărată[79].

Tot așa, dacă una din premise este total falsă, iar cealaltă total adevărată. Căci se poate ca atât *A* cât și *B* să urmeze pe toți *C*, și totuși *A* să nu mai aparțină unor *B*, de exemplu, *animal* și *alb* urmează orice este *lebădă*, deși *animal* nu aparține la tot ce este *alb*. Luând deci pe aceștia ca termeni, dacă admitem că *B* aparține la toți *C*, iar *A* nu aparține deloc lui *C*, premisa *BC* va fi total adevărată, premisa *AC* total falsă, iar concluzia adevărată[80]. Tot așa, dacă judecata *BC* este falsă și judecata *AC* adevărată, concluzia poate fi adevărată. Aceiași termeni
57 a vor servi pentru dovadă[81]. De asemenea, dacă ambele premise sunt

[77] Iată desfășurarea termenilor din exemplul dat:

fE *Nici o lebădă (C) nu este animal (A)*
lAp *Toate lebedele (C) sunt negre (B)*
tOn *Uneori ceea ce e negru (B) nu este animal (A).*

[78] Avem:

dA *Toate animalele (C) sunt albe (A)*
rAp *Toate animalele (C) sunt frumoase (B)*
t I *Uneori ceea ce e frumos (B) este alb (A).*

[79] De data aceasta, avem:

fE *Nici un animal (C) nu este alb (A)*
lAp *Toate animalele (C) sunt frumoase (B)*
tOn *Uneori ceea ce este frumos (B) nu este alb (A).*

[80] Iată cum se prezintă silogismul:

fE *Nici o lebădă (C) nu este animal (A)*
lAp *Toate lebedele (C) sunt albe (B)*
tOn *Uneori ceea ce e alb (B) nu este animal (A).*

[81] Totuși, termenii de mai sus nu pot fi folosiți fără schimbare, căci nu am avea un silogism într-un mod valabil. Construim:

afirmative, concluzia va fi adevărată. În adevăr, nimic nu oprește pe *B* de a urma pe toți *C* și pe *A* de a nu aparține la toți *C*, deși *A* aparține unor *B*, de exemplu *animal* aparține la orice *lebădă*, *negru* la nici o *lebădă*, și *negru* la unele *animale*. Astfel, dacă se admite că *A* și *B* aparțin oricărui *C*, premisa *BC* este total adevărată, premisa *AC* este total falsă, iar concluzia este adevărată[82]. Tot așa, dacă premisa *AC* este admisă ca adevărată, dovada se poate face cu aceiași termeni[83].

De asemenea, dacă o premisă este total adevărată și cealaltă parțial falsă, concluzia poate fi adevărată. Căci se poate ca *B* să aparțină la toți *C* și *A* unor *C*, în timp ce *A* aparține unor *B*, de exemplu, *biped* aparține fiecărui *om*, *frumos* nu aparține oricărui *om*, și *frumos* unor *bipede*. Dacă admitem acum că atât *A* cât și *B* aparțin la toți *C*, premisa *BC* este total adevărată, premisa *AC* parțial falsă, concluzia este adevărată[84]. Tot așa, dacă dintre premise, *AC* este adevărată și *BC* parțial falsă, o concluzie adevărată este posibilă, ceea ce se poate dovedi dacă sunt transpuși aceiași termeni[85]. Și tot așa, concluzia poate fi adevărată, dacă o premisă este negativă și cealaltă afirmativă. Căci este posibil ca *B* să aparțină la toți *C* și *A* numai unor *C*, și dimpotrivă ca *A* să nu aparțină la toți *B* în această situație. De aceea, dacă acum se admite că *B* aparține la toți *C* și *A* nici unui *C*, premisa negativă este parțial falsă, cealaltă premisă total adevărată, iar concluzia este adevărată[86]. Și tot așa, întrucât s-a

---

dA *Toate lebedele (C) sunt animale (A)*
rAp *Toate lebedele (C) sunt negre (B)*
tI *Uneori ceea ce e negru (B) este animal (A).*

82 Transpunând premisele din construcția de mai sus, avem concluzia adevărată:
Unele animale sunt negre.

83 Construcția este aceeași ca la nota 81 (premisa AC e adevărată, BC falsă și concluzia adevărată).

84 Construim:
dA *Toți oamenii (C) sunt frumoși (A)*
rAp *Toți oamenii (C) sunt bipezi (B)*
tI *Unele bipede (B) sunt frumoase (A).*

85 Se transpun premisele de mai sus; majora este adevărată, minora parțial falsă, iar concluzia este adevărată:
Unele ființe frumoase (B) sunt bipede (A).

86 Avem, luând termenii folosiți mai sus:
fE *Nici un om (C) nu este frumos (A)*
lAp *Toți oamenii (C) sunt animale (B)*
tOn *Unele animale (B) nu sunt frumoase (A).*

arătat că, dacă *A* nu aparține nici unui *C* și *B* aparține unor *C*, este posibil ca *A* să nu aparțină unor *B*, este clar că, dacă premisa *AC* este total adevărată și premisa *BC* parțial falsă, concluzia ar putea să fie adevărată. Căci dacă admitem că *A* nu aparține nici unui *C*, iar *B* la toți *C*, premisa *AC* este total adevărată și premisa *BC* parțial falsă[87].

Este clar, de asemenea, că, în toate cazurile de silogisme cu o premisă particulară, o concluzie adevărată poate ieși din ceea ce este fals. Căci trebuie să admitem aceiași termeni ca și la premisele universale, anume termeni pozitivi în silogisme afirmative și termeni negativi în silogisme negative[88]. Căci este indiferent în așezarea termenilor, dacă se admite că ceea ce nu aparține la nimic aparține la tot, ori dacă ceea ce aparține la unii aparține la toți. Și tot așa, la judecățile negative[89].

Așadar, este evident că, dacă concluzia este falsă, premisele silogismului trebuie să fie false, ori toate, ori unele dintre ele; dar când concluzia este adevărată, nu este necesar ca premisele să fie adevărate, ori parțial ori total, ci este posibil ca, dacă nici o premisă din silogism nu este adevărată, concluzia totuși să fie adevărată, nu însă în mod necesar[90]. Explicația acestui fapt este următoarea: când două lucruri sunt în așa fel raportate unul la altul, încât dacă unul este, și celălalt este cu

---

[87] În lipsa unor termeni anume indicați aici în text, folosim termenii dați mai sus și construim:

fE *Nici un om (C) nu este patruped (A)*
lAp *Toți oamenii (C) sunt albi (B)*
tOn *Unele <ființe> albe (B) nu sunt patrupede (A).*

[88] Concluzia poate fi adevărată și cu premisă falsă, indiferent dacă aceasta din urmă e universală sau particulară, indiferent dacă admitem că, de exemplu, toate lebedele sau numai o parte dintre lebede sunt mamifere. Ceea ce s-a spus deci că se aplică modului *Darapti*, se va potrivi și modului *Datisi*. Propunem:

dA *Toate lebedele (C) sunt bipede (A)*
t I *Unele lebede (C) sunt mamifere (B)*
sI *Unele mamifere (B) sunt bipede (A).*

Este de la sine înțeles că premisele acestea se pot transpune:

dI *Unele lebede (C) sunt mamifere (A)*
sA *Toate lebedele (C) sunt bipede (B)*
mIs *Unele bipede (C) sunt mamifere (A).*

[89] Adică ceea ce s-a spus că se aplică modului *Felapton* se va potrivi și modurilor *Bocardo* și *Ferison*.

[90] O concluzie falsă implică premise false; dar o concluzie adevărată nu presupune numaidecât premise adevărate.

necesitate, atunci, dacă consecventul nu este, nu este nici antecedentul; 57 b
dar dacă consecventul este, nu este necesar ca antecedentul să fie[91]. Este însă imposibil ca același lucru să fie cerut cu necesitate și de existența ca și de neexistența aceluiași lucru[92]. Înțeleg prin aceasta, de exemplu, că este imposibil ca *B* să fie cu necesitate mare, fiindcă *A* este alb, și ca *B* să fie cu necesitate mare, fiindcă *A* nu este alb. Căci ori de câte ori dacă *A* este alb, este necesar ca *B* să fie mare, și dacă *B* este mare, *C* nu trebuie să fie alb, atunci este necesar ca, dacă *A* este alb, *C* să nu fie alb[93]. Și ori de câte ori este necesar, dacă unul dintre două lucruri există, ca să existe și al doilea, este tot așa de necesar, dacă cel de al doilea nu există, să nu existe nici cel dintâi, de exemplu *A*. Dacă deci *B* nu este mare, nici *A* nu poate fi alb. Dar dacă, atunci când *A* nu este alb, este necesar ca *B* să fie mare, rezultă cu necesitate că, dacă *B* nu este mare, *B* este mare, ceea ce este imposibil[94]. Căci dacă *B* nu este mare, *A* cu

---

[91] Argumentul e următorul: într-un silogism, concluzia urmează din premise; premisele sunt deci antecedentul *(A)*, iar concluzia consecventul *(B)*; or, în orice relație de la antecedent la consecvent, dacă există *A*, există și *B*; iar dacă nu există *B*, nu există nici *A*; în schimb, dacă există B, nu rezultă necesar că există *A*. Aplicând principiul acestui mod de relații la silogism, vom putea spune că falsitatea concluziei atrage falsitatea premiselor, dar adevărul concluziei nu atrage adevărul premiselor.

[92] Un consecvent nu poate să derive în mod necesar din existența și totodată din neexistența aceluiași antecedent. Cu alte cuvinte, este imposibil ca, într-un silogism, adevărul și falsitatea premiselor să atragă în chip necesar și în aceeași măsură adevărul aceleiași concluzii.

[93] Ceea ce vrea să demonstreze Aristotel e că o concluzie adevărată poate să decurgă din premise false, dar numai *per accidens* și nu în chip necesar. Conform legăturilor dintre un antecedent *A* și un consecvent *B*, existența lui *A* implică în mod necesar existența lui *B*, iar inexistența lui *B* implică în mod necesar inexistența lui *A* (sau existența unui *C*, opus lui *A*); în nici un caz, existența lui *B* nu implică în mod necesar existența lui *A* (și deci inexistența lui *C*) și nici inexistența lui *A* nu implică în mod necesar inexistența lui *B*, ci numai inexistența lui *C*. Însuși procesul de eliminare a mediului din silogism nu ne permite să conchidem de la *B* la *A*, ci de la *C* (consecință a lui *B*) la *A* (antecedent al lui *B*), după cum urmează:

Dacă A e alb, B e mare
Dacă B e mare, C nu e alb

Dacă C nu e alb, A e alb.

Transpunând premisele acestui silogism, vom obține concluzia cerută de Aristotel:
Dacă A e alb, C nu e alb.

[94] Aici, Aristotel formează un altfel de silogism ipotetic, admițând ca majoră negația raportului antecedent-consecvent, ceea ce duce la o concluzie absurdă, astfel:

Dacă A nu e alb, B e mare
Dacă B nu e mare, A e alb

Dacă B nu e mare, B e mare.

necesitate nu va fi alb. Dacă deci, când acesta nu este alb, *B* trebuie să fie mare, rezultă că, dacă *B* nu este mare, el este mare, așa cum s-a dovedit prin trei termeni[95].

5

<Demonstrația circulară sau reciprocă, în figura întâi>

Dovada circulară[96] și reciprocă constă în aceea, că, din concluzie și din una din premise, convertită, se conchide cealaltă premisă, care a fost admisă în silogismul dat[97]; de exemplu, să presupunem că a trebuit să dovedim că *A* aparține la toți *C* și că dovada s-a făcut prin termenul mediu *B*; să presupunem apoi că *A* trebuie dovedit că aparține lui *B*, admițând că *A* aparține lui *C* și *C* lui *B* — și că, astfel, și *A* aparține lui *B*, în timp ce, în primul silogism, s-a admis invers, anume că *B* aparține lui *C*[98]. Sau să presupunem că trebuie să dovedim că *B* aparține lui *C*, și că s-a admis că *A* aparține lui *C*, cum a fost concluzia primului silogism, iar *B* aparține lui *A*, pe când în silogismul anterior s-a admis invers, anume că *A* aparține lui *B*[99].

---

[95] Silogismul precedent nu are cei trei termeni regulați; *B* este luat de două ori și îndeplinește oficiul celor doi extremi.

[96] Capitolul 5 nu tratează decât despre figura întâi.

[97] Operația constă deci în demonstrarea fiecăreia dintre premisele unui silogism pe baza concluziei devenite premisă și a celeilalte premise convertite; operația nu este totdeauna valabilă.

[98] Silogismul primitiv a fost:

bAr	*Toți B sunt A*
bA	*Toți C sunt B*
rA	*Toți C sunt A.*

Silogismul care se constituie acum spre a face proba circulară are următoarea formă:

bAr	*Toți C sunt A*	(fosta concluzie)
bA	*Toți B sunt C*	(minora convertită)
rA	*Toți B sunt A.*	(fosta majoră, acum concluzie)

[99] Dar, printr-o metodă analogă se poate dovedi și minora silogismului primitiv:

bAr	*Toți A sunt B*	(majora convertită)
bA	*Toți C sunt A*	(fosta concluzie)
rA	*Toți C sunt B.*	(fosta minoră, acum concluzie)

În nici un alt chip, nu este posibilă dovada reciprocă. Dacă alt termen este luat ca mediu, dovada nu este circulară[100], pentru că nu se admite nici una din propozițiile de mai înainte. Dar dacă unul dintre termenii dinante este luat ca mediu[101], numai una din premisele primului silogism poate fi luată în al doilea; căci dacă amândouă sunt luate, va rezulta aceeași concluzie ca și mai înainte, în timp ce trebuie să obținem alta[102]. Dacă termenii nu sunt convertibili, una din premisele din care silogismul rezultă trebuie să rămână nedemonstrată. În adevăr, nu este posibil să demonstrăm cu aceiași termeni că al treilea aparține mediului, ori mediul celui dintâi[103]. Dacă termenii sunt convertibili, putem demonstra reciproc orice, de exemplu, dacă *A*, *B* și *C* sunt convertibili unul cu altul[104]. Să presupunem că propoziția *AC* a fost demonstrată prin *B* ca termen mediu și apoi propoziția *AB* prin concluzie și prin premisa *BC* convertită, și tot așa, propoziția *BC* prin concluzie și prin premisa *AB* convertită[105]. Dar atunci este necesar de dovedit atât

---

[100] Cu alt termen mediu, avem, în chip evident, un alt silogism, și nu un silogism cu termeni reciprocați.

[101] În orice silogism avem trei termeni, care apar fiecare de câte două ori în cele trei propoziții (premisele + concluzia); fiecare termen poate fi luat deci ca mediu și eliminat în propoziția considerată concluzie.

[102] O altă regulă a demonstrației circulare este deci că una din premise devine concluzie.

[103] Altă regulă: în premisa rămasă, termenii trebuie să fie convertibili. Aristotel, pentru a defini conversiunea, se așază aici, în mod vădit, pe o poziție cu totul specială: conversiunea presupune acum reciprocarea strictă a doi termeni având o aceeași sferă ca în cazul

Toți oamenii sunt bimani,

care este reciprocă exact cu

Toți bimanii sunt oameni.

Să comparăm cu

Toți oamenii sunt muritori,

a cărei conversă este

Unii muritori sunt oameni.

[104] Atâta timp cât toți termenii sunt convertibili (cf. nota precedentă), demonstrația circulară este total posibilă și poate afecta oricare dintre premise, fiecare premisă devenind concluzie la rândul ei: se zice atunci că demonstrația circulară e perfectă. Dacă numai doi termeni sunt convertibili, o singură premisă poate deveni concluzie și demonstrația circulară este zisă imperfectă.

[105] Cele trei presupuneri decisive enumerate aici sunt: acea a silogismului primitiv, acea a silogismului obținut din cel dintâi prin transpunerea concluziei cu majora și convertirea minorei, acea a silogismului obținut din cel primitiv, prin transpunerea

58 a premisa *CB* cât și premisa *BA*. Căci pe acestea le-am întrebuințat, dar fără a le demonstra[106]. Dacă acum admitem că *B* aparține la toți *C* și *C* la toți *A*, vom avea un silogism care raportează pe *B* la *A*[107]. Tot așa, dacă se admite că *C* aparține la toți *A* și *A* la toți *B*, *C* trebuie să aparțină la toți *B*[108].

În amândouă aceste silogisme, premisa *CA* a fost acceptată fără a fi demonstrată; celelalte premise fuseseră dovedite prin ipoteză[109]. Prin urmare, dacă reușim să demonstrăm și această premisă, toate premisele vor fi fost dovedite reciproc. Dacă acum admitem că *C* aparține la toți *B* și *B* la toți *A*, ambele premise au fost demonstrate, și deci *C* trebuie să aparțină lui *A*[110]. Este evident atunci că, numai dacă termenii sunt

---

concluziei cu minora și prin convertirea majorei. Cf. notele 103 și 104. Atragem din nou atenția că *„propoziția AB"* înseamnă *„toți B sunt A"*.

[106] Se poate verifica ușor, în adevăr, că, în cele trei silogisme de mai sus (cf. notele 103 și 104), judecățile

Toți B sunt C

și

Toți A sunt B

au fost acceptate fără demonstrație.

[107] Formăm, astfel, un al patrulea silogism, având drept concluzie majora

Toți A sunt B

a celui de al treilea. Iată schema respectivă:

bAr *Toți C sunt B*
bA *Toți A sunt C*
rA *Toți A sunt B.*

[108] Obținem un al cincilea silogism, după schema următoare:

bAr *Toți A sunt C*
bA *Toți B sunt A*
rA *Toți B sunt C.*

[109] Și această aserțiune a lui Aristotel este exactă; *Toți A sunt C* a servit de minoră acceptată, în al patrulea silogism, și de majoră acceptată, în al cincilea. Rămâne deci ca și această judecată să fie dovedită circular. Cât despre celelalte premise, despre care se zice că „fuseseră dovedite prin ipoteză", constatăm că majora

Toți C sunt B

a celui de al patrulea silogism a fost, în adevăr, dovedită de al treilea silogism, iar minora

Toți B sunt A

a celui de al cincilea a fost dovedită de al doilea silogism.

[110] Cea ce ne dă un al șaselea silogism:

bAr *Toți B sunt C*
bA *Toți A sunt B*
rA *Toți A sunt C.*

convertibili, este posibilă demonstrația circulară și reciprocă (iar dacă termenii nu sunt convertibili, lucrurile stau cum am spus mai sus[111]). Se întâmplă însă și aici[112] ca să folosim pentru demonstrație tocmai lucrul dovedit. Căci *C* este dovedit despre *B* și *B* despre *A*, datorită supoziției că *C* este valabil despre *A*, și *C* este dovedit despre *A* prin înseși aceste premise, așa încât ne folosim de concluzie pentru demonstrație[113].

În silogismele negative, dovada se face în felul următor: să zicem că *B* aparține la toți *C* și *A* nici unui *B*. Conchidem că *A* nu aparține nici unui *C*[114]. Dacă apoi trebuie să dovedim că *A* nu aparține nici unui *B* (cum s-a admis mai înainte), *A* nu va aparține nici unui *C*, iar *C* la toți *B*: căci astfel premisa este răsturnată[115]. Dacă trebuie să dovedim că *B* aparține lui *C*, propoziția *AB* nu mai trebuie convertită ca mai înainte, pentru că premisa „*B* nu aparține nici unui *A*" este identică cu premisa „*A* nu aparține nici unui *B*"[116], ci trebuie să admitem că *B* aparține la tot ce nu-i aparține *A*[117]. Să admitem că *A* nu aparține nici unui *C* (care

---

[111] Evident, toate aceste operații nu sunt posibile decât dacă toți termenii sunt convertibili între ei (în sensul notelor 103 și 104). Dacă conversiunea nu este posibilă pentru unii din termeni, am văzut că demonstrația circulară nu este perfectă; este cazul în fapt pentru marea majoritate a silogismelor din figura întâi; de altfel, numai modul *Barbara* poate oferi cercul perfect și numai pentru unii termeni privilegiați.

[112] Adică, în silogismele considerate în cele din urmă, pe care le-am desemnat ca al patrulea, al cincilea și al șaselea.

[113] Cel de-al patrulea dovedește minora celui de-al șaselea, iar cel de-al cincilea majora celui de-al șaselea, după cum silogismul al doilea a dovedit majora celui dintâi, iar cel de-al treilea minora celui dintâi.

[114] Avem silogismul primitiv următor, care transpune premisele cerute de Aristotel (pentru a rămâne în figura întâi).

cE	*Nici un B nu este A*
lA	*Toți C sunt B*
rEnt	*Nici un C nu este A.*

[115] Obținem un al doilea silogism, în care dovedim fosta majoră prin concluzie și prin minora convertită:

cE	*Nici un C nu este A*
lA	*Toți B sunt C*
rEnt	*Nici un B nu este A.*

[116] Dacă vrem să demonstrăm circular minora silogismului negativ primitiv în modul *Celarent*, vom avea ca premise fosta concluzie, judecată negativă, și fosta majoră convertită, care va fi și ea tot o judecată negativă: *Nici un A nu este B*; dar două premise negative nu duc la nici o concluzie.

[117] Mai bine zis, trebuie să admitem că *B* aparține la tot despre care *A* este negat universal, și anume la *C*, pe baza concluziei silogismului primitiv; în acest chip, majora este transformată din negativă în afirmativă, propoziția

a fost concluzia precedentă) și să admitem că *B* aparține la tot ce nu-i aparține universal *A*. Este necesar atunci ca *B* să aparțină la toți *C*. Prin urmare, fiecare dintre cele trei propoziții a fost transformată într-o concluzie, și aceasta este demonstrația circulară: se admit concluzia și convertirea uneia din premise și se deduce premisa rămasă.

În silogismele particulare nu este posibil să demonstrăm premisa universală prin celelalte propoziții, dar premisa particulară poate fi demonstrată[118]. Evident, este imposibil a demonstra premisa universală, pentru că ceea ce este universal este dovedit prin propoziții tot universale, dar concluzia nu este universală și dovada trebuie să plece de la
58 b concluzie și cealaltă premisă[119]. Apoi, un silogism nu se poate construi deloc dacă cealaltă premisă este convertită, pentru că rezultatul este că ambele premise sunt particulare[120]. Dar premisa particulară poate fi dovedită. Să presupunem că *A* s-a dovedit despre unii *C*, prin *B*. Dacă se admite acum că *B* aparține la toți *A*, iar concluzia este menținută, *B* aparține unor *C*, căci obținem prima figură, și *A* este termenul mediu[121].

Nici un B nu este A

devenind

Toți B sunt C.

Tema susținută aici de Aristotel este destul de factice. Înșirarea propozițiilor, așa cum ne este dată în rândurile următoare, nici nu permite măcar construirea unei scheme corecte în vreo limbă modernă, în ce privește noua premisă minoră.

[118] Un silogism în prima figură cu concluzia particulară are, bineînțeles, o premisă universală și una particulară; este cazul modurilor *Darii* și *Ferio*.

[119] Dacă vrem să demonstrăm circular premisa universală, înseamnă că avem de construit un silogism cu concluzia universală, bazat pe două premise particulare (fosta minoră și fosta concluzie); or, o concluzie universală nu poate deriva decât din două premise tot universale; iar două premise particulare nu duc la nici o concluzie.

[120] Condiția esențială a conversiunii e ca judecata conversă să nu susțină nimic mai mult decât judecata convertită; trebuie deci ca extensiunea termenilor să rămână aceeași. O particulară nu se poate deci converti într-o universală.

[121] Silogismul primitiv este de forma:

dA *Toți B sunt A*
rI *Unii C sunt B*
I *Unii C sunt A.*

Minora particulară se poate demonstra circular, convertind majora și luând concluzia drept minoră. Avem, în adevăr,

dA *Toți A sunt B*
rI *Unii C sunt A*
I *Unii C sunt B.*

Dar dacă silogismul este negativ[122], nu este posibil a dovedi premisa universală, pentru motivul arătat mai sus[123]. Dar este posibil a dovedi premisa particulară, dacă propoziţia *AB* este convertită ca în silogismul universal, adică „*B* aparţine la unii din cei cărora *A* nu le aparţine“[124]. Altminteri nici un silogism nu rezultă, pentru că premisa particulară este negativă[125].

6

<Demonstraţia circulară, în figura a doua>

În figura a doua[126], nú este posibil a dovedi o propoziţie afirmativă în felul acesta, dar o propoziţie negativă poate fi dovedită. O propoziţie afirmativă nu se dovedeşte, fiindcă premisele noului silogism nu sunt amândouă afirmative (întrucât concluzia este negativă)[127], căci o propoziţie afirmativă este dovedită (după cum am văzut) din premise care sunt amândouă afirmative. Negativa se demonstrează, după cum urmează: să admitem că *A* aparţine la toţi *B*, dar nici unui *C*; conchidem că *B* nu aparţine nici unui *C*. Dacă admitem însă că *B* aparţine la toţi *A*, este necesar ca *A* să nu aparţină nici unui *C*, pentru că obţinem figura a doua, cu *B* ca termen mediu[128]. Dar dacă premisa *AB* este negativă şi

---

[122] Ferio.

[123] Cf. notelor 119 şi 120.

[124] Aristotel indică şi aici o aparenţă de silogism, ca în cazul comentat de noi la nota 117, noul silogism universal la care face aluzie Stagiritul fiind de modul *Celarent*.

[125] Adică minora este negativă, ca şi majora, deci oricum nu avem un silogism, şi concluzia afirmativă rezultă numai din premise afirmative.

[126] Deocamdată, textul are în vedere silogismele universale, în modurile *Camestres* şi *Cesare*.

[127] Dacă vrem să demonstrăm circular premisa afirmativă, înseamnă că avem de gând să construim un silogism cu concluzie afirmativă, bazat pe două premise negative; dar o concluzie afirmativă se obţine numai din premise afirmative, şi apoi din două premise negative nu se poate trage nici o concluzie.

[128] Silogismul iniţial are forma:

cA	*Toţi B sunt A*
mEs	*Nici un C nu este A*
trEs	*Nici un C nu este B.*

cealaltă afirmativă, vom avea prima figură[129]. Căci *C* aparține la toți *A* și *B* nu aparține nici unui *C*; prin urmare, nici *B* nu aparține vreunui *A*, și nici *A* nu aparține lui *B*[130]. De aceea, prin concluzie și o premisă, nu obținem nici un silogism, dar dacă se admite o nouă premisă pe deasupra, un silogism va fi posibil[131].

Dar dacă silogismul nu este universal[132], premisa universală nu poate fi dovedită, pentru același motiv pe care l-am arătat mai sus[133]; dar premisa particulară poate fi dovedită, ori de câte ori premisa universală este afirmativă. Să admitem că *A* aparține la toți *B*, dar nu la toți *C*; concluzia este *BC*. Dacă acum se admite că *B* aparține la toți *A*, dar nu la toți *C*, *A* nu va aparține unor *C*, *B* fiind termenul mediu[134].

Minora se poate demonstra circular, prin convertirea majorei.

c A	*Toți A sunt B*
mEs	*Nici un C nu este B*
trEs	*Nici un C nu este A.*

[129] În cazul precedent, majora AB *era afirmativă și minora AC*, negativă; silogismul, în figura a doua de modul *Camestres*, conduce circular la un silogism în aceeași figură, de același mod. În cazul ce urmează, majora *AB* este negativă și minora *AC* afirmativă; silogismul este de figura a doua, dar în modul *Cesare*. Aristotel va arăta că dovada circulară duce la un silogism de modul *Celarent*, adică în figura întâi.

[130] Silogismul primar este:

cE	*Nici un B nu este A*
sA	*Toți C sunt A*
rE	*Nici un C nu este B.*

Silogismul derivat este redat de schema următoare:

cE	*Nici un C nu este B*
lA	*Toți A sunt C*
rEnt	*Nici un A nu este B.*

și, prin conversiune,

Nici un B nu este A.

[131] După cum se vede din nota precedentă, n-am ajuns să probăm vechea majoră decât luând concluzia din *Celarent* și convertind-o. Operația circulară propriu-zisă nu ne-a condus decât la conversa majorei.

[132] Modurile *Festino* și *Baroco*.

[133] O concluzie universală neputând izvorî din premise particulare.

[134] Schema pentru silogismul primar este:

bA	*Toți B sunt A*
rO	*Unii C nu sunt A*
cO	*Unii C nu sunt B.*

Minora se poate demonstra circular în același mod:

bA	*Toți A sunt B*
rO	*Unii C nu sunt B*
cO	*Unii C nu sunt A.*

Dar dacă premisa universală este negativă[135], premisa *AC* nu va fi demonstrată prin conversiunea lui *AB*[136]. Căci va rezulta atunci că ori amândouă, ori una din premise este negativă și, prin urmare, nu obținem nici un silogism. Dar dovada va urma ca și în silogismele universale, dacă se admite că *A* aparține la unii din aceia cărora unii *B* nu le aparțin[137].

7

<Demonstrația circulară, în figura a treia>

În figura a treia, când ambele premise sunt luate universal, nu este posibil a le dovedi reciproc, căci universalul este dovedit prin judecăți tot universale, dar concluzia în această figură este totdeauna particulară, așa încât este clar că e absolut imposibil a dovedi prin această figură 59 a
premisa universală[138]. Dar dacă o premisă este universală și cealaltă particulară, dovada celei din urmă va fi uneori posibilă, alteori nu. Când ambele premise sunt afirmative, iar cea universală se raportă la minor[139], dovada va fi posibilă, dar când se raportă la major[140], ea va fi imposibilă. Să admitem că *A* aparține la toți *C* și *B* la unii *C*; concluzia este judecata *AB*. Dacă acum se admite că *C* aparține la toți *A*, s-a dovedit că *C*

---

[135] Pentru modul *Festino*, în care majora e universal-negativă.

[136] Propoziția

Nici un B nu este A

ne dă, prin conversiune,

Nici un A nu este B,

Minora afirmativă

Unii C sunt A

nu poate rezulta, bineînțeles, din două premise negative, în conformitate cu regulile silogismului. Aristotel scrie că cel puțin una dintre premise e negativă.

[137] Explicația aceasta a lui Aristotel este de pus în corelație cu observațiile noastre din notele 117 și 124.

[138] În adevăr, modurile în figura a treia sunt *Darapti, Felapton, Disamis, Datisi, Bocardo* și *Ferison*, toate cu concluzia particulară.

[139] Modul *Disamis*.

[140] Modul *Datisi*.

aparține unor *B*, dar că *B* aparține unor *C* nu s-a dovedit[141]. Și totuși, este necesar, dacă *C* aparține unor *B*, ca și *B* să aparțină unor *C*[142]. Dar nu este totuna ca „Acesta să aparțină aceluia“, ori ca „Acela să aparțină acestuia“; ci trebuie să adăugăm precizarea că, dacă acesta aparține la ceva din acela, acela aparține la ceva din acesta[143]. Dacă se admite aceasta, silogismul nu mai rezultă din concluzie și din cealaltă premisă. Dar dacă *B* aparține la toți *C* și *A* unor *C*, va fi posibil a dovedi propoziția *AC*, dacă se admite că *C* aparține la toți *B* și *A* la unii *B*. Căci dacă *C* aparține la toți *B* și *A* la unii *B*, este necesar ca *A* să aparțină unor *C*, termenul mediu fiind *B*[144]. Și ori de câte ori o premisă este

---

[141] Construim schema sugerată de text:

dA	*Toți C sunt A*
t I	*Unii C sunt B*
s I	*Unii B sunt A.*

Cu gândul de a demonstra circular minora, luând drept premise conversa majorei și fosta concluzie, obținem:

dA	*Toți A sunt C*
r I	*Unii B sunt A*
I	*Unii B sunt C.*

Noua concluzie e numai conversa judecății ce era de demonstrat.

[142] Aristotel recunoaște că orice particulară afirmativă se poate converti într-o particulară afirmativă:

Unii B sunt C

devenind, prin conversiune,

Unii C sunt B,

ceea ce ar însemna că am demonstrat circular minora de mai sus.

[143] Lui Aristotel nu i se pare, totuși, că conversiunea unei particulare afirmative este perfect corectă, deși este valabilă, căci nu există coextensiune și deci identitate dovedită între vechiul subiect (al judecății convertite) și noul subiect (al conversei). Nu e totuna a spune

Unele pisici sunt jucării,

și

Unele jucării sunt pisici.

Mai trebuie dovedit că, în ambele cazuri, am în vedere aceleași lucruri, care sunt totodată jucării și pisici (numai în primul caz, mă pot referi și la pisici vii). Nu tot astfel se întâmplă cu universalele; când zic:

Toți oamenii sunt bimani,

și

Toți bimanii sunt oameni,

sunt sigur că aceleași ființe sunt și bimane și oameni.

[144] Iată schema:

afirmativă și cealaltă negativă, iar afirmativa este universală, cealaltă premisă poate fi dovedită. Să admitem că *B* aparține la toți *C* și *A* nu aparține la unii *C;* concluzia este că *A* nu aparține unor *B*. Dacă admitem, mai departe, că *C* aparține la toți *B*, este necesar ca *A* să nu aparțină unor *C*, termenul mediu fiind *B*[145]. Dar când premisa negativă este universală[146], cealaltă premisă nu este dovedită, cu excepția de mai înainte[147], anume, dacă se admite că acesta nu aparține la unii din acela, iar acela aparține la unii din acesta, de exemplu, dacă *A* nu aparține nici unui *C*, dar *B* aparține unor *C*, concluzia este că *A* nu aparține unor *B*. Dacă acum admitem că *C* aparține unora din aceia cărora unii *A* nu le aparține, este necesar ca *C* să aparțină unor *B*. Nici într-un alt chip nu este posibil, prin convertirea premisei universale, să dovedim pe cealaltă, pentru că alfel nu obținem un silogism[148].

Este evident deci că[149], în prima figură, dovada reciprocă se face prin figurile a treia și întâi: dacă concluzia este afirmativă, prin prima figură; dacă concluzia este negativă, prin cealaltă[150]. Căci s-a admis

---

dI	*Unii C sunt A*
sA	*Toți C sunt B*
mIs	*Unii B sunt A.*

Majora se poate demonstra circular, cu convertirea minorei, *B* devenind mediu:

dI	*Unii B sunt A*
sA	*Toți B sunt C*
mIs	*Unii C sunt A.*

145 Schemele sunt următoarele:

bO	*Unii C nu sunt A*
cAr	*Toți C sunt B*
dO	*Unii B nu sunt A.*

Demonstrarea majorei se poate face cu convertirea minorei, *B* devenind termenul mediu:

bO	*Unii B nu sunt A*
cAr	*Toți B sunt C*
dO	*Unii C nu sunt A.*

146 Cazul modului *Ferison*.

147 Revenind iarăși la cazul analog cu cel tratat în nota 137 și cu cele similare studiate mai sus.

148 Dacă, luând un silogism de modul *Ferison*, vrem să dovedim circular minora I, ne găsim în fața a două premise negative *E* și *O*, care nu duc la nici o concluzie.

149 Din acest punct, textul nu face decât să rezume și să sistematizeze cele expuse în ultimele trei capitole.

150 Adică prin figura a treia.

că acela aparține la tot ce acesta nu aparține universal. În figura mijlocie, când silogismul este universal, dovada este posibilă prin însăși figura a doua și prin prima, dar când este particular, prin ea însăși și prin ultima. În figura a treia, toate dovezile sunt făcute prin ea însăși. Este, de asemenea, evident că, în a treia figură și în figura mijlocie, acele silogisme care nu sunt făcute chiar în aceste figuri[151], ori sunt așa încât nu admit dovada circulară, ori sunt imperfecte.

8

<Conversiunea silogismelor în figura întâi>

59 b A converti un silogism[152] înseamnă a răsturna[153] concluzia și a face un alt silogism, care dovedește ori că termenul major nu poate aparține mediului, ori că mediul nu poate aparține termenului minor[154]. Căci, dacă concluzia a fost răsturnată și una din premise stă în picioare, trebuie ca cealaltă premisă să fie respinsă, deoarece, dacă ea rămâne în picioare, concluzia trebuie de asemenea să stea în picioare[155]. Este o deosebire dacă concluzia este convertită în contradictoria, ori în contraria ei[156]. În adevăr, nu rezultă același silogism în orice formă de

[151] Am văzut că, uneori, demonstrația circulară provoacă trecerea de la un silogism în figura a doua la un silogism în figura întâi (de la modul *Cesare* la modul *Celarent*) sau de la un silogism în figura a treia la un silogism iarăși în figura întâi (de la modul *Datisi* la modul *Darii*). În astfel de cazuri, nu avem concluzie pentru silogismul derivat sau avem un cerc imperfect.

[152] Este vorba aici de conversiunea unui silogism, ceea ce nu trebuie confundat cu convertirea unei judecăți.

[153] A se înțelege că se ia judecata opusă, adică fie contradictoria, fie contraria.

[154] Noul silogism cuprinde ca premise fosta concluzie, convertită astfel, și una din premise; concluzia noului silogism va fi contradictoria sau contraria celei de a doua premise a silogismului inițial.

[155] S-a dovedit (II, 2) că o concluzie falsă nu poate să rezulte din premise adevărate. Dacă deci postulăm că concluzia este falsă și luăm ca adevărată contradictoria sau contraria ei și dacă lăsăm în picioare una din premise, va trebui ca cealaltă premisă să fie falsă și să-i luăm contradictoria sau contraria.

[156] Despre deosebirea între contradictoriu și contrariu, a se vedea cu câteva rânduri mai jos. Problema, în fondul ei e tratată de Aristotel în *Despre interpretare 7*.

conversiune. Aceasta se va limpezi din cele ce urmează. Prin opoziție contradictorie, înțeleg opoziția de la *toți* la *unii nu* și de la *unii* la *nici unul*[157]; prin opoziție contrarie, înțeleg opoziția de la *toți* la *nici unul* și de la *unii* la *unii nu*[158]. Să presupunem că *A* a fost dovedit despre *C* prin *B* ca termen mediu[159]. Dacă se admite acum că *A* nu aparține nici unui *C*, dar la toți *B*, *B* nu va aparține nici unui *C*[160]. Și dacă *A* nu aparține nici unui *C*, iar *B* aparține la toți *C*, *A* nu va aparține unor *B*, dar nu va fi concluzia că *A* nu aparține nici unui *B*[161], deoarece (după cum am văzut) universala nu este dovedită prin figura ultimă. Pe scurt, nu este posibil a respinge universal, prin conversiune, premisa majoră.

---

[157] Trebuie să interpretăm: opoziția de contradicție este ca între

Toți A sunt B

și

Unii A nu sunt B,

sau între

Unii A sunt B

și

Nici un A nu este B.

[158] Opoziția contrarie este ca între

Toți A sunt B

și

Nici un A nu este B.

sau între

Unii A sunt B

și

Unii A nu sunt B

(pentru moderni, această din urmă opoziție este aceea de *subcontrarietate*).

[159] Aluzie la silogismul de mod *Barbara*.

[160] Prin conversiunea silogismului, luăm contraria concluziei și vechea majoră ca premise și obținem contraria minorei în concluzie. Operația presupune trecerea de la un silogism în *Barbara* la un silogism în *Camestres*.

Silogismul inițial:

bAr	*Toți B sunt A*
bA	*Toți C sunt B*
rA	*Toți C sunt A.*

Silogismul convers:

cA	*Toți B sunt A*
mEs	*Nici un C nu este A*
trEs	*Nici un C nu este B.*

[161] Altă conversiune a silogismului primar, luându-se contraria concluziei și vechea minoră ca premise și obținându-se contradictoria majorei în concluzie. Noul silogism este în modul *Felapton*.

Căci respingerea totdeauna se face prin figura a treia, deoarece este necesar a raporta ambele premise la termenul minor[162]. La fel, dacă silogismul este negativ[163]. În adevăr, să presupunem că prin *B*[164] s-a dovedit că *A* nu aparține nici unui *C*. Atunci, dacă se admite că *A* aparține la toți *C* și nici unui *B*, *B* de asemenea nu va aparține nici unui *C*[165]. Și dacă *A* și *B* aparțin la toți *C*, *A* va aparține unor *B*; dar în premisa originară, el nu aparține nici unui *B*[166].

Dacă concluzia este convertită în contradictoria sa, și silogismele vor fi contradictorii și nu universale. În adevăr, o premisă devine

---

Silogismul inițial:

bAr	*Toți B sunt A*
bA	*Toți C sunt B*
rA	*Toți C sunt A.*

Silogismul convers:

fE	*Nici un C nu este A*
lAp	*Toți C sunt B*
tOn	*Unii B nu sunt A.*

Noua concluzie — precizează Aristotel — nu poate fi

Nici un B nu este A

(contraria vechii majore), fiindcă, în figura a treia, concluzia e totdeauna particulară.

[162] *C*, care este subiectul minorei neschimbate și totodată subiectul vechii concluzii, acum majoră, devine termenul mediu ce se elimină și este, în mod necesar, subiect în ambele premise, astfel că silogismul convers aparține în mod necesar figurii a treia.

[163] Adică tot ce s-a spus convine și silogismului negativ.

[164] Silogismul primar este deci în *Celarent*.

[165] Conversiunea silogismului se face de la *Celarent*, prin *Cesare*, lăsându-se majora neschimbată, luându-se ca minoră contraria concluziei și respingându-se contraria minorei.

Silogismul primar:

cE	*Nici un B nu este A*
lA	*Toți C sunt B*
rEnt	*Nici un C nu este A.*

Silogismul convers:

cE	*Nici un B nu este A*
sA	*Toți C sunt A*
rE	*Nici un C nu este B.*

[166] Conversiunea se face prin *Darapti*, lăsându-se minora neschimbată, luându-se ca majoră contraria concluziei și obținându-se în concluzie contradictoria vechii majore. Silogismul primar este ca mai sus. Silogismul convers este:

dA	*Toți C sunt A*
rAp	*Toți C sunt B*
t I	*Unii B sunt A.*

Majora originară era universal-negativă; concluzia silogismului convers — remarcă Aristotel — este contradictoria fostei majore, și nu contraria ei, adică o afirmativă particulară.

particulară, așa încât concluzia de asemenea va fi particulară[167]. Să luăm un silogism afirmativ[168] și să-l convertim cum s-a stabilit. Atunci, dacă *A* nu aparține unor *C*, dar aparține la toți *B*, *B* nu va aparține unor *C*[169]. Și dacă *A* nu aparține unor *C*, dar *B* aparține la toți *C*, *A* nu va aparține unor *B*[170]. Tot așa, dacă silogismul este negativ[171]. În adevăr, dacă *A* aparține unor *C*, dar nici unui *B*, *B* nu va aparține unor *C*, dar nu nici unui *C*[172]. Și dacă *A* aparține unor *C*, iar *B* la toți *C*, cum s-a admis la început, *A* va aparține unor *B*[173].

---

[167] Textul nu e prea bine construit, fiind și prea concis. Trebuie să înțelegem că, dacă concluzia în silogismul convers reprezintă respingerea unei premise universale a silogismului primar, fie majora, fie minora, ea va fi particulară; în adevăr, dacă una din premisele unui silogism este particulară, concluzia nu poate fi universală; concluzia silogismului convers este deci în mod necesar contradictoria (și niciodată contraria) premisei universale pe care o respinge.

[168] După schema indicată mai jos, se cunoaște că Aristotel are aici în vedere un silogism inițial în *Barbara*.

[169] Conversiunea se face din *Barbara* prin *Baroco*, majora rămânând neschimbată, luându-se contradictoria concluziei spre a se respinge minora în mod contradictoriu.

Silogismul inițial:

bAr *Toți B sunt A*
bA *Toți C sunt B*
rA *Toți C sunt A.*

Silogismul convers:

bA *Toți B sunt A*
rO *Unii C nu sunt A*
cO *Unii C nu sunt B.*

[170] Conversiunea prin Bocardo, lăsându-se minora neschimbată și luându-se contradictoria concluziei, spre a se respinge majora în chip contradictoriu. Silogismul primar este ca mai sus.

Silogismul convers are următoarea formă:

bO *Unii C nu sunt A*
cAr *Toți C sunt B*
dO *Unii B nu sunt A.*

[171] Cele de mai sus convin și unui silogism inițial în modul *Celarent.*

[172] Silogismul inițial:

cE *Nici un B nu este A*
lA *Toți C sunt B*
rEnt *Nici un C nu este A.*

Silogismul convers;

fE *Nici un B nu este A*
r I *Unii C sunt A*
sOn *Unii C nu sunt B.*

Luându-se ca minoră contradictoria concluziei vechi, se obține o concluzie care este contradictoria (și nu contraria) vechii minore.

[173] Silogismul inițial ca mai sus. Silogismul convers respinge vechea majoră:

În silogisme particulare, când concluzia este convertită în contradictoria ei, amândouă premisele pot fi respinse, dar când este convertită în contraria ei, nici una nu este respinsă. În adevăr, rezultatul nu mai este, ca în silogismele universale, o respingere în care concluzia obținută prin conversiune este lipsită de universalitate, ci nici un fel
60 a de respingere[174]. Să zicem că *A* trebuie dovedit despre unii *C*[175]. Dacă acum se admite că *A* nu aparține nici unui *C*, iar *B* aparține unor *C*, *A* nu va aparține unor *B*[176]; și dacă *A* nu aparține nici unui *C*, dar aparține la toți *B*, *B* nu va aparține nici unui *C*[177]. Astfel, ambele premise sunt respinse[178]. Dar nici una nu poate fi respinsă, dacă concluzia este convertită în contraria ei. Căci dacă *A* nu aparține unor *C*, dar aparține la toți *B*, atunci *B* nu va aparține unor *C*. Dar premisa originară nu este respinsă. Căci este posibil ca *B* să aparțină unor *C* și să nu aparțină unor

---

dI *Unii C sunt A*
sA *Toți C sunt B*
mIs *Unii B sunt A.*

[174] De la prima vedere, vom recunoaște că nu există incompatibilitate între
Unii C sunt B
și
Unii C nu sunt B (ambele particulare),
precum există între
Toți C sunt B (universală)
și
Unii C nu sunt B (particulară);
subcontrariile nu se resping.

[175] Silogismul primar în *Darii*:
dA *Toți B sunt A*
rI *Unii C sunt B*
I *Unii C sunt A.*

[176] Conversiune prin *Ferison*, păstrându-se minora neschimbată și luându-se contradictoria concluziei ca premisă spre a respinge vechea majoră în chip contradictoriu:
fE *Nici un C nu este A*
rI *Unii C sunt B*
sOn *Unii B nu sunt A.*

[177] Conversiune prin *Camestres*, păstrându-se majora neschimbată și luându-se contradictoria concluziei ca premisă, spre a se respinge vechea minoră în chip contradictoriu:
cA *Toți B sunt A*
mEs *Nici un C nu este A*
trEs *Nici un C nu este B.*

[178] Adică, după cum am văzut, atât vechea majoră cât și vechea minoră.

C[179]. Premisa universală *AB* nu poate produce pur și simplu nici un silogism, căci dacă *A* nu aparține unor *C*, dar *B* aparține la unii *C*, nici una din premise nu mai este universală[180]. Tot așa, dacă silogismul este negativ. În adevăr, dacă admitem că *A* aparține la toți *C*, ambele premise sunt respinse; dar dacă s-a admis că *A* aparține unor *C*, nici o premisă nu este respinsă. Dovada este aceeași ca mai înainte[181].

9

<Conversiunea silogismelor în figura a doua>

În figura a doua, nu este posibil să respingem premisa majoră prin admiterea contrariei ei, orice formă ar lua conversiunea concluziei[182]. Căci concluzia respingerii va fi totdeauna în figura a treia, și în această figură (cum am văzut), nu există nici un silogism universal[183].

---

[179] Conversiunea silogismului primar în *Darii*, operată prin *Baroco*, ia, de astă dată, după cum s-a anunțat, contraria (și nu contradictoria) concluziei, lăsând majora intactă. Silogismul convers este de forma:

bA *Toți B sunt A*
rO *Unii C nu sunt A*
cO *Unii C nu sunt B.*

Concluzia nu respinge vechea minoră:
Unii C sunt B
nu e incompatibilă cu
Unii C nu sunt B.

[180] Majora universală nu poate fi respinsă; căci vechea minoră particulară și contraria vechii premise particulare, ea însăși particulară, nu pot duce, luate ca premise, la nici o concluzie.

[181] Silogismul negativ, al cărui mod este *Ferio*, prezintă aceleași caractere ca și silogismul afirmativ. Dacă convertim, luând contradictoria concluziei silogismului inițial, atât vechea majoră, cât și vechea minoră vor fi respinse; dacă însă convertim luând contraria acelei concluzii, nu vom avea silogisme concludente.

[182] Fie că s-ar face conversiunea prin contradictoria concluziei, fie că s-ar face luându-se contraria acesteia, majora universală nu poate fi respinsă prin contraria, ci numai prin contradictoria ei.

[183] În adevăr, conversiunea care ia ca premisă minora intactă și contraria sau contradictoria concluziei silogismului primar ne face să obținem un silogism în figura a treia. Verificarea este lesnicioasă. Fie un silogism primar în modul Camestres:

Dimpotrivă, cealaltă premisă poate fi respinsă într-un fel asemănător conversiunii concluziei. Înțeleg prin „fel asemănător" aceasta: dacă concluzia este convertită în contraria ei, concluzia respingerii va fi contraria premisei minore; dacă este convertită în contradictoria ei, va fi contradictorie. Să admitem că *A* aparține la toți *B* și nici unui *C*; concluzia este *BC*[184]. Dacă se admite acum că *B* aparține la toți *C* și se menține propoziția *AB*, *A* va aparține la toți *C*, deoarece s-a ajuns la prima figură[185]. Dar dacă *B* aparține la toți *C* și *A* la nici un *C*, atunci *A* nu aparține la unii *B*; avem ultima figură[186]. Dar dacă propoziția *BC* este convertită în contradictoria ei, premisa *AB* va fi respinsă ca mai înainte[187], în timp ce premisa *AC* prin contradictoria ei. Căci dacă *B*

Toți B sunt A
Nici un C nu este A
Nici un C nu este B.

Conversiunea, așa cum am proiectat-o, ne dă ca premise

Toți C sunt B
Nici un C nu este A,

grupare în care recunoaștem premisele unui silogism în figura a treia.

Dar, un silogism în figura a treia nu poate avea o concluzie universală. Iar contraria vechii majore

Toți B sunt A

fiind

Nici un B nu este A,

adică o universală, ea nu va putea fi concluzia silogismului convers. Nu tot așa stau lucrurile cu contradictoria vechii majore, care este o particulară:

Unii B nu sunt A.

184 Silogismul primar are forma în *Camestres*, redată mai sus, în nota precedentă.

185 Silogismul convers este:

bAr *Toți B sunt A*
bA *Toți C sunt B*
rA *Toți C sunt A.*

Am obținut *contraria* minorei, lăsând majora intactă și luând *contraria* concluziei ca a doua premisă.

186 Silogismul convers este

fE *Nici un C nu este A*
lAp *Toți C sunt B*
tOn *Unii B nu sunt A,*

Am obținut *contradictoria* majorei, lăsând minora neschimbată și convertind concluzia în *contraria* ei.

187 Adică, tot în chip contradictoriu, după schema:

aparține unor *C* și *A* nici unui *C*, atunci *A* nu va aparține unor *B*. Dacă acum *B* aparține unor *C*, iar *A* la toți *B*, *A* va aparține unor *C*, așa încât rezultă un silogism având drept concluzie contradictoria premisei minore[188]. O dovadă asemănătoare poate fi dată, dacă premisele sunt transpuse cu privire la calitatea lor[189].

Dacă silogismul este particular[190], când concluzia este convertită în contraria ei[191], nici o premisă nu poate fi respinsă, după cum la fel se întâmplă în prima figură[192]; dar dacă concluzia este convertită în contradictoria ei, ambele premise pot fi respinse. Să zicem că *A* nu aparține nici unui *B* și că aparține unor *C*; concluzia este *BC*[193]. Dacă acum se admite că *B* aparține unor *C* și *AB* stă în picioare, concluzia va fi că *A* nu aparține unor *C*. Dar judecata originară n-a fost respinsă,

---

fE *Nici un C nu este A*
rI *Unii C sunt B*
sOn *Unii B nu sunt A.*

[188] Cazul „*B* aparține unor *C* și *A* nici unui *C*" a fost schematizat mai sus în modul *Ferison*; concluzia conversei e contradictoria majorei silogismului convertit. Cazul „*B* aparține unor *C*, iar *A* la toți *B*" ne dă schema:

dA *Toți B sunt A*
r I *Unii C sunt B*
I *Unii C sunt A.*

Se verifică acum că premisa majoră se respinge prin contradictoria ei, ca și premisa minoră.

[189] În loc ca silogismul primar să fie în *Camestres*, ca mai înainte, el este în *Cesare*. Fiind vorba de o simplă transpunere a premiselor primitive, este evident că conversiunea va da aceleași rezultate, cu rezerva că acolo unde am spus minoră trebuie să înțelegem majoră, și invers.

[190] Modurile *Festino, Baroco.*

[191] Contraria unei particulare este tot o particulară.

[192] Ca și pentru silogismul particular în figura întâi, silogismul convers obținut aici cuprinde două premise particulare. Oricum, noua concluzie nu poate fi decât tot particulară; și ea nu respinge vechea majoră sau vechea minoră, căci nu există incompatibilitate între subcontrarii ca

Unii C sunt A

și

Unii C nu sunt A.

De altfel, oricum nu am fi putut să obținem, în acest caz, o concluzie.

[193] Silogismul primar este

fEs *Nici un B nu este A*
tI *Unii C sunt A*
nO *Unii C nu sunt B.*

pentru că este posibil ca *A* să aparțină unor *C* și, de asemenea, să nu aparțină unor *C*[194]. Și tot așa, dacă *B* aparține unor *C* și *A* unor *C*, nu va fi posibil nici un silogism pentru că nici una din premisele luate nu
60 b este universală. Prin urmare, propoziția *AB* nu este respinsă[195]. Dar dacă concluzia este convertită în contradictoria ei, amândouă premisele pot fi respinse. În adevăr, dacă *B* aparține la toți *C* și *A* la nici un *B*, *A* nu va aparține nici unui *C*; dar se admisese că aparține unor *C*[196]. Apoi, dacă *B* aparține la toți *C* și *A* la unii *C*, *A* va aparține unor *B*[197]. Aceeași dovadă poate fi făcută dacă universala este afirmativă[198].

10

<Conversiunea silogismelor în figura a treia>

În figura a treia, când concluzia este convertită în contraria ei, nici una din premise nu poate fi respinsă în vreunul dintre silogisme; dar, când concluzia este convertită în contradictoria ei, ambele premise pot

---

194 În intenția de a respinge minora, construim silogismul convers, luând contraria concluziei:

fE *Nici un B nu este A*
rI *Unii C sunt B*
O *Unii C nu sunt A.*

Dar concluzia nouă nu respinge pe
Unii C nu sunt A,
ambele judecăți putând fi adevărate.

195 Obținem două premise particulare:
Unii C sunt A,
Unii C sunt B
de unde imposibilitatea de a respinge vechea majoră.

196 Respingerea vechii minore se face prin conversiunea următoare, luându-se contradictoria concluziei:

cE *Nici un B nu este A*
lA *Toți C sunt B*
rEnt *Nici un C nu este A.*

197 De data aceasta, respingem vechea majoră, luând iarăși contradictoria concluziei:

dI *Unii C sunt A*
sA *Toți C sunt B*
mIs *Unii B sunt A.*

198 Silogismul inițial fiind în *Baroco*.

fi respinse, și în toate modurile silogistice. Să presupunem că avem de dovedit că *A* aparține unor *B*, *C* fiind luat ca termen mediu, iar premisele sunt universale[199]. Dacă acum se admite că *A* nu aparține unor *B*, dar *B* aparține la toți *C*, nu se formează un silogism cu *A* și *C*[200]. Și nici dacă *A* nu aparține unor *B*, dar aparține la toți *C*, nu va fi posibil un silogism despre *B* și *C*[201]. O dovadă asemănătoare poate fi făcută dacă premisele nu sunt universale[202]. Căci, ori amândouă premisele, în urma conversiunii, sunt particulare[203], ori premisa universală trebuie să fie minora. Dar noi am văzut că nici un silogism nu este posibil așa, nici în figura primă și nici în cea mijlocie[204]. Dar dacă concluzia este convertită în contradictoria sa, ambele premise pot fi respinse[205]. În adevăr, dacă

---

[199] Silogismul inițial:

dA *Toți C sunt A*
rAp *Toți C sunt B*
t I *Unii B sunt A.*

[200] Dacă luăm contraria concluziei, minora rămânând neschimbată, nu obținem un silogism și nu putem respinge majora, căci premisele

Unii B nu sunt A
Toți C sunt B

nu duc la nici o concluzie.

[201] Dacă luăm contraria concluziei, vechea majoră rămânând neschimbată, nu obținem, iarăși, un silogism care să respingă vechea minoră; în adevăr, premisele

Unii B nu sunt A
Toți C sunt A

nu dau nici o concluzie.

[202] Pentru modurile *Disamis* și *Datisi.*

[203] Și deci neconcludente. Fie silogismul inițial:

dI *Unii C sunt A*
sA *Toți C sunt B*
mIs *Unii B sunt A.*

Luând contraria concluziei și lăsând majora intactă, avem:

Unii B nu sunt A
Unii C sunt A,

adică două premise particulare. care nu duc la nici o concluzie, astfel că n-am izbutit să respingem vechea minoră.

[204] Avem, luând contraria concluziei vechi și lăsând vechea minoră neschimbată,

Unii B nu sunt A
Toți C sunt B.

Premisele sunt dispuse ca în figura întâi (sub prae) și nu comportă o concluzie. Nu putem deci respinge vechea majoră.

[205] Silogismul inițial trebuie luat aici după schema:

A nu aparține nici unui *B*, iar *B* la toți *C*, atunci *A* nu aparține nici unui *C*[206]; apoi, dacă *A* nu aparține nici unui *B*, dar aparține la toți *C*, *B* nu aparține nici unui *C*[207]. Și la fel, dacă una din premise nu este universală[208]. Căci, dacă *A* nu aparține nici unui *B*, iar *B* aparține unor *C*, *A* nu va aparține unor *C*[209]; iar dacă *A* nu aparține nici unui *B*, dar aparține la toți *C*, *B* nu va aparține nici unui *C*[210].

Și tot așa, dacă silogismul este negativ. Să zicem că s-a dovedit că *A* nu aparține unor *B*, *BC* fiind afirmativă și *AC* negativă[211], pentru că numai așa, după cum am văzut[212], a putut fi format un silogism.

Dacă luăm acum contraria concluziei[213], nu va fi posibil un silogism. Căci dacă *A* aparține unor *B* și *B* la toți *C*, nici un silogism nu

---

dA *Toți C sunt A*
rAp *Toți C sunt B*
tI *Unii B sunt A.*

206 Am luat contradictoria concluziei, lăsând minora neschimbată, și obținem:
cE *Nici un B nu este A*
lA *Toți C sunt B*
rEnt *Nici un C nu este A.*
Silogismul respinge vechea majoră.

207 Am luat contradictoria concluziei, lăsând majora neschimbată, și obținem:
cE *Nici un B nu este A*
sA *Toți C sunt A*
rE *Nici un C nu este B.*
Silogismul convers respinge vechea minoră.

208 Ca în cazul unui silogism inițial în modul *Datisi:*
dA *Toți C sunt A*
tI *Unii C sunt B*
sI *Unii B sunt A.*

209 Respingem vechea majoră, luând contradictoria vechii concluzii:
fE *Nici un B nu este A*
rI *Unii C sunt B*
O *Unii C nu sunt A.*

210 Și respingem vechea minoră, luând iarăși contradictoria vechii concluzii:
cE *Nici un B nu este A*
sA *Toți C sunt A*
rE *Nici un C nu este B.*

211 Silogismul inițial are deci forma:
fE *Nici un C nu este A*
lAp *Toți C sunt B*
tOn *Unii B nu sunt A.*

212 În I, 6, despre silogismul în figura a treia.

213 A concluziei silogismului în *Felapton*, a cărui schemă a fost dată în nota 211.

este posibil, după cum am văzut[214], despre *A* și *C*[215]. Și n-a fost posibil, cum s-a văzut, nici unul relativ la *B* și *C*, dacă *A* aparține unor *B*, dar nici unui *C*[216]. De aceea, premisele nu sunt respinse[217]. Dar când contradictoria concluziei este admisă, ele sunt respinse. În adevăr, dacă *A* aparține la toți *B*, iar *B* lui *C*, *A* aparține la toți *C*[218]; dar s-a presupus de la început că *A* nu aparține nici unui *C*. Apoi, dacă *A* aparține la toți *B*, dar nici unui *C*, atunci *B* nu aparține nici unui *C*[219]; dar s-a presupus că el aparține la toți *C*. O dovadă asemănătoare este posibilă, dacă premisele nu sunt universale[220]. Căci atunci *AC* devine universală și negativă; iar cealaltă premisă, particulară și afirmativă. Dacă deci *A*

---

214 În I, 4, despre silogismul în figura întâi.

215 Premisele, luându-se contraria concluziei, vor fi:

Unii B sunt A
Toți C sunt B.

Nu avem concluzie, și deci nu se poate respinge vechea majoră.

216 Premisele sunt acum

Unii B sunt A
Nici un C nu este A.

În I, 5, Aristotel a arătat că nici aceste premise nu duc la vreo concluzie. Așadar, nici minora silogismului inițial nu poate fi respinsă.

217 Adică, luându-se contraria concluziei silogismului inițial negativ, nu se poate respinge nici majora, nici minora acestuia.

218 Silogismul convers se construiește aici, luând contradictoria concluziei inițiale și păstrând minora:

bAr	*Toți B sunt A*
bA	*Toți C sunt B*
rA	*Toți C sunt A.*

Noua concluzie respinge vechea majoră, care presupune că,

A nu aparține nici unui C.

219 Luăm iarăși contradictoria concluziei inițiale și păstrăm majora. Obținem silogismul convers următor:

cA	*Toți B sunt A*
mEs	*Nici un C nu este A*
trEs	*Nici un C nu este B.*

Noua concluzie respinge vechea minoră care presupunea că

B aparține la toți C.

220 Pentru un silogism inițial în modul *Ferison*:

fE	*Nici un C nu este A*
rI	*Unii C sunt B*
sOn	*Unii B nu sunt A.*

aparține la toți *B*, iar *B* unor *C*, rezultă că *A* aparține unor *C*[221], dar se presupusese că el nu aparține nici unui *C*. Dacă acum *A* aparține la toți
61 a *B*, dar nici unui *C*, atunci *B* nu aparține nici unui *C*[222]; dar se admisese că el aparține unor *C*. Dacă *A* aparține însă unor *B*, iar *B* unor *C*, nici un silogism nu rezultă[223]; și nici dacă *A* aparține unor *B*, dar nici unui *C*[224]. Și așa, premisele sunt respinse într-un fel; în celălalt fel, ele nu sunt respinse.

Din cele ce s-au spus, se vede clar cum un silogism rezultă în fiecare figură, când concluzia este convertită; când se obține un rezultat contrar premisei și când se obține un rezultat contradictoriu premisei[225]. Este clar că[226], în prima figură, silogismele sunt formate prin figurile mijlocie și ultimă[227] și că premisa minoră este totdeauna respinsă prin

---

[221] Avem, luând contradictoria concluziei și păstrând minora,

dA	*Toți B sunt A*
r I	*Unii C sunt B*
I	*Unii C sunt A*.

Noua concluzie respinge vechea majoră, care presupunea că

A nu aparține nici unui C.

[222] Luând contradictoria concluziei silogismului inițial și lăsându-i majora intactă, obținem:

cA	*Toți B sunt A*
mEs	*Nici un C nu este A*
trEs	*Nici un C nu este B*.

Noua concluzie respinge vechea minoră, care admitea că

B aparține unor C.

[223] De data aceasta, ca și în cazul următor, se ia contraria concluziei vechi; nici un silogism nu rezultă. În adevăr, premisele fiind

Unii B sunt A

Unii C sunt B,

nu avem nici o concluzie, ceea ce înseamnă că nu putem respinge majora veche.

[224] Premisele fiind

Unii B sunt A

Nici un C nu este A,

nu ajungem la nici o concluzie, astfel că, luând contraria vechii concluzii și vechea majoră, nu putem respinge vechea minoră.

[225] Am văzut cum silogismul se poate converti fie prin contraria, fie prin contradictoria concluziei.

[226] Tot ce urmează, până la sfârșitul capitolului, este un rezumat sistematic al capitolelor 8, 9 și 10.

[227] Frază incorectă; trebuie înțeles că silogismele, derivând prin conversiune dintr-un silogism inițial în prima figură, sunt silogisme în figurile a doua sau a treia.

figura mijlocie, iar premisa majoră prin figura ultimă. În figura a doua, silogismele recurg[228] la figurile prima și ultima, iar premisa minoră este totdeauna respinsă prin prima figură, după cum premisa majoră prin ultima. În figura a treia, respingerea se face prin figurile prima și mijlocie; premisa majoră este totdeauna respinsă prin prima figură; premisa minoră prin figura mijlocie.

11

<Demonstrația apagogică sau „reducerea la imposibil" în figura întâi>

Am explicat, astfel, ce este conversiunea, cum se efectuează ea în fiecare figură și ce silogism rezultă. Silogismul „prin imposibil" se constituie când este dată contradictoria concluziei și se adaugă cealaltă premisă[229]; el poate fi făcut în toate figurile[230]. Căci el seamănă cu conversiunea, diferind numai în aceasta: conversiunea are loc, după ce silogismul a fost format și ne-am asigurat de ambele premise, pe când

---

[228] Iarăși formulare prea scurtă și neglijentă, este vorba de forma silogismelor obținute prin convertirea unui silogism în figura a doua.

[229] Presupunem că o judecată este nesigură, că constituie o *problemă* (πρόβλημα). Luăm contradictoria acestei judecăți ca premisă a unui silogism și cealaltă judecată admisă ca adevărată ca a doua premisă; dacă concluzia se constată că e falsă, rezultă că contradictoria *problemei* e falsă, deci *problema* (teza) e adevărată. În adevăr, știm că o concluzie falsă nu poate rezulta din premise adevărate; înseamnă deci că contradictoria problemei este falsă, cealaltă premisă fiind recunoscută ca adevărată. Exemplu: problema e dacă

4 este un număr cu soț.

Să presupunem că

4 nu este număr cu soț.

Fiind știut că

Nici un număr fără soț nu este divizibil prin 2, ar rezulta că

4 nu este divizibil prin 2,

ceea ce e fals. Deci

4 este un număr cu soț.

Aristotel s-a mai ocupat de silogismul care este o dovadă indirectă, prin reducere la imposibil sau la absurd, în opera de față (I, 29).

[230] Lucru ce urmează a fi dovedit.

o reducere la imposibil are loc, nu fiindcă contradictoria s-a admis ca adevărată, ci fiindcă este prin sine clar că este adevărată. Termenii sunt asemănători în amândouă speciile, și premisele amândurora sunt stabilite în același fel[231]. De exemplu[232], dacă *A* aparține la toți *B*, *C* fiind mediul, atunci dacă se presupune, sau că *A* nu aparține la toți *B*, sau că nu aparține nici unui *B*[233], dar aparține la toți *C* (ceea ce s-a admis a fi adevărat), urmează că *C* sau nu aparține la toți *B*, sau nu aparține nici unui *B*. Dar aceasta este imposibil; prin urmare, propoziția este falsă; și atunci, contradictoria ei este adevărată[234]. Tot așa, în celelalte figuri[235]; căci

[231] Aristotel forțează aici nota. Paralelismul dintre conversiunea silogismului și reducerea silogismului la absurd nu este atât de strâns, încât să ne permită a afirma că reducerea la imposibil poate fi făcută în toate figurile pe temeiul că așa se întâmplă pentru conversiune; în multe cazuri, conversiunea nu este posibilă, și vom vedea că, în aceleași cazuri (pentru unele particulare, spre exemplu), paralelismul nu joacă nici un rol în ce privește dovada prin absurd.

[232] Exemplul nu vine să confirme paralelismul de mai sus, ci se referă numai la reducerea la imposibil, în a cărei tratare intră acum capitolul.

[233] Aristotel, după cum se vede, ne dă aici libertatea, în ciuda celor anunțate la începutul capitolului, să luăm, fie contradictoria, fie contraria problemei. Se va vedea mai limpede că aceasta a doua eventualitate ne oferă o probă mai șubredă.

[234] Fie problema

Toți B sunt A.

Știut fiind că

Toți C sunt A,

luăm contradictoria problemei, adică

Unii B nu sunt A

și formăm silogismul

bA	*Toți C sunt A*
rO	*Unii B nu sunt A*
cO	*Unii B nu sunt C.*

(concluzie ce se arată falsă).

[235] În ce figură a fost exemplul? Dacă am socoti după reducerile prin absurd în modurile *Baroco* și *Camestres*, ar urma că suntem în fața unui caz în figura a doua. Dar lucrurile nu trebuie privite astfel. Aristotel presupune existența unui silogism virtual de sustentație, a cărui concluzie e tocmai problema, adică judecata în discuție. Pentru cazul de față, acest din urmă silogism are forma:

bAr	*Toți C sunt A*
bA	*Toți B sunt C*
rA	*Toți B sunt A.*

toate modurile care primesc conversiunea primesc de asemenea reducerea la imposibil[236].

Toate problemele pot fi dovedite prin imposibil în toate figurile, afară de universala afirmativă, care se dovedește în figura mijlocie și a treia, dar nu în prima[237]. Să presupunem că *A* nu aparține la toți *B*, sau nu aparține nici unui *B*, și să luăm pe deasupra o altă premisă relativă la ambii termeni, anume că *C* aparține la toți *A*, sau că *B* aparține la toți *D*; astfel, obținem prima figură. Dacă deci se presupune că *A* nu aparține
unor *B*, nici un silogism nu rezultă, la oricare parte s-ar raporta premisa 61 b
adăugată[238]. Dar dacă se presupune că *A* nu aparține nici unui *B*, când premisa *BD* este luată în ajutor, vom dovedi silogistic ce este fals, dar nu problema propusă. Căci, dacă *A* nu aparține nici unui *B*, iar *B* aparține la toți *D*, *A* nu aparține nici unui *D*. Să admitem însă ca imposibil, atunci este fals că *A* nu aparține nici unui *B*. Dar afirmativa universală nu este cu necesitate adevărată, dacă negativa universală este falsă[239]. Dar dacă premisa *CA* este luată în ajutor, nici un silogism nu

---

236 Cu rezervele de la nota 231.

237 Universala afirmativă are drept contradictorie o particulară negativă; nici un mod al figurii întâi nu are ca minoră o astfel de judecată. *A* nu aparține la toți (oricărui) *B* = *A* nu aparține unor *B*.

238 Pasajul întrunește mai multe cazuri, având toate la bază problema

Toți B sunt A.

Schema este

α) *Toți A sunt C* (admisă ca evidentă)
Unii B nu sunt A.

Nu avem concluzie, minora fiind negativă.

β) *Toți A sunt C*
Nici un B nu este A.

Iarăși nu avem concluzie, pentru același motiv ca mai sus.

γ) *Unii B nu sunt A*
Toți D sunt B (admisă ca evidentă).

Nu avem iarăși concluzie, majora find particulară.

Se pot răsturna pozițiile respective ale majorei și minorei, și tot nu avem concluzie.

239 Ajutându-ne de premisa *DB*, luăm acum ca majoră, nu contradictoria problemei

Toți B sunt A,

ci contraria acesteia, și avem:

cE *Nici un B nu este A*
lA *Toți D sunt B*
rEnt *Nici un D nu este A* (concluzie ce se arată absurdă).

rezultă[240], nici chiar dacă am presupune că *A* nu aparține unor *B*[241]. Prin urmare, este evident că afirmativa universală nu poate fi dovedită prin imposibil, în prima figură.

Dar particulara afirmativă, ca și universala[242] și particulara negativă pot fi toate dovedite. Să presupunem că *A* nu aparține nici unui *B*, dar să admitem că *B* aparține la toți, ori la unii *C*. Atunci este necesar ca *A* să nu aparțină, sau nici unui *C*, sau unor *C*. Dar aceasta este imposibil (căci admitem că este adevărat și evident că *A* aparține la toți *C*). Dacă aceasta este fals, este necesar ca *A* să aparțină unor *B*[243]. Dar dacă cealaltă premisă este raportată la *A*, nici un silogism nu va fi posibil[244].

---

contraria problemei e deci falsă; dar aceasta nu dovedește adevărul problemei, căci două judecăți contrarii pot fi amândouă false.

[240] Aici se presupune că minora e contraria problemei:

Toți A sunt C
Nici un B nu este A.

Nu obținem nici o concluzie, minora fiind universal-negativă.

[241] Dacă minora e contradictoria problemei, putem scrie:

Toți A sunt C
Unii B nu sunt A.

Minora e negativă; deci nu obținem, iarăși, nici o concluzie.

[242] Este vorba, evident, de universala negativă.

[243] Problema e

Unii B sunt A

și știm că

Toți C sunt B.

Reducerea ne dă

cE	*Nici un B nu este A*	
lA	*Toți C sunt B*	(adevărată cu evidență)
rEnt	*Nici un C nu este A*	(judecata falsă),

sau

fE	*Nici un B nu este A*	
rI	*Unii C sunt B*	(evidentă *a fortiori*)
O	*Unii C nu sunt A*	(judecată falsă).

Rezultă, în ambele cazuri, că e adevărată:

Unii B sunt A.

[244] Adică, dacă judecata evidentă este majora (dacă se referă la extremul major A al silogismului de sustentație) și deci contradictoria problemei este minora, avem

Toți A sunt C
Nici un B nu este A,

și nu obținem nici o concluzie, minora fiind negativă.

Și nici dacă admitem contraria concluziei, tot nu se poate trage o concluzie, de exemplu, că *A* nu aparține unor *B*[245]. Este clar deci că trebuie să luăm contradictoria[246].

Să presupunem apoi că *A* aparține unor *B* și să admitem că *C* aparține la toți *A*. Este necesar atunci ca *C* să aparțină unor *B*. Dar să spunem că aceasta este imposibil; urmează că presupunerea este falsă. În acest caz, este adevărat că *A* nu aparține nici unui *B*[247]. Și tot așa, dacă propoziția *CA* a fost luată ca negativă[248]. Dar dacă premisa admisă privește pe *B*, nici un silogism nu este posibil[249]. Dacă se presupune contraria, vom avea un silogism, și obținem o concluzie imposibilă, dar problema dată nu este dovedită. Să presupunem că *A* aparține la toți *B* și să admitem că *C* aparține la toți *A*. Este necesar atunci ca *C* să aparțină

---

245 De data aceasta, avem schemele

Unii B nu sunt A
Toți C sunt B,

fără concluzie, majora fiind particular-negativă.

Sau

Toți A sunt C
Unii B nu sunt A,

iarăși fără concluzie, minora fiind particular-negativă.

246 Reducția prin absurd se face prin contradictoria problemei, și nu prin contraria ei.

247 Problema este judecata universal-negativă

Nici un B nu este A.

Silogismul de reducție e următorul:

dA	*Toți A sunt C*	
r I	*Unii B sunt A*	
I	*Unii B sunt C*	(concluzie absurdă),

deci e adevărată contradictoria minorei:

Nici un B nu este A.

248 Avem acum

fE	*Nici un A nu este C*	
rI	*Unii B sunt A*	
O	*Unii B nu sunt C*	(absurd)

Iarăși, e adevărată, contradictoria minorei:

Nici un B nu este A.

249 Premisele

Unii B sunt A	(contradictoria problemei)
Toți C sunt B	(admisă ca evidentă)

nu duc la nici o concluzie.

la toți *B*. Dar aceasta este imposibil, așa încât este fals că *A* aparține la toți *B*. Dar n-am arătat necesitatea că *A* să nu aparțină nici unui *B*, dacă nu aparține la toți *B*[250]. Și la fel, dacă cealaltă premisă adăugată privește pe *B*; vom avea un silogism și o concluzie imposibilă, dar ipoteza nu este respinsă[251]. De aceea, trebuie să presupunem contradictoria[252].

Dovada că *A* nu aparține unor *B*[253] cere însă presupunerea că aparține la toți *B*. Căci dacă *A* aparține la toți *B*, și *C* la toți *A*, atunci *C* aparține la toți *B*, așa încât, dacă aceasta este imposibil, ipoteza este falsă[254]. Tot

---

[250] Schema este:

bAr	*Toți A sunt C*	(socotită evidentă)
bA	*Toți B sunt A*	(contraria problemei)
r A	*Toți B sunt C.*	(recunoscută absurdă).

Deci judecata

Toți B sunt A

este falsă în mod necesar; ceea ce nu implică deloc că problema

Nici un B nu este A

ar fi adevărată, două judecăți contrarii putând fi false deopotrivă („Toți câinii mușcă" e o judecată falsă, totodată cu judecata contrarie „Nici un câine nu mușcă"). Problema n-a fost deci demonstrată prin absurd. De remarcat că aici Aristotel consideră în mod eronat că *Nu toți B sunt A* („Nu toți câinii mușcă") este contraria judecății *Nici un B nu este A* („Nici un câine nu mușcă"). În realitate, *Nu toți B sunt A* e contradictorie cu *Toți B sunt A*, iar *Nici un B nu este A* este contraria aceleiași judecăți, *Toți B sunt A*; „Toți câinii mușcă" și „Nu toți câinii mușcă" nu pot fi adevărate sau false deopotrivă (caracteristica contradicției).

Nu toți B sunt A

față de

Nici un B nu este A

este echipolentă cu subalterna acesteia

Unii B nu sunt A.

[251] Avem

bAr	*Toți B sunt A*	(contraria problemei)
bA	*Toți C sunt B*	(admisă ca evidentă)
rA	*Toți C sunt A*	(recunoscută falsă).

Concluzia este falsă, dar problema nu e demonstrată căci, dacă *Toți B sunt A* e falsă, contraria ei poate fi adevărată sau falsă. În argumentarea sa, Aristotel comite aceeași eroare ca mai sus.

[252] Și nu contraria.

[253] Particulara negativă.

[254] Iată schema:

bAr	*Toți A sunt C*	(admisă ca evidentă)
bA	*Toți B sunt A*	(contradictoria problemei)
rA	*Toți B sunt C*	(concluzie ce se arată falsă).

De unde rezultă că e adevărat:

Unii B nu sunt A.

așa, dacă cealaltă premisă adăugată privește pe *B*[255]. Și același lucru
rezultă dacă propoziția *CA* este negativă[256], pentru că, și așa, încă obținem
un silogism[257]. Dar, dacă propoziția negativă privește pe *B*, nimic nu este
demonstrat[258]. Dacă presupunerea este că *A* aparține nu la toți, ci la unii
B, nu este dovedit că *A* nu aparține unor *B*, ci numai că *A* nu aparține nici
unui *B*. Căci dacă *A* aparține unor *B*, iar *C* la toți *A*, atunci *C* va aparține 62 a
unor *B*. Dacă acum aceasta este imposibil, este fals că *A* aparține unor *B*;
prin urmare, este adevărat că *A* nu aparține nici unui *B*. Dar dacă s-a
dovedit aceasta, s-a respins tot așa de bine și adevărul, pentru că era de
demonstrat că *A* aparține unor *B* și că nu aparține unor *B*[259]. Imposibilul,

---

[255] Judecata admisă ca evidentă este minora. Avem:

bAr	*Toți B sunt A*	(contradictoria problemei)
bA	*Toți C sunt B*	(admisă ca evidentă)
rA	*Toți C sunt A*	(judecată ce se arată falsă).

[256] Judecata admisă ca evidentă e majora negativă

Nici un A nu este C.

[257] Avem

cE	*Nici un A nu este C*	(admisă ca evidentă)
lA	*Toți B sunt A*	(contradictoria problemei)
rEnt	*Nici un B nu este C*	(judecată ce apare falsă).

[258] Judecata admisă ca evidentă e minora și este negativă. Avem

Toți B sunt A	(contradictoria problemei)
Nici un C nu este B	(admisă ca evidentă).

Combinația de premise A—E nu dă nici o concluzie în figura întâi.

[259] Problema fiind dacă e adevărat că

Unii B nu sunt A,

Aristotel presupune că se ia acum, nu contradictoria

Toți B sunt A,

ci (subcontraria)

Unii B sunt A.

Judecata

Toți A sunt C

fiind, pe de altă parte, admisă ca adevărată, formăm silogismul:

dA	*Toți A sunt C*
r I	*Unii B sunt A*
I	*Unii B sunt C.*

Concluzia silogismului apărându-ne absurdă, rezultă că

Unii B sunt A

e falsă, și, ca atare, că e adevărată contradictoria

Nici un B nu este A,

mai departe[260], nu rezultă din ipoteză, căci atunci aceasta ar fi falsă, întrucât este imposibil de tras o concluzie falsă din premise adevărate. Dar, de fapt, ea este adevărată, deoarece *A* aparține unor *B*. Prin urmare, nu trebuie să presupunem că *A* aparține unor *B*, ci că aparține la toți *B*[261]. Tot așa procedăm dacă avem de dovedit că *A* nu aparține unor *B*; în adevăr dacă „*A* nu aparține la unii" și „*A* nu aparține la toți"[262] reprezintă același înțeles, demonstrația amândurora va fi identică.

---

iar nicidecum că este adevărată

Unii B nu sunt A,

adică tocmai problema în discuție, care poate să coexiste cu

Unii B sunt A,

(„Unii oameni nu sunt știutori de carte" nu răstoarnă „Unii oameni sunt știutori de carte"; dacă judecata „Unii oameni sunt știutori de carte" se dovedește falsă, înseamnă că „Nici un om nu este știutor de carte"). Aristotel adaugă că infirmarea judecății

Unii B sunt A

nu numai că nu duce la demonstrarea problemei

Unii B nu sunt A,

ci la contestarea ei, căci

Nici un B nu este A

nu tolerează mai mult pe

Unii B nu sunt A

decât pe

Unii B sunt A.

260 Alt argument cu privire la natura acestei formații de mai sus.

261 Iată cum se mai poate prezenta argumentul: concluzia falsă

Unii B sunt C

nu poate rezulta din ipoteza

Unii B sunt A,

considerată falsă și opusă problemei ca contrarie; căci această ipoteză e tot atât de adevărată sau de falsă ca și contraria ei,

Unii B nu sunt A.

Premisa

Toți A sunt C,

fiind evident adevărată, iar premisa

Unii B sunt A

neputând fi considerată falsă în mod temeinic, reiese că concluzia silogismului ar fi falsă fără ca una din premise să fie cu certitudine neadevărată, ceea ce socotim că nu este admisibil (știm că o concluzie falsă nu poate rezulta decât dacă cel puțin o premisă e falsă). Deci, luând contraria (mai exact, subcontraria) particularei negative, nu putem dovedi problema prin absurd; trebuie să luăm contradictoria.

262 Adică

Unii A nu sunt B

Este evident atunci că nu contraria, ci contradictoria trebuie să fie presupusă în toate silogismele[263]. Căci așa vom obține o concluzie necesară, și propoziția formulată va fi în general acceptată. În adevăr, dacă orice este sau afirmație sau negație, atunci, dacă se dovedește că negația este falsă, trebuie să fie adevărată afirmația. Și tot așa, dacă nu se admite că afirmația este adevărată, enunțul că negația este adevărată va fi în general acceptat[264]. Dar la nici unul dintre cele două feluri nu se potrivește contraria; deoarece, dacă negația universală este falsă, nu este necesar ca universal-afirmativa să fie adevărată și nici nu este în general de admis că, dacă una este falsă, cealaltă este adevărată[265].

12
<Demonstrația apagogică sau „reducerea la imposibil" în figura a doua>

Este evident deci că, în prima figură, toate problemele, afară de afirmativa universală, se dovedesc prin reducere la imposibil. Dar, în figurile mijlocie și ultimă, și aceasta se dovedește[266]. Să presupunem că *A* nu aparține la toți *B*, dar să admitem că *A* aparține la toți *C*. Dacă acum *A* nu aparține unor *B*, ci aparține la toți *C*, *C* nu va aparține la toți *B*. Dar aceasta este imposibil (presupunând că este evident că *C* aparține la toți *B*). Astfel, presupunerea este falsă și, prin urmare, este adevărat că *A* aparține la toți *B*[267]. Dar dacă se presupune contraria, vom avea,

---

e totuna cu

Nu toți A sunt B,

sau

unii nu = nu toți.

263 Subînțeles: în figura întâi (singura examinată până acum).

264 Acestea sunt proprietățile contradictoriilor; dacă o judecată *X* e adevărată, contradictoria judecății *X* e falsă. Dacă *X* e falsă, contradictoria e adevărată.

265 Legile propozițiilor contrarii sunt următoarele:

— Dacă o universală (afirmativă sau negativă). e falsă, contraria poate fi adevărată sau falsă; dacă o particulară (afirmativă sau negativă) e adevărată, contraria este, de asemenea, adevărată (dacă *unii = numai unii*).

266 Trebuie să înțelegem că, în prima figură, universala afirmativă nu poate fi dovedită prin absurd, spre deosebire de celelalte figuri, unde această dovadă se poate face.

267 Construim schema acestui raționament:

ce-i drept, un silogism și o reducere la imposibil, dar problema dată nu este demonstrată. În adevăr, dacă *A* nu aparține nici unui *B*, și aparține la toți *C*, atunci *C* nu va aparține nici unui *B*. Dar aceasta este imposibil; este dar fals că *A* nu aparține nici unui *B*. Dar deși aceasta este fals, nu urmează totuși că este adevărat că *A* aparține la toți *B*[268].

Când *A* aparține unor *B*, să presupunem că *A* nu aparține nici unui *B*, dar că aparține la toți *C*. Este necesar atunci ca *C* să nu aparțină nici unui *B*. Prin urmare, dacă aceasta este imposibil, *A* trebuie să aparțină unor *B*[269]. Dar dacă se presupune că *A* nu aparține unor *B*, vom avea aceleași rezultate ca și în prima figură[270].

Tot așa, să presupunem că *A* aparține unor *B* și, dimpotrivă, că *A* nu aparține nici unui *C*[271]. Este necesar atunci ca *C* să nu aparțină

---

bA	*Toți C sunt A*	(propoziție adevărată)
rO	*Unii B nu sunt A*	(contradictoria problemei)
cO	*Unii B nu sunt C.*	

Falsitatea concluziei o atrage pe aceea a minorei; de unde rezultă că este adevărată contradictoria minorei, anume

Toți B sunt A.

[268] Construcția este următoarea:

c A	*Toți C sunt A*	(judecată adevărată)
mEs	*Nici un B nu este A*	(contraria problemei)
trEs	*Nici un B nu este C.*	

Falsitatea concluziei o atrage iarăși pe cea a minorei, dar, cum am văzut, două contrarii pot fi false în același timp, așa că nu rezultă din falsitatea contrariei că problema e adevărată. Dovada nu se poate deci face luându-se contraria problemei, ci numai contradictoria.

[269] Considerăm, de astă dată, că problema este particulara afirmativă. Silogismul va avea forma următoare:

c A	*Toți C sunt A*
mEs	*Nici un B nu este A*
trEs	*Nici un B nu este C.*

Ca mai sus, falsitatea concluziei atrage falsitatea minorei (majora fiind presupusă un adevăr stabilit); de unde rezultă că este adevărată contradictoria minorei, anume:

Unii B sunt A.

[270] Pentru motivele arătate mai sus, falsitatea contrariei problemei nu implică adevărul problemei. Silogismul corespunzător, în *Baroco*, nu-l mai construim pentru a nu lungi prea mult și inutil comentariul, explicațiile corespunzând cu cele referitoare la cazul similar în prima figură.

[271] Judecata în discuție este universal-negativă.

unor *B*. Dar la început, el aparține la toți *B;* prin urmare, presupunerea este falsă; și atunci *A* nu aparține nici unui *B*[272].

Când *A* nu aparține la toți *B*[273], să presupunem că *A* aparține la toți *B* și nici unui *C*. Este necesar atunci ca *C* să nu aparțină nici unui *B*. Dar aceasta este imposibil; așa că rămâne adevărat că *A* nu aparține 62 b
la toți *B*[274]. Este clar atunci că toate silogismele pot fi formate în figura mijlocie[275].

13
<Demonstrația apagogică sau „reducerea la imposibil" în figura a treia>

Tot așa, ele pot fi reduse toate prin ultima figură. Să presupunem că *A* nu aparține unor *B*[276], dar *C* aparține la toți *B;* atunci *A* nu aparține unor *C*. Dar dacă aceasta este imposibil, atunci este fals că *A* nu aparține

---

[272] Fie de demonstrat că

Nici un B nu este A.

Construim:

fEs	*Nici un C nu este A*	(adevăr evident)
t I	*Unii B sunt A*	(contradictoria problemei)
nO	*Unii B nu sunt C.*	

Falsitatea concluziei atrage falsitatea minorei, deci adevărul contradictoriei acesteia. Deci judecata

Nici un B nu este A

e adevărată; ceea ce era de demonstrat.

[273] Judecata în discuție este particular-negativă.

[274] Construim schema:

cE	*Nici un C nu este A*	(admisă ca evidentă)
sA	*Toți B sunt A*	(contradictoria problemei)
rE	*Nici un B nu este C.*	

Ca și în cazurile precedente, falsitatea concluziei atrage falsitatea minorei și adevărul contradictoriei acesteia. Așa că

Unii B nu sunt A

este adevărată; ceea ce era de demonstrat.

[275] În rezumat, toate problemele, adică și universalele afirmative, pot fi demonstrate în figura a doua, așa cum s-a anunțat la începutul capitolului.

[276] Luăm contradictoria problemei, care este universal-afirmativă:

Toți B sunt A.

unor B, așa încât este adevărat că A aparține la toți B[277]. Dar dacă se presupune că A nu aparține nici unui B, vom avea un silogism și o concluzie imposibilă; dar problema dată nu este dovedită, deoarece dacă se presupune contraria, vom avea același rezultat ca și mai înainte[278].

Dar pentru a dovedi că A aparține unor B[279], această presupunere trebuie să fie făcută. Căci dacă A nu aparține nici unui B, iar C aparține unor B, A nu va aparține la toți C. Dacă însă aceasta este fals, rămâne adevărat că A aparține unor B[280].

Când A nu aparține nici unui B[281], să presupunem că A aparține unor B și să mai fie admis că C aparține la toți B. Atunci este necesar ca A să aparțină unor C[282]. Dar am presupus că nu aparține nici unui C,

---

277 Construim schema:

bO	*Unii B nu sunt A*	(contradictoria problemei)
cAr	*Toți B sunt C*	(socotită evidentă)
dO	*Unii C nu sunt A.*	

Falsitatea concluziei implică falsitatea majorei (minora fiind un adevăr evident); de unde rezultă că contradictoria majorei, adică

Toți B sunt A

este adevărată; ceea ce era de demonstrat.

278 Dar dacă luăm contraria, și nu contradictoria problemei, avem:

fE	*Nici un B nu este A*
lAp	*Toți B sunt C*
tOn	*Unii C nu sunt A.*

Ca și în cazurile examinate în capitolele anterioare, dacă falsitatea concluziei atrage falsitatea premisei neevidente (aici majora), ea nu atrage adevărul judecății contrarii aceleia din premisa falsă, adică nu implică adevărul problemei; aceasta nu e demonstrată.

279 Problema este acum o particulară afirmativă; în ce privește acest caz, dovada, spre deosebire de cazul precedent al universalei afirmative, se face — zice textul — luându-se contraria, nu contradictoria problemei. Recomandarea lui Aristotel este cu totul eronată; el va rectifica, de altfel, eroarea în cele ce urmează, luând contradictoria.

280 Problema fiind

Unii C nu sunt A

formăm silogismul:

fE	*Nici un B nu este A*	(contradictoria problemei)
r I	*Unii B sunt C*	(adevăr ca evident)
sOn	*Unii C nu sunt A.*	

Falsitatea concluziei atrage falsitatea majorei și adevărul contradictoriei acesteia.

281 Problema este o universal-negativă: *Nici un B nu este A.*

282 Construim silogismul cu contradictoria problemei:

dI	*Unii B sunt A*	(contradictoria problemei)
sA	*Toți B sunt C*	(judecată adevărată)
mIs	*Unii C sunt A.*	

așa încât este fals că *A* aparține unor *B*[283]. Dacă însă se presupune că *A* aparține la toți *B*, problema nu este demonstrată[284].

Dar această presupunere trebuie să fie făcută, dacă avem de dovedit că *A* nu aparține la toți *B*[285]. Căci dacă *A* aparține la toți *B*, iar *C* unor *B*, atunci *A* aparține unor *C*. Dar am admis că aceasta nu este așa, și, de aceea, este fals că *A* aparține la toți *B*. Dar atunci este adevărat că *A* nu aparține unor *B*[286]. Dacă totuși se admite că *A* aparține unor *B*, vom avea același rezultat ca și mai înainte[287].

Este limpede atunci că, în toate silogismele prin imposibil, trebuie să admitem contradictoria a ceea ce este de dovedit. Și este evident de

---

[283] „Dar am presupus...". Această presupunere faptică se referă la capitolul 12, penultimul alineat. Presupunerea că

Nici un C nu este A

infirmă concluzia silogismului precedent în Disamis și deci majora acestuia; majora fiind o judecată falsă, contradictoria ei,

Nici un B nu este A,

e adevărată, ceea ce era de demonstrat.

[284] Ca și în cazurile de mai sus, dovada prin reducere la absurd nu se poate face luându-se contraria problemei:

dA	*Toți B sunt A*	(contraria problemei)
rAp	*Toți B sunt C*	(judecata adevărată)
t I	*Unii C sunt A.*	

Falsitatea concluziei atrage falsitatea majorei, dar nu și adevărul contrariei acesteia, contrariile putând fi ambele false.

[285] Aceeași observație ca în nota 279; în adevăr,

A nu aparține la toți B

e echipolentă cu particulara negativă

Unii B nu sunt A.

În schema care urmează, Aristotel va lua

A aparține la toți B,

echipolentă cu

Toți B sunt A,

care, la rândul ei, este contradictoria (și nu contraria) problemei.

[286] Avem deci:

dA	*Toți B sunt A*	(contradictoria problemei)
tI	*Unii B sunt C*	(judecată adevărată)
sI	*Unii C sunt A.*	

Falsitatea concluziei atrage falsitatea majorei și adevărul contradictoriei acesteia.

[287] Aristotel recunoaște deci că dovada prin reducere la absurd nu este posibilă când luăm contraria problemei ca majoră.

asemenea că, în figura mijlocie, concluzia afirmativă și, în figura ultimă, concluzia universală se dovedesc într-un anumit fel[288].

14
<Comparație între demonstrația prin „reducere la imposibil" și demonstrația directă>

Demonstrația prin imposibil se deosebește de dovada directă prin aceea că ea presupune ceea ce dorește să respingă[289], prin reducerea presupunerii la o judecată admisă ca falsă, pe când dovada directă pornește de la propoziții admise ca adevărate[290]. În adevăr, amândouă iau două premise care sunt admise ca adevărate, dar cea de a doua ia premisele din care derivă silogismul, pe când cea dintâi ia una din premise împreună cu contradictoria concluziei. De asemenea, în dovada directă, nu este necesar ca concluzia să fie cunoscută, nici ca să fie presupusă dinainte ca adevărată sau neadevărată; în cealaltă, este necesar să presupunem de mai înainte că ea nu este adevărată. Este indiferent dacă concluzia este afirmativă ori negativă; metoda este aceeași în ambele cazuri.

Tot ce se conchide direct poate fi dovedit prin imposibil, și tot ce este dovedit prin imposibil poate fi demonstrat direct, prin aceiași termeni, dar nu în aceleași figuri[291]. Ori de câte ori silogismul[292] este
63 a format în prima figură, adevărul va fi aflat în figura mijlocie sau în ultima; dacă este negativ, în cea mijlocie, dacă este afirmativ, în ultima. Ori de câte ori silogismul[293] este format în figura mijlocie, adevărul

[288] Adică nu se dovedesc direct, ci numai prin reducerea la absurd.

[289] Adică contradictoria concluziei de dovedit.

[290] Adică de la două premise, despre care va fi vorba mai jos.

[291] Ultima frază anunță numai ceea ce va fi demonstrat în cursul capitolului, anume că orice dovadă indirectă se poate transforma într-una directă. În texte se elimină „dar nu în aceleași figuri", însă întregirea este justificată.

[292] De aici încolo, Aristotel va întrebuința termenul silogism (συλλογισμός) pentru raționamentul prin imposibil, raționamentul direct denumindu-i ἀληθές. Pasajul are deci sensul următor: ori de câte ori reducerea la imposibil afectează un raționament în figura întâi, dovada indirectă se va face printr-un mod al figurii a doua sau a treia.

[293] Asupra cuvântului silogism, aici și în cele ce urmează, aceeași observație ca în nota precedentă.

va fi găsit în prima, oricare ar fi problema[294]. Ori de câte ori silogismul este format în ultima figură, adevărul se va afla în figurile primă și mijlocie. Dacă e afirmativ, în prima, dacă e negativ, în cea mijlocie. Să presupunem[295] că s-a demonstrat în prima figură că *A* nu aparține nici unui *B*, sau că nu aparține unor *B*. Atunci ipoteza a fost că *A* aparține unor *B* și premisele că *C* aparține la toți *A* și nici unui *B*. Astfel a rezultat silogismul și s-a ajuns la concluzia imposibilă[296]. Dar este figura mijlocie, dacă *C* aparține la toți *A* și nici unui *B*. Și reiese clar din aceste premise că *A* nu aparține nici unui *B*[297]. Tot așa, dacă s-a dovedit că *A* nu aparține la toți *B*. Pentru că ipoteza este că *A* aparține la toți *B;* și premisele sunt că *C* aparține la toți *A*, dar nu unor *B*[298].

---

[294] Problema poate fi afirmativă sau negativă.

[295] Aristotel va studia acum un caz.

[296] Universala negativă

Nici un B nu este A

s-a demonstrat prin absurd în modul *Darii*, în prima figură:

Toți A sunt C (adevăr presupus admis)
Unii B sunt A
Unii B sunt C.

Falsitatea concluziei implică, conform mecanismului studiat în capitolele anterioare, adevărul problemei

Nici un B nu este A.

În pasajul de față, Aristotel numește ipoteză (ὑπόθεσις), în chip evident, contradictoria problemei.

[297] Pentru a demonstra direct universala negativă

Nici un B nu este A.

ar fi trebuit să folosim un silogism în figura mijlocie:

cA *Toți A sunt C*
mEs *Nici un B nu este C*
trEs *Nici un B nu este A.*

Observăm că, în ambele raționamente, adevărul presupus admis este comun

Toți A sunt C

și formează una din premise; cealaltă premisă a raționamentului direct este contradictoria concluziei raționamentului prin absurd; iar premisa a doua a raționamentului prin absurd este contradictoria concluziei raționamentului direct.

[298] Particulara negativă *Unii B nu sunt A* se poate demonstra prin reducerea la imposibil într-un silogism de figura întâi:

bAr *Toți A sunt C*
bA *Toți B sunt A* (contradictoria problemei)
rA *Toți B sunt C.*

La fel, dacă premisa *CA* ar fi negativă; căci și așa obținem figura mijlocie[299]. Tot așa, să presupunem că s-a dovedit că *A* aparține unor *B*. Ipoteza[300] este aici că *A* nu aparține nici unui *B* și premisele erau că *B* aparține la toți *C*, iar *A* ori la toți, ori la unii *C*. Căci, pe această cale, vom ajunge la imposibil. Dar dacă *A* și *B* aparțin la toți *C*, avem ultima figură. Și reiese clar, din aceste premise, că *A* trebuie să aparțină unor *B*[301]. Tot așa, dacă *B* ori *A* ar fi luați ca aparținând unor *C*[302].

Să presupunem acum că s-a dovedit, în figura mijlocie, că *A* aparține la toți *B*[303]. Atunci ipoteza era că *A* nu aparține la unii *B*, iar premisele că *A* aparține la toți *C* și *C* la toți *B*, căci așa obținem o

---

Demonstrația directă are loc după figura a doua:

bA	*Toți A sunt C*
rO	*Unii B nu sunt C*
cO	*Unii B nu sunt A.*

299 Pentru universala negativă, s-ar putea arăta, construind scheme analoge cu cele de mai sus, că demonstrația prin imposibil este în modul *Ferio*, figura întâi, iar demonstrația directă, în modul *Cesare*, figura a doua. Pentru particulara negativă, s-ar putea arăta, tot așa, că demonstrația prin imposibil se face în modul *Celarent*, figura întâi, iar demonstrația directă în modul *Festino*, figura a doua

300 Pentru cuvântul *ipoteză*, cf. nota 296. Aristotel tratează, în cazul de față, despre particulara afirmativă

Unii B sunt A,

privită ca problemă, contradictoria ei, adică ipoteza pusă prin absurd fiind universala negativă

Nici un B nu este A.

301 Dovedirea prin absurd se face în figura întâi:

cE	*Nici un B nu este A*	(ipoteza)
lA	*Toți C sunt B*	(adevăr admis)
rEnt	*Nici un C nu este A.*	

Falsitatea concluziei atrage falsitatea ipotezei și adevărul problemei. Dovada directă se face în figura a treia:

dA	*Toți C sunt A*
rAp	*Toți C sunt B*
tI	*Unii B sunt A.*

302 Dovada directă se poate face și în figura a treia:

dI	*Unii C sunt A*
sA	*Toți C sunt B*
mIs	*Unii B sunt A.*

303 Dovada prin reducerea la absurd s-a făcut, până acum, în prima figură; și s-a arătat că dovada directă, în acest caz, se face sau în figura mijlocie, sau în figura a treia. Acum reducerea se va face în figura mijlocie.

concluzie imposibilă. Dar dacă *A* aparține la toți *C* și *C* la toți *B*, avem prima figură[304]. Tot așa, dacă s-a dovedit că *A* aparține unor *B*[305]; pentru că atunci ipoteza trebuie să fie că *A* nu aparține nici unui *B* și premisele că *A* aparține la toți *C* și *C* la unii *B*[306]. Dacă silogismul este negativ, ipoteza trebuie să fie că *A* aparține unor *B* și premisele că *A* nu aparține nici unui *C* și *C* la toți *B*, așa încât rezultă prima figură[307]. Dar dacă silogismul nu este universal, ci s-a dovedit că *A* nu aparține unor *B*[308], procedeul este același. Căci ipoteza este atunci că *A* aparține la toți *B*, iar premisele că *A* nu aparține nici unui *C* și *C* aparține unor *B*. Așa ajungem la prima figură[309].

---

[304] Demonstrația prin reducerea la absurd a universalei afirmative

Toți B sunt A

se face în figura a doua, după cum urmează:

bA *Toți C sunt A*
rO *Unii B nu sunt A* (ipoteza)
cO *Unii B nu sunt C.*

Demonstrația directă intervine în figura întîi:

bAr *Toți C sunt A*
bA *Toți B sunt C*
rA *Toți B sunt A.*

[305] Particulara afirmativă.

[306] Demostrația prin absurd se face în figura a doua:

c A *Toți C sunt A*
mEs *Nici un B nu este A* (ipoteza)
trEs *Nici un B nu este C.*

Demonstrația directă are loc în figura întâi:

dA *Toți C sunt A*
r I *Unii B sunt C*
I *Unii B sunt A.*

[307] Pentru universala negativă, demonstrația prin reducerea la imposibil se face în figura a doua:

fEs *Nici un C nu este A*
t I *Unii B sunt A* (ipoteza)
nO *Unii B nu sunt C.*

Demonstrația directă se face în figura întâi:

cE *Nici un C nu este A*
lA *Toți B sunt C*
rEnt *Nici un B nu este A.*

[308] Particulara negativă.

[309] Demonstrația prin reducerea la absurd a particularei negative

Unii B nu sunt A

Mai departe, să presupunem că s-a dovedit, în figura a treia[310], că
63 b *A* aparține la toți *B*. Atunci ipoteza era că *A* nu aparține la unii *B*, iar premisele că *C* aparține la toți *B* și *A* aparține la toți *C*; căci așa ajungem la imposibil. Aceste premise dau prima figură[311]. Tot așa, dacă din demonstrație rezultă o propoziție particular-afirmativă[312]; atunci ipoteza este că *A* nu aparține nici unui *B* și premisele erau că *C* aparține unor *B* și *A* la toți *C*[313]. Dar dacă silogismul este negativ[314], ipoteza este că *A* aparține unor *B*, și premisele că *C* nu aparține nici unui *A*, dar aparține la toți *B*, ceea ce dă figura mijlocie[315]. Tot așa, dacă demonstrația nu este universală[316]. Ipoteza va fi atunci că *A* aparține la toți *B*, iar premisele că *C* nu aparține nici unui *A* și aparține unor *B*; ceea ce dă figura mijlocie[317].

---

folosește figura a doua:

cE	*Nici un C nu este A*	
sA	*Toți B sunt A*	(ipoteza)
rE	*Nici un B nu este C.*	

Demonstrația directă se face în figura întâi:

fE	*Nici un C nu este A*
rI	*Unii B sunt C*
O	*Unii B nu sunt A.*

[310] Trecerea la figura a treia pentru reducerea la absurd. Primul caz: universal-afirmativa *Toți B sunt A*.

[311] Credem că cititorul poate acum să construiască singur schemele respective. Precizăm numai că raționamentul prin reducerea la imposibil se face în modul *Bocardo*, figura a treia, iar dovada directă în modul *Barbara*, figura întâi.

[312] Particulara afirmativă *Unii B sunt A*.

[313] Raționamentul prin reducerea la absurd, în modul *Ferison*, figura a treia, raționamentul direct, în *Darii*, figura întâi.

[314] Judecata universal-negativă: *Nici un B nu este A*.

[315] Demonstrația prin absurd în figura a treia:

dI	*Unii B sunt A*	(ipoteza)
sA	*Toți B sunt C*	
mIs	*Unii C sunt A.*	

Demonstrația directă în figura a doua:

cE	*Nici un A nu este C*
sA	*Toți B sunt C*
rE	*Nici un B nu este A.*

[316] Judecata particular-negativă *Unii B nu sunt A*.

[317] Demonstrația prin absurd în *Datisi*, figura a treia (contradictoria problemei, adică ipoteza, formând majora), demonstrația directă în *Festino*, figura a doua.

Vedem deci că este posibil ca, prin aceiași termeni, să se demonstreze direct fiecare dintre probleme, tot așa de bine ca și prin imposibil. Tot așa, invers, va fi posibil, dacă silogismele sunt dovedite direct, să le reducem la imposibil, în termenii admiși, ori de câte ori contradictoria concluziei silogismului direct este luată ca premisă. Căci obținem silogisme identice cu acelea care se capătă cu ajutorul conversiunii[318], așa încât ajungem îndată la figurile prin care orice problemă va fi rezolvată. Este evident atunci că fiecare propoziție poate fi dovedită în amândouă felurile, adică și prin imposibil și direct, și nu există nici o deosebire între cele două metode.

15

<Silogisme din premise opuse[319]>

În care figură este posibil a trage o concluzie din premise opuse și în care figură aceasta nu este posibil, se va arăta în cele ce urmează. Verbal, sunt posibile patru feluri de opoziții, adică universal-afirmativa față de universal-negativă; universal-afirmativa față de particular-negativă; particular-afirmativa față de universal-negativă; și particular-afirmativa față de particular-negativă; dar, în realitate, nu sunt decât trei, pentru că particulara afirmativă este numai verbal opusă particularei negative[320]. Dintre opozițiile adevărate, eu numesc contrarii pe acelea care sunt universale, universal-afirmativa și universal-negativa, de exemplu „Orice știință este bună“, „Nici o știință nu este bună“; pe celelalte le numesc contradictorii.

În prima figură, nici un silogism, fie afirmativ, fie negativ nu se poate face din premise opuse; nici un silogism afirmativ nu este posibil,

[318] Pentru a înțelege acest pasaj, ne reîntoarcem la începutul capitolului 8 al acestei cărți, unde se definește conversiunea silogismelor. Aceasta presupune, și ea, după cum s-a văzut, trecerea de la o figură la alta. Spre exemplu, silogismul în *Barbara* se poate converti într-un silogism în *Camestres* sau în *Felapton*.

[319] Premisele opuse pot fi sau contradictorii între ele, sau contrarii.

[320] Opoziția de subcontrarietate nu are decât o valoare pur verbală: „Unii oameni sunt știutori de carte“, nu intră în opoziție adevărată cu „Unii oameni nu sunt știutori de carte“; nu este nici un proces de excluziune de nici un fel și de nici un grad între ele.

pentru că amândouă premisele trebuie să fie afirmative[321], pe când opusele sunt una afirmativă și cealaltă, negativă; și nici un silogism negativ nu este posibil, pentru că opusele afirmă și neagă același predicat despre același subiect, iar termenul mediu, în prima figură, nu este predicat al ambelor extreme, ci ceva este negat despre el și el însuși este afirmat despre altceva; dar astfel de premise nu sunt opuse[322].

În figura mijlocie, dimpotrivă, un silogism se poate face atât din contradictorii cât și din contrarii. Să însemnăm cu *A binele*, iar cu *B*
64 a și *C știința*. Dacă acum admitem că fiecare știință este bună și nici o știință nu este bună, *A* aparține la toți *B* și nici unui *C*, așa încât *B* nu aparține nici unui *C*; nici o știință nu este atunci o știință[323]. Tot așa, dacă, după ce am admis că orice *știință* este *bună*, am admite că *știința medicală* nu este *bună*[324], căci atunci A aparține la toți *B*, dar nici unui *C*, așa că o știință particulară nu va fi o știință[325]. La fel, dacă *A* aparține la toți *C*, dar la nici un *B*, iar *B* este *știință*, *C medicină* și *A opinie*[326].

---

[321] Această exigență rezultă din regulile silogismului.

[322] Știm că silogismul în prima figură se caracterizează (a se vedea I, 4) prin aceea că termenul mediu este luat într-o premisă ca predicat, iar în cealaltă premisă ca subiect; același termen este deci o dată subiect și o dată predicat; la două premise formate din judecăți opuse, unul din termenii este subiect în ambele premise, afirmându-se și negându-se despre el același atribut. Înseamnă deci că două judecăți opuse nu pot forma premisele unui silogism în figura întâi. Argumentul ar fi valabil și mai sus pentru silogismul afirmativ; Aristotel se servește numai de un al doilea argument, de altfel, tot atât de puternic, valabil numai pentru silogismele afirmative.

[323] Silogismul construit cu două premise reprezentând judecăți contrarii este de modul *Camestres*:

Orice știință este bună
Nici o știință nu este bună
Nici o știință nu este știință.

Concluzia silogismului poate fi absurdă, dar raționamentul este posibil, corespunzător tuturor regulilor silogismului.

[324] Știința medicală reprezentând o parte din știința totală a omenirii, putem considera că, luată ca subiect al unei judecăți, generează o particulară.

[325] Silogismul este construit cu două premise contradictorii în perspectiva indicată la nota precedentă (după care *științele medicale = unele științe*):

c A *Toate științele sunt bune*
mEs *Științele medicale nu sunt bune*
trEs *Științele medicale nu sunt științe.*

[326] ὑπόληψις are sensul de orice opinie în genere. Ea se subîmparte în opinie subiectivă sau opinie în sens restrâns (δόξα), și cunoaștere obiectivă (ἐπιστήμη). (Termenul acesta mai poate fi tradus prin: concepție, credință în sens generic, supoziție).

În adevăr, după ce admitem că „Nici o știință nu este opinie", admitem că „O știință particulară este opinie"[327]. Acest silogism diferă de cel precedent, pentru că relațiile între termeni sunt răsturnate: mai înainte, judecata afirmativă privea pe *B*, acum ea privește pe *C*[328]. Tot așa stau lucrurile dacă o premisă nu este universală[329], pentru că termenul mediu este totdeauna acela care este negat despre un extrem și afirmat despre celălalt[330]. Prin urmare, este posibil ca premisele opuse să poată duce la o concluzie, deși nu întotdeauna și în orice fel, ci numai dacă termenii subordonați mediului sunt sau identici, sau în raportul de la tot la parte[331]. Altfel este imposibil, căci premisele nu vor fi în nici un chip contrarii sau contradictorii[332].

În figura a treia, un silogism afirmativ nu poate rezulta niciodată din premise opuse, pentru motivul arătat la primă figură[333]; dar un silogism negativ este posibil, fie că termenii sunt sau nu universali[334].

---

[327] Silogismul cuprinde două premise contrarii:

cE	*Nici o știință nu este opinie*
sA	*Științele medicale sunt opinie*
rE	*Științele medicale nu sunt științe.*

[328] Înțelegem că, în primul caz, premisa majoră era afirmativă, iar în al doilea caz, minora.

[329] În cazurile precedente, ambele premise erau universale, chiar dacă subiectul uneia era o subspecie (un caz particular) a subiectului celuilalt; putem însă lua o specie fără a o numi, și avem atunci o premisă particulară. Atunci silogismul de mai sus în *Cesare* se transformă într-un silogism în *Festino*, astfel:

fEs	*Nici o știință nu este opinie*
t I	*Unele științe sunt opinie*
nO	*Unele științe nu sunt științe.*

Raționamentul rămâne corect.

[330] Raționamentul respectă regula silogismului în figura a doua, deoarece, când avem două judecăți opuse, predicatul este negat în una și afirmat în cealaltă. În silogismele de figura a doua, termenii extremi sunt cuprinși în mediu, care apare ca predicat în ambele premise.

[331] După cum am văzut în exemplele de mai sus, am avut fie termeni identici (*știință* și *știință*), fie termeni în raport de la parte la tot (*știință medicală* și *știință*).

[332] Dacă termenii nu ar fi nici identici, nici subordonați ca o specie față de un gen (*om* și *animal*), am avea termeni deosebiți (*animal* și *plantă*) și premisele cuprinzând astfel de termeni nu ar putea fi judecăți opuse.

[333] Argumentul este același ca mai sus și a fost semnalat în nota 321.

[334] Precizăm că cel puțin o dată subiectul (termenul mediu) trebuie să fie luat în universalitatea lui; altfel, nu am avea nici un silogism, căci ambele premise ar fi particulare.

Să admitem că *B* și *C* înseamnă *știință*, iar *A medicină*. Dacă acum acceptăm că orice medicină este știință și că nici o medicină nu este știință, am admis că *B* aparține la toți *A* și *C* nici unui *A*, așa încât știința particulară nu va fi știință[335]. Tot așa, dacă premisa *BA* nu este luată universal. Căci, dacă o oarecare medicină este știință și apoi nici o medicină nu este știință, rezultă că o oarecare știință nu este știință[336]. Premisele sunt contrarii dacă termenii sunt luați universal; dacă unul este particular, ele sunt contradictorii[337].

Trebuie să notăm că este posibil să luăm opușii în felul cum am spus, adică toată știința este bună și nici o știință nu este bună, sau o oarecare știință nu este bună. Aceasta nu scapă de obicei neobservat[338]. Dar este posibil să stabilim cealaltă parte, aceea contradictorie, prin alte întrebări sau să o obținem în felul arătat în *Topica*[339]. Întrucât există trei opoziții la judecăți afirmative, urmează că enunțări opuse pot fi luate ca premise în șase moduri: putem avea ori universal-afirmativa și universal-negativa, ori universal-afirmativa și particular-negativa, ori particular-afirmativa și universal-negativa, și relațiile între termeni pot fi răsturnate,
64 b de exemplu *A* poate aparține la toți *B* și nici unui *C*, ori la toți *C* și nici unui *B*, ori la toți din unul, dar nu la unii din celălalt; aici, de asemenea,

---

335 Avem silogismul:

fE	*Nici o știință medicală nu este știință*
lAp	*Orice știință medicală este știință*
tOn	*Unele științe nu sunt știință.*

336 Silogismul are ca premise două contradictorii:

fE	*Nici o știință medicală nu este știință*
r I	*Unele științe medicale sunt științe*
sOn	*Unele științe nu sunt știință.*

337 Logica formală modernă enunță acest adevăr, zicând că două judecăți sunt contrarii, când, fiind universale, diferă numai în calitate, în vreme ce două judecăți oarecare sunt contradictorii când se opun atât în calitate cât și în cantitate.

338 Din acest pasaj începe a se vedea că Aristotel nu recomandă operațiile analizate mai sus în capitolul de față. Raționamentele prin premise opuse sunt paralogisme; ajungem să negăm ceea ce am admis la început, sau invers.

339 În această frază, Aristotel indică două posibilități:

a) pentru a-l induce în eroare pe adversar, nu se ia imediat propoziția opusă celei admise, ci se recurge la întrebări meșteșugite, care duc, în cele din urmă, la anularea premisei de la care s-a plecat;

b) după cum se vede în *Topica* VIII, 1, dacă am admis că o judecată este adevărată și adversarul dovedește opusa ei, suntem siliți să primim, ca adevărate, două judecăți opuse. *Topica* nu urmărește demonstrarea adevărului, ci apărarea sau respingerea unei propoziții, chiar cu raționamente imperfecte.

relațiile între termeni pot fi inversate[340]. Tot așa în figura a treia[341]. Astfel, se vede bine în câte feluri și în care figuri un silogism se poate face cu ajutorul premiselor opuse.

Este limpede de asemenea că, din premise false, este posibil a trage o concluzie adevărată, cum s-a spus mai înainte[342], dar nu este posibil, dacă premisele sunt opuse. În adevăr, silogismul este totdeauna, în acest caz, contrar faptelor, de exemplu, dacă un lucru este bun, se dovedește că el nu este bun, dacă este un animal, că nu este un animal, deoarece concluzia este trasă dintr-o contradicție, iar termenii luați ca bază sunt ori identici, ori raportați ca întregul la parte. Este evident, de asemenea, că în paralogisme nimic nu ne oprește să ajungem la contradictoria ipotezei, de exemplu dacă ceva este impar, că nu este impar[343]. Căci silogismul datorează contrarietatea sa[344] premiselor sale contradictorii. Dacă admitem astfel de premise, vom obține un rezultat care contrazice ipoteza noastră. Dar trebuie să notăm că contrariile nu pot fi scoase dintr-un simplu silogism, în așa fel încât să spunem că ceea ce nu este bun este

---

[340] Există trei opoziții: una contrarie și două contradictorii, și fiecare este dublă, după cum majora e afirmativă și minora negativă sau invers. De unde urmează șase enunțuri opuse. Aceste șase feluri de opoziții sunt deci următoarele:

1) majora universal-afirmativă și minora universal-negativă;
2) majora universal-negativă și minora universal-afirmativă;
3) majora universal-afirmativă și minora particular-negativă;
4) majora particular-afirmativă și minora universal-negativă;
5) majora particular-negativă și minora universal-afirmativă;
6) majora universal-negativă și minora particular-afirmativă.

Cazurile arătate prin litere ca exemple se referă la figura a doua. După cum știm, în prima figură, nu sunt posibile raționamente din premise opuse.

[341] Combinațiile de mai sus există atât în figura a doua cât și în figura a treia.

[342] II, 2, 3 și 4.

[343] Paralogismul este un raționament vicios, care, contrar sofismului, este făcut cu bună credință și nu pentru a înșela.

Aristotel nu pare să fi introdus acestă nuanță între sofism și paralogism; exemplul pe care ni-l dă are un caracter destul de brutal; el ar putea fi dezvoltat, de pildă, într-un silogism de forma următoare:

Numărul impar nu se poate înjumătăți în părți egale
Numărul impar se poate divide în părți egale
Numărul impar nu este impar.

Majora s-ar justifica, întrucât 9 = 4+5; minora, întrucât 9 = 3+3+3.

[344] Contrarietate față de realitate.

bun, sau cam așa ceva, afară numai dacă nu s-a luat o premisă contradictorie cu ea însăși, de exemplu, „Orice animal este alb și nealb" și trecem apoi la „Omul este un animal"[345]. Căci sau trebuie să luăm în ajutor contradicția, admițând, de exemplu, că „Orice știință este opinie" și apoi admițând că „Medicina este o știință", să susținem că ea nu este opinie (în felul în care se fac respingerile), sau trebuie să argumentăm cu două silogisme. Nici într-un alt chip afară de acesta, cum am spus mai înainte, nu este posibil ca premisele să fie în adevăr contrarii[346].

16

<*Petitio principii* în silogismele apodictice și în cele dialectice[347]>

Să postulezi chestiunea inițială și să admiți în același timp că o și ai, înseamnă nedemonstrarea problemei propuse. Aceasta se întâmplă

[345] Aici sunt mai multe idei. În primul rând, Aristotel repetă (cf. nota 330) că adversarul nu ne poate înșela atenția, dacă pune termenii contradictorii în prezență în cele două premise ale unui silogism, ci numai recurgând la intermediul unui al doilea silogism. Totuși, o propoziție de tipul

Orice animal este alb și nealb,

include contradicția în ea însăși; dacă, considerând-o ca majoră, îi alăturăm o minoră simplă și corectă de forma

Orice om este animal.

Avem concluzia

Orice om este alb și nealb,

care păstrează același element de contradicție și nu avem nevoie de mai mult de un silogism, în acest caz excepțional, pentru a obține devierea de la adevăr, pe care o avem într-un paralogism.

[346] Acest sfârșit asupra felurilor de opuși trimite la începutul capitolului.

[347] Aristotel începe să analizeze, în acest capitol, uzurile eronate ale rațiunii. Pentru el, *petitio principii*, sau cercul vicios, poate să apară, după cum se vede din prima frază, în mai multe feluri; două însă sunt înțelesurile principale ale cercului: a) cel ce raționează acordă adevărul unei teze pe care își propune tocmai să o demonstreze (cf. I, 23); b) vorbitorul raționează fără a ști dacă una dintre premise este adevărată în toate cazurile (cf. I, 24). În capitolul de față, Aristotel reia în discuție prima formă a cercului. Cf. și

însă în multe feluri: ori nu obținem o concluzie deloc[348], ori putem argumenta din premise cunoscute mai puțin sau deopotrivă de necunoscute[349], ori putem stabili antecedenți cu ajutorul consecvenților[350]. Căci demonstrația pornește de la ceea ce este mai sigur și dat dinainte. Ei bine, nici una din acestea nu este postularea a ceea ce tocmai este în chestiune[351]; ci, întrucât cunoaștem de la natură unele lucruri prin ele însele, iar alte lucruri cu ajutorul a altceva (principiile prin ele însele, iar ceea ce este subordonat lor, prin altceva[352]), atunci, ori de câte ori cineva încearcă a dovedi ceva ce nu este evident prin sine, cu ajutorul lui însuși[353], el postulează chestiunea ca dată de la început. Această postulare a principiului se poate face admițând de îndată tocmai ceea ce este în chestiune; este apoi, de asemenea, posibil să se facă un ocol prin alte lucruri, care ar fi dovedite în chip natural, prin chestiunea de la început, pentru ca apoi să demonstreze aceasta prin acelea[354], de exemplu, în cazul 65 a
că *A* ar fi dovedit prin *B* și *B* prin *C*, deși era natural ca *C* să fie dovedit prin *A*. Căci, în acest caz, cei care raționază așa dovedesc pe *A* prin el însuși[355]. Aceasta o fac, de exemplu, cei care cred că construiesc linii drepte paralele; ei nu văd că fac presupuneri care nu sunt cu putință de demonstrat decât numai dacă există paralele[356]. Și așa se face că aceia

---

Topica VIII, 13, unde Aristotel consideră acest abuz logic și din punctul de vedere „dialectic", în vreme ce aici el îl studiază în cadrul demonstrației silogistice.

348 Două premise nu duc totdeauna la o concluzie; o concluzie valabilă nu urmează deci dacă alegem premisele după regulile pe care le cunoaștem.

349 Premisele unui silogism trebuie să fie adevărate cu evidență.

350 Consecvenții derivă din antecedenți, nu invers.

351 Adică nici una dintre greșelile de logică examinate până acum nu constituie un cerc vicios, determinat în diferența sa specifică.

352 Principiile științei, *axiomele* și *postulatele*, sunt admise fără demonstrație; celelalte adevăruri însă trebuie să fie dovedite, plecând de la alte adevăruri de mai înainte stabilite.

353 Adică nu pornind de la alte adevăruri, ci considerând adevărul de demonstrat ca un postulat. Cercul vicios constă deci în a trata concluzia ce este de dovedit ca un principiu, de la care pornim; din acest motiv, se mai numește acest abuz și petiție de principiu *(petitio principii)*.

354 Aceasta este o formă de cerc derivată, dar cea mai curentă.

355 Cercul vicios constă deci în aceea că, având de dovedit pe *A* prin *B* și pe *B* prin *C*, dovedim pe *C* prin *A*, ceea ce este un proces incorect, pe baza căruia putem cădea ușor în eroarea numită *idem per idem*.

356 Aici s-ar putea crede că Aristotel anticipează asupra criticilor aduse celebrului postulat al lui Euclid. Dar Aristotel nu se referă în textul său la proprietatea conferită paralelelor de Euclid pentru a le defini, ci la proprietatea care ne permite să le reprezentăm

care judecă în acest chip zic, pur și simplu: un anumit lucru este, dacă este. Pe această cale, totul este evident și cunoscut prin sine și de la sine. Ceea ce este peste putință.

Dacă deci este nesigur că *A* aparține lui *C* și, de asemenea, că *A* aparține lui *B*, și dacă se postulează că *A* aparține lui *B*, nu este încă clar dacă se săvârșește un cerc vicios[357], dar este evident că nu este o demonstrație. Căci ceva așa de nesigur (ca chestiunea de dezlegat) nu poate fi un principiu al demonstrației. Dacă totuși *B* este raportat la *C* ca fiind identic cu el, ori de câte ori sunt evident convertibili[358], ori unul aparține altuia[359], atunci săvârșim un cerc vicios. Căci s-ar putea tot așa de bine dovedi, prin acei termeni, că *A* aparține lui *B*, dacă ei sunt convertibili. Dar dacă ei nu sunt convertibili, numai faptul că nu sunt convertibili împiedică o astfel de demonstrație, nu însăși metoda de demonstrare. Dar dacă s-ar face conversiunea, atunci s-ar face ceea ce noi am arătat și s-ar efectua o dovadă reciprocă prin trei noțiuni[360].

---

prin desen; ceea ce presupune nu este că printr-un punct se poate duce numai o singură paralelă la o dreaptă, ci că două paralele sunt perpendiculare pe o aceeași dreaptă; aceasta de a doua proprietate este derivată și nu postulată. Aristotel susține, pur și simplu, că proprietatea aceasta, care ne permite să ducem o paralelă la o dreaptă, are un înțeles numai dacă s-a admis în prealabil că există drepte paralele.

357 Faptul că premisele sunt incerte nu constituie deci un cerc vicios. Cercul vicios apare, după cum se vede în fraza următoare, numai atunci când minorul este identic mediului, silogismul având doi termeni reali în loc de trei.

358 Doi termeni sunt ziși convertibili atunci când se pot permuta unul în locul celuilalt, fără ca sensul propoziției să se schimbe; este cazul a două sinonime, a două cuvinte echivalente în limbi deosebite și, în genere, a două cuvinte ce pot fi luate unul drept altul.

359 Un termen fiind gen și celălalt o specie a acelui gen; sau invers.

360 Suntem deci în prezența a două cazuri: a) *B* și *C* sunt convertibili; înseamnă că propoziția *AC* se poate substitui propoziției *AB;* înseamnă că, dacă am demonstrat AC prin *AB* și *BC*, putem demonstra și *AB* prin *AC* și *CB*; b) *B* și *C* nu sunt convertibili, dar *B* este genul lui *C*; numai faptul că nu sunt convertibili împiedică demonstrația din primul caz a lui *AB* plecând de la *AC*, nu și modul de demonstrație, care este aici *Barbara*, mod ce se adaptează foarte bine atât la conversiune, cât și la reciprocație (cf. II, 5).

Pentru a ilustra acest de-al doilea caz, să luăm exemplul sugerat chiar de Aristotel mai sus (I, 24):

bAr *Orice plăcere (B) este lucru de cinste (A)*
bA *Plăcerea muzicii (C) este o plăcere (B)*
rA *Plăcerea muzicii (C) este lucru de cinste (A).*

Remarcăm că majora nu este certă („unele plăceri nu sunt lăudabile"), așa cum s-a presupus la începutul pasajului pe care îl comentăm; mai notăm că *B* și *C* nu sunt termeni convertibili, dar că *B* este genul și *C* specia; observăm, în fine, că silogismul în

Tot aşa, dacă se admite că *B* aparţine lui *C*, ceea ce este tot aşa de nesigur[361] ca şi faptul dacă *A* aparţine lui *C*, nu se săvârşeşte un cerc vicios, dar nu este o demonstraţie. Dacă totuşi *A* şi *B* sunt identici, ori fiindcă sunt convertibili, ori fiindcă *A* urmează pe *B*[362], atunci se săvârşeşte un cerc civios, pentru acelaşi motiv ca şi mai înanite[363]. Căci am explicat înţelesul cercului vicios, adică al dovedirii a ceea ce nu este evident de la sine tot prin sine.

Dacă deci cercul vicios înseamnă a dovedi prin sine însuşi ceea ce nu este evident de la sine, cu alte cuvinte, dacă înseamnă a nu dovedi, ori de câte ori teza de dovedit şi premisa prin care se dovedeşte sunt deopotrivă de nesigure, sau fiindcă predicate identice aparţin aceluiaşi subiect, sau fiindcă acelaşi predicat aparţine la subiecte identice, atunci cercul vicios se face în figura mijlocie şi a treia, în ambele feluri[364]; dar dacă silogismul este afirmativ, numai în a treia şi prima figură[365]. Dacă silogismul este negativ, este cerc vicios, când predicatele identice sunt negate despre acelaşi subiect, şi ambele premise nu postulează chestiunea în acelaşi fel (prin acelaşi procedeu, chestiunea poate fi postulată în figura mijlocie), pentru că termenii în silogismele negative nu sunt convertibili[366]. În demonstraţii ştiinţifice, se săvârşeşte un cerc

---

Barbara este valabil. Chestiunea care se pune este de a şti în ce condiţie raţionamentul este demonstrativ în totalitatea lui. Răspunsul este simplu şi corespunde cu cea din urmă frază a pasajului comentat: operăm conversiunea lui *B* şi *C* şi luăm pretutindeni pe *C* în loc de *B*; dar atunci concluzia repetă majora, şi avem un cerc vicios.

361 De data aceasta, Aristotel presupune deci că minora este nesigură în silogismul pe care-l construieşte; într-un asemenea caz, nu se poate demonstra în mod valabil că *C* este *A*. Nu poate fi vorba însă de un cerc vicios.

362 *A* este genul şi *B* o specie a acestui gen.

363 Argumentarea este aceeaşi ca mai sus. Pentru a o ilustra, este suficient să transpunem cele două premise în exemplul dat la nota 360.

364 Mai sus, Aristotel s-a ocupat numai de silogismul în figura întâi. Acum are în vedere silogisme în toate cele trei figuri.

365 Căci silogismul în figura a doua are totdeauna o concluzie negativă.

366 Cu alte cuvinte, dacă silogismul are o concluzie negativă, cercul vicios se produce ori de câte ori acelaşi predicat este negat despre acelaşi subiect. Presupunem, spre exemplu, că, în silogismul în modul *Celarent*, termenii *B* şi *C* sunt convertibili, adică identici; negând pe *A* faţă de *B* şi de *C*, înseamnă că acelaşi termen *(B = C)* este negat faţă de acelaşi termen *A*. În silogismele negative, cercul afectează întotdeauna premisa negativă, fie că este minora, fie că este majora; ceea ce rezultă din faptul că termenii nu sunt convertibili într-o premisă negativă, care tocmai enunţă nepotrivirea între ei.

vicios când termenii sunt postulați potrivit adevărului, în felul arătat de noi; în argumentări dialectice, când ei sunt postulați potrivit opiniei[367].

17

<Falsa cauză — *Non propter hoc*>

Întâmpinarea pe care o facem adesea, când argumentăm[368], că „nu din cauza aceasta rezultatul este fals", o facem mai ales în cazul unei
65 b reduceri la imposibil, pentru a respinge propoziția care s-a dovedit prin reducere[369]. Căci[370], în afară de cazul că cineva a contrazis această propoziție, el nu va zice „nu din cauza aceasta", ci va spune că ceva fals s-a luat drept bun în lanțul argumentării[371], și nici nu va utiliza întâmpinarea în cazul unei dovezi directe[372], pentru că aici contradictoria concluziei nu este luată ca premisă[373]. Apoi, când ceva este respins direct

[367] Chestiune rezervată pentru *Topica* VIII, 13.

[368] Întâmpinarea (ἔνστασις) constă în a susține că, în reducerea la imposibil sau metoda apagogică, concluzia falsă nu decurge din ipoteză, adică din contraria sau din contradictoria concluziei silogismului inițial. Reamintim că reducerea la imposibil sau absurd ne arată că opusa contradictorie a ceea ce este de demonstrat duce la ceva fals. Așadar, o reducere la imposibil poate să dea ceva fals în concluzie, fără să fie totuși o dovadă indirectă a falsității majorei Falsitatea poate să rezulte din alte condiții. O adevărată demonstrație prin imposibil p
resupune două condiții: 1) ca majora să fie contradictoria propoziției de demonstrat; 2) din majoră să decurgă în mod corect ceva imposibil.

[369] Trebuie adică, pe de o parte, să avem de-a face cu o reducere la imposibil, iar pe de altă parte, să construim o propoziție care să respingă concluzia silogismului principal de demonstrat prin absurd: ceea ce implică două condiții.

[370] Condiția a doua de mai sus.

[371] Dacă se contrazice propoziția de demonstrat, nu va fi cazul să se enunțe excepția, ci se va spune numai că premisele au fost greșite.

[372] Condiția întâi de mai sus.

[373] Acest prim argument este evident. Urmează un al doilea argument, care arată obligativitatea primei condiții de mai sus; iată-l pus în fața unui silogism aducând dovada directă, compus din trei termeni *A*, *B*, *C*, cuprinși în două premise. Noi nu putem obiecta că „nu din cauza aceasta"; întâmpinarea aceasta n-o putem face decât când avem o reducere la imposibil; în acest din urmă caz, negarea ipotezei nu împiedică silogismul de a conchide,

prin termenii *ABC*, nu se poate obiecta că silogismul nu rezultă din ceea ce am admis ca dat de la început. În adevăr, noi utilizăm expresia „nu din cauza aceasta", când silogismul rezultă și fără această ipoteză. Aceasta însă nu este posibil în dovezile directe. Căci, dacă s-a respins o teză, silogismul nu se mai poate rezema pe ea. Este clar atunci că expresia „nu din cauza aceasta" poate fi întrebuințată numai în cazul unei reduceri la imposibil, anume când ipoteza inițială este în așa fel raportată la concluzia imposibilă, încât concluzia rezultă indiferent dacă ipoteza este valabilă sau nu. Cel mai evident caz este acela că o concluzie falsă nu rezultă din ipoteza în care un silogism tras din termenii medii cu o concluzie imposibilă este independent de ipoteză, după cum am explicat în *Topica*[374]. Căci a lua drept cauză ceea ce nu este cauză este tocmai aceasta; de exemplu, dacă cineva, dorind să demonstreze că diagonala pătratului este incomensurabilă cu latura lui, ar invoca teorema lui Zenon că mișcarea este imposibilă și ar stabili astfel o reducere la imposibil. Căci concluzia falsă nu are nici o legătură cu ipoteza de la început[375].

Alt caz este acela în care concluzia imposibilă este legată de ipoteză, dar nu rezultă din ea. Aceasta poate să se întâmple chiar dacă privim o conexiune în sus ori în jos[376], de exemplu, dacă admitem că *A* aparține lui *B*, *B* lui *C* și *C* lui *D*, și ar fi fals că B aparține lui D. Căci

în vreme ce, în silogismul aducând demonstrația directă, răsturnarea uneia dintre cele două premise nu mai permite nici o concluzie în raport cu această propoziție.

[374] În realitate, în *Despre respingerile sofistice* 5, 167 b. Deci, Aristotel însuși consideră această scriere drept un capitol al *Topicii*.

[375] Pentru a demonstra că diagonala unui pătrat este incomensurabilă cu latura, este suficient să dovedim că ipoteza comensurabilității este absurdă. Presupunem însă că pentru aceasta ne folosim de faimosul argument al lui Zenon. Avem:

Diagonala pătratului este comensurabilă cu latura.
Ceea ce se compune din părți în număr infinit nu poate fi parcurs
Orice spațiu este compus din părți în număr infinit
Spațiul nu poate fi parcurs.

Concluzia, absurdă, rezultă în mod riguros dintr-un silogism care nu are nici o legătură cu ipoteza, adică din ipoteza că diagonala este comensurabilă. Imposibilitatea mișcării susținută de Zenon nu decurge din ipoteza comensurabilității diagonalei cu latura.

[376] Avem deci două cazuri: procesul deductiv coboară de la termenul cel mai cuprinzător la cel mai puțin cuprinzător, adică de la gen la specie; progresia se face suind de la specie la gen. Aristotel deosebește aceste două cazuri al doilea având particularitatea că silogismul prin reducere la imposibil este contiguu cu ipoteza, deși nu decurge din aceasta, în vreme ce, în primul caz, concluzia absurdă nu este în nici un fel de conexiune cu ipoteza și nu depinde de ea (cf. mai departe).

dacă eliminăm pe A și admitem, cu toate acestea, că B aparține lui C și C lui D, concluzia falsă nu depinde de ipoteza inițială[377]. Ori, tot așa, să luăm conexiunea în sus, de exemplu, să zicem că *A* aparține lui *B*, *E* lui *A* și *F* lui *E*, și că ar fi fals că *F* aparține lui *A*. Și pe această cale va rezulta o concluzie imposibilă, deși ipoteza inițială ar fi eliminată[378]. Dar concluzia imposibilă trebuie să fie legată de termenii inițiali[379]. Căci, în acest fel, ea rezultă din ipoteză, de exemplu, când privim o conexiune în jos, concluzia imposibilă trebuie să fie legată de termenul care este predicat în ipoteză. Căci dacă este imposibil ca *A* să aparțină lui *D*, nu va mai rezulta o concluzie falsă, după ce *A* a fost eliminat[380]. Dacă se urmărește conexiunea în sus, concluzia imposibilă trebuie să fie legată de termenul care este subiect în ipoteză[381]. Căci dacă este

---

[377] Ipoteza ar fi (A fiind termenul cel mai general):

Toți B sunt A

Reducem

Toți C sunt B
Toți D sunt C
Toți D sunt B.

Dacă eliminăm ipoteza, silogismul rămâne în picioare; el nu decurge din ipoteză. Ipoteza ar putea deci să fie corectă și silogismul absurd; nu din cauza ipotezei. Exemplu:

Toate animalele (B) sunt vii (A) (ipoteza)
Tot ce este alb (C) este animal (B) (majora)
Toate zăpezile (D) sunt albe (C) (minora)
Toate zăpezile (D) sunt animale (B) (concluzia).

[378] Locul ipotezei, în acest caz, va fi altul (cf. exemplul de la nota precedentă):

Toate plantele (E) sunt insensibile (F) (majora)
Orice ființă animată (A) este plantă (E) (minora)
Orice animal (B) este o ființă animată (A) (ipoteza)
Orice ființă animată (A) este insensibilă (F) (concluzia).

Deducția merge înspre termenul cel mai puțin general, minorul *A*, astfel că minorul, subiect al minorei, este predicat al ipotezei. Eliminarea ipotezei nu aduce o schimbare a concluziei.

[379] Adică de termenii propuși la început pentru ipoteză; ar fi termenii *A* și *B* de mai sus (nota 378).

[380] Termenul *A*, predicat al ipotezei, trebuie să figureze în concluzie, iar nu să fie eliminat în timpul operației deductive. Iată schema:

Toți B sunt A (ipoteza)
Toți C sunt B
Toți D sunt C
Toți D sunt A.

Concluzia este presupusă absurdă.

[381] Adică, de data aceasta, de *B*.

imposibil ca *F* să aparțină lui *B*, concluzia imposibilă va dispărea cu eliminarea lui *B*. Tot așa, când silogismele sunt negative.

Se vede dar că, dacă imposibilitatea nu stă în legătură cu termenii inițiali, concluzia falsă nu rezultă pe baza ipotezei. Sau poate falsul, nici 66 a
așa, nu rezultă totdeauna din ipoteză? Căci, dacă se admite de la început că *A* nu aparține lui *B*, ci lui *K*, iar *K* aparține lui *C* și *C* lui *D*, concluzia imposibilă nu se impune mai puțin. Și la fel, dacă se iau termenii în serie ascendentă. Prin urmare, întrucât imposibilitatea nu rezultă din ipoteza inițială, ea se obține, fie că ipoteza este dată, fie că nu. Sau poate că nu trebuie să înțelegem criteriul că „concluzia falsă rezultă independent de ipoteză“ în sensul că, dacă altceva ar fi presupus, ar rezulta imposibilitatea, ci înțelegem mai degrabă în sensul că, atunci când prima ipoteză este eliminată, aceeași imposibilitate rezultă din celelalte premise ale seriei[382]; căci nu este deloc absurd dacă același rezultat fals urmează mai multor ipoteze[383], de exemplu, că paralele se întâlnesc, atât din ipoteza că unghiul interior este mai mare decât cel exterior, cât și din ipoteza că un triunghi conține mai mult decât două unghiuri drepte[384].

18
<Falsitatea concluziei derivă din falsitatea premiselor>

Un argument fals depinde de prima judecată falsă din el[385]. Căci orice silogism rezultă din două sau mai multe premise[386]. Dacă deci concluzia falsă este trasă din două premise, una sau amândouă trebuie

---

383 În lungul pasaj care precede din capul alineatului, Aristotel nu face decât să formuleze din nou concluzia la care îl duce tratarea din capitolul de față; anume că, în argumentul cauzei false, ipoteza nu are decât o legătură îndepărtată cu silogismul și cu concluzia imposibilă a acestuia. Lucrul se evidențiază în schema dată acum de Aristotel, deoarece concluzia *AD* este obținută nu prin *BC*, ci prin *KC*.

383 Este evident că numărul ipotezelor nu contează, rezultatul fiind același ca pentru o singură ipoteză.

384 Aici avem două ipoteze false, iar concluzia falsă „Două paralele se întâlnesc într-un punct“ este dovedită, indiferent de aceste două ipoteze false, care sunt:

a) unghiurile formate de secantă sunt inegale;

b) suma unghiurilor unui triunghi este mai mare decât două unghiuri drepte.

385 Dacă una din premise este falsă, concluzia este falsă. Cf. II, 2, 3 și 4.

386 În logica sa, Aristotel nu tratează despre polisilogisme decât în mod sumar. Vedem însă cum aici, ca și în ultimele capitole, aluziile la astfel de raționamente complexe devin din ce în ce mai dese.

să fie false, căci, după cum am dovedit[387], un silogism fals nu poate fi scos din premise adevărate. Dar dacă el rezultă din mai mult decât două premise, de exemplu, dacă *C* este stabilit prin *A* și *B* și acestea, prin *D, E, F* și *G*, una dintre aceste propoziții mai îndepărtate trebuie să fie falsă, și, de aceea, este fals și silogismul. Căci *A* și *B* sunt scoase cu ajutorul lui *D, E, F* și *G*. De aceea, și concluzia și falsul rezultă din una dintre ele.

19
<Cum să combatem argumentele adversarului și să le impunem pe ale noastre>

Pentru a nu fi respinși prin contrasilogisme[388], trebuie să avem grijă, ori de câte ori un adversar ne cere să admitem premisele fără concluzii, să nu-i acordăm același termen de două ori în premisele lui[389], întrucât știm că un silogism nu poate fi format fără un termen mediu, și că termenul care este enunțat mai mult decât o dată este mediul. Felul cum trebuie să considerăm termenul mediu în orice concluzie reiese evident din ceea ce știm despre felul de teze ce se dovedesc în fiecare figură[390]. Acest lucru nu ne va scăpa, dacă știm cum trebuie să susținem argumentarea noastră[391].

---

[387] II, 2.

[388] Aristotel se presupune aici în poziția unei discuții cu un adversar care îi răstoarnă argumentele și le introduce pe ale sale. Termenul grec pentru contrasilogism este καταουλλογιομός.

[389] Adversarul care ne combate ne cere să admitem două propoziții pe care le enunță; dacă aceste două propoziții posedă un termen comun, ele sunt de natură să devină premisele unui silogism, astfel că adversarul își impune concluzia și ne învinge. În lupta oratorică pe care o ducem, trebuie deci să avem grijă să nu acordăm același termen în cele două propoziții.

[390] Multe aranjamente a două premise nu au concluzii valabile, adică nu formează moduri valabile în cele trei figuri; de pildă, știm că, într-un silogism, mediul trebuie să fie luat cel puțin o dată în universalitatea sa; mai știm că din două premise negative nu se poate trage nici o concluzie; apoi știm că unele alcătuiri duc la o concluzie în cutare figură și nu în cutare alta. De unde rezultă că putem acorda adversarului două teze conținând un termen comun cu condiția ca să știm că ele nu pot fi luate ca premise ale unui silogism valabil.

[391] Adversarul discută în contradictoriu. Or, cunoscând argumentarea noastră silogistică, știm îndeajuns de bine dacă propoziții contradictorii tezelor noastre pot duce la o concluzie.

Dar lucrul de care trebuie să ne păzim când suntem întrebați trebuie să rămână ascuns când întrebăm noi înșine[392]. Și aceasta va fi posibil, întâi, dacă în loc de a expune concluziile prosilogismelor[393], asigurăm premisele necesare, dar lăsăm concluziile neobservate[394]; al doilea, dacă în loc de a cere propozițiile cele mai apropiate, vom cere, pe cât se poate, pe acelea care nu sunt legate prin termeni medii[395]. De exemplu, să zicem că *A* trebuie să fie dedus ca adevărat din *F*, pe când *B, C, D* și *E* ar fi termeni medii. Trebuie să întrebăm atunci dacă *A* aparține lui *B* și apoi îndată, dacă *D* aparține lui *E*, în loc de a întreba dacă *B* aparține lui *C*. După aceea, putem întreba dacă *B* aparține lui 66 b
C, și tot așa mai departe. Dacă silogismul este dobândit printr-un singur termen mediu[396], trebuie să începem cu acesta; astfel, îl vom surprinde mai ușor pe adversar[397].

20
<Despre respingere[398]>

Deoarece știm când rezultă un silogism și cum trebuie să fie raportați termenii lui[399], știm bine și când respingerea este posibilă și

[392] Am trecut la o nouă fază a discuției. În prima fază, noi l-am combătut pe adversar prin întrebări; acum, el aplică aceeași metodă pentru a ne combate. În acest capitol, apare clară legătura dintre silogistică și dialectică: silogismul este tratat în raport cu dovezile cerute de întrebări și răspunsuri.

[393] Aristotel se referă iarăși la polisilogisme, care sunt de rigoare într-o discuție mai lungă. Astfel de polisilogisme comportă un silogism principal (și ultim) care aduce concluzia ce o dorim și silogisme pregătitoare, prosilogisme, care ne asigură dobândirea tezelor ce formează premisele silogismului principal.

[394] Premisele necesare sunt aici cele care duc în mod necesar la concluzii; acestea nu vor fi enunțate înainte de vreme și nu vor fi dezvăluite adversarului.

[395] Propozițiile cele mai apropiate sunt deci cele care au un termen comun (mediul); justificarea acestui procedeu, care ascunde provizoriu trecerea, urmează recurgând la litere. Toate acestea înseamnă că, pentru a-l deruta pe adversar, vom cere să ni se acorde tezele fără a respecta ordinea logică a polisilogismului și că vom sări fazele intermediare.

[396] Dacă adică avem silogism simplu, cu un singur termen mediu, și nu, ca mai sus, un polisilogism cu mai mulți termeni medii.

[397] Începem cu termenul mediu, deoarece, fiind contrar termenilor extremi, nu apare în concluzie și nu trezește suspiciune, astfel că adversarul poate fi surprins în cele din urmă.

[398] Respingerea se face printr-un silogism denumit ἔλεγχος.

[399] Se presupune deci că cunoaștem regulile silogismului.

când este imposibilă. O respingere este posibilă, fie că se acordă orice propoziție, fie că răspunsurile alternează (unul fiind afirmativ, iar celălalt negativ)[400]. Căci, după cum s-a arătat, un silogism este posibil, fie că termenii sunt raportați în propoziții afirmative, fie că o propoziție este afirmativă și cealaltă negativă. De aceea, dacă teza acordată este contrarie concluziei, va urma o respingere, pentru că o respingere este un silogism care stabilește enunțul contradictoriu. Dar dacă nimic nu se concede, o respingere este imposibilă, pentru că nici un silogism nu este posibil (după cum am văzut), când toți termenii sunt negativi; de aceea, atunci nici o respingere nu este posibilă[401]. Căci, dacă respingerea este posibilă, trebuie să fie posibil un silogism; dar, dacă silogismul este posibil, nu urmează necesar o respingere. Tot așa, o respingere nu este posibilă dacă nu se concede nimic universal[402], dat fiind că determinările respingerii și silogismului sunt aceleași.

21
<Despre eroare[403]>

Se întâmplă uneori că, precum ne înșelăm în așezarea termenilor, tot așa o eroare poate să ia naștere în gândirea noastră despre ei[404], de exemplu, este posibil ca același predicat să aparțină inițial la mai mult

---

[400] Explicația acestei fraze se găsește în fraza următoare. Două premise negative nu duc la nici o concluzie. Respingerea presupune că acela a cărui opinie va fi respinsă acordă, prin răspunsurile sale, toate premisele, fie numai afirmative, fie alternativ afirmative și negative. Silogismul elenhic variază după calitatea premiselor.

[401] Pentru a respinge silogismul adversarului, este nevoie să construim un silogism ale cărui premise sunt contradictoriile premiselor cerute de adversar. Această operație nu este întotdeauna posibilă: astfel, dacă noile premise sunt ambele negative, nu urmează nici o concluzie.

[402] Tot așa, dacă ambele premise ale contrasilogismului sunt particulare, nu urmează nici o concluzie. Deci respingerea cere ca cel puțin o premisă să fie afirmativă și una universală (afirmativă sau negativă).

[403] Capitolul de față tratează despre eroarea sau înșelarea (ἀπάτη), ce se află în judecată, când ajungem la două concluzii contrarii, una adevărată și cealaltă falsă.

[404] Nu trebuie să înțelegem că eroarea poartă asupra conceptelor, când nu poartă asupra judecăților. Aristotel a recunoscut clar că eroarea apare numai cu judecata, aceasta fiind afirmație sau negație; astfel că, dacă Aristotel ne vorbește aici de așezarea termenilor,

decât un subiect, dar cineva, deși cunoaște pe unul, poate să nu cunoască pe altul și să creadă că nu-i aparține. Să admitem că *A* aparține lui *B* și lui *C* în chip absolut[405] și că *B* și *C* aparțin oricărui *D* în același chip[406]. Dacă acum cineva gândește că *A* aparține la toți *B* și *B* la toți *D*, dar *A* nici unui *C*, și *C* la toți *D*, el va avea o cunoaștere și o ignoranță despre același lucru, în aceeași privință[407]. Și tot așa, dacă ne-am înșela asupra membrilor unei singure serii[408], dacă de exemplu, presupunând că *A* aparține lui *B*, *B* lui *C* și *C* lui *D*, gândim că *A* aparține la toți *B*, dar nici unui *C*, atunci totodată vom ști că *A* aparține lui *D*, dar vom

---

chestiune pe care anunță că o va lăsa de alfel la o parte, el are în vedere valorizarea termenilor în judecăți. Trebuie deci să înțelegem că Aristotel nu va trata, în capitolul acesta, despre termeni luați universal sau particular, sau considerați ca subiect sau ca atribut, ci va restrânge discuția la omisiuni în atribuire, adică, în special, la omisiuni privind gradul de apartenență.

405 Adică „în sine“, prin esența lor.

406 Avem deci a face cu doi termeni medii, *B* și *C*, străini unul de celălalt. Cu acești termeni medii și cu *A* și *D*, formăm două silogisme, în care *A* și *D* sunt extremi. Schema este următoarea: Primul silogism:

Toți B sunt A
Toți D sunt B

Toți D sunt A.

Al doilea silogism:

Toți C sunt A
Toți D sunt C

Toți D sunt A.

Avem deci două silogisme cu premise deosebite și cu concluzie comună.

407 Dacă ignorăm acum că toți *C* sunt *A*, silogismele de mai sus devin:

Primul:

Toți B sunt A
Toți D sunt B

Toți D sunt A.

Al doilea:

Nici un C nu este A
Toți D sunt C

Nici un D nu este A.

Înseamnă deci că avem știință și neștiință totodată, în ce privește legătura între *D* și *A* (adică despre același lucru *D*, în aceeași privință).

408 Cuvântul grecesc (συστοιχία) este redat prin serie. Trebuie să înțelegem aici că cei doi termeni medii, B și C, nu mai sunt străini unul de celălalt, ca în cazul de mai sus, ci că unul dintre ei este conținut în celălalt, ca specia în gen.

gândi că nu-i aparține[409]. Nu vom susține oare, după aceasta, în realitate, că ceea ce știm nu gândim? Căci știm oarecum că *A* aparține lui *C* prin *B*, dat fiind că partea este cuprinsă în tot; așa încât ceea ce știm într-un fel oarecare, în același timp îl excludem în mod absolut în gândire. Aceasta este imposibil.

În cazul precedent, în care termenul mediu nu aparține aceleiași serii[410], nu este posibil să gândim ambele premise ca referindu-se la fiecare dintre cei doi termeni medii, de exemplu, că *A* aparține la toți *B* dar nici unui *C*, și că, totodată, atât *B* cât și *C* aparțin la toți *D*. Căci atunci urmează că prima premisă a unui silogism este ori total, ori parțial
67 a contrarie sieși[411]. În adevăr, dacă se admite că *A* aparține la orice aparține și *B*, și se știe că *B* aparține lui *D*, atunci se știe și că *A* aparține lui *D*. Prin urmare, dacă dimpotrivă, admitem că *A* nu aparține la nimic căruia îi aparține *C*, atunci gândim și că *A* nu aparține la unii din aceia cărora le aparține *B*. Dar a gândi o dată că *A* aparține la tot ce aparține și *B* și apoi că *A* nu aparține la unii cărora le aparține și *B* este total ori parțial contrar[412]. În acest chip, deci, nu este posibil a gândi ceva; dar nimic nu împiedică pe cineva de a gândi o premisă din fiecare silogism, ori ambele premise din unul dintre cele două silogisme; de exemplu, *A* aparține la toți *B* și *B* la toți *D*, și în afară de aceasta, *A* nu aparține nici unui *C*[413]. O eroare de acest fel este asemănătoare erorii

---

[409] Dacă ignorăm că C este parte din B, vom avea:
Primul silogism, ca mai sus, cu concluzia:

Toți D sunt A.

Al doilea silogism:

Nici un C (parte din B) nu este A
Toți D sunt C (parte din B)
―――――――――――
Nici un D nu este A.

Concluziile sunt contrarii; și înseamnă iarăși că știm și nu știm ceva despre un același lucru.

[410] Primul caz de mai sus, unde B și C sunt străini unul de celălalt.

[411] Prima premisă (din primul silogism de mai sus) este, fie total opusă (contradictorie), fie parțial opusă (contrarie) sieși.

[412] Cf. nota precedentă.

[413] Luând aparte o premisă din fiecare silogism sau ambele premise din unul dintre cele două silogisme, contrarietatea poate rămâne ascunsă; ea nu apare decât o dată cu judecățile conținând termenul D sau, în tot cazul, o dată cu minora celui de-al doilea silogism. Astfel,

Toți B sunt A,
Toți D sunt B

în care cădem privitor la particulare, de exemplu, dacă *A* aparține la toți *B* și *B* la toți *C*, *A* va aparține la toți *C*[414]. Dacă acum știm că *A* aparține la orice aparține și *B*, știm de asemenea că *A* aparține lui *C*. Dar nimic nu ne oprește de a nu ști că *C* există; de exemplu, să admitem că *A* înseamnă *două unghiuri drepte*, *B* un *triunghi*, iar *C* o *ilustrare sensibilă particulară a unui triunghi*[415]. Cineva ar putea gândi atunci că C nu există, deși el știe că orice triunghi conține două unghiuri drepte; prin urmare, el va ști și nu va ști același lucru în același timp[416]. În adevăr, expresia „a ști că fiecare triunghi are unghiurile egale cu două unghiuri drepte“ este cu două înțelesuri, însemnând atât cunoașterea universalului, cât și cunoașterea particularului. Și astfel, știm printr-o cunoaștere universală că *C* conține două unghiuri drepte, dar nu știm aceasta printr-o cunoaștere particulară; prin urmare, nu vom avea o cunoaștere și o ignoranță contrarii una alteia. Argumentul din *Menon*[417], că învățarea este o aducere aminte, poate fi criticat la fel. Căci nicăieri nu se întâmplă ca cineva să aibă dinainte o cunoaștere a ceva particular, ci o dată cu procesul inducției, ajungem la cunoașterea lucrurilor particulare, printr-un act oarecum de recunoaștere. Căci, urmând această cale, cunoaștem nemijlocit unele lucruri, de exemplu, că unghiurile sunt egale cu două unghiuri drepte, dacă știm că figura este un triunghi. Și la fel, în toate celelalte cazuri[418].

și

Nici un C nu este B

sunt trei judecăți care pot fi gândite împreună.

În ciuda formei pe care o iau aici relațiile între litere, trebuie să înțelegem, pe temeiul celor anunțate la începutul frazei, că *A va aparține la toți C* este, în realitate, o particulară (*toți C* fiind *unii B*).

415 Schema are aspectul următor:

Toate triunghiurile (B) au unghiuri măsurând două drepte (A)
Această ilustrare particulară (C) este un triunghi (B)
Această ilustrare particulară (C) are unghiuri măsurând două drepte (A).

416 Cunoscând majora și ignorând minora de mai sus. Iar concluzia o cunoaștem ca universală și nu ca particulară. Cf. fraza următoare din textul lui Aristotel.

417 Platon, în dialogul *Menon*, susține că cunoașterea este o reminiscență care se trezește printr-o învățătură potrivită; învățătura prin care omul este condus să știe ceea ce știe de mai înainte este numită *maieutică*.

418 După Platon, cunoașterea nu este decât o recunoaștere. Aristotel critică numai parțial această poziție; aici el se folosește de ea, pentru a confirma distincția dintre o cunoaștere în toată generalitatea ei și această cunoaștere în cazurile particulare.

Prin cunoașterea universalului gândim deci particularul, dar nu-l gândim printr-o cunoaștere proprie lui; prin urmare, este posibil să ne înșelăm asupra lui, dar nu în așa fel încât să avem despre el o cunoaștere și o eroare contrarii una alteia, ci mai degrabă avem cunoașterea universalului, dar ne înșelăm în prinderea particularului. Și tot așa, în cazurile stabilite mai sus. Eroarea cu privire la termenul mediu nu este contrarie cunoașterii obținute prin silogism[419], nici gândirea cu privire la un temen mediu, contrarie aceleia privitoare la celălalt termen mediu. Nimic nu oprește pe cineva, care știe atât că *A* aparține la toți *B*, cât și că *B* aparține lui *C*, să gândească că *A* nu aparține lui *C*; de exemplu, știm că orice *catârcă* este *stearpă* și că acest *animal* este o *catârcă*, și gândim totuși că această ființă este însărcinată; căci nu știm că *A* aparține lui *C*, afară numai dacă se iau în considerare ambele propoziții împreună[420]. Astfel, este evident că, dacă știm una și nu știm alta, vom cădea în eroare. Aceasta este relația dintre cunoașterea universalului și cunoașterea particularului. Căci nu cunoaștem un lucru care cade sub
67 b simțuri, o dată ce el s-a sustras simțurilor noastre, chiar dacă s-a întâmplat să-l fi perceput înainte, decât numai cu ajutorul universalului și al cunoașterii proprii particularului[421], dar această cunoaștere nu este actuală. Căci *a cunoaște* este luat în trei înțelesuri: poate să însemne, ori a avea cunoașterea universalului, ori a avea o cunoaștere a lucrului particular, ori a avea o cunoaștere actuală; prin urmare, și felurile de eroare vor fi tot trei[422]. Nimic atunci nu poate opri pe cineva, atât de a cunoaște, cât și de a se înșela asupra aceluiași lucru, numai să nu fie într-un fel contrar[423]. Și aceasta se întâmplă omului a cărui cunoaștere

La cunoașterea acestora din urmă ne servește inducția, dacă aceasta ajunge la o cunoaștere universală.

419 Este vorba de ceea ce am deosebit mai sus sub denumirea de primul silogism.

420 Propoziția universală „Toate catârcele *(B)* sunt sterpe *(A)*" și propoziția raportată la un singur caz „Acest animal *(C)* este o catârcă *(B)*".

421 Este vorba de cunoștință prin procedeul inducției, care se reazemă pe particular. Dar particularul rămâne apoi virtual cunoscut, și nu cunoscut în act. Despre toate acestea, Aristotel tratează pe larg în *Metafizica* VII, (Z), 15.

422 Există deci trei feluri de știință și de eroare: știința și eroarea referitoare la universal, știința și eroarea referitoare la particular, știința și eroarea în act, când nu regăsim știința unui lucru particular în actul de cunoaștere. Știința (cunoașterea) actuală este o unire a universalului și particularului prin termenul mediu.

423 Contradicția ne rămâne oarecum ascunsă.

este limitată la fiecare din premise[424], și care n-a ținut seama mai înainte de lucrul particular. Căci atunci când admite că o catârcă este însărcinată, el nu are o cunoaștere actuală, și nici pe de altă parte nu se află, din cauza acestei judecăți, într-o eroare contrarie cunoașterii sale[425]; căci eroarea contrară cunoașterii universalului ar trebui să fie un silogism[426].

Dar acel care gândește că binele este răul, gândește oare că esența binelui și esența răului sunt identice[427]? Să însemnăm cu *A esența binelui* și cu *B esența răului*, și apoi din nou cu *C esența binelui*. Întrucât acum se admite că *B* și *C* sunt identici, vom gândi că *C* este *B*, și tot așa că *B* este *A* și, prin urmare, că *C* este *A*[428]. Căci, întocmai cum, dacă *B* este adevărat despre tot ce este adevărat și *C*, și dacă *A* este adevărat despre tot ce este adevărat și *B*, atunci *A* este adevărat despre *C*, tot așa cu cuvântul „a gândi". Și tot așa și cu cuvântul „a fi", pentru că am văzut că, dacă *C* este totuna cu *B* și *B* totuna cu *A*, atunci *C* este identic cu *A*. Și tot așa și cu „a fi de părere"[429]. Nu este oare aceasta necesar, dacă

---

[424] Avem în gând majora universală, minora particulară fiind ignorată, cf. schema de la nota 420.

[425] Fie silogismul:

Toate catârcele (B) sunt sterpe (A)
Acest animal (C) este o catârcă (B)
Acest animal (C) este sterp (A).

Aristotel susține că, prin necunoașterea actuală a minorei, nu se formează acea sinteză a silogismului care face să gândim premisele *conjunctum*; concluzia adevărată rămâne, și ea, ignorată.

[426] Dacă eroarea s-ar opune cunoașterii universalului, ar însemna că ea este concluzia unui silogism, concluzie opusă celei a silogismului corect; deci eroarea poartă, în cazurile de mai sus, asupra aplicării particularului la o cunoaștere universală, după cum s-a arătat de altfel.

[427] Aristotel prezintă acest caz ca o obiecție adusă celor spuse mai sus.

[428] Este, pentru Aristotel, ca și cum aș forma silogismul următor:

Gândesc că esența răului (B) este esența binelui (A)
Gândesc că esența binelui (C) este esența răului (B)
Gândesc că esența binelui (C) este esența binelui (A).

[429] Avem, așadar, propoziții de forma: „este adevărat că..."; „sunt de părere că..."; „gândesc că..." etc. Astfel de construcții nu au a fi confundate cu propozițiile modale de tipul: „este necesar ca ...", „este posibil ca..." etc. Modul determină obiectul și nu gradul de cunoaștere, ca formele de mai sus, care n-au primit un nume în logică. Rezultă că, din punctul de vedere al obiectului cunoscut,

Este adevărat că A este B

cineva admite primul punct[430]? Dar poate este fals[431] ca cineva să fie de părere că esența binelui este esența răului în alt sens decât doar întâmplător, căci este posibil a gândi aceasta în multe feluri diferite[432]. Dar trebuie să cercetăm această materie mai bine[433].

22
<Reguli pentru conversiunea și compararea termenilor>

Ori de câte ori extremii sunt convertibili[434], este necesar ca mediul să fie convertibil cu amândoi[435]. Căci, dacă *A* aparține lui *C* prin *B*, atunci dacă *A* și *C* sunt convertibili, și *C* aparține la orice aparține *A*[436], *B* este convertibil cu *A* și *B* aparține la orice căruia îi aparține *A*, prin *C* ca mediu, iar *C* este convertibil cu *B*, prin *A* ca mediu[437]. Tot așa, dacă concluzia este negativă, de exemplu, dacă *B* aparține lui *C*, dar *A* nu aparține lui *B* și nici lui *C*. Dacă deci *B* este convertibil cu *A*, *C* va fi, și

---

este totuna cu

A este B.

430 Dacă se admite primul punct, premisa majoră că esența binelui este esența răului, nu este oare necesar să gândim că același lucru este esența binelui și esența răului?

431 Acum, Aristotel răspunde la obiecție. Obiecția era unul din argumentele sofiste, care aveau un succes trecător.

432 O identitate a contrariilor nu poate fi concepută, zice Aristotel. Binele ca esență nu poate fi totuna cu răul ca esență. Răul ca esență nu poate fi bine decât *per accidens*, adică întâmplător; și tot așa, binele ca esență poate fi răul. Putem gândi binele și răul în mai multe feluri.

433 Aluzie la pasajul din *Metafizica* III, (B) 4, sau la o tratare pe care Aristotel a avut-o numai în intenție.

434 Este vorba de conversiunea silogismului, așa cum a fost studiată mai sus (II, 8 și urm.). În chip general, pentru a converti un silogism, se ia conversa sau reciproca concluziei ca premisă, apoi una din premise (prealabil convertită sau nu) ca a doua premisă și se caută noua concluzie, care este în mod necesar într-un raport oarecare cu premisa veche, rămasă disponibilă. Întreg capitolul are un caracter strict formal: este un simplu exercițiu de gândire.

435 Termenul mediu devine unul din extremi, și unul din extremi devine mediu.

436 Formula mereu întrebuințată în cursul capitolului de față, de tipul

X aparține la orice îi aparține Y

trebuie înțeleasă pur și simplu ca

X aparținea lui Y, adică Y este X.

437 Fie silogismul:

el, convertibil cu *A*. Să presupunem că *B* nu aparține lui *A*; atunci nu-i va aparține nici *C*; căci, prin ipoteză, *B* aparține la toți *C*[438]. Și dacă *C* este convertibil cu *B*, *B* este, de asemenea, convertibil cu *A*; căci *C* este enunțat despre tot ce este enunțat și *B*[439], și dacă *C* este convertibil în raport cu *A* și cu *B*, *B* este, de asemenea, convertibil în raport cu *A*. Căci *C* aparține la ceea ce aparține și *B*; dar *C* nu aparține cui aparține *A*[440]. Și numai 68 a

---

Toți B sunt A
Toți C sunt B
Toți C sunt A.

Reciproca concluziei cu menținerea minorei ne dă:

Toți A sunt C
Toți C sunt B
Toți A sunt B.

Concluzia noului silogism nu este altceva decât reciproca majorei. Vechiul termen mediu era B, noul termen mediu este C.

Pe de altă parte, reciprocarea concluziei și menținerea majorei în silogismul primitiv ne dă:

Toți A sunt C
Toți B sunt A
Toți B sunt C.

Concluzia noului silogism este reciproca vechii minore. Termenul mediu este, de data aceasta, A.

438 Silogismul primitiv este de forma

Nici un B nu este A
Toți C sunt B
Nici un C nu este A.

Dacă convertim majora și o transpunem cu minora rămasă intactă, concluzia va fi convertită:

Toți C sunt B
Nici un A nu este B
Nici un A nu este C.

Noul mediu este aici B, ca și mai înainte; regula enunțată de Aristotel nu este deci totdeauna valabilă.

439 Convertim minora silogismului primitiv și transpunem concluzia rămasă intactă. Noua concluzie va fi vechea majoră:

Nici un C nu este A
Toți B sunt C
Nici un B nu este A.

Această concluzie, fosta majoră, Aristotel cere să fie și ea convertită în

Nici un A nu este B.

440 Convertim minora și concluzia silogismului primitiv. Majora, devenită concluzie, este, și ea, convertită:

Toți B sunt C
Nici un A nu este C
Nici un A nu este B.

aici[441] pornim de la concluzie: cazurile precedente nu procedează așa decât în silogismul afirmativ[442]. Și dacă acum *A* și *B* sunt convertibili și *C* și *D* de asemenea, iar *A* sau *C* trebuie să aparțină la orice lucru, atunci *B* și *D* vor fi de așa natură încât unul sau celălalt aparține la orice lucru[443]. În adevăr, deoarece *B* aparține cui aparține și *A*, și *D* aparține cui aparține și *C*, și fiindcă *A* ori *C* aparține oricui, dar nu împreună, este clar că *B* ori *D* aparțin oricui, dar nu în același timp. De exemplu, dacă ceea ce *nu a luat naștere* este *nesupus distrugerii*, și ceea ce nu este supus distrugerii nu ia naștere, este necesar ca tot ce ia naștere să fie supus distrugerii, și ca tot ce este supus distrugerii să fi luat naștere. Căci aici două silogisme au fost puse împreună[444]. Mai departe, dacă *A* ori *B* aparțin oricărui lucru, ca și *C* ori *D*, dar nu pot aparține amândoi împreună, atunci când *A* și *C* sunt convertibili, *B* și *D* sunt și ei convertibili[445]. Căci dacă *B* nu aparține unora din cei cărora le aparține *D*, este clar că *A* le va aparține. Dar dacă le aparține *A*, atunci le aparține și *C*, pentru că ei sunt convertibili. Deci și *C* și *D* aparțin împreună. Dar așa ceva este imposibil. Când *A* aparține la toți *B* și *C*, și nu este afirmat despre nimic altceva, iar *B*, de asemenea, aparține la toți *C*, este necesar ca *A* și *B* să fie convertibili[446], căci, întrucât *A* este spus numai despre *B* și *C*, iar *B* este enunțat atât despre sine însuși cât și despre *C*, este clar că *B* va fi spus despre orice este spus și *A*, afară de *A* însuși. Apoi, dacă *A* și *B* aparțin la toți *C*, iar *C*

[441] În acest din urmă caz.

[442] Pentru silogismele afirmative, conversa concluziei ia locul uneia dintre premise; nu este cazul silogismelor negative, afară de ultimul indicat (a se verifica pe schemele din notele precedente).

[443] Avem deci patru termeni, reciprocabili doi câte doi: *A* cu *B* și *C* cu *D*. Să le dăm valorile indicate mai departe de Aristotel: A = nu a luat naștere; B = nesupus distrugerii; C = a luat naștere; D = supus distrugerii. A și C sunt opuși în așa fel încât unul sau celălalt este adevărat despre orice lucru; dar și B și D se opun în același fel. Iarăși, A și B, C și D sunt convertibili.

[444] Ajutându-ne și de nota precedentă, putem schematiza astfel cele propuse de Aristotel:

Tot ce este sau A sau C nu poate fi totodată B și D
Orice este sau A sau C
Deci nu poate fi totodată B și D.

[445] Rezultă că nici A și C, dar nici B și D nu pot fi atribuiți împreună unui același lucru: fiecare pereche de termeni își distribuie însă totalitatea lucrurilor.

[446] Observăm că aici nu avem patru termeni ca mai sus, ci numai trei, ca în orice silogism; Aristotel va raționa deci acum pe linie silogistică, astfel (a se verifica pe enunțul care urmează):

este convertibil cu *B*, este necesar ca *A* să aparțină la toți *B*, căci, dacă *A* aparține la toți *C* și *C* lui *B* prin conversiune, *A* va aparține la toți *B*[447].

Când din două lucruri opuse *A* și *B*, *A* este preferabil lui *B* și tot așa *D* este preferabil lui *C*, atunci dacă *A* și *C* sunt preferabili lui *B* și *D*, *A* trebuie să fie preferabil lui *D*[448]. Căci *A* este ceva de dorit, după cum *B* este obiect de repulsie, întrucât sunt opuși unul altuia, și *C* este la fel raportat la *D*, deoarece sunt opuși. Dacă, acum, *A* este ceva de dorit în aceeași măsură ca și *D*, *B* este un obiect de repulsie în aceeași măsură ca și *C*, deoarece fiecare este în aceeași măsură, unul obiect de repulsie, iar celălalt obiect de dorință. De aceea, atât *A* cât și *C*, luați împreună, ca și *B* și *D*, luați împreună, vor fi deopotrivă obiecte de dorință ori de repulsie. Dar, fiindcă *A* și *C* sunt preferabili lui *B* și *D*, *A* nu poate fi deopotrivă de dorit ca *D*, căci ar însemna ca *B* și *D* să fie deopotrivă de dorit ca *A* și *C*[449]. Dacă dacă *D* este preferabil lui *A*, atunci *B* trebuie

---

(Numai) toți B și toți C sunt A
Toți B sunt toți B și toți C
Deci, (numai) toți B sunt A.

Observație. Am introdus acel *(numai)* în majoră, pentru a satisface condiției cerute de Aristotel, ca A să nu fie afirmat despre nimic altceva. (Numai) introdus în concluzie, după ce a fost tăiat în minoră, condiționează conversiunea totală.

Exemplu:

(Numai) toate vietățile și oamenii sunt loviți de moarte
Toate vietățile sunt toate vietățile și toți oamenii
(Numai) toate vietățile sunt lovite de moarte.

Calitatea de *vietate* o implică pe aceea de *muritoare*, și invers; avem conversiune totală.

Calitatea de *om* nu s-ar reciproca cu aceea de *muritor*, căci toți oamenii sunt muritori, dar nu numai oamenii.

447 Silogismul între A, B, C este următorul:

Toți C sunt A
Toți C sunt B
Toți B sunt A.

În adevăr, conversiunea minorei ne dă:

Toți C sunt A
Toți B sunt C
Toți B sunt A.

448 Aristotel introduce aici calitatea de *preferabil* în loc de simplu *este*. Termenii par legați prin semnul > în loc de semnul =. Aristotel recunoaște totuși, mai târziu (în capitolul următor), că această trecere de la *a fi* la *a fi mai mult sau mai puțin* este o alunecare de la logică spre retorică. Nu este deci cazul să asimilăm această întorsătură pur ocazională cu logica relațiilor, care apare abia la unii moderni.

449 Aristotel ne pune iarăși în prezența a patru termeni. Presupunem doi termeni opuși, *A* și *B* *(sănătate-boală)*, și alți doi termeni opuși, *C* și *D* *(sărăcie-bogăție)*. Dacă

să fie mai puțin un obiect de repulsie decât *C*, căci mai puținul stă față în față cu mai puținul. Dar binele mai mare și răul mai mic sunt preferabile binelui mai mic și răului mai mare. Întregul *BD* este, de aceea, preferabil întregului *AC*. Dar, prin ipoteză, aceasta nu este așa[450]. Atunci *A* este preferabil lui *D*; prin urmare, și *C* este mai puțin un obiect de repulsie decât *B*[451]. Dacă deci[452] fiecare îndrăgostit, în puterea iubirii sale, ar prefera pe *A*, adică ar prefera dispoziția la cel iubit de a acorda favorurile împreună cu neacordarea de fapt (ceea ce este reprezentat prin *C*), acordării de fapt a favorurilor (reprezentată prin *D*), fără acea
68 b dispoziție (reprezentată prin *B*)[453], este clar că *A* sau însușirea respectivă este preferabilă față de acordarea favorurilor. A fi iubit este atunci preferabil contactului sexual. Iubirea ține atunci mai mult de prietenie decât de contactul sexual. Și dacă ea ține mai mult de prietenie, atunci aceasta este scopul ei final. Prin urmare, contactul sau nu este deloc un scop, sau este numai un scop care este și un mijloc pentru a fi iubit. În adevăr, tot așa iau naștere și celelalte dorințe și arte[454].

23
<Despre inducție[455]>

Am explicat, așadar, în ce relații stau termenii în conversiune și ce anume trebuie să urmărim și să ocolim mai mult. Trebuie să expunem

---

ceea ce este de dorit este de dorit în aceeași măsură în care este nedorit ceea ce inspiră repulsie, înseamnă că $A = D$ și $B = C$. În consecință, avem $A + C = B + D$. Dar am spus că $A + C > B + D$. Deci $A \neq D$.

[450] Dacă $D > A$, atunci $B > C$. Căci opusul lui *D*, adică *C*, este un rău mai mic decât *B*, opusul lui *A*, tocmai fiindcă *A* este un bine mai mic decât *D*. Dar atunci un bine mai mare fiind de preferat unui bine mai mic și un rău mai mic unui rău mai mare, înseamnă că $B + D > A + C$, ceea ce este contrar ipotezei de mai sus.

[451] Aceasta este a treia și ultima posibilitate, după ce celelalte două au fost eliminate.

[452] Urmează un exemplu.

[453] Literele de mai sus simbolizează astfel:

A — dispoziția de a acorda favoruri;
C — refuzul de fapt de a acorda favoruri;
D — acordarea de fapt a favorurilor;
B — dispoziția defavorabilă.

După cum s-a arătat mai sus, *A* este preferabil lui *D*, iar *C* preferabil lui *B*.

[454] Cf. *Etica Nicomahică* II, 3, 1105 b. Și artele sunt mijloace pentru scopuri superioare.

[455] Acest scurt capitol este esențial și are o mare importanță istorică. Pentru întâia oară, procesul inductiv (ἐπαγωγή) al cunoașterii apare în opoziție cu procesul deductiv

acum că nu numai silogismele dialectice și demonstrative sunt formate cu ajutorul figurilor mai sus amintite, ci și silogismele retorice și, în general, orice formă de convingere, oricare ar fi calea urmată. Căci tot ce credem se dobândește sau printr-un silogism sau printr-o inducție[456].

Inducția sau, mai degrabă, silogismul inductiv constă în a stabili silogistic o relație între un extrem și mediu, cu ajutorul celuilalt extrem[457], de exemplu, dacă *B* este termenul mediu între *A* și *C*, prin *C* se dovedește că *A* aparține lui *B*. Acesta este procedeul prin care facem o inducție. Să însemnăm cu *A viață lungă*, cu *B fără fiere* și cu *C* felurite animale cu viață lungă și anume, *om, cal, catâr*. Atunci *A* aparține întregului *C*, pentru că tot ce este fără fiere este cu viață lungă. Dar fără fiere de asemenea aparține la toți *C*. Dacă acum *C* este convertibil cu *B*, iar termenul mediu nu este de o extensiune mai mare, este necesar ca *A* să aparțină lui *B*[458]. Căci s-a dovedit înainte că, dacă două predicate aparțin aceluiași lucru, iar extremul este convertibil cu unul din ele, atunci celălalt predicat va aparține predicatului care este

---

al acesteia. La Aristotel totuși, după cum vom vedea, inducția nu este în totul ceea ce devine la moderni. Pentru definiția aristotelică a inducției, a se vedea *Topica* I, 12, *Analitica secundă* I, 1 și mai ales, II, 19, *Etica Nicomahică* VI, 3.

[456] Partea finală a acestui alineat este stângace. S-ar putea înțelege că inducția nu este un silogism. Or, Aristotel susține mereu că silogismul este forma universală a raționamentului; și chiar în pasajul de față, el afirmă că figurile silogismului, așa cum au fost expuse, se aplică universal, atât în domeniul științei și în acela al dialecticii (bazată pe simpla opinie), cât și în acela al retoricii, pentru Aristotel, o ramură a dialecticii. Alienatul următor ne readuce, și el, la adevărata poziție a lui Aristotel, teoreme ce enunță că inducția este tot un silogism.

[457] Inducția se sprijină deci, și ea, pe operația silogistică; procesul de cunoaștere inductiv se opune procesului deductiv, dar ambele procese folosesc silogismul, așa cum a fost descris, cu rezerva pe care o vedem apărând aici, și anume: silogismul inductiv stabilește o relație între major *(A)* și mediu *(B)* prin minor *(C)*, în vreme ce silogismul deductiv leagă majorul *(A)* de minorul *(C)* cu ajutorul mediului *(B)*.

[458] Acest celebru exemplu al lui Aristotel ne introduce în miezul inducției aristotelice și ne arată în ce fel inducția aristotelică diferă de inducția după concepția modernă. Dacă și una și cealaltă conchid de la particular la general (cf. definiția din *Topica* I, 12), inducția aristotelică este completă, în sensul că ea nu este o depășire a premiselor, care conchide de la unele cazuri la tot, că nu implică o trecere de la o sferă mai mică la o sferă mai mare, printr-o mărire abuzivă și riscată a extensiunii. Silogismul inductiv aristotelic are forma următoare:

Omul, calul și catârul (C) au viață lungă (A)
Animalele fără fiere (B) sunt omul, calul și catârul (C)
Animalele fără fiere (B) au viață lungă (A).

Majorul, mediul și minorul se iau aici după extensiune, nu după locul lor în silogism.

convertit[459]. Dar trebuie să concepem pe *C* ca îmbrățișând toate cazurile particulare, întrucât inducția are loc prin enumerarea tuturor cazurilor. Acest silogism stabilește premisa majoră și nemijlocită; căci unde există un termen mediu, se conchide prin acest termen mediu; dimpotrivă, unde el nu există, se conchide prin inducție[460]. Inducția este, într-un anumit fel, contrară silogismului[461]. Căci acesta dovedește termenul major despre cel minor prin termenul mediu, iar aceea dovedește termenul major despre termenul mediu prin termenul minor. În ordinea naturii, silogismul este mai înainte și mai cunoscut; pentru noi însă, silogismul prin inducție este mai luminos[462].

24
<Despre exemplu ca mijloc de gândire[463]>

Avem un exemplu, ori de câte ori se dovedește că majorul aparține
mediului, cu ajutorul unui termen care seamănă cu cel de al treilea[464].
69 a De exemplu, să însemnăm cu *A rău*, cu *B război împotriva vecinilor*, cu
C atenienii împotriva tebanilor și cu *D tebanii împotriva foceenilor*. Dacă

---

[459] Silogismul inductiv se prezintă deci, oarecum, ca un silogism deductiv, în care concluzia s-ar transpune cu majora și în a cărui minoră termenul minor ar prelua oficiul de mediu, iar mediul, oficiul de minor. Operația este corectă, dat fiind că s-a dovedit (II, 22) că, dacă un subiect dat care posedă două atribute se reciprocă cu unul dintre ele, acesta posedă celălalt atribut. Mai trebuie avut în vedere că conversiunea perfectă a mediului și a minorului presupune că ambii termeni au o extensiune egală: cu alte cuvinte, minorul (C) trebuie să aibă aceeași sferă ca și mediul (B) și să îmbrățișeze totalitatea cazurilor posibile; ceea ce se înțelege, zicându-se că, la Aristotel, inducția este completă (cf. și fraza următoare din text).

[460] Cu această din urmă frază apare, o dată mai mult, nota realistă în filozofia lui Aristotel; inducția oferă deducției premisele de care are nevoie; nu există principii înnăscute de la care să se formeze un raționament deductiv.

[461] Aristotel enunță aici în mod clar diferența care face ca raționamentul inductiv să fie tratat separat.

[462] În privința expresiei *ordinea naturii*, trebuie recunoscut că Aristotel nu are în vedere ordinea naturală a cunoașterii, care presupune — după însuși Aristotel — că deducția se sprijină pe inducții anterioare, ci o ordine în care se dezvăluie operațiile logice, ordine în virtutea căreia silogismul deductiv apare ca un obiect de studiu primar.

[463] Unele ediții intitulează capitolul de față: *Raționamentul prin exemplu*. Este vorba aici de o varietate a raționamentului inductiv.

[464] Așadar, termenii unui asemenea raționament sunt în număr de patru. Un astfel de raționament conchide că majorul aparține mediului prin intermediul, nu al minorului,

acum vrem să arătăm că a lupta cu tebanii este un rău, trebuie să luăm ca bază că a lupta împotriva vecinilor este un rău[465]. Dovada o căpătăm din cazuri similare, de exemplu, că războiul împotriva foceenilor a fost ruinător pentru tebani. Așadar, dacă a lupta împotriva foceenilor este un rău, iar a lupta împotriva tebanilor este a lupta împotriva vecinilor, este evident că a lupta împotriva tebanilor este un rău. Acum, este clar că *B* aparține lui *C* și lui *D* (pentru că amândouă sunt cazuri de război al cuiva împotriva vecinilor) și că *A* aparține lui *D* (pentru că războiul împotriva foceenilor n-a ieșit bine pentru tebani). Dar că *A* aparține lui *B* se va dovedi prin *D*[466]. Tot așa, se va proceda demonstrativ, dacă dovada că termenul mediu stă în relație cu termenul extrem se produce prin mai multe cazuri asemănătoare[467]. Este evident deci că exemplul nu este nici ca partea față de tot, nici ca totul față de parte, ci mai degrabă ca partea față de parte, când ambele cazuri particulare sunt subordonate aceluiași termen și unul dintre ele este cunoscut[468]. El se deosebește de inducție prin aceea că inducția, plecând de la toate cazurile particulare[469], dovedește (cum am văzut) că termenul major aparține mediului și nu aplică silogismul la termenul minor[470], pe când argumentul prin exemplu face această aplicație și nu scoate dovada din toate cazurile particulare.

---

ci al unui termen ce seamănă cu acesta de al treilea (minorul). Așadar, *exemplul* (παράδειγμα) se servește de *cazuri individuale*, pentru a ilustra o propoziție generală.

465 Raționamentul are forma următoare:

A lupta împotriva vecinilor (B) este un rău (A)
A lupta împotriva tebanilor (C) este a lupta împotriva vecinilor (B)
A lupta împotriva tebanilor (C) este un rău (A).

466 Silogismul precedent, al cărui scop este să-i convingă pe atenieni să evite un război cu tebanii, se sprijină pe o inducție, adică pe exemplul unui caz particular și similar al unui război distrugător dintre tebani și foceeni. Este ca și cum am avea:

Este un rău (A) ca tebanii să lupte contra foceenilor (D)
Lupta tebanilor contra foceenilor (D) este luptă contra vecinilor (B)
Lupta contra vecinilor (B) este un rău (A).

467 Nu ca mai sus, unde singurul caz luat ca exemplu a fost cel al războiului dintre tebani și foceeni.

468 Inducția aristotelică face trecerea de la particular la general, pe când raționamentul prin exemplu purcede de la particular la particular, în presupunerea că avem două particulare vecine (*C* și *D*), conținute într-un același gen.

469 Inducția presupune o enumerare completă a cazurilor; dovada prin exemplu este deci o inducție incompletă și lipsită de necesitate.

470 Inducția dovedește că *A* aparține lui *B* și nu conchide de la *C* la *A*, *C* fiind un simplu caz al lui *B*.

25
<Despre abducție>

Prin abducție[471], înțelegem o argumentare, în care primul termen aparține evident termenului mediu, dar relația acestuia cu ultimul termen este nesigură, deși egal de probabilă ori mai probabilă decât concluzia[472]. Mai departe, ea este și argumentare în care termenii intermediari între ultimul și cel mediu sunt puțini[473]. Căci în toate aceste cazuri, ajungem mai aproape de știință. De exemplu, să luăm *A* pentru *ceea ce poate fi învățat*, *B* pentru *știință* și *C* pentru *virtute*. Acum, este evident că o știință se poate învăța; dar rămâne nesigur dacă virtutea este o știință[474]. Dacă deci judecata *BC* este egal de probabilă cu *AC*, sau mai probabilă, avem o abducție; căci suntem mai aproape de știință, dacă am luat, în ajutorul concluziei *AC*, propoziția *BC*, întrucât înainte nu aveam nici o știință[475]. Să admitem, tot așa, că termenii intermediari între *B* și *C* sunt puțini; căci și în felul acesta suntem mai aproape de știință. De exemplu, să luăm *D* pentru *pătrat*, *E* pentru *figură rectilinie* și *F* pentru *cerc*[476]. Dacă ar fi

---

471 ἀπαγωγή este un altfel de reducție decât reducția la absurd sau la „imposibil".

472 Majora este evidentă, dar minora nesigură; concluzia, din acest din urmă motiv, mai nesigură decât minora. Cunoștința ce ne-o dă un astfel de silogism este numai probabilă.

473 Este vorba aici de un al doilea mod de abducție, în care se vede că minora poate fi dovedită printr-un număr mai mic de termeni intermediari (medii) decât concluzia.

474 Silogismul se poate formula după cum urmează:

Orice știință (B) se poate învăța (A)
Virtutea (C) este o știință (B)
Virtutea (C) se poate învăța (A).

Majora este certă, dar nu tot așa cu minora, căci rămâne nesigur dacă virtutea este știință; ca atare, este încă mai nesigur că se poate învăța.

475 Minora *BC*, dacă nu are certitudinea imediată majorei, posedă totuși în sine un caracter de probabilitate pe care nu-l oferă concluzia ca propoziție în sine, adevăr cu totul ignorat. Nu insistăm asupra devierii de la linia generală a logicii sale proprii, de care dă dovadă aici Aristotel; orice silogism presupune că concluzia nu era de mai înainte cunoscută, astfel că nu putem defini abducția pe această cale; rămâne numai că, într-o abducție de acest fel, *minora* este incertă.

476 Iată silogismul:

Orice figură rectilinie (E) pote forma un pătrat (D)
Oice cerc (F) este o figură rectilinie (E)
Orice cerc (F) pote forma un pătrat (D).

(Una dintre formele vechii probleme a cvadraturii cercului).

numai un termen intermediar între *E* și *F* (anume că cercul devine egal cu o figură rectilinie cu ajutorul lunulelor) am fi aproape de știință. Dar când *BC* nu este mai probabil decât *AC* și nici termenii intermediari nu sunt puțini, nu numesc aceasta o abducție[477]; și nici când judecata *BC* este imediată, căci o astfel de judecată este știință[478].

26
<Despre obiecție>

O obiecție[479] este premisa contrarie altei premise[480]. Se deosebește de această premisă prin aceea că obiecția poate fi particulară, pe când premisa nu poate fi particulară, în genere, sau cel puțin în silogismele 69 b
universale. O obiecție se face în două feluri și în două figuri; în două feluri, pentru că orice obiecție este ori universală, ori particulară[481]; în două figuri, pentru că obiecțiile sunt făcute în opoziție cu premisa, iar opusele pot fi dovedite numai în prima figură și în a treia[482]. Dacă cineva susține o universal-afirmativă, noi obiectăm cu o universal-negativă ori cu o particular-negativă; prima este dovedită în prima figură, a doua, în

---

[477] Că suntem acum în prezența unui al doilea fel de abducție, se dovedește și prin faptul că Aristotel sugerează un nou exemplu. Acesta este luat de Aristotel de la Hippocrate din Chios, care caută să demonstreze cu ajutorul lunulelor, adică a semilunelor, cvadratura cercului. Ceea ce vrea să pună Aristotel în lumină este că minora silogismului precedent se dovedește cu ajutorul unui singur intermediar, teoria lunulelor, în timp ce concluzia s-ar dovedi prin mai mulți intermediari.

[478] Dacă minora adică are un caracter de certitudine imediată, suntem în prezența unui silogism normal și nu a unui caz de abducție.

[479] ἔνστασις (*instantia*).

[480] Este vorba aici de o judecată sau de o contradicție, după cum se va vedea în cele ce urmează; obiecția nu folosește numai contrariul, după cum spune Aristotel la început.

[481] Dacă luăm o judecată primitivă

Toți A sunt B,

replica este fie

Unii A nu sunt B

fie

Nici un A nu este B.

În primul caz, obiecția este particulară, în al doilea, universală.

[482] Două judecăți opuse trebuie să fie una afirmativă și cealaltă negativă; a doua figură conchide numai negativ, deci nu ne poate da opusa unei negative.

a treia figură. De exemplu, să luăm *A* pentru o *singură știință, B* pentru *contrarii*. Dacă cineva formulează premisa că știința contrariilor este una, obiecția poate să fie ori că contrariile nu sunt niciodată supuse unei singure științe și că deci contrariile sunt opuse, așa că rezultă prima figură, ori că cognoscibilul și incognoscibilul nu sunt supuse unei singure științe; această dovadă se obține în a treia figură. Căci este adevărat despre *C* (adică cognoscibilul și incognoscibilul) că ele sunt contrarii, dar este fals că ele cad sub aceeași știință[483].

Și tot așa dacă premisa la care se obiectează este negativă. Căci, dacă cineva susține că contrariile nu constituie o singură știință, noi răspundem, ori că toate contrariile ori că anumite contrarii, de exemplu, sănătos și bolnav, sunt supuse aceleiași științe; prima argumentare se dovedește prin figura primă; a doua prin figura a treia[484].

În genere, când cineva ridică o obiecție universală, trebuie să îndrepte contradicția împotriva universalului din termenii luați de adversarul său, de exemplu, dacă celălalt susține că contrariile nu constituie aceeași știință, cineva trebuie să răspundă că există o singură

---

[483] Judecății

Știința contrariilor este una

i se poate opune fie contraria

Știința contrariilor nu este una

fie contradictoria

Știința unor contrarii nu este una.

În primul caz, putem obține un silogism în figura întâi, de modul *Celarent*; în al doilea, un silogism în figura a treia, de modul *Felapton*. Îl redăm numai pe acesta din urmă, mai anevoios de construit după sugestia la care se referă Aristotel:

fE	*Cognoscibilul și incognoscibilul (C) nu se supun unei singure științe (A)*
lAp	*Cognoscibilul și incognoscibilul (C) sunt contrarii (B)*
tOn	*Unele contrarii (B) nu se supun unei singure științe (A).*

[484] Judecății

Știința contrariilor nu este una

i se poate opune, de asemenea, fie contraria

Știința contrariilor este una

fie contradictoria

Știința unor contrarii este una

(de exemplu, știința despre sănătate și boală este una). În primul caz, se poate construi un silogism în figura întâi, de modul *Barbara*; în al doilea, un silogism în figura a treia, de modul *Darapti*.

știință pentru toți opușii[485]. Așa, vom avea prima figură, pentru că termenul cuprins în subiectul de la început devine termenul mediu[486].

Dacă obiecția este particulară, cel ce o face trebuie să-și îndrepte contradicția împotriva acelui termen, față de care subiectul premisei adversarului este luat universal[487], de exemplu, el va spune că cognoscibilul și incognoscibilul nu constituie aceeași știință, căci termenul de contrarii este universal față de acei termeni. Astfel, avem a treia figură; căci termenul luat particular, de exemplu *cognoscibil și incognoscibil*[488], este mediu. Premisele din care este posibil să tragem o concluzie contrarie, sunt tocmai acelea de la care pornim când încercăm să facem obiecții. De aceea, facem obiecții numai în aceste figuri; căci numai în ele sunt posibile silogismele opuse, întrucât figura a doua nu poate produce o concluzie afirmativă[489].

Afară de aceasta, o obiecție în figura mijlocie ar cere o argumentare mai dezvoltată, de exemplu, dacă nu ni s-ar admite că *A* aparține lui *B*, pentru că *C* nu urmează logic lui *B*. Aceasta se poate clarifica numai prin alte premise[490]. Dar o obiecție nu trebuie să apeleze la alte lucruri, ci să aibă la îndemână premisa nouă nemijlocit evidentă. Din acest motiv, ea este singura figură în care dovada prin semne[491] nu se poate obține.

Trebuie să luăm în considerare și celelalte feluri de obiecții, anume obiecția din contrarii, din similare și din opinia comună, și mai trebuie 70 a
să cercetăm dacă o obiecție particulară poate fi scoasă în prima figură sau o obiecție negativă în a doua[492].

---

485 Adică obiecția trebuie îndreptată nu împotriva subiectului, ci împotriva atributului care este față de subiect, ceea ce este genul față de specie.

486 În adevăr, termenul cel mai general este mediul, fiind subiect în majoră și predicat în minoră.

487 Adică obiecția trebuie îndreptată, nu împotriva subiectului, ci împotriva predicatului, care este mai puțin general decât subiectul, fiind ca o specie față de gen.

488 Termenul particular *cognoscibil și incognoscibil* este, în adevăr, subiect în ambele premise (cf. nota 483).

489 Pentru întreg acest pasaj, cf. nota 482.

490 Adversarul nu ne-ar acorda obiecția (concluzia) AB, fiindcă minora CB ar avea nevoie de a fi întărită prin premise străine.

491 Pentru dovada prin semne, trebuie să se vadă capitolul următor.

492 Aristotel nu mai tratează nicăieri despre acestă variantă. Cf. totuși *Retorica* II, 25.

27[493]
<Despre entimemă>

Verosimilul și semnul nu sunt identice, ci verosimilul este o propoziție probabilă[494]. Căci ceea ce știm că se întâmplă ori nu se întâmplă[495], că este ori nu este, în cele mai multe cazuri, este probabil, de exemplu, a urî pe invidioși și a arăta afecțiune celor iubiți. Un semn vrea să fie o propoziție demonstrativă, fie necesară, fie probabilă. Căci lucrul prin care altceva există și procesul prin care altceva se întâmplă mai curând sau mai târziu este un semn că altceva s-a întâmplat și că există[496].

Entimema este un silogism care pleacă de la probabilități ori semne, și un semn poate fi luat în trei moduri, corespunzând poziției termenului mediu în figuri. Căci el poate fi luat ori în figura primă, ori în a doua, ori în a treia. De exemplu, dovada că o femeie a născut, pentru că are lapte, este în prima figură, deoarece, *a avea lapte* este termenul mediu. Să luăm deci *A* pentru *a naște*, *B* pentru *a avea lapte* și *C* pentru *femeie*[497]. Dovada că oamenii înțelepți sunt buni, deoarece Pittacos este

---

[493] Capitolul final cercetează entimema (ἐνθυμημα). Entimema nu constituie un nou tip de silogism din punctul de vedere al formei. Nu există alte tipuri de silogisme decât cele studiate mai sus (categoric, ipotetic etc.); toate aceste tipuri diferă după conținutul premiselor și nu din punctul de vedere al raționamentului care nu tolerează nimic altceva decât aranjamentele descrise în cele trei figuri. Scolasticii au căutat, este drept, să dea entimemei un caracter, până la un punct, special, acela al unui silogism ce ar subînțelege una dintre premise; Aristotel nu impune acest înțeles al unui raționament eliptic; pentru el, după cum vom vedea, entimema se distinge numai prin aspectul „retoric" al premiselor, adică prin caracterul nesigur al cunoașterii ce prilejuiește. Cf. și *Retorica* I, 1 și 2.

[494] εἰκός (verosimilul) sau ἔνδοξον (probabilul) este deosebit de σημεῖον (semn).

[495] *Probabilul* se definește ca ceea ce se poate întâmpla sau nu; probabilitatea poate fi mai mare sau mai mică; Aristotel vorbește deci despre ceea ce este sau nu este în cele mai multe cazuri.

[496] Semnul se definește deci ca un lucru a cărui existență sau producție justifică existența sau producția altui lucru, legătura *justificată* este *necesară*. Aristotel nu acordă semnului rolul important pe care acesta urma să-l aibă în logica stoică. În capitolul precedent, Arisotel excludea silogismul prin semn în figura a doua.

[497] Avem un silogism în figura întâi:

dA	*Orice femeie care are lapte (B) a născut (A)*
rI	*Femeia aceasta (C) are lapte (B)*
I	*Femeia aceasta (C) a născut (A)*

bun, se face prin figura ultimă. Fie *A* pentru *bun*, *B* pentru *oameni înțelepți* și *C* pentru *Pittacos*. Este adevărat atunci a afirma atât pe *A*, cât și pe *B* despre *C*[498]; numai că pe una nu o exprimăm, pentru că o știm, dar o enunțăm pe cealaltă[499]. Dovada că o femeie a născut, pentru că este palidă, se obține prin figura mijlocie. Căci, întrucât paloarea urmează nașterii și se manifestă la această femeie, lumea presupune ca dovedit că ea a născut. Să luăm deci pe *A* pentru *paloare*, pe *B* pentru *a naște* și pe *C* pentru *femeie*[500]. Acum dacă se enunță numai o premisă, avem numai un semn, dar dacă se adaugă și cealaltă, atunci avem un silogism, de exemplu, „Pittacos este generos, deoarece oamenii ambițioși sunt generoși, iar Pittacos este ambițios", sau din nou: „Oamenii înțelepți sunt buni, deoarece Pittacos este nu numai bun, ci și înțelept"[501]. În acest fel deci, se formează silogisme; numai ceea ce rezultă în prima figură este de nerespins, dacă este adevărat (pentru că este universal)[502]; ceea

---

Trebuie observat că silogismul de față are minora singulară (asimilată cu o particulară).

[498] Construim silogismul în figura a treia (de mod nevalabil):

Pittacos (C) este bun (A)
Pittacos(C) este înțelept (B)
Înțelepții (B) sunt buni (A).

[499] Aristotel sugerează aici că minora poate fi subînțeleasă, fiind o judecată bine cunoscută și acceptată. Am avea atunci

Pittacos este bun,

deci

Înțelepții sunt buni.

Presupunerea lui Aristotel nu se poate generaliza; silogismul nu subînțelege premisele evidente.

[500] Silogismul este, de astă dată, în figura a doua, dar aparține tot unui mod nevalabil:

Orice femeie care a născut (B) este palidă (A)
Această femeie (C) este palidă (A)
Această femeie (C) a născut (B).

Acest ultim exemplu al lui Aristotel merită să fie reținut, fiindcă se referă la semne considerate ca obiecte de știință (ca *simptome*), așa cum ne apar în domeniul medicinii, care este prin excelență știință întemeiată pe semne.

[501] Trebuie să înțelegem, din tot acest pasaj, că semnul nu este un silogism, ci o simplă judecată; când avem două judecăți formate cu ajutorul unui semn, atunci abia avem o entimemă, care este totodată un silogism. Am văzut mai sus că una din premisele entimemei poate să fie subînțeleasă.

[502] Am notat mai sus (cf. nota 497), că minora unui astfel de silogism este singulară și că poate fi asimilată cu o particulară; Aristotel o asimilează acum cu o universală, fiindcă

ce obținem prin ultima figură poate fi respins, chiar dacă concluzia este adevărată, fiindcă silogismul nu este universal, nici corespunzător lucrurilor de dovedit. Căci dacă Pittacos este bun, nu este, din această cauză, necesar ca toți ceilalți oameni înțelepți să fie buni[503]. Silogismul care rezultă în figura mijlocie este de respins totdeauna și în orice caz, căci silogismul nu poate fi niciodată format când termenii sunt raportați în acest fel. Astfel, deși femeia care a născut este palidă și această femeie este de asemenea palidă, nu este numaidecât necesar ca ea să fi născut[504]. Adevărul deci poate fi aflat prin semne de orice fel, dar între ele există diferența pe care am arătat-o[505].

Trebuie deci, ori să împărțim semnele în felul arătat, și printre ele să considerăm termenul mediu ca indiciu[506] (pentru că lumea numește indiciu ceea ce ne arată ceva și ne face să-l cunoaștem, iar termenul
70 b mediu, mai presus de toate, are acest caracter), ori să numim semne argumentele derivate din termenii extremi și indiciu cele care derivă din termenul mediu, pentru că ceea ce este dovedit prin prima figură este cel mai probabil și cel mai adevărat[507].

Este posibil a deduce caracterul din trăsăturile feței, dacă admitem că corpul și sufletul se schimbă deodată sub influența afectelor

---

numai astfel am avea un silogism universal (adică cu concluzie universală). Adevărul este că silogismul este cu totul corect și de nerespins, cum pretinde Aristotel, dar aceasta fiindcă este un silogism în prima figură, corect construit.

[503] În realitate se poate arăta că silogismul acesta contravine regulilor; două premise singulare („Pittacos este bun" și „Pittacos este înțelept") nu au cădere să ducă la o concluzie universală, („Toți înțelepții sunt buni"), ci la o concluzie particulară: „Unii înțelepți sunt buni", singura posibilă în a treia figură.

[504] Silogismul în figura a doua având două premise afirmative, ca în cazul de față, nu poate conchide.

[505] Aluzie la diferența dintre cele trei figuri.

[506] τεκμήριον.

[507] Indiciul fiind ceva ce evocă altceva și ne face să-l cunoaștem, termenul mediu corespunde acestei definiții; în figura întâi, indiciul apropie cei doi extremi care ne dau concluzia, el este deci argumentul lor comun. S-ar părea că Aristotel este sensibil la faptul că, în celelalte două figuri, termenul mediu nu mai este indiciu; în figura a treia, spre exemplu, termenul ce se elimină este subiectul *(Pittacos)* și rolul său este de a lega semnificativul *(buni)* și semnul *(înțelepții)*; diferența ar fi deci că indiciul se elimină cu mediul, pe când *semnul* apare și în concluzie.

naturale[508]; zic naturale, pentru că, deși prin învățarea muzicii cineva a realizat o schimbare în sufletul său, aceasta nu este unul dintre acele afecte care ne sunt naturale; mai degrabă, mă refer la pasiuni și dorințe, când vorbesc de mișcări naturale. Dacă deci se admite aceasta, și dacă, de asemenea, se admite că, pentru orice afect, există un semn corespunzător[509] și am putea să stabilim afectul și semnul propriu fiecărei specii de ființe, vom fi în stare să deducem caracterul din trăsături. În adevăr, dacă există vreun afect care aparține unei specii ultime[510], de exemplu, curajul la lei, este necesar să existe un semn al lui, căci, prin ipoteză, corpul și sufletul sunt afectate împreună. Să presupunem că acest semn ar fi posesiunea unor extremități mari; acestea pot, de asemenea, aparține și altor specii, deși nu în toată sfera lor. Căci semnul este propriu în sensul arătat, deoarece și afectul este propriu întregii specii, dar nu numai ei singure, cum obișnuim să spunem[511]. Același lucru deci îl vom găsi și la altă specie, căci și omul poate să fie curajos, tot așa de bine ca și alte specii de animale. Ele vor avea deci semnul[512]; căci am admis că există un semn corespunzător fiecărui afect. Dacă este așa și dacă putem aduna semne de acest fel la animale, care au numai un afect propriu lor (căci orice afect are semnul său, întrucât trebuie să aibă un singur semn), vom fi atunci în stare să deducem caracterul din trăsături. Dacă însă întreaga specie are două proprietăți, de exemplu, dacă leul este curajos și generos, cum vom ști oare care din semnele care-i aparțin în sens propriu este semnul unui afect particular? Dar dacă amândouă proprietățile aparțin vreunei alte specii, deși nu în totalitatea ei, și dacă în acele specii în care se află fiecare, deși nu în

---

508 Ceea ce vrea să explice Aristotel, este că o schimbare corporală poate fi *semnul* unei schimbări afective, de pe urma unei corelații *naturale* între afecte și expresiile lor corporale. Discutând această problemă, Aristotel îndepărtează mai întâi exemplul învățării muzicii, care nu presupune o atare corelație naturală.

509 Adică un singur semn corespunzător.

510 „Specia ultimă“ este specia cea mai aproape de indivizi; de aceea, este și ea indivizibilă.

511 Filozofia aristotelică definește uneori prin *propriu* (cf. *Topica* I, V) ceea ce aparține ca atribut unei specii, dar nu numai ei; același caracter, adică, poate aparține și altor specii (caracterul de a fi biped, propriu speciei om, pe care îl regăsim și la struț) sau unor indivizi din alte specii (caracterul de a fi curajos, propriu leului, poate să apară și la unii oameni). În textul de față, Aristotel reține această din urmă variantă.

512 Adică extremități mari.

totalitatea membrilor lor, unii indivizi posedă unul din afecte, dar nu și pe celălalt, de exemplu, dacă un om este curajos dar nu generos, posedă însă dintre cele două semne extremități mari, nu este oare limpede că acesta este semnul curajului, și la leu de asemenea[513]? Prin urmare, a deduce caracterul din trăsături este posibil în prima figură, dacă termenul mediu este convertibil cu primul extrem, dar este mai larg decât termenul al treilea și neconvertibil cu acesta, de exemplu, să luăm *A* pentru *curaj*, *B* pentru *extremități mari* și *C* pentru *leu*. *B* aparține atunci la orice aparține și *C*, dar și la alții. În schimb, *A* aparține oricui aparține *B* și nu altcuiva, căci este convertibil cu *B*[514]. Altminteri n-ar exista un singur semn pentru fiecare afect[515].

---

[513] După cum se vede, Aristotel schițează aici o teorie care va sta mai târziu la baza inducției baconiene. Pentru a determina cauza unui fenomen, va zice Francis Bacon, vom repeta experimentul în condițiile cele mai variate; antecedentul care va apărea întotdeauna, în vreme ce alte elemente însoțitoare apar și dispar după cazuri, va fi cauza.

[514] Construim silogismul:

Orice animal cu extremități mari (B) este curajos (A)
Leul (C) are extremități mari (B)
Leul (C) este curajos (A).

Aristotel remarcă, pe bună dreptate, că *B* se reciprocă cu *A*, dar că are o sferă mai mare decât C (nu numai leii sunt curajoși).

[515] Corelația între semn și semnificat, enunțată de Aristotel mai sus, cere ca cei doi termeni ai majorei să fie convertibili.